

*A JANUS PANNONIUS
MÚZEUM ÉVKÖNYVE*

59.

Pécs, 2026.

*A JANUS PANNONIUS
MÚZEUM ÉVKÖNYVE*

*ANNUALBOOK OF
JANUS PANNONIUS
MUSEUM*

*JAHRBUCH DES JANUS
PANNONIUS MUSEUMS*

59.

Pécs, 2026.

Szerkesztő:

Szabó Ernő, Várdai Levente

Szakmai lektor:

Prof. Dr. Fedeles Tamás az MTA doktora/Dsc, Dr. habil. Fekete Mária PhD, Győrffy-Villám Zsombor, Hoffmanné Toldi Ildikó, Dr. Kurucz Réka PhD, Márfi Attila, Nagy András, Dr. habil. Nagy Levente PhD, Pápay Kornélia, Dr. habil. Pilkhoffer Mónika PhD, Rotterné Gál Zsuzsanna, Várkonyi György, Prof. Dr. Visy Zsolt az MTA doktora/Dsc

A szerkesztőség címe:

jpmevkonyv@gmail.com

Támogató:

Nemzeti
Kulturális
Alap

A borító inspirációját Věra Jičínská *Kompozíció öt női akttal* című képe nyújtotta, amely Szakács Vanda Kíra tanulmányában került közlésre.

Tördelőszerkesztő, borítóterv:

Dombi Viktória

HU-ISSN 0553-4429

Kiadja a Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2026

Felelős kiadó: Dr. Bertók Gábor múzeumigazgató

Janus Pannonius Múzeum Igazgatósága H-7621 Pécs, Káptalan utca 5.

T.: 72/514-040, E-mail: jpm@jpm.hu

Tartalomjegyzék

TERMÉSZETTUDOMÁNY

- THIELE ÁDÁM – MAJDÁN MIRA – TENA KARAVIDOVIĆ: A Pécs, Jakab-hegy lelőhelyről előkerült vasbucák anyagvizsgálata **5**
- HARAMZA MÁRK – THIELE ÁDÁM – KILTAU KRISTÓF: Mohács térségéből származó pengetőredékek archeometriai vizsgálata **27**

RÉGÉSZET

- VISY ZSOLT: Baranya megye a római korban **45**
- SZABÓ ERNŐ: Római kőemlékek Laskóról (Lug, HR) **61**
- TÓTH ZSOLT: Sopianae temetői épületeinek számozása **71**
- VISY ZSOLT: A korai kereszténység Sopianae térségében és a bakonyi ládikaveretek **121**
- SZABÓ GERGŐ: A Garai-páncélzat mint főúri reprezentáció **133**
- HARAMZA MÁRK: A kiserdei kard kurta krónikája **143**

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

- WÉBER ADRIENN: „[...] virágozzék tehát s fejlődjék nagygyá a Pécs városi múzeum [...] ne legyen se Pécssett, se Baranyában ember, aki azt magáénak ne vallja.” A Pécsi Városi Múzeum létrejöttének társadalmi környezete különös tekintettel az intézményesülésben közreműködő aktorokra **153**
- NAGY JUDIT: Szőlőhegyi évszázadok. Érzelmi indíttatású mikro-helytörténeti gyűjtemény **188**

NÉPRAJZ

- GÁBOR OLIVÉR – IVÁNYI EMESE – KRAFT JÁNOS – KURUCZ RÉKA – PÁSZTOR ANDREA: Kovács András: A pécsi szőlőművesség történeti néprajza – a tervezett kritikai kiadás módszertana **219**

KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZET

- SZAKÁCS VANDA KÍRA: Egy cseh festőművész Pécssett. Věra Jičínská (1898–1961) **231**
- SZEKERES BALÁZS: Schönwald Imre pécsi órás és ékszerész lappangó érmének nyomában **243**

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

- GÓZSY ZOLTÁN: A gyárból a múzeumba. A Zsolnay örökség közgyűjteményre válása Nikelszky Géza Magány című versciklusában **251**

MÚZEUMPEDAGÓGIA ÉS -ANDRAGÓGIA

- POZSGAI ILDIKÓ: Egy Történelem Verseny története. Történelem Versenyek iskolánk szervezésében, a JPM támogatásával 2003–2025-ig **279**
- RÉDLI MÁTYÁS: A múzeum mint önreflexiós tér?! **290**
- VARGA BALÁZS: Az alkalmi együttműködéstől a partnerségi modell felé: múzeum és alternatív kulturális infrastruktúra kapcsolata a Janus Pannonius Múzeum és a Drukker példáján **300**

IN MEMORIAM

- PÁSZTOR ANDREA: Dr. Tarján Gábor (1946–2025) emlékére **311**

TERMÉSZETTUDOMÁNY

THIELE ÁDÁM
MAJDÁN MIRA
TENA KARAVIDOVIĆ

A Pécs, Jakab-hegy lelőhelyről előkerült
vasbucák anyagvizsgálata

HARAMZA MÁRK
THIELE ÁDÁM
KILTAU KRISTÓF

Mohács térségéből származó
pengetőredékek archeometriai vizsgálata

A Pécs, Jakab-hegy lelőhelyről előkerült vasbucák anyagvizsgálata

THIELE ÁDÁM

*gépészmérnök, egyetemi adjunktus, BME Anyagtudomány és Technológia Tanszék
e-mail: thiele.adam@gpk.bme.hu*

MAJDÁN MIRA

*régész, Janus Pannonius Múzeum
e-mail: majdan.mira@jpm.hu*

TENA KARAVIDOVIĆ

*régész, Zágrábi Régészeti Intézet
e-mail: tkaravidovic@iarh.hr*

KIVONAT: 2023 októberében a Janus Pannonius Múzeum régészei a Pécs közelében lévő Jakab-hegyen egy 29 darabból álló, egyenként 1,7–4 kilogrammos vasbucákat tartalmazó depóra bukkantak. A depó valószínűleg a magaslat valamelyik vaskori megtelepedési korszakához köthető, a halomsírokat és a földvárakat építő kora vaskori Hallstatt kultúrához, vagy pedig a késő vaskori La Tène kultúrához.

A bucadepóból származó öt vasbucán egyszerű tömeg és sűrűségméréseket, a belőlük kivágott mintákon pedig metallográfiai vizsgálatokat és p-XRF vegyelemzéseket végeztünk, továbbá az egyik vasbucából próbakovácsolással egy 7.65 g/m³ sűrűségű vastömböt készítettünk.

Megállapítottuk, hogy a vasbucák kicsi, 25–35 cm-es medenceátmérőjű kohókban készülhettek, a kohóból kikerült nyersvastömböt még melegében, egyszer tömöríthették és még jelentős mennyiségben, kb. egyharmadnyi tömegarányban tartalmaznak salakot. Anyaguk jó minőségű, szennyező elemeket (P, As, Cu) nem tartalmazó, tiszta szénacél, kis vagy közepes széntartalommal (átlagosan kb. 0–0,4%), így a korban értékes alapanyagként számíthattak, ennél fogva depóként való elrejtésük is indokolt lehetett.

Valószínű, hogy a vasbucák nem foszfordús (pl. a közeli Somogyban nagy mennyiségben előforduló) gyevasércből készültek, hanem inkább a környéken fellelhető másféle genetikájú, nem mocsári környezethez köthető vasércből állították őket elő, de az is lehet, hogy a lelőhelytől jóval távolabb készültek.

KULCSSZAVAK: vaskor, erődített telep, depó, vasbuca, anyagvizsgálat, vasgyártás, félkész termék

The metallurgical examination of the iron blooms from Pécs, Jakab-hegy site

SUMMARY: In October 2023, archaeologists from the Janus Pannonius Museum discovered a depot containing 29 iron blooms, each weighing 1.7–4 kilograms, on the Jakab-hegy near Pécs. The depot might be linked to the Iron Age settlement horizons

*Lektorálta: Dr. habil. Fekete Mária PhD.

on the hill, either the Early Iron Age Hallstatt culture associated with the remains of tumuli and earthworks, or to the Late Iron Age La Tène culture.

Bulk mass and density measurements, metallographic examinations (optical microscopy), and compositional analyses (p-XRF) were performed on samples cut from five blooms from the depot. In addition, experimental forging was carried out on one of the blooms, producing an iron bar purified to a density of 7.65 g/cm^3 .

It was established that the iron blooms could have been produced in small smelting furnaces with an inner hearth diameter of 25–35 cm, that they may have undergone a single compaction immediately after removal from the furnace, and that they still contain a significant amount of slag, approximately one third by weight. Their material is high-quality, pure carbon steel, free of elements that could affect its mechanical properties (P, As, Cu), with a low to medium carbon content (on average approximately 0–0.4%). They must therefore have been regarded as a valuable raw material at the time, which may explain why they were concealed in a depot.

The provenance of the ores used and the location of smelting remain uncertain; however, some ore sources can potentially be excluded, such as phosphorus-rich bog iron ore, which occurs in large quantities in nearby Somogy.

KEYWORDS: Iron Age, fortified settlement, depot, iron bloom, metallurgical examination, iron production, iron semi-products

1. Bevezetés

A Janus Pannonius Múzeum régészei 2023 októberében a Pécs közelében lévő Jakab-hegyen két új depóleletre bukkantak a kora vaskori földsántól nyugatra, egy lapos területen. Az egyes számú depó a késő bronzkori Urnamezős kultúra megtelepedéséhez kapcsolható, hiszen a korszakban általánosan használt tokos-füles baltát, valamint hét darab nyitott végű karperecet tartalmazott, melyek közül hármat szándékosan feldaraboltak. A bronztárgyakat egy hasáb alakú kő alá rejtették, valószínűleg egy szakrális cselekmény során.

A kettes számú depó nagyobb meglepetést okozott, hiszen ebből 29 darab, egyenként 1,7–4 kilogrammos vasbucá került elő. A bucák kettősgúla alakban voltak egymásra halmozva egy sekély gödörben – a legfelső három buca gyakorlatilag a felszínen hevert, modernkori bolygatás eredményeként. Ez a depó jó eséllyel valamelyik vaskori megtelepedési horizonthoz köthető, a halomsírokat és a földvárat építő kora vaskori Hallstatt kultúrához, vagy pedig a késő vaskori La Tène kultúrához.

A kárpát-medencei vashasználat kezdeteiről viszonylag keveset tudunk, eleinte ritka és nagy értéket képviselő vastárgyak jelzik az új alapanyag megjelenését, és jóval kevesebb lelet köthető a vasgyártáshoz ma-

1. ábra: A bucadepó feltárás közben.

Fotó: Györffy-Villám Zsombor

Fig. 1.: The bloom depot during excavation.

gához. A legkorábbi ismert vasbuca a Kárpát-medencéből egy, a késő bronzkori Kyjaticce kultúrához köthető településről származik. A mai Szlovákia területén fekvő Tornaľa/Tornalja lelőhelyét a Ha B3 időszakra, vagyis az i.e. 9. századra kelteznek.¹

A Jakab-hegyihez hasonló vasbucadepó Magyarországon csak Dédestapolcsány-Májinka-Verebce tető (Borsod-Abaúj-Zemplén vm.) lelőhelyről került elő eddig, ennek vizsgálatát jelenleg az ELTE Régészettudományi Intézete koordinálja. A lelőhelyen a csúcsok (Dédesi vár és Kisvár) és a déli oldalon található gerinc (Verebce-bérc) mindkét oldalán teraszosan kialakított lakósíkok, a késő bronzkortól a késő vaskorig datálható ház-helyek vannak. A déli gerinc területén több vasdepó is előkerült, a bennük talált, erősen tisztított bucák első publikációja 2011-ben történt, amikor a leletek korszakba sorolása még bizonytalan volt.² Újabb kutatások azóta számos, nagyjából 30, a kora vaskorhoz köthető, félkész vastermék és vastárgy lelőhelyet hoztak napvilágra a Kárpát-medencében.³

A dédestapolcsányi lelőhelyen talált, körülbelül 1 kg-os (átlagos súly 1,54) félkész darabok többségének két lapos vágott felülete volt, ami arra utal, hogy a nagyobb, 5–8 kg súlyúra becsült félkész termékeket szét darabolták. A vizsgált bucadepóban összesen 96 darab félkész vastermék került elő, amelyek a Kr. e. 7. század végére – Kr. e. 6. század elejére datálhatók, ezekből több darabot metallográfiai elemzésnek vetettek alá.⁴ Az elemzés megállapította, hogy ezeket valószínűleg jelentősebb tömörítésnek vetették alá, tömörségüket tekintve a buca és a nyersvas tömb között helyezkednek el. A Verebce-bérc lelőhelyről előkerült bucák egy részének további térfogatsűrűség-elemzése megerősítette a feltevést, miszerint egy újramelegített, nagyobb mértékben tisztított féltermékről volt szó, amelynek sűrűsége körülbelül 6 g/cm³.⁵

2. A lelőhely

Pécs, Jakab-hegy őskori lelőhelye viszonylag régóta ismert a magyarországi régészeti kutatásban, hiszen a többkorszakú lelőhelyen a nagy kiterjedésű földvár, a halomsírmező és egy középkori pálos kolostor maradványai szabad szemmel is könnyen megfigyelhetők. Általában nagyobb figyelemmel fordultak a kutatók a hegyen található pálos kolostor romjai felé, hiszen ezek még jól láthatók voltak a 19. században is, illetve mivel az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend egyik első rendházaként élt a köztudatban. Az őskori település-temető együttes majd csak a 20. században kerül jobban az érdeklődés előterébe.

Dr. Horváth Antal, pécsi ügyvéd, gyűjtő és amatőr régész először az Archaeológiai Közleményekben hívta föl a figyelmet a Jakab-hegyi sáncokra, melyeket a réz- vagy vaskorból származónak tart.⁶ Kevéssel később az Archaeológiai Értesítőben rövid leírást közölt a lelőhelyről, ahol kifejtette, hogy a földművek nem tartozhattak a pálos rendi kolostorhoz, a belőlük előkerült edényekről megállapította, hogy nem korongon készültek, de nem tudta pontosabban időszakhoz vagy kultúrához kötni őket.⁷ A halomsírmezőről nem tett említést – úgy tűnik, annak meglétéről nem volt tudomása.

¹ PLEINER 2000, 25.

² TÖRÖK et al. 2011.

³ SZABÓ et al. 2022.

⁴ TÖRÖK et al. 2024.

⁵ KARAVIDOVIĆ – THIELE 2026.

⁶ HORVÁTH 1871, 62.

⁷ HORVÁTH 1878, 190.

Juhász László pécsi ügyvéd és műgyűjtő, amatőr régész 1894-ben kiadott rövid összefoglaló művében bronzkori eredetűnek tartotta a Jakab-hegyi telepet, melynek kialakulását a kelták bevándorlásához kötötte – a hódítók elől a hegyekbe menekült eredeti pannon őslakosság védművének tekintette azt.⁸

Az 1930-as években Csalogovits József a Dunántúli Naplóban közölt egy cikket a sáncokról, ahol a halomsírokat is megemlítette, ebben késő bronzkori-kora vaskori lelőhelyként hivatkozik a Jakab-hegyre.⁹

Egy évtizeddel később, 1947–48 során Török Gyula, a pécsi városi múzeum igazgatója végzett ásásokat a lelőhelyen.¹⁰ Török feltárásainak nyomán derült fény arra, hogy a halmok biztosan a kora vaskor időszakára tehetők – ekkor kerültek elő azok a tárgyak (bimetál tör, vas balta, vas lándzsahegy), melyek a Kárpát-medencei vashasználat egyik legkorábbi horizontjához tartoznak, a Ha B3-C periódusba.¹¹

Később Maráz Borbála, a Janus Pannonius Múzeum régésze 1976 és 1999 között folytatott kutatásokat a lelőhelyen, ahol egy főleg tört tárgyakat tartalmazó, több száz darabos bronzdepót sikerült megmentenie rögtön az első ásatási évben.¹² A depó a késő bronzkori Urnamezős kultúra idejére tehető.¹³ Maráz ásatása során megtörtént a sánc átvágása a nyugati oldalon, emellett pedig föltárt 32 halomsírt, illetve számos kutatóárkot is nyitott. (2a. ábra)

Török és Maráz leletközlései nyomán vált elfogadottá, hogy a Jakab-hegy a késő bronzkor és a kora vaskor folyamán hatalmi centrum lehetett, az elit lakhelyeként és bronzművesség központjaként is funkcionálhatott. Az ilyen típusú magaslati (erődített) településeken gyakran kerülnek elő különböző depók, melyeknek elrejtését szakrális és profán okokkal is szokták magyarázni.¹⁴ Mindkét időszakban főleg bronz, ritkábban arany tárgyak kerülnek deponálásra, a vastárgyak ilyen leletegyüttesekben igen ritkának számítanak.¹⁵

A település és a halomsírmező térhasználatához fontos adatokat szolgáltatott, hogy a Janus Pannonius Múzeum régésze, Gáti Csilla kezdeményezésére az Arcland projekt keretében elkészült a lelőhely légi lézerszkennelése 2012-ben.¹⁶ Szintén nevéhez fűződik a terület talajtani mintavételezése, melyet Pető Ákos közreműködésével végzett el. Eből kiderül, hogy a halomsírok építései a hegyen egy igen vékony termőtalaj-réteggel, illetve egy a mainál nyíltabb vegetációval (tiszással, legelőerdővel) számolhatunk.¹⁷

Egyelőre kérdéses, hogy az előkerült bucák konkrétan a település melyik vaskori időszakához köthetők. A depó helye alapján jelenleg inkább a kora vaskort tartjuk valószínűbbnek, hiszen a fentebb már említett, 1976-ban előkerült depólelet ugyanúgy a sánctól nyugatra elhelyezkedő, laposabb területen került elő.¹⁸

⁸ JUHÁSZ 1894, 18-19.

⁹ CSALOGOVITS 1932, 4.

¹⁰ TÖRÖK 1950, 5.

¹¹ GAZDAPUSZTAI 1967, 318; MARÁZ 1978, 152.

¹² MARÁZ 1977, 11. A depót a munkagépek által bolygatott erdészeti úton szabad szemmel fedezte föl Horváth László régész.

¹³ MOZSOLICS 1985, 171.

¹⁴ V. SZABÓ 2019, 21.

¹⁵ A kilencvenes években a sáncon belülről már kerültek be szórvány vasbucák a Janus Pannonius Múzeum gyűjteményébe, ám ezeket akkor nem kezelték depóleletként és a továbbiakban nem foglalkoztak a vizsgálatukkal.

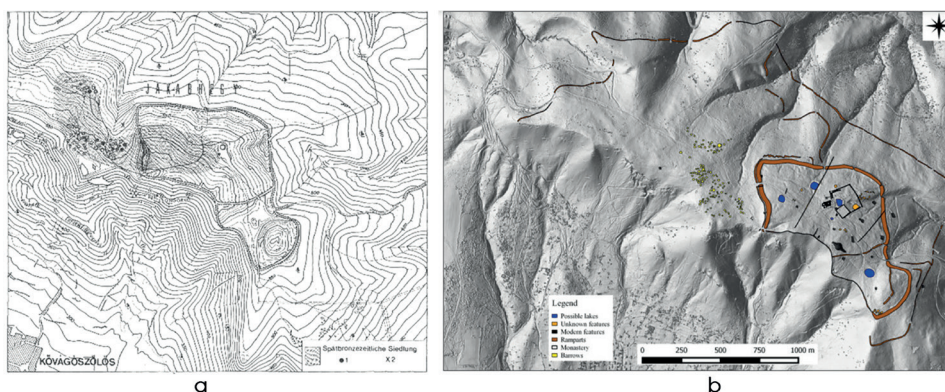
¹⁶ BERTÓK – GÁTI 2014, 123.

¹⁷ PETŐ – GÁTI 2016, 20.

¹⁸ MARÁZ 2013, 71.

A lelőhely késő vaskori használatáról egyébként jóval kevesebb információval rendelkezünk, ami persze a kutatás sajátosságaiból is fakad, hiszen a fókusz nem ezen a megtelepedési horizonton volt korábban. Mindenesetre egyelőre úgy tűnik, hogy talán kevésbé intenzív használattal számolhatunk a késő vaskor idején.¹⁹ Késő vaskori deponálással kapcsolatban csak egy teljesen eltérő típusú nyomunk van a Jakab-hegyről, méghozzá egy i.e. 2–1. századi ezüst éremkincs formájában.²⁰

Azon felvetés megoldásában, hogy melyik vaskori megtelepedéshez köthetőek a bucák, szerepet játszhatnak az anyagvizsgálatok, melyeket 2024 folyamán végeztünk el, és amelyeknek eredményeit jelen cikkben közöljük.

2. ábra: a) A lelőhely térképe Maráz 1979 nyomán.
b) A Lidar-eredmények értelmezett térképe Gáti 2017 nyomán
Fig. 2.: a) Map of the site after Maráz 1979.
b) Interpreted map of the Lidar results after Gáti 2017

3. A vasbucák anyagvizsgálati eredményei és értékelésük

Szemrevételezés alapján a Jakab-jegyi bucadepó 1,7–4 kg tömegű vasbucái hasonló, többnyire vastag korong alakúak, és kézi becsléssel a sűrűségük is hasonló. A felületüket laza vashidroxidos korróziós termékek és homokos, agyagos tapadványok borítják.

A 29 vasbucából öt olyat választottunk ki további anyagvizsgálatokra (ld. 3. ábra), amelyek tömegükben, alakjukban és sűrűségükben nagyobb eltéréseket mutattak. Tömegük 2,4 kg és 3,6 kg között változik. A tárgyak testsűrűségét az Arkhimédész-féle vízkiszorítási módszerrel számítottuk ki. A sűrűségük 3,5 és 4,75 g/cm³ között változik. A tömörítési eljárások szisztematikus kísérleti vizsgálatával kapott eredmények szerint a mintákból meghatározott sűrűségek azokba az elvárt tartományba esnek, melyek azt jelzik, hogy a bucák valószínűleg vagy tömörítetlenek, vagy közvetlenül a kohósítás után, további izítás és tisztítás nélkül tömörítették őket.²¹ A legnagyobb, 4,75 g/cm³-es (394/22) sűrűségű minta megközelíti a korábbi kísérleti vizsgálatok során fakalapáccsal történő tömörítéssel elért sűrűségi küszöbértéket, ami arra utal, hogy

¹⁹ MARÁZ 2013, 87.

²⁰ MAJDÁN 2020, 36.

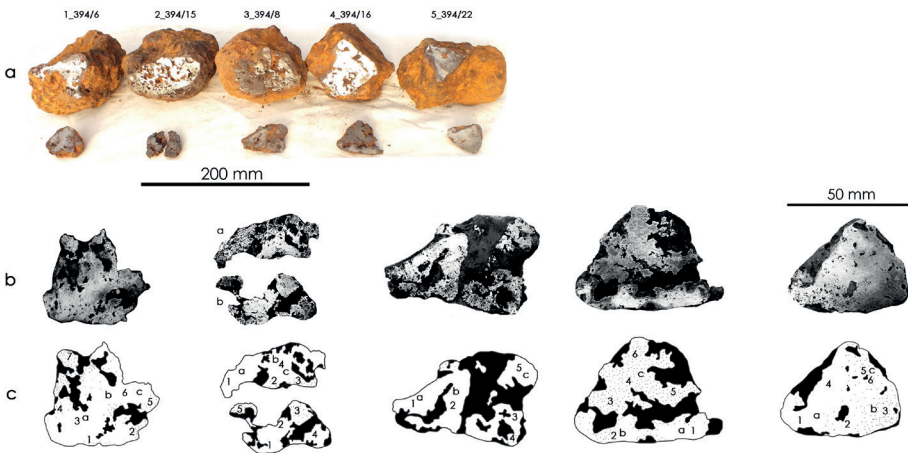
²¹ KARAVIDOVIĆ – THIELE 2026.

a minta valamivel hatékonyabb tömörítésen vagy nagyon korlátozott mértékű újraiz-
 zításon esett át. A tömörítést fakalapáccsal végezhettk, amit a bucák külső felületei
 is sugallnak, mert hiányoznak róluk azok a lapos, lekalapált felületek, mint amilyenek
 vaskalapáccsal történő kezelés esetén maradnának. A vasbucák mérete továbbá arra
 utal, hogy kisebb, körülbelül 25–35 cm-es medenceátmérőjű kohókban állíthatták elő
 őket. A minták bizonyos fokú szabványosítást mutatnak, bár súlyban és sűrűségben
 valamint az elért tömörítés szintjében apró különbségek vannak. Mivel a bucákat nem
 izzították újra további tömörítés és tisztítás céljából, salaktartalmuk és porozitásuk (a
 salak mellett üregeket, gázzárványokat is tartalmaznak) továbbra is viszonylag magas.

3. ábra: Az anyagvizsgálatra kiválasztott öt jakab-hegyi vasbucá
 tömeg és sűrűségadatokkal. Fotó: Thiele Ádám

Fig. 3.: The five iron blooms from Jakab-hegy selected for material
 testing with mass and density data.

4. ábra: a) a vizsgált vasbucákából kivágott minták. b) A minták polírozott és makroma-
 ratott felülete. c) Sematikus ábra a széneloszlásról. A fémmikroszkópos képek helyei
 számokkal, a p-xrf-es mérések helyei betűkkel jelölve.

Fig. 4: a) Samples cut from the examined iron blooms. b) Polished and macroetched
 surface of the samples. c) Schematic diagram of the carbon distribution. The locations
 of the metallographic microscope images are marked with numbers, the locations of
 the p-XRF measurements are marked with letters.

Mind az öt bucából vett mintákat vízhűtéses fűrésszel vágtuk fel további elemzés céljából. A bucák mintavételezett részének felülete 10–20 cm² volt. A mintákon mikroszerkezeti vizsgálatot (optikai mikroszkópia) és összetételi analízist (p-XRF) alkalmaztunk. A mintákra jellemző főbb szövetelemek beazonosítása céljából a metallográfiai vizsgálatokat a szokásos módon polírozott és 2%-os nitállal maratott felületen fémmikroszkóppal (Olympus PMG-3) végezte Dr. Thiele Ádám.²² A kémiai összetétel meghatározását minden minta (kivéve a 2_394/15b) esetén három mérési pontban p-XRF műszerrel (Hitachi Expert Geo X-MET8000) végezte Prof. dr. sc. Sibila Borojevic Šoštarić és dr. sc. Tena Karavidović.²³ A p-XRF beépített kamerával rendelkezik, így lehetőség volt a fémes fázist tartalmazó felületek megcélzására, amelyek megfelelnek a metallográfiai vizsgált területeknek.

A metallográfiai vizsgálatok során az egyes területekről készített fémmikroszkópos képek a 1–6. táblán láthatóak a cikk végén. Az egyes területekre jellemző szövetszerkezeteket és a p-XRF-es mérések eredményeit az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: A metallográfiai és a vegy-elmezési eredmények a minták egyes területeire
Chart 1.: Metallographic and composition results for individual areas of the samples

Minta/ Sample	Terület/ Area	Szövetszerkezet/ Microstructure	Terület/ Area	Releváns elemek (tömeg%) Relevant elements (mass%)						
				Al	Si	P	Ca	Mn	Cu	As
1_394/6	1	Főleg ferrites, alul kevés perlit / Mostly ferritic, with little perlite at the bottom	a	2,13	1,73	0,05	0,15	0,20	0,01	0,01
	2	Ferrit-perlites, közepes széntartalom / Ferrite-perlite structure, medium carbon content	b	1,80	1,67	0,06	0,09	0,13	0,01	0,01
	3	Ferrites szövetszerkezet nagyon ke- vés perlittel / Ferritic microstructure with very little perlite								
	4	Közepes széntartalmú területek, ferrithálós-tűs perlitcsomókkal / Medium-carbon areas with ferritic network and acicular perlite								
	5	U.a. / Same as above								
	6	Alapvetően ferrites szövetszerkezet / Predominantly ferritic microstructure								
	7	Majdnem tisztán perlites szövet / Almost purely perlitic microstructure								
2_394/15a	1	Ferrites szövetszerkezet, salakos, kor- rodódott / Ferritic microstructure, slaggy, corroded	a	3,04	3,51	0,05	0,42	1,47	0,01	0,00
	2	Ferrit-perlites szövetszerkezet, erős korrózió / Ferrite-perlite micro- structure, strong corrosion	b	2,95	3,52	0,05	0,42	1,47	0,01	0,00
	3	Ferrit-perlites szövetszerkezet, erős korrózió / Ferrite-perlite structure, strong corrosion	c	2,59	2,60	0,06	0,29	0,90	0,01	0,00
	4	Főleg ferrit sok üreggel (gázzár- vánnyal) / Mostly ferrite with many cavities (gas pores)								
2_394/15b	1	Tisztán ferrites szövetszerkezet sok wü- stites salakkal / Purely ferritic microstruc- ture with abundant wüstite-rich slag								

²² A BME Anyagtudomány és Technológia Tanszékén.

²³ Faculty of Mining, Geology and Petroleum engineering, University of Zagreb, MiningLE-FP kalibráció, 30mp-es időtartam.

2_394/15b	2	Erősen korrodálódott, tisztán ferrites szövetszerkezet / Heavily corroded, purely ferritic microstructure									
	3	Nagyobb széntartalmú terület perlités szövetszerkezettel, kevés ferrittel / Higher-carbon area with perlitic microstructure, little ferrite									
	4	Tisztán ferrites, lazán szinterelődött szemcsék sok, wüstites salakban / Purely ferrite, loosely sintered grains in abundant wüstite slag									
	5	Perlités szövetszerkezet kevés ferrittel / Perlitic microstructure with little ferrite									
3_394/8	1	Ferrites szövetszerkezet kevés perlittel / Ferritic microstructure with little perlite	a	2,29	2,64	0,10	0,57	0,30			0,00
	2	Ferrites, zárványos szövetszerkezet / Ferritic microstructure with inclusions	b	2,36	3,90	0,15	0,18	0,15	0,00		0,01
	3	U.a. / Same as above	c	1,28	1,15	0,16	0,10	0,06			0,01
	4	Ferrites szövetszerkezet kevés perlittel / Ferritic microstructure with little perlite									
	5	Ferrites, zárványos szövetszerkezet / Ferritic, microstructure with inclusions									
4_394/16	1	Ferrites szövetszerkezet kevés perlittel / Ferritic microstructure with little perlite	a	3,24	0,91	0,02	0,10	0,42	0,01		0,00
	2	Ferrit-perlités szövetszerkezet / Ferrite-perlite structure	b	2,35	0,58	0,02	0,08	0,09	0,01		0,00
	3	Tisztán perlités szövetszerkezet kevés szekunder cementittel / Purely perlitic microstructure with little secondary cementite	c	1,51	0,50	0,02	0,08	0,11	0,01		0,00
	4	Perlités, szekunder cementit hálós szövetszerkezet / Perlitic microstructure with network of secondary cementite									
	5	U.a. / Same as above									
	6	U.a. / Same as above									
5_394/22	1	Ferrites szövetszerkezet kevés perlittel, kis széntartalom / Ferritic microstructure with little perlite, low carbon content	a	0,79	1,34	0,04	0,08	0,11	0,00		0,00
	2	Widmanstätten-jellegű, ferrit-perlités szövetszerkezet, közepes széntartalom / Widmanstätten-type, ferrite-perlite microstructure, medium carbon content	b	1,63	3,10	0,05	0,14	0,19			
	3	Perlités szövetszerkezet kevés ferrittel / Perlitic microstructure with little ferrite	c	0,43	0,38	0,04		0,05			0,00
	4	Főként ferrites / Mostly ferritic									
5_394/22	5	U.a. / Same as above									
	6	Perlités szövetszerkezet kevés eutektikummal a szemcsehatárokon / Perlitic microstructure with little eutectic at grain boundaries									

A metallográfiai vizsgálatok alapján mindegyik vasbucsa anyaga szénacél, a szén eloszlása a vasbucáknál szokásos módon nagyon heterogén, így a kivágott minták nem tekinthetők az egész térfogatra reprezentatívnak. A 394/6 (I. tábla), 394/8 (IV. tábla), 394/15 (II. tábla) és 394/22 (VI. tábla) számú bucából származó minták főképpen ferrites, néhol ferrit-perlités szövetszerkezetűek, tehát kicsi vagy közepes széntartalmúak (átlagosan kb. 0–0,3 %). A 394/16. számú minta (V. tábla) azonban a többihez képest

jóval nagyobb széntartalmú (átlagosan kb. 0,7–1 %), szövetszerkezete hipereutektoidos acélokra jellemzően a legtöbb helyen szekunder cementit hálós megjelenésű.

A megfigyelhető szövetelemek alapján mindegyik vasbuca normalizált hőkezeltésgé állapotú, azaz a melegalakítás hőmérsékletéről szabad levegőn hagyták lehűlni őket. A minták fémfázisa a vas mellett szénen kívül jelentős mennyiségben nem tartalmaz más elemet. Nagyobb mennyiségű foszfor- és/vagy arzén tartalom esetén megjelenő szövetelemek csak a 394/22-es minta esetén fordulnak elő, de ott is csak a 6-os terület egy kis részén. A minták mind nagyon salakosak (a legkevésbé a 394/22-es), a 394/8-as és 394/15-ös minta ráadásul erősen korrodálódott is (a 15-ös minta olyannyira, hogy a kivágás után nem maradt egyben), ez a porózus, salakos szerkezet jó összhangban van a sűrűségmérési eredményekkel. A korrózió bizonyos mértékig megváltoztathatja a sűrűségmérést a bucák elsődleges állapotához képest,²⁴ ami jó egyezést mutat a legtöbb korrodált minta legalacsonyabb mért sűrűségével az itt elemzett bucák közül.

A p-XRF mérések alapján elmondható, hogy egyik minta fémfázisa sem tartalmaz a vason kívül olyan elemeket, amelyek mennyisége a mechanikai tulajdonságokat befolyásolná vagy a szövetelemek szintjén is megjelenne, tehát a metallográfiai és vegyelemzéses vizsgálatok jó összhangban vannak. A fémfázisban a P és az As megjelenése a gypvasércből való kohósításra utalhat, mivel ezek az elemek gyakran nagyobb mennyiségben vannak jelen az ilyen típusú ércekben, és részben fémfázisban oszlanak el. Azonban ezek mennyisége nagyon alacsony, a mérés határ körüli értékű volt. Ezeket kívül korábbi kísérleti tapasztalatok alapján előfordulhat,²⁵ hogy a fémfázisban megjelenik a Cu, akár több %-os mennyiségben is. A Jakab-hegyi bucák esetén viszont a Cu-tartalom is rendkívül alacsony. Bár a méréseket olyan pontokon végeztük, ahol nagy, fémtiszta felületek voltak jelen, a bucavasban ilyen területeken mindig előfordulnak apró salakzárványok is. Ezért az 1. táblázatban a salakfázisban mért, legalább néhány tizedszázalékos eléréssel mennyiségben előforduló elemeket is felsoroltuk (Al, Si, Ca). Mivel azonban ezek az elemek nem oldódnak a fémfázisban, nem befolyásolják a fém mechanikai tulajdonságait.

Az anyagvizsgálati eredmények alapján valószínű, hogy a Jakab-hegyi bucák nem foszforban, arzénban vagy rézben gazdag vasércekből származtak. A Somogy megyében előforduló, kora középkorban használt gypvasércek magas foszfor- és gyakran arzéntartalmúak. Rudabányán polimetallos lelőhelyek ismertek, ahol a réz az érckomplexumban a későbbi hidrotermális szulfidok lerakódás révén jelenik meg a vastartalmú karbonátos rétegekben és azok körül,²⁶ ami potenciálisan magyarázatot adhat a Cu megjelenésére az ottani anyagból készült kísérleti bucák fémes fázisaiban. Ez a magyarázat azonban nem tekinthető kizárólagosnak, mivel a véletlenszerűen kiválasztott és felhasznált ércek, illetve az egyes lelőhelyek geokémiai jellemzői eltérőek lehetnek. Bár a Jakab-hegyi bucákban felhasznált ércek eredete az elvégzett korlátozott geokémiai elemzések alapján nem határozható meg, az említett elemek hiánya a fémfázisokban kizárhatja ezeket az említett érceket, mint elsődleges erőforrásokat. A Mecsek hegységben, melynek a Jakab-hegy a részét képezi, vulkanikus és hidrotermális folyamatokhoz kapcsolódó,²⁷ üledékes vasérctelepeket azonosítottak, valamint limnikus ércek nyomaira bukkantak egy liász korú, széntartalmú összlet alján.²⁸ Ezeket

²⁴ Erről a feltételezésről lásd bővebben: KARAVIDOVIĆ – THIELE 2024.

²⁵ Pl. a rudabányai vaskalap ércek próbakohósításával kapott vasbucák esetén, melyeknek eredményei még nem kerültek publikálásra.

²⁶ NÉMETH et al. 2017.

²⁷ BUJTOR – SZINGER 2018, további hivatkozásokkal.

²⁸ POLLNER 1989.

azonban nem vizsgálták részletesen archeometallurgiai eredet szempontjából (beleértve a nyomokban és a ritkaföldfémeket), így egyelőre nem lehetséges a bucákkal fennálló kapcsolatot kimutatni.

A közeli Somogyban található gyepvasércekről tudjuk, hogy a regionális avar- és honfoglalás kori vaskohászat ércbázisául szolgáltak. Ezekből a nagy foszfortartalmú somogyi gyepvasércekből²⁹ a próbakohósítási tapasztalataink alapján a foszfor a vas és salakfázis közötti megoszlással részben a vasbucába kerül.³⁰ Ez jelentősen ronthatja a vas mechanikai tulajdonságait, melegen rövidülést okozhat, és az anyagot gyakorlatilag kovácsolhatatlanná teheti, míg hideg állapotban kifejezett ridegséget mutat,³¹ így az ilyen vasanyag csak alárendeltebb célokra lesz felhasználható.

A Somogyból ismert avar kori nagyméretű, kb. 10 kg-os, ékelt (és purgált) vasbucák³² és a kisebb, néhány kg-os honfoglalás kori vasbucák nagy foszfortartalmúak.³³ Bár a Jakab-hegyi vasbucák méretükben és sűrűségükben a Somogyfajszon talált honfoglalás kori vasbucákhoz nagyon hasonlóak,³⁴ a kémiai összetételük eltérő, előbbieket szénacélok, utóbbiak foszforvasak.

Összevetve a Jakab-hegyi és a verebce-bérci vaskori bucadepókat,³⁵ alapvető különbségként az látható, hogy az utóbbi depó kisebb méretű, darabolt, vágott, kovácsolásra jobban előkészített, kevésbé salakos, nagyobb, 5–6g/cm³ sűrűségű bucákat tartalmazott.³⁶ A korábbi anyagvizsgálatok eredményei alapján ezek a félkész termékek szintén tiszta szénacélok, az egyes minták mért széntartalma változó (kb. 0,4–0,9 tömeg%³⁷ és körülbelül 1 tömeg%³⁸), ami esetenként magasabb, néha pedig egészen hasonló, mint a Jakab-hegyi bucák esetében mért.

Párhuzamként meg kell még említeni a Regölyben feltárt kora vaskori halomból előkerült, bucamaradványként értelmezett töredéket is. Nemrégiben ezen is végeztek anyagvizsgálatokat, amelyek alapján a kérdéses vasbucák szintén tiszta szénacélnak bizonyult közepes széntartalommal.³⁹

Az ismert vaskori vas félkész termékek tehát kémiai összetételükben jól láthatóan különböznek a későbbi, avar és honfoglalás kori, általában nagy foszfortartalmú vasbucáleletektől, azoknál jobb minőségű, tisztább szénacéloknak mondhatók.

Anyagminőség szempontjából ezek lehettek és tekinthetők is jobb minőségű, tisztább szénacéloknak. A fentebbi adatok bizonyos mértékig a feldolgozásbeli különbségekre is utalhatnak, azonban a félkész termékek fémes fázisában található megnövekedett foszfortartalombeli különbségek elsősorban a vas elsődleges forrásaként használt ércekkel függenek össze. Mivel a vaskorból és a kora középkorból származó vasbucákról jelenleg publikált ismereteink meglehetősen korlátozottak, a hasonlóságok és különbségek átfogó elemzése is csak korlátozott mértékben lehetséges.

²⁹ KERCSMÁR – THIELE 2015, 56.

³⁰ THIELE 2011, 4.

³¹ THIELE – HOSEK 2015, 38.

³² TÖRÖK et al. 2018, 3.

³³ ÁGH – GÖMÖRI 1999.

³⁴ GÖMÖRI 2018, 81. 1. ábra; sűrűségmérésekhez ld.: KARAVIDOVIĆ – THIELE 2026.

³⁵ TÖRÖK et al. 2024; KARAVIDOVIĆ – THIELE 2026.

³⁶ KARAVIDOVIĆ – THIELE 2026, Table 4:18.

³⁷ TÖRÖK et al. 2024.

³⁸ TÖRÖK et al. 2011.

³⁹ TÖRÖK et al. 2022, 153.

4. Egy jakab-hegyi vasbuca próbakovácsolása

A sűrűségmérések azt mutatják, hogy a Jakab-hegyi vasbucák továbbra is jelentős mennyiségű salakot tartalmaznak. Annak tesztelésére, hogy a bucák valóban könnyen kovácsolhatók-e az anyagelemzések eredményeivel összhangban, a 394/16-os bucát választottuk ki egy kovácsolási kísérlethez. Azért erre a darabra esett a választás, mert az összes vizsgált buca közül ennek volt a legmagasabb a széntartalma. A kísérlet célja az is volt, hogy meghatározzuk a buca vastartalmát, azaz a gyakorlatban a belőle kovácsolható vastömb méretét, valamint a szén eloszlását a kapott tömbben. A bucából Ajax 2 rugós kalapáccsal készült a kovácsolt vastömb.⁴⁰

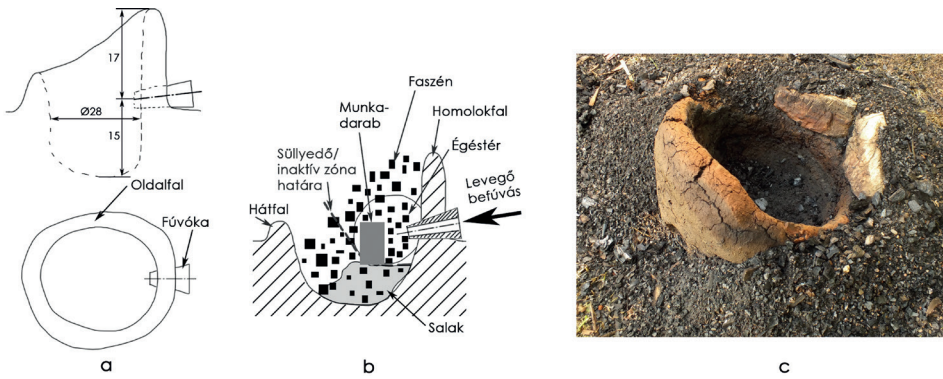
A buca hevítése a szokásos oldalszeles kovácstűzhelyben 12–25 mm és 25–50 mm frakciójú faszénkeverékkel és 200–500 liter/perces levegőtérfogatóram mellett történt (5. ábra). A kísérlet során a gyors és kevés hevítés miatt a leégési veszteségek minimálisnak voltak tekinthetők, azaz a vasszénnek csak elhanyagolható része salakult el. A vasbuca jól kovácsolható volt, szennyezőelemek jelenlétére utaló melegtörékenység nem volt tapasztalható (az anyagvizsgálati eredményekkel összhangban). Az 1988 g kezdeti tömegű⁴¹ és 4,37 g/cm³ sűrűségű bucából öt hevítési ciklus után 42 perc alatt készült el a vastömb. (ld. 6. ábra). A vastömb tömege 1231 g, sűrűsége pedig 7,65 g/cm³ lett, ami azt jelenti, hogy az eredeti buca vastartalma kb. 60 tömeg% volt, azaz bő egyharmadnyi tömegarányban tartalmazott még salakot. A hasonló sűrűség miatt hasonló vastartalom feltételezhető a többi vasbuca esetében is.

A vastömb felületét fémtisztára csiszolva 10%-os nitállal történt makromaratás után láthatóvá vált a szén heterogén eloszlása (6c. ábra). A maratott felület alapján a széntartalom jellemzően alacsonynak mondható, egyes területek azonban nagy széntartalmúak. A metallográfiai vizsgálat alapján nagy széntartalmúnak gondolt vasbuca tehát inkább kicsi vagy közepes (kb. 0–0,4%-os) széntartalmú. Ezek alapján is érthető, hogy a heterogén kémiai összetételű vasbucák anyagvizsgálata során egy kis felület vagy térfogatrész nem feltétlenül reprezentálja az egész mintát, nem vonhatók le biztos következtetések a teljes térfogatra vonatkozóan. Továbbá látható, miért volt szükséges a bucavas anyagok többszöri hajtogatással és kovácshegesztéssel (gyakorlati tapasztalatok alapján 4–6 hajtás már a lehetővé teszi a széntartalom diffúzióval megvalósuló kiegyenlítődségét) történő homogenizálása, amennyiben nem egy alárendeltebb célra szánt vastárgy elkészítéséhez használták fel. Ez az általános technika a kovácshegesztési vonalokról sokszor jól felismerhető kés- és kardpengékhez felhasznált nagy széntartalmú bucavas anyagoknál.

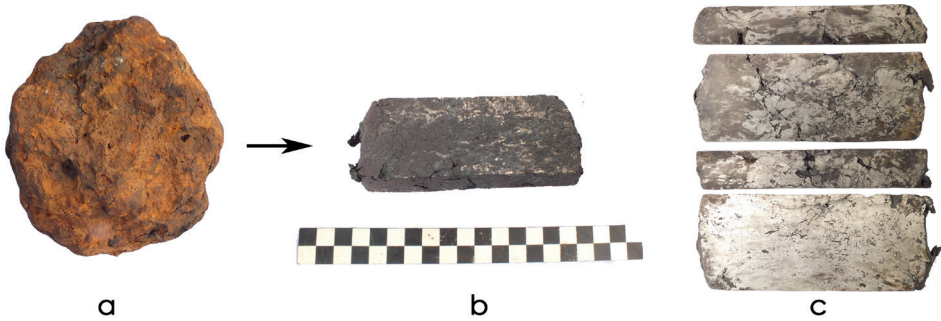
⁴⁰ Erről ld. ezt a Facebook posztot: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02Nf1Q-VCPzg4QTPuQUCCpT78WqrcQMCWkYbQ8mZEK7i1Bh1utaMCE6ihXPEBriQiXI&id=100057387522969

⁴¹ A tömeg- és sűrűségértékek a mintavétel (3. ábra) és a felületre tapadó korróziós termékek lekaparása miatt eltértek a közölt értékektől.

⁴² A revés felület az acél melegalakítása (hengerlés, kovácsolás) során keletkező, oxidokból álló kemény, rideg réteggel fedett fémfelület. Ez a réteg (reve) káros a további megmunkálásra, növeli a szerszámkopást, ezért felületkezelés vagy mechanikus tisztítás (=revétlenítés) során el kell távolítani.

5. ábra: A kovácsolási kísérlet során használt oldalszeles kovácstűzhely. Fotó: Thiele Ádám
 Fig. 5: The side-blown smithing hearth used during the forging experiment.

6. ábra: A 394/16-os vasbuca vastömbbé kovácsolása. a) A vasbuca. b) A kikovácsolt, még revés felületű vastömb.⁴² c) A maratott vastömb, amelynek felületén jól látható a heterogén széneloszlás. Fotó: Thiele Ádám

Fig. 6.: Forging the 394/16 iron bloom into an iron block. a) The iron bloom. b) The forged iron block still with a rough surface. c) The etched iron block, on whose surface the heterogeneous carbon distribution is clearly visible.

5. Összegzés

A Jakab-hegyi depóból származó öt vasbuca anyagvizsgálatai és az egyik vasbuca próbakovácsolása alapján az alábbi megállapításokat tesszük:

– A Jakab-hegyi 1,7–4 kg-os vasbucákat (próbakohósítási tapasztalataink szerint) kicsi, 25–35 cm-es belső medenceátmérőjű kohókban állíthatták elő, a vizsgált bucák a kb. 3,5–4,5 g/cm³-es sűrűségértékek alapján csak egyetlen tömörítést kaphattak a kohóból kievett melegükben,⁴³ így még jelentős mennyiségben, kb. egyharmadnyi tömegarányban tartalmaznak salakot, pl. a 394/16-os vasbuca kovácsolási kísérlete alapján az eredeti buca vastartalma kb. 60% volt.

– A vizsgált vasbucák anyaga jó minőségű, szennyező elemeket (P, As, Cu) nem tartalmazó, tiszta szénacél kis vagy közepes széntartalommal (átlagosan kb. 0–0,4%).

⁴³ A kohóból kievett (kinyert), még magas hőmérsékletű fém kezelése, megmunkálása és hűlése a kohászat egyik legfontosabb folyamata, amely nagyban meghatározza majd a végtermék tulajdonságait.

A vasbucákból kivágott minták és a próbaként kikovácsolt vastömb széneloszlása is nagyon heterogén volt.

– Valószínű, hogy a vasbucák nem foszfordús (pl. a közeli Somogyban nagy mennyiségben előforduló) gyeppvasércből készültek, hanem inkább másféle geokémiai jellemzőkkel rendelkező ércforrásból származhatnak. A Mecsek hegységben már régóta ismertek vulkanizmushoz és hidrotermális folyamatokhoz kapcsolódó üledékes vasérctelepek, illetve limnikus ércek nyomai is. Az is lehetséges, hogy a bucákat a Jakab-hegyi lelőhelytől távolabb készítették.

– Összevetve a Jakab-hegyi és a verebce-bérci vaskori bucadepót, alapvető különbségként az látható, hogy az utóbbi depó főleg kisebb, kb. 1 kg-os méretűre darabolt, vágott, kovácsolásra jobban előkészített, kevésbé salakos, nagyobb, 5–6g/cm³ sűrűségű szintén tisztá szénacél anyagú, de nagyobb széntartalmú, tehát értékesebbnek tekinthető vasbucákat tartalmaz.

Általánosságban tehát elmondható, hogy az eddig ismert vaskori vasbucák kémiai összetételükben jól láthatóan különböznek a későbbi somogyi, avar és honfoglalás kori, általában nagy foszfortartalmú vasbucaleletektől, jobb minőségű, tisztább szénacélokak mondhatók. A Jakab-hegyről származó bucák jobban hasonlítanak más lelőhelyekről ismert kora vaskori darabokhoz a felhasznált vasérc lehetséges típusa és a vas eredendő anyagminősége tekintetében, azonban jelentősen eltérnek a félkész termékek tekintetében – a kezdeti bucák méretében és súlyában, valamint a tömörítés eltérő szintjében.

A bucák datálásánál mindenképpen fontos tényként kezelendő, hogy a depót a Jakab-hegynek egy olyan területén találtuk, ahol korábbi, Ha A-B korszakba tartozó deponálási tevékenységről is tudomásunk van.

Mindezek alapján feltételezzük, hogy a 2023-ban előkerült vasbucák inkább a kora vaskori megtelepedéshez köthetőek, bár ennek bizonyításához természetesen még további vizsgálatokra is szükség lesz.

Synthesis

In October 2023, field survey conducted by an archaeological team of the Janus Pannonius Museum at the Jakab-hegy site near Pécs uncovered a remarkable iron hoard consisting of 29 iron blooms, each weighing between 1.7 and 4 kg. The deposit was found west of the Early Iron Age earthwork, arranged in a shallow pit in a deliberate double-pyramidal stack. Because Jakab-hegy is a multi-period fortified site with both Early Iron Age Hallstatt and Late Iron Age La Tène occupation horizons, the exact dating of the hoard remains uncertain, although the archaeological context and current evidence suggest a stronger connection with the earlier Iron Age settlement phase.

The site of Jakab-hegy has long been recognized as one of the major prehistoric hilltop centres in southern Transdanubia. Research history has shown that it functioned as an important settlement and burial landscape from the Late Bronze Age into the Iron Age, with monumental earthworks, tumuli, and evidence of elite activity. Hoards are already known from the site, particularly bronze deposits associated with Late Bronze Age and Early Iron Age ritual or economic practices, but the discovery of a large iron semi-product hoard is exceptional. Comparable finds are extremely rare in Hungary, making the Jakab-hegy deposit especially significant for the study of early iron production, storage, and circulation in the Carpathian Basin.

To investigate the technological character of the hoard, five blooms were selected for detailed analysis from the total assemblage of 29. These samples were chosen to

represent variation in shape, mass, and volume. Analytical work included bulk mass and density measurements, metallographic examination by optical microscopy, and portable XRF compositional analysis of cut samples. In addition, one bloom was experimentally forged into an iron billet in order to test forgeability, estimate metallic iron yield, and assess the relationship between bloom structure and final usable product.

The density measurements of the five analysed blooms produced values between approximately 3.5 and 4.75 g/cm³, indicating a relatively low degree of post-reduction processing. When compared with previous experimental work on bloom compaction and purification, these values suggest that the Jakab Hill pieces represent minimally processed blooms: they were probably only compacted, while still hot immediately after extraction from the furnace, with a wooden hammer, and were not reheated for more intensive refining. Differences in bulk density measurement showcase somewhat different levels of achieved compaction. Their morphology and surface appearance support this interpretation, as they lack the flattened hammering traces expected from more substantial forging with iron tools. On this basis, the blooms are interpreted as semi-finished raw products still containing substantial slag and porosity. Their size further suggests production in relatively small bloomery furnaces with inner basin diameters of around 25–35 cm.

Metallographic examination demonstrated that the metallic phase of all analysed specimens consists of bloomery carbon steel with strongly heterogeneous carbon distribution, typical of direct-reduction iron. Most samples displayed ferritic or ferrite-pearlite microstructures corresponding to low- to medium-carbon steel, generally around 0–0.3/0.4% carbon. One sample initially appeared more carbon-rich, with microstructures characteristic of hypereutectoid steel and local carbon contents estimated at approximately 0.7–1%. However, the subsequent forging experiment showed that this specimen, too, was heterogeneous overall and that the bloom as a whole was better characterized as low- to medium-carbon steel. This underlines an important methodological point: small metallographic samples may not be fully representative of the average composition of an entire bloom, since carbon distribution within bloomery iron can vary significantly over short distances.

All samples contained abundant slag inclusions and pores, consistent with the density data and confirming that the blooms were still in a relatively raw state. In spite of this, the metallic phase proved to be of high quality. Portable XRF analyses detected no significant levels of phosphorus, arsenic, or copper in the metal. These impurities are archaeometallurgically important because elevated phosphorus and arsenic can indicate the use of bog iron ores such as those found in Somogy region and can strongly affect workability, while copper may reflect polymetallic ore sources such as Rudabánya. Their near absence in the Jakab-hegy blooms indicates that the metal was made from another type of ore and would have had good forging properties.

The forging experiment confirmed this interpretation. One bloom with an initial mass of 1988 g and a density of 4.37 g/cm³ was forged in a side-blown hearth using charcoal fuel and an Ajax spring hammer. The bloom proved readily forgeable, with no signs of hot shortness or brittleness, supporting the analytical conclusion that harmful impurity levels were low. After five heating cycles over 42 minutes, the bloom was converted into an iron billet weighing 1231 g with a density of 7.65 g/cm³. This demonstrated that the original bloom contained roughly 60% metallic iron by mass and just over one-third slag. By analogy, a similar iron yield may be assumed for the other blooms in the hoard. Macro-etching of the forged billet again showed markedly uneven carbon distribution, confirming that repeated folding and forge-welding

would have been necessary if such material were to be transformed into more homogeneous, higher-performance tools or weapons.

The compositional results also have implications for provenance. Because bog iron ores from nearby Somogy are known to be phosphorus-rich and often arsenic-bearing, and because such signatures are absent in the Jakab-hegy blooms, it is unlikely that these ores were used. Likewise, the very low copper content argues against certain polymetallic ore sources. This suggests that the blooms were instead produced from a different type of ore, perhaps from non-bog deposits in the broader region, potentially including ores from the Mecsek Mountains, although current archaeometallurgical data are not yet sufficient to establish provenance securely. It also remains possible that the blooms were produced at a more distant location and transported to the Jakab-hegy site.

Comparison with other iron semi-products from the Carpathian Basin highlights both similarities and differences. The Early Iron Age semi-products from Dédestapolcsány–Verebce-bérc are technologically related in that they are also bloomery carbon steels, but they differ in form and processing history. Those pieces are smaller, often cut from larger blooms, and appear to have undergone reheating and more extensive refining, resulting in higher densities around 5–6 g/cm³. The Jakab-hegy material, by contrast, represents larger, less-purified blooms in an earlier stage of post-reduction treatment. At the same time, the Jakab-hegy blooms differ clearly from many iron semi-products from Somogy found in Avar- and Hungarian Conquest-period material, which frequently contain high phosphorus and are thus chemically and technologically distinct. In this broader perspective, the Jakab-hegy hoard fits more closely with the currently known Iron Age tradition of producing relatively pure carbon-steel blooms, at least in the wider geographical area of Carpathian Basin.

Overall, the Jakab-hegy deposit represents a rare and important assemblage of Iron Age iron semi-products. The blooms were produced as relatively standardised raw materials in small furnaces, subjected only to limited post-smelting compaction, rich in slag and porosity. Despite this, the metallic component was of good quality: low- to medium-carbon steel, without elevated elements that could affect mechanical properties, and readily forgeable. These characteristics imply that the objects represented valuable stored metal, which helps explain their intentional concealment in a hoard. Although absolute dating remains unresolved, the technological character of the material, together with the depositional history of the area, suggests that the hoard is more likely associated with the Early Iron Age occupation of the Jakab-hegy site than with the Late Iron Age horizon. The find therefore contributes not only to the study of bloomery technology and iron semi-products, but also to broader questions of storage, value, and metallurgical practice in Iron Age fortified centres of the Carpathian Basin.

This work was supported by the Croatian Science Foundation through project Cultural Landscapes of Iron Metallurgy During Antiquity and the Early Middle Ages in the Sava and Drava River Basin – KulturFER [IP-2022-10-1846]

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁGH, J. – GÖMÖRI, J. 1999: Investigation of materials from the Somogyfajsz workshop. In: Gömöri, J. (ed.): Traditions and innovations in the early medieval iron production. Sopron–Somogyfajsz, 30th May 1997–1st June 1997. Dunaújváros–Veszprém, 1999, 192–198.
- BUJTOR, L. – SZINGER, B. 2018: Micropaleontological observations on the Lower Cretaceous iron ore-related formations of the Mecsek Mts. (Upper Valanginian–Lower Hauterivian, South Hungary). *Central European Geology* 61/2 (2018) 136–159. <https://doi.org/10.1556/24.61.2018.08>

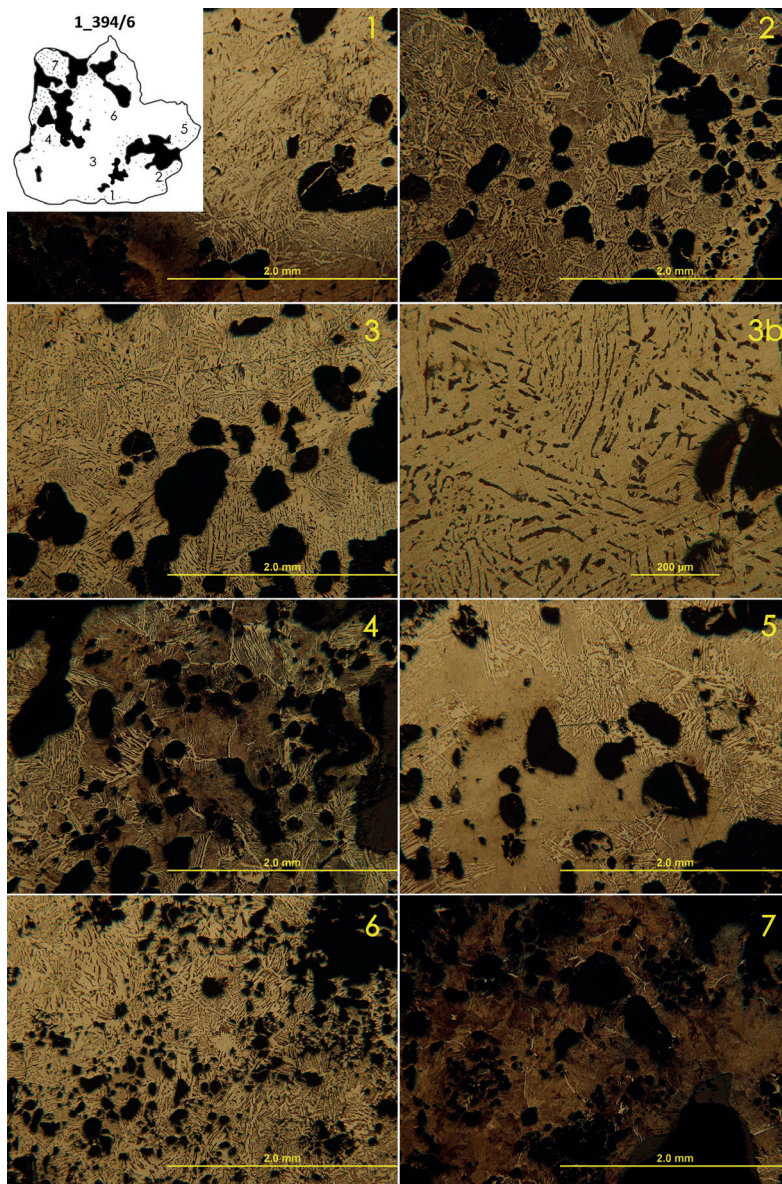
- CSALOGOVITS J. 1932: Őskori földvár a Jakabhegyen. *Dunántúl* 22/160 (1932) 4.
- GAZDAPUSZTAI, GY. 1967: Caucasian Relations of the Danubian Basin in the Early Iron Age. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 19 (1967) 307–334.
- GÁTI CS. 2017: Légi lézerszkennelés eredményei a Pécs melletti Jakab-hegyen. *Magyar Régészet Online* (2017) 11–20.
- GÖMÖRI J. 2018: Technológia-kontinuitási kérdések a somogyi vasvágók „izzó” vasbucái fényében. In: Varga M. – Szentpéteri J. (szerk.): *Két világ határán*. Kaposvár, 2018, 77–87. <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.6.77>
- HORVÁTH A. 1871: Pécsvidéki s egyéb leletek. *Archaeológiai Közlemények* 8 (1871) 60–62.
- KARAVIDOVIĆ, T. – THIELE, Á. 2026: Density-Based Classification and Iron Content Estimation of the Bloomery Iron Semi-Products: An Experimental Approach to Post-Reduction Technological Characterization. *Archeometriai Műhely* [in press].
- KERCSMÁR ZS. – THIELE Á. 2015: A belső-somogyi gyevasérccek genetikája és geokémiai jellemzői, földtani és archeometallurgiai megközelítés alapján / Genetic types and geochemistry of bog iron ore deposits from Inner Somogy, from a geological and archaeometallurgical perspective. *Földtani Közlöny* 142/1 (2015) 53–71.
- MAJDÁN M. 2020: Elfeledett ezüstök. Görög érmek a pécsi Janus Pannonius Múzeum gyűjteményéből. In: Bíró Gy. – Pintér-Nagy K. – Szebenyi T. (szerk.): *Új nemzedék. A Szegedi Régészeti Tanszék tehetséggondozásának elmúlt évtizedei*. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 7.) Szeged, 2020, 29–60.
- MARÁZ, B. 1979: Zur Frühhallstattzeit in Süd-Pannonien. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 23 (1979) 145–163.
- MARÁZ B. 1987: Későbronzkori magaslati település Pécs-Jakabhegyen (Előzetes közlemény az 1976–83. évi ásatásokról). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 30–31 (1987) 39–64.
- MARÁZ B. 2013: Pécs története a késő bronzkortól a római foglalásig. In: Visy Zs. (szerk.): *Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig*. Pécs, 2013, 69–92.
- MOZSOLICS, A. 1985: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest, 1985.
- PETŐ Á. – GÁTI CS. 2016: Adatok a Pécs-Jakabhegy területén végzett régészeti talajtani és topográfiai vizsgálatokhoz. *Magyar Régészet Online* (2016) 14–22.
- POLLNER, J. 1989: Ore mining exploration in Hungary between 1920 and 1945. In: Csíky, G. – Vitális, Gy. (eds.): *History of Mineral Exploration in Hungary until 1945*. Budapest, 1989, 25–30.
- PLEINER, R. 2000: *Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters*. Praha, 2000.
- SZŐNYI O. 1912: Történelmi emlékek a Mecseken. *A Mecsek Egyesület Évkönyve* 21 (1912) 87–102.
- THIELE Á. 2011: Az ércről a vastárgyig – a bucavaskohászat metallurgiája. *Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat* 144/1 (2011) 2–5.
- THIELE Á. – HOŠEK, J. 2015: Mechanical properties of medieval bloomery iron materials – comparative tensile and Charpy-tests on bloomery iron samples and S235JR2. *Periodica Politechnica. Mechanical Engineering* 59/1 (2015) 35–38. <https://doi.org/10.3311/PPme.7760>
- TÖRÖK B. – BARKÓCZY P. – KOVÁCS Á. – KÖLTŐ L. – FEHÉR A. – SZÓKE B. M. 2018: Pannóniai kora középkori ékelt vasbucák összehasonlító archeometriai vizsgálata. *Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat* 151/3 (2018) 1–4.
- TÖRÖK B. – BARKÓCZY P. – SZABÓ G. 2022: First Archaeometrical Approach of the Examinations of Iron Age Ferrous Fragments from Regöly and Bükbrány (Hungary) – The Inception of Iron Working in the Carpathian Basin. *Interdisciplinara Archaeologica* 13. (2022) 143–154. <https://doi.org/10.24916/iansa.2022.2.4>
- TÖRÖK B. – BARKÓCZY P. – SZABÓ G. 2024: Huge amounts of iron raw material from the Early Iron Age settlement of Dédestapolcsány-Verebce (N-Hungary) – a preliminary archaeometallurgical study. *Archeometriai Műhely* 21 (2024) 285–294. <https://doi.org/10.55023/issn.1786-271X.2024-023>

TÖRÖKB. – KOVÁCSÁ. – P. FISCHLK. – BARTAZS. – THIELEÁ. 2011: Vasdepók problémája Mályinka-Verebce bécen, Archaeometriai Ankét, Budapest (poszter).

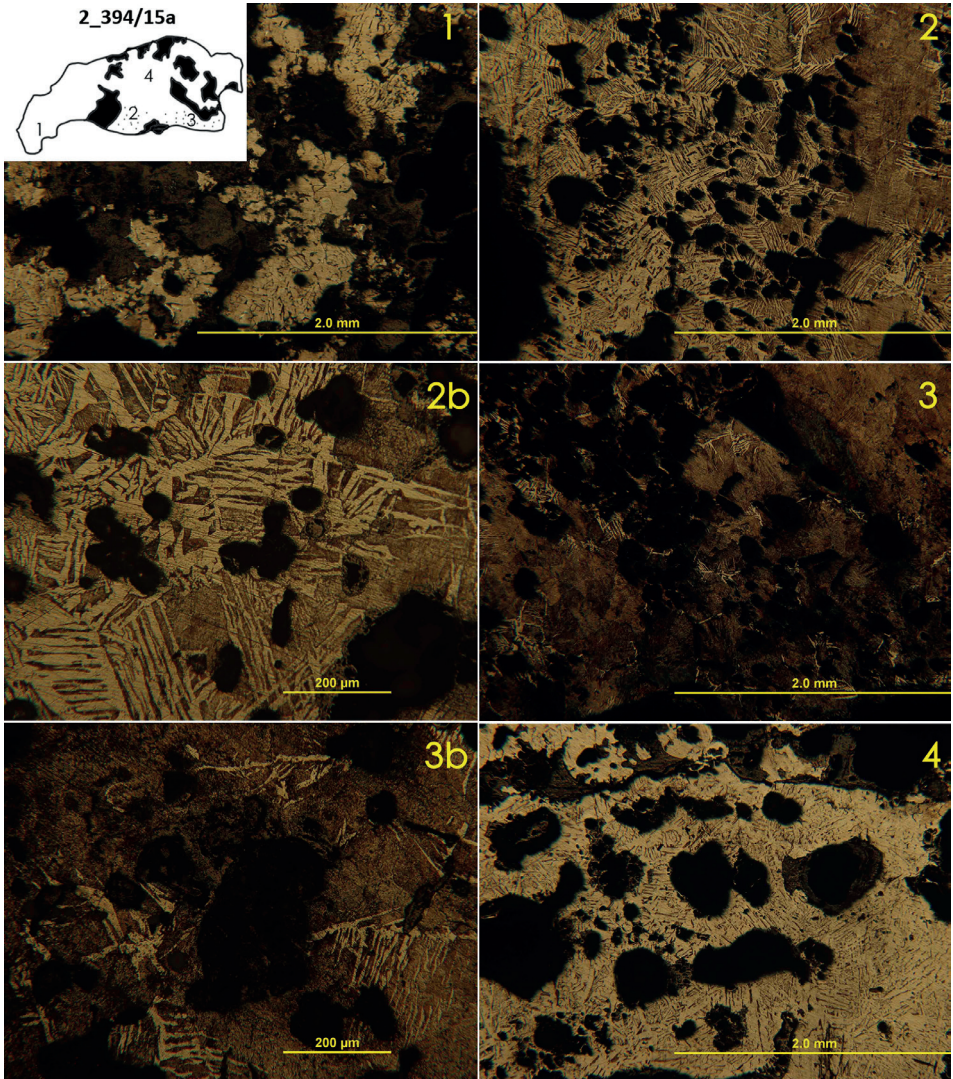
TÖRÖK GY. 1950: Pécs-Jakabhegyi földvár és tumulusok. *Archaeologiai Értesítő* 77 (1950) 4–9.

V. SZABÓ G. 2019: Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek, ékszerek, eszközök nyomában. (*Hereditas Archeologica Hungariae* 3.) Budapest, 2019.

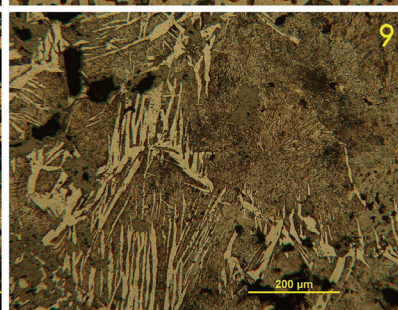
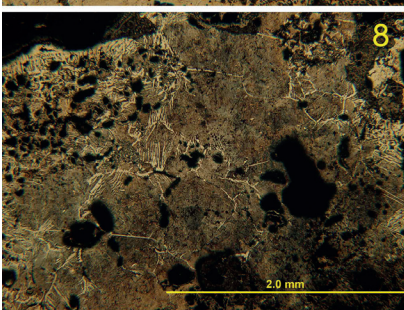
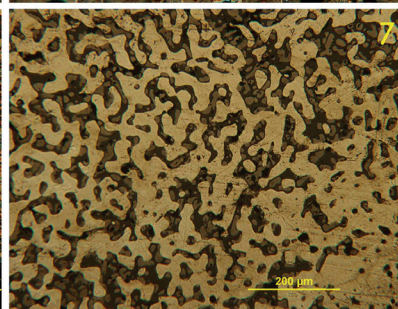
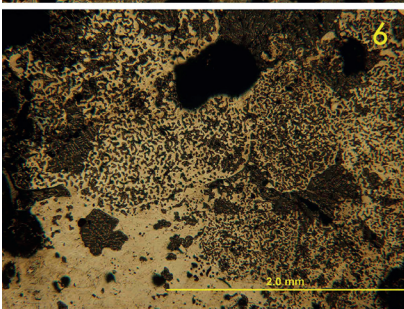
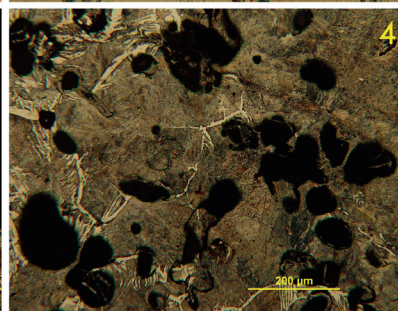
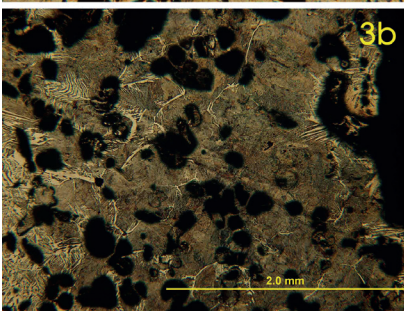
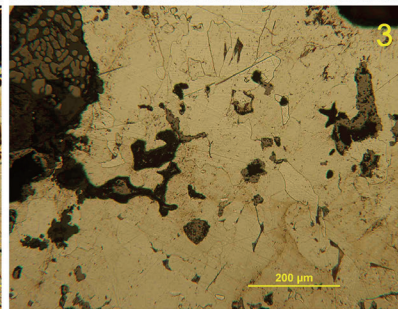
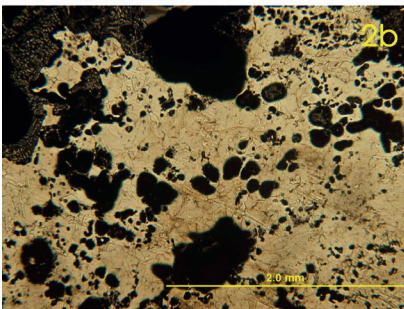
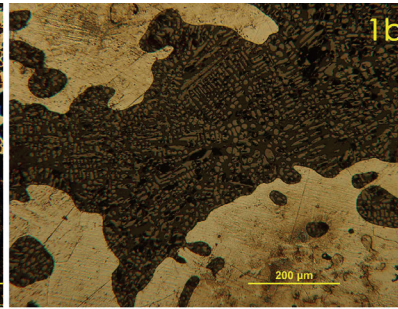
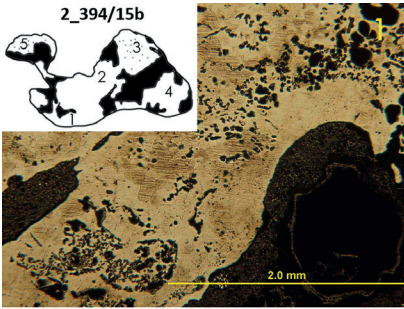
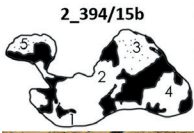
V. SZABÓ G. – BARCSI M. – BÍRÓ P. – TANKÓ K. – VÁCZI G. – MOGYORÓS P. 2022: Investigations of an Early Iron Age siege. Preliminary report on the archaeological research carried out at Dédestapolcsány–Verebce-bérc between 2020 and 2022. *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae*, Ser. 3, 10 (2022) 277–299. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2022.277>

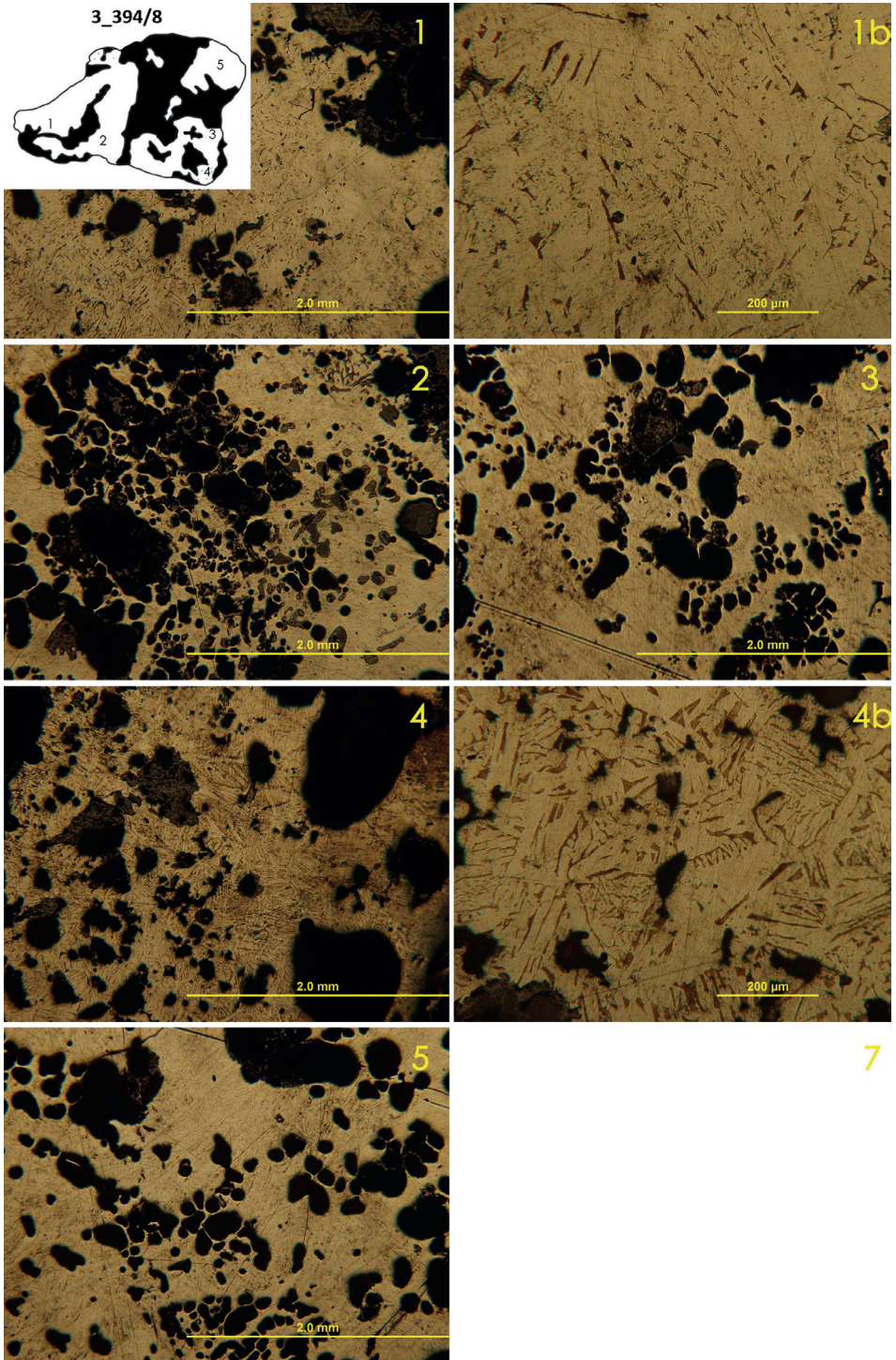
*I.tábla/
Table I.*

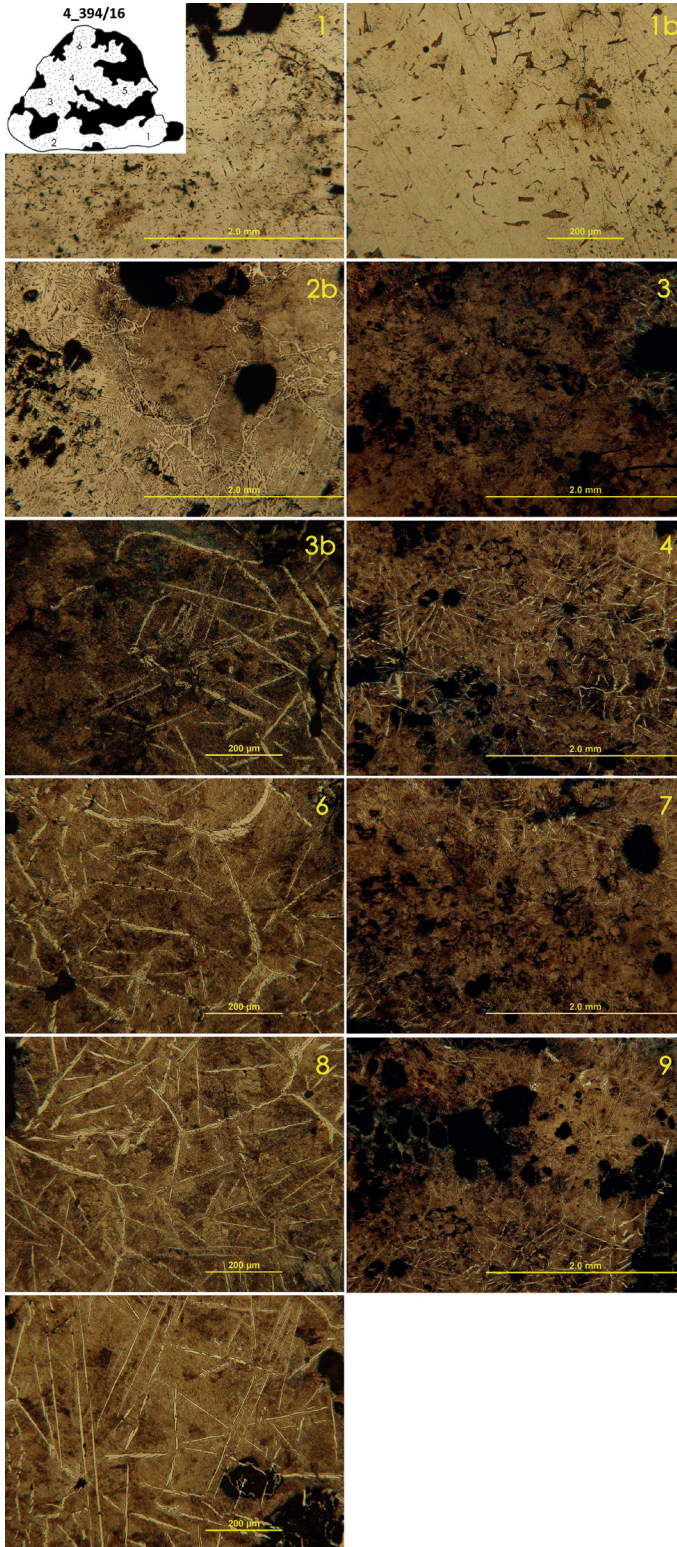
*II.tábla/*Table II.

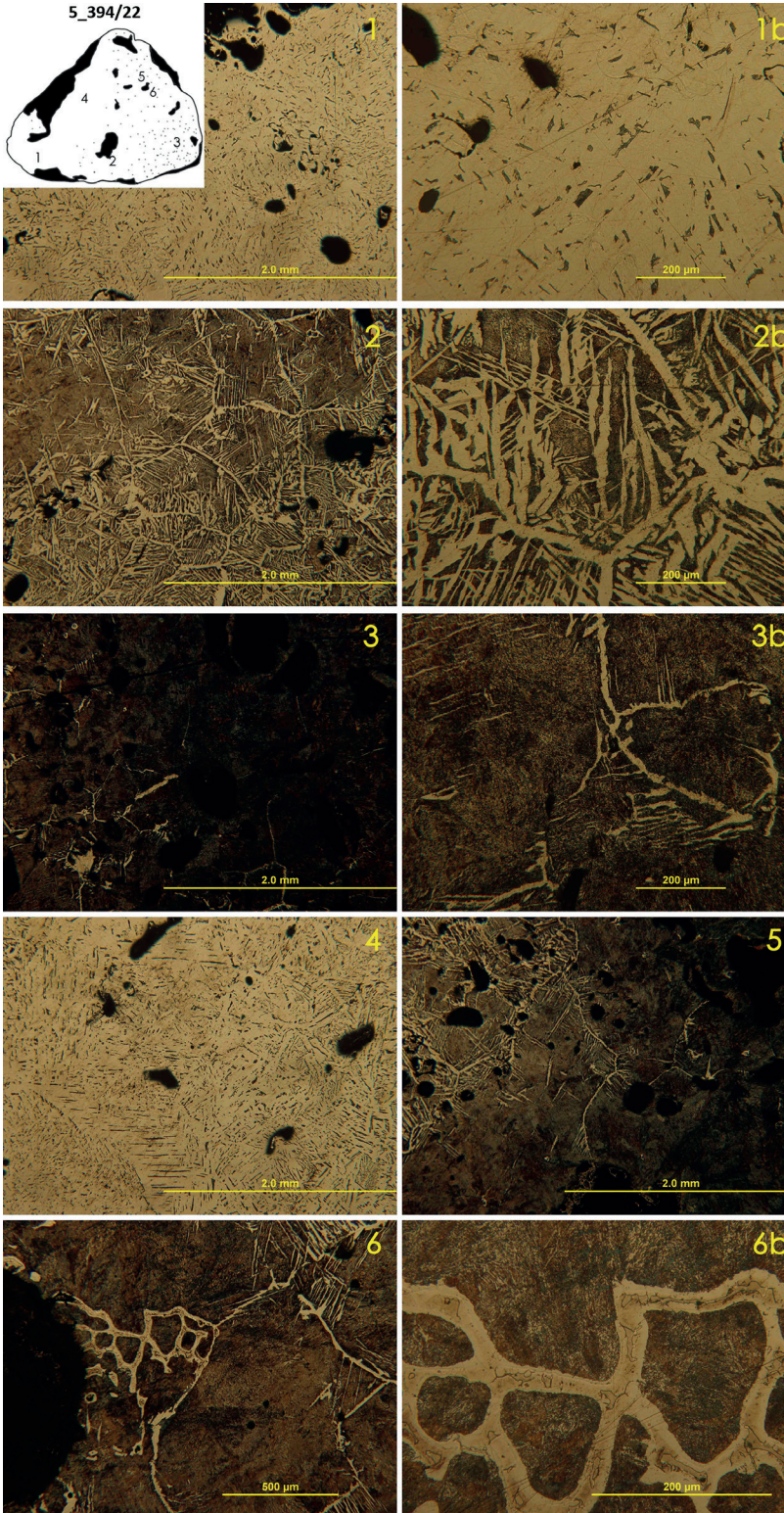
III.tábla/
Table III.

IV.tábla/Table IV.

*V.tábla/*Table V.

VI.tábla/
Table VI.

Mohács térségéből származó pengetőredékek archeometriai vizsgálata

HARAMZA MÁRK

történész, muzeológus, régésztechnikus, Janus Pannonius Múzeum
e-mail: haramza.mark@jpm.hu

THIELE ÁDÁM

gépészmérnök, egyetemi adjunktus, BME Anyagtudomány és Technológia Tanszék
e-mail: thiele@eik.bme.hu

KILTAU KRISTÓF

régészeti restaurátor, Janus Pannonius Múzeum
e-mail: kiltau.kristof@jpm.hu

KIVONAT: A Janus Pannonius Múzeum Mohács 500 kutatóprogramja keretében felgyűjtött hadileletek eddig kevésbé vizsgált részét képezték azok a pengetőredékek, amelyek szűrő-vágó fegyverekhez is tartozhattak. A pontos azonosításban a klasszikus régészeti módszerek mellett kiemelkedő szerep jut az archeometriának is. Optikai mikroszkópos metallográfiai vizsgálattal és mikrokeménység-méréssel meghatározható a tárgy mikroszerkezete, míg további vegyelemző módszerekkel – mint a munka során alkalmazott röntgenfluoreszcens spektroszkópia (XRF) – az anyagösszetételre tehetünk megállapításokat. Jelen tanulmányban hét pengetőredék metallográfiai vizsgálati eredményeit mutatjuk be.

KULCSSZAVAK: mohácsi csata, 1526, csatatér, penge, archeometria, metallográfia, Mohács 500

Metallographic examination of blade fragments from the vicinity of the Battle of Mohács

SUMMARY: The blade fragments collected within the framework of the Janus Pannonius Museum's Mohács 500 research program, which potentially belonged to various types of edged weapons, have previously constituted a less-studied segment of the military finds from the area. In addition to classical archaeological methods, archaeometry may also assist in their precise identification. The microstructure of the objects can be determined through optical microscopic metallographic examination and microhardness testing, while further analytical methods—such as the X-ray fluorescence spectroscopy (XRF) employed in this study—allow for definitive observations regarding the material composition. In the present study, we present the metallographic examination results of seven specific blade fragments.

KEYWORDS: battle of Mohács, 1526, battlefield, blade, archaeometry, metallography

* Lektorálta: Pápay Kornélia.

Bevezetés

A Janus Pannonius Múzeum bő fél évszázada foglalkozik az 1526. évi mohácsi csatának és helyszínének régészeti kutatásával, ami az elmúlt évtizedben távérzékeléses és geofizikai kutatási módszerek bevonásával vett új lendületet. A kutatómunkában kiemelkedő jelentősége van a fémkeresőműszeres terepbejárásoknak is.¹ Napjainkra a felgyűjtött fémtárgyak száma meghaladja a 15.000 darabot, amelyek között kis számban ugyan, de előfordulnak olyan pengék töredékei is, amelyek keresztmetszetük alapján nem késekhez tartozhattak, hanem nagyobb szűrő-vágó fegyvereknek képezhetnék részét. Mindazonáltal a Mohácsi-síkról származó pengetöredékek állapotuk miatt csak korlátozottan alkalmasak az azonosításra. Ez annak is köszönhető, hogy a térség lelőhelyeinek zöme – így a bemutatott leletek előkerülési helyeinek mindegyike – aktív földművelés alatt álló szántóföld.² Így az azonosításra a töredék szélességének és vastagságának változása adhat alapot, attól függően, hogy milyen mértékben van elkorrodálódva az él. Szintén támpontot jelenthet a fok épen maradt formája (lekerekített, szögletes, megvastagodó, kiugró), vagy a profilokban időnként megfigyelhető csatornák.

A vizsgált pengék közül a két, markolatszerelékekkel ellátott szablya földmunkák során került elő. A mohácsi szablya 2021-ben szántás közben (Nr. 1.), a sátorhelyi évtizedekkel korábban (Nr. 2.), országúti árok betöltéséből került elő a Mohácsi Nemzeti Emlékhely közelében. Utóbbi tárgyat később Auth József honvéd ajándékozta a Janus Pannonius Múzeumnak.³

További öt pengetöredék a Janus Pannonius Múzeum Mohács 500 Kutatóprogramjának fémkeresőműszeres terepi kutatásai során került elő, az alábbi bejárások során:

Nr. 3: Lánycsók–Szőlőhegy, 2024. március 2.

Nr. 4–5: Majs–Majsi-rétek-dűlő, 2023. március 17.

Nr. 6–7: Majs–Falu keleti széle, 2023. november 19.

Vizsgálati módszerek és eredmények

A metallográfiai vizsgálatokhoz szükséges mintavétel során törekedtünk arra, hogy a leletekből minél kisebb darabot távolítsunk el, és a lehető legkisebb mértékű változást okozzuk az állapotában és az esztétikai megjelenésében.⁴ Ezért a tárgyakból 0,4 mm vastagságú, kis fordulatszámú, vízhűtéses, gyémántbevonatos vágókoronggal vettünk mintákat, amelyeket ezt követően polírozással és 2%-os nitálos maratással készítettünk elő. A mikroszerkezet feltérképezéséhez optikai mikroszkópos vizsgálatot és mikrokeménység-mérést, utóbbit 5 mp-ig tartó 0,2 kp-os terheléssel hajtottuk végre. E vizsgálatok a Budapesti Műszaki Egyetem Anyagtudomány és Technológia Tanszékének Laboratóriumában történtek.

¹ Újabban: BERTÓK 2014; BERTÓK et al. 2020.

² BERTÓK et al. 2020, 114–116.

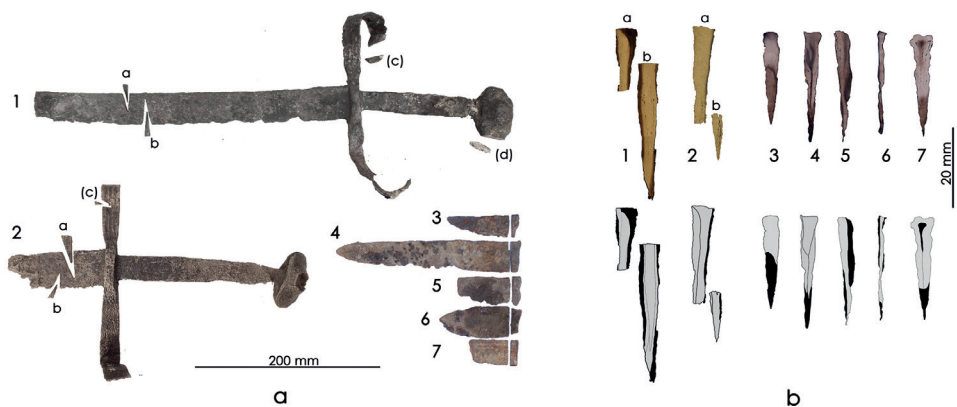
³ Leletkörülmények és a mohácsi szablya metallográfiai vizsgálati eredményeinek korábbi közlése: HARAMZA–THIELE 2024.

⁴ Minden esetben a penge teljes keresztmetszetét vizsgáltuk. Kisebb, töredékesebb leletek esetében (Nr. 3–7) a törésnél vettünk egy, teljes keresztmetszeti mintát, mivel ez nem befolyásolta a tárgy megjelenését. A reprezentatív darabok esetében, a penge egyben tartása, és a formavesztés elkerülése érdekében – a vizsgálatok általánosan elterjedt gyakorlatának megfelelően – két irányból vettünk mintát, így a mintavétel helyei a későbbi helyreállítás során jobban értelmezhető, könnyebben pótolható.

A kémiai összetétel megismeréséhez további röntgen fluoreszcens vegyelemzést (XRF) folytattunk a Janus Pannonius Múzeum Régészeti Gyűjteményében, a múzeum hordozható röntgenspektrométerével. Az XRF-méréseket elsődlegesen a metallográfiai csiszolatokon végeztük el, pengénként 2-2 ponton: egyet a penge foka, egyet pedig az él közelében. Ez alól a mohácsi (Nr. 1) és egy majsi (Nr. 6) penge képez kivételt: előbbinél a markolatgomb anyagösszetételét is vizsgáltuk, míg utóbbinál a penge állapótábol adódóan csak a foknál tudtunk mérni, mivel az élnél a készülék 3 mm-es mérési felülete meghaladta a penge vastagságát.

A fent említett archeometriai vizsgálatok nemcsak e tanulmányban közölt tárgyakat érintik: csupán a mohácsi csata régészeti kutatása kapcsán is számos egyéb, elsősorban konfliktusrégészeti vonatkozású lelet vizsgálatát végezzük.⁵ Ezek között állapotok miatt külön kihívást jelent a vasötvözetek XRF-vizsgálata. Bár a hordozható XRF készülékkel roncsolásmentesen, mintavétel nélkül is vizsgálhatók a leletek, a felszíni mérések során a tárgyak inhomogenitása, a korrózió, az üledékréteg maradványai, vagy éppen a restaurálás során alkalmazott vegyszerek jelentősen befolyásolhatják a mérési eredményeket.⁶ Míg az inhomogenitás hozzátartozik a tárgy tulajdonságaihoz, az utóbbi állapotok torzítanak az anyagösszetételről alkotott képen. A mérési eredményeket módosító körülmények kizárásához, egyúttal a restaurálás és a mérés technika kapcsolatának feltérképezéséhez célszerűnek tartjuk, ha a tárgyakat a restaurálás több munkafázisában is vizsgáljuk. Erre a közelmúltban felgyűjtött pengetőredek esetében volt lehetőségünk (Nr. 3–7).

A pengetőredek és a vizsgált minták metallográfiai csiszolata, valamint a metallográfiai vizsgálatok alapján megrajzolt sematikus keresztmetszete összefoglalóan az 1. ábrán látható (a metallográfiai vizsgálatok és a mikrokeménység mérések eredményei részletesebben az egyes pengetőredekhez tartozó táblákon, a szöveg végén láthatók).

1. ábra: a) A pengetőredek és a belőlük kivágott minták, b) A vizsgált minták nitállal maratott metallográfiai csiszolata, amelyen látható a széneloszlás (felül), illetve a metallográfiai vizsgálatok alapján megrajzolt sematikus keresztmetszetek (alul) – szürke: lágyvas, fekete: acél.

⁵ Újabbán ld. NÉMETH et al. 2025.

⁶ Utóbbira jó példa a vasötvözetek foszforsavas tisztítása után, a felületen fennmaradt jelentős P-arány, amelyet több, teljesen restaurált, vagy csupán vegyszeresen tisztított tárgyon is volt alkalmunk megfigyelni.

1. S-keresztvasú szablya⁷

Lelőhely: Mohács–Alsó-Kanda-dűlő

Őrzés: Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Gyűjtemény, ltsz.: K.2022.17.1.

Formai jellemzők: töredékes pengéjű, deformált szablya, a penge keresztmetszetében csatorna nem figyelhető meg. Tipológiai besorolás: markolatgomb: Z2b, keresztvas: 12a⁸

Méretek: Teljes H: 512,3 mm, penge: H: 320 mm, Sz: 38–36 mm, V: 10–5 mm, keresztvas: H: 195 mm, Sz: 18–26 mm, V: 3,2–5 mm, D: 39 mm, markolatgomb: Sz: 65 mm, M: 41 mm, V: 32,1 mm.

Metallográfiai elemzés: a tárgyból több mintát vettünk, 2-t a pengéből, valamint további 1–1 mintát a markolatgombból és a keresztvasból. A penge éléből és fokából vett minták metallográfiai vizsgálata alapján a penge magja lágyvas, tisztán ferrites, erősen salakos szövetszerkezettel, kb. 115 HV_{0,2} keménységgel. A magot egy köpeny veszi teljesen körbe. A köpeny belső része lágyvas, főként ferrites szövetszerkezettel, kb. 120 HV_{0,2} keménységgel, a külső része pedig acél, amelynek alapvetően bainetes, néhol pedig perlites a szövetszerkezete és jóval nagyobb keménység, kb. 400–500 HV_{0,2} mérhető rajta (a köpeny külső része a teljes keresztmetszetben nagy keménységű, nemcsak az élnél).

*Anyagösszetétel XRF-vizsgálat alapján:*⁹

Markolatgomb: Fe: 99,15±0,73%; Si: 0,28±0,02%; P: 0,14±0,01%; S: 0,15±0,01%; Ni: 0,08±0,03%; Cu: 0,07±0,02%; Pb: 0,02±0,01%.

Penge foka: Fe: 99,21±0,73%; Si: 0,19±0,02%; P: 0,06±0,01%; S: 0,15±0,01%; V: 0,05%; Ni: 0,05±0,03%; Cu: 0,17±0,04%; Pb: 0,06±0,04%.

Penge éle: Fe: 98,25±0,71%; Si: 0,5±0,03%; P: 0,08±0,01%; S: 0,21±0,01%; Cr: 0,05±0,02%; Co: 0,32±0,16%; Cu: 0,25±0,05%; Ru: 0,21±0,04%.

2. S-keresztvasú szablya¹⁰

Lelőhely: Sátorhely–Mohácsi emlékpark környezete¹¹

Őrzés: Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Gyűjtemény, ltsz.: K.76.3.1.

Formai jellemzők: töredékes pengéjű és keresztvasú szablya, a penge keresztmetszetében csatorna nem figyelhető meg. Tipológiai besorolás: markolatgomb: Z3, keresztvas: 12b

Méretek: Teljes H: 316 mm, penge: H: 104 mm, Sz: 38,2 mm, V: 6,5–5,6 mm, keresztvas: H: 181 mm, Sz: 14,25–23,7 mm, V: 1,6–6,4 mm, markolatgomb: Sz: 60,5 mm, M: 40,6 mm, V: 25,1 mm.

Metallográfiai elemzés: Az éléből és fokából vett minták alapján a penge szerkezete igen hasonló a mohácsi szablayához: a magtól elkülöníthető egyfajta köpeny, amelynek azonban egyik oldala hiányzik. Ennek oka nem egyértelmű, leéghetett vagy korrózió során is megsemmisülhetett a hiányzó rész. További eltérést jelent, hogy a köpeny csupán V-alakban, a pengeprofilokon figyelhető meg (illetve feltételezhető) a keresztmetszetben, a foknál nem. A lágyvas anyagú mag két félből kovácshegesztett, a köpeny némileg magasabb karbontartalmú, eredetileg eutektoidos mikroszerkezetű lehetett. A penge feltételezhetően megégett, ettől lágyító hőkezelést kapott, így az eredeti hőkezelt ségi

⁷ Bővebben: HARAMZA–THIELE 2024. E munka tartalmazza a fegyver részletes metallográfiai vizsgálatát is. A továbbiakban a penge egyes régióira vonatkozó főbb információk összefoglalására szorítkozunk.

⁸ A mohácsi és a sátorhelyi szablayák esetében a szerelékek besorolása Ewart Oakeshott rendszere szerint történt (OAKESHOTT 1991. vö. OAKESHOTT 1964). A tipológiai rendszer újabb, kapcsolódó kiegészítéseiről ld. ALEKSIC 2011.

⁹ Az anyagösszetétel eredményei régióként három mérés átlagolásával történtek, az értékek tömegszázalékban értendők. Az arányokat század százalékra kerekítve tüntettük fel. Ami a kerekítés vagy az eredeti mérés alapján 0%-ra vagy detektálási határ alá esett (<LOD), nem került kiírásra.

¹⁰ Korábbi közlés metallográfiai vizsgálat eredményei nélkül: HARAMZA–THIELE 2024.

¹¹ A lelőhelytől északra, Sátorhely–S7-tábla.

állapota elveszett. Erre utal az acél kéreg rendkívül kicsi, kb. 180 HV_{0,2}-s keménysége és durvaszemcsés perlités szövetszerkezete. A mag keménysége is mindössze 80 HV_{0,2}.

Anyagösszetétel XRF-vizsgálat alapján:

Penge foka: Fe: 99,29±0,74%; Si: 0,23±0,02%; P: 0,05±0,01%; S: 0,15±0,01%; V: 0,02%; Ni: 0,04±0,03%; Cu: 0,12±0,03%; Pb: 0,06±0,04%.

Penge éle: Fe: 96,77±0,67%; Si: 1,65±0,04%; Cr: 0,07±0,03%; Mn: 0,41±0,06%; Co: 0,38±0,15%; Cu: 0,13±0,04%; Ru: 0,11±0,02%; Pd: 0,1±0,1%.

3. Pengetőredék

Lelőhely: Lánycsók–Szőlőhegy

Őrzés: Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Gyűjtemény, Gysz/504

Formai jellemzők: foknál záruló hegyű penge töredéke, keresztmetszetében csatorna nem figyelhető meg.

Méretetek: H: 68,8 mm, Sz: 24,1 mm, V: 4,5 mm.

Metallográfiai elemzés: Teljes keresztmetszeti mintát vettünk a törés irányából. A penge foka lágyvas, éle acélból kovácshegesztett, nagy széntartalommal, közepes keménységű (kb. 450 HV_{0,2}), megeresztett martenzites szövetszerkezettel.

Anyagösszetétel XRF-vizsgálat alapján:

Penge foka: Fe: 99,21±0,72%; Si: 0,1±0,02%; P: 0,07±0,01%; S: 0,12±0,01%; V: 0,04%; Cu: 0,38±0,06%; Pb: 0,04±0,03%.

Penge éle: Fe: 98,74±0,78%; Si: 0,73±0,03%; P: 0,15±0,01%; S: 0,14±0,01%; Ti: 0,02%; V: 0,06%; Cr: 0,01%; Cu: 0,04±0,02%; Pb: 0,04±0,04%.

4. Pengetőredék

Lelőhely: Majs–Majsi-rétek-dűlő

Őrzés: Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Gyűjtemény, Gysz/159

Formai jellemzők: a pengeprofil középvonalaiban, szimmetrikusan záródó hegyű, hegy felé keskenyedő pengetőredék, T-alakban enyhén megvastagodó fokkal, alatta mindkét oldalt enyhe homorulattal. Egyik oldalán egy keskeny, sekély csatorna fut végig a fok alatt.

Méretetek: H: 193 mm, Sz: 32,4 mm, V: 5,8 mm.

Metallográfiai elemzés: Teljes keresztmetszeti mintát vettünk a törés irányából. A penge foka nehezen értelmezhető, több darabból összekovácshegesztett: egy heterogén, nagyobb széntartalmú lágyvas magra, két oldalról teljesen szénmentes lágyvas panelek kerültek, amelyek a mag kiékelődésénél, a hegesztési vonal mentén hosszú repedéssel elválnak egymástól. A penge éle nagy széntartalmú acél, közepes keménységű (kb. 500 HV₂₀₀), bainites szövetszerkezettel.

Anyagösszetétel XRF-vizsgálat alapján:

Penge foka: Fe: 99,44±0,72%; Si: 0,21±0,02%; P: 0,03±0,06%; S: 0,14±0,01%; V: 0,04%; Cu: 0,03±0,01%; Pb: 0,05±0,04%.

Penge éle: Fe: 98,72±0,86%; Si: 0,39±0,03%; P: 0,02%; S: 0,06±0,01%; Cr: 0,05±0,03%; Mn: 0,08±0,04%; Co: 0,38±0,15%; Cu: 0,02±0,02%; W: 0,02±0,01%; Ru: 0,21±0,05%.

5. Pengetőredék

Lelőhely: Majs–Majsi-rétek-dűlő

Őrzés: Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Gyűjtemény, Gysz/159

Formai jellemzők: egyélű penge töredéke, állapota miatt nehezen azonosítható.

Méretetek: H: 57,7 mm, Sz: 29,9 mm, V: 4,3 mm.

Metallográfiai elemzés: Teljes keresztmetszeti mintát vettünk a markolat feltételezett irányából. Elképzelhető, hogy eredetileg V-alakban felkovácshegesztett, nagyobb

széntartalmú köpeny vette körül a lágyvas magot és a penge hőkezelve is volt, azonban jelenlegi állapotában normalizált (szabad levegőn hűlt) hőkezelttségi állapotú, teljesen lágy, az él is mindössze kb. 200 HV₂₀₀ keménységű, ráadásul a köpeny külső részei dekarbonizálódtak. Lehetséges, hogy a minta megégett.

Anyagösszetétel XRF-vizsgálat alapján:

Penge foka: Fe: 99,26±0,73%; Si: 0,36±0,02%; P: 0,03±0,01%; S: 0,14±0,01%; Ti: 0,01%; V: 0,02%, Ni: 0,04±0,03%; Cu: 0,03±0,02%; Pb: 0,06±0,05%.

Penge éle: Fe: 98,23±0,78%; Si: 1,22±0,04%; P: 0,07±0,01%; S: 0,2±0,01%; Ti: 0,03%; V: 0,03%; Cu: 0,04±0,02%; Pb: 0,06±0,05%.

6. Pengetőredék

Lelőhely: Majs–Falu K-i széle

Őrzés: Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Gyűjtemény, Gysz/503

Formai jellemzők: a pengeprofil középvonalában, az él felől ívelten, a fok felől egyenesen záródó, „csapott” hegyű pengetőredék. Eredeti keresztmetszete a korrózió miatt nem őrződött meg.

Méretetek: H: 78,5 mm, Sz: 35,9 mm, V: 3,1 mm.

Metallográfiai elemzés: Teljes keresztmetszeti mintát vettünk a törés irányából. Erősen korrodálódott, kevés fémes magot tartalmazó minta. Az eredeti konstrukciót nehéz megállapítani, de valószínű, hogy lágyvas magra kis széntartalmú acél köpeny kovácshegesztettek V-alakban, azonban a kovácshegesztési vonalak csak néhol vehetők ki. Jelenlegi állapotában a penge teljes keresztmetszetében lágyvasnak tekinthető, kis heterogenitással. Az élnél kis széntartalmú martenzites szövetszerkezet, keménysége kb. 250 HV₂₀₀.

Anyagösszetétel XRF-vizsgálat alapján:

Penge foka: Fe: 98,45±0,73%; Mg: 0,22±0,05%; P: 0,03%; S: 0,1±0,01%; Cr: 0,07±0,03%; 0,51±0,16%; Cu: 0,06±0,03%; Ru: 0,37±0,08%.

7. Pengetőredék

Lelőhely: Majs–Falu K-i széle (lelőhely környezetében)¹²

Őrzés: Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Gyűjtemény, Gysz/503

Formai jellemzők: keskenyedő pengetőredék, szélesebbik oldalán szabályos sarkokkal. Valószínűleg egy egyélű penge pengetővi töredéke. Profiljában, az egyik oldalán egyértelműen, a másik oldalon elmosódottabban 2–2 párhuzamosan futó csatorna figyelhető meg, foka T-alakban enyhén kiszélesedik.

Méretetek: H: 42,7 mm, Sz: 27,1 mm, V: 6,6 mm.

Metallográfiai elemzés: Teljes keresztmetszeti mintát vettünk a markolat feltételezett irányából. A felépítés nagyon hasonló a 4-es mintához. A penge foka alapvetően lágyvas, de látható egy nagyobb széntartalmú mag, ami köré U-alakban lágyvas köpeny került. A penge éle a fokhoz nagy széntartalmú acélból kovácshegesztett (a fok és az él közt baloldalon mély repedés is látható), megeresztett martenzites, nagy keménységgel (kb. 600 HV₂₀₀).

Anyagösszetétel XRF-vizsgálat alapján:

Penge foka: Fe: 99,2±0,74%; Si: 0,4±0,03%; P: 0,01±0,01%; S: 0,13±0,01%; V: 0,03%; Cu: 0,13±0,03%; Pb: 0,03±0,03%.

Penge éle: Fe: 98,09±0,69; Mg: 0,1±0,05%; Si: 0,83±0,03%; P: 0,01%; S: 0,05±0,01%; Cr: 0,05±0,03%; Co: 0,42±0,15%; Cu: 0,07±0,03±; Ru: 0,11±0,03%.

¹² A jelenleg nyilvántartott lelőhely Ny-i határától 20 m-re, lelőhelyen kívül.

A pengék szerkezete

A 6. pengetőredék esetében feltételezhető, a többi pengénél pedig egyértelműen megfigyelhető a kompozit szerkezet, ami az esetek többségénél pengemag magasabb C-tartalmú vasötvözzel történő bevonását (Nr. 1; 5; és feltételezhetően 2; 6), vagy efféle anyagú él maghoz történő kovácshegesztését jelenti (Nr. 3; 4; 7). Mindkét megoldás a penge éltartóságát segítette elő. A mag bevonása további két technikára bontható, így az alábbi pengestruktúrákat különíthetjük el:

- 1) *Kompozit lágyvas maghoz kovácshegesztett acél él* (Nr. 3; 4; 7.) – önmagában a lágyvas maghoz magas C-tartalmú él tűzhegesztése időben és térben általánosan elterjedt pengekészítési eljárásnak tekinthető.¹³ A mag összetettségének nem mindig ismeretek funkcionális okai. Mind a két ide tartozó majsi töredéknél megfigyelhető egy önálló, tűzhegesztési vonalakkal lehatárolt régió a fokban: A 4. töredéknél egy kisebb, inkább lágyvasnak tekinthető magot, míg a 7. töredéknél egy nagyobb széntartalmú acél magot vesz körbe lágyvas köpeny, előbbinél két oldalról, két darabban, utóbbinál U alakban, egy darabban a maghoz kovácshegesztve. A 3. töredék fokban kevésbé markánsan, de elkülöníthető egy magasabb C-tartalmú régió. Ehhez hasonló szerkezetű késő középkori és kora újkori pengék a főként Csehország területén elterjedt *dussackok* között található. A boleradicei és a horákovai pengék foka hőkezelt – Petr Žákovský és szerzőtársai szerint vízben edzett – martenzites szerkezetű, 0,5–0,6% C-tartalmú acél, míg a penge magja többnyire perlit–ferrites.¹⁴ Radomír Pleiner munkássága nyomán hasonló szerkezetű *dussack* pengék ismertek Prágából és Sezimovo Ústí-ből.¹⁵ A prágai *dussack* pengemagja ferrites, éle martenzites, a fok alatt és az él környezetében szorbit-jellegű szövetszerkezet figyelhető meg.¹⁶ A Sezimovo Ústí-ből származó penge éle szorbitos, míg foka nagy keménységű, martenzites szerkezetű. A pengemag perlites és perlit-ferrites.¹⁷
- 2) *Lágyvas magot teljesen körülvevő acél köpeny* (Nr. 1) – a vizsgált pengék közül csupán egy, a Mohácsi-szigetből származó szablya pengéje tartozik ide. Jiří Hošek és szerzőtársai csehországi középkori kardokról írt monográfiája a kardkészítési technikákat is osztályozza, amelyek közül e kontrasztos karboneloszlás (III. típus) a késő középkori és reneszánsz pengék leggyakoribb típusa, míg a homogén (II. típus) és a tűzhegesztett élű (IV. típus) fegyverek ritkábbak. Bár a III. típusnál alkalmazott felületi karbondúsítás (cementálás) alternatívája a kompozit pengekészítésnek, körülményessége ellenére a korszakban nem eredményezett szignifikánsan magasabb minőséget.¹⁸ A 15–16. századi szlovéniai leletek közül is több példát találunk heterogén alapanyag-használatra, ilyen például a ljubljanicai S-keresztvasú kardok, valamint a Száva Kranj környéki mederszakaszából származó, messerből átalakított szablya esete.¹⁹

¹³ Már a La Tène-től ismert technika (PLEINER 2006, 202–214).

¹⁴ ŽÁKOVSKÝ et al. 2013, 106–109, 114: Fig. 8, 118: Fig. 10.

¹⁵ ŽÁKOVSKÝ et al. 2013, 123. Pleiner tanulmányában a prágai *dussack Jagdmesser* megnevezéssel szerepel (PLEINER 1991, 249). A Sezimovo Ústí-ből származó penge vizsgálati eredményéről ld. PLEINER 2003.

¹⁶ PLEINER 1991, 249–253.

¹⁷ PLEINER 2003, 176.

¹⁸ HOŠEK et al. 2021. 92–93.

¹⁹ WILLIAMS–LAZAR 2018. 123–127. Bővebben ld. még: HARAMZA–THIELE 2024, 303–305.

- 3) *Lágyvas magot V-alakban körülvevő acél köpeny* (Nr. 2; 5) – a pengeszerkezet nyomai két penge keresztmetszetében figyelhetők meg, mindkét esetben dekarbonizálódott a köpeny megmaradt része, ami a tárgyak utólagos hosszabb ideig történő, magas hőnek és erősen oxidáló atmoszférának (feltételezhetően szabad tűznek) való kitétség során mehetett végbe. A szerkezetre szintén találunk példát a cseh egyélű dussackok között: a věteřov-i penge hasonló szerkezettel rendelkezik, a köpeny martenzites szerkezetű, hőkezelés nyomai figyelhetők meg.²⁰

A pengék anyagösszetétele

A metallográfiai csiszolatok XRF-vizsgálatánál korlátot jelentett a felület kis mérete,²¹ az eredmények értelmezésénél pedig a leletek heterogenitása, így a mérési eredményeket fenntartásokkal kezelve csak a nagyobb arányban megfigyelhető tendenciákra hívjuk fel a figyelmet. A csiszolatokon mért eredmények alapján a vizsgált pengék kevés szennyezőanyaggal rendelkező, lényegében ötvöztelen szénacélok. A vas aránya meghaladja a 98%-ot, egyedül a sátorhelyi szablya élén mért eredmény alacsonyabb (Nr. 2: Fe=96,77%). Az ötvöző- és szennyezőanyagok közül csupán két esetben (Nr. 2: él, Nr. 5: él), és kizárólag a szilícium-tartalom haladja meg 1%-ot. Elhanyagolható arányban fordul elő foszfor, csak két esetben haladja meg a 0,1%-ot (Nr. 1: markolatgomb, Nr. 3: él).

Kísérleti céllal további méréseket végeztünk az újabban restaurált pengék profilján (Nr. 3–7.) is, a mintavétel közelében, különböző restaurálási fázisok után.²² Vegyületi szinten a tisztítatlan pengék mindegyikében található magnézium-oxid ($MgO=1,1-1,7\%$), kálium-oxid ($K_2O=0,3-1,2\%$) és szilícium-dioxid ($SiO_2=1,4-31,9\%$), továbbá a 4. pengetördék kivételével alumínium-oxid ($Al_2O_3=3-8,6\%$). E vegyületek egyaránt előfordulhatnak a vasak érc állapotában,²³ lehetnek metallurgiai eredetűek,²⁴ de származhatnak a betemetődés után keletkezett üledékrétegekből is.

Nem meglepő, hogy a mechanikus tisztítás után csökkent a legjelentősebben a nem vas elemek (<1%), és vegyületek (<1,2%) aránya. Szintén előrelátható volt, hogy a foszforsavas kezelés²⁵ után magasabb P-tartalom volt mérhető minden felszínen, ugyanakkor a növekedés mértéke viszonylag alacsony (0,12–0,37%). Ezzel együtt a vegyszeres tisztítás után általában tovább csökkent a szennyezőanyagok aránya.²⁶

²⁰ ŽÁKOVSKÝ et al. 2013, 115, 121: Fig. 12.

²¹ A kis méret miatt kisebb kollimátort használtunk (3 mm), ami az anyagösszetétel Alloys2 programmal történő mérésénél is óvatosságra int, míg a vegyületek feltérképezésére alkalmas GeoExploration programmal csak az újonnan restaurált tárgyak (Nr. 3–7.) felszínén végeztünk méréseket, mivel ebben az esetben a mérés kiterjedtségének megváltoztatása jelentősen megváltoztathatja az eredményeket (Rác Árpád szóbeli közlése alapján). Minden további, pengéfelületen történő mérés az eredeti kalibrációnak megfelelő kollimátorral (8 mm) történt.

²² A különböző munkafázisban mért értékeket az 1. és 2. táblázat mutatja be.

²³ TYLECOTE 1976, 41–43.

²⁴ Még ha az érc nem is tartalmaz nagyarányú szennyezőanyagot, a tűzhely falát alkotó kövek és agyag SiO_2 -tartalma és a vas-oxid reakciója szövetszerkezeti fajlit-zárványokat generál: $2FeO+SiO_2=Fe_2SiO_4$ (WILLIAMS 2012, 12–13. vö. PLEINER 2006, 119). A magnézium-oxid származhat fahamuból is, akár csak a kálium-oxid (PLEINER 2006, 110, 119).

²⁵ Vegyszeres tisztítás: foszforsav (5%).

²⁶ Ellentétes tendenciát mutat az 5. töredék: magasabb Si- (és SiO_2 -) tartalom volt mérhető a savas tisztítás után, ami valószínűleg a penge struktúrájában lévő salakzárványokkal hozható összefüggésbe. Hasonló ok valószínűsíthető a MgO több alkalommal megfigyelhető növekedésénél, különösen a 6. töredék esetében, amelynek mind mechanikus, mind vegyszeres tisztítása után növekedett a MgO, és a csiszolatban is mérhető volt a magnéziumtartalom ($Mg=0,22\%$).

A teljes restaurálást²⁷ követően általánosságban növekedett a mérhető Fe-tartalom, míg a további elemek (Si, P, S) aránya csökkent.²⁸ Bár összességében a teljesen restaurált profilok mérési adatai mutatták a legnagyobb hasonlóságot a metallográfiai csiszolatokkal, a felszínen általában alacsonyabb Fe- és Si-tartalom (különbség: 0–0,73%), de magasabb P- és S-tartalom (különbség: 0,02–0,18%) volt észlelhető.²⁹

Konklúzió

A Mohács környékén, a közelmúltban napvilágot látott pengetőredékek egyelőre kevésbé kutatott tárgycsoportját képzik a térség régészeti anyagának. E tárgyak állapotuknál fogva csak korlátozottan alkalmasak a konkrét fegyvertípusba sorolásra. A fennmaradt markolatszerelékek miatt a legegyszerűbb a mohácsi és sátorhelyi S-keresztvasú szabvány azonosítása: ezek az egyélű fegyverek 12b típusú keresztvassal és Z2b, valamint Z3 típusú markolatgombbal vannak ellátva. Marko Aleksic a 12b keresztvasat az általa megalkotott Sciaionesca 1 kardcsoport jellemzőjeként tartja számon, használatát a kardok esetében a 15. század első negyedétől, az egész század folyamán valószínűsíti.³⁰ Amennyiben elfogadjuk a gondolatmenetet, miszerint az S-keresztvasú szabvány a 15. századi oszmán hódítások hatására kialakuló hibrid fegyverek voltak,³¹ használatba kerülésüket a század közepétől valószínűsíthetjük, mint ahogy azt is, hogy a felhasználás nem szűnt meg a 16. század elején.³²

Nem elhanyagolható, hogy a csatatér fémkeresőműszeres kutatása során több hasonló szerelék került elő, több esetben azokon a lelőhelyeken, amelyekről e tanulmányban bemutatott további pengetőredékek is származnak: a kutatócsoport munkatársai 2 darab Z2b típusú markolatgombot találtak Lánycsók–Szőlőhegyen, valamint egy további, szintén Z2b típusba sorolható gombot a Majs–Falu K-i széle elnevezésű lelőhelyen.³³

Nagyobb problémát jelent a további, kisebb, szerelék nélküli pengetőredékek azonosítása és keltezése (Nr. 3–7). Az XRF-vizsgálatok alapján kizárható a modern ötvöző anyagok nagyobb arányú jelenléte, továbbá a középkori és kora újkori lelőhelyek kontextusában joggal valószínűsíthetjük e tárgyakat régészeti korúnak, ugyanakkor nem egyértelmű, hogy a települések mindennapi életének vagy egy katonai összecsapásnak a tárgyi emlékeiről van-e szó. A pengék méreteik és formai jellemzőik alapján azok közé a rövidebb pengéjű, egykezes, egyélű oldalfegyverek közé tartozhattak, amelyek a fegyvertörténeti szakirodalomban többféle néven,³⁴

²⁷ Klórid-mentesítés: nátrium-hidroxid (2%). Passzíválás: csersav (7%). Konzerválás: Paraloid B72 (5%).

²⁸ Kivétel: azonos mérési átlag: Nr. 4: Si, fordított tendencia: Nr. 3: Fe, Nr. 5: S, Nr. 7: S – utóbbiaknál a növekedés elhanyagolható mértékű (0,02%).

²⁹ Kivétel: Nr. 6: Fe.

³⁰ ALEKSIĆ 2011. 159–160.

³¹ HARAMZA–THIELE 2024, 305–309.

³² KOVÁCS S. 2010, 86.

³³ HARAMZA–THIELE 2024, 293.

³⁴ Bár távolról sem tekinthetők szinonimáknak, bizonyos tartalmi átfedés a Bauernwehr, a Messer és a Dussack (tesák) szavak között is megfigyelhető, ld. pl. Uwe Tresp tesákra alkalmazott meghatározásának egyes részleteit: „(...) eine zumeist säbelähnliche Schlagwaffe mit zum Ende hin breiter werdener Klinge – scheint anfangs eine Bauernwaffe gewesen zu sein.” (TRESP 2004. 81). A terminológiáról ld. még: NABERGOJ 2019. Szintén hasonló adottságú fegyvert jelöl a *hanger*, *coltelaccio*, *storta* (B. SZABÓ 2017, 174–175), de egyelőre nem teljes az ismeretünk az udvari zsoldosok 1526. április 13-i fegyver- és hadianyaglistájában szereplő *gaddare* kifejezésről sem (EMECEN 2020. 232). A továbbiakban e fegyvereknél mindenképp szükséges a terminológia tisztázása.

magyarul általában parasztkardként³⁵ vagy parasztkésként³⁶ ismertek. Ezek egyik formai jellegzetessége a keskenyen futtatott csatornák is felfedezhető két penge-töredéken: a 4. töredék egyik oldalán egy, a 7. töredék mindkét oldalán 2–2 keskeny csatorna látható. Nem ez az első eset, hogy a mai Majstól keletre ilyen típusú fegyverleletek kerülnek elő: korábban Szűcs József is gyűjtött fel a Majs–Majsi-rétek-dűlő lelőhelyen található középkori falunyomról egy parasztkést, amely a 4. töredékhez hasonlóan egyik oldalán egy csatornával volt ellátva.³⁷

Formailag ezzel a fegyverfajtaival mutatnak hasonlóságot a dussackok 15. század végére és 16. század elejére keltezhető változatai is.³⁸ Pengeszerkezet alapján, tágabban véve ide sorolható elsősorban a magasabb C-tartalmú fokkal ellátott 3. töredék is. Az 5. és 6. töredéken is megfigyelhető, V-alakban kovácshegesztett köpeny megfeleltethető a korszak fegyvereinek, ám ez önmagában nem jelent elegendő támpontot az azonosításhoz. A 6. töredék csapott hegykiképzése megfigyelhető széles pengéjű parasztkésen és messeren is.³⁹

A külső régiók dekarbonizálódása (Nr. 2; 5.) nagy eséllyel a tárgy megégésével hozható összefüggésbe. Erre a leginkább kézenfekvő történeti magyarázat, hogy a térségben történő katonai események, így a tárgyak keltezési időszakába illő 1526. évi pusztulások nyomán érte hosszabb ideig tartó hőhatás a tárgyakat.⁴⁰ Ennek ellenére teljes bizonyossággal nem jelenthetők ki e tárgyakról, hogy a mohácsi csatából származnak, vagy a dekarbonizáció az 1526-os eseményekkel állna kapcsolatban.

Bár a pengetőredékeken elvégzett vizsgálat sorozat egyelőre legalább annyi kérdést hagyott nyitva, mint ahányat megválaszolt, a mohácsi csata régészeti kutatásában érintett lelőhelyek anyagának nem elhanyagolható részét képezi ez a tárgycsoport, elsősorban a potenciálisan benne rejlő információk miatt. További leletek bevonásával tehetünk lépéseket a korszak haditechnikai viszonyainak megismerése felé.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk Pápay Kornéliának (JPM, Restaurátor Osztály) tanulmányunk lektorálásáért, valamint a Janus Pannonius Múzeum Mohács 500 kutatóprogramjában résztvevő munkatársaknak és múzeumi önkénteseknek a Mohácsi-síkon végzett fémkeresőműszeres kutatásokért, amelyekből a majsi és lánycsóki pengetőredékek származnak. További köszönet illeti Rácz Boldizsár Árpádot (Austrolab Kft.) az XRF mérés-technikai kérdéseiben nyújtott segítségért, Helesfai Márkot (JPM, Régészeti Osztály) a tárgyakról készített fényképekért, valamint Farkas Monát (JPM Restaurátor Osztály) a csataterkutató leletein végzett restaurátori munkáért.

³⁵ KÓKA et al. 2022, 80.

³⁶ ZARNÓCZKI 1990, 56; P. HORVÁTH 2018, 255. Kialakulásáról ld. még: KALMÁR 1971, 118.

³⁷ JPM, Régészeti Gyűjtemény: Szűcs-gyűjtemény, 112/2000; HARAMZA 2022, 12.

³⁸ ŽÁKOVSKÝ et al. 2013; PLEINER 1991.

³⁹ Pl. Kunsthistorisches Museum, Inv. Nr.: A 173; Ferenczy Múzeum, ltsz.: 2020.43.1.6.

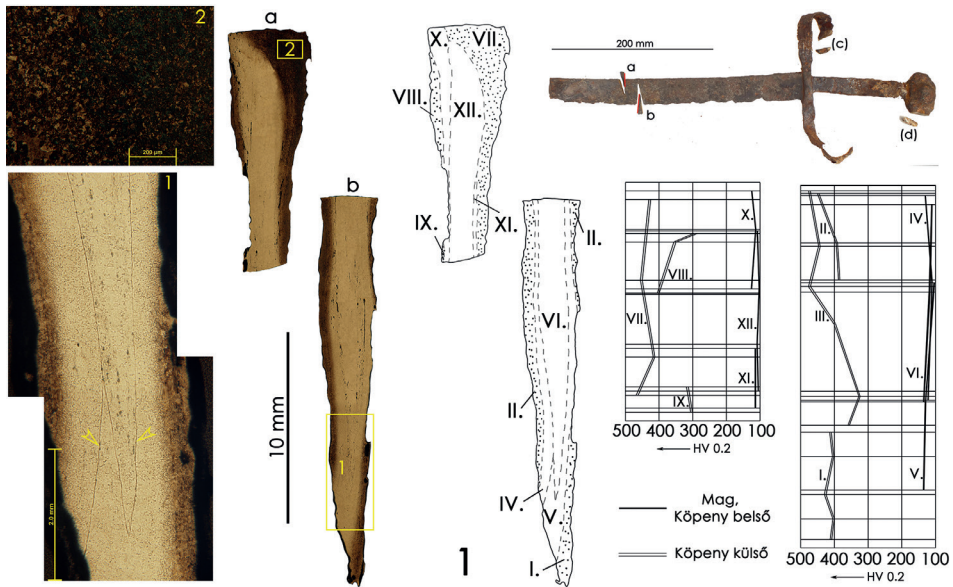
⁴⁰ A Majs–Majsi-rétek-dűlőn található középkori faluhelyen folytatott 2025. évi ásatáson masszív pusztulási réteget dokumentáltak a Janus Pannonius Múzeum munkatársai. Az eredmények szóbeli közlése: NEMÉNYI et al. 2025.

IRODALOMJEGYZÉK

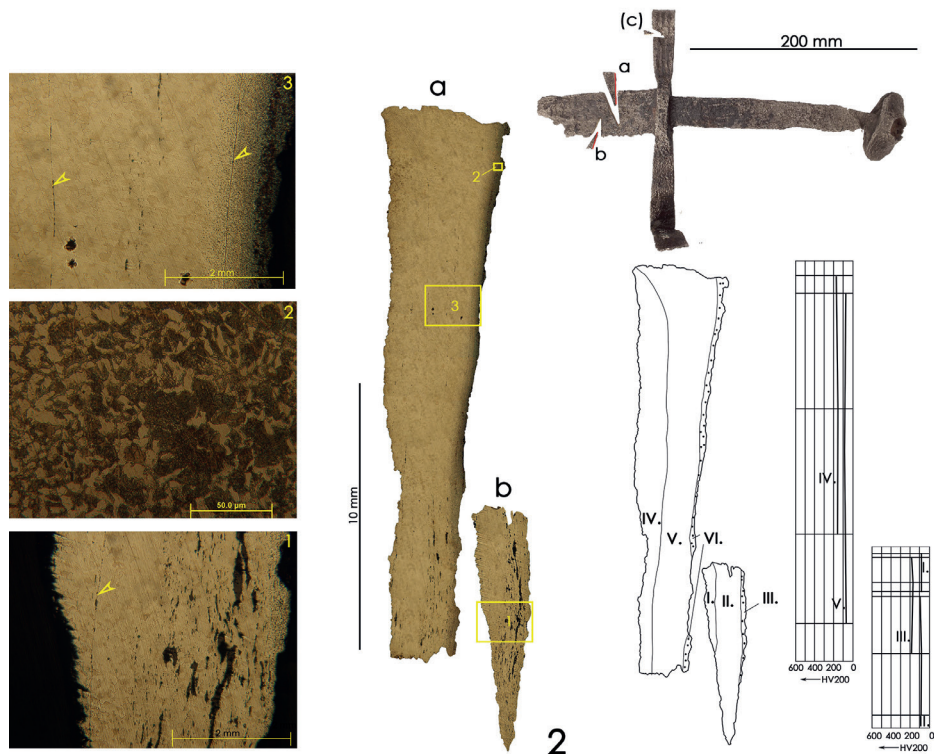
- ALEKSIC, M. 2011: Some Types of Hilts of Medieval Swords from Southeastern Europe. In: Kucypera, P. – Pudlo, P. (red.): Cum Arma per Aeva. Uzbroyenie indywidualne na przestrzeni dziejów. Łódź, 2011, 155–172.
- BERTÓK G. 2014: Nekünk Majs kell? A mohácsi csatater kutatása. In: Bertók G. – Gáti Cs. (szerk.): Régi idők – új módszerek. Budapest–Pécs, 2014, 161–170.
- BERTÓK G. – SZABÓ M. – HARAMZA M. – SZAJCSÁN É. – SIMON B. 2020: Mohács 500 csataterkutatási program. In: Haramza M. – Kovaliczky G. – Bertók G. – Simon B. – Galambos I. – Türk A. (szerk.): Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 17.) Budapest, 2020, 107–118.
- B. SZABÓ J. 2017: A középkor magyarországi könnyűlovassága, X–XVI. század. Máriabesnyő, 2017.
- EMECEN, F. M. 2020: Az udvari zsoldosok/janicsárok fegyver- és hadianyag listája. 1526. április 13. Ford.: Fodor P. In: B. Szabó J. – Farkas Gábor F. (szerk.): Örök Mohács: szövegek és értelmezések. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest 2020. 231–235. Eredeti megjelenés: Emecen, F. M.: Mohaç 1526. Osmanlılارا. Orta Avrupa'nın Kapılarını Açan Savaş. In: Emecen, F. M. (szerk.): Osmanlı Klâsik Çağında Savaş. İstanbul, 2010, 213–216.
- HARAMZA M. 2022: „Öröme ebben csak annak van, akit belülről ösztönöz valami”. Beszélgetés Szűcs Józseffel. In: Varga Sz. – Türk A. (szerk.): Mohács szimfónia. Budapest, 2022, 9–16.
- HARAMZA M. – THIELE Á. 2024: S-kesztyvasú fegyverek Mohács térségéből. In: Varga Sz. (szerk.): Temetetlen Mohács: Az 1526. és az 1687. évi csata új kutatási eredményei. Budapest, 2024, 285–310.
- HOŠEK, J. – KOŠTA, J. – ŽAKOVSKÝ, P. 2021: Ninth to mid-sixteenth century swords from the Czech Republic in their European Context. Part II: Swords of medieval and early renaissance Europe as a technological and archaeological source. Prague–Brno, 2021.
- KALMÁR J. 1971: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.
- KOVÁCS S. T. 2010a: Huszár fegyverek a 15–17. században. Budapest, 2010.
- KÓKAI. – TÓTH B. – TEREIGY. – MAGH. 2022: Középkori és kora újkori fémtárgyak a perőcsényi Salgóvár környezetéből. In: Kovács Gy. (szerk.): Középkori és török kori várak és erődítések Pest megyében. Budapest, 2022, 71–104.
- NABERGOJ, T. 2019: Poznosrednjeveški in zgodnjenovoveški enorezni meči (messer) in bojni noži (bauernwehr) iz Ljubljance. Arheološki vestnik 70 (2019) 229–296.
- NEMÉNYI R. – TALABÉR I. – GYÖRFFY-VILLÁM ZS. – HARAMZA M. 2025: Régészeti feltárások a Mohácsi-síkon. In: Kovács I. (szerk.): Mohács 500 – Antemurale Christianitatis II. Absztraktkötet, 2025, 16.
- NÉMETH B. – HARAMZA M. – BERTÓK G. – NEMÉNYI R. – SZABÓ T. 2025: Mutatnak-e hasonlóságot a tömegsírokban talált lövedékek a mohácsi csata egyik magterületének tekintett majsi falunyomnál talált lövedékekkel? In: Varga Sz. – Kovács I. (szerk.): Mohács: számvetés. Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról. Budapest–Pécs, 2025, 199–218.
- OAKESHOTT, E. 1964: The Sword in the Age of Chivalry. London, 1964.
- OAKESHOTT, E. 1991: Records of the Medieval Sword. Woodbridge, 1991.
- P. HORVÁTH V. 2018: Középkori kések, olló és sarló a Pesti Duna-partról. Communicationes Archaeologicae

- Hungaricae (2018) 249–471. <https://doi.org/10.54640/CAH.2018.249>
- PLEINER, R. 1991: Die Technik der Schmiede im Mittelalterlichen Prag. *Archaeologica Pragensia* 11 (1991) 239–287.
- PLEINER, R. 2006: Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths. Praha, 2006.
- PLEINER, R. 2003: Metalografický rozbor středověkých železných nástrojů ze Sezimova Ústí. In: Krajíc, R. (ed.): Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města, Vol. 3/II. Praha–Sezimovo Ústí–Tábor, 2003, 173–194.
- TRESP, U. 2004: Söldner aus Böhme. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert. Paderborn–München–Wien–Zürich, 2004.
- TYLECOTE, R. F. 1976: A History of Metallurgy. London, 1976. <https://doi.org/10.1179/00070597798319233>
- WILLIAMS, A. 2012: The Sword and the Crucible: A History of the Metallurgy of European Swords up to the 16th Century. (History of Warfare 77.) Leiden–Boston, 2012. <https://doi.org/10.1163/9789004229334>
- WILLIAMS, A. – LAZAR, T. 2018: A group of medieval swords from the National Museum of Slovenia – metallographic analyses and hardness testing. *Acta Militaria Medievalia* 14 (2018) 115–129.
- ZARNÓCZKI A. 1990: Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában. *Hadtörténelmi Közlemények* 103 (1990) 31–65.
- ŽÁKOVSKÝ, P. – HOŠEK, J. – BARTA, P. 2013: Dussacks with broad blades and a probable method of their manufacturing. In: Marek, L. (ed.): Weapons Bring Peace? Warfare in Medieval and Early Modern Europe. (Wratislavia Antiqua 18.) Wrocław, 2013, 105–136.

TÁBLÁK

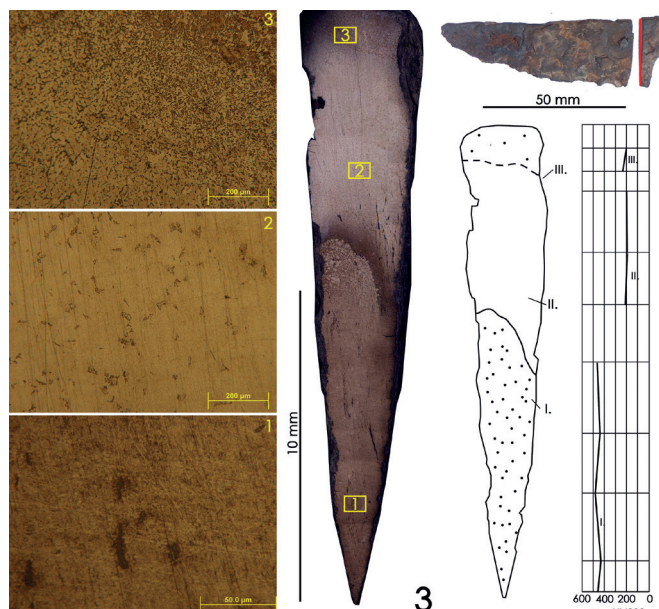
1. tábla: 1. S-keresztvasú szablya (Alsó-Kanda-dűlő)
 A baloldali mikroszkópi fotókon kiemelt területek:
 1. Kovácshegesztési vonalak a lágyvas mag és a köpeny között
 2. Bainites szövetszerkezet a köpeny külső részén

2. tábla: S-keresztvasú szablya (Sátorhely)

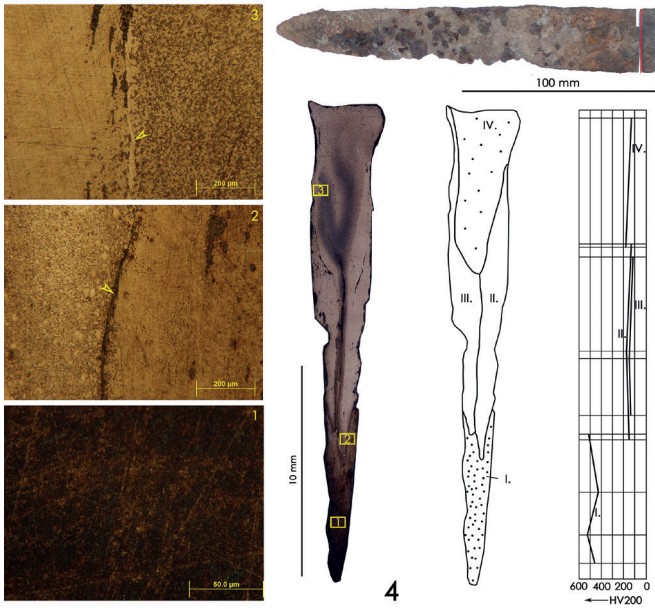
A baloldali mikroszkópi fotókon kiemelt területek:

1. Kovácshegesztési vonal az erősen salakos lágyvas mag két fele közt
2. Az acél köpeny ferrit-perlites szövetszerkezete
3. Kovácshegesztési vonalak a lágyvas mag két fele, illetve a mag és az acél köpeny között

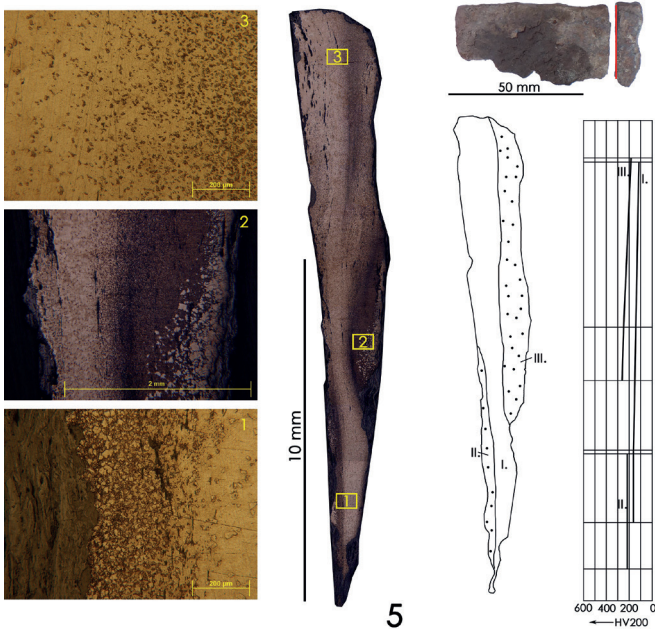
3. tábla: Pengetőredék (Lánycsók-Szólóhegy)
A baloldali mikroszkópi fotókon kiemelt területek:

1. Feltételezhetően megeresztett martenzites szövetszerkezet az élnél
2. Lágyvas mag ferrites szövetszerkezettel
3. A fok legfelső része kissé nagyobb széntartalmú, ferrit-perlites szövetszerkezetű

4. tábla: Pengetőredék (Majs)

1. Bainites szövetszerkezet az élnél
2. Kovácshegesztési vonal az él és a lágyvas mag között
3. Kovácshegesztési vonal a fok külső és belső része között

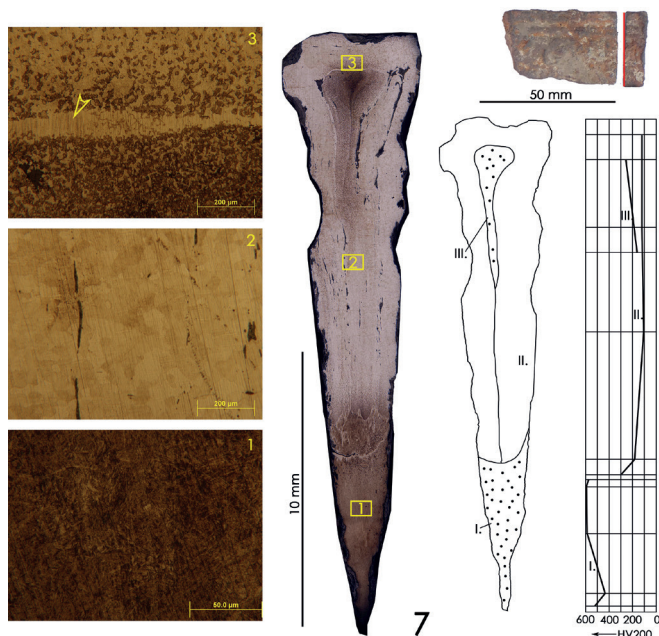
5. tábla: Pengetőredék (Majs)

1. és 2. Felületi oxidáció és dekarbonizáció nyoma a feltételezett acél köpenyen
3. A kisebb- (ferrites) és a nagyobb széntartalmú (ferrit-perlites) területek határa a penge fokán

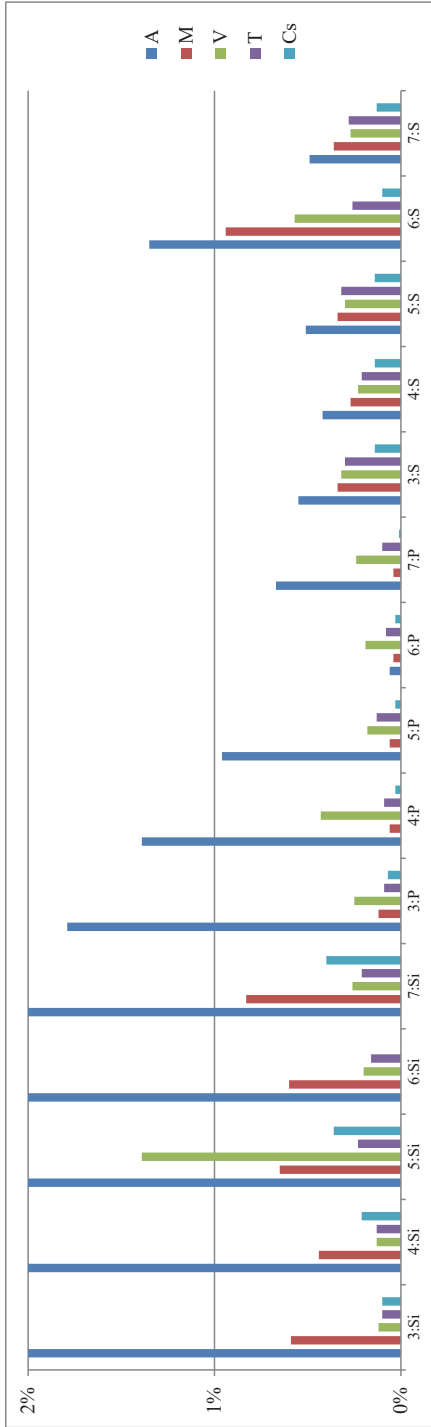
6. tábla: Pengetőredék (Majs)

1. Bainites szövetszerkezet az élnél
2. Kovácshegesztési vonal a lágvas mag és az acél köpeny között
3. Lágvas fok durva szemcsés ferrites szövetszerkezettel

7. tábla: Pengetőredék (Majs)

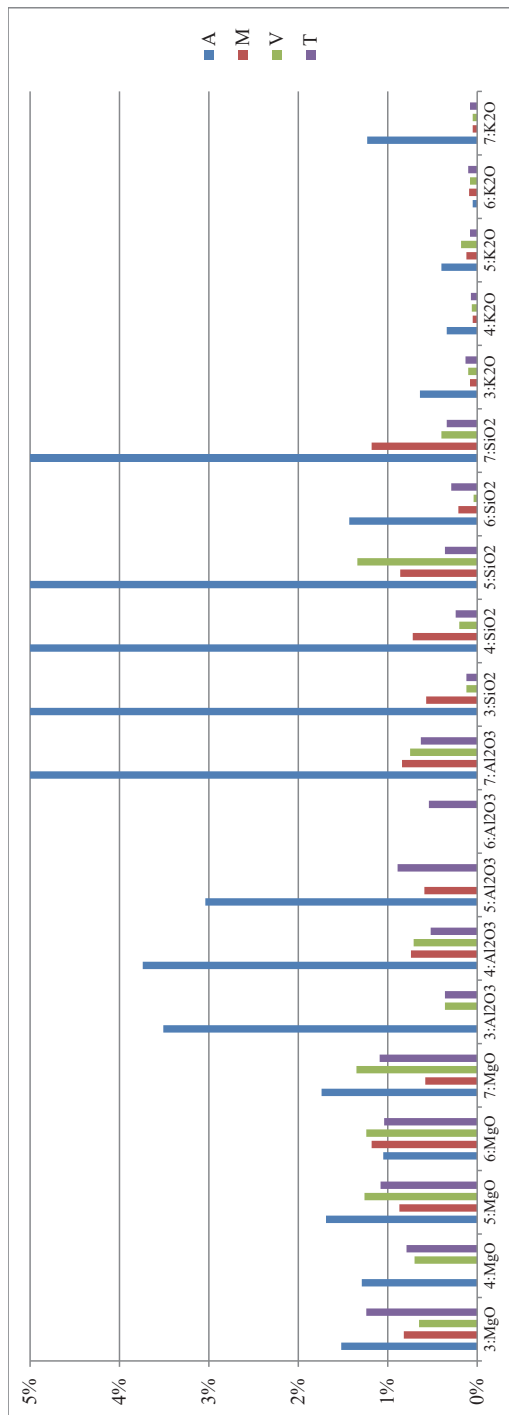
1. Bainites szövetszerkezet az élnél
1. Feltételezhetően megeresztett martenzites szövetszerkezet az élnél
2. Lágvas köpeny ferrites szövetszerkezettel
3. Széles kovácshegesztési vonal az acél mag és a lágvas köpeny között

	Fe							Si							P							S						
	3	4	5	6	7	3	4	5	6	7	3	4	5	6	7	3	4	5	6	7	3	4	5	6	7			
A	77,77 ±0,36	85,75 ±0,35	82,16 ±0,38	93,22 ±0,63	65,81 ±0,31	19,19 ±0,2	12,16 ±0,15	15,92 ±0,19	4,79 ±0,16	32,13 ±0,23	1,79 ±0,04	1,39 ±0,03	0,96 ±0,03	0,06 ±0,03	0,67 ±0,03	0,55 ±0,02	0,42 ±0,02	0,51 ±0,02	1,35 ±0,04	0,49 ±0,02								
M	98,62 ±0,41	99 ±0,35	98,72 ±0,36	97,97 ±0,57	97,96 ±0,35	0,59 ±0,05	0,44 ±0,04	0,65 ±0,05	0,6 ±0,07	0,83 ±0,05	0,12 ±0,02	0,06 ±0,01	0,06 ±0,01	0,04 ±0,02	0,04 ±0,01	0,34 ±0,02	0,27 ±0,01	0,34 ±0,02	0,94 ±0,03	0,36 ±0,02								
V	99,13 ±0,37	99,07 ±0,35	97,8 ±0,39	98,66 ±0,51	98,78 ±0,35	0,12 ±0,04	0,13 ±0,04	1,39 ±0,06	0,2 ±0,05	0,26 ±0,04	0,25 ±0,02	0,43 ±0,02	0,18 ±0,02	0,19 ±0,02	0,24 ±0,02	0,32 ±0,02	0,23 ±0,01	0,3 ±0,02	0,57 ±0,02	0,27 ±0,01								
T	98,9 ±0,36	99,38 ±0,36	99,08 ±0,35	98,96 ±0,36	98,96 ±0,36	0,1 ±0,03	0,13 ±0,03	0,23 ±0,04	0,16 ±0,04	0,21 ±0,04	0,09 ±0,01	0,09 ±0,01	0,13 ±0,01	0,08 ±0,01	0,1 ±0,01	0,3 ±0,01	0,21 ±0,01	0,32 ±0,02	0,26 ±0,01	0,28 ±0,01								
Cs	99,21 ±0,72	99,44 ±0,72	99,26 ±0,73	98,45 ±0,73	99,2 ±0,74	0,1 ±0,02	0,21 ±0,02	0,36 ±0,02	- ±0,02	0,4 ±0,03	0,07 ±0,01	0,03 ±0,06	0,03 ±0,01	0,03 ±0	0,01 ±0,01	0,14 ±0,01	0,14 ±0,01	0,14 ±0,01	0,1 ±0,01	0,13 ±0,01								

1. táblázat: A vas és a nagyobb arányú szennyezőanyagok előfordulása a restaurálás fázisaiban és a metallográfiai csiszolaton⁴¹

⁴¹ Rövidítések: A=alapállapot (tisztítatlan, üledékes), M=mechanikai tisztítás utáni állapot, V=vegyszeres (foszforsavas) tisztítás utáni állapot, T=tejjes restaurálás utáni állapot, Cs=metallográfiai csiszolat (fok).

	MgO							Al ₂ O ₃							SiO ₂							K ₂ O													
	3	4	5	6	7	7	7	3	4	5	6	7	7	7	7	7	7	3	4	5	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7				
A	1,52 ±0,55	1,29 ±0,61	1,69 ±0,56	1,05 ±0,39	1,74 ±0,65	1,74 ±0,65	1,74 ±0,65	3,51 ±0,22	3,74 ±0,24	3,04 ±0,21	<LOD ±0,1	8,62 ±0,3	8,62 ±0,3	8,62 ±0,3	8,62 ±0,3	8,62 ±0,3	8,62 ±0,3	17,8 ±0,25	12,7 ±0,21	12,7 ±0,21	12,47 ±0,2	1,43 ±0,07	1,43 ±0,07	1,43 ±0,07	1,43 ±0,07	1,43 ±0,07	1,43 ±0,07	1,43 ±0,07	1,43 ±0,07	0,64 ±0,01	0,34 ±0,01	0,4 ±0,01	0,05 ±0	0,05 ±0,01	1,23 ±0,02
M	0,82 ±0,48	<LOD ±0,58	0,87 ±0,55	1,18 ±0,4	0,58 ±0,58	0,58 ±0,58	0,58 ±0,58	<LOD ±0,13	0,74 ±0,17	0,59 ±0,16	<LOD ±0,14	0,84 ±0,17	0,84 ±0,17	0,84 ±0,17	0,84 ±0,17	0,84 ±0,17	0,84 ±0,17	0,57 ±0,06	0,72 ±0,07	0,72 ±0,07	0,86 ±0,07	0,21 ±0,04	0,21 ±0,04	0,21 ±0,04	0,21 ±0,04	0,21 ±0,04	0,21 ±0,04	0,21 ±0,04	0,21 ±0,04	0,08 ±0,01	0,05 ±0,01	0,12 ±0,01	0,05 ±0,01	0,05 ±0,01	
V	0,65 ±0,52	0,7 ±0,56	1,26 ±0,48	1,24 ±0,42	1,35 ±0,6	1,35 ±0,6	1,35 ±0,6	0,36 ±0,15	0,71 ±0,17	<LOD ±0,14	<LOD ±0,14	0,75 ±0,17	0,75 ±0,17	0,75 ±0,17	0,75 ±0,17	0,75 ±0,17	0,75 ±0,17	0,12 ±0,05	0,2 ±0,06	0,2 ±0,06	1,34 ±0,08	0,04 ±0,04	0,04 ±0,04	0,04 ±0,04	0,04 ±0,04	0,04 ±0,04	0,04 ±0,04	0,04 ±0,04	0,1 ±0,01	0,06 ±0,01	0,06 ±0,01	0,18 ±0,01	0,08 ±0,01	0,05 ±0,01	
T	1,24 ±0,52	0,79 ±0,54	1,08 ±0,56	1,04 ±0,55	1,09 ±0,56	1,09 ±0,56	1,09 ±0,56	0,36 ±0,15	0,52 ±0,16	0,89 ±0,17	0,54 ±0,16	0,63 ±0,16	0,63 ±0,16	0,63 ±0,16	0,63 ±0,16	0,63 ±0,16	0,63 ±0,16	0,12 ±0,05	0,24 ±0,06	0,24 ±0,06	0,36 ±0,06	0,29 ±0,06	0,29 ±0,06	0,29 ±0,06	0,29 ±0,06	0,29 ±0,06	0,29 ±0,06	0,29 ±0,06	0,34 ±0,07	0,13 ±0,01	0,07 ±0,01	0,08 ±0,01	0,1 ±0,01	0,08 ±0,01	

2. táblázat: Nem vasalapú vegyületek arányának változása a restaurálás fázisaiban⁴²

⁴² Rövidítések: ld. 1. táblázat.

RÉGÉSZET

VISY ZSOLT Baranya megye a római korban

SZABÓ ERNŐ Római kőemlékek Laskóról (Lug, HR)

TÓTH ZSOLT Sopianae temetői épületeinek számozása

VISY ZSOLT A korai kereszténység Sopianae térségében és a bakonyai ládikaveretek

SZABÓ GERGŐ A Garai-páncélzat mint főúri reprezentáció

HARAMZA MÁRK A kiserdei kard kurta krónikája

Baranya megye a római korban

VISY ZSOLT

professor emeritus, az MTA doktora

PTE BTK Régészet Tanszék

e-mail: zs.visy@gmail.com

KIVONAT: Pannonia tolnai és baranyai területének védelmét a számos ágra szakadt Duna határozta meg. A vizenyős, mocsaras terület több lehetőséget adott titkos és nyílt ellenséges behatolásra, ezért Alta Ripa és Ad Militare között hét segédcsoport állomásozott. A terület jelentőségére a Dráva torkolata táján (Mursa?) az 1. században kialakított haderőkoncentráció utal. Baranya legjelentősebb római települése a 3. század elején minden bizonnyal *municipium* rangra emelt Sopianae volt, aminek és a térségnek az itt áthaladó távolsági utak adták meg jelentőségét (*Itinerarium Antonini*). Mindennek következményeként a 3. század végén a város az újonnan létrehozott Valeria tartomány igazgatási központja lett (*praeses*), ami nemcsak a város fejlődéséhez, hanem a kereszténység terjedéséhez is nagymértékben hozzájárult.

KULCSSZAVAK: *limes, vicus, villa, Sopianae, praeses, kereszténység*

The county Baranya in the Roman era

SUMMARY: The protection of the Tolna and Baranya areas of Pannonia was determined by the Danube, which was divided into several branches. The wet, swampy area gave more opportunities for secret and open enemy penetration, so seven auxiliary troops were stationed between Alta Ripa and Ad Militare. The importance of the area was indicated by the concentration of forces in the region of the mouth of the Drava (Mursa?) in the 1st century. The most important Roman settlement in Baranya was certainly Sopianae, which was raised to the rank of *municipium* at the beginning of the 3rd century, which and the region were given importance by the land roads passing through it (*Itinerarium Antonini*). As a consequence of all this, at the end of the third century, the city became the administrative center (*praeses*) of the newly created province of Valeria, which contributed greatly not only to the development of the city, but also to the spread of Christianity.

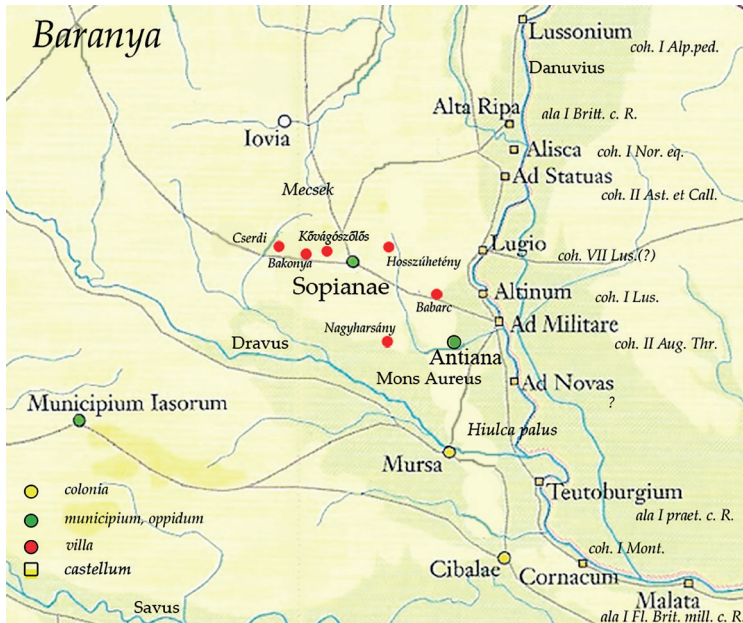
KEYWORDS: *limes, vicus, villa, Sopianae, praeses, Christianity*

Pannonia területén illyr és kelta őslakosságot találtak a rómaiak. A korábbi, sok évszázadra visszanyúló lakosság illyr törzsekből állt. A Dunántúl délkeleti részén egyaránt éltek kelták és illyrek. A Pécssett és környékén előkerült késő vaskori és kora római bennszülött leletek jól mutatják ezt a kettősséget, de jelentős kelta túlsúllyal. Ezeknek a törzseknek és *civitas*oknak a nevét Plinius és Ptolemaiosz munkáiból ismerjük¹. Bara-

¹ Plinius, hist. nat. III. 147, Ptolemaiosz, Geographiké II. 14–15.

nya megye a *Hercuniates* és az *Andizetes* területére esik, de a köztük húzódó határt nehéz megjelölni. Mócsy András szerint a Mecsek gerince választotta el őket egymástól², mivel azonban Pécs környékén kelta túlsúly figyelhető meg, a *Hercuniates* a Mecsek déli lejtőit is birtokba vehették. Nyugaton az illyr *lasi éltek*, míg keleten a provincia Duna-menti határa és az ottani katonai *territoriumok* határolták. Mivel Sopianaenak és környékének a régészeti anyaga elsősorban a keltákhoz köthető, valószínű, hogy a kelta lakosság területe nem szakadt meg a Mecsek gerincén, hanem attól délebbre is kiterjedt. Ezt elfogadva az *Andizetes* földje délebbre kezdődött, esetleg annál a határvonalnál, amelyet a késő római kori Valeria déli határaként ismerünk³. Ez nem a Dráva mentén haladt, hanem északabbra, és feltehetően arra utal, hogy Mursa (Eszék) *colonia* territoriuma a Dráva északi oldalára is kiterjedt (1. kép).

1. kép: Baranya a római korban (Térkép: Visy Zsolt)

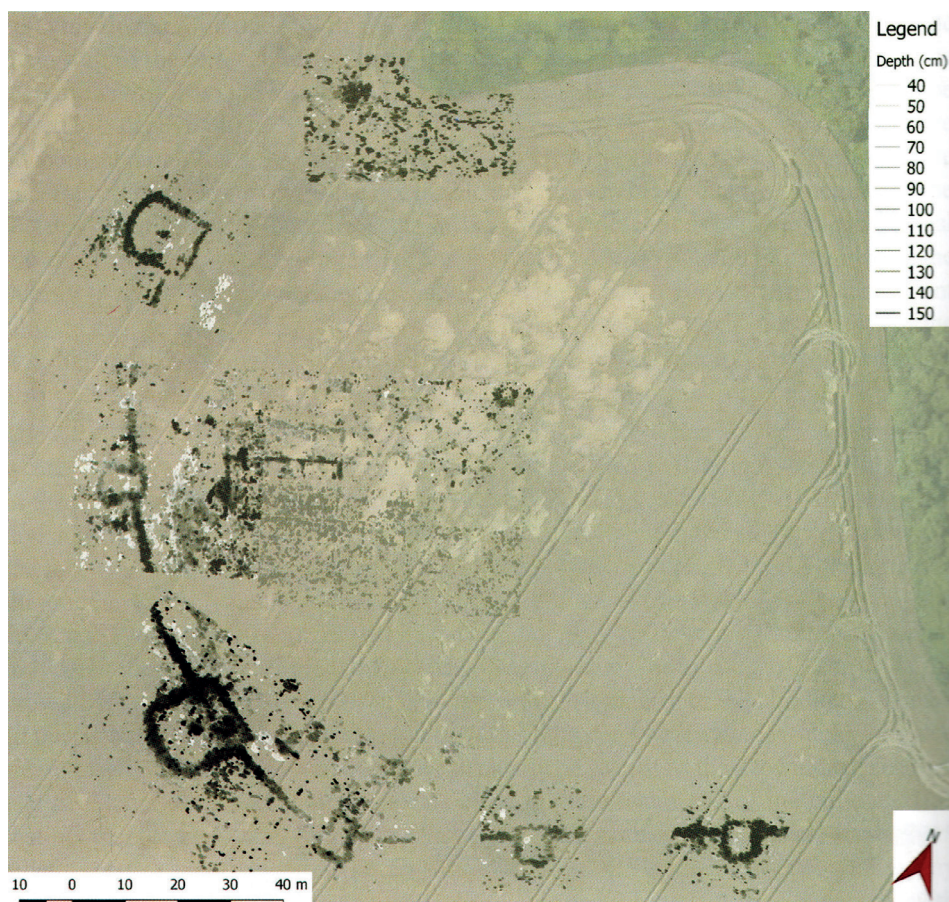
Az Alpoktól északra fekvő és az illyricumi térségben Kr. e. 15-től folytak háborúk, Illyricum tartomány területének a Dunáig való kibővítésére Kr. e. 13 és 9 között került sor. Kr. u. 6-ban kitört és három éven át súlyos harcokhoz vezetett a pannón–dalmata lázadás. A *scordiscusok* Róma hű szövetségesei maradtak. A legkeményebb ellenállást a *breucus* törzs fejtette ki, de az *amantinusok* is nagymértékben részt vettek a gerillaháborúban. A *breucusok* központi területe Eszéktől délre terült el a Száva mindkét partján, az *amantinusok* pedig keleti szomszédaik voltak a Duna és a Száva között. Baranya megye és Pécs e hadjáratok eredményeként ugyan római fennhatóság alá került, de eleinte nem Illyricum provincia részeként, hanem egy általunk források alapján nem adatolt, csupán feltételezett szerződéses viszony keretein belül.

E korai időszakra vonatkozóan nincs adat római katonai jelenlétről ezen a vidéken. A legkorábbi leletek és feliratok Mursából származnak, ami jelentős katonai központ

² MÓCSY 1959, 73.

³ FÜLEP 1984, 272.

volt, ahol Tiberius–Claudius idején már állomásozott csapat, az *ala II Hispanorum Arvacorum*. Noha ennek a csapatnak az egyik elbocsátott katonája töredékesen megmaradt sírköve alapján Pécs területén vagy környékén telepedett le, nincs olyan adat vagy lelet, amelyikből itt katonai tábor, helyőrség léteire lehetne következtetni. A legközelebbi hely a limes vonalán Dunaszekcső (Lugio) volt, ahol Claudius uralkodása idején már katonai helyőrség volt. Itt ekkoriban a *cohors I Alpinorum equitata* állomásozott. A két másik, viszonylag közeli limes-tábor megalapítására valószínűleg Domitianus uralkodása alatt került sor Ad Statuas-ban (Várdomb) és Altinumban (Kölked) (2. kép), valamint egy további, ebben a térségben alapított castellumban⁴. Ad Statuasban 89-től a *cohors I Augusta Ituraeorum*mal lehet számolni, amelyek az 1. század végén egy időre átkerült Altinumba⁵. A végleges helyőrségi rendszer csak Pannónia kettéosztása után, a 2. század elején alakult ki Ad Militare (Batina/Kiskőszeg) katonai helyőrséggel való ellátásával. Ettől kezdve a római kor végéig ezzel a hadrenddel lehet a térségben számolni.

2. kép: Altinum (Kölked) castelluma geofizikai felmérés alapján (Készítette: Lóki Róbert)

⁴ VISY 2000, 93–94.

⁵ LŐRINCZ 2001, 64–72; VISY 2000.

	~41 – 118/119	105 – 118/119 – ~180	180 – ~250		4. század ⁶	
Alta Ripa Tolna	<i>ala Siliana</i> 83–118/119	<i>ala I Brittonum c. R.</i> 118/119–~180	<i>ala I c. R.</i> 176–200	?	<i>cuneus equitum stablesianorum</i>	<i>equites Dal- matae</i>
Alisca (Szekszárd vagy a város környéke)	<i>cohors II Augusta Nervia Pacensis ∞ Brittonum</i> (?) 113/114– 118/119	<i>cohors I Noricorum equitata</i> 118/119–180	<i>cohors I Lusitanorum</i> 180–		<i>cohors Alescae</i>	<i>praefectus legionis secun- dae adiutricis cohortis quintae partis superioris</i>
? Ócsény	?	<i>Cohors III Lusitanorum</i> ~106–176	<i>cohors Maurorum quing. equitata (?)</i> 180–200	<i>cohors I Monta- norum (?)</i> 200–		
Ad Status Várdomb	<i>cohors I Augu- sta Ituraeorum sagittaria</i> 89–105	<i>cohors II Asturum et Callaeo- rum</i> ~ 105–180	<i>cohors I Noricorum equitata</i> 180–~250		<i>equites Dalmatae</i>	<i>auxilia Ursa- rensia</i>
Lugio Dunas- zekcső	<i>cohors I Alpino- rum equitata</i> 41–54	<i>cohors I Noricorum equitata (?)</i> 106– 118/119	<i>cohors VII Lusitanorum ?</i> 118/119–~138	<i>cohors VII Breucorum</i> 138–	<i>Praefectus classis Histricae praefectus legionis secundae adiutricis partis inferioris equites Dalmatae</i>	<i>equites sagittarii nunc in burgo contra Florentiam</i>
Altinum Kölked	?	?	<i>cohors I Lusitanorum</i> 118/119–180	<i>cohors I Alpinorum peditata</i> 180–	<i>cuneus equitum Fortensium Equites sagittarii</i>	
Ad Militare Kiskőzeg/ Batina	?	?	<i>cohors II Au- gusta Thracum</i> 118/119–180	<i>cohors II Asturum et Callaeorum</i> 180–	<i>Equites Flavianenses</i>	

A szórványos leletekből és az ásatások anyagából egyre határozottabban rajzolódik ki a baranyai térség viszonylag sűrű késő kelta települési rendje, ami a római foglalás első századában sem változott meg lényegesen⁷. Pécs nyugati részén, a Makár-hegyen és környékén is volt egy kelta település, de eddigi adataink alapján ez nem volt túl jelentős. A közeli lelőhelyeken a bennszülött falvak és temetők anyagában egyre több római lelet jelenik meg. Erzsébeten Augustus-érem, Belvárdgyulán az idősebb Agrippina egy kopott bronzérme, a szemelyi éremkincsben Otho-érem (Kr. u. 69) jelzi a rómaiak 1. századi jelenlétét, a Flavius-kortól pedig fokozatosan megindult a rendszeres éremforgalom Pannonia e részén is. Bicsérdén a század végén olyan fazekastelep működött, ahol a hagyományos kelta formák mellett nagy számban gyártottak már római provinciális típusokat is. Itáliából és Noricumból behozott tárgyak, terra sigillata edények is több felé megjelentek. A bennszülött és a korarómai temetkezést egyaránt a hamvasztásos rítus jellemzi. Ilyen temetőkből Bogádon ismerünk sírokat, Kékesden és Vasason pedig a hamvasztásos temetők nagyrészt feltárára kerültek. E temetők az 1. század végétől a második század derekáig voltak használatban, és a helyi provinciális készítmények mellett más tartományból, Itáliából származó tárgyak is felbukkannak a mellékletek között.

Sopianae 2. századi képét a nagyobb részben bennszülött jellegű egyszerű vályogépületek határozták meg, amelyek között csak alig található kőalapozású épület. Ehhez a településhez, aminek az eddigi nyomai a későbbi római város foruma közelében

⁶ Not. Dign. Occ. XXXIII.

⁷ VISY 2013.

és a város keleti felében kerültek elő, több fazekaskemence is tartozott⁸. Az itt talált firmamécsesek alapján mécses-gyártás is folyt bennük⁹.

A korai sírkövek egy része bennszülöttektől származik. Három ilyen sírkő került elő, ezek közül kettő római polgársággal rendelkező veterán bennszülött feleségét nevezi meg¹⁰. Mivel a korai sírkövekre jellemző *hic situs est* formula sem ezeknél, sem az egyéb sírköveknél nem fordul elő, hanem helyette a *D(is) M(anibus)* formula jelentkezik a sírfeliratok elején, egyetlen sírkövet sem lehet az 1. századra vagy a 2. század legelejére keltezni. A bennszülöttek: *Atrev(a/us)*, *Cata* utódainak neve már latin: *Aurus, Vitalis; Aelia Ata* – [*C(a)eser]nius Marti[ali]s miles leg(ionis) [pri]m(a)e a(d)iutricis signifer* felesége, aki feltehetően segédcsapat-veterán apja révén lett római polgár Hadrianus vagy Antoninus Pius idején; *Ulpia Ruca* – *Ulpus Erus* felesége, és mivel mindketten Traianus nemzetségnevét viselték, tőle kaphattak polgárjogot. Bennszülött származásra vall *Aelius Messius, Flavia Ingenua* és *Caesernia Firmilla cognomene* is. Ezek a személyek többnyire a keltákkal hozhatók összefüggésbe, így alkalmasak arra, hogy a Sopianae területén kialakult bennszülött vicus és a környező falvak összetételébe valamelyes bepillantást engedjenek. Egy további sírkőnek csak a házaspárt ábrázoló felső része maradt meg, a bennszülött nő viselete (torques és nor-pannon típusú szárnyas fibula) alapján eraviscusok lehettek¹¹. A Péccsel szomszédos Kozármislenyben feltárt kocsite-metkezés is ehhez a törzshöz köthető¹². (3. kép)

3. kép: Kozármislenyi kocsi, rekonstrukció, Janus Pannonius Múzeum (Fotó: Visy Zsolt)

A 167-ben kitört markomann háború sok éves szenvedést és pusztulást hozott a Duna-menti tartományokra, a baranyai térségre is. A tartomány védelmének újjászervezése és megerősítése a 180-ban lezárult háború után hamarosan bekövetkezett. Az

⁸ KATONA GYŐR 1984.

⁹ Egy mécses-negatív a posta udvarában végzett ásás 5. árkában került elő, FÜLEP 1974, 73, Taf. 23.5.

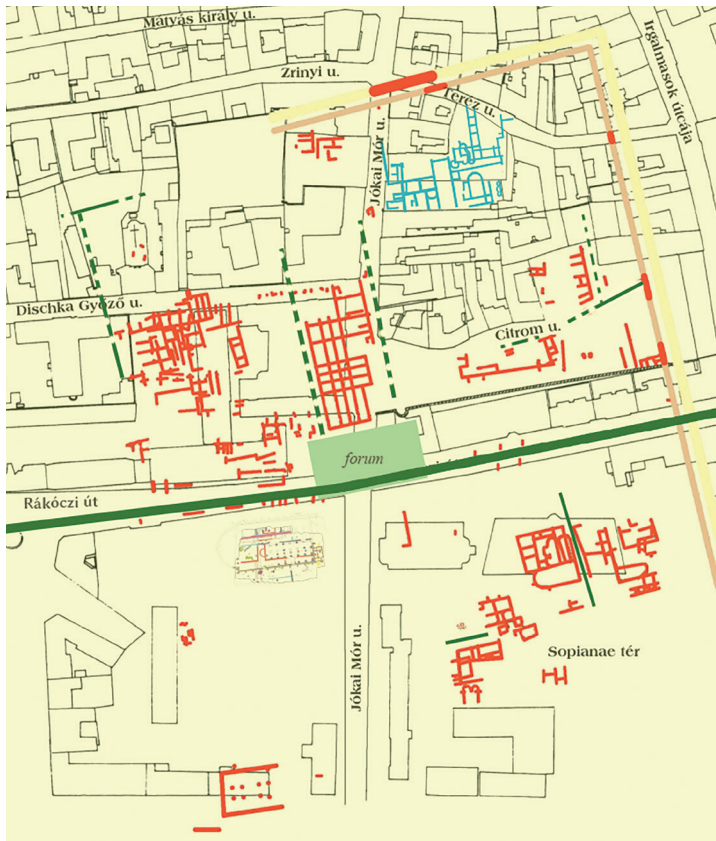
¹⁰ POZSÁRKÓ 2004, 273.

¹¹ FÜLEP – BURGER 1974, 3–4; Kat. 20; CSIR VII 50 – Régebben még megvolt a sírtábla felső része is, amint azt KOLLER 1804, 16/2a táblája mutatja.

¹² KISS 1989; VISY 2013, 111. – A kocsi rekonstrukcióját Visy Zs. terve és irányítása szerint Varga Péter készítette el 2003-ban a XIX. Nemzetközi Limeskongresszus alkalmából rendezett kiállítás számára, GÁBOR et alii 2003.

addig fapalánknak támaszkodó földtöltéssel körülvevő táborok kőbe való átépítése a század nyolcvanas éveiben történt meg. A terület biztonságáról ezután is a Lugioban, Altinumban és Ad Militare-ben állomásozó segédcsoportok gondoskodtak. Lugio helyőrsége továbbra is a *cohors VII Breucorum* volt, a két másik erőd helyőrsége azonban megváltozott. Altinumba az addig Lussoniumban (Dunakömlőd) szolgáló *cohors I Alpinorum peditata*, Ad Militare-ba pedig a korábban Ad Statuasban (Várdomb) állomásozó *cohors II Asturum et Callaecorum* került¹³.

A Severus-korban Sopianae is kivette részét az általános fellendülésből. Bár városi léte a 3. században továbbra is kérdéses, ez az újabb ásatások alapján valószínűsíthető. Erre utalhat az, hogy a fa-, illetve vályogszerkezetű épületek és a hozzájuk kapcsolódó 2. századi leletek fölött olyan kőépületeket emeltek, amelyek szabályos, nagyjából egységes tájolással, meghatározható utcarendben sorakoztak a korábbi *vicus* területén. Több középület, fürdő, szentély is előkerült vagy vált ismertté járulékos leletei révén. A legjelentősebb és egyben legjobban ismert épület egy közfürdő¹⁴, de az utóbbi évtizedek feltárásai a város sok más épületét is felszínre hozták. A Jókai utca vonalában álltak Sopianae legnagyobb épületei¹⁵. (4. kép) Részben a postapalota, részben az előtte haladó Jókai utca alatt kerültek elő egy igen nagy középület falai az 1902–1903-as

4. kép: Sopianae utcái a forummal (Forrás: Janus Pannonius Múzeum, Visy Zsolt)

¹³ LŐRINCZ 2001, 98–99; VISY 2000, 103–104.

¹⁴ FÜLEP 1974, 5–31. Az épületet – Fülep korai datálását meg nem kérdőjelezve – villaépületnek tartotta NAGY 1988, 239.

¹⁵ KÁRPÁTI 2004, 285.

építkezés idején¹⁶. A *forum* tere ettől az épülettől délre volt, a tér déli oldalán pedig, a mai Rákóczi út déli oldalán lévő saroktelken a római város bazilikája került elő. Első periódusában, amely a 2. sz. végére keltezhető, mintegy 7,2×25,2 m belméretű csarnoképületnek a nyugati oldalán félköríves apszisa volt¹⁷. Ennek közelében sikerült megtalálni és feltárni egy *beneficiarius*-állomást több feliratos oltárral¹⁸ (5. kép).

A lakosság egyre nagyobb mértékben átvette a római szokásokat. Gyökeres változás állt be a kőépítkezéssel és a hozzá szorosan kapcsolódó mészhabarc alkalmazásával. A kőanyagot bizonyára a környéken bányászták, de eddig még egyetlen római kőfejtőnek sem sikerült nyomára bukkanni. A római építészet fontos eleme és újítása volt a padlófűtés (*hypocaustum*). Mindez olyan mesterségbeli tudást igényelt, amelyet a település lakóinak az igénye szerint az itt tevékenykedő mesterembereknek magas szinten kellett elsajátítaniuk. A változás a sírköplasztikát is érintette: a 2–3. század fordulójától kezdve az elhunytak római viseletben jelennek meg¹⁹ (6. kép).

A 3. század fordulójától kezdve megindult a római sajátosságokat mutató vidéki gazdaságok, villák kiépülése a Mecsek-vidéken. A hegység déli lejtője és annak előtere kiváló terepet nyújtott ehhez, de Baranya megye dombos tájain is épültek villák. Valószínűleg *villa suburbanaként* lehet értelmezni azt a villaépületet, amely Pécsváros-Mecsekalján került elő 1952-ben.²⁰ Nagyobb 2–4. századi római település, talán egy villa is volt a közeli Pécs-Patacon, ahol a későrómai leletek mellett egy oltár is előkerült²¹, Nagyárpádon²², valamint Pécs-Aranyhegyen, ahol egy 2. század második felére vagy a 3. század elejére tehető márványszarkofágot²³ és egy szépen kidolgozott sírkőtöredéket találtak²⁴.

Baranya megyében gazdag településhálózatot lehetett kimutatni. A városból kiágazó utak mentén és azok közelében számos villa épült, a korábbi bennszülött települések pedig falusi településekként éltek tovább.

5. kép: Beneficiarius oltár (Fotó: Visy Zsolt)

6. kép: Bennszülött családi sírkő töredéke (Fotó: Visy Zsolt)

¹⁶ GERECZE 1904, 322–324; FÜLEP 1984, 34; KÁRPÁTI 2004, map VII.

¹⁷ TÓTH 2010, 13–14.

¹⁸ POZSÁRKÓ 1992, 109–118.

¹⁹ FÜLEP – BURGER 1974, Kat. Nr. 52; CSIR VII 32.

²⁰ FÜLEP – BURGER 1979, 280 és 313.

²¹ FÜLEP – BURGER 1979, 280 és 313; RIU 972.

²² THOMAS 1964, 280; FÜLEP – BURGER 1979, 280 és 313.

²³ FÜLEP – BURGER 1979, 313; CSIR VII 101. – A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött márványszarkofág sztérfűrészt, már KOLLER 1804, Taf. II 3–5. által pécsiként bemutatott négy darabját ERDÉLYI 1974, 70–71 mint esetlegesen aquincumi darabot mutat be, ugyanakkor stíluskritikai alapon megállapítja, hogy a sárgás márványból készített sírláda valószínűleg Mursában készült. FÜLEP 1984, 275 a szarkofágot noricum eredetűnek tartja.

²⁴ THOMAS 1964, 288; FÜLEP – BURGER 1979, 313; RIU 992; CSIR VII 32.

A legtöbb villagazdaság ugyan későrómai, de többségük már a 3. században, néhány esetben pedig már a 2. században is lakott volt. A pontos értékelést az nehezíti, hogy a villagazdaságok többségében vagy egyáltalán nem volt ásatás, vagy pedig csak sírleletekből lehet következtetni rájuk. Az utóbbi időben fellendült a Baranya megyei villakutatás a szaporodó légírégészeti kutatások és eredmények alapján. Az autópálya nyomvonalra is több római lelőhelyet érintett, ezek közül kiemelkedik a szederkényi villatelepülés.

Nincs olyan baranyai település, ahonnan ne került volna elő valamilyen római lelet²⁵. A kilencvenes évek elején 47 vidéki települést, azon belül 13 biztos és 10 kérdéses villát ismertünk²⁶. Ezek száma azóta megszorodott. Gábor Olivér már 27 valószínű villát tudott összeszámolni²⁷, jelenleg pedig a cserdi²⁸ és a szederkényi²⁹ villákkal számuk 29-re nőtt. A Babarc-halastó melletti villa leletei között ugyan szórványosan első századi leletek is előfordultak, a villa 1. periódusának építését mégis a 2. századra, annak is inkább a második felére lehet keltezni³⁰. 2–3. századi leleteket és építési aktivitást lehetett kimutatni a kővágószőlősi³¹, a hosszúhetényi³² és a Komló-mecsekjános³³ villában is. 2–3. századi előzménye volt valószínűleg a Nagyharsány-szárhegyi³⁴ és a pellérdi³⁵ villatelepülésnek is. Egy Pécsvarad-Szilágypusztáról származó, a 3. század elején vésett nagyméretű családi sírtábla³⁶ az itteni római megtelepedés bizonyítéka. Bakóca-Godisán egy töredékes oltár³⁷, Magyarorszákon a 3. században élt Septimius Bonatus, a *legio II adiutrix* veteránja és családja sírtáblája³⁸, Magyarereggyen a Márévárban egy még a 2. században faragott bennszülött családi sírkő³⁹ került elő. Ugyaninnen egy lófejet védő díszpáncél középső, gazdagon díszített és *T VIN DASI* felirattal is ellátott lemeze került be a Janus Pannonius Múzeumba⁴⁰. Görcsöny területén is lehetett egy 2–3. századi római település, mert innen egy luppiternek és lunonak dedikált oltáron kívül, amit az Aberius-család üdvéért állítottak, még egy sírkőtöredék is előkerült⁴¹. Ezek sorába tartozik a 3. század elején készült, Cserkúton és Szemelyen talált oroszlános sírkőfejet⁴² és a Marázáról származó családi

²⁵ DOMBAY 1957; FÜLEP – BURGER 1979, 223–317.

²⁶ VISY 1994, 447–449.

²⁷ GÁBOR 2004, 276–279.

²⁸ SZABÓ 2015, 87–114.

²⁹ Említi VISY 2008, 215.

³⁰ BENDER – BURNS – VISY 2007.

³¹ BURGER 1987, 162–165.

³² THOMAS 1964, 274–278 szerint a 2. század elején épült, ami azonban túl korainak tűnik; FÜLEP – BURGER 1979, 273; GÁBOR 2005, 14 említést tesz egy olyan, újabban előkerült ásatási rajzról, amelyiken mozaikpadló nyomai látszanak.

³³ BURGER 1967, 61–67; FÜLEP – BURGER 1979, 275–276, 309; LÁNYI 1990, 231 szerint a későrómai leletanyag alapján nem valószínű korábbi megléte; GÁBOR 2005, 14.

³⁴ FÜLEP – BURGER 1979, 293.

³⁵ THOMAS 1964, 289; KOVÁTS 1962, 33; FÜLEP – BURGER 1979, 284. – Kováts Valéria egy mintegy 250 m hosszú kőépületet figyelt meg, amelynek festett falú helyiségeit részben terrazzo borította. A hatalmas, csak nagyjából meghatározható település és villa földmunka során megsemmisült. Korai terra sigillaták mellett itt került elő a Marcus Aureliussal és Lucius Verussal záródó éremlelet.

³⁶ FÜLEP – BURGER 1979, 315; RIU 1010; CSIR VII 72. Egy további sírkő Pécsvaradról: SZABÓ 2022.

³⁷ RIU 1003.

³⁸ CIL III 3314; PÓSTA 1897, 147–148; RIU 1004.

³⁹ RIU 1009; CSIR VII 71.

⁴⁰ BORHY 1991, 120, Nr. 166.

⁴¹ CIL III 10282; PÓSTA 1897, 133–134; RIU 963, illetve CIL III 10294; PÓSTA 1897, 147; RIU 964.

⁴² CSIR VII 70.

sírkőtöredék⁴³ is. Valószínűleg katona- vagy veterán-család sírköve volt a Dunaszekcsőn előkerült szép töredék egy szakállas férfi és két nő ábrázolásával⁴⁴. Siklóson és Mohácson szarkofágok kerültek elő⁴⁵. A vidéki települések kisebb leletei is jelzik a Baranya-vidék középső császárkori településrendszerének fejlődését. A termékenységgel kapcsolatos kultuszkörhöz tartozik az abaligeti⁴⁶ és a kővágószőlősi⁴⁷ bronz Venus-szobor. Az utóbbi egy *tripus* lábát díszítette⁴⁸. Sombereken egy szépen faragott, kisméretű Venus-fej⁴⁹ látott napvilágot (7. kép). Ezek és más leletek a római provinciális élet fejlődését mutatják, azt, hogy Baranya megye területén fejlett mezőgazdasági kultúra virágzott a falusi településeken és a villagazdaságokban a markomann háborút követő mintegy száz év folyamán.

Míg a bicsérdi kelta edényégetőben a 2. században készített Venus és Priapus szobrocskák részint a bennszülöttek termékenységkultuszának továbbélését, másrészt annak a római hasonló vallási elképzelésekkel és jelképekkel való összeolvadását mutatják, hamarosan megjelentek a provinciákban elterjedt császárkori kultuszok a hozzájuk tartozó ábrázolásokkal. Ennek kiemelkedő művészeti emléke a Dunaszekcsőn előkerült Marcus Aurelius szoborfej⁵⁰ (8. kép). Liber Pater felül hiányos oltára talán nem véletlenül került elő a Pécs-patacsi szőlőhegyen⁵¹, ahol a lelet alapján villatelepülésre lehet következtetni⁵². Több oltárt és szobrot a Rákóczi út és a Jókai utca kereszteződése környékén találtak. Ezek sorába tartozik egy Hercules-oltár⁵³, két Iuppiternek és Iunonak dedikált oltár⁵⁴, de egy Nemesis-oltár is⁵⁵. Egy töredékes Mercurius-dombormű a posta udvarán végzett ásatáson került elő⁵⁶. Ezek az oltárok és szoborleletek más lele-

7. kép: Venus – Somberek
(Fotó: Janus Pannonius Múzeum)

8. kép: Marcus Aurelius
(Fotó: Janus Pannonius Múzeum)

⁴³ CSIR VII 75.

⁴⁴ CSIR VII 73.

⁴⁵ CSIR VII 102, 103.

⁴⁶ FÜLEP – BURGER 1979, 287, 2. kép.

⁴⁷ FÜLEP – BURGER 1979, 287, 1. kép; FÜLEP 1984, 277.

⁴⁸ HEKLER 1913, 210; THOMAS 1964, 279; KÜNZL 1970, 148.

⁴⁹ CSIR VII 2.

⁵⁰ Marcus Aurelius

⁵¹ RIU 972; FÜLEP 1984, 258, S/1.

⁵² FÜLEP 1984, 30–31.

⁵³ RIU 965.

⁵⁴ RIU 969, 970 – és a korábban már említett RIU 971.

⁵⁵ RIU 973.

⁵⁶ FÜLEP 1974, 70, 25.2. t.; FÜLEP 1984, 265, S/79, LXVIII 2. t., CSIR VII 85. – Mercurius kisméretű bronzszobra az Apáca utcában feltárt egyik téglasírban került elő, FÜLEP 1984, 74, XXXIX 4. t.

tekkel együtt még akkor is kijelölik a római település és város közepét, ha szentély nem is került eddig itt elő.

A 3. század végén Diocletianus több jelentős reformot vezetett be, ezek egyike a közigazgatási reform volt. Az addigra már ötven körültre növekvő számú tartományokat felszította és száznál több új tartományt alakított ki a Római Birodalom területén. Pannonia inferior északi fele lányáról a Valeria nevet kapta, déli fele Pannonia secunda lett. A kettő közti határ feltehetően Mursa *territorium*ának a figyelembevétele miatt nem a Drávánál, hanem attól északabbra haladt. A közigazgatási reform másik eleme az addig egységes kormányzás megosztása a katonai és a polgári feladatoknak megfelelően. Valeria katonai vezetése Aquincumban maradt, de immár nem *legatus*, hanem *dux* parancsolt a tartomány seregének. A polgári közigazgatás vezetője *praesesi* rangban tevékenykedett. Székhelyéről írott források híján csak találgatásokba lehet bocsátkozni, de ez valószínűleg Sopianae volt. Erre utal Ammianus egy adata, miszerint a jelentős tisztségeket betöltő, Sopianae-ban született Maximinus apja *carp* volt, és a helytartói hivatal alkalmazottja volt⁵⁷. Ezzel hozható összefüggésbe Sopianae későrómai korban való jelentős, ugrásszerű fejlődése. Erre korábban inkább csak a késő római temető leletei, és elsősorban épített, gazdagon díszített sírjai alapján lehetett következtetni, az utóbbi évtizedekben azonban a város területén végzett ásatások eredményei hasonló következtetéseket engednek meg.

A 4. században a város szerkezete, útjainak helyzete és szerepe nem változott. Az ásatások tanúsága szerint számos korábbi épület átalakítása történt meg, de jónéhány új, nagyméretű, fürdő traktussal ellátott lakóépületet is emeltek a városban. A 4. században városfalat építettek, amelynek maradványai a keleti és északi oldalon maradtak meg néhány helyen.

A város népessége az idők folyamán jelentős változásokon ment keresztül. A 3. századi fellendülés felgyorsította a környék lakosságának a beáramlását, de a feliratok tanúsága szerint leszerelt katonák és távolról ide települt családok is feltűntek a város lakosai között. A század közepén bekövetkezett barbár betörések és a több mint tíz éven át tartó létbizonytalanság megtizedelte lakosságát, és nagymértékben visszavetette a város fejlődését. A provinciát ért támadások a vidéket is erősen sújtották, így a helyreállítás és a népesség újbóli megerősödése csak lassan történt meg. Feliratok hiányában azonban igen nehéz bármilyen határozott véleményt mondani a lakosság összetételére, arányára vonatkozóan. A város és a temetők eddigi feltártsága alapján mindenesetre feltételezhető, hogy Sopianae lakossága a 4. század derekán érte el legmagasabb létszámát, ami azonban jóval 10000 fő alatt maradt.

A 3. századi viszontagságok után nem véletlen, hogy a század végén a *carp*ok nagy létszámú csoportja került be Pannoniába. Galerius, miután 295-ben legyőzte, Pannonia inferiorban telepítette le őket⁵⁸. A letelepítés helyszíne Ammianus Marcellinus idézett adata alapján a baranyai térség lehetett, és talán részt vettek a Balaton mocsaras vidékeinek a lecsapolásában⁵⁹ is a Sió mentén. A délnyugati temetőben talált, már római sajátságokat mutató fülkés sír az Alföldről, végső soron a Fekete tenger mellékéről betelepült germán/alán csoport megjelenésére utal⁶⁰.

⁵⁷ Ammianus Marcellinus XXVIII 1.5.

⁵⁸ Aur. Victor, Caes. 39, 43; Eutropius IX 25.5. – MÓCSY 1962, 571. A *carp*–római viszonyokról ld. RUSSU 1995, 161–169, ám végkövetkeztetésével, miszerint az albano-szkipetárok a 3–4. században a Duna túlsópartjáról Moesiába betelepülő *carp*ok fokozatos délnyugatra való vándorlása eredményeként alakultak volna ki, nem lehet egyetérteni: RUSSU 1995, 195–198.

⁵⁹ Aur. Victor, Caes. 40. 9–10.

⁶⁰ VISY 2005, 214–216.

A 379-ben benyomult újabb néptömeg, az Alatheus és Saphrac vezette alan–gót–hun csoport pontos szálláshelye ismeretlen, de ez Sopianae és környékét is érinthette⁶¹. Az a tény, hogy 379-ben Mursa is elpusztult támadásukban⁶², felveti Sopianae megtámadásának és kifosztásának a lehetőségét is, amire a Pécsen és Márokon előke­rült, 378-ban záródó éremkincs utal⁶³.

Egy újabb válságos időszakra engednek következtetni azok az éremleletek, amelyek I. Theodosius uralkodásának idejére tehetőek, és feltehetően a 388-as polgárháborús eseményekhez köthetőek. Feltételezhető, hogy az eredetileg talán egy bronzkorong középső díszéül szolgáló bronz mellszobor, amely II. Valentinianust ábrázolja, ugyan­csak ekkoriban került a földbe valahol Pécs területén⁶⁴. A nyugtalanságra és a veszélyhelyzetre utal a II. Valentinianus-érmét is tartalmazó mároki éremkincs, I. Theodosius aureusa Beremendről és a besencei ezüstlelet.

Pannoniában a legkorábbi, kereszténységre vonatkozó adat Eusebiusra, Cibalae, és Victorinusra, Poetovio püspökére utal a 3. század második felében, de a tartomány déli városaiban, mindenekelőtt Sirmiumban, Bassianában, Mursában és Sisciában több keresztény közösségnek kellett már lennie ebben az időben, hiszen a 4. század elején sok keresztény lett vértanúvá Pannonia secundában. Az üldözéseket követően a keresztény vallás gyorsan elterjedt Pannoniában. A nagyobb városoknak, mint Sirmium, Poetovio, Siscia és Cibalae, egyaránt volt püspöke⁶⁵. Miután a 325-ös niceai zsinat Ariust Sirmiumba száműzte, ez a vidék lett ennek az eretnekségnek a fészke. A Drávától északra Baranya megye területe a kereszténység jelentős központja lett⁶⁶. Ebben az időben épült meg Sopianae forumának déli oldalán, részben az elbontott *horreum* helyén egy nagy támpilléres épület. Egyebek mellett felvetődött ókeresztény *basilica* volta⁶⁷.

Valeria polgári központjának keresztény temetői és az alsóhetényi mauzóleum⁶⁸ mutatják a kereszténység növekvő jelentőségét a provinciában. Sopianae északi temetőjének nyugati részén csoportosulnak az ókeresztény temetkezések⁶⁹. A sírkamrák többsége egyetlen személy számára készült úgy, hogy a földalatti kriptá fölé egy sírkápolnát építettek⁷⁰ (9. kép). A kriptá lejtős lejárata a temetés után

9. kép: XX. sírkamra (Fotó: Visy Zsolt)

⁶¹ FÜLEP 1984, 281–282; KOVÁCS 2019, 233–236.

⁶² Coll. Avell. 39, 4 – MÓCSY 1962, 578.

⁶³ BURGER 1980, 77–131; FÜLEP – BURGER 1981, 169–189. – TÓTH 2005, 377.

⁶⁴ FÜLEP 1984, 74; 282

⁶⁵ NAGY 1938, 31–148. NAGY 1939, 31.

⁶⁶ FÜLEP 1984, 279–280.

⁶⁷ TÓTH 2010, 23–24.

⁶⁸ TÓTH 1988, 22–41.

⁶⁹ KATONA GYŐR 2013.

⁷⁰ GÁBOR 2013; GÁBOR 2016.

10. kép: Ábrahám áldozata a bakonyai ókeresztény ládikavereten (Fotó: Visy Zsolt)

tő az is, hogy Sopianaeban is püspök vezette a keresztény közösséget, mivel a jelentősebb városok mindegyikében volt püspök. Sopianae ezek közé tartozott, eddig azonban még nem került elő olyan lelet, ami bizonyítaná ezt a feltevést. Mindenesetre Mursa közelsége és feltehető hatása arra enged következtetni, hogy évtizedekre az Arius tanítását követő irányzat válhatott itt is uralkodóvá, vagyis azoké, akik Jézus egyháziességét tagadták és teremtmény volták hangsúlyozták, mivel 330 táján egyik követője, Valens lett Mursa püspöke⁷². Az orthodoxia csak éles hitvitákban szorította ki az arianusokat a püspökségekből a 4. század hatvanas éveiben, majd később Ambrosius erélyes lépései eredményeként⁷³.

A 4. század egész Pannoniában a nagybirtokok előretörésének az ideje⁷⁴. Baranya megye területén sem volt másként, itt azonban még fokozta ezek szerepét és jelentőségét, hogy a helytartói székhely igen sok hivatalnokot foglalkoztatott, köztük fontos személyiségeket is, akik előszeretettel telepedtek meg a városban vagy annak környékén. Szépen kirajzolódik egy Sopianae körül csoportosuló nagyobb, gazdagabban kiépített villákból álló csoport, amelyiktől mind méretben, mind gazdagságban elmaradnak a távolabbi, vagy akár a limes közelében található villagazdaságok, amelyek a 4. században is megmaradtak korábbi egyszerűbb, bár időről-időre átalakított és átépített formájukban (11. kép).

A villák lelőhelyein szinte kivétel nélkül ki lehetett mutatni a 4. századi használatot, ami néhány esetben még az 5. századra is kiterjedt⁷⁵. A villák komplex gazdaságok voltak, ahol számos szolga és azok családja élt és dolgozott, a lakóépületekhez különböző gazdasági épületek, termény- és eszközlaktárak, istállók, sőt nem ritkán kézműves műhelyek tartoztak. A peristylumos típusba tartozik a feltárt kővágószőlősi, a hosszúhétényi és a Komló-Mecsekjánosi úti villa⁷⁶ főépülete, de levegőből mutatott képe alapján a bakonyai és a cserdi villa⁷⁷ is. Valószínűleg ebbe a csoportba tartozik a nagyharsányi

⁷¹ VISY 2007, 111–121.

⁷² NAGY 1939, 87–94.

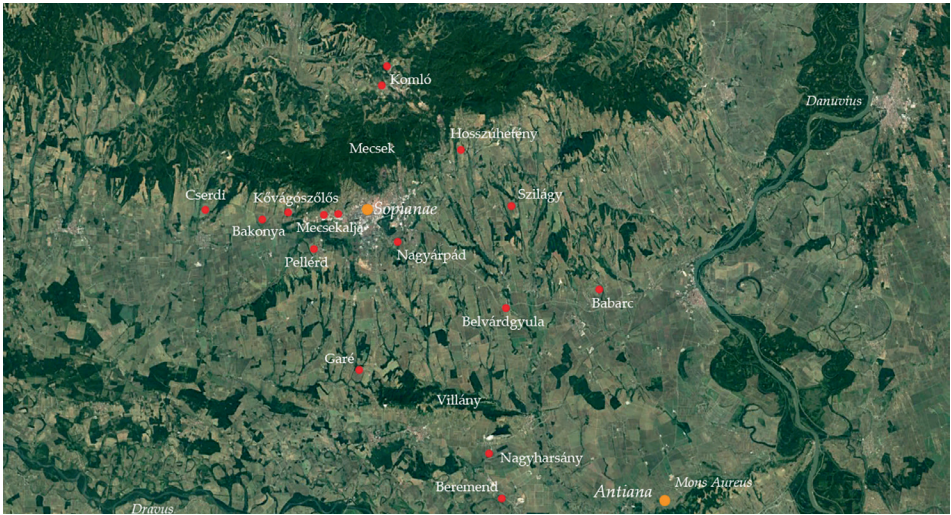
⁷³ NAGY 1939, 157–170.

⁷⁴ MÓCSY 1974, 134–136.

⁷⁵ VISY 1994, 447–449; GÁBOR 2005, 12–16.

⁷⁶ Kővágószőlős: BURGER 1987, 69, fig. 2b; Hosszúhétényi: DOMBAY 1957, 182, THOMAS 1964, 274–278; FÜLEP – BURGER 1979, 273; Komló Mecsekjánosi út: BURGER 1967, 61–67, FÜLEP – BURGER 1979, 275–276; THOMAS 1964, 278–279.

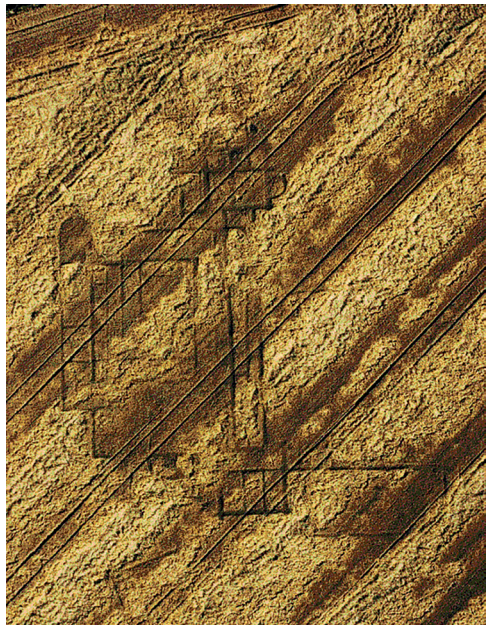
⁷⁷ Bakonya: BERTÓK – KOVALICZKY 2007, 345–349; Cserdi: SZABÓ 2015, 87–114.

11. kép: Római villák Baranyában
(Térkép: Visy Zsolt)

villa is⁷⁸. Önálló fürdővel rendelkezett a kővágószőlősi és a cserdi villa is. Az utóbbinál a villagazdaság összes épületét meg lehet figyelni a légifelvételen (12. kép). Több villában volt mozaik, sajnos egyik sem értékelhető állapotban, a falak színes festéssel való borítása pedig általános volt. Ezekhez az előke-lő villákhoz, amelyek a mai Pécs területén, a Mecsek és a Villány hegység déli lábánál épültek, nagy birtoktestek is tartoztak, amelyeknek a méretét azonban nem lehet meghatározni. A nagy villák és a hozzájuk tartozó villagazdaságok között kisebb villák is épültek. A feltárt és részben ismertté vált kisebb villák sorába tartozik a Komló-Mecsekaljai úti, a nagyrápadói és a babarci villa⁷⁹. A szegényesebben kialakított villagazdaságok a középréteg, esetleg veteránok tulajdonai lehettek.

405-ben, amikor Radagaisus vezetésével hatalmas barbár tömeg vonult át pusztítva a pannoniai tartományokon, a provinciális lakosság tömegesen menekült Itáliába⁸⁰. Ezekben az években bizonyára Soprianae lakosságának tehetősebb, vagyonosabb rétege

12. kép: Cserdi villa (Fotó: Pécsi
Légirégészeti Téma – Szabó Máté)

⁷⁸ GÁBOR 2004, 278, fig. 3.3.

⁷⁹ Komló-Mecsekaljai út: KATONA GYŐR 1994, 67–94; Pécs-Nagyrápad: THOMAS 1964, 279, FÜLEP – BURGER 1979, 283–284; Babarc: BENDER – BURNS – VISY 2007, 198–200.

⁸⁰ MÓCSY 1974, 189–190.

is csatlakozott a menekülőkhöz, amint arról pannoniai, Sirmium környékén mártírságot szenvedett kőfaragók római tisztelete közvetve tanúskodik⁸¹. A menekülés figyelemre méltó bizonyítéka a hétkaréjú sírépítmény feltárása során tett megfigyelés, miszerint ezt a sírépületet (*cella septichora*) nem fejezték be⁸² (13. kép). A nagyméretű, közös temetkezési helynek szánt sírépítménynek az építői hirtelen felhagytak a munkával, és eltávoztak. Ez az 5. század első évtizedének a derekán, a tehetős rétegek nagyobb arányú elmenekülése idején történt. Mindenképpen számolni kell a közép- és alsó néprétegek részbeni helybenmaradásával, a még létező határvédelmi vonal védelmével.

13. kép:
Cella septichora
feltárás közben
(Fotó: Visy Zsolt)

Valeria feladása és kiűrtése a 420–430-as évekre tehető, de az elvándorlás már korábban megindult. A legyengült és legebevezhetőbb pannon tartomány hunoknak való átengedésére a század harmincas éve elején szerződés keretében került sor, ami formáját tekintve ugyan hasonlított a megszokott szövetséges szerződésekre, de immár egy teljes tartományra vonatkoztatva nyilvánvalóvá tette Róma részéről a területről való végleges lemondás beismerését.

IRODALOMJEGYZÉK

CIL = Corpus inscriptionum Latinarum

CSIR VII = Burger, A. Sz.: Corpus signorum imperii Romani VII. Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium–Altinum. Budapest, 1991.

RIU = Die römischen Inschriften Ungarns. Budapest, 1972–.

BENDER, H. – BURNS, TH. S. – VISY, ZS.

2007: Zusammenfassung. In: Fazekas, F. (Hrsg.): Die römische Siedlung bei Babarc. (Passauer Universitätschriften zur Archäologie 12.) Passau, 2007, 193–195.

BERTÓK G. – KOVALICZKY G. 2007: Római villa Bakonya-Csucsá-dűlőben. In: Bíró Sz. (szerk.): *FIRKÁK I.* Fiatal ró-

⁸¹ Passio SS. Quattuor Coronatorum (H. Delehay, Acta SS. Nov. III 1910, 765–779); NAGY 1939, 61–65; legutóbb HUDÁK – NAGY 2005, 67.

⁸² VISY 2006, 7.

- mai koros kutatók I. konferenciaköte-
te. Győr, 2007, 345–349.
- BORHY, L.** 1991: Mittleres Blech einer
Kopfschutzplatte aus Bronze für Pfer-
de. In: Visy, Zs. (Hrsg.) Instrumenta
Inscripta Latina: Das römische Leben
im Spiegel der Kleininschriften. Aus-
stellungskatalog. Pécs, 1991, 120.
- BURGER A. SZ.** 1967: Római kori villa marad-
ványai Komló határában. A Janus Panno-
nius Múzeum Évkönyve (1967) 61–67.
- BURGER A. SZ.** 1980: Ein spätrömischer
Münzschatz aus Márok. Folia Archeo-
logica 31 (1980) 77–131.
- BURGER A. SZ.** 1987: The Roman Villa and
Mausoleum at Kővágószőlős. A Janus
Pannonius Múzeum Évkönyve 30–31
(1985–1986) 65–228.
- DOMBAY J.** 1957: Későrómai temetők Ba-
ranyában. A Janus Pannonius Múzeum
Évkönyve (1957) 181–330.
- ERDELYI G.** 1974: A római kőfaragás és
kőszobrászat Magyarországon. Buda-
pest, 1974.
- FÜLEP F.** 1974: Neuere Ausgrabungen in
der Römerstadt Sopiana (Pécs). (Ré-
gészeti Füzetek II:16.) Budapest, 1974.
- FÜLEP F.** 1984: Sopiana. The History of
Pécs During the Roman Era, and the
Problem of the Continuity of the Late
Roman Population. (Archaeologia
Hungarica a consilio Archaeologorum
Academiae Scientiarum Hungaricae re-
ducta, Series nova 50.) Budapest, 1984.
- FÜLEP F. – BURGER A. SZ.** 1974: Pécs ró-
mai kori köemlékei. (Dunántúli Dol-
gozatok 7.) Pécs, 1974.
- FÜLEP F. – BURGER A. SZ.** 1979: Bara-
nya megye a római korban. In: Bándi
G. (szerk.): Baranya megye története.
Pécs, 1979, 223–317.
- FÜLEP F. – BURGER A. SZ.** 1981: Ein
spätrömischer Münzschatz aus der
Römerstadt Sopiana (Pécs). Folia Ar-
cheologica 32 (1981) 169–189.
- GÁBOR, O.** 2004: Villae Romanae around
Sopiana (Pécs) in county Baranya. Si-
tula 42 (2004) 276–279.
- GÁBOR O.** 2005: Suburbanum Sopian-
arum. Az antik Pécs város környéke és
vonzáskörzete. In: Szirtes G. – Vargha
D. (szerk.): Mozaikok Pécs és Bara-
nya gazdaságtörténetéből. Pécs, 2005,
9–23.
- GÁBOR O. – LŐRINCZ B. – KÁRPÁTI
G. – KOVALICZKY G. – POZSÁRKÓ
CS. – ÚJVÁRI J. – VISY ZS.** 2003: A
XIX. Nemzetközi Limeskongresszus,
Pécs-Sopiana 2003. szeptember 1–8.
A katonai építkezések a Duna mentén.
(Örökségi füzetek 1.) Pécs, 2003.
- GÁBOR O.** 2013: Sopiana ökeresztény
épületei. In: Visy Zs. (szerk.): Pécs tör-
ténete I. Az őskortól a püspökség ala-
pításáig. Pécs, 2013, 195–222.
- GÁBOR O.** 2016: Sopiana késő antik te-
metői épületei. Kaposvár, 2016.
- GERECZE P.** 1904: A pécsi postapalota
alatt kiásott régi falak. Archaeologiai
Értesítő 24 (1904) 322–325.
- HEKLER A.** 1913: Római bronzemlékek a
Nemzeti Múzeumban. Archaeologiai
Értesítő 33 (1913) 210–231.
- HUDÁK K. – NAGY L.** 2005: Megfestett
mennyország. Barangolás a pécsi öke-
resztény temetőben. (Örökségi Füze-
tek 4.) Pécs, 2005.
- KÁRPÁTI, G.** 2004: The Roman Settle-
ment of Sopiana. Situla 42 (2004)
279–287.
- KATONA GYŐR ZS.** 1984: Római kori edé-
nyégető kemencék Pécs belvárosában.
A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve
28 (1983) 61–82.
- KATONA GYŐR ZS.** 1994: Római villaépü-
let Komló, Mecsekjánosi úton. A Ja-
nus Pannonius Múzeum Évkönyve 38
(1993) 67–94.
- KATONA GYŐR ZS.** 2013: Temetkezési
szokások a római kori Sopianaiban.
In: Visy Zs. (szerk.): Pécs története I. Az
őskortól a püspökség alapításáig. Pécs,
2013, 153–194.
- KISS, A.** 1989: Das römerzeitliche Wag-
engrab von Kozármisleny (Ungarn,
Kom. Baranya). (Régészeti Füzetek
II:25.) Budapest, 1989.
- KOLLER, J.** 1804: Prolegomena in histori-
am episcopatus Quinqueecclesiarum.
Posonii, 1804.
- KOVÁCS P.** 2019: Pannónia története a ké-
sőrómai korban, Kr. u. 284–395. Buda-
pest, 2019.
- KOVÁTS V.** 1962: Feked. Régészeti Füzetek
1:15 (1962) 33.
- KÜNZL, E.** 1970: Venus vor dem Bade – ein
Neufund aus der Colonia Ulpia Traia-
na und Bemerkungen zum Typus der

- „sandalenlösenden” Aphrodite. Bonner Jahrbücher 170 (1970) 102–162.
- LÁNYI V. 1990: Villák és vidéki kőépületek. In: Mócsy A. – Fitz J. (szerk.): Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990, 222–234.
- LŐRINCZ, B. 2001: Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Wien, 2001.
- MÓCSY, A. 1959: Die Bevölkerung Pannoniens bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959.
- MÓCSY, A. 1962: Pannonia. In: Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Suppl. IX. Stuttgart, 1962, 515–776.
- MÓCSY, A. 1974: Pannonia a késői császárkorban. Budapest, 1974.
- NAGY L. 1938: Pannonia Sacra. In: Serédi J. (szerk.): Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I. Budapest, 1938, 30–148.
- NAGY T. 1939: A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. (Dissertationes Pannonicae II:12.) Budapest, 1939.
- NAGY T. 1988: Sopiana. Egy új városmonográfia margójára. Antik Tanulmányok 33 (1987–1988) 218–245.
- PÓSTA B. 1897: Baranya vármegye története az őskortól a honfoglalásig. In: Várady F. (szerk.): Baranya múltja és jelenje, II. Pécs, 1897.
- POZSÁRKÓ CS. 1992: Beneficiary Altar from Sopiana. Specimina Nova 6 (1990) 109–118.
- POZSÁRKÓ CS. 2004: Epigraphy. Situla 42 (2004) 271–276.
- RUSSU, I. I. 1995: Der thrakische Ursprung der Rumänen und Albanen. Komparativ-historische und ethnologische Klärungen. Cluj-Napoca, 1995.
- SZABÓ E. 2024: Közöletlen feliratos római sírsztéléttöredék a pécsi Janus Pannonius Múzeumból. In: Benke L. (szerk.): Legendás csontoktól egy matrólázadásig. Huszonnégy írás a múlt és a történeti források kapcsolatáról a hatvanéves Grüll Tibor köszöntésére. Budapest, 2024, 77–88.
- SZABÓ M. 2015: Baranyai villák légifelvételken. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 53 (2015) 87–114.
- THOMAS, E. B. 1964: Römische Villen in Pannonien. Budapest, 1964.
- TÓTH E. 1988: Az alsóhetényi 4. századi erőd és temető kutatása, 1981–1986. Eredmények és vitás kérdések. Archaeologiai Értesítő 114 (1987–1988) 22–61.
- TÓTH, E. 2005: Karpen in der Provinz Valeria. Communicationes Archaeologicae Hungariae (2005) 363–391. <https://doi.org/10.54640/CAH.2005.363>
- TÓTH ZS. 2010: Összefoglaló a Rákóczi utca – Jókai út saroktelken végzett 2008–2009. évi régészeti feltárásról. Adatok Pécs római kori történetéhez. Pécsi Szemle 13:2 (2010) 8–27.
- VÍSY, ZS. 1994: Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in Niederpannonien. In: Bender, H. – Wolff, H. (Hrsg.): Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches. (Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2.) Passau, 1994, 421–449.
- VÍSY ZS. 2000: A ripa Pannonica Magyarországon. Budapest, 2000.
- VÍSY, ZS. 2005: The Roman frontiers and the Barbarians. In: Visy, Zs. (ed.): Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies Held in Pécs, Hungary, September 2003. Pécs, 2005, 213–220.
- VÍSY ZS. 2006: Cella septichora. Előzetes beszámoló a Szent István téren, az ókeresztény temető területén folytatott régészeti kutatásokról. Pécsi Szemle 9:1 (2006) 3–13.
- VÍSY ZS. 2007: Újabb adatok a pécsi ókeresztény sírépítmények szerkezeti felépítéséhez. Archaeologiai Értesítő 132 (2007) 111–121. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.132.2007.1.4>
- VÍSY ZS. 2008: A pannoniai Seuso-kincs. Alba Regia 37 (2008) 213–219.
- VÍSY ZS. 2013: Sopiana története. In: Visy Zs. (szerk.): Pécs története I. Az őskortól a püspökség megalapításáig. Pécs, 2013, 93–152, 271–275, angol kivonat 345–348.

Római kőemlékek Laskóról (Lug, HR)

SZABÓ ERNŐ

történész, muzeológus, Janus Pannonius Múzeum
tanársegéd, PTE BTK Ókortörténeti Tanszék
e-mail: szabo.erno@jpm.hu

KIVONAT: Tanulmányomban az egykor Baranya vármegyéhez tartozó Laskó település (napjainkban Lug, Horvátország) római kőemlékeit veszem számba. Új levéltári források bevonásával vizsgálom a *CIL* III, 3292=10274 votív felirat és a *CIL* III, 3293 sírfelirat előkerülési körülményeit, vázolom a kutatástörténetüket. Egy harmadik, az irodalomból már ismert laskói római kő – egy sztéléoromzat-töredék – említésén túl további három, mindeddig kiadatlan kőemléket mutatok be. Utóbbiak 1909-ben kerültek a Pécsi Városi Múzeum gyűjteményébe. Kettő mára elveszett, csak rövid leltárkönyvi leírásukat ismerjük. A harmadik – amely jelenleg a Janus Pannonius Múzeum Római Kőtárában található – egy mész kő sírsztélé feliratos töredéke és másodlagos funkcióban valószínűleg játékpályaként szolgált golyózáshoz.

KULCSSZAVAK: Pannonia, római feliratok, Laskó, Katancsich Mátyás Péter, Janus Pannonius Múzeum, római játékok

Roman stone monuments from Laskó (Lug, HR)

SUMMARY: In my study, I survey the Roman stone monuments of Laskó (present-day Lug, Croatia), a settlement that once belonged to Baranya County, Hungary. By incorporating new archival sources, I examine the circumstances surrounding the discovery of the votive inscription *CIL* III, 3292=10274 and the funerary inscription *CIL* III, 3293, and outline their research history. In addition to mentioning a third Roman stone from Laskó already known from the literature—a fragment of a stele pediment—I present three further, hitherto unpublished monuments. The latter entered the collection of the City Museum of Pécs in 1909. Two of them have since been lost, and only their brief descriptions in the inventory records are known. The third—currently held in the Roman Lapidarium of the Janus Pannonius Museum—is an inscribed fragment of a limestone funerary stele and likely served as a game board for marbles in its secondary function.

KEYWORDS: Pannonia, Roman inscriptions, Lug, Matija Petar Katančić, Janus Pannonius Museum, Roman games

* Lektorálta: Prof. Dr. Visy Zsolt az MTA doktora/Dsc.

A laskói (ma Lug, Horvátország) római köemlékekről szóló első tudósítás Katancsich Mátyás Péter (Matija Petar Katančić) nevéhez fűződik. A halálát követő évben, 1826-ban megjelent, de már 1803-ra elkészült *Geographiájában* két, a településen előkerült feliratos kőről számolt be. A *CIL* III, 3292=10274 votív feliratot és a *CIL* III, 3293 sírfeliratot saját másolatban („*sched. nost.*”) közölte.¹ Katancsich 1780–1788 között Laskóhoz közel, Eszéken élt, tanított és kutatott.² 1785 júliusában személyesen írta le a két köemléket Laskón.³ A votív feliratot a laskói templom falában találta („*exteriori templi parieti infertum*”),⁴ a sírfelirat településen belüli pontosabb lelőhelyéről nem tett említést. A valpói születésű régiségbúvár elküldte a votív felirat másolatát Koller Józsefnek, aki 1804-ben elsőként közölte azt *Prolegomenájában*, ám tévesen eszéki lelőhellyel („*Tertii eodem anno [1785] ac loco [Mursa] effossi lapidis Inscriptionem Cl. Petrus Catancius ad me misit*”).⁵

Ách László⁶ prédikátor 1821-ben költözött Laskóra, még ebben az évben nyolc folio terjedelemben megírta a település történetét. Az egyház Protocolumába bejegyzett krónikájából kiderül, hogy a Katancsich által lemásolt votív feliratot Ách hivatali elődje, Végh József⁷ elkész rakatta a református templom északi falába az 1783–1784. évi felújítási munkák során.⁸ Ách a köemlék méreteit és felirátát gondosan feljegyezte a Protocolumba.⁹ Jankovich Miklós hagyatékában található egy – tudomásom szerint közöletlen – levél, amelyet Ách László írt egy meg nem nevezett tiszteleteshez 1830 júniusában.¹⁰ Ách rendkívül alapos leírást és rajzot is mellékel a votív feliratról, valamint a lelőköri körülményeket is ismertette: „*Omlott földben fekve találtatott e Tábla nem messze a' Templom szomszédságában, 's a fel vételkor reá vigyázatlanul fordított erő által három darabba törtetett*”. Sajnos a Katancsich által ismertetett másik laskói feliratról nincs adat Ách László kézírataiban.

Theodor Mommsen magyarországi feliratgyűjtő útjai során nem érintette Laskót. A két feliratot Katancsich alapján illesztette be a *Corpus Inscriptionum Latinarum* 1873-ban kiadott harmadik kötetébe (*CIL* III, 3292 és 3293), a votív felirat esetében felhívva a figyelmet Koller téves lelőhelyadatára („*Mursae a. 1785 effossa Koll. errore*”).

¹ KATANCSICH 1826, 431 (nr. 428), 443, (nr. 529). Lásd még: 518, 562. A saját másolatban közölt feliratokat Katancsich autopszia útján vizsgálta: KATANCSICH 1826, 367 („*Ubi nostras memoro schedas, αυτοψίαν intellege.*”)

² KATANCSICH 1826, 367 („*Eszekini ab an. 1772 ad 1788 morabamur, 1778 et 1779 demtis, quibus Bon. Art. discip. Budae colebamus.*”); PALÓCZI 1925, 20–21; MARIJANOVIĆ 2014, 59–60;

³ A *CIL*-ban „*Katancsich ms.*”, a *TitAq*-ben „*Katancsich, itin. ms.*” jelzetekkel jelölt kéziratnak nem akadtam a nyomára. A *TitAq* adatai szerint (*TitAq* II. p. 443, IV. p. 432) az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár őrzi, ám ott nincs, s nem szerepel a Katancsich-hagyaték átvételéről szóló, 1825. december 19.-én kelt elismervényen sem. Theodor Mommsen – valószínűleg 1857-ben – a budai ferenceseknél látta a kéziratot (*CIL* III. p. 414; MOMMSEN 1857, 517). A Magyar Ferences Könyvtár és Levéltárban őrzött, jelenleg hozzáférhető Katancsich-kéziratok (Manuscripta P. Petri Katancsich ofm. I–XIX.) között azonban nem azonosítható.

⁴ KATANCSICH 1826, 562.

⁵ KOLLER 1804, 48.

⁶ Ách László életrajzához lásd: LUKÁCSY [1913] 2014, 47–50; LÁBADI 1984, 38–40.

⁷ Végh József életrajzához lásd: LUKÁCSY [1913] 2014, 40–47.

⁸ A helyreállításához lásd az 1817. és az 1885. évi püspöki vizitáció dokumentumát: KERESZTES – HAMARKAY szerk. 2004, 118–119, 300, valamint: LUKÁCSY [1913] 2014, 41–42.

⁹ Ách László: Laskó krónikája (1821). Kézirat a laskói református egyház Protocolumából (fol. 1–8). Idézi: LUKÁCSY [1913] 2014, 10–11; LÁBADI 1984, 38–40; LÁBADI 1994, 70–76; LÁBADI – SZAKÁCS 2018, 170.

¹⁰ OSZK KT Fond 16/821.

Rómer Flóris hagyatéka is őriz két levelet Laskóból.¹¹ 1879-ben Ách László fia, Ács Zsigmond¹² laskói református pap, műfordító beszámolt Rómernek a helyi római leletekről és elküldte a votív felirat rajzát, amely „találatott a múlt század vége felé; s a laskói református templom hátulsó falába tette be az akkori előre látó lelkész”. Ács a CIL III, 3293 sírfelirattal kapcsolatban nem tudott információval szolgálni: „Az a kisebb töredék emlék, melynek feliratát Katanchich könyvéből ki tetszett írni becses levelében, most már nem látszik. Én, ki itt születtem, soha sem láttam, sem róla elég tanultságot atyámtól soha nem hallottam.”

Pósta Béla az 1897-ben megjelent *Baranya őskora a magyarok bejöveteléig* című alapvető munkájában a sírfeliratot előbb helyesen laskói lelőhellyel említette, majd néhány oldallal később tévesen „baáni sírkőről” írt.¹³

Összefoglalva, a CIL III, 3293 sírfeliratot (1. kép) jelenlegi tudásunk szerint kizárólag Katancsich jegyezte le 1785-ben és már a 19. század első felére elveszett.¹⁴ Pósta – téves – baáni, azaz baranyabáni (ma Popovac, Horvátország) lelő-

DXXIX
Laskó, prouinc. Baranyensi.
IVSTVS - -
CIVES. SC - -
V, SIBI. ET - -
CO. QV - - -

3293 Laskó in
provincia Bara-
nyensi.

IVSTVS }
CIVES SC }^{pian?}
V·SIBI·ET }
CO·QV }^{a uir}

Katancsich ms. et
geogr. 1, 443 qui
vidit a. 1785.

1. kép: A CIL III, 3293 sírfelirat
Katancsich és Mommsen
munkájában
(Forrás: KATANCSICH 1826, 443;
CIL III, 3293)

2. kép: A CIL III, 3292=10274
votív felirat a laskói református
templom déli falában
(A szerző fotója, 2026)

¹¹ OSZK KT Levelestár, Ács Zsigmond levelei Rómer Flórisához (Laskó, 1879. augusztus 13, 1879. szeptember 16). A két levelet közli: LÁBADI 1999, 211–213; LÁBADI 2001, 156–158.

¹² Ács Zsigmond életrajzához lásd: LUKÁCSY [1913] 2014, 54–56; BARANYAI 2004, 263–267; LÁBADI 1984, 44–46; LÁBADI 1999.

¹³ PÓSTA 1897, 106, 142.

¹⁴ A Katancsich-kézirat előkerülésével tisztázható lenne, hogy a felirat második sorának megmaradt utolsó karaktere C, avagy egy töredékes O betű volt. Utóbbi esetben a sor valószínű kiegészítése *cives Sopianenses*, ami igazolná Sopianae városi létét a 3. században. Lásd legutóbb: VISY 2013, 98, 113.

helyadata az újabb irodalomban is előfordul és az internetes adatbázisok is így tartják számon a feliratot.¹⁵ A jelenleg a laskói református templom déli¹⁶ falazatát díszítő *CIL* III, 3292=10274 votív feliratot (2. kép) ugyancsak Katancsich jegyezte le elsőként. Koller – téves – észéki lelőhelyadata azonban fel-felbukkan a szakirodalomban,¹⁷ noha azt már Mommsen cáfolta.

Egy harmadik laskói római köemlék is ismert az irodalomból. Mirko Bulat említette elsőként azt a sztéléromzat-töredéket, amely korábban a református templom udvarán hevert és jelenleg a templom déli homlokzatába beépítve látható (3. kép).¹⁸

3. kép: Sztéléromzat-töredék a laskói református templom déli falában (A szerző fotója, 2026)

A Janus Pannonius Múzeum kiadatlan laskói köemlékei

1909 novemberében három római köemléket vettek leltárba a Pécsi Városi Múzeumban, amelyek az akkor Baranya vármegyéhez tartozó Laskó területén kerültek elő és a laskói református egyház jóvoltából jutottak a pécsi közgyűjteménybe. Az ajándékozásról a korabeli sajtó is beszámolt: „A laskói ref. egyházközség a tulajdonában volt római régiségeket, több föliratos kő és márvány táblát már régebben följánlotta a pécsi városi múzeumnak s ezen elhatározásáról értesítette a múzeum igazgatóságát. A hatalmas és súlyos régiségeket, amelyek részint római korbéli sírkövek, részint fogadalmi oltármaradványok, ma szállították Pécsre a laskóiak és adták át a múzeumnak, ahol Szőnyi Ottó dr. múzeumi igazgató gondoskodik elhelyezésükről.”¹⁹ A köemlékek lelőhelye a múzeum nyilvántartása szerint „a laskói ref. egyházközség földje”.²⁰ Ez az adat Lukácsy Imre laskói református lelkész 1913-ban megjelent település- és ekléziatörténetéből pontosítható: „a papi lakás építése alkalmával, 1903-ban több útjelző kő is került elő a föld alól, melyek most a pécsi múzeum udvarán hevernek”.²¹ Az egykorú múzeumi adminisztrációban a három köemlék meghatározása a következő: 1. mészkő oltár- vagy sírkőtöredék, 2. márvány sírkőtöredék, 3. gránit hengerszlop. Szőnyi Ottó múzeumigazgató 1909. évi beszámolójában „2 dr. római oltárkőtöredékről és gránit oszloptöredékről” olvashatunk.²²

¹⁵ RADNÓTI 1954, 493; POZSÁRKÓ 2001, 4; POZSÁRKÓ 2004, 271; VUKMANIĆ 2017, 244; MRÁV 2022, 183 (n. 3), MRÁV 2023, (j. 3) (előbb Popovac, majd Lug lelőhellyel); EDCS-28600276 („Popovac / Baan / Antiana”).

¹⁶ A köemlék korábban az északi falon volt látható, néhány éve, a templom tatarozásakor helyezték át a déli oldalra. A votív felirat fotója: BARANYAI 2004, 2. kép; LÁBADI 2001, 14.

¹⁷ ALFÖLDY 1959, 132 (147. j.), ALFÖLDY 1997, 227 (Anm. 12) – Laskó lelőhellyel, de mursai származást feltételezve; BULAT 1995, 31 – Koller nyomán észéki lelőhellyel; TÓTH 2006, 57 (45. j.) – mursai származást feltételezve; HAINZMANN 2015, 89, HAINZMANN 2017, 274. – Popovac / Baan lelőhellyel; VUKMANIĆ 2017, 244 – észéki lelőhelyet feltételezve.

¹⁸ BULAT 1977, 79. Lásd még: MINICHREITER 1987, 93; VUKMANIĆ 2017, 244, 579 (Kat. 40 – fotóval).

¹⁹ Pécsi Napló, 1909. nov. 17., 2. Lásd még: Pécsi Napló, 1909. dec. 22., 3; Pécsi Közlöny, 1909. dec. 22., 6.

²⁰ Városi Múzeum Gyarapodási Naplója 139/1909; Városi Múzeum „Régi” Leltárkönyve: folyószám 1896–1898, leltári szám: 455–457 Rk.

²¹ LUKÁCSY [1913] 2014, 11.

²² SZŐNYI 1910, 18.

Úgy tűnik, a régészeti gyűjtemény 1938–1939. évi újraleltározásakor²³ már csak a „márvány” sírkőtöredéket (2.) lelték fel, a másik két köemlék lappang vagy elveszett.

139	1909.	A laskói (Baranya megye) ev. ref. egyházközség ajándéka.	1) Ötör vas sírkőtöredék (római) mészkő. Baza egy alakosabb rúdos rúba domborműben. 57x57 x 54 cm.	A laskói ev. ref. egyházközség földje Laskón.	455 Rk.
	nov.		2) Sírkőtöredék (római) fehér mész. Ból. Szűk és mély. relief. dia. M. 54x68 cm. felirat "DOMO" VV		1261
	15.		3) Granitofelirattörredék. Hátsó 84 cm. átmérete a hengernek 53 cm. Római.		456 Rk. → 1235.
					3 457 Rk.

4. kép: A Gyarapodási Napló 1909. november 15-én kelt bejegyzése (Forrás: Pécsi Városi Múzeum Gyarapodási Naplója 139/1909)

1.

Városi Múzeum Gyarapodási Naplója: 139/1909 (1909.11.15)

Városi Múzeum „Régi” Leltárkönyve: folyószám 1896, leltári szám: 455 Rk.

Lelőhely: Laskó, templomdomb (1903)

Őrzési hely: lappang vagy elveszett

Méret: 57 × 57 × 54 cm

Az 1909-ben „oltár vagy sírkőtöredék”-ként gyarapított (4. kép) és a Városi Múzeum (Rákóczi u. 11. sz. épület) raktárában elhelyezett csonka darabot feltehetően az építőanyagként való újrafelhasználása során közel kocka formára alakították. Ezt a Gyarapodási Naplóban és a „Régi” Leltárkönyvben egyaránt feltüntetett méretadatok mellett a „Régi” Leltárkönyv „koczkalakú” megjegyzése is igazolja. Faragott díszével és anyagával kapcsolatban mindössze a „Régi” Leltárkönyv szűkszavú leírására hagyatkozhatunk: „Pálcával és horonyal övezett négyszögű mezőben egy alak ruhás alsó része domborműben. Mészkö.” A töredék felirattal nem rendelkezett, máskülönben arra utaltak volna a leltárkönyvben.

Az 1939. évi újraleltározás során – tévesen – egy két darabra tört pécsi lelőhelyű sírsztélé²⁴ jobb oldali töredékével azonosították és a következőket jegyezték be az időközben Majorossy Imre nevét felvevő városi múzeum „Új” Leltárkönyvébe: „Leltári szám: 1261. Gyarapodási napló száma: 139/1909 (455. Rk.). Lelőhely: Laskó (Baranya vm.). Megszerzés módja: A laskói ref. egyházközs. ajándéka. A tárgy leírása: Domborműves sírkő töredék (római), mészkő. Két darabra törve. Méretük: 54x57x23. Darabszám: 1.” E leltári azonosítószám (1261) még ma is felfestve látható az említett pécsi sztélé jobb oldali töredékén. A téves azonosítás ugyancsak megjelenik Nagy Tibor hagyatékában, aki a két darabra tört pécsi sírsztélé több helyütt is következetesen laskói kőnek nevezte kézirataiban.²⁵

²³ A Vörös Márton igazgató által elrendelt leltározásról: SARKADI 1980, 374; SARKADI 2004, 88–89; NAGY 2004, 108–109.

²⁴ Inv. nr. 1256 (jelenleg mindkét darabja a JPM Várostartörténeti Múzeum udvarán). A köemlék irodalma: Lupa 641; GÁSPÁR 2016, 352–353 nr. 283; MANDER 2013, 317 nr. 751; CSIR U VII, 33 nr. 24; FÜLEP 1984, 262 nr. S/34; FÜLEP – BURGER 1974, 24 nr. 34; BURGER 1959, 29 nr. 41.

²⁵ BTM RA H. 2456-2012. fol. 287, 294, 351, valamint a pécsi sztélé fotójának hátoldalán „laskói kővek” felirat.

A laskói „oltár vagy sírkőtöredék” 1939-re valószínűleg már elveszett. Az első világháború alatt előfordult, hogy a Városi Múzeum bérházába katonákat szállásoltak be, a múzeumszolgát pedig behívták katonának. 1919-ben a kiállítást lebontották, a gyűjtemény egy részét a szerb megszállás miatt menekíteni kellett. 1933 újabb fordulóponatot jelentett, a múzeum a Rákóczi u. 15. sz. házba költözött.²⁶ Feltehetően e fordulatos évtizedek alatt kallódott el a köemlék.

2.

Városi Múzeum Gyarapodási Naplója: 139/1909 (1909.11.15)

Városi Múzeum „Régi” Leltárkönyve: folyószám 1897, leltári szám: 456 Rk.

Majorossy Imre Múzeum „Új” Leltárkönyve: 1235 (1939.09.16)

Lelőhely: Laskó, templomdomb (1903)

Őrzési hely: JPM Római Kőtár: II. fülke / Nr. 5.

Méret: (60) × (70) × 19 cm

Az 1909-ben „fehér márvány” sírkőtöredékként leltározott és a Városi Múzeum raktárában elhelyezett darab valószínűleg 1962-től²⁷, a Széchenyi téri múzeumépület északi kerítésénél létesített Római Kőtárban kapott helyet. Itt készített róla fényképet Ortolf Harl 2006-ban a *Lupa*-adatbázis számára, amelybe 10997. számmal került be a köemlék leltári azonosító nélkül, tévesen pécsi lelőhellyel. Erős habarcsos rögzítése miatt a kőtár 2023. évi felújítási munkálatai alatt is a korábbi helyén maradt – védelmének megfelelő biztosítása mellett.

Mésző sírsztélé töredéke (5. kép). Hátdala a beépítettség miatt jelenleg nem vizsgálható. A minden oldaláról törött darabon a feliratos mező jobboldali részlete, az azt fentről szegélyező szőlőinda-relief, valamint egy képmező alsó töredéke azonosítható. A képmező megmaradt csonka részlete nem értelmezhető. A szőlőinda-reliefből²⁸ egy fűrt- és két levéltöredék, valamint egy kisebb, ép fűrt maradt meg öt bogóval. A szőlőleveleken a karéjokat és az öblöket, valamint a fogozottságot érzékeltették.

A feliratos mező sírára csiszolt felületén nyolc, szabálytalan elhelyezkedésű, csekély mélységű (kb. 1,3 cm) furatnyom figyelhető meg (átmérőjük 2,5 cm). A félgömb alakú lyukak a sírsztélé feldarabolása előtt készültek, néhányuk a törésvonalra esik. Úgy tűnik, a sírkő másodlagos funkcióban golyópályaként szolgált római dobó-, vagy gurítójátékhoz még a feldarabolása előtt.²⁹

A megmaradt szövegrész interpunctiót, nexust, valamint datálási értékkel bíró sajátos paleográfiai jelenséget³⁰ nem tartalmaz. A feliratos mező helyenként erősen kopott felületű. A betűgyanban a festéknek már nincs nyoma. Az igényesen vésett kapitális betűk magassága az első sorban 6,5 cm, a második és harmadik sorban 7 cm. Az első sorból a *Dis Manibus* formula *M* siglája maradt meg, a *DM* siglákat eredetileg középre rendezték. A második sorból megőrződött egy férfi nominativusban álló cognomene (*Rufus*), valamint feltehetően a gentilicium utolsó két betűje: *VS*.³¹

²⁶ SARKADI 1980, 370–373; SARKADI 2004, 84–88.

²⁷ Ebben az évben adták át a pécsi Római Kőtárat: B. HORVÁTH – HUSZÁR 2004, 35; ROMVÁRY 2004, 66.

²⁸ A pannoniái szőlőinda-ábrázolásokhoz: GÁSPÁR 2016, 121–122.

²⁹ Hasonló, „csoportos” elrendezésű római golyópályákhoz („*Clustered marble lanes*”) lásd: PENN – COURTS – SCHÄDLER 2023, 122.

³⁰ Vö: FEHÉR – KOVÁCS 2018, 22–58.

³¹ A lehetőségekhez lásd az a *tergo* gentilicium-indexet: SOLIN – SALOMIES 1994, 221–284.

A Rufus cognomen nagyon gyakori Hispaniában, Italia északi részén, de népszerű volt Dalmatiában és Pannoniában is. Utóbbi tartományban elsősorban észak-italiai származású személyek és néhány dalmatiai származású személy viselte. Az *OPEL* adatai szerint a cognomen mintegy harminc pannoniai viselőjének csaknem fele nem a tartományban született.³² A „bennszülött” lakosság nem használta a Rufus ragadványnevet. Marcus Aurelius uralkodását követően a név némileg veszített népszerűségéből.³³ A harmadik sorból a származási helyet (origo) megadó *domo* formula, valamint egy *A* betű bal oldali, ferde hastája maradt meg. A *domo* kifejezést a birodalom feliratos anyagában általában egy városnév követi, de előfordulnak törzsnevek és tartománynevek is.³⁴ Pannoniában a *domo* ablativus után *A* kezdőbetűvel zömmel városnevekre³⁵,

5. kép: A laskói sztélétöredék (inv. nr. 1235) (A szerző fotója, 2024)

illetve az Africa tartománynévre³⁶ van adatunk. A negyedik sorban egy függőleges hasta és három töredékes *X* figyelhető meg. A számjegyek leginkább az elhunyt, vagy az elhunytak valamelyikének életkorával kapcsolatban értelmezhetőek, így a függőleges hasta feltehetően az *AN* suspensio *N* betűjének jobb oldali szárazként azonosítható. Az életkorjelölő szerkezet egyaránt elképzelhető az életkort ige nélkül kifejező formulaként (genitivus quantitatis), avagy accusativus / ablativus temporis alakban.³⁷ Mindezek alapján az alábbi feloldási lehetőséget javaslom:

[*D(is)*] *M(anibus)* | [– – –] *us Rufus* [– – –] |
[– – –] *domo A*[– – –] | [– – –] *a]n(norum?)*
XXX[– – –] |⁵ – – – – –

A köemléket tág kronológiát alkalmazva a 2–3. századra datálhatjuk a 2. század elejétől a provinciákban is általánossá váló *Dis Manibus* formula³⁸ és a 2–3. századra megszilárduló *domo* formula³⁹ alapján.

³² *OPEL* IV, 35–36 (leggyakoribb előfordulásai: Hispania 153, Italia 137, Dalmatia 49).

³³ *MÓCSY* 1959, 188; *BARKÓCZI* 1964, 322–323.

³⁴ *GRÜLL* 2018, 141: városnevek 80%, törzsnevek: 6,5%, tartománynevek: 4% (n=397). Lásd még: *GONZÁLEZ FERNÁNDEZ* 2011.

³⁵ Antiochia (Budapest: *TitAq* II, 684; Bad Deutsch Altenburg: *CIL* III, 14359/2; Szombathely: *CIL* III, 4182; Veszprém: *AE* 2001, 1634); Aquileia (Dunaföldvár: *CIL* III, 10300; Petronell: *AE* 1929, 214; Zgornja Hajdina: *ILJug* II, 1153); Aquincum (?) (Budapest: *TitAq* II, 564 és 716); Augusta Taurinorum (Bölcske: *AE* 2003, 1436 és 1437); Arelate (Bölcske: *AE* 2003, 1426); Alexandria (Budapest: *TitAq* II, 648); Apamea (Dunaújváros: *TitAq* V, 2100); Arethusa (Dunaújváros: *TitAq* V, 2111); Ancyra (Szentendre: *TitAq* IV, 1593); Archelais (Komárom: *CIL* III, 11057); Apri (Petronell: *AE* 1929, 211).

³⁶ Budapest: *TitAq* II, 656; Györköny: *CIL* III, 3324; Törökbálint: *TitAq* IV, 1746; Győr: *CIL* III, 4379.

³⁷ A pannoniai feliratokon a különböző életkorjelölő szerkezetek kis híján egyensúlyban vannak: *FEHÉR* 2007, 91.

³⁸ *BRUUN* – *EDMONDSON* 2015, 15.

³⁹ *GRÜLL* 2018, 146.

- 3. Városi Múzeum Gyarapodási Naplója: 139/1909 (1909.11.15)**
Városi Múzeum „Régi” Leltárkönyve: folyószám 1898, leltári szám: 457 Rk.
Lelőhely: Laskó, templomdomb (1903)
Őrzési hely: lappang vagy elveszett
Méret: 84 cm, d=53 cm

Az 1909-ben „gránitoszloptöredék”-ként gyarapított (4. kép) és a Városi Múzeum raktárhelyisége előtti udvaron elhelyezett darab az 1939. évi újraleltározáskor nem kapott új leltári számot, így feltehetően ekkorra már elveszett. A köemlék anyagára vonatkozó adat fenntartásokkal kezelendő. A Pécsi Városi Múzeum egykori igazgatója, Szőnyi Ottó egy pécsi mérföldkő⁴⁰ anyagát ugyancsak gránitnak vélte,⁴¹ noha az mészkő.⁴² A „római hengerszlop” „Régi” Leltárkönyvbe bejegyzett átmérője nagyjából megfelel a római mérföldkövek átlagos átmérőjének, azaz a 2 római lábnak (0,58 m).⁴³ Lukácsy Imre laskói református lelkész a pécsi múzeumba került „útjelző” kövekről írt 1913-ban.⁴⁴ Mindezek alapján megengedhető az óvatos feltételezés, hogy valóban egy római mérföldkő töredékéről lehet szó. Feltehetően a köemlék felirattal nem rendelkező, máskülönben a leltárkönyvben utaltak volna rá.

LEVÉLTÁRI, ADATTÁRI FORRÁSOK

- OSZK KT = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
16/821 = Fond 16 Jankovich Miklós hagyatéka. III/3. Vegyes levelek. Ách László meg nem nevezett tiszteleteshez (Laskó, 1830. június 25).
Levelestár, Ács Zsigmond Rómer Flóris-hoz (Laskó, 1879. augusztus 13, 1879. szeptember 16).
BTM RA H. = Budapesti Történeti Múzeum, Régészeti Adattár, Hagyatéki gyűjtemény
2456-2012 = Nagy Tibor hagyaték, Pécsi kőanyagról készült jegyzetek
Sajtó
Pécsi Napló, 1909. nov. 17., 2–4.: Hírvonatunk.
Pécsi Napló, 1909. dec. 22., 2–4.: Hírvonatunk.
Pécsi Közöny, 1909. dec. 22., 4–6.: Napi hírek.

IRODALOMJEGYZÉK

- AE = L'Année épigraphique. Paris, 1888–
CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum. Berolinum, 1863–
CSIR UVII. = Burger, A. Sz.: Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium–Altinum. (Corpus signorum imperii Romani – Corpus der Skulpturen der römischen Welt: Ungarn 7.) Budapest, 1991.
EDCS = Clauss, M. – Kolb, A. – Slaby, W. A. – Woitas, B. (Hrsg.): <https://db.edcs.eu> (Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby)
ILJug = Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia ... repertae et editae sunt. Ljubljana, 1963–1986.
Lupa = Harl, F. – Harl, O. (Hrsg.): <http://lupa.at> (Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern)
OPEL IV. = Lőrincz, B.: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum 4. Quadrantia–Zures. Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, Wien, 2002.
TitAq = Tituli Aquincenses. Budapestinum, 2009–

⁴⁰ AE 1974, 529 = Lupa 10985 = EDCS-09401169 = CIL XVII, 4, 3, 864.

⁴¹ SZŐNYI 1911, 371.

⁴² FÜLEP – BURGER 1974, 30–31 nr. 71; FÜLEP 1984, 265 nr. 5/71; CIL XVII, 4, 3, 864 [Lőrincz].

⁴³ PREMERSTEIN – RUTAR 1899, 35; KISS 2007, 267.

⁴⁴ LUKÁCSY [1913] 2014, 11.

- ALFÖLDY, G. 1959: Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des 1. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11 (1959) 113–141.
- ALFÖLDY, G. 1997: Die Grossen Götter von Gorsium. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 115 (1997) 225–241.
- B. HORVÁTH CS. – HUSZÁR Z. 2004: A pécsi-baranyai múzeumok egy évszázada. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 48–49 (2003–2004) 5–93.
- BARANYAI J. 2004: Vizbe vesző nyomokon. Fejezetek a Dráva-szög történetéből. Újvidék–Eszék, 2004.
- BARKÓCZI, L. 1964: The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964) 257–356.
- BRUUN, C. – EDMONDSON, J. 2015: The Epigrapher at Work. In: Bruun, C. – Edmondson, J. (eds.): *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*. Oxford, 2015, 3–20. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195336467.013.001>
- BULAT, M. 1977: Stanje istraživanja antičkih naselja u Slavoniji. In: Vikić-Belančić, B. (ed.): *Antički gradovi i naselja u južnoj Panoniji i graničnim područjima: materijali XIII*. Varaždin 1975. Beograd, 1977, 63–86.
- BULAT, M. 1995: Spomenici kulta Kabira iz Osijek. *Osječki zbornik* 22–23 (1995) 21–32.
- BURGERA. SZ. 1959: Áldozati jelenet Pannonia köemlékein. (Régészeti Füzetek II/5.) Budapest, 1959.
- FEHÉR B. 2007: Pannonia latin nyelvtörténete. (Fontes Pannoniae antiquae 3.) Budapest, 2007.
- FEHÉR B. – KOVÁCS P. 2018: *Palaeographia Aquincensis*. Aquincum görög és latin feliratainak paleográfiája. Budapest, 2018.
- FÜLEP, F. 1984: Sopiana. The History of Pécs During the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population. (*Archaeologia Hungarica a consilio Archaeologorum Academiae Scientiarum Hungaricae redacta, Series nova* 50.) Budapest, 1984.
- FÜLEP F. – BURGERA. SZ. 1974: Pécs római kori köemlékei. (Dunántúli Dolgozatok 7.) Pécs, 1974.
- GÁSPÁR D. 2016: Pannoniai síremlékek I–III. Római kori halottkultusz a mai Magyarország területén. (Bivio 4.) Budapest, 2016.
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, R. 2011: Precisiones a las menciones de origo con la fórmula domo + topónimo/gentilicio en la epigrafía romana de Hispania. *Emerita: Revista de lingüística y filología clásica* 79/1 (2011) 1–29. <https://doi.org/10.3989/emerita.2011.01.1003>
- GRÜLL, T. 2018: Origo as identity factor in Roman epitaphs. In: Cupcea, G. – Varga, R. (eds.): *Social Interactions and Status Markers in the Roman World*. (Archaeopress Roman Archaeology 37.) Oxford, 2018, 139–150. <https://doi.org/10.2307/j.ctv17db2p0.13>
- HAINZMANN, M. 2015: (Dii) Maiores in Teurnia? Anmerkungen zu Lupa-8483. *Acta Musei Napocensis* 52 (2015) 85–92.
- HAINZMANN, M. 2017: Aesculapius et Hygia als Dii Maiores? *Studia Europaea Gnesnensia* 16 (2017) 259–279. <https://doi.org/10.14746/seg.2017.16.13>
- KATANCSICH, M. P. 1826: *Istri adcolarum geographia vetus e monumentis epigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata*. I. Buda, 1826.
- KERESZTES D. – HAMARKAY E. (szerk.) 2004: „A bizalom pecsége alatt” Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori levéltári dokumentumok. Erdőkertes, 2004.
- KISS P. 2007: A pannoniai mérföldkövek állításának történeti és topográfiai kérdései (PhD disszertáció). Budapest, 2007.
- KOLLER, J. 1804: *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum*. Posonium, 1804.
- LÁBADI K. 1984: Laskaiak: eligazító a laskói helytörténeti és néprajzi gyűjteményhez. Eszék–Laskó, 1984.
- LÁBADI K. 1994: Istennek hajlékai a Dráva-szögben. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 5.) Budapest, 1994.
- LÁBADI K. 1999: Ács Zsigmond. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 9 (1999) 205–235.
- LÁBADI K. 2001: Laskó. (Száz Magyar Falu) Budapest, 2001.
- LÁBADI K. – SZAKÁCS B. ZS. 2018: Laskó – Református templom. In: Kollár T. (szerk.): „Ideje az építésnek” – A Ró-

- mer Flóris Terv műemlék-helyreállítási. Budapest, 2018, 167–173.
- LUKÁCSY I. [1913] 2014: A laskói református egyház története. (Rovátkák) Eszék, 2014. [első kiadás: Dárda, 1913].
- MANDER, J. 2013: Portraits of children on Roman funerary monuments. Cambridge, 2013.
- MARIJANOVIĆ, S. 2014: Ljetopis Matije Petra Katančića (Vitam suam auctor). In: Marijanović, S. (ed.): Matija Petar Katančić: Izabrana djela. (Stoljeća hrvatske književnosti 124.) Zagreb, 2014, 57–66.
- MINICHREITER, K. 1987: Arheološko blago Baranje. Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku 5 (1987) 43–142.
- MÓCSY, A. 1959: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomanen kriegern. Budapest, 1959.
- MOMMSEN, TH. 1857: Aus dem Reiseberichte des Herrn Mommsen. Monatsberichte der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (1857) 513–525.
- MRÁV ZS. 2022: Roman inscriptions from Nagyharsány I. The inscribed grave finds found in 1906. In: Piso, I. – Forisek, P. (eds.): Defending the Polis – Defending the Empire. The ancient Greek and Roman military strategy and inscriptions. (Studia Epigraphica Pannonica, Supplementum 1.) Budapest, 2022, 183–202.
- MRÁV ZS. 2023: Római feliratok és egy márvány „Cicero-szobor” Nagyharsányból. Egy 1906-ban előkerült leletgyűttes története. In: Csibi N. – Wéber A. (szerk.): Pécs-Baranya évszázadai 2. (Csorba Győző Könyvtár Kiadványai 9.) Pécs, 2023, 99–128.
- NAGY E. 2004: A Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztálya. Töredékek 100 év történetéből. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 48–49 (2003–2004) 103–114.
- PALÓCZI E. 1925: Katancsich Péter emlékezete. Numizmatikai Közönlöny 23–24 (1925) 18–22.
- PENN, T. – COURTS, S. – SCHÄDLER, U. 2023: Reassessing Roman and Late Antique ‘Marbles Lanes’: One Game or Many? Board Game Studies Journal 17 (2023) 105–165. <https://doi.org/10.2478/bgs-2023-0004>
- PÓSTA B. 1897: Baranya őskora a magyarok bejöveteléig. In: Várady F. (szerk.): Baranya multja és jelenje II. Pécs, 1897, 1–208.
- POZSÁRKÓ CS. 2001: Sopianae korabeli források és feliratos köemlékek alapján. Pécsi Szemle 4/3 (2001) 2–11.
- POZSÁRKÓ, CS. 2004: The historiography and epigraphy of Sopianae. In: Šašel Kos, M. – Scherrer, P. (eds.): The autonomous towns of Noricum and Pannonia = Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia II. (Situla 42.) Ljubljana, 2004, 270–276.
- PREMERSTEIN, A. – RUTAR, S. 1899: Römische Strassen und Befestigungen in Krain. Wien, 1899.
- RADNÓTI A. 1954: Pannóniai városok élete a korai feudalizmusban. A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának közleményei 5 (1954) 489–534.
- ROMVÁRY F. 2004: A pécsi múzeum vázlatos története 1945-től napjainkig. Pécsi Szemle 7/2 (2004) 64–87.
- SARKADI E. 1980: 75 éves a pécsi múzeum. Vázlatos történet a kezdetektől 1945-ig. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 24 (1979) 357–377.
- SARKADI E. 2004: 100 éves a pécsi múzeum. Vázlatos történet a kezdetektől 1945-ig. Pécsi Szemle 7/1 (2004) 72–91.
- SOLIN, H. – SALOMIES, O. 1994: Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum. (Alpha–Omega: Reihe A, Lexika, Indizes, Konkordanzen zur klassischen Philologie 80.) Hildesheim–Zürich–New York, 1994.
- SZÓNYI O. 1910: Jelentés a pécsi városi múzeum 1909. évi állapotáról és működéséről. A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője 3 (1910) 17–20.
- SZÓNYI O. 1911: Római leletekről Pécssett. Archaeologiai Értesítő 31 (1911) 371–373.
- TÓTH E. 2006: A pogány és keresztény Sopianae. (A császárkultuszközpont Pannonia Inferiorban, valamint a pogány és keresztény temetkezések elkülönítésének a lehetőségéről: a II. sirkamra). Specimina Nova 20 (2006) 49–102.
- VISY ZS. 2013: Sopianae településtörténete. In: Visy Zs. (szerk.): Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig. Pécs, 2013, 93–152, 271–275.
- VUKMANIĆ, I. 2017: Dunavski limes u Hrvatskoj (PhD dissertation). Zagreb, 2017.

Sopianae temetői épületeinek számozása

TÓTH ZSOLT

régész, főmuzeológus, Janus Pannonius Múzeum
e-mail: tothizs@gmail.com

KIVONAT: *Sopianae* (a római kori Pécs) nagy nekropoliszában, a településtől északra a 4. század második felétől kezdődően, a korszak jellegzetes temetkezési formája (téglasírok) mellett, kőből és téglából emelt épületek jelentek meg. Ezen emlékek túlnyomó többsége a temető ókereszténynek nevezett északnyugati részén található. A temető épített emlékeinek a száma a 18. század óta folyamatosan gyarapszik, jelenleg harminc fölött jár már. Ezt az emlékanyagot valahogy rendszerezni kell, hogy áttekinthető és értékelhető legyen. Elméleti szinten nézve nem mindegy, hogy mit akarunk összegyűjteni, milyen időszakból és milyen területről. Az írás célja, hogy áttekinthető képet adjon a temető összes ismert épületéről logikus nyilvántartásba vételi rendszer szerint. A sorszámmal nem ellátható, a szakirodalmakban valamilyen formában szereplő emlékeket kategóriákba sorolom be. Kiegészítő feladatként felülvizsgálom a pontatlan vagy helyesbítésre szoruló adatokat az egyes épületek vonatkozásában.

KULCSSZAVAK: *Sopianae*, késő római, ókeresztény temető, temetői épületek, sírkamra

The Numbering of the Cemetery Buildings of Sopianae

Summary: In the great necropolis of *Sopianae* (the Roman Pécs), north of the settlement, beside the usual brick graves of the era, structures built of stone and bricks appeared from the second half of the 4th Century. Most of these buildings can be found in the Early Christian, northwest part of the cemetery. The number of these built structures of the cemetery has been growing since the 18th Century and currently it is over thirty. These data need organisation to be transparent and be able to assess. In theory, it is not indifferent what we wish to collect, from which era and which area. The aim of the article is to provide a transparent picture of all the known buildings of the cemetery, based on a logical system of listing. The buildings that have no numbers but present in the literature in a way, I categorise. As an additional duty, I revise the inaccurate data that need correction in connection with the individual buildings.

KEYWORDS: *Sopianae*, late Roman, early Christian cemetery, cemetery buildings, burial chamber

* Lektorálta: Dr. habil. Nagy Levente PhD.

Itt szeretném megjegyezni, hogy jelen írás terjedelmi okok miatt a teljes munkának egy rövidített változata. Ezen verzióból kimaradt a részletes kutatástörténeti áttekintés és a fogalmi magyarázatokról szóló fejezet.

1. Bevezető

Sopiana (a római kori Pécs) nagy nekropolisza a településtől északra, a Mecsek-hegység hegylábi lejtőjének meredek részén alakult ki.¹ A késő római időszakban Valeria provincia polgári igazgatási központjaként működő település északi temetője a prosperáló időszakban megnövekedett lakosságszámnak köszönhetően jelentősen kibővült. A 4. század második felétől kezdődően a korszak jellegzetes temetkezési formája, a téglasírok mellett, kőből és téglából emelt épületek jelentek meg a temető területén. Ezen emlékek túlnyomó többsége a temető ókereszténynek nevezett északnyugati részén található. Az épületek egy része a keresztény szimbólumok és bibliai ábrázolások, valamint alaprajzi sajátosságok alapján biztosan a keresztény valláshoz köthető. Az itáliai és balkáni temetkezési szokásokat ötvöző épületek a többféle kulturális hatásnak köszönhetően változatos építészeti formákat eredményeztek.² Mindezek mellett fontos tényező volt, hogy a keresztény vallásnak ekkor még nem volt egységesített építészete, a formálódó időszak szintén hozzájárult az építészeti megoldások sokszínűségéhez. A temető együttes (északnyugati része) 2000-ben UNESCO világörökségi címet is kapott, elismerve ezzel kimagasló kultúrtörténeti jelentőségét.³

A temető épített emlékeinek a száma a 18. század óta folyamatosan gyarapszik, jelenleg harminc fölött jár már.⁴ Ezt az emlékanyagot valahogy rendszerezni kell, hogy áttekinthető és értékelhető legyen. A számbavétel problémájával minden olyan kutató szembesült, aki valamilyen összefoglaló munkát írt a temetői épületekről. Gyakorlati szinten a nehézség egyrészt abból adódik, hogy az egyes emlékek ismertségi szintjében meglehetősen nagy eltérés van, másrészt egyes emlékek kategóriákba sorolása is nehézkes. Elméleti szinten nézve nem mindegy, hogy mit akarunk összegyűjteni, milyen területről és milyen időszakból. Az eltérő elméleti és gyakorlati felfogások részben eltérő eredményeket szültek.⁵

Jelen írás egyik célkitűzése annak áttekintése, hogy ez idáig kik és milyen számbavételt valósítottak meg, milyen elvek szerint.⁶ A fő cél azonban az, hogy áttekinthető kép legyen a temető összes ismert épületéről logikus nyilvántartásba vételi rendszerbe rendezve. (1. kép) Ennek elméleti alapját a nyilvántartásba vételhez szükséges fogalmak tisztázása jelenti.⁷ Ez alapján már eldönthető, hogy mely emlékeket, mely területről és időszakból lehet rendszerezni. Az elmélet alapján, a gyakorlatba átültetve, új számozásra teszek javaslatot, ami egyben magában foglalja egyes, korábban számmal ellátott emlékeknek a számozásból való kivételét is.⁸ Emellett az utolsó köz-

¹ Pécs római kori topográfiájáról: TÓTH – KOVALICZKY 2021. Az ókeresztény temető geológiai viszonyairól ld. KRAFT 2006.

² Erről ld. NAGY 2022.

³ Pécs római kori temetőiről: FÜLEP 1984; KATONA GYŐR 2013. A temetői épületekről: GOSZTONYI 1939; GOSZTONYI 1943; FÜLEP 1984; HUDÁK – NAGY 2009; GÁBOR 2016; NAGY 2022; TÓTH – POULET 2022a.

⁴ Gábor O. legutóbbi táblázatos összefoglalása: GÁBOR 2016, 37–43. Ezt megelőzően: GÁBOR 2007; GÁBOR 2008, 44–49; GÁBOR 2009; GÁBOR 2013, 220–222. A szerző a munkáiban a számbavett emlékeket és azok számozását Vísy Zsolttal közösen alkotta meg, a számozás és számbavétel kettejük neve alatt szerepel, de az írások szerzőjeként csak Gábor Olivér van feltüntetve. Az épületek számáról még: TÓTH 2012a és TÓTH 2012b.

⁵ A 4. jegyzetben ismertetett munkákon kívül a temetői épületek számbavételre kerültek ezt megelőzően: SZÓNYI 1927; NAGY 1938; GOSZTONYI 1939; GOSZTONYI 1943; FÜLEP 1984; KATONA GYŐR 2000.

⁶ Részletesen ld.: 1. kép.

⁷ Erről ld. a 2. fejezetet.

⁸ Részletesen ld. a 3., 4. és 5. fejezetekben.

zétett számozás⁹ óta előkerült vagy feltételezett emlékeket is beépítem a rendszerbe.¹⁰ A sorszámmal nem ellátható, a szakirodalomban valamilyen formában szereplő emlékeket kategóriákba sorolom. Kiegészítő feladatként felülvizsgálom a pontatlan vagy helyesbítésre szoruló adatokat egyes épületek vonatkozásában.¹¹ A munka fontos része, hogy táblázatos és térképi formában is összefoglalja az ismereteket.¹²

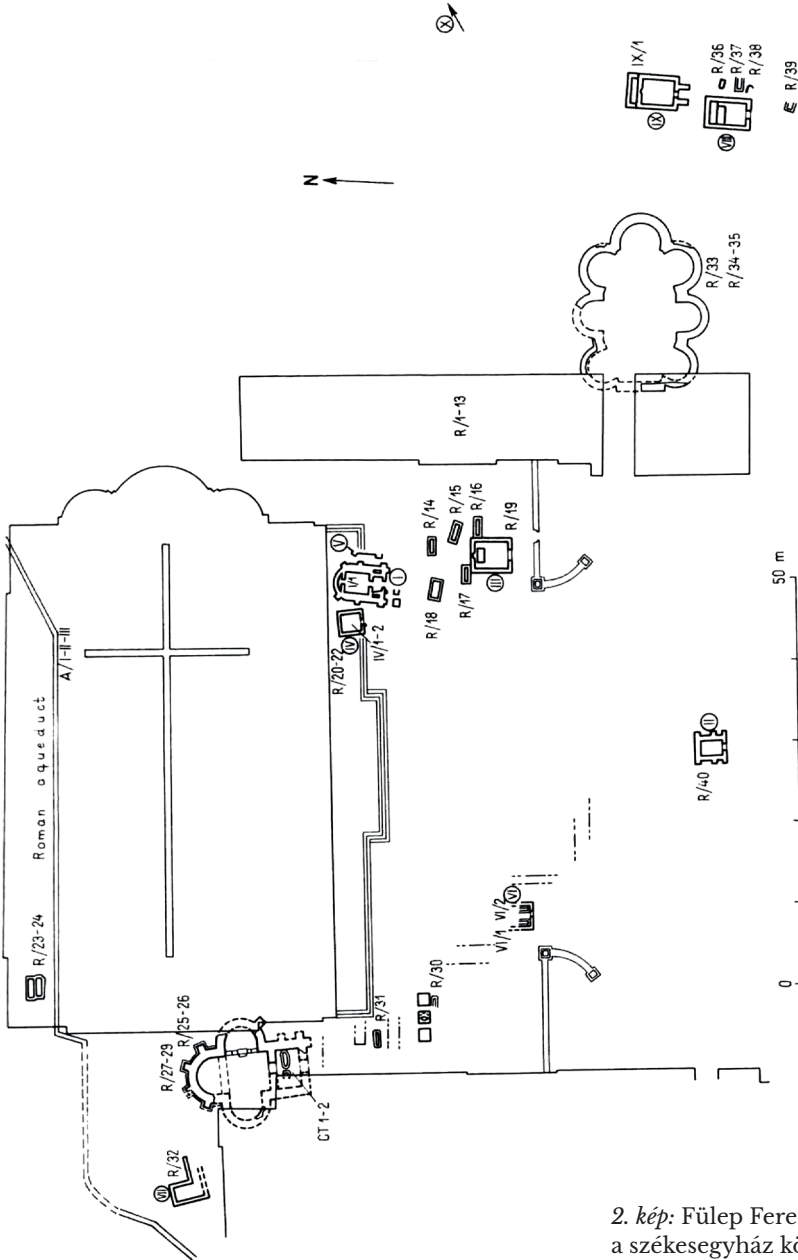

Fig. 8. The general plan of the Early Christian cemetery around the cathedral

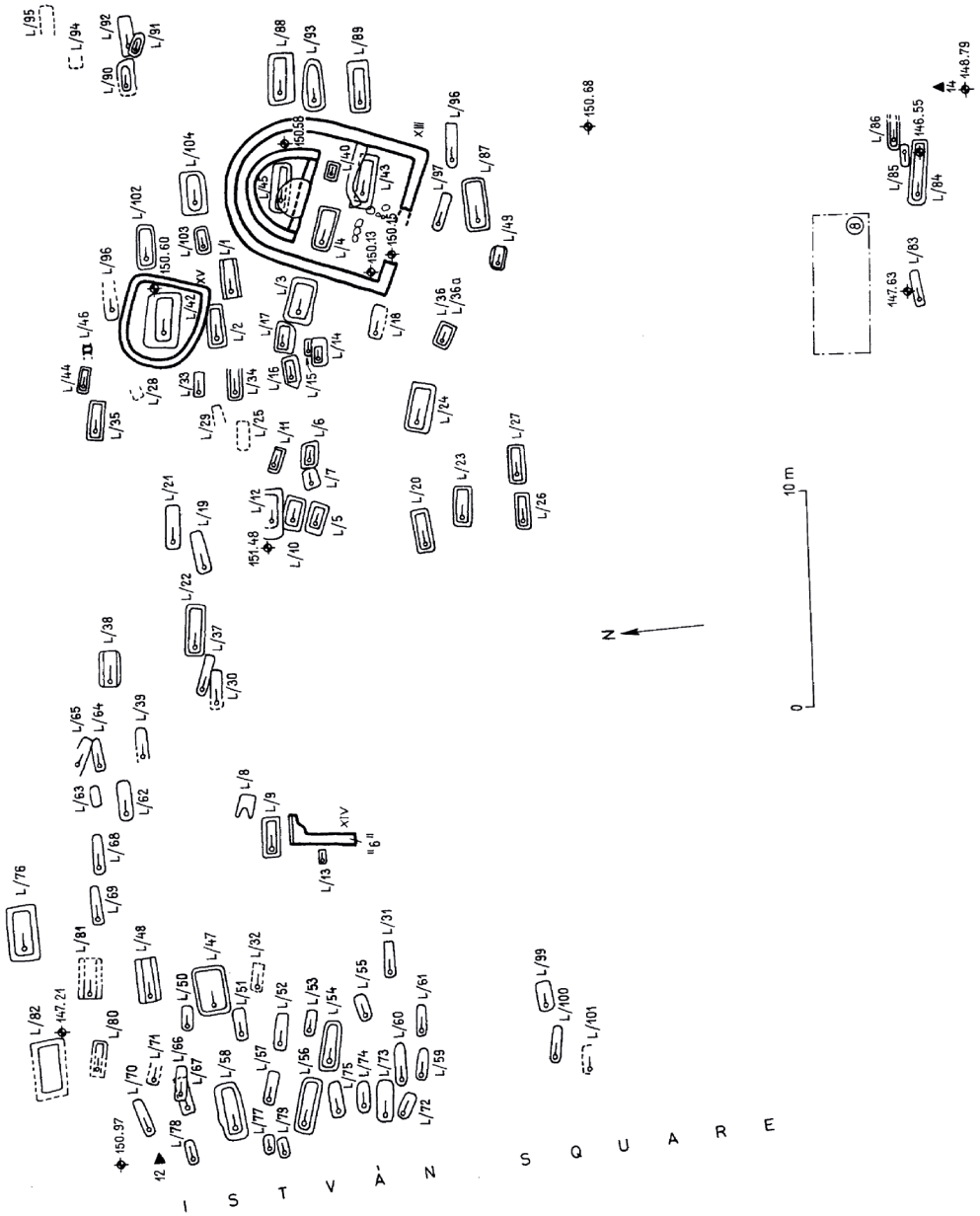
2. kép: Fülep Ferenc ábrája a székesegyház körüli ókeresztény emlékekről (FÜLEP 1984, 37, Fig. 8.)

⁹ GÁBOR 2016.

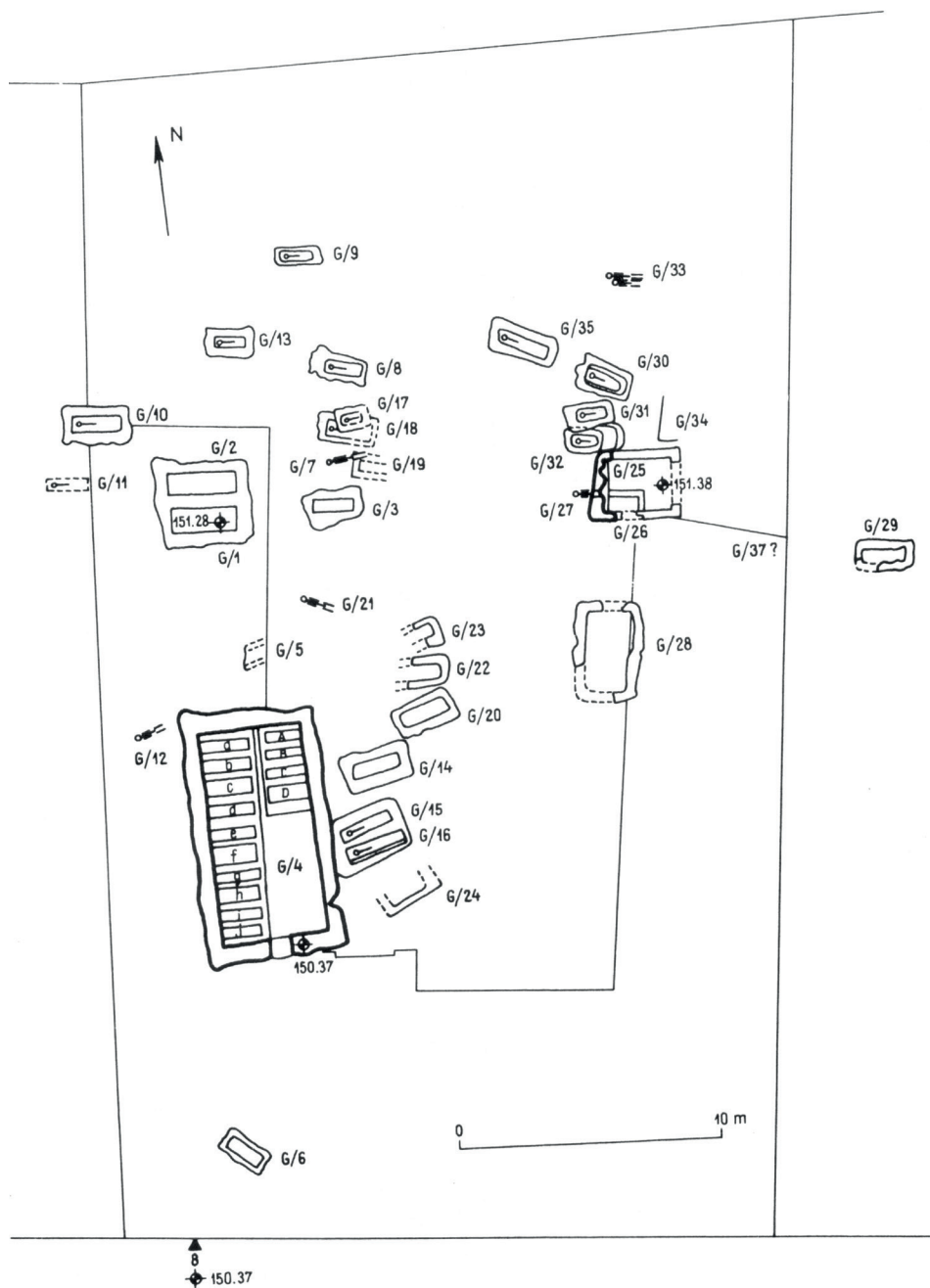
¹⁰ Részletesen ld. a 4. fejezetben.

¹¹ Részletesen ld. a 3. fejezetben.

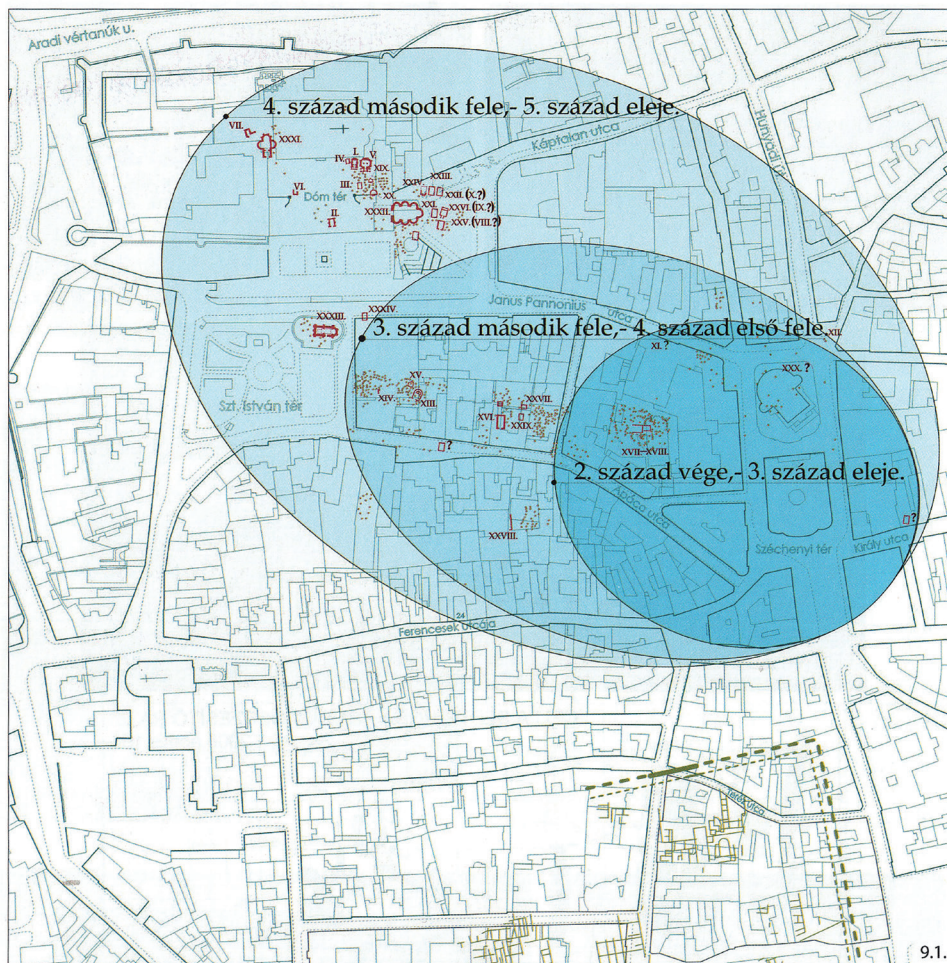
¹² Ld. 1., 6., 12. és 13. képeket.

3. kép: Az Apáca utca 14. – Szent István tér 12. területén feltárt késő római temetőrészlet alaprajza (FÜLEP 1984, Suppl. VII.)

4. kép: Az Apáca utca 8. területén feltárt késő római temetőrészlet alaprajza (FÜLEP 1984, 77, Fig. 23.)

5. kép: Gábor Olivér ábrája a beszámozott épületekről
(GÁBOR 2016, 302, 9.1.)

2. A gyűjtés kritériumai

2.1. Építmény – épület¹³ (Temetői építmény – temetői épület)

Az építmény tágabb fogalom: az épület és műtárgy gyűjtőfogalma, építési tevékenységgel létrehozott, vagy késztermékként az építési helyszínre szállított, – rendeltetésére, szerkezeti megoldására, anyagára, készütségi fokára és kiterjedésére tekintet nélkül – minden olyan helyhez kötött műszaki alkotás, amely a terepszint, a víz vagy az azok alatti talaj, illetve azok feletti légtér megváltoztatásával, beépítésével jön létre.¹⁴ Az épület ennél szűkebb kategória: olyan építmény, amely szerkezeteivel fedett teret,

¹³ A fogalmakhoz ld. a „2023. évi C. törvény a magyar építészetéről. A törvény építmény, műtárgy és épület kategóriákat különböztet meg.

¹⁴ 2023. évi C. törvény 16. § 34.

helyiséget vagy ezek együttesét zárja körül meghatározott rendeltetés vagy rendeltetésével összefüggő tevékenység céljából.¹⁵

A törvényi meghatározás alapján szigorúan nézve a földbe süllyesztett épített sír/ kőszarkofág is épületnek tekinthető építménynek minősül, amennyiben fedett térnek tekintjük azok belső terét.¹⁶ Racionálisan azonban az nem fogható fel annak, ugyanis akkor egy földbe süllyesztett zárt fakoporsót is úgyanúgy kellene minősíteni.¹⁷ A téglasír belsejének csak légtere van, amely funkcionálisan nem belső tér. A temető épített emlékeire vonatkoztatva a belső tér megléte mellett a legjelentősebb megkülönböztető jelleg, hogy az adott építménynek van-e bejárata, vagy sem. Az épített sírnak és a szarkofágnak nincs, az épületnek van. Ez a kitétel a legtöbb esetben méretbeli eltéréseket is eredményez. További jellemző, de nem minden esetben igaz különbség, hogy a halott belefektetése után a földbe süllyesztett sírt/szarkofágot (általában) végérvényesen lezárták. A temetés után a sírkamra bejáratát is elfalazták, elsősorban az aknaszerű folyosóból való földbefolyást megakadályozandó. Mivel volt funkcionálisan megépített bejárata, ezért a sírkamra minden temetés alkalmával újra megnyitható volt. A sír az elhunytak nyughelye, amelyet földbe, üregbe és építménybe is elhelyezhettek. A földbe süllyesztett épített sír/szarkofág és a sírkamrák azonos funkciója az elhunytak tárolása. Előbbi esetben a tárolás közvetlenül valósult meg, a sírkamrákban magát a tárolót tárolták, azaz épített sírokat vagy szarkofágokat helyeztek el bennük.

A csak építménynek tekinthető épített sírok esetében méretben, építésminőségben elég nagy a változatosság. Építménynek tekinthető, ha már egy darab téglát felhasználtak a sír lefedésére. A legkomolyabb változata a kőből és téglából épített síroknak, a kőből falazott oldalú, felül téglából készített dongaboltozattal záródó sír. Ezeknél esetenként kettőt össze is építettek (ikersír). A két szélsőséges eset között számos átmeneti változat ismert. A sírok téglával való lefedésén (általában sátozottos, ritkábban vízszintes) túl a sír oldalát, alját és peremét is kirakhatták téglákkal. Ezenkívül a sír oldalánál és aljánál a habarccsal való lekenés is előfordul, s emellett gyakran a sír tetején lévő téglákat is habarccsal borították be. A sírgödörben a sír széle köré esetenként terméskövekből még kőpakolás is került. Az épített sírok legfejlettebb formáját képező dongaboltozatos sírok leginkább abban különböztek a temetői épülettől, hogy azoknak nem volt bejáratuk. A földbe süllyesztett kőszarkofágok szerkezetileg egységesek: egy kőből készült ládát egy kötömbből kifaragott fedéllel zártak felül.

¹⁵ 2023. évi C. törvény 16. § 42.

¹⁶ A műtárgy ugyanis a 2023. évi C. törvény 16. § 94. szerint: mindazon építmény, ami nem minősül épületnek és épület funkciót jellemzően nem tartalmaz, ideértve különösen az utat, hidat, tornyot, a távközlés műszaki létesítményeit, a villamos energia, gáz-, folyadék-, ömlesztett anyag továbbítására és tárolására szolgáló és nyomvonalas műszaki alkotásokat, valamint a kültéri szobrokat és a kültéri installációkat.

¹⁷ A törvény szövegét követő gondolatmenet alapján, ha nem épületnek tekintjük az épített sírokat és szarkofágokat, akkor azokat műtárgyakkal kellene nevezni. Ez a fajta megközelítés és megnevezés a szakirodalmakban nem honosodott meg. Általában nincs tisztázva, meghatározva, hogy adott munka mit ért építményen. (Ld. pl. GÁBOR 2016 munkát *Sopianae* északi temetőjére vonatkozóan.) Jellemzően az épület szinonimájaként használják. Mind az épített sírokra, mind a temetői épületekre alkalmazható fogalom az épített emlék és a sírépítmény kifejezés. Keletkezési korukat tekintve a római kori temető összes objektuma régészeti emlék, a régészeti örökség részét képezi. Ld. 2025. évi LVIII. törvény a kulturális örökség védelméről szóló LXIV. törvény módosításáról 1. § 29. és 1. § 38. Ugyanezen törvény megfogalmazása alapján a római temető objektumai a kulturális örökség részét képezik (1. § 18.). Más megközelítésben a római kori temető, annak épített és fennmaradt emlékeivel műemléki értékkel rendelkeznek, ezért műemlékek. Ez egy jogi kategória, műemlék minden olyan műemléki értékkel rendelkező építmény, illetve ingatlan, amelyet jogszabállyal védetté nyilvánítottak és az állam által vezetett nyilvántartásban szerepel. Ld. 2023. évi C. törvény 16. § 82. és 86.

Mind a sírokhoz, mind a sírkamrákhoz köthető fogalom a síremlék, amely a sír helyét jelölő, vagy halott emléket őrző műalkotás.¹⁸ E fogalmi meghatározás alapján ide tartoznak a késő római temető épített emlékei közül a sírkamrák felett álló emléképületek és a részlegesen földbe süllyesztett épületek is. Arra vonatkozóan nincsen konkrét régészeti adatunk, hogy a földbe ásott sírokat és a felszíni építmény nélküli sírkamrákat hogyan jelölték a felszínen. E meghatározás alapján a sírkamrás temetkezés olyan temetkezési forma, amikor a felszíni síremlék alatt egy földalatti épület van.

2.2. A temetői épületek nyilvántartásba vételéről

Összegyűjteni és valamilyen rendszer szerint számozással ellátni a temető sírjait és épületeit egyaránt lehet, de azokat eltérően kell jelölni.¹⁹ Jelen írás célja az épületek nyilvántartásba vétele és számozása. Így a gyűjtésbe nem tartoznak bele a csak építménynek tekinthető régészeti emlékek, azaz a téglasírok és a szarkofágok.²⁰ Itt a sírok építőanyagainak tartóssága, a részben publikálatlan épített sírok egyenként történő felsorolása a nyilvántartásba vétel szempontjából nem számít, mert a közhiteles lelőhely-nyilvántartás (ÖVNYR) az északi temető teljes területét egy nagy lelőhelyként kezeli, ezen belül – nem utolsósorban a világörökségi kiemelkedő egyetemes értékeknek tekinthető temetői épületek jegyzékének aktualizálása miatt – az egyes temetői épületek a temető nagy lelőhelyén belül önálló régészeti lelőhelyekként is nyilván vannak tartva. Temetői épületek²¹ a római kori *Sopiana*e esetében csak az északi temetőjében voltak, a keleti²² és délkeleti temetőben²³ nem ismertek épületek, csak sírok. Az északi temetőben is csak a késő római időkben jelentek meg épületek. A nyilvántartásba vehető és beszámolható emlékek így *Sopiana*e északi temetőjének késő római időszakából származnak, nagyrészt a temető északnyugati részéről, kisebb részt az északkeleti részéről, a Széchenyi tér zónájából. A fogalmi kritériumok alapján északon a székesegyház, keleten a Rózsakert, délen az Apáca utca, nyugaton pedig a püspöki palota határolja azt a területet, ahol temetői épületek fordulnak elő jelenleg (13. kép). Ez esetlegesen változhat, jelenleg is vannak bizonytalan, épületre utaló adatok a Széchenyi térről, amelyek – amennyiben középkori keltezésük kizárható, vagy nem igazolható – római koriak lehetnek.²⁴ Az épületek építési idejét időben is be lehet határolni. A keresztény valláshoz tartozó emlékek építésével a 4. század közepénél korábban *Sopiana*e-ban nem lehet számolni, leginkább a 4. sz. második – 5. század első évtizede az az időszak, amikor ezek többsége keletkezett. Ezen időszaka-

¹⁸ Magyar Katolikus Lexikon, „síremlék” címszó meghatározása szerint. <https://lexikon.katolikus.hu/S/s%C3%ADreml%C3%A9k.html>

¹⁹ Fülep F. is ezt a módszert alkalmazta összefoglaló munkáiban. Ld. FÜLEP 1977a; FÜLEP 1984; FÜLEP – BURGER 1981.

²⁰ A Gábor O. által közzétett számozás a szerző megfogalmazása alapján „A temetői építmények katalógusa és számozásának konkordancia jegyzéke”. GÁBOR 2016, 37. Habár a megfogalmazás szerint építményekről van szó, a gyakorlatban a temetői épületek összegyűjtésére törekszik. A munkában jelezve van, ha egy szakirodalomban szereplő emlék nem az épületek közé tartozik. Ld. i.m. 37-43. táblázatát.

²¹ A kisebb méretű felszíni épületekre a szakirodalomban a kápolna, *cella memoriae* (emléképület), *memoria* épület kifejezéseket használják. Az alattuk elhelyezkedő földalatti sírkamrákra a szakirodalomban a *cubiculum*, *crypta* és *hypogaeum* kifejezések használatosak. A nagyméretű, temetkezésre szolgáló épületek a *mausoleumok*. A *mausoleum* a sírt magába foglaló síremlék a sír elhelyezési helyétől és módjától függetlenül. *Sopiana*e temetőjében nincsen *columbarium* és *catacumba*. Ókeresztény *basilica* a temető területéről egyelőre nem ismert.

²² A szerző ásatása 2008-ban. TÓTH 2008.

²³ Ld. KATONA GYŐR 2013, 162, 8. ábra.

²⁴ Ld. 3.11., 3.42. és 3.58. fejezetet.

kon belül nem minden épületnek tekintett emlék feltétlenül ókeresztény, sőt egyes temetői épületeknél több építési periódus is kimutatható. Ebből a szempontból az ún. Ókeresztény Mauzóleum épületét mindenképp meg kell említeni példaként. Ennek az első építési periódusa egy festetlen sírkamra egy másodlagosan elhelyezett 3. századi, ókeresztény szempontból pogánynak tekinthető márvány szarkofággal.²⁵ Ez arra utal, hogy a sírkamra egy korszakra (*Sopianae* és tágabb környezete esetében a 4. századra) jellemző temetkezési forma a temetőben, és elsődlegesen nem a keresztény vallásra jellemző sajátosság. Ez az épület keresztény temetkezéssé csak a második építési periódusban vált (biztosan), amikor a sírkamrát kibővítették, bibliai jelenetekkel festették ki, s a felszín alatti épületrész fölé egy nagyméretű emléképületet emeltek.²⁶ A bővítési és átépítési folyamat megfigyelhető a FÜLEP 1984 szerinti I. számú épület (Péter–Pál sírkamra) esetén is.²⁷ A legtöbb temetői épületnél a felszín alatti sírkamra és a felette álló emléképület nem alkot egy építészeti egységet,²⁸ azaz valószínűsíthetően a felszíni épület ezen esetekben egy különálló, későbbi építési periódusban lett megépítve. Ez a megfigyelés is azt erősíti meg, hogy a sírkamrás temetkezés csak idővel vált (részben?) ókeresztény sajátossággá, s idővel egységes terv alapján épített kétszintes épület(ek) is megjelent(ek).²⁹

Építészeti vonatkozásban a sírkamra – emléképület kombináció összevont formája a részlegesen földbe süllyesztett egyterű/egyszintes temetői épület. Itt nincsenek elkülönítve alsó és felső szintek, az egyetlen padlószint viszont a földfelszín szintje alatt van kialakítva, a belső tér részlegesen a külső talajszint alatt helyezkedik el. Ez az épülettípus a korai keresztény építéssel egyik megnyilvánulási formája. Ide tartozik a legnagyobb épület, a *Cella Septichora*, a FÜLEP 1984 szerinti V. számú épület³⁰ és a székesegyház altemploma alatt 2019-ben feltárt temetői épület is (TÓTH 2025 N/XXII.=XXX.) is.³¹

Az Apáca utcában feltárt temetőrészletekről (3. és 4. kép) leginkább csak annyit lehet állítani, hogy késő római temetkezések kerültek itt elő, a sok esetben gazdag mellékletadási szokásnak köszönhetően. De itt is vannak bizonyos ókeresztény emlékek is. Ilyen az Apáca utca (egykori Geisler Eta utca) 8. szám alatt Füleper Ferenc által 1958-ban feltárt festett ikersír a krisztogrammal,³² ami nem épület, hanem épített sír (Füleper Ferenc számozása szerint G/1-G/2), illetve a FÜLEP 1984 szerinti, XIII. számú épület,³³ amely egyben egy új építészeti megoldást képvisel: felszíni épület, amelynek padlószintje alatt (valószínűleg az épületnél korábban keletkezett) téglasírok vannak.

A „sírkamra” kifejezés építészeti ismérveitől elvonatkoztatva egy általánosságban használt gyűjtőfogalomként is szerepeltethető *Sopianae* északi temetőjében található temetői épületekre.

Nagyon fontos „szűrési feltétel” volt, hogy kronológiai és épületszerkezeti szempontból bizonytalan emlékek ne legyenek beszámozva, azaz csak feltárással részben

²⁵ A kérdéskörrel foglalkozik: NAGY 2016; TÓTH H. 2008.

²⁶ TÓTH – POULET 2022a, 113–122.

²⁷ TÓTH – POULET 2022b.

²⁸ Egyedül a II. számú *Cella Trichora* esetében figyelhető meg, hogy a felszíni és a felszín alatti épületrész egységes terv alapján, egyidőben épült. Ld. 3.36. fejezetet.

²⁹ A két *cella trichora* épületről van szó. A II. számút ténylegesen meg is építették, az I. számúnál a sírkamra falai ugyan megépültek, de annak a teréből a földet már nem emelték ki. Ld. 3.31. és 3.36. fejezeteket.

³⁰ Mindkettő oktagonális alaprajzú centrális épület. Ezek értelmezéséről ld. GÁBOR 2016, 56–57. és 78.

³¹ TÓTH – BUZÁS – NEMÉNYI 2020, 19–32.

³² Ld. 3.48. fejezetet.

³³ Ld. 3.13. fejezetet.

vagy egészben megismert, biztosan római kori temetői épület legyen számmal ellátva a nyilvántartásban.³⁴

Összegezve: Jelen írásban *Sopianae* északi temetőjének késő római kori temetői épületeivel foglalkozunk. A vallási hovatartozás nem tartozik a vizsgált kritériumrendszerbe. E vonatkozásban annyi jegyezhető meg, hogy a vizsgált emlékek egy része biztosan a keresztény valláshoz kapcsolódik, egy része másodlagosan biztosan keresztények temetkezéséhez köthető (ahol bibliai jelenetekkel és/vagy keresztény szimbólumokkal díszített ábrázolások, vagy keresztény szimbólumokkal díszített leletek kerültek elő), egy részük földrajzi fekvésükből adódóan lehet hipotetikusan ókeresztény, amennyiben feltételezzük, hogy a keresztény közösség tagjai szándékosan temetkeztek egymás közelébe (bár megjegyzendő, hogy ezt a tendenciát még a Róma városi ókereszténynek mondott katakombákban sem sikerült bizonyítani).³⁵ Az épületek nagy részéről nem dönthető el egyértelműen, hogy a keresztény vallásúak temetkezései lennének.³⁶

3. Szakirodalmi adatok felülvizsgálata

E fejezetben tételesen végignézzük, hogy a szakirodalomban, melyek azok az adatok, amelyek újak és/vagy felülvizsgálatra szorulnak a nyilvántartásba vétellel és számozással összefüggésben. A kérdéskör szerzteágazó és nagy spektrumon mozog. A legszélsőségesebb az, hogy vannak temetői épületnek mondott, de nem is létező épületek. A korábban számba vett emlékek egy része nem római kori, azaz biztosan nem a témához kapcsolódik. A római kori emlékek között is vannak olyanok, amelyek a felállított kritériumrendszer miatt nem tekinthetők épületnek, vagy egyszerűen az adatok hiányosak. A felülvizsgálat esetenként valamilyen részadat vizsgálatára (pl. előkerülés ideje, épület szerkezete) szorítkozik annak lehetséges pontosításával. A felülvizsgálat a *FÜLEP* 1984 és a *GÁBOR* 2016 munkák adataira vonatkozik elsősorban, mivel a teljes nyilvántartásra törekvő Gábor Olivér és Visy Zsolt Fülep Ferenc számozását vette alapul és azt folytatta. E tekintetben a korábbi számozások nem relevánsak.

Az egyes emlékek megnevezését a két szerző munkái szerint ismertetjük.³⁷

3.1. *FÜLEP* 1984, I. számú épület: A köznapi szóhasználatban és a szakirodalomban is általában „Péter–Pál sírkamra” kifejezést használják az épületre.³⁸ Ez a szakirodalomban és a közbeszédben elterjedt kifejezés akkor pontatlan, ha a sírkamra kifejezés alatt kizárólag a föld alatti sírkamra (*hypogaeum*) épülettípust értjük, mert a sírkamra felett állt egy felszíni emléképület is, azaz kétszintes épületről van szó.³⁹ Koller József első publikációja alapján a sírkamra előkerülését a kutatás általában 1780-as évben adja

³⁴ Ld. még az 5. fejezetet.

³⁵ Erről ld. *GÁBOR* 2010.

³⁶ A vallási hovatartozással kapcsolatban a 3. és 4. fejezetek egyes pontjaiban vannak megjegyzések.

³⁷ Az írás hátralévő szöveges részében az északi temető területén előkerült épített emlékeket a megkülönböztetőség végett a következő módon jelöljük: I–XV-ig: *FÜLEP* 1984 ... (épület szám); a Gábor O. által Fülep F. után beszámozott tételeket XVI–XXXVI-ig: *GÁBOR* 2016 ... (épület szám); a Gábor O. által számozás nélkül ismertett bizonytalan emlékek esetén szövegesen kiírásra került a szerző által a *GÁBOR* 2016 munkában adott meghatározás. A számozásokról ld. az 1. kép táblázatát, valamint a 6., 12. és 13. kép alaprajzát.

³⁸ Az építéstörténetre vonatkozó irodalmat ld. *GÁBOR* 2016, 46–49.; *TÓTH – POULET* 2022b.

³⁹ A 19. században ezt nem ismerték föl és sajnos tudatosan visszabontották a felszíni emléképület keleti és nyugati falmaradványait hozzávetőlegesen a sírkamra boltozatának a szintjéig. *SZŐNYI* 1907, 86.

meg.⁴⁰ Petrovics Edének a káptalani levéltár építéstörténetét feldolgozó munkája⁴¹ alapján szinte biztosra vehető, hogy az épület csak 1782-ben vált ismertté, a székes-egyház délkeleti tornyához hozzáépített középkori káptalani épület alap kutatása során.⁴² A sírkamra falait díszítő *al secco* technikával készített falfestményeket az ókeresztény művészet egyik kimagasló alkotásaként tartják számon.⁴³

Az épületszerkezet vizsgálata alapján megállapítható lett, hogy az épület az első periódusban egy festetlen sírkamrából állt, amelyet egy épített falú előfolyosón keresztül lehetett megközelíteni. A második periódusban festették ki, bővítették déli irányban egy előkamrával, s a kettő fölé felszíni emléképületet emeltek. Továbbá megállapítható lett az is, hogy van egy harmadik építési periódusa is, amikor a felszíni épület bejárata elé *porticus* épült, melynek következtében a sírkamrába nem az épület előtti aknaszerű folyosóról lehetett bejutni, hanem a sírkamra boltív áttörésével nyitott kör alaprajzú nyíláson a felszíni épületből. A *porticus* építés oka a FÜLEP 1984 V. számú épület második építési periódusához való hasonulás lehetett.⁴⁴ A FÜLEP 1984 I. számú épület első periódus ókeresztény volta csak az épület földrajzi fekvéséből és a második periódus ókeresztény falfestményeiből vélelmezhető.⁴⁵

Felmerült a szakirodalomban, hogy a sírkamra északi fala mögött egy kis helyiség lenne, amelyben ereklyét tároltak, s melyet az északi sírkamrafal szögletes nyílásán (*fenestella*) át lehetett volna megtekinteni és megérinteni. Ez azonban szinte biztosan kizárható: egy 2022-ben megjelent publikációban⁴⁶ arra a megfigyelésre jutottam, hogy a sírkamra északi falában lévő négyszögletes objektum nem egy nyílás, hanem egy hátulról zárt falfülke, csak hiányzik a hátsó zárótégla, azaz északról teljesen zárt volt a sírkamra fala. Az északi sírkamrafal mögötti helyiség ezért az én álláspontom szerint fizikálisan sem létezett. A felszíni épület északi végén ívesen haladó alapozása körülbelül a falfülke felső síkjáig figyelhető meg, ez alatt, a fülke mögött természetes pannon homok volt, csak részlegesen kikaparták onnan teljesen szabálytalan formában valamilyen korábbi kutatás során.⁴⁷ Így a falfülke magasságában értelemszerűen semmilyen helyiség sem lehetett.⁴⁸

3.2. FÜLEP 1984, II. számú épület: A köznapi szóhasználatban és a szakirodalomban is általában „Korsós sírkamra” kifejezést használják az épületre.⁴⁹ Ez a szakirodalomban és a közbeszédben elterjedt kifejezés akkor pontatlan, ha a sírkamra kifejezés alatt ki-

⁴⁰ KOLLER 1804, 25. alapján.

⁴¹ PETROVICH 1964.

⁴² A káptalani épület nyugati fala ugyanis pontosan az I. számú épület felett helyezkedett el. Erről TÓTH – POULET 2022b, 416–417.

⁴³ Első publikációja Koller 1804, Tab. XI. A festmények részletes leírását ld. HUDÁK – NAGY 2009, 31–51. A falfestmények technikái, kompozíciós szempontú és értelmezési problémákat vizsgáló legrészletesebb vizsgálata HUDÁK 2014.

⁴⁴ Az épület kronológiájához ld. TÓTH – POULET 2022b, 412–414.

⁴⁵ Csak vélelmezni lehet, hogy a Dóm tér északkeleti részén sűrűn elhelyezkedő temetői épületek az altemplom alatti temetői épülettel függnek össze, amelyben egy ismeretlen nevű mártír ereklyéi lehettek. Erről TÓTH – BUZÁS – NEMÉNYI 2020, 19–32, 47–51. Ld. még az 4.3. fejezetet.

⁴⁶ TÓTH – POULET 2022b.

⁴⁷ A sírkamra északi falának „nyílását” egy olyan szellőztető rendszer részének is képzelték, amely a felszínen lett volna összekötöttesben. A felszíni épület északi apszisfalát is ezzel hozták összefüggésbe. Szőnyi 1907, 86–87. A kérdésről ld. még VISY 2007b.

⁴⁸ Erről TÓTH – POULET 2022b, 405–407.

⁴⁹ Összefoglalóan a sírkamráról a korábbi irodalommal: GÁBOR 2016, 49–51. Ld. még HUDÁK – NAGY 2009, 26–30.; TÓTH – POULET 2022a, 75–79.

zárólag a föld alatti sírkamra (*hypogaeum*) épülettípust értjük, mert a sírkamra felett állt egy felszíni emléképület is, azaz kétszintes épületről van szó. Bizonytalan az épület sírkamrájának előkerülési ideje. Annyi bizonyos, hogy a székesegyházi plébániához tartozó mélypince ásásakor került elő. Mivel a plébánia 1794–1800 között épült, az 1794 körüli időszak jöhet elsősorban szóba.

A sírkamra északi falán megjelenített korsó-pohár együttes és szőlő motívumok pogány és keresztény módon egyaránt értelmezhetőek. A sírkamra déli felében megjelenített rácsmotívum viszont arra utal, hogy a festménykompozíció inkább keresztény indíttatás alapján született meg.⁵⁰

A felszíni emléképület biztosan később épült, mint a földalatti sírkamra. Nemcsak külön alapozással rendelkeznek az épületrészek, hanem kismértékű tájolásbeli eltérés és egymáshoz viszonyított eltolódás is megfigyelhető a kettő között. A sírkamra bejáratának két oldalán épített oldalfal erősítette az aknaszerű lejárati folyosó oldalát. Jelenleg csak a nyugati oldalon látható egy kisebb csonk, valószínűleg a pince ásásakor távolították el.

3.3. FÜLEP 1984, III. számú épület:⁵¹ Szőnyi szerint már az 1913. évi munkálatok előtt megtalálhatták,⁵² mert az I. számú temetői épülethez vezető korábbi közlekedőfolyosó falai rá voltak építve a sírkamra falaira.⁵³ Szőnyi azt is állítja, hogy a sírkamra dongaboltívet is a folyosó kialakításakor bontották el.⁵⁴ Felszíni emléképület a sírkamra felett nem állt. Szőnyi sem tesz utalást erre és jelen állapotában, a közlekedőfolyosó 2005–2006. évi elbontása után sem látható annak nyoma.⁵⁵ A felszíni épület hiányának egyik racionális magyarázata lehet, hogy délről rálátást szerettek volna biztosítani a *porticus*-szal kibővített FÜLEP 1984, I., és a keleti oldala melletti FÜLEP 1984, V. számú épületre. Az ezek előtt délre fekvő FÜLEP 1984, III. számú sírkamra feletti emléképület részlegesen kitakarta volna a rálátást. A sírkamrákat ugyanúgy jelölhették valamilyen halomszerű felszíni kiemelkedéssel, mint a sírokat. Bizonytalan a sírkamra körül előkerült sírok száma, a hat a nagyon valószínű, de hétre is történik utalás.⁵⁶ A sírkamra

⁵⁰ Részletesen HUDÁK – NAGY 2018; Ld. még TÓTH – POULET 2022a, 75–79.

⁵¹ Az épületről legutóbb összefoglalóan GÁBOR 2016, 51–52.

⁵² SZŐNYI 1913, 46. Erre Gábor is utalást tesz: GÁBOR 2016, 51.

⁵³ A közlekedőfolyosóról már Henszelmann közöl ábrát, de sírkamráról nem tesz említést: HENSZLMANN 1873, 79. 4., 5. és 6. ábra.

⁵⁴ SZŐNYI 1913, 46. Szőnyi a beomlás lehetőségével nem számolt.

⁵⁵ Gábor szerint a földalatti sírkamra felszíni jelzése megkövetelte, hogy afölött emléképület álljon. GÁBOR 2016, 52. Ezt annak ellenére állítja, hogy értelmezése szerint három sír is előkerült a sírkamra felett. Az értelmezés téves, ugyanis Szőnyi a három sírt a IV. számú épület felett említi. SZŐNYI 1913, 46. Ennek ellenére sem bizonyítható felszíni épület megléte.

⁵⁶ Ezt már Gosztonyi is megjegyezte. GOSZTONYI 1939, 108–109. Itt Gosztonyi a Szőnyi által alaprajon feltüntetett öt sír leírását közli, s az XLIV–XLVIII. számon szerepelnek. Szőnyi az alaprajzán (SZŐNYI 1927, I. sz. melléklet) ugyan ötöt jelöl, de egy hatodikra is tesz utalást. Erről a sírról részletesen: SZŐNYI 1914a (ua. SZŐNYI 1914c). Ez a sír a sírkamra délkeleti sarkánál került elő, ami a közölt alaprajzon nincs jelölve. Érdekes módon ebben a két közleményben Szőnyi összesen 12 sírről beszél, ami azt jelentené, hogy a III. számú sírkamránál 9 került volna elő, három pedig a IV. számúnál. Ez nyilvánvaló elírás, ugyanis összesen került elő kilenc darab. Ez a múzeum éves jelentésében már helyesen szerepel. SZŐNYI 1914b, 29. Fülepnél az R/19 számon szerepel ez a sír. FÜLEP 1984, 49. Jelenleg a Cella Septichora Látogatóközpont kiállítóterében hat sír látható a sírkamra körül. Ebből négy van Szőnyi alaprajzán feltüntetve: a sírkamrától északnyugatra kettő és keletre is kettő. A Szőnyi által közölt legészakkeletbebi sír jelenleg már nem látható. Az alaprajzon nem szereplő Szőnyi féle hatodiknak talált sír a sírkamra délkeleti sarkánál került elő és jelenleg is látható. Ezen sírt részlegesen egy korábbi sírra építették rá, amely mélyebben és részben keletre fekszik ettől (2005–2006/67. sír). Szőnyiék 1913-ban azonban biztosan megtaláltak egy sírt a III-as sírkamrától dél-délnyugatra a keleti obelisz észak

keresztény volta a temetőn belüli földrajzi fekvésével és az épülettől északra elhelyezkedő két biztosan keresztény épület⁵⁷ közelsége alapján lehet vélelmezni.

3.4. FÜLEP 1984, IV. számú épület:⁵⁸ Szerkezetét tekintve biztosan kijelenthető, hogy a sírkamra felett nem emelkedett felszíni emléképület. Ennek maradványai az itt folytatott feltárások⁵⁹ alatt nem kerültek elő. Ezt erősíti meg, hogy Szőnyi a sírkamra felett három sírt talált.⁶⁰ Ennek ellenére a sírkamra boltozatát nem fedték le habarcsos-kőzúzalékos vízszigetelő réteggel.⁶¹ Gosztonyi rajzán a bejárat nyugati oldalán egy kis falcsont látható.⁶² Ez alapján a sírkamrabejáratához vezető aknaszerű folyosó két oldalát itt is kőfalazat támasztotta meg eredetileg. A sírkamra keresztény volta a temetőn belüli földrajzi fekvésével és az épülettől keletre elhelyezkedő két biztosan keresztény épület⁶³ közelsége alapján lehet vélelmezni.

3.5. FÜLEP 1984, V. számú épület:⁶⁴ Két római kori építési periódus a részlegesen földbe süllyesztett, egyterű épületnél világosan elkülöníthető.⁶⁵ A második periódusban épült többek között a nyolcszögletes épület déli fala elé a kereszt keresztmetszetű pillérekön nyugvó *porticus*-szerű felszíni előépítmény. Valójában azonban nem egy nyitott oszlopcsarnokról van szó, ami a helyszíni láthatóság ellenére ez idáig elkerülte a kutatás figyelmét.⁶⁶ A nyolcszögű épület déli oldalának közepén lévő bejárata elé ugyanis egy dongaboltozatos folyosó épült, amelyet délről kőfalazással zártak le.⁶⁷ Ez a boltozatos fedett folyosó⁶⁸ szintben is kiemelkedik egy lépcsőfoknyival a keleti és nyugati oldala mellett kialakított mesterséges vízszintes járósíntól, azaz nyitott tér csak a folyosó két oldalán volt az épület déli oldala előtt. Az oszlopokon nyugvó tetőszerkezet viszont

oldala előtt, amely 2005–2006-ban újra fel lett tárva, utána pedig visszatemetve (2005–2006/64. sír). Erről a sírról azonban Szőnyi nem írt semmit. Szőnyi még egy érdekes adatot közölt: Az egyik sírban összesen 49 darab római kerámia edényt találtak. Ez a sír Szőnyi leírása alapján a sírkamráról északnyugatra fekvő, a középkori fal alatti nagyméretű sírral azonos (1913–1914/V. sír). A 49 edény, mint sírmelléklet racionálisan nem értelmezhető. Fülep Ferencnél az R/18-as számon szerepel. *FÜLEP 1977*, 12–14. és Pl. 2–9. Ld. még *GÁBOR 2017*, 108, Fig. 2.

⁵⁷ *FÜLEP 1984*, I. és V. számú.

⁵⁸ Összefoglalóan a sírkamráról a korábbi irodalommal: *GÁBOR 2016*, 52–53.

⁵⁹ 1913: *SZŐNYI 1913*; 1999–2000: *KÁRPÁTI – KATONA 1999–2000a*; *KÁRPÁTI – KATONA 1999–2000b*.

⁶⁰ *SZŐNYI 1913*, 46. Gábor O. az adatok hiányának ellenére felszíni épületrész is feltételez, amit az I. számú épület felszíni részének építése miatt bontottak volna el. *GÁBOR 2016*, 53 és 56.

⁶¹ Ez akkor jellemző, amikor a földalatti sírkamra fölé felszíni emléképület is épül. Erre legjobb példa az I. számú épület. Itt a sírkamra felett megvan a szigetelőréteg, a bővítéskor készült előkamra felett viszont nincs, mivel akkor felszíni emléképület is került fölé, ami biztosította a vízmentesítést. Erről: *TÓTH – POULET 2022b*, 408–409. Ez alapján elméletileg helytálló is lehetne Gábor O. felszíni épületre vonatkozó elképzelése.

⁶² *GOSZTONYI 1943*, 17, 6. rajz, h.

⁶³ *FÜLEP 1984*, I. és V. számú.

⁶⁴ A temetői épületről legutóbb összefoglalóan *GÁBOR 2016*, 53–58. és *TÓTH – POULET 2022a*, 84–88.

⁶⁵ Az átépítési periódusokhoz ld. *GÁBOR 2016*, 55–56.

⁶⁶ *KÁRPÁTI 2002*, 144.; *HUDÁK – NAGY 2009*, 62.; *VISY 2016*, 33–34.; *GÁBOR 2016*, 54., *TÓTH – POULET 2022a*, 86. Erre a tényre a szerző figyelt fel 2022-ben egy készülő háromdimenziós rekonstrukcióhoz szükséges helyszíni szemléje során. A korábbi rekonstrukciók figyelmen kívül hagyták a déli bejárat előtt, a *porticus* vonalában a belső két pillérpár közé épített észak-dél irányú falszakaszokat.

⁶⁷ Folyosóról már Gábor O. is említést tesz, de nem írja, hogy zárt, dongaboltozatos lett volna. *GÁBOR 2016*, 56.

⁶⁸ Jelen állapotában a kőből épült oldalfalazata van meg, a téglából kialakított dongaboltozat teljesen hiányzik. Zárt folyosós kialakítás nélkül a folyosó déli oldalán nem lett volna értelme a keresztirányú elfalazásnak. Nyitott, tényleges *porticus* esetén a nyolcszögű épületrész déli falában lévő sírkamrabejáratot kellett volna elfalazni a lezáráshoz. Erre utaló régészeti nyom azonban nem került elő.

egységesen lefedte az egész bejárati részt, azaz középen a dongaboltozatos folyosót és a két oldalán lévő nyitott tereket.

A bejárati folyosó déli végén létrehozott kőfalazás esetében kérdéses, hogy ez egy külön építési periódust jelöl-e, vagy esetleg a második periódushoz kapcsolódott? A bejárat elfalazása az első esetben a római kor végi végleges lezárással függene össze. A második esetben a sírkamratér bejázatának szokásos lefalazásáról lenne szó, annyi különbséggel, hogy itt a bejárat a felszínen van, s nem a földfelszín alatt, egy *porticus*-szerű bejárati résztől indul.⁶⁹

A kutatásban vitát váltott ki az épület lefedése is, főleg a második periódusé.⁷⁰ Az eredeti nyolcszögletes teret leginkább nyolcosztatú sátoztetővel fedhették le, alatta nyitott fedélszékkal. Ez lenne a legegyszerűbb megoldás. Technikailag, a szabályos centrális alaprajzból kiindulva nem lehetne kizárni a kupolát sem, de ez a település jelentőségéhez mérten egy kimagaslóan egyedi megoldás lett volna. Az átépítés után a belső térbe két kereszt alaprajzú pillért emeltek, amelyek nyilvánvalóan dongaboltozat megtartására szolgáltak. A két kelet-nyugat irányú donga maradványai jelenleg is látszanak az épületben. Az észak-dél irányú keresztdongának viszont nincsenek régészeti nyomai. A kereszt alaprajzú pillér azonban észak-dél irányú dongát is feltételez. Ennek szintje, figyelembe véve az északi épületfal megmaradt magasságát és ott a dongaboltozat építészeti hiányát, az ív a kelet-nyugat irányú szintjéhez képest megemelt lehetett, vagy nem épült keresztdonga.⁷¹

A második periódus építkezései kapcsán felmerül a kérdés: Miért volt arra szükség? Az első periódusban egy épített sír volt az északi fal előtt. A sírral a második periódusban annyi történt, hogy a keleti és nyugati végén leszűkítették, s a sírláda (maradék középső része) fölé egy *arcosoliumot* emeltek. A sírba az átépítés után vélhetőleg az eredeti „tulajdonos” csontjai kerülhettek vissza, nyilván már nem vázszerűen. Felvetődik a lehetőség, hogy a sírban egy mártír nyugodhatott, s az átépítés is a szentkultusszal függhet össze. *Arcosoliumok*ban a sírt fedő vízszintes kölapot ugyanis oltárként is használhatták. Ami biztosan megállapítható, hogy az V. számú épület második és az I. számú épület harmadik periódusa délről nézve, kinézetre hasonult egymáshoz. Az I. számú épület átépítését az V. számú átépítése inspirálhatta. Az V. számú épület az átépítéssel sokkal reprezentatívabb lett. Az indíttatása valószínűleg az eltemetett személy jelentőségével függ össze. Vélhetőleg egy mártír síremlékéről lehet szó, akinek tiszteletére igyekeztek az eredetinel egy még jelentősebb, díszesebb épületet kialakítani. Habár léteztek centrális, nyolcszög alaprajzú pogány oktagonális alaprajzú kultikus épületek is,⁷² keresztény volta biztosra vehető, sőt abban egy mártír sírja sem zárható ki.⁷³

Az épületet illetően kérdéses a római kor utáni sorsa. Annyi bizonyos, hogy a népvándorlaskor időszakában lakhatásra használhatták a belső tér alján talált cölöphegyek alapján, azaz egy favázás építményt alakítottak ki a belső térben.⁷⁴ Felmerült a kutatásban, hogy az épületnek lenne egy Árpád-kori periódusa is, azaz kápolnaként

⁶⁹ Gábor O. ennek megépítését külön építési periódusnak tekinti és a végleges lezárással hozza összefüggésbe. *GÁBOR* 2016, 56.

⁷⁰ Erről ld. *GÁBOR* 2016, 53–58.

⁷¹ A megemelt keresztdonga ötlete Pozsárkó Csabától származik, s még ilyen háromdimenziós rekonstrukciót is készített, de az nem került publikálásra. – Pozsárkó Csaba szíves szóbeli közlése.

⁷² *GÁBOR* 2016, 56–57.

⁷³ *GÁBOR* 2016, 57–58.

⁷⁴ Ennek nyomai jelenleg is láthatóak az épület padlózatán.

használták volna.⁷⁵ Biztosan annyi jelenthető ki, hogy a négytornyú székesegyház építései az 1064-es tűzvész után ennek az épületnek a pozícióját is figyelembe vették a négytornyú katedrális helyének és méretének a meghatározásakor.⁷⁶ Mivel a székesegyház délkeleti tornyához annak elkészülte után egy újonnan emelt román stílusú kápolnát toldottak a FÜLEP I. és V. számú épület helyén, a torony előtti két egykori római épületet annak megépülte után biztosan nem használhatták.⁷⁷ Előbbiek alapján a 11. századi kápolnaként való használat jöhetne elvileg szóba.

3.6. FÜLEP 1984 VI. számú épület:⁷⁸ A sírkamra északi fele hiányzik. A 2018. évi, Dóm téren végzett régészeti kutatás alapján egy négyszögletes középkori pillér és annak nyugati oldala mellett haladó észak-dél irányú fal tette tönkre a temetői épület egy részét.⁷⁹ Habár az északi része nincs meg, feltételezhető, hogy az északi fal előtt is volt egy sír, ugyanis olyan sírkamra nem ismert a vizsgált temetőből, amelynek keleti és nyugati fala mellett van csak sír, az északi mellett pedig nem. Ráadásul, ha egy sír van, akkor az a déli bejáratnál szemben, azaz az északi fal előtt volt. Háromsíros elrendezés ez idáig a GÁBOR 2016 XX. számú épületben ismert. Ez alapján talán ahhoz hasonlóan e fölött is állhatott felszíni épület,⁸⁰ habár erről Szőnyi nem tudósít.⁸¹ Ennek a sírkamrának a keleti oldala mellett 2016-ban egy újabb temetői épület részlete látott napvilágot, egy *cella memoriae* délnyugati sarka.⁸² Ez is azzal a kazettás falazástechnikával épült, mint a GÁBOR 2016 szerinti XIX. és XX. számú. Előbbiek alapján valószínű, hogy a VI. számú sírkamra felett, ha volt felszíni emléképület, akkor az is félkörív alaprajzú és kazettás falazású lehetett.⁸³ Keresztény voltára csak következtetni lehet.⁸⁴

3.7. FÜLEP 1984, VII. számú épület:⁸⁵ (6. kép: Q/5.)

Füle Ferenc az 1958-ban feltárt földalatti épületrészeket sírkamrának határozta meg, s fölé egy felszíni épületet is rekonstruált.⁸⁶ Az elképzelés helyességének már a Füle féle ásátás eredményei is ellentmondtak. Az egyik épületfal⁸⁷ alatt később római téglasír került elő, amely felett még pusztulásréteg is volt. Ez önmagában arra utal, hogy a római kornál később épült. Ezt erősíti meg az épületben talált tárgyi leletanyag is, amelyet az ásató a 9–12. századra datált.⁸⁸ E két adat egyértelműen egy Karoling-kori

⁷⁵ VISY 2016, 33–34.

⁷⁶ TÓTH 2016, 58–60.

⁷⁷ BUZÁS 2016, 76, 1. kép; 84.

⁷⁸ A sírkamráról: SZŐNYI 1927, 184–185.

⁷⁹ A szerző régészeti feltárása és személyes megfigyelése 2018-ban.

⁸⁰ Ezt már Gábor O. is feltételezte. GÁBOR 2016, 58.

⁸¹ Ez nem jelent semmit, ugyanis az 1922-es kutatás alaprajzáról (SZŐNYI 1927, I. sz. melléklet) Szőnyi több falat is lehagyott a 2013–2014. évi, I. számú *Cella Trichora* épületétől északra végzett kutatás, valamint a 2016. és a 2018. évi Dóm teres feltárás eredményei alapján.

⁸² A szerző által végzett régészeti megfigyelés volt. Ld. 4.1. fejezetet.

⁸³ Azaz két egymáshoz nagyon hasonló épületről lenne szó. Egyiknek a sírkamrája, a másiknak a felszíni része ismert részlegesen.

⁸⁴ A GÁBOR 2016, XX. számú épület sírkamrájának keleti sírja Krisztus monogramot és rácsmotívumot tartalmazott. A két épület között feltételezhető építészeti rokonság alapján lehet ez is keresztény.

⁸⁵ A feltárás eredményeiről: FÜLEP 1962. Annak kritikájáról: TÓTH 2017a. Gábor O. elfogadta Füle F. eredményeit. GÁBOR 2016, 58–59.

⁸⁶ FÜLEP 1962, 30, 9. kép; 31, 10. kép; 32, 11. kép.

⁸⁷ FÜLEP 1962, 1. kép, 3/a számú objektum.

⁸⁸ A sírkamra leletanyagát a szerző részletesen ismerteti. FÜLEP 1962, 33–42.

– kora Árpád-kori épületekre utal. Ugyancsak ezt erősíti meg a sárgás habarcsoszás a kőfalazatban, amely egyáltalán nem jellemző a római kori épületekre. Sírkamra boltozás sem került elő, amit az ásató feltételezett, helyette a síkfödémés építésmódhoz tartozó gerendafészkek váltak ismertté. Önmagában a rekonstruált „L” alakú alaprajz is teljesen egyedi lenne a késő római épületek között. Ilyesmire nincs példa. A sírkamra funkcionának ellentmondott a rendkívül szűk belső szélesség és nagy belmagasság is. Ezen kívül az „L” alakot Fülep úgy tudta rekonstruálni, hogy az egyik, szerkezetileg ehhez az építészeti struktúrához tartozó falszakaszt kihagyta a rekonstrukcióból, mert nem illett bele a koncepcióba.⁸⁹

A 2013. évi, az I. számú *Cella Trichora* északi oldala mentén végzett régészeti kutatás során vált világossá, hogy a Fülep F. által sírkamrának gondolt épületrészek egy 9–12. században használt, a *cella trichora* északnyugati oldalának nekiépített lakóépülethez tartoztak, s a földalatti épületrész nem sírkamra, hanem egy, a felszíni épülethez tartozó földalatti latrina.⁹⁰ Ez alapján az UNESCO világörökség jegyzékéből is törölni kellene.

3.8. FÜLEP 1984, VIII. számú épület.⁹¹

Török Gyula, a sírkamra feltárását publikáló régész szerint a sírkamra felett felszíni kápolna maradványi kerültek elő.⁹² A publikáció képmellékletei erről meggyőző bizonyítékokat nem tudtak szolgáltatni. Ami a fotókon⁹³ látszik, az a sírkamra feletti vízszigetelésre szolgáló habarccsal összekötött, kisebb terméskövekből álló szigetelőréteg, amely a téglából épített dongaboltozat mögött a keleti és nyugati oldalon leért a boltváll indításáig. A beomlott téglaboltív belső széleinél, ennek a szigetelőrétegnek az egyenetlen függőleges felületét lehet látni, azaz falra jellemző egyenes belső falsík nem volt megfigyelhető. Ennek a szigetelőrétegnek a külső szélei a kiásott sírkamragödör egyenetlenségeit követik ezért a fotók alapján enyhén „hullámosnak” érződik a szigetelőréteg külső széle. Belső falsík sehol sem volt megfigyelhető. A megmaradt boltozatszakaszokon a boltozatmaradvány belső széléig tart ez a terméskövekből álló anyag, amely egyértelműen a szigetelés funkcióra utal. Ez idáig a Rózsakertben talált II. számú *Cella Trichora* esetében lehetett megfigyelni azt, hogy a sírkamra fölé már a tervezéskor felszíni épületet terveztek és építettek.⁹⁴ A VIII. számúhoz hasonló átlagos sírkamráknál mindeddig azt lehetett tapasztalni, hogy a felszíni emléképület a sírkamra után egy külön építési periódusban készült, s ezért annak alapozása nem is illeszkedett teljes mértékben a sírkamrához.⁹⁵ Az utólagosan épített felszíni épületeknek így mindig a sírkamráétól független alapozása volt. Teljes bizonyossággal hitelesítő ásatással lehetne tisztázni a kérdést. Jelen állás szerint leginkább egy felszíni emléképület nélküli földalatti sírkamráról lehet szó, amelynek boltozata fölött vízszigetelő réteget alakítottak ki.

A sírkamra felett 0,05–0,80 m vastagságban festett vakolatdarabokat tartalmazó törmelékréteg, mázas tetőfedő cserepek és állatfejes téglakonozlok kerültek elő.⁹⁶

⁸⁹ FÜLEP 1962, 1. kép, 6-os számú objektum.

⁹⁰ BUZÁS 2015, 64.; TÓTH 2017a, 277.

⁹¹ A feltárás eredményeiről: TÖRÖK 1942.

⁹² TÖRÖK 1942, 207 és 210.

⁹³ TÖRÖK 1942, XXIV. tábla 1–3. kép; XXV. tábla 3–4. kép; XXVI. tábla 4. kép.

⁹⁴ TÓTH 2011, 6–12.; TÓTH 2017b, 70–77.

⁹⁵ Ez idáig a következő épületeknél lehetett megfigyelni: FÜLEP I., II., GÁBOR XIX., XX., XXIV. számú épületek, valamint az Ókeresztény Mauzóleum.

⁹⁶ TÖRÖK 1942, 209–210.

Ugyanezek a jelenségek a szomszédos *Cella Septichora* feltárásánál is megfigyelhetők voltak.⁹⁷ Ezek nem a sírkamrával álltak összefüggésben, hanem az attól északra álló nagyobb temetői épülettel, amelyet a kutatás a X. számú temetői épület néven tart számon.⁹⁸ Török Gy. leírása alapján egy átlagos, vakolt, de festetlen sírkamráról van szó.⁹⁹ A sírkamra falában talált lyukak, mint azt már Gábor O. megállapította,¹⁰⁰ nem állványzat lyukak, hanem népvándorlás kori gerendalyukak. Keresztény voltára legjobb esetben a *Cella Septichora* közelsége és a temetőn belüli elhelyezkedése utalhat.

3.9. FÜLEP 1984, IX. számú épület:¹⁰¹ A VIII-as számúval egyidőben előkerült sírkamránál Török Gyula nem említi a felszíni kápolnát, de technikailag ugyanaz látszik a rendelkezésre álló fotókon, mint a VIII. számúnál, azaz a sírkamra boltozata felett a vízszigetelő réteg figyelhető meg. Ez alapján itt sem számolhatunk hitelesítés nélkül felszíni emlék-épülettel. A festett vakolatdarabokra, mázas tetőfedő cserepekre és a téglakonozolokra itt is a VIII-as számúnál leírt megállapítások vonatkoznak. Keresztény voltára legjobb esetben a *Cella Septichora* közelsége és a temetőn belüli elhelyezkedése utalhat.

3.10. FÜLEP 1984, X. számú épület:¹⁰² (6. kép: H/1.) A legproblematisabb temetői épület, s biztosra vehető, hogy nem egy épületet jelöl a tízes szám. Két helyen és két különböző időpontban négy olyan régészeti emlék került elő, amelyek technikailag ezzel a számmal vannak jelölve. 1841-ben a Káptalan utca 6. alatt, épület alapozás során mozaikpadló került elő, de a hozzátartozó épületről nem történt említés. 1927-ben egy szűk közműárokban a Káptalan u. 6. épület előtt kőszarkofág, attól nyugatra déli bejáratral rendelkező épületrész és egy íves falrészlet került elő. Az emlékek egymáshoz való közelsége és a szüksévu adatok alapján a négy emlék kapcsán többféle értelmezési lehetőség is adódik. Ez alapján az emlékek összetartozására vonatkozóan többféle elképzelés is született. Mivel Fülep Ferenc mind a négyet egy épülethez kapcsolta, ezért egy számmal jelölte azokat, amit a kutatás nem fogadott el a későbbiekben.¹⁰³

A 2005–2006. évi „*Cella Septichora* és környéke” feltárás eredményei alapján egyértelművé vált, hogy a „bejáratos épület” azonos a GÁBOR 2016, XXIV. számú temetői épülettel. Az íves falszakaszról feltételezhető lett, hogy az azonos lenne a *Cella Septichora* északi középső apszisával. Az íves fal azonban egy másik nagyobb, a Káptalan utca 6. szám előtt és alatt található temetői épülethez is tartozhatott, amelynek így részét képezné a mozaikpadló is, azaz ez lenne a tényleges X. számú épület. Annyi bizonyos, hogy egy nagyobb és jelentősebb épületről van szó, amelyet nemcsak a mozaikpadló, hanem a tetőzethez tartozó téglakonozolok, a festett vakolat és a mázas tetőfedő cserepek is alátámasztanak. Leginkább egy részlegesen földbe süllyesztett, egyterű temetői épület képzelhető el. Nem zárható ki, de hitelesítő feltárás nélkül nem is bizonyítható egyértelműen, hogy az épületnek van Karoling-kori és kora Árpád-kori

⁹⁷ Erről TÓTH 2025, 179–182.

⁹⁸ Erről összefoglalóan TÓTH 2025.

⁹⁹ TÖRÖK 1942, 207.

¹⁰⁰ GÁBOR 2016, 60.

¹⁰¹ A feltárás eredményeiről: TÖRÖK 1942.

¹⁰² Az épületről legutóbb összefoglalóan: TÓTH 2025.

¹⁰³ A X. számú temetői épület kérdésköréről részletesen: TÓTH 2025. Gosztonyi Gyula az 1939-es munkájában az előkerült szarkofágot jelölte a X-es számmal.

utóélete. A felújított épületet templomként használhatták a tatárjárás időszakáig, a település egyik névadó épülete lehetett.¹⁰⁴

A mozaikpadlós épülettel kapcsolatban felmerült a kutatásban, hogy az nem késő római temetői épület, hanem a temető előtti időszakból származó villaszerű épület lenne.¹⁰⁵ Az elképzelés jól cáfolható.¹⁰⁶ Nem ismerünk villaépülethez köthető tárgyi leletanyagot, többhelyiséges épületre utaló falazatokat a területről, valamint a meredek térszín kifejezetten alkalmatlan nagyobb felszíni épület létrehozására. Emellett a mozaik kompozíció is a késő római időszak mellett szól. Habár nagyon valószínű, hogy a temető egyik legjelentősebb épületéről van szó, a mozaikpadlón kívül más konkrétum nem köthető az épülethez. Azt sem tudjuk biztosan, hogy a X. százam hány ismert épület részletét „fedi le”. A régészeti feltárás nélkül nyert adatok miatt nem került számozásra az épület, hitelesíteni kell és tisztázni a nyitva álló kérdéseket. A Fülep F. által generált, több épületet lefedő X. számú épületet kivettük a számozásból. Az ennek „részét” képező „bejáratos épület”-ről viszont megállapítható lett, hogy egy jól körülhatárolható önálló épület, leválasztásra került a X. számú épületről. A rendszer logikája szerint ez önálló új számot kapott.¹⁰⁷

3.11. FÜLEP 1984, XI. számú épület, festett sírkamra vagy épített sír:¹⁰⁸ (6. kép: F/1.) A fennmaradt tudósítás szerint festett kripta került elő a mai Nagy Lajos Gimnázium keleti szárnya helyén¹⁰⁹ alapásás közben,¹¹⁰ amelyben az emberi mellett egy lófejet is leltek egyéb csontokkal együtt. Nem megállapítható, hogy pontosan milyen építményről van szó. Lehet, hogy csak egy belül festett sír került elő. A ló csont kapcsolata a festett építménnyel több, mint kétséges. Az előkerülést ideje szinte biztosan 1716-ra tehető, ugyanis ekkor tették le a *Collegium* alapkövét és építették meg a földszintet.¹¹¹ Mindenesetre festett sírkamra a Széchenyi téren és környezetében a későbbiekben sem került elő.¹¹² A tér északkeleti sarkáról viszont festett sírt ismerünk.¹¹³ Az előkerült jelenség késő római sírkamraként való azonosítás bizonytalan, s így a beszámolás sem helyénvaló. Leginkább egy belül festett római sírről lehet szó. Ez azonban egy nagyobb épület részét is képezhette.

3.12. FÜLEP 1984, XII. számú épület: (6. kép: S/2.) Már Szőnyi Ottó megállapította helyszíni vizsgálódása alapján, hogy nem sírkamráról, hanem egy, a belső felületén festett sírről

¹⁰⁴ TÓTH 2025, 184–187.

¹⁰⁵ VADAY – GÁBOR 2022.

¹⁰⁶ Ld. TÓTH 2025.

¹⁰⁷ TÓTH 2025 N/XIX.=XXIV. Ld. ehhez a 3.10.; 3.24.; 3.40. fejezeteket.

¹⁰⁸ A feltételezett sírkamráról legutóbb: GÁBOR 2016, 61–62.

¹⁰⁹ Gábor O. tévesen állítja, hogy a Janus Pannonius utcában került volna elő, a gimnázium azon szárnya csak az 1930-as években készült el. 1935-ben kapott használati engedélyt. MADAS 1978, 656. Így a jelenség helye a Széchenyi térre néző szárny alatt keresendő. Ld. még a 3.37. fejezet megjegyzéseit.

¹¹⁰ SZERDAHELYI 1732, 273–274.: „Dum vero pro fundamento Collegii, quod modo assurgit, terra in fossas cava-retur, in cryptam fossore incidere picturis intrinsecus variegetam, in qua caput humanum simul, & equinum cum aliis ossibus repertum non obscure indicat, Romanum aliquem militiae Ducem illic fuisse tumulatum.” Megjegyzendő, hogy a szakirodalmak Szerdahelyi G.-nak nem az 1732-es kiadott munkáját szókták idézni, hanem az 1770-es kiadást. A korábbiiban a 273–274. oldalon van az idézett szövegrész, a későbbiben a 230-as oldalon.

¹¹¹ MADAS 1978, 654.

¹¹² Viszont a Nagy Lajos Gimnázium délkeleti sarkánál villanyoszlop állításakor festett kőfaltöredék és téglakonzol került elő. Ez esetleg összefüggésben is állhatna a XI-esnek nevezett jelenséggel. Azonban a lelőkö-rülmények itt is bizonytalanok. Ld. 3.42. fejezet. Kárpáti G. rövid közlése is a gimnázium területéhez köthető sírkamrára vonatkozik, de annak helye nem a főépülethez kapcsolódik. Ld. 3.58. fejezetet.

¹¹³ FÜLEP 1984, XII. számú épület. Ld. 3.12. fejezetet.

van szó, amelyet felül dongaboltozat zárt.¹¹⁴ Ezt leginkább a mérete igazolja. Szőnyi azt is megállapította, hogy a halott behelyezése után falazták el a nyugati oldalt, s az azért nincs kifestve. A sírhoz hozzáépítve egy festetlen sírláda is előkerült. Mivel egy ikersírról van szó, sírkamraként való beszámozása nem helyénvaló. Fülep F. kérdőjelesen sírkamrának nevezi, de az előkerült építményeknek egy-egy sírszámot osztott ki (R/194 és R/195).¹¹⁵

3.13. FÜLEP 1984, XIII. számú épület:¹¹⁶ Egyértelműen egy felszín feletti temetői *memoria* épületről van szó, azaz a számozás helyénvaló. Ami kérdéses az épülettel kapcsolatban, hogy a belső tér alatt talált sírok összefüggésbe hozhatóak-e az épülettel, vagy azokat még az épület megépítése előtt mélyítették a földbe. Megítélésünk szerint a sírok épületen belüli helyzete¹¹⁷ és a sírokba való többszörös temetkezés¹¹⁸ arra utal, hogy azok az épület előtt keletkeztek, a temető korábbi periódusához tartoznak, azaz az épületet korábbi sírok fölé emelték.¹¹⁹ A bizonytalansági tényezőt az adja, hogy az épület külső fala nem vág egyetlen korábbi sírt sem.¹²⁰ Amennyiben a sírok korábbiak az épületnél, úgy egy új épületkategoríát lehet azonosítani: felszíni memoria épület, hozzátartozó (egykorú) temetkezések nélkül.¹²¹ Feltehetően olyan *cella memoriae* épületről lehet szó, amely egy családhoz vagy közösséghez kapcsolódik, s a temetői térítőriumon a sírok fölé utólagosan emeltek egy emléképületet. Így ténylegesen az alatta lévő és a környezetében elhelyezkedő sírokhoz kapcsolódhat, de nem a sírokkal egy időben létesült.¹²² Ha ez az állítás igaz, akkor nem kell az épület esetében a sírok helyzetét magyarázó átépítési periódust feltételezni, habár a padlószint alatti sírokkal való egyidejű építés sem zárható ki teljesen.¹²³ Annyi bizonyos, hogy az északi apszisban lévő *mensa* egyértelműen emléképületre utal.¹²⁴ A *mensa* alatti sír tájolása nem egyezik az épületével, ami inkább ez eltérő időben való keletkezésre utal. Annyi bizonyos, hogy az épület délkeleti sarkában kialakított kis helyiség kőfalazata későbbi, mint az alatta előkerült L/43 sír (3. kép). Az épületnek a sírokkal fennálló összetartozásának a bizonytalansága miatt az épület eredeti keresztény volta kérdéses.

¹¹⁴ Dunántúl 1927.

¹¹⁵ FÜLEP 1984, 67. Gábor O. is boltozott kettős sírnak valószínűsíti és csak a hagyomány miatt hagyta a listában. GÁBOR 2016, 38.

¹¹⁶ FÜLEP 1984, 99–105. Az épületről legutóbb: GÁBOR 2016, 62–65.

¹¹⁷ Az L/43 és L/45 sírok biztosan korábbiak, mint az épület megtalált állapotában, mivel a felszíni épülethez tartozó építmények vannak felettük. Az L/4 és L/40 lehet az épülethez tartozó sír is a helyzetük alapján, mivel szabad területen állnak és ráadásul tájolásuk is igazodik az épületéhez. Ezen két sír azonban jól láthatóan egy sorban helyezkedik el az épülettől nyugatra talált L/3 és L/17 számú sírokkal. (3. kép) Ez arra utal, hogy ezek is inkább az épület előtt keletkeztek.

¹¹⁸ Mindhárom épületen belüli felnőtt sírnál megfigyelhető volt. FÜLEP 1984, 102–105.

¹¹⁹ Mind a négy sír akkor tarthatna technikailag az épülethez, ha annak lett volna egy olyan periódusa, amit nem a meglévő belső térkiosztás jellemez, azaz a feltárt állapot a második periódus lenne. Az első periódusnak azonban semmi konkrét régészeti nyoma sincs, az csak a padlószint alatti négy sír épülethez való kapcsolásán alapszik. Ld. GÁBOR 2016, 64–65.

¹²⁰ Lehetséges, hogy azért fordították el az épület észak-dél főtengelyét mintegy 22 fokkal északkelet-délnyugat irányba, hogy az épületfal ne sírokon haladjon keresztül.

¹²¹ Nincs alatta sírkamra és sírt sem mélyítették a belső padlószint alá.

¹²² Technikailag az is elképzelhető, hogy az épület jóval később létesült a síroknál és azokkal nincs is kapcsolata. Ez esetben azonban a memoria funkció nem működne.

¹²³ Az átépítési periódusról legutóbb GÁBOR, 2016, 63–65.

¹²⁴ A feltáró Fülep F. a *mensa* íves része köré *subselliom*ot rekonstruált, amelyet a kutatás nem fogadott el egyöntetűen. GÁBOR, 2016, 63. Ülőpadra utaló maradványok ezen kívül a szintén Fülep F. által feltárt Ókecsrény Mauzóleum felszíni épületrészében valószínűsíthető. FÜLEP 1975, 8.

3.14. FÜLEP 1984, XIV. számú sírépítmény:¹²⁵ Az erősen hiányos alaprajz alapján annyira bizonyos, hogy egy nyugati bejárattal rendelkező felszíni *memoria* épületről van szó, így a számozása indokolt. Azt azonban nem tudjuk, hogy volt-e alatta sír vagy sírkamra. Leginkább a szomszédos XIII. számú épülettel mutathat rokonságot. Keresztény volta nem megállapítható.

3.15. FÜLEP 1984, XV. számú sírépítmény (nyugati apszissal):¹²⁶ (6. kép: S/7.) Annyira bizonyos, hogy egy felszíni építményről van szó. Bejáratot nem lehetett azonosítani, alaprajza leginkább egy patkóhoz hasonlít, mérete egy épületnek kicsi. A méretéből adódóan leginkább egy emlékműszerű zárt építményről lehet szó, talán falfülkével.¹²⁷ Az ásatási jelentés alapján a sír felett habarcsos szint volt megfigyelhető. A felállított kritériumrendszer alapján nem számozható.

3.16. GÁBOR 2016, XVI. sírkamra – Apáca u. 8. – Csoportos temetkezési hely, Közösségi sírkamra (1958–61):¹²⁸ Érthetetlen, hogy Fülep F. ezt a nagyméretű sírkamrát miért a síroknál alkalmazott „G” betűvel jelölte.¹²⁹ (4. kép) A sírkamrán belül kellett volna a „G/...” sorszámozást alkalmazni, a sírkamrát pedig egy római számmal ellátni. A szöveges leírásban viszont helyesen sírkamrának nevezi, azaz csak a számmal való ellátás nem következetes. Fülep következetlenségét a későbbi kutatás kiküszöbölte és a XVI. sorszámot kapta a sírkamra.¹³⁰ Az ásató felszíni épület nyomait nem találta a sírkamra felett, sőt magát a sírkamrát is részlegesen föld alól kilógónak gondolta. Szerinte a középkori és újkori teraszosítás miatti szint süllyesztés miatt nem ismert a dongaboltozat. Nyitott kérdés marad a felszíni emléképület megléte. Keresztény volta nem egyértelműen meghatározható. Az épülettől északra biztosan keresztény ikersír ismert (4. kép, G/1 és G/2).

3.17. és 3.18. GÁBOR 2016, XVII–XVIII. sírkert – Széchenyi tér – Nagy Lajos Gimnázium udvara, hamvasztásos sír, felette kőkerítéssel körbevett sírkertekről van szó, azaz nem temetői épületek, s ezáltal a felállított kritériumrendszer alapján nem lehet beszámolni. A két építmény a kora római temetőhöz tartozik, amelynek a területén a késő római időkben is sírokat létesítettek.

3.19. és 3.20. GÁBOR 2016, XIX. sírkamra – Szent István tér (Dóm tér), az V. sírkamra D-i előterénél talált sírkamra (2003–2004). és GÁBOR 2016, XX. sírkamra – Szent István tér (Dóm tér), a XIX. sírkamra D-i előterénél talált sírkamra (2004–2006).¹³²

¹²⁵ FÜLEP – BURGER 1981, 38–39. A FÜLEP 1984-ben nem szerepel.; GÁBOR 2016, 65.

¹²⁶ FÜLEP 1984, 105–108.; GÁBOR 2016, 65.

¹²⁷ Gábor O. a XIX. és XX. számú épületekhez hasonlítja, azaz önmagában álló apszisnak tekinti. GÁBOR 2016, 65. Az „apszis” íve nyugati, amit a terepadottságok nem indokolnak, egyedülálló lenne a temetőn belül. Gábor O. felveti, hogy talán nem is *memoria* épületről lenne szó a kis méret és a szabálytalanabb alaprajz alapján, hanem csak egy nyitott sírkerítés lenne. Ez egyáltalán nem zárható ki.

¹²⁸ FÜLEP 1984, 76–81.; A sírkamra ténylegesen 1958–1959. évben került feltárássá.; GÁBOR 2016, 66–67.

¹²⁹ Fülep F.-nél a G/4 számon szerepel a sírkamra. A sírkamrán belül a keleti fal melletti sírokat „A–D” betűkkel jelölte északról déli irányban, a nyugati fal mellettieket pedig „a–j”-vel ugyanilyen irányban.

¹³⁰ Katona Győr Zs. arab számmal, majd Gábor O. római számmal számozta be.

¹³¹ GÁBOR 2016, 67–69.

¹³² GÁBOR 2016, 70–71.

A két épület egy típust képvisel. Mindkettő apszisból álló felszíni építményből áll azonos falazástechnikával, alattuk pedig sírkamra található. A felszíni épületrészeknek nem került elő bejárati része a déli egyenes oldalon, itt mindkét esetben „fellépő” figyelhető meg. Leginkább egy zárt, fülkével rendelkező felszíni építményről lehet szó. Ez önmagában nem épület, leginkább emlékműnek lehetne nevezni, de a sírkamrával együtt már épületrésznek tekinthető. Felszíni emlékműből és földalatti sírkamrából álló épületegyüttesekről van szó. Mivel a XX. számú épület sírkamrájában a keleti oldalon található sír belső felületén keresztény szimbólumok vannak (krisztogram és rácsmotívum), a XX. sírkamra keresztény emlék. A XIX. sírkamrában nincsenek keresztény szimbólumok, így csak vélelmezni lehet annak keresztény voltát.

3.21. GÁBOR 2016, XXI. sírkamra – Szent István tér – Felső-Sétatér, sírkamra a Cella septichora K-i apszisától K-re 7–8 m-re (2006):¹³³ A 2005. évi előkerülésekor bizonytalan volt, hogy azonos-e a VIII. vagy a IX. számú épülettel ezért kapott egy technikai számot az ismertté vált épületrészlet a feltárás során, folytatva az akkori számozást. Erről kiderült, hogy a korábban már feltárt IX. számú épület részletével azonos.¹³⁴ Előbbiek alapján a XXI. számhoz nem tartozik semmilyen új épület.

3.22. GÁBOR 2016, XXII. sírkamra – Szent István tér – Felső-Sétatér, sírkamra a XXI. sírkamrától É-ra 9–10 m-re (2006):¹³⁵ Lehetséges, hogy Kárpáti G. is megtalálta 1978-ban.¹³⁶ Csak a sírkamra északkeleti sarka¹³⁷ került elő erősen bolygatott formában.¹³⁸ Előbbiek alapján nem eldönthető, hogy állt-e fölötté felszíni épület. Keresztény volta nem eldönthető.

3.23. GÁBOR 2016, XXIII. sírkamra – Szent István tér – Felső-Sétatér, sírkamra a XXII. sírkamrától K-re 2 m-re (2006):¹³⁹ A sírkamra északi falának egy szakasza és az elé épített téglasír egy szakasza vált ismertté egy közműárokban 2005-ben. Lehetséges, hogy Kárpáti G. is megtalálta 1978-ban.¹⁴⁰ A keleti fal kiszedett sávja az árokban szintén azonosítható volt.¹⁴¹ Területe erősen bolygatott, nem eldönthető, hogy állt-e fölötté felszíni épület. Keresztény volta nem eldönthető.

3.24. GÁBOR 2016, XXIV. sírkamra – Szent István tér – Felső-Sétatér, a XXIII. sírkamrától K-re 1,5–2 m-re (2006):¹⁴² A 2005–2006. évi ásátás során részlegesen feltárt temetői épületről megállapítható lett, hogy azonos azzal az épülettel, amely az 1927-ben létesített közműárokban került elő, és amelyet Fejes György déli bejárattal rendelkező késő római sírkamraként írt le.¹⁴³ Ez alapján megállapítható lett, hogy ennek az épületnek semmi köze sincs a FÜLEP X. számú temetői épülethez. Az a Káptalan utca 6.

¹³³ GÁBOR 2016, 71.; A sírkamra részlete nem 2006-ban, hanem 2005-ben került elő.

¹³⁴ TÓTH 2012a, 14, 24. jegyzet.

¹³⁵ GÁBOR 2016, 71.; A sírkamra részlete nem 2006-ban, hanem 2005-ben került elő. Nem a XXI. számú épületről, hanem a IX. számú sírkamrától fekszik északra 11,5 méterrel.

¹³⁶ KÁRPÁTI 1979.

¹³⁷ Gábor O. az északnyugati írja, tévesen. GÁBOR 2016, 71.

¹³⁸ Északi fala előtt egy beton akna volt. A sírkamra északnyugati sarka biztosan hiányzik, mivel itt haladt át az 1927-ben ásott közmű vezeték. TÓTH 2025, 179, 9. kép.

¹³⁹ GÁBOR 2016, 72.; A sírkamra részlete 2005-ben került elő.

¹⁴⁰ KÁRPÁTI 1979.

¹⁴¹ A szerző személyes megfigyelése.

¹⁴² MAGYAR 2015; GÁBOR 2016, 72.; TÓTH 2025.; A XXIV. számú sírkamra közvetlenül a XXIII. számú sírkamra nyugati oldala mellett van, nem attól K-re. A sírkamra 2005-ben került elő. A szerző a feltáráson az ásátás helyi vezetőjeként vett részt.

¹⁴³ Erről TÓTH 2025, 165–166.

előtt és/vagy alatt keresendő. Szinte biztosra vehető, hogy ez az épület az egyik, amelyet Kárpáti G. 1978-ban megtalált.¹⁴⁴ A XXIV. számú épület egy átlagos négyszögletes alaprajzú sírkamra déli bejáráttal, amely fölött felszíni *cella memoriae* is emelkedett. A sírkamráról Fejes György azt írta, hogy festett volt. A kutatásban Gosztonyi Gyulától kezdődően tévesen lett a sárga festésű falfelület ehhez az épülethez kötve. A sárga festést Fejes ugyanis az általa talált íves falnál említi.¹⁴⁵ A 2005–2006. évi feltáráson a sírkamrának a falazatán festés nyomai nem voltak felfedezhetőek.¹⁴⁶ Fejes feltehetően a markoló által kiszedett törmelékben található festett darabokat. Biztosra vehető, hogy a festett vakolatdarabok nem a XXIV. számú épülethez tartoznak, hanem az attól északkeletre álló X. számú épület falazatáról származnak.¹⁴⁷ Keresztény volta legfeljebb a *Cella Septichora* közelsége alapján feltételezhető.

3.25. GÁBOR 2016, XXV. sírkamra – Szent István tér – Felső Sétatér 2005/legdélibb, bizonytalan sírkamra:¹⁴⁸ Nem létező sírkamra. A bizonytalanság abból eredt, hogy 2005-ben a Felső Sétatéren nyitott közműárókban előkerült falsarokról nem lehetett eldönteni, hogy a VIII. vagy a IX. számú épülettel azonos, vagy egy új épület. Mivel a feldolgozás során egyértelműen a IX. számú épülettel lett azonosítható a megtalált épületsarok, az új sírkamrák kizárhatóak lettek, azaz nem létezik sem XXI., sem XXV. számú épület.¹⁴⁹

Gábor Olivér 2016-os munkájában összekeveri a Felső Sétatéren találtakat.¹⁵⁰ A lapos kövekből álló külső járószint részlet a tér délkeleti részén került elő, már megtalálásakor sem lett temetői épülethez kötve, hanem útrészletként került meghatározásra. Attól észak-északnyugat irányban nem kiszedett fal, hanem beásás volt azonosítható, illetve egy északkelet-délnyugat irányú falrészlet(?). Erről feltételeztük átmenetileg, hogy akár sírkamra is lehet. Gábor ezt látta el XXVI. számmal. A tér délkeleti – középső részén talált jelenségről már a megtaláláskor sem gondoltuk, hogy a VIII. számú sírkamrával lenne azonos.

3.26. GÁBOR 2016, XXVI. sírkamra – A Cella septichora közelében, a 2007. évi Szent István téri ásatáson felmerült sírépítmény léte később megcáfolódott:¹⁵¹ 2005-ben a Felső Sétatéren az egyik közműárókban előkerült jelenségről átmenetileg feltételezni lehetett, hogy egy új sírkamra fala. Ez a lehetőség még a feltárással elvetésre került a rábontás befejezése után.¹⁵² Nem létező sírkamra.

3.27. GÁBOR 2016, XXVII. sírkamra, – Apáca u. 8. – Festetlen, K-Ny irányú sírkamra (1958–61):¹⁵³ (6. kép: S/5.) A feltáró Fülep F. a G/25 számmal jelölte, azaz nem sírkamrának tartotta. Az utólagosan beleépített sír külön számot kapott (G/26). Méretéből és belső felépítéséből adódóan nem sírkamra, s ezen kívül bejáráttal sem rendelkezik. Az

¹⁴⁴ KÁRPÁTI 1979.

¹⁴⁵ TÓTH 2025, 165.

¹⁴⁶ A szerző személyes megfigyelése.

¹⁴⁷ TÓTH 2025, 184–186.

¹⁴⁸ GÁBOR 2016, 72.

¹⁴⁹ A szerző személyesen figyelte meg és dokumentálta a 2005–2006. ásatás során.

¹⁵⁰ GÁBOR 2016, 72.

¹⁵¹ GÁBOR 2016, 72.; A megfogalmazásban jelzett feltárással nem 2007-ben, hanem 2005–2006. évben volt. A feltételezett sírkamra pedig a Felső Sétatér területén került elő.

¹⁵² A szerző személyes megfigyelése.

¹⁵³ FÜLEP 1984, 82–85.; FÜLEP – BURGER 1981, 55–56.; GÁBOR 2016, 72–73.

építmény egy nyugat-kelet tájolású kettős sír, amelyben a két sírhelyet egy falazat választotta el.¹⁵⁴ A sír nyugati végén, az elhunytak fejrésze felett egy-egy kis fülkét alakítottak ki. A sírhelyeket nem síronként zárta dongaboltozat, hanem a két sír volt egyetlen dongaboltozattal lefedve. Ennyiben eltér a temető ismert kettős sírjaitól. Előbbiek alapján Fülep helyesen jelölte „G”-vel az építményt.¹⁵⁵ Az építményen belüli G/26 sírt utólagosan építették bele a sírba a déli korábbi sír helyére. Fülep annyiban következetlen volt, hogy az eredetileg kettős sírnak csak egy sírszámot osztott ki, míg más esetekben a sírokat külön-külön számozta.¹⁵⁶ Itt egy sírszám hiányzik. Az építmény nem sírkamra és így nem számozandó a felállított kritériumrendszer alapján.¹⁵⁷ Keresztény volta nem eldönthető.

3.28. GÁBOR 2016, XXVIII. építmény – Apáca u. 13–15. sz. alatti É-D és K-Ny irányú épületmaradványok. (2004):¹⁵⁸ (6. kép: K/3.) Az épületrészletet feltáró Gábor Olivér saját maga állítja, hogy sem pontosabb korát, sem rendeltetését nem tudta meghatározni. Annyi bizonyos, hogy egy felszínen álló épület részletéről van szó. Mivel 14,40 méternél biztosan hosszabb épületről van szó, s a falszélesség mindössze 0,60 m, biztosan kizárható, hogy egy *memoria* épületről lenne szó. Ilyen paraméterekkel egy, a római településhez tartozó, kőalapozású és faszkerkezettel megerősített, vályogtéglából emelt falazattal rendelkező épület jöhet szóba leginkább. A beszámolás már a bizonytalan-sági tényező miatt is indokolatlan, s szinte biztosan nem a temetőhöz tartozott.

3.29. GÁBOR 2016, XXIX. sírépítmény – Apáca u. 8. sírkamra (a Csoportos temetkezéstől K-re, a festetlen sírkamrától D-re):¹⁵⁹ (6. kép: S/6.) Méretét tekintve a feltáró Fülep F. által G/28 jelű építmény hasonló, mint a G/25, de a hossz tengely tájolása észak-dél. Fülep F. leírta, hogy a végleges alaprajzát egy hozzátoldás után érte el, az eredeti építményt déli irányban kibővítették. Szélessége sírhosszúságú, déli bejárat nyoma nem látszik. Arról lehet szó, hogy egy kettős sírt utólagosan délről egy harmadikkal megtoldottak, azaz hármas sír lett. Dongaboltozatnak nem maradt meg maradványa, így leginkább három összeépített nyeregtetős nyugat – kelet tájolású sírről lehet szó. Ismert felépítése alapján semmiképp sem tekinthető sírkamrának és nem számozandó be.¹⁶⁰

3.30. GÁBOR 2016, XXX. – Széchenyi tér – Dzsámi északi oldala. Feltételezett kolumbárium (1941), melynek léte később megcáfolódott:¹⁶¹ (6. kép: Q/4.) A Török Gyula által feltárt és leírt jelenség egyértelműen a középkori Szent Bertalan templomhoz tarto-

¹⁵⁴ A válaszfal nem maradt meg, de a lenyomata látszik a nyugati fal tengelyében. Ez a belső fal nemcsak elválasztotta a sírhelyeket, hanem a nagyméretű vízszintes sírzáró téglák alátámasztására is szolgált.

¹⁵⁵ Habár a szöveges részben (FÜLEP 1984, 82–85. és FÜLEP – BURGER 1981, 55–56.) sírkamráról beszél, azaz az értelmezés és a számozás nincs összhangban. Gábor O. szintén sírkamrának gondolja. GÁBOR 2016, 72–73.

¹⁵⁶ Az Apáca utca 8. északnyugati részén talált ún. ikersír sírjait és az ún. közösségi sírkamra keleti oldala melletti kettős sír sírjait következetesen külön-külön számokkal látta el (G/1 és G/2 ill. G/15 és G/16).

¹⁵⁷ Az egyik legfejlettebb téglasír. Sírkamrának lenne tekinthető, ha lenne bejárata. Annak ellenére, hogy a K-i vége hiányzik az építménynek, biztosan kijelenthető, hogy ott nem volt bejárat. A sírépítmény olyan széles, hogy abban csak két sír fért el, a kettő közötti közlekedőfolyosó nem. Ennek helyén a sírok közös osztófala emelkedett.

¹⁵⁸ GÁBOR 2016, 73–74.

¹⁵⁹ FÜLEP 1984, 85.; GÁBOR 2016, 74.

¹⁶⁰ Fülep F. sírként számozta, de sírkamrának nevezte, Gábor O. szintén sírkamrának nevezi.

¹⁶¹ TÖRÖK 1941; BUZÁS 2010.; Fülep F. R/217-es számon jelöli, s ez alapján sírnek tekinti. FÜLEP 1984, 68.

zik, falai a templom szentélyének a falaihoz igazodnak.¹⁶² Török Gy. által felvázolt *columbarium* elképzelésnek az is ellentmondott már, hogy a szerző leírása alapján nem elégetett csontmaradványok kerültek elő, hanem apróra zúzott emberi csontanyag. Előbbiek alapján a földalatti helyiség egy, a Szent Bertalan templomhoz tartozó csontkamra (*ossarium*) volt.¹⁶³ A *columbarium* elképzelés így elvethető. Mivel nem római kori temetkezéshez kapcsolódik, a számozásból kimarad.

3.31. GÁBOR 2016, XXXI. sírkamra – Cella trichora1 (1922, 1955) a székesegyház Ny-i oldalánál:¹⁶⁴ (13. kép: TÓTH 2025 XXV. számú) Az I. számú *Cella Trichora* a késő római temető egyik legvitatottabb épülete az építéstörténetét illetően. A 2013–2014. évi régészeti kutatások alapján a legtöbb vitás dolgot lehetett tisztázni.¹⁶⁵ Emellett összevetési alapot kínált a 2010–2011. évben feltárt II. számú *Cella Trichora* is.¹⁶⁶ A háromszagos épületrész felszíni, mint a másik épületnél.¹⁶⁷ Ennél az épületnél azonban a II. számúval ellentétben nincs készre megépített földalatti sírkamrarész, de még az épülettel egykorú sír sem a padlószint alatt.¹⁶⁸ Előbbiek alapján egy egyszintes felszíni épületről van szó a késő római időkben. Annyi bizonyos, hogy a földalatti sírkamrát is terveztek a felszíni épület alá, sőt a falazatát is megépítették, de belső teréből a földet már nem emelték ki.¹⁶⁹ Felmerül a lehetőség, hogy a *Cella Septichora* épületéhez hasonlóan ennek az építését sem fejezték be a római korban. A másik lehetőség, hogy az eredeti elképzelésekhez képest funkcióváltás történt.¹⁷⁰ Keresztény volta leginkább az Ókeresztény Mauzóleummal való építészeti rokonság, valamint a temetőn belüli fekvése alapján valószínűsíthető és ezáltal a 4. század legvége – 5. század eleje időszakra datálható építési ideje.

3.32. GÁBOR 2016, XXXII. sírkamra – Cella septichora (1938, 2005) a Felső-Sétatéren (Szent István tér):¹⁷¹ (13. kép: TÓTH 2025 XXVI. számú) Részlegesen földbe süllyesztett egyterű épület. Nincs elkülönülő sírkamra szint és emléképület szint. Az egyetlen belső padlószint viszont a szintsüllyesztésnek köszönhetően a külső térszín alatt van, aho-

¹⁶² Ezt már Török Gy. is megjegyzi. TÖRÖK 1941, 133.

¹⁶³ BUZÁS 2010, 4.

¹⁶⁴ SZÓNYI 1927; FÜLEP 1984, 51–53; GÁBOR 2016, 74–76.; TÓTH 2017a.; TÓTH 2017b, 77–84.

¹⁶⁵ Erről ld. TÓTH 2017a.

¹⁶⁶ TÓTH 2011.; TÓTH 2017b, 70–77.

¹⁶⁷ Gábor O. részlegesen földbe süllyesztett épületet feltételez a bejárattól lefele haladó lépcsők alapján. GÁBOR 2016, 75. Ez azonban téves kijelentés, ugyanis a központi tér padlószintje egy lépcsőfoknyival magasabban van, mint a *narthexé*, azaz a lépcsők csakis felfele vezethettek. A természetes római kori talajszint az épület északi oldala előtt 2013-ban megfigyelhető és mérhető volt, így a centrális tér terrazzó szintjével is összevethető lett. A külső szint mindössze 10–15 cm-rel van magasabban a belső szintnél. A szerző a II. számú *Cella Trichora* bejárata előtt lépcsőfokokat talált, s ugyanez lehetett az I. számú *Cella Trichora* külső bejárata előtt is.

¹⁶⁸ A *narthex*ben talált két sír a lelőköriülmények és az építésmód alapján biztosan középkori eredetű. Fülep F. CT/1 és CT/2 néven a római sírok között szerepelteti más középkori sírokhoz (R/23–24; R/25–26; R/27–29; R/30; R/31) hasonlóan. Ld. 2. kép.

¹⁶⁹ Ennek átvágott északi fala jelenleg is látható a centrális tér padlószintjébe süllyesztett közlekedőfolyosó metszetében az északi apszis előtt. A szerző a déli falat a 2014. évi bontási- és kivitelezési munkák során figyelte meg.

¹⁷⁰ Gábor O. felveti a temetői szertartás épület lehetőségét. GÁBOR 2016, 75.

¹⁷¹ GOSZTONYI 1939, 97–104.; GOSZTONYI 1940; GOSZTONYI 1943, 10–14.; FÜLEP 1984, 57–59.; GÁBOR 2016, 77–79.; TÓTH 2017b, 63–69.; TÓTH – POULET 2022a, 67–73.; Itt jegyezném meg, hogy a Felső Sétatérnek nevezett terület nem a Szent István térhez tartozik. A teret északról és keletről a Káptalan utca, délről maga a Sétatér határolja. A *Cella Septichora* feltárása 1938–1940 és 2005–2006. években történt meg.

va a nyugati oldalon lévő bejáraton keresztül lehetett lejutni. A temető legnagyobb épülete birodalmi szinten egyedi alaprajzzal. Építését az 5. század elején nem fejezték be. Az apszisokat valószínűleg temetkezésre akarták használni. A középső nyolcszögű tér mérete nagyszámú ember befogadására alkalmas, így a temetkezés mellett közösségi temetői szertartások funkcióját is elláthatta volna, ha megépül.¹⁷² Egyfajta bazilika előzménynek tekinthető funkcionálisan és építészetiileg. Építési ideje és építészeti megoldásai miatt biztosan ókeresztény épület.

3.33. GÁBOR 2016, XXXIII. sírépítmény – Pécsi Ókeresztény Mauzóleum (1975–1976) az Alsó-Sétatéren (Szent István tér):¹⁷³ (13. kép: TÓTH 2025 XXVII. számú) Felszíni emléképületre és földalatti sírkamrára tagolódó épület. Az átlagos, azonos struktúrájú épületektől a mérete és a tájolása különbözteti meg. A legszorosabb rokonságban a II. számú *Cella Trichora* épületével van.¹⁷⁴ Végső állapotát átépítés és bővítés által nyerte el.¹⁷⁵ Az első periódusában egy nyugati bejáratral rendelkező festetlen kisebb sírkamra létezett. A nyugati fal elbontása után ezt nyugati irányban kibővítették. Annak nyugati oldala mellé épült az a lépcsőlejáró, amelyen keresztül a földalatti helyiségek fölé emelt emléképületből le lehetett jutni a sírkamrába. A kifestett sírkamrás második periódus biztosan ókeresztény, az első a 3. századi eredetű, ide minden bizonnyal másodlagosan elhelyezett pogány szarkofággal bizonytalan. A Péter–Pál sírkamra mellett a legkiemelkedőbb ókeresztény emlék a temető területén a falfestmények színvonala miatt. Méretéből adódóan nevezte el az ásató Fülep F. mauzóleumnak. A feltáró Fülep F. ásatási dokumentáció alapján¹⁷⁶ az épületet a népvándorlás korban lakhatásra használták. Szinte biztosra vehető, hogy a Karoling-kori és középkori település egyik névadó épülete. Felújítására és templomként való használatára nincs egyértelmű adat ebből a két időszakból. Szinte biztosra vehető az is, hogy a felszíni épületrész romjainak földfelszínig való visszabontására a 15. század végi – 16. századi várerődítési munkálatok során emelt sor. A visszabontott falakat alapként felhasználva faszervezetes épületkonstrukciót emeltek a helyén, amely leégett. Az üres területen a hódoltság korban különböző beásásokkal lehet számolni az itt talált nagy mennyiségű oszmán kori kerámiaanyag alapján.¹⁷⁷

3.34. GÁBOR 2016, XXXIV. sírkamra – Mozaikos sírépítmény. 1883-ban került elő az Alsó-Sétatér (Szent István tér) és a Janus Pannonius utca sarkán (Pezsgőgyár):¹⁷⁸ (6. kép: F/2.) A pezsgőház telkén két időpontban két különböző jelenség került elő. Pajnády úr pincéjében 1833–1845 között¹⁷⁹ római mozaikpadló vált ismertté, amely a földrajzi fekvéséből adódóan temetői épületre utal. 1883-ban a Pezsgőház pincéinek ásása közben került elő egy sírkamraként azonosított boltozott helyiség.¹⁸⁰ Temetői épületként

¹⁷² GÁBOR 2016, 78.

¹⁷³ FÜLEP 1977b; GÁBOR 2016, 79–80. vö. TÓTH – POULET 2022a, 113–122.

¹⁷⁴ A felszíni épületek mérete egyezik, csak itt nincs meg a két oldalapszis, a sírkamra lejárát mindkét esetben a felszíni épületen belül van, a sírkamratér osztott, előkamrára és a tényleges temetkezőhelyre tagolódik.

¹⁷⁵ Az építéstörténetre ld. TÓTH – POULET 2022a, 114–118.

¹⁷⁶ FÜLEP 1975; FÜLEP 1976.

¹⁷⁷ FÜLEP 1975 és Fülep 1976 alapján.

¹⁷⁸ GÁBOR 2016, 80–81.; VADAY – GÁBOR 2022.

¹⁷⁹ Pajnády József városi tanácsos 1833-ban vette meg a telket. MADAS 1978, 680. Haas M. 1845-ös munkájában ír a Pajnády úr telkén előkerült mozaikpadlóról. HAAS 1845, 226.

¹⁸⁰ Az adatot először MADAS 1978, 680. a Pécsi Figyelő című újság alapján közölte. A kérdést részletesen vizsgálata VADAY – GÁBOR 2022, 36–37.

Gábor O. az 1883-as jelenséget azonosította. Bizonytalan, hogy a két adat ugyanarra az építményre vonatkozik-e, valamint az is, hogy a boltozott helyiség ténylegesen római sírkamra volt-e. Eme bizonytalansági tényezők kizárják, hogy sorszámozni lehessen a két különálló vagy a két összetartozó jelenséget akár egy önálló vagy két különálló számmal. Helytelennek tartjuk ez alapján, hogy Gábor O. számmal látta el.

Gábor O. tévesen állítja, hogy Gosztonyi Gyula az előbbi lelőhelyet a mai Szent István tér északnyugati sarkán lévő telekkel azonosította volna. Gosztonyi mind az 1939-es, mind az 1943-as munkájában a cédrusfából készült és bronzlemezzel díszített ládikát kötötte az akkori 2743 helyrajzi számú telekhez,¹⁸¹ amely Haas M. szerint¹⁸² egy sírkamrában került elő 1839-ben.¹⁸³ Gosztonyinál annyi a feltételezés mindössze, hogy a cédrusfás ládikát rejtő sírkamra a Szent István tér 21. telek lehet.¹⁸⁴ Az ellentmondó és hiányos adatok miatt bizonytalan a cédrusfából készült ládikát rejtő sírkamra földrajzi helye, technikailag három helyszín is szóba jöhet.¹⁸⁵ Gábor O. a Szent István tér 21-et lelőhelyként még a számozatlan tételek között sem szerepelteti. Azt viszont helyesen állapította meg, hogy Kiss Ákos a mozaikpadlókról írt munkájában tévesen azonosította Pajnády Józsefet kanonokként, és mosta össze a Pezsgőház telkén talált mozaikot a Káptalan utca 6. telek mozaikpadlójával.¹⁸⁶

3.35. GÁBOR 2016, XXXV. sír – Épített dongaboltozatos sír a Széchenyi tér É-i végében a Dzsámi fölött.¹⁸⁷ (6. kép: S/9.) Maga a szerző is sírnak nevezi az építményt, ezért beszámolója már a saját logikája alapján is indokolatlan. A nyugati oldalon van ugyan egy kicsi „bejárati nyílás”, az előtt pedig egy aknaszerűen kialakított mélyedés, de valójában egy

¹⁸¹ GOSZTONYI 1939, 116.; GOSZTONYI 1943, 32.

¹⁸² HAAS 1845, 228.

¹⁸³ Haas M. csak annyit ír, hogy „... nem messze a székesegyháztól...”. Ez alapján lehetne a Szent István tér 12. és a Szent István tér 21. telek is. Mindkettő telek hasonlóan kb. 120 méter távolságra van a székesegyháztól délnyugati ill. dél-délkeleti irányban. Gosztonyi meg is jegyezte mindkét munkájában, hogy „A sírboltra vonatkozólag minden egyéb adat hiányzik.” Gosztonyi azért sem gondolhatta a Szent István tér 12. telekre a ládika és a sírkamra vonatkozásában, mert az 1939-es munkájában „Sírkamra a székesegyháztól délre. 1858 előtt.” névvel nevezi ezt a sírkamrát. Ha a Szent István tér (akkor Scitovszky tér) 12. telekhez biztosan köthető lett volna, akkor annak lelőhelyét pontosan meg is nevezte volna. A Pezsgőgyár telkével csak a mozaikpadlót kapcsolta össze, s a mozaikpadlót nem is kötötte sírkamrához, hanem az „Az egyéb vegyes római kori leletek” fejezetben szerepel. Mivel részéről is csak feltételezés a Szent István tér 21. telek, mint előkerülési helye (részletesen ld. a következő jegyzetben), ezért a megnevezésben csak a székesegyháztól való irányát nevezte meg.

¹⁸⁴ A feltételezés nem légből kapott, hanem Rómer F. azon megjegyzésén alapul, „... hogy e ritka darabot [cédrusfából készült bronzveretes ládika] nem Nendwich gyógyszerész földjén, hanem a püspöki vár alatt, a házak első sorában álló Weidinger Alajos, könyvkötő és könyvárusnak kertjében találták.” RÓMER 1876, 176. Az előkerülés idejére Rómer F. 1842-t ad meg, Haas M. 1839-es adatával szemben. A „püspökvár alatt” kifejezés ekkor alapvetően a vár nyugati részére vonatkozhatott, mert a keleti felén a déli várfalat és a délkeleti sarokbástyát már a 19. század első harmadában elbontották. Azonban a köztudatban még azért élhetett, hogy az elbontott rész is „vár” volt. Így száz százalékos bizonyosságú kijelentést nem tehetünk. Már csak azért sem, mert hasonló időpontban került elő a ládika, mint a mozaikpadló a pezsgőház telkén (1833–1845 ill. 1839 vagy 1842). Így nem alaptalan azt gondolni, hogy akár e két dolog össze is köthető, azaz Gosztonyi tényleg tévedett és a ládika is a pezsgőház telkén került elő ugyanakkor, mint amikor a mozaik. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy Weidinger Alajosnak sem a Szent István tér 12., sem a Szent István tér 21. telken nem volt ingatlana MADAS 1978 alapján. Volt viszont a családhoz köthető ingatlan az Apáca utcában a 12. szám alatt. MADAS 1978, 168. Ha a személynevet vesszük alapul és helyesnek a ládikával kapcsolatban, akkor elképzelhető, hogy a ládika és a sírkamra az Apáca utca 12. telekre lokalizálható, ami teljesen helytálló lenne. Lehet, hogy a szóbeli közlő, akitől Rómer F. az információt begyűjtötte, rosszul emlékezett a helyszínre.

¹⁸⁵ Ld. 183. és 184. jegyzeteket.

¹⁸⁶ GÁBOR 2016, 81.

¹⁸⁷ TÓTH 2010a; TÓTH 2010b.; GÁBOR 2016, 81–82.

szimbolikus bejárat, azon keresztül halottat nem lehetett a sírba belehelyezni és azon a sírpítménybe bejutni. A belső térben az építmény méretéből adódóan nem lehetett elkülönített sírhely sem. Valódi bejárat nyílást a sír második építési periódusában nyitottak felül a dongaboltozat tudatos áttörésével. A szerző által említett felszíni sírkert csak az egyik közölt megoldás a sír felszíni jelölésére, a másik megoldás a sírhely kövekkel való körberakása lehetett.¹⁸⁸ A felső nyílást záró nagy kőlapok a feltáráskor előkerültek.

Az építmény egy épített falú, felül dongaboltozattal zárt téglasír, amelynek az első periódusban volt egy szimbolikus bejárata előtte egy aknaszerű mélyítéssel, a második periódusban pedig felül egy valódi bejáratot nyitottak a síron. Tájolásában is a késő római téglasírokra jellemző nyugat-kelet irányt követi. Ez a dongaboltozatos téglasír eddig ismert legfejlettebb formája részleges sírkamra „imitációval”, ez áll legközelebb egy sírkamrához. A felállított kritériumrendszer alapján nem beszámolható. Keresztény volta nem eldönthető.

3.36. GÁBOR 2016, XXXVI. sírkamra – Cella trichora² a Janus Pannonius utca Ny-i végében a „Rózsakertben”:¹⁸⁹ (13. kép: TÓTH 2025 XXVIII. számú) A szerző az épületet „hevenyészettebb” kiépítésűnek tartja, valamint hiányolja az épület körüli sírokat. Utóbbi egyszerűen megindokolható: A régészeti kutatás az épület legszűkebb területére korlátozódott, valószínűleg ez lehet a sírok „hiányának” a magyarázata.¹⁹⁰ Az épület körüli sírok számát és rendszerét csak újabb feltárásokkal lehetne egyértelműen tisztázni. A hevenyészettebb építésmódra semmi sem utal. Ez az egyetlen olyan ismert temetői épület, amelynél a sírkamra és a felszíni épület egyetlen terv alapján készült, azaz a felszíni épület nem később, egy külön építési periódusban került a sírkamra fölé. A felszíni épületet pontosan rátervezték és ráépítették a sírkamrára, s a síkfödém alkalmazása a sírkamránál csak úgy volt lehetséges, ha a két szint egy periódusban épült meg. A sírkamra padlózatát masszív terrazzo padló képezi, falazatát vastag, egyenletes felszínű vakolat borítja. A falazástechnika is az átlagos szintet hozza, tört mészkőből falazták, helyenként vörös homokkővel kiegészítve és kiegyenlítő téglasorokat eszközöltek a falazatban.¹⁹¹ Építési szerkezetét tekintve az Ókeresztény Mauzóleummal áll a legszorosabb rokonságban.¹⁹²

A két *cella trichora* és a *Cella Septichora* funkcióját illetően a következők állíthatók: Az I. számú *Cella Trichora* esetében is ugyanúgy terveztek sírkamrát a felszíni épület alá, mint a II. számúnál. A sírkamra falait megépítették, de a földet a belső térből nem emelték ki. Ezt két dologgal lehet magyarázni: befejezetlen maradt az építése; megváltozott az épület funkciója, azaz nem akarták temetkezésre használni. A *Cella Septichora* nem épült meg, így abban sírok értelemszerűen nem kerültek elő. Méretéből és a belső tér struktúrájából adódóan szertartások végzésére alkalmas volt. A II. számú *Cella Trichora* alatt sírkamra volt, így a fölötté lévő felszíni épület elsődlegesen mindenképp emléképületként értelmezhető.

A három épület egymáshoz viszonyított földrajzi fekvése, valamint a II. számú *Cella Trichora* épületének a római településhez viszonyított elhelyezkedése nem véletlenszerű, hanem tervezett elgondolás alapján választották ki az épületek helyét. A két

¹⁸⁸ Ld. TÓTH 2010b, 76, 6. kép a és b.

¹⁸⁹ TÓTH 2011; GÁBOR 2016, 82–83.; TÓTH 2017b.

¹⁹⁰ A tervátsatás előtti régészeti megfigyelés alkalmával a *cella trichora* épületétől északra hat késő római téglasír került elő, a legközelebbi 3 méterre volt az épülettől. TÓTH 2011, 3.

¹⁹¹ Építésművészetben leginkább a *Cella Septichora* épületéhez hasonló.

¹⁹² Ld. 174. jegyzet megjegyzéseit.

6. kép: Sorszámmal nem ellátható objektumok, amelyekkel kapcsolatban felmerült a kutatásban, hogy a késő római temetőhöz tartozó épített emlékek lennének (1. kép táblázata alapján) (Ábra: Tóth Zsolt)

háromkaréjos és a hétkaréjos épület egyvonalban helyezkedik el, méghozzá úgy, hogy a közepén lévő *Cella Septichora* épületétől egyenlő távolságban található a két *cella trichora*. A II. számú *Cella Trichora* hossz tengelyének iránya egyvonalba esik a település észak-dél irányú főútjának az irányával, azaz nyílegyenes úton lehetett a településről az ókeresztény temető „kapuját” képező temetői épületig eljutni. A méretükön túl az előbbieken alapján építésük célja túlmutat az egyszerű családi sírbolton. Nem csak a II. számú *Cella Trichora*, hanem a másik két épület is alkalmas volt szertartások végzésére. Az Ókeresztény Mauzóleummal, a *Cella Septichora*, az I. számú *Cella Trichora* és a II. számú *Cella Trichora* épületével való rokonság alapján biztosan ókeresztény épület.

3.37. GÁBOR 2016 – Király utca 3. – az Aranyhajó fogadó előtt festett sírkamra került elő 1770-ben.¹⁹³ A festett sírkamrára vonatkozó adat Nagy Lajostól származik,¹⁹⁴ ami egy félreértés eredménye. A nevezett helyen téglasír került elő 1870-ben.¹⁹⁵ Az elsődleges forrás Szerdahelyi Gábor, aki egy festett kriptát említ. Ő azonban a Nagy Lajos Gimnázium keleti szárnyának (a korabeli jezsuita *Collegium*) alapásásakor előkerült festett kriptáról ír.¹⁹⁶ Ezt az építményt látta el Fülep F. a XI-es sorszámmal. Gábor O. Fülep F. alapján szerepelteti is ezt a sírkamrát munkájában a forrás megnevezésével együtt. Egy nem ellenőrzött adat rossz felhasználásával keletkezett ez a Király utcában nem létező sírkamra. Az 1770-es dátum is félreértésből származik. Szerdahelyi G. munkájából létezik egy kiadás 1770-ből is. Ez alapján történhetett a dátum megadása. A munkának azonban van egy korábbi kiadása is 1732-ből. Így a kiadás dátumához semmiképp sem lehetne a sírkamra előkerülését kötni.

3.38. GÁBOR 2016 – Alsó-Sétatér (Szent István tér, régebben búzapiac, illetve Scitovszky tér). 1868-ban földdel betöltött sírkamra maradványait találták pinceásáskor:¹⁹⁷ (6. kép: Q/2.) Gábor O. a Pezsgőgyár telkéhez köti ezt a sírkamrát, az itt talált mozaikos építményhez való viszonyát nem tartja tisztázhatónak. Horváth Antal tudósítása 1871-ből származik,¹⁹⁸ így az általa említett sírkamra is ebben az évben, esetleg 1870-ben kerülhetett elő, s nem 1868-ban. Horváth A. leírása szerint az építmény boltozata mészszivagból¹⁹⁹ készült. Ez semmiképp sem egy római építményre utal, ugyanis a római dongaboltozatok a temető területén kizárólagosan falazótéglából készültek. Ez alapján kizárható, hogy római sírkamráról lenne szó. Leginkább egy középkori pince kerülhetett elő. Egyéb adat hiányában nem meghatározható, hogy a Szent István tér melyik telkéről lehet szó. A Pezsgőház telkét sem lehet kizárni.

3.39. GÁBOR 2016 – Szent István tér (Dóm tér közepe: az 1920-as években a Möller-csatorna készítésekor festett vakolat került elő, amiből Fülep Ferenc újabb sírkamrára következtetett. Visy Zsolt, a Pattantyús-Ábrahám Miklós által végzett 2005. évi műszeres felderítés alapján talán ennek az épületnek a feltételezhető nyomait mutatta ki „C”-vel jelölve. A geofizikai mérések alapján 5 db sírkamrát feltételeztek (A–E). Az A-jelűt a szé-

¹⁹³ GÁBOR 2016, 40.

¹⁹⁴ NAGY 1938, 39.

¹⁹⁵ GOSZTONYI 1939, 106, 3. számú.

¹⁹⁶ SZERDAHELYI 1732, 273–274.

¹⁹⁷ GÁBOR 2016, 40.

¹⁹⁸ HORVÁTH 1871.

¹⁹⁹ Azaz mésztufából épült. Egyéb megnevezései az édesvízi mészkő, tavi mészkő, forrásmészkő, traventino, illetve mészszínter.

kesegyház délnyugati sarkánál. A B-jelűt a Püspöki Palota keleti oldalánál, a ballusztrád felett. A C-jelűt (fentebb már említettük) a VI. sírkamrától néhány méterre délkeletre. A D és E jelűeket pedig a C-től keletre.²⁰⁰ (6. kép: H/2. és 13-16.; 13. kép: Tóth 2025 XXIX. számú) A festett, sírkamrára utaló vakolatdarabok 1922-ben kerültek elő Szőnyi Ottó kutatómunkájának az eredményeképp. Az előkerülés nem a Möller árokhoz köthető. Szőnyi ugyanis kiterjesztette a vizsgálódását a tér középső részére is. Azt nem tudjuk, hogy pontosan hova. Arról nem ír, hogy szelvényt vagy árkot ásott-e itt. Arról sincs adat, hogy mindez milyen mélységben jelentkezett.²⁰¹ Annyit közöl Szőnyi, hogy egy támpilléres, hatalmas, csúcsíves stílusú épület nyugati sarkánál kerültek elő a vakolatdarabok. A Dóm tér 2019. évi feltárásánál²⁰² egyetlen olyan támpilléres építmény került elő, amelyre valamelyest ráillene Szőnyi leírása. Ez egy kelet – nyugat irányú 13–14. századi várfal. Ennek azonban a nyugati vége nem került elő. Így kérdéses, hogy ez azonos-e a Szőnyi által említett fallal. A festett vakolatdarabok elsődlegesen ténylegesen festett sírkamrára utalnak. Azonban az sem zárható, hogy a középkori székesegyházból származó anyag, amely az 1882–1891 között végzett restaurációs tevékenység során kerülhetett a tér területére bontási törmelékként.

2016-ban a Möller árokban végzett csatornavezeték csere során²⁰³ a VI. számú sírkamráról keletre az árok keleti szélén egy új temetői épület felszíni részének nyugati széle került elő.²⁰⁴ Környezetében azonban festett vakolat nem jelentkezett. Így kérdéses, hogy Szőnyi ennek a pusztulásrétegére akadt-e rá. Továbbá az épület felett a 19. századi, díszlépcsős monumentális maradványa helyezkedik el, így nem hozzáférhető. Mivel ugyanis a kazettás falazás jellemzi, mint a XIX. és XX. számú épületeket, feltehetőleg egy zárt fülkeépületről van szó, aminek a kifestése erősen kétséges. Szőnyi valószínűleg egy másik épület maradványait találta meg. A Visy Zs. által „C”-vel jelölt épület hozzávetőlegesen oda van jelölve, ahol a 2016-os épület előkerült, így azok egyezhetnek egymással.²⁰⁵

A Visy „A” jelű szinte biztosan temetői épület lehet. Ennek az alaprajza is kivehető hozzávetőlegesen. Méretre és alaprajzra az V. számú épülettel mutat nagyfokú hasonlóságot.²⁰⁶ Helye alapján nem elképzelhetetlen, hogy Szőnyi az e fölötti pusztulásrétegben találta a festett vakolatdarabokat. A nyugati széle a radarfelvétel alapján hiányzik. A Visy „B”, a „D” és „E” jelűek²⁰⁷ a hullám-visszaverődés becsülhető mélysége alapján feltételezhető, hitelesítés nélkül földfelszín alatti középkori objektumok is lehetnek. Mind a négy hitelesítést igényel.

3.40. GÁBOR 2016 – 1927-ben, csatornázási munkák során a Cella septichora közelében festett sírkamra került elő. Először csak sárga, később figurális falfestményekről készült tudósítás. Gosztonyi Gyula mégis „negyedik festetlen kubikumumnak” nevezte. ... Elhelyezkedése alapján később Gosztonyi Gyula a Cella septichorának vélte, illetve Fülep Ferenc talán ezt a sírkamrát azonosította a „mozaikos” sírkamrával.²⁰⁸ (13. kép: TÓTH 2025 XXIV. számú) A címben említett sírkamra a „X. számú temetői épület kér-

²⁰⁰ GÁBOR 2016, 41.

²⁰¹ SZŐNYI 1927, 183–184.

²⁰² A szerző ásatása. Ld. TÓTH é.n.

²⁰³ A szerző által végzett régészeti megfigyelés a csatornaárókban a Dóm tér déli részén.

²⁰⁴ Ld. 4.1. fejezetet.

²⁰⁵ Vö. 13. kép és VISY 2007a, 58, 10. ábra.

²⁰⁶ Vö. VISY 2007a, 56, 7. ábra és VISY 2007a, 57, 8. ábra. Ld. még VISY 2023.

²⁰⁷ VISY 2007a, 58, 10. ábra.

²⁰⁸ GÁBOR 2016, 41.

déskör"-rel függ össze. Fejes György két jelenséggel kapcsolatban említett meg festett vakolatot. Az egyik az íves fal volt, a másik a bejáratos épület. A sárga festést az íves falnál említi, a figurális díszítést a sárga festéssel kapcsolatban Nagy Lajos hozza elő Fejes György közlése alapján. A sárga festést tévesen köti Nagy Lajostól kezdve a kutatás a sírkamrának tartott bejáratos épülethez. Ugyan Gosztonyi is ebbe a hibába esett, de azt logikusan megmagyarázta, hogy miért a festetlen sírkamrák között szerepelteti. Lehetségesnek tartotta, hogy a *Cella Septichora* épületénél tett megfigyelései alapján, a festett vakolatdarabok nem a sírkamrához tartoznak. Gosztonyi nem a későbbi, hanem a korábbi munkájában vélte a *Cella Septichora* részének a sárga festésű épületet. Az írás születésekor a hétapszisos épületnek még csak nagyon kis része volt feltárva. A *Cella Septichora* felső terében előkerült festett vakolatdarabok alapján feltételezte Gosztonyi, hogy Fejes tudósítása a sárga (valójában nem sárga) festésű épület a feltárás alatt lévő, akkor még ismeretlen alaprajzú és felépítésű épület része lenne. Fülep összevonta egy épületté (teljesen tévesen) az 1841-ben és 1927-ben talált jelenségeket, így Fülep egyértelműen ezt az épületet is a mozaikos épület részének tekintette és az összevont jelenségeket nevezte X. számú temetői épületnek. Ma már tudjuk, hogy a címben szereplő épület a XXIV. számú temetői épülettel azonos.²⁰⁹

3.41. GÁBOR 2016 – A Felső-Sétatéren a VIII–IX. sírkamrák közelében az 1940–41-es ásatások idején a VIII. sírkamrától délre és keletre folytatott ásatások során a IX. sírkamrától É-ra, az Altmann Prosper-szobor É-i oldalánál Török Gyula római falakat talált.²¹⁰ (6. kép: H/4. és H/5.) Török Gyula nem az 1940–41. évi kutatás során, hanem 1943-ban talált falakat a két sírkamrától keletre, méghozzá két helyen. Pontosan nem meghatározott helyen, de valahol a Felső Sétatér keleti szélé felé közép tájt ismeretlen irányú és kelet-nyugat irányú, római korinak gondolt falszakaszok kerültek elő. Az említett emlékoszloptól északra, a tér északkeleti sarkában pedig feltételezően római korinak gondolt falak kerültek elő.²¹¹ Nem lehet kizárni, hogy középkori falakról van szó, az előkerült jelenségek hitelesítést igényelnek.

3.42. GÁBOR 2016 – A Széchenyi tér Ny-i oldalán, a Nagy Lajos Gimnázium DK-i sarkánál villanyoszlop állításakor festett kőfaltöredék és téglakonzol került elő. Mivel a helyszín a temető területén van, a festett fal sírkamrára utal, a konzol pedig felszíni építményre.²¹² (6. kép: H/6.) Fülep Ferenc 1977-es munkájában szerepel először az adat, hivatkozás nélkül,²¹³ ahol meglepő módon sírnak feltételezi.²¹⁴ A közlés szerint 1959-ben téglakonzol és festett kőfal került elő villanyoszlop állítás alkalmával. Mivel leltári számokat is közöl, feltételezhetően leltárkönyvből vette az adatokat. A pontos lelőköörülmények és a mélység nem ismertek, így a téglakonzol lehet másodlagos helyzetű is, a festett fal pedig származhat későbbi időszakból. A festett fal és a téglakonzol, amennyiben római koriak és elsődleges lelőhelyűek, mindenképp jelentősebb épületek utalnának.²¹⁵ A temető nyugati szélén egyelőre temetői épület még nem került elő.

²⁰⁹ A kérdéskörrel részletesen TÓTH 2025. Ld. még 3.10. és 3.24. fejezeteket.

²¹⁰ GÁBOR 2016, 41.

²¹¹ Dunántúl 1943; FÜLEP – BURGER 1981, 23–24; FÜLEP 1984, 61.

²¹² GÁBOR 2016, 42.

²¹³ FÜLEP 1977a, 38.

²¹⁴ R/201-es számú.

²¹⁵ A Nagy Lajos Gimnázium épületkomplexumához két bizonytalan adat köthető még: ld. 3.11. és 3.58. fejezeteket.

3.43. GÁBOR 2016 – Szent István tér 12. – Apáca u. 14: 1968-ban a Pezsgőgyár K-i végében Fülep Ferenc 1 m mélyen É-D irányú vakolt falakat talált, melyek közül az egyik („2. fal”) apszidiálisan kanyarodott, és az egy évvel később megásott XIII. sírkamra Ny-i falának bizonyult. A másik fal egyelőre azonosítatlan.²¹⁶ (6. kép: S/7.) A két fal Fülep Ferenc ásatási dokumentációja szerint az 1. árokban került elő.²¹⁷ A XIII. számú épület nem sírkamra, hanem felszíni épület, amelynek padlószintje alatt sírok voltak.²¹⁸ A Gábor O. által azonosítatlannak mondott fal az 1. árok északnyugati sarkában került elő 1968-ban. Feltárására 1969-ben került sor.²¹⁹ Fülep egy földfelszín feletti, patkó alaprajzúnak nevezett építményt tárt fel, amelynek a keleti fala egyenes. A kívül vakolt, kápolnának gondolt épület padlószintje alatt egy nagyméretű téglasír került elő.²²⁰ Ez az épület mind Fülepnél, mind Gábornál a XV. számon szerepel,²²¹ azaz egy beszámozott és azonosított építményről van szó.

3.44. GÁBOR 2016 – A Szent István téren található Kioszk épületének ÉK-i sarka tövében Fülep Ferenc 1975-ben egy sírkamra falait találta meg.²²² (6. kép: H/8.) 1975-ben G. Sándor Mária kutatott a Kioszknál, ahol annak délkeleti fala mellett római sírkamra boltozatának részletét találta meg.²²³ A fotódokumentációban egy kőfalú épület északnyugati sarka látszik. A nyugati fal belső oldala mellett, az északon áthaladva egy lapos téglával fedett objektum vehető ki (csatorna?). Hitelesítő feltárással lehetne eldönteni, hogy milyen jelenségekről van szó.

3.45. GÁBOR 2016 – Aradi vértanúk útja. A Püspökvár középkori várfalának ÉK-i sarkobástyájától kiinduló É-i fal szakaszán – attól északra – részben a fal alatt római kori épület falmaradványai kerültek elő. Az építmény azonban a 4. századi temető feltételezett határától É-ra található. Valószínűleg inkább az É felé vezető út mentén emelt épületről, de nem síremlékről van szó.²²⁴ (6. kép: H/9.) Sajnos az 1976-ban előkerült épület pontos helye Sándor Mária közlése alapján nem meghatározható. Csak annyit bizonyos, hogy a püspökvár északi fala alatt és előtt került elő. A közlés alapján csak feltételezni lehet, hogy ennek az épületnek a bontási törmeléke került elő 2020-ban a vár északnyugati sarkortnyától keletre.²²⁵ Az épület területileg elkülönül a temető északnyugati szélétől, funkciója feltárással nélkül nem meghatározható. Hitelesítés nélkül nem beszámozható.

3.46. GÁBOR 2016 – A Szent István téren, az Ókeresztény Mauzóleum ásatása során (1970-es évek) Fülep Ferenc által talált falmaradvány (bejárat maradványa), amely a Pezsgőgyár előtti úttest alatt húzódik. Korábban ugyanitt mozaikpadló előkerüléséről is volt híradás. A két épület esetleg egybetartozik.²²⁶ (6. kép: H/10.) Fülep Ferenc az

²¹⁶ FÜLEP 1968; FÜLEP 1969; FÜLEP 1984, 87 és 108; GÁBOR 2016, 42.

²¹⁷ FÜLEP 1968.

²¹⁸ Ld. ehhez a 3.13. fejezetben írtakat.

²¹⁹ FÜLEP 1968; FÜLEP 1969.

²²⁰ FÜLEP 1984, 108, L/42-es sír.

²²¹ Ld. még a 3.15. fejezetben írtakat.

²²² SÁNDOR 1976; GÁBOR 2016, 42.

²²³ SÁNDOR 1976.

²²⁴ SÁNDOR 1977.; GÁBOR 2016, 42.

²²⁵ A szerző által végzett régészeti feltárással, publikálatlan. Ld. még az 4.6. fejezetet.

²²⁶ FÜLEP 1977b; FÜLEP 1983; GÁBOR 2016, 43.

1976. évi feltárás kapcsán az apszis középső részén elhelyezkedő pillértől keleti irányba kiágazó hatalmas falról ír, amely az akkori úttest alá esett.²²⁷ 1982-ben a műemléki beruházás alatt az apszistól keletre egy nagyméretű épület került elő a tudósítás szerint, amelynek ismertté vált nyugati falrészlete a bejárattal, a déli fala egy korábbi elfalazott bejárattal és az épület délkeleti sarka.²²⁸ A két leírás nincs egymással összhangban.²²⁹ Fülep F. arról ír, hogy „A K-i fal D-i sarkát is sikerült, – az építkezés és az úttest miatt nagyon szűk és veszélyes területen, – meghatározni.”²³⁰ Előbbi alapján ez az épület nem nyúlhatott be a pezsgőház alá, azaz az ott előkerült emlékek a jelen ismeretanyag alapján nem állhattak kapcsolatban az Ókeresztény Mauzóleumtól keletre előkerült épülettel.²³¹ A rövid szöveges tudósításon kívül sajnos az épületről sem felmérés, sem fotó dokumentáció nem maradt fenn. Az épület jobb megismerése hitelesítést igényel.

3.47. GÁBOR 2016 – Apáca u. 12–14. sz. előtt, az úttest D-i fele alatt. Csatornaárok ásása idején Ecsedy István leletmentése során 1985 körül római kori falmaradványok kerültek elő. Sírkamraként való értelmezésüket feltételezhetjük:²³² (6. kép: H/11.) Közműépítési munkákhoz kapcsolódva 1985-ben közelebről meg nem határozott korú köépület feltárására került sor az Apáca utcában Katona Győr Zsuzsa tudósítása szerint.²³³ Adatok hiányában pontosabb meghatározás nem lehetséges. A rendkívül szűkös ismeretanyag alapján római kori temetői épületnek való feltételezése nem elfogadható hitelesítés nélkül.

3.48. GÁBOR 2016 – Apáca u. 8. – Festett ikersír (1958–1961):²³⁴ (6. kép: S/4.) A feltáró Fülep Ferenc is sírként számozta be,²³⁵ dongaboltozatos, belül festett kettős sír. Katona Győr Zsuzsa is csak azért látta el számmal,²³⁶ mert munkájában a látható és bemutatott emlékeket kellett számbavenni. Mivel sír és nem temetői épület, a táblázatban való szerepeltetése nem helyénvaló. A belső falfelületen megjelenített rácsmotívum és Krisztogram alapján biztosan ókeresztény. A kifestés stílusában és minőségében nagyban hasonlít a GÁBOR XX. számú temetői épület sírkamrájában a keleti sírban látottakhoz.

3.49. GÁBOR 2016 – Szent István tér 12. – Apáca u. 14: 1968-ban a Pezsgőgyár K-i végében Fülep Ferenc belülről kifestett sírt talált, ami szintén nem tekinthető sírkamrának.²³⁷ (6. kép: S/8.) A sír a feltárási terület északnyugati sarkában került elő 1969-ben a Szent István tér 12. telekrészen, azaz a mai Pezsgőház délnyugati részén. A feltáró

²²⁷ FÜLEP 1977b, 246.

²²⁸ FÜLEP 1983.

²²⁹ 1976-ban csak bányászati módszerekkel volt kutatható az Ókeresztény Mauzóleum keleti apszisa a külső oldala mentén ázott földalatti vájatban, azaz a megfigyelési lehetőségek korlátozottak voltak. Ezzel szemben 1982-ben rendes régészeti kutatás alapján voltak a jelenségek vizsgálhatóak.

²³⁰ FÜLEP 1983.

²³¹ Még ha lenne is feltáratlan keleti apszisa ennek az épületnek, akkor az a mai úttest alá esne.

²³² GÁBOR 2016, 43. Gábor O. nem adja meg, hogy az adat honnan származik.

²³³ KATONA GYŐR 1986.

²³⁴ FÜLEP 1984, 76; GÁBOR 2016, 43.

²³⁵ G/1 és G/2.

²³⁶ KATONA GYŐR 2000, 14. számú.

²³⁷ FÜLEP 1984, 119; GÁBOR 2016, 43.

Fülep Ferenc is sírként számozta be.²³⁸ A sírről soha senki nem állította, hogy sírnál komolyabb régészeti jelenség lenne. A táblázatban való szerepeltetése nem helyénvaló.

3.50. GÁBOR 2016 – A székesegyház altemplomának 2008. évi magnetométeres vizsgálata során a középső részen a mai padló alatt kripta falai mutatkoztak. E falak lehetnek 4–5. századiak, de 11–12. századiak is. Ásatás azon a helyen még nem folyt:²³⁹ (13. kép: TÓTH 2025 XXX. számú) Gábor O. utolsó számozása óta (2016) a területen volt régészeti kutatás, a szerző végezte 2019-ben. A tervátsatás eredményei alapján egy részlegesen földbe süllyesztett késő római temetői épület található a székesegyház altemplomának középső része alatt.²⁴⁰ Beszámozandó épület.²⁴¹ Biztosan ókeresztény, az épületben mártírsír feltételezhető az utóélete alapján. Ez az épület hozható összefüggésbe a középkori székesegyház eredetével.

Gábor O. teljességre törekvő gyűjtéséből kimaradt néhány olyan adat, amely esetleg sírkamrára utalhat.

3.51. Szent István tér, bronz veretekkel díszített faládika.²⁴² (6. kép: F/3.): A ládika tarthatott a téren előkerült valamelyik sírkamrához, de sok a bizonytalanság. Az előkerülés ideje sem egyértelmű (1839 v. 1842).

3.52. Dóm tér, oszlop alapzatok a püspöki palota keleti homlokzata előtt.²⁴³ (6. kép: Q/3.): 1922-ben, a téren áthaladó esővíz elvezető csatorna (Möller csatorna) ásásakor kerültek elő. A kutatás sokáig összefüggésbe hozta egy bazilika épülettel. Ma már tudjuk, hogy a 14. századi gótikus püspöki palota periódusaihoz tartoznak.²⁴⁴

3.53. József utca 13., Épülethez tartozó, téglából összerakott padozat. (6. kép: H/3.): 1927-ben építkezés során került elő 2,40 m mélységben. A közelében ugyanekkor két római sír is előkerült, valamint egy római korinak meghatározott csatorna részlete is.²⁴⁵ A szűkös tudósítás alapján valószínű a római kori datálás, de mindenképpen hitelesítést érdemelne.

3.54. Szent István tér (6. kép: F/4.): Csatornázás alkalmával márvány épületdísz (és bélyeges téglák) került elő.²⁴⁶ A márvány épületdísz jelentős épületre utal. Az előkerülés pontos helye nem ismert. Lehetséges, hogy a térről már ismert Ókeresztény Mauzóleummal lehet összefüggésben, de származhat ismeretlen épületből is. Hitelesíteni esetleg akkor lehetne, ha egy újonnan előkerülő temetői épületnél is újabb darabok kerülnének elő belőle.

²³⁸ L/82.

²³⁹ GÁBOR 2016, 43.

²⁴⁰ TÓTH – BUZÁS – NEMÉNYI 2020.

²⁴¹ Részletesebben ld. 4.3. fejezetnél.

²⁴² FÜLEP 1984, 64–65. A problémáról részletesen a 3.34. fejezetben, ld. különös tekintettel a 183. és 184. jegyzetet.

²⁴³ SZÓNYI 1927, 182–183.

²⁴⁴ TÓTH é.n.

²⁴⁵ FÜLEP – BURGER 1981, 113–114.; FÜLEP 1984, 24.

²⁴⁶ FÜLEP 1984, 64, 266, és 325, Pl. V.5. Fejes György gyűjtése. Vélhetőleg 1927-ben került elő, de legkésőbb 1933-ban, ui. ekkor a téglabélyeg publikálásra került. Az épületdísz leltározatlan.

3.55. Janus Pannonius utca 11. (6. kép: H/7.): Az épület udvarán végzett feltárás során 1960-ban 3,15–5,05 m mélységben bizonytalan korú apszisos épület került elő.²⁴⁷ Ez lehet egy késő római kori temetői épület is, főleg ha az előkerülési szintet nézzük. Hi-telesítést igényel.

3.56. Székesegyház helyén (6. kép: Q/1.): Gosztanyi Gy. a Szent Péter székesegyház eredetét egy késő római kori ókeresztény bazilikából vezette le.²⁴⁸ Az elképzelés meg-dőlt. A székesegyház eredete az altemplom közepe alatti késő római temetői épületre vezethető vissza.²⁴⁹

3.57. Székesegyház ÉK-i torony előtt. (6. kép: Q/6.): Gerő Győző a székesegyház észak-keleti tornyának északkeleti sarkánál egy sírkamrát talált.²⁵⁰ 2011-ben ugyanitt régé-szeti megfigyelés folyt. Ennek során bebizonyosodott, hogy egy középkori latrináról van szó, amelyet az északkeleti torony északkeleti sarkába bekötő észak-dél irányú fal külső (keleti) oldalának építettek neki.²⁵¹

3.58. Széchenyi tér 11. (6. kép: H/12.): 1990-ben a Nagy Lajos Gimnázium udvari épület technika termében egy nagyméretű sírkamra részlete került elő.²⁵² Nem lehet kizárni, hogy a később feltárt GÁBOR 2016, XVII. és XVIII. számú temetői építmények részletei kerültek ekkor elő, mivel ugyanazon a területen helyezkednek el.

A 2. világháború előtti számozásokba tévedésből vagy a későbbi számozásoktól való eltérő felfogás miatt szerepelnek olyan tételek melyek már Fülep F. és Gábor O. rend-szerében nem kaptak helyet. Ezeket, mint létező adatokat, meg kell itt említeni.

3.59. Nagy Lajos tévedésből sírkamrának számozott egy 1913-ban előkerült téglasírt a III. számú épülettől északkeletre, amelyet egy, a Möller folyosóra nyíló, betonból épít-tett falfülkében mutattak be.²⁵³ (6. kép: S/1.)

3.60. Gosztanyi Gyula nyilvántartásában szerepel egy olyan kettős sír a Vörösmarty utcából, amely később már kevesebb figyelmet kapott.²⁵⁴ (6. kép: S/3.) Fülep a kettős sírok²⁵⁵ kezelésében nem volt következetes. Egyrészt a kettős sírok esetében máshol mindkét sír-rész kapott egy-egy számot, itt azonban csak egy számon szerepel a kettős sír (R/183). Másrészt az R/194-R/195 számú sírokat még egy sírkamraszámmal (XII.) is ellátta (igaz kérdőjelesen), máshol helyesen csak sírokként szerepelnek.

²⁴⁷ FÜLEP – BURGER 1981, 41.

²⁴⁸ GOSZTONYI 1939.

²⁴⁹ TÓTH 2016; TÓTH – BUZÁS – NEMÉNYI 2020.; Ld. még 3.50. és 4.3. fejezetet.

²⁵⁰ Gerő Győző adattári dokumentumát még a 2011-es kutatáskor használtam, de pontos adattári hivatko-zását nem ismerem. Ugyanezek igazak a 3.44. pontra. Sándor Mária jelentéséhez nem férhettem hozzá, de korábbról ismertem, pontos bibliográfiai adatok nélkül.

²⁵¹ A szerző által végzett régészeti megfigyelés.

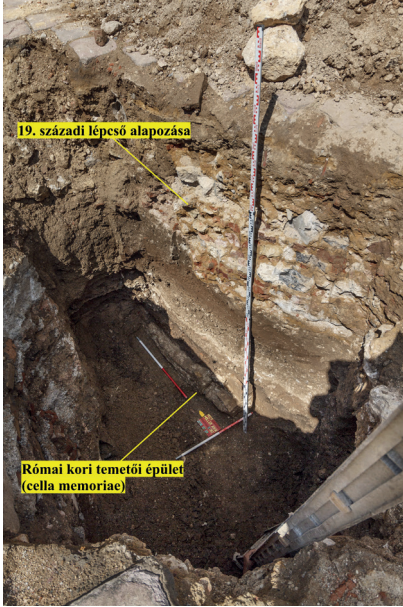
²⁵² KÁRPÁTI 1992.

²⁵³ NAGY 1938, 33, 1. kép IV. számú.

²⁵⁴ Fülep F. munkáiban az R/183 számú sír. FÜLEP 1977, 34.; FÜLEP 1984, 66. A Gosztanyi Gy. által említett kettős sír azonosítása az R/183-as sírral az éremmellékletek alapján volt elvégezhető. Gosztanyi Gy. említi (GOSZTONYI 1939, 119.), hogy I. Valentinianus és Valens érmek származnak a kettős sírből. Ilyen érmek a FÜLEP 1977, 32–34. oldalakon ismertetett 1927-es síroknál csak az R/183-asnál szerepel. A Gosztanyi Gy. és a Fülep F. által közölt éremszámok nem egyeznek.

²⁵⁵ G/1-G/2; G/15-G/16; R/23-R/24; R/194-R/195. Megjegyzendő, hogy az R/23-R/24 nem római, hanem kö-zépkori vagy újkori eredetű.

3.61. Gosztonyi Gy. 1939-es munkájában a késő római északi temetőhöz tartozó, de nem temetkezésre szolgáló földalatti csatornát is sorszámokkal látta el,²⁵⁶ (6. kép: CS/1) mint a székesegyház körüli ókeresztény kultuszterülethez tartozó épített emléket.²⁵⁷ A csatorna számozása sem ezt megelőzően, sem ezt követően nem került sor egyik szerzőnél sem, mivel nem temetkezés. Jelen munka kritériumrendszere alapján sem beszámolható.

7. kép: A TÓTH 2025, N/XXI. = XXIX. számú temetői épület megtalált részlete (Ábra: Tóth Zsolt; Fotó: Tóth Zsolt)

8. kép: A székesegyház altemplomában megtalált TÓTH 2025, N/XXII. = XXX. számú temetői épület alaprajza (Ábra: Tóth Zsolt)

²⁵⁶ GOSZTONYI 1939, 17, 1. sz. rajz

²⁵⁷ A csatornáról részletesen: TÓTH 2024.

4. Új késő római kori temetői épületekre vonatkozó adatok 2016-tól

4.1. A TÓTH 2025 N/XXI. = XXIX. számú temetői épület

2016-ban a Dóm téren az esővíz elvezető csatorna (Möller árok) vezetékének a cseréjére került sor a tér alsó felén, a nyugati obeliszk és a tér aljának középső része közötti szakaszon.²⁵⁸ 1922-ben az obeliszktől K-re a csatorna töréspontjában egy aknát létesítettek a VI. számú sírkamra felett. A 2016. évi felújítási munkák során a meglévő akna keleti oldala mellé egy új aknát telepítettek. Az aknagödör keleti szélében egy késő római temetői épület felszíni *cella memoriae* részének a délnyugati részlete került elő a munkagödör oldalának a függőlegesítésekor mintegy 3,5 méter mélységben a mai felszíntől. (7. kép) Az épület a XIX. és XX. számú temetői épülettel azonos típusba tartozik alaprajzát és falazástechnikáját tekintve. Párhuzamait tekintve, alatta sírkamra valószínűsíthető. A felszíni épület déli része felett helyezkedik el a 19. század első felében épített díszlépcső maradványa.²⁵⁹ Az épületet fel kell venni a temetői épületek listájára és számozni kell. Keresztény volta a párhuzamai alapján elképzelhető.²⁶⁰

4.2.

2019-ben a Pécsi Egyházmegye a székesegyház nyugati felében a főhajó területére padlófűtést telepített. A munkálatok során az északi és a déli pillérsor vonalában olyan visszabontott kőfal részletek láttak napvilágot, amelyek a négytornyú katedrálisnál, illetve annak öntött padozatánál korábbiak. (6. kép: H/17.) Ezek a falak származhatnak a Karoling-kor időszakából vagy az Árpád-kor elejéről, az 1064-es tűzvész előtti időszakból, de tartozhatnak római épülethez vagy épületekhez is.²⁶¹ Hitelesítést igényelnek.

4.3. A TÓTH 2025 N/XXII. = XXX. számú temetői épület

Bertók Gábor földradaros felmérése alapján a székesegyház altemplomának középső részén egy nagyobb késő római temetői épületet feltételezett, amely keleten apszisban záródott.²⁶² 2019-ben a székesegyház altemplomában végzett tervátsáson hitelesítést nyert a nem roncsoló módszerrel már ismert épület. Egy részlegesen földbe süllyesztett késő római temetői épület részlete került feltárára.²⁶³ (8 kép) A négyszögletes alaprajzú épületnek nincs keleti apszisa, a bejárata a terepadottságokból adódóan a déli oldalon volt. Az épületet felújították, a Karoling-korban és az Árpád-kor legelején kápolnaként használták. A keleti fal előtt kialakított oltár alatt elbontott ereklyesír maradványai voltak megfigyelhetőek. A római kori sír a déli bejárattal szemben, az északi fal előtt lehetett, de ez 2019-ben nem került feltárára. A felszínig visszabontott és feltöltött épület helyén, ahhoz igazodva épült meg Orseolo Péter király temploma a mai altemplom három középső hajójának a helyén. Az épületet fel kell venni a temetői épületek listájára és számozni kell. Keresztény volta teljesen biztos, a középkori székesegyházak előzményépülete.

²⁵⁸ A szerző által végzett régészeti megfigyelés.

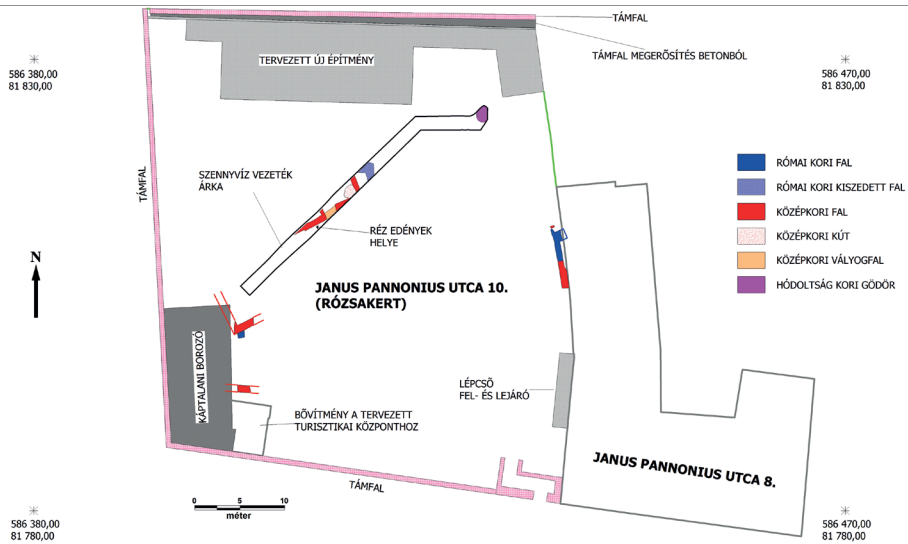
²⁵⁹ A lépcsőről *VIZI – GERE* 2015, 14.

²⁶⁰ Ld. 3.6., 3.19. és 3.20. fejezetet.

²⁶¹ A szerző által végzett régészeti megfigyelés. A 0,65–0,70 m széles árkokban csak korlátozottan lehetett megfigyeléseket végezni.

²⁶² *BERTÓK – GÁTI* 2014, 146–151. Ld. még. 3.50. és 3.56. fejezeteket.

²⁶³ Az épületről részletesen *TÓTH – BUZÁS – NEMÉNYI* 2020, 19–24.

9. kép: A Janus Pannonius utca 10. (Rózsakert) területén végzett 2019. évi régészeti megfigyelés összesítő alaprajza (Ábra: Tóth Zsolt)

10. kép: Középkori és feltételezhetően római kori épületfalazatok maradványai a Janus Pannonius utca 10. (Rózsakert) területén 2019-ben (Ábra: Tóth Zsolt; Fotó: Tóth Zsolt)

ba ásták bele. Helyzete alapján lehet egy késő római kori épület része. A természetes talajszinten az épület(fal) külső széle mellett terméskövekből és habarcsmálladékból álló pusztulásréteg volt megfigyelhető. Az északkeleti sarkot leszámítva, az épület maradványaira ráépítettek egy késő középkori, földalatti helyiséggel rendelkező épületet, amely nagyrészt megsemmisítette az egykori római(?) épület nagy részét. Az északkeleti falsarkot vagy a középkori építkezéskor vagy a hódoltság kor időszakában teljesen kiszedték. A csekély ismertség miatt számmal való jelölése nem javasolt.

4.6.

2020-ban az északnyugati várfal szorosban végzett próbaásatás²⁶⁶ során római kori épületre utaló maradványok kerültek elő. (6. kép: H/20.) A külső- és a belső várfal közti szorosban az északnyugati sarokban, ott ahol Haüy térképe egy épületet jelöl, a természetes barna erdőtalaj felett római kori épületből származó, 10–20 centiméter vastag törmelékréteg került elő (habarcsmálladék, terrazzo darabok, tetőfedő- és falazótégla töredékek, terméskő darabok, festett vakolatdarabok). Maga az épület nem vált ismertté. Vékonyabb, római épületből származó törmelék réteg és tégladarabok a belső várfaltól délre is ismertté váltak, amelyek lemosódás útján kerültek oda. Funkcióját tekintve leginkább egy késő római kori temetői épületre lehet gondolni. Ez esetben az ismert legnyugatabbi temetőépülettől (I. számú *Cella Trichora*) északnyugatra, attól körülbelül 110 méter távolságra, a temetőterülettől különálló temetői épületről lenne szó. A törmelék elplanírozása arra utal, hogy az épületet tudatosan bontották vissza a földfelszínig. Erre az Árpád-kor időszakában került sor. Közvetlenül a törmelékréteg felszínén döngölt agyagréteg volt megfigyelhető. A törmelékréteg feletti Árpád-kori rétegződés is azt bizonyítja, hogy az épület és környezete a kora középkori település részét alkotta. Csak valószínűsíteni lehet, hogy Sándor Mária 1976-ban ehhez a pusztulásréteghez tartozó épület részletét találta meg.²⁶⁷ Ez esetben nem új épületről van szó. Hitelesítést igényel. A csekély ismertség miatt számmal való jelölése nem javasolt.

4.7. 2021-ben Visy Zs. georadaros felmérést végeztetett a Dóm téren.²⁶⁸ Ennek eredményeképp a korábbi öt sírkamrán²⁶⁹ túl további kettő vált feltételezhetővé.²⁷⁰ Az egyik közvetlenül a székesegyház déli bejárata előtt jelentkezett,²⁷¹ (6. kép: H/21.) a másik pedig a VI. számú épülettől délre.²⁷² (6. kép: H/22.) Az adatok hitelesítést igényelnek.

5. A temetői épületekre vonatkozó adatok rendszerezése

5.1. Az összegyűjtött elemek csoportokra tagolása (1., 6., 12. és 13. kép)

Nem az összes épített emlék késő római kori temetői épület a szakirodalomban annak nevezett jelenségek közül. A nem létező temetői épületektől a feltárt és bemutatott emlékekig bezáróan meglehetősen nagy a szórás, ezért ezt a szakirodalom által generált nagy egészet csoportokra kellett bontani, hogy jól áttekinthető legyen az ismeretanyag. Ez egyben az egyes felmerült emlékek kritikai értékelését is jelenti. Az írás

²⁶⁶ A szerző régészeti feltárása. TÓTH 2020.

²⁶⁷ Ld. még 3.45. fejezetet.

²⁶⁸ VISY é.n. A korábbi felmérés 2005-ben volt, amelyet akkor Pattantyús Ábrahám Miklós végzett és régészeti eredményeit Visy Zs. publikálta. VISY 2007a.

²⁶⁹ VISY 2007a A, B, C, D és E jelű sírkamrák. VISY 2007a, 58, 10. ábra. Ld. még a 3.39. fejezetet.

²⁷⁰ Itt szeretném megköszönni Visy Zsoltnak, hogy az adatokat a rendelkezésemre bocsátotta.

²⁷¹ VISY é.n. „F” jelű épület.

²⁷² VISY é.n. „G” jelű épület.

elsődleges célja, hogy egységes elvek szerint, jól áttekinthető számozással lássa el az ismert temetői épületeket.²⁷³ Lényegében arról van szó, hogy a felállított kritériumrendszer²⁷⁴ alapján beszámozható temetői épületekről leválasztásra kerülnek a nem számozható elemek, s azok a forráskritikai értékelés után kategóriákba kerülnek besorolásra, így képezik a „nyilvántartás” részét.²⁷⁵

5.1.1. Régészetileg kutatott, számozott temetői épületek

Ebbe a kategóriába azok az emlékek tartoznak, amelyek biztosan temetői épületek és biztosan a késő római temetőhöz tartoznak, s ennek igazolása régészeti feltárással történt. A kutatottság mértéke eltérő, vannak teljesen feltárt és részlegesen kutatott emlékek. Állapotukat tekintve nagyobb részük bemutatott, a nagyközönség számára látható, kisebb részük visszatemetett. Utóbbiak között vannak részlegesen elpusztult emlékek is. A kategória az épületek szerkezeti felépítését illetően nem állít fel kritériumokat, minden ismert épülettípus megjelenik itt: földalatti sírkamra; földalatti sírkamra felszíni emléképpel; földalatti sírkamra felszíni emlékművel; felszíni emléképpel (alatta sírokkal?); részlegesen földbe süllyesztett egyterű épület.

5.1.2. A késő római északi temető része, de nem temetői épület

Összetételét tekintve vegyes kategória. Az ide sorolt emlékek egy része olyan temetkezés, amelyek a felállított kritériumrendszer alapján már nem fért bele a sír épület kategóriába, de az átlagos téglasírnál komolyabb építmény. Ezek olyan épített sírok, amelyek oldala kőből kifalazott és felül dongaboltozat zárja őket. Jellemzően ide tartoznak a kettős sírok (ikersír). Van a kategóriában komolyabban megépített festett sír is, illetve olyan, amely formailag sírkamra, de azon belül nincs elkülönített sírhely. Az összetett emlékek közül az egyik felszíni építménynél a méretéből adódóan és bejárat hiányában csak sír fölötti emlékműről beszélhetünk. Egy esetben a téglasír feletti modern védőépületet nézték sírboltnak.

5.1.3. A késő római északi temető része, de nem temetői épület és nem is temetkezés

Egyetlen épített emlék tartozik ide, egy boltozott csatorna, amely a temető északnyugati részét határolta.

5.1.4. Hitelesítést igénylő épített régészeti objektumok

Ide olyan régészeti jelenségek tartoznak, amelyekről az adott régészeti kutatás alapján feltételezni lehet, hogy a késő római temetőhöz tartozó épület lehetett. Összetételét tekintve ez is vegyes kategória. Georadaros kutatás alapján, elsősorban a vélelmezhető észlelési mélységet és a kiterjedést figyelembe véve több temetői épület is valószínűsíthető. Ezek azonban régészeti feltárással bizonytalanok mivel középkori objektumok is lehetnek. Közülük egy, a feltárt és bemutatott párhuzama alapján feltárással nélkül is nagy valószínűséggel római kori temetői épületként azonosítható. Más esetekben a kis felületű feltáráson előkerült és római koriként beazonosított falszakaszokról lehet a földrajzi fekvés alapján feltételezni, hogy temetői épület. Több esetben csak a bontási törmelék és/vagy tárgyi leletek utalnak római temetői épületre. Több esetben lehetséges, hogy az eltérő időben keletkezett adatok egyazon épületre vonatkoznak.

²⁷³ Részletesebben ld. 5.2. fejezetrészt.

²⁷⁴ Ld. 2. fejezetet.

²⁷⁵ Az egyes emlékekre vonatkozóan ld. a 3. és 4. fejezeteket.

12. kép: A temetői épületek elméleti sorszámozása az 5.2.1. fejezet alapján (Ábra: Tóth Zsolt)

5.1.5. Már nem hitelesíthető, de feltételezhető késő római kori temetői épületek

Ebbe a kategóriába olyan emlékek tartoznak, amelyekről a fennmaradt szűkös adatok alapján feltételezhető, hogy római kori temetői épület lehetett, de már ezt utólag, hitelesítéssel nem lehet megállapítani, mivel az adott építmény már elpusztult, vagy egyszerűen a földrajzi helye nem azonosítható be pontosan.

5.1.6. Római kori, de nem a késő római temetőhöz tartozó építmény vagy épület

A késő római temető területén ismertek olyan jelenségek amelyek ugyan temetkezések és épített részt is tartalmaznak, de nem tartoznak a késő római időszakhoz és nem is épületek, illetve ha épület is, akkor az nem temetői épületre utal és így vélhetően korábban keletkezett a „sírkamrás időszaknál”.

5.1.7. Beszámozott, de nem létező temetői épületek

Vegyes kategória. Ide kerültek létező épületek újrászámozott változatai, azaz „duplum épületekről” van szó. De van olyan emlék, amelyről a számozás után bebizonyosodott, hogy nem római és nem is régészeti jelenség.

5.1.8. Nem római kori épített régészeti emlékek

Olyan földalatti jelenségek tartoznak ide, amelyekről bebizonyosodott, hogy a középkor időszakában építették és használták azokat.

5.2. A számozható elemek és azok számozása (1., 12. és 13. kép)

5.2.1. Elméleti verzió (1. és 12. kép)

Számmal ellátni a felállított kritériumrendszer alapján csak a biztosan késő római kori temetői épületeket lehet. Ezek a régészeti szempontból valamilyen szinten feltárással meghatározott épített emlékek. A további nyilvántartásba került és „osztályozott” adatok épületszám nélkül szerepelnek jellemzőik alapján az adott kategóriában. A számmal jelölt fontos kritériuma, hogy az új számozás egyértelműen elkülöníthető legyen minden korábbi számozástól. Mivel római épületekről van szó, így logikus, hogy a sorszámozást római számokkal végezzük el. A keveredést elkerülendő a meglévő számozásokkal, kell még mellé valami jelzést tenni. Logikusnak tűnő megoldás, hogy a latin *novus* szóból, vagy a *numerus novus* kifejezésből eredeztetve egy „N” betű kerüljön az aktuális római szám elé. Technikailag még inkább elkülönül a korábbitól, ha egy per-jellel tagoljuk a két jelölő elemet. Ezen logika alapján „N/I.” jelöléssel fog kezdődni a késő római temetői épületek sorszámozása.

Felmerül a kérdés, hogy milyen elv alapján osszuk ki az új sorszámozásokat? Elvileg a területiség és az időbeliség elve jöhet szóba, vagy esetleg a kettő valamilyen kombinációja. Emellett a hagyomány, azaz lehetséges módon a meglévő római sorszámozás megtartása is a szempontok között szerepelhet. Előbbiek alapján az időrendi elv választása a célravezető, s ameddig lehet, megtartani az eredeti sorszámozást. Ezzel a módszerrel, az elvek megtartása mellett minden nehézség nélkül folytatható lenne a jövőben is a sorszámozás kiosztása. Ezen felül az sem okoz problémát, ha esetleg valamilyen, eddig figyelembe nem vett régebbi adat kerülne elő a kutatás során, hiszen a bizonytalanság miatt az nem kapna számot, csak a nyilvántartásba kerülne be. Eldöntendő még az új rendszerrel kapcsolatban, hogy az önálló *terminus technicus*-szal rendelkező nagyobb épületek, a *Cella Septichora*, az I. és II. számú *Cella Trichora*, valamint az ún. Ókeresztény Mauzóleum kapjon-e számot vagy sem? A múltban mindkét megoldásra volt példa. Az egységesség elve és a rendszer logikája miatt kapnak egy-egy számot, de ettől még nevezhetőek a „megszokott” nevükön is. Ugyanez alkalmazható a „Péter-Pál

13. kép: A temetői épületek sorszámozása az 5.2.2. fejezet alapján
(Ábra: Tóth Zsolt)

sírkamra” és a „Korsós sírkamra” esetében is. Jelenleg 22 épületet lehet sorszámossal ellátni. Több, korábban számmal ellátott épített emléket ki kellett venni a számozásból a kritériumrendszerrel szembeni valamilyen hiányossága miatt. A csak nyilvántartásba vett emlékek esetén is a táblázatban (1. kép) az időrendiség elvét követve tüntettük fel az emlékeket. A felépített rendszer gyengéje, hogy az, hogy ha a hitelesítést igénylő emlékek közül valamelyikről kiderülne, hogy ténylegesen a temetőhöz tartozott, akkor azt csak a sorszámozás végére lehetne beilleszteni, azaz az időbeliség elve sérülne. Ezt még mindig jobb megoldásnak tartjuk, mintha egy bizonytalan és beszámozott emlékről kiderülne, hogy nem késő római temetői épület, azaz le kellene venni a listáról és egy „lyuk” keletkezne a sorszámok között.

A térképen (6. kép) való megjelenítéshez egy-egy technikai jelzéssel kellett ellátni a temetői épületként nem beszámozott, de a nyilvántartásba vett többi emléket is a szövegben és a 1. kép táblázatában való visszaazonosítás szükségessége végett. A sorszámozott temetői épületektől való minél egyértelműbb elkülönítést szolgálja, hogy a nem odatartozó tételek arab számmal lettek jelölve, előttük kategóriánként elkülönítve egy-egy betűjelzés szerepel. A sír épületnek nem tekinthető épített sírok a „sír” szóból eredeztetve „S/sorszám arab számozással” számmal lettek jelölve. A hitelesítést igénylő tételek esetén a hitelesítés szóból eredeztetve a „H/sorszám arab számozással” megnevezés szerepel. A székesegyház alatti földalatti csatorna a „CS/1.” nevet kapta. A már nem hitelesíthető emlékekhez a „F/sorszám arab számozással” jelölés társul. A nem a késő római temetőhöz tartozó emlékek esetén a „K/sorszám arab számozással” megnevezés szerepel. A nem létező emlékek értelemszerűen nem lettek feltüntetve a térképen. Azok az épített régészeti emlékek, amelyekről bebizonyosodott, hogy nem római koriak „Q/sorszám arab számozással” vannak feltüntetve. A szöveg és a táblázat (1. kép) közötti szorosabb összhang megteremtése érdekében a táblázatban szerepel egy olyan oszlop is, amelyben az adott tételhez tartozó szövegbeli fejezetszám van feltüntetve (Fejezetszám oszlop az 1. képen).

5.2.2. Gyakorlati verzió (1. és 13. kép)

Az előbbi egy szigorú, időrendi elv szerint megalkotott számozás, eltüntetve a lyukakat a „Régészetileg kutatott temetői épületek” sorszámozásából. Itt csak részben tudott érvényesülni a hagyományok figyelembevételének az elve, azaz a szakirodalomban már szereplő épületszámok minden esetben való megtartásának a lehetősége. Új számozás esetén, még ha a jelölés alapján egyértelműen látszik is, hogy nem a „hagyományos” számozásról van szó, félreértések és keveredések adódhatnak. Előbbiekből adódóan a „tisztá számozás” helyett érdemes a meglévő számozást, mint alapot figyelembe venni, kiszűrve abból a nem odavaló elemeket.²⁷⁶ A kérdés itt az, hogy mely sorszámig legyen megtartva a korábbi számozás?²⁷⁷ Ugyanis az látható, hogy Gábor O. és Visy Zs. által kiosztott összes sorszám nem képezheti ezen megfontolás alapját.²⁷⁸ A határt a XXIV. számú épületnél húztuk meg. Ezen épület több szerző munkáiban is szerepel még az épületszám megnevezésével.²⁷⁹ E sorszám fölött a Gábor-Visy féle számozásból csak a négy nagy temetői épület maradt benne a rendszerben, a többi átkerült valamelyik másik kategóriába. Ugyancsak indokolja a XXIV. szám feletti mó-

²⁷⁶ Ld. részletesen a 3. fejezetet.

²⁷⁷ A Fülep F. által elkezdett, majd a Gábor O. és Visy Zs. által folytatott számozás. Az ezt megelőző számozások e szempontból nem relevánsak.

²⁷⁸ Ld. részletesen a 3. fejezetet.

²⁷⁹ Gábor O. számozással foglalkozó munkáin kívül pl.: MAGYAR 2015; TÓTH 2025; TÓTH – POULET 2022a.

dosítást, hogy e szám fölött részben rendszertelenül kerültek a sorszámok kiosztásra a szerzőpáros által. Ez a felfogás maga után vonja, hogy I. és XXIV. sorszám között maradnak lyukak a számozásban, mivel mind Fülep F., mind Gábor O. és Visy Zs. által sorszámozott emlékek közül néhányat ki kellett venni a számozásból.²⁸⁰

Előbbiekből adódóan praktikusán az a leghelyénvalóbb, ha a XXIV. szám fölött Gábor O. és Visy Zs. rendszeréhez képest újraszámozzuk a „Régészetileg kutatott temetői épületek” kategórián belül a számbavett emlékeket az előkerülés időrendi sorrendjében. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy a négy nagy temetői épület új sorszámot kap a korábbihoz képest. Így az I. számú *Cella Trichora* lesz a XXV. számú, a *Cella Septichora* a XXVI. számú, az Ókeresztény Mauzóleum a XXVII. számú, a II. számú *Cella Trichora* pedig a XXVIII. számú épület. Ezt követően pedig jönne a maradék két új épület az előkerülés ideje szerint: a VI. számú épület keleti oldala mellett 2016-ban talált emlék lesz a XXIX. számú, az altemplom alatt 2019-ben előkerült pedig XXX. számú. A négy nagy temetői épület átszámozása azért sem okoz problémát, mert mindegyik egyedi elnevezéssel is rendelkezik, a kapott új szám csak egy-egy technikai szám lesz, a tényleges beazonosításra az egyedi megnevezés a továbbiakban is alkalmazható.

A jövőben az általam kidolgozott, a korábbi sorszámozást XXIV. sorszámig figyelembe vevő számozás-változatát javaslom használni a kutatók számára. A sorszámmal nem rendelkező, más kategóriába sorolt emlékek jelölése az 5.2.1. fejezethez képest nem változik. Amennyiben a „Hitelesítést igénylő épített régészeti objektumok” kategóriába tartozó emlékek közül valamelyikről bebizonyosodna, hogy késő római temetői épület, azaz számozni kell, akkor azokat a meglévő számozás végére lehet beilleszteni, amennyiben korábban nem volt sorszáma. Ha már Fülep. F. vagy Gábor O. és Visy Zs. által kapott egy számot, akkor visszakaphatja az eredeti számát.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERTÓK G. – GÁTI CS. 2014: Régi idők – új módszerek. Budapest – Pécs, 2014.
- BUZÁS G. 2010: A pécsi Szent Bertalan plébániatemplom. Pécsi Szemle XIII/3 (2010) 2–12.
- BUZÁS G. 2015: A középkori pécsi püspökvár rekonstrukciója. In: Font Márta (szerk.): A pécsi püspökvár feltárásának eredményei. Pécs, 2015, 64–90.
- BUZÁS G. 2016: A középkori pécsi püspökvár. In: Heidl György – Raffay Endre – Tüskés Anna (szerk.): Echo Simul Una Et Quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról Tóth Melinda emlékére. Pécs, 2016, 75–103.
- Dunántúl 1927 (szerző nélkül): Szőnyi Ottó dr. a Széchenyi téren talált sírlá-
- dáról. Interjú a műemlékek országos bizottságának előadójával. Dunántúl XVII/12 (1927) január 16., 2.
- Dunántúl 1943 (szerző nélkül): Több éves ásatási terv keretében feltárják és térképezik a dómteret és környékét. Új leletek kerültek elő a felső sétátéren. Dunántúl XXXIII/147 (1943) július 3., 4.
- FÜLEP F. 1962: Újabb kutatások a pécsi későrómai temetőben. Archaeologiai Értesítő 89 (1962) 23–46.
- FÜLEPF. 1968: Pécs – Állami Pincegazdaság udvara, István tér 12., 1968. Ásatási dokumentáció. Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztály Adattára, 1310 – 83.
- FÜLEP F. 1969: Pécs, István tér 12. – Geisler Eta u. 14., 1969. Ásatási dokumen-

²⁸⁰ FÜLEP 1984: VII., X., XI., XII., XV.; Gábor 2016: XVII., XVIII., XXI. Megjegyzendő, hogy a X. számú épületet csak azért tüntettük itt fel, mert az épület létezésére csak közvetett adatok alapján lehet következtetni. A kivétel okairól ld. részletesen a 3.10. fejezetet.

- táció. Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztály Adattára, 1310 – 83.
- FÜLEP F. 1975: Pécs – István tér „vízesés” 1975. Ásatási dokumentáció. Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztály Adattára, 1312 – 83.
- FÜLEP F. 1976: Pécs – István tér „vízesés”, 1976. Ásatási dokumentáció. Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztály Adattára, 1313 – 83.
- FÜLEP F. 1977a: Roman Cemeteries on the Territory of Pécs (Sopianae). Budapest, 1977.
- FÜLEP F. 1977b: A pécsi ókeresztény mauzóleum ásatása (előzetes jelentés). *Archaeologiai Értesítő* 104 (1977) 246–257.
- FÜLEP F. 1983: Pécs, Szent István tér, Ókeresztény Mauzóleum. *Régészeti Füzetek* I/36 (1983) 45–46.
- FÜLEP F. 1984: Sopianae. The History of Pécs during the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population. (*Archaeologia Hungarica Series Nova* 50.) Budapest, 1984.
- FÜLEP F. – BURGER A. 1981: Pécs város régészeti topográfiája I. Római kor. Budapest, 1981. (kézirat)
- GÁBOR O. 2007: A pécsi késő antik temető épületeinek számozása. *Sopianae Krónika* 1–2 (2007) 11–14.
- GÁBOR O. 2008: Sopianae késő antik (északi) temetőjének épületei és festményei (PhD disszertáció). Pécs, 2008.
- GÁBOR O. 2009: Sopianae temetői építményeinek számozása. In: Szabó Á. (szerk.): „Ripam omnem quae sivit” Ünnepi tanulmányok prof. Visy Zsolt 65. születésnapjára tanítványaitól. (*Specimina Nova Supplementum VIII.*) Pécs – Paks, 2009, 67–80.
- GÁBOR O. 2010: Die altchristliche(n) Kirche(n) von Sopianae. In: Erdős Z. – Kindl M. (szerk.): Pécs az egyháztörténet tükrében. *Tanulmányok*. Pécs, 2010, 47–60.
- GÁBOR O. 2013: Sopianae ókeresztény temetőjének épületei. In: Visy Zs. (szerk.): Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig. Pécs, 2013, 195–222, 281–285, 320–323.
- GÁBOR O. 2016: Sopianae késő antik temetői épületei. Kaposvár – Pécs, 2016.
- GÁBOR O. 2017: Szőnyi Ottó’s time capsule from 1913. In: Szabó, Cs. – Rusu-Bolindet, V. – Tiberiu Rustoiu, G. – Gligor, M. (eds.): *Adalbert Cserni and his contemporaries. The pioneers of archaeology in Alba Iulia and beyond*. Cluj-Napoca, 2017, 101–112.
- GOSZTONYI GY. 1939: A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs, 1939.
- GOSZTONYI GY. 1940: A pécsi hétkarjos temetői épület – Ein altchristliches Gebäude mit 7 Apsiden in Pécs. *Archaeologiai Értesítő* 67 (1940) 56–62.
- GOSZTONYI GY. 1943: A pécsi ókeresztény temető. Pécs, 1943.
- HAAS M. 1845: Baranya. Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Emlékirat, mellyel a’ Pécssett MDCCCXLV aug. elején összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálóknak kedveskedik Nagykéri Scitovszky János, pécsi püspök, cs. k. valóságos benső titkos tanácsnok, a’ szépművészetek, bölcsészet és hittudományok’ tanára, a’ kir. magyar természettudományi, római t. arcadiái társulat’ tagja, a’ m. orvosok és természetvizsgálók’ VI nagy gyűlésének elnöke. Szerkeszté Haas Mihály. Pécs, 1845.
- HENSZLMANN I. 1873: A pécsi földalatti kamra. In: Pécsnek régiségei. III. rész. Első és második függelék. A pécsi székes-egyház magán-iratához és a pécsi ókeresztény sír-kamra. (*Monumenta Hungariae Archaeologica* II/1.) Budapest, 1873, 78–85.
- HORVÁTH A. 1871: Pécsvidéki s egyéb leletek. *Archaeologiai Közlemények VIII* (1871) 60–62.
- HUDÁK K. 2014: Technical Observations on the Paintings in the St. Peter and Paul (No. 1.) Burial Chamber in Sopianae. In: Brent, A. – Vinzent, M. (eds.): *Studia Patristica 73*, including papers presented on the Conference on Early Christian Iconography held in Pécs, Hungary. Leuven – Paris – Valpole MA, 2014, 249–279.
- HUDÁK K. – NAGY L. 2009: Megfestett Mennysország. Barangolás a pécsi ókeresztény temetőben. (Örökségi füzetek 6.) Pécs, 2009.
- HUDÁK K. – NAGY L. 2018: Research of Roman wall painting in Hungary be-

- tween 2004 and today. Interpreting and reinterpreting the evidence. In: Dubois, Y. – Niffeler, U. (eds.): *Pictores per provincias. Status Quaestionis. Actes du 13e Colloque de l' Association Internationale pour la Peinture Murale Antique (AIPMA), Lausanne, 12–16 Septembre 2016.* Basel, 2018, 913–926.
- KATONA GYŐR ZS.** 1986: Pécs, Geisler Eta u. Régészeti Füzetek I/39 (1986) 45.
- KATONA GYŐR ZS.** 2000: Pécs (Sopianae) Early Christian Cemetery into the UNESCO World Heritage List. Management Plan. Pécs, 2000.
- KATONA GYŐR ZS.** 2013: Temetkezési szokások a római kori Sopianaeban. In: Visy Zs. (szerk.): Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig. Pécs, 2013, 153–194.
- KÁRPÁTI G.** 1979: Pécs, Káptalan u. 6–8. Régészeti Füzetek I/32 (1979) 50.
- KÁRPÁTI G.** 1992: Pécs, Széchenyi tér 11. Régészeti Füzetek I/44 (1992) 39.
- KÁRPÁTI G.** 2002: A pécsi V. számú sírkamra. Műemlékvédelem XLVI/3 (2002) 142–144.
- KÁRPÁTI G. – KATONA GYŐR ZS.** 1999–2000a: Összefoglaló a Pécs, Szt. István téren az I. számú (Péter–Pál) sírkamra rekonstrukciójához kapcsolódó feltárásról 1999–2000. Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztály Adattára, 2225 – 2007.
- KÁRPÁTI G. – KATONA GYŐR ZS.** 1999–2000b: Összefoglaló jelentés és ásatási napló a Pécs, Szt. István téren az I. számú (Péter–Pál) sírkamra rekonstrukciójához kapcsolódó feltárásról és az V. számú sírkamra feltárájáról 1999–2000. Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztály Adattára, 3025 – 2016.
- KOLLER J.** 1804: *Prolegomena in historiam episcopatus Quinque Ecclesiarum. Posonii [Pozsony], 1804.*
- KRAFT J.** 2006: A pécsi ókeresztény temető geológiája és felszínének fejlődése. (Örökségi füzetek 5.) Pécs, 2006.
- MADAS J.** 1978: Pécs-belváros telkei és házai – Adatgyűjtemény (szerk.: Bezerédy Győző). Pécs, 1978.
- MAGYAR ZS.** 2015: A pécsi késő római temető X. számú sírkamrája / Burial Chamber Number X of the Late Roman Period Cemetery in Pécs. Magyar Régészet online magazin (2015) ősz. <https://www.magyarregeszet.hu>
- MAGY L.** 1938: Pannonia Sacra. In: Serédi J. (szerk.): Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I. Budapest, 1938, 29–149.
- MAGY L.** 2016: Jenseitsvorstellungen und ihre Interpretationsprobleme im spätrömischen – frühchristlichen Gräberfeld von Sopianae/Pécs. In: Szabó, Á. – Gradwohl, E. (eds.): *From Polites to Magos. Studia György Németh sexagenario dedicata.* (Hungarian Polis Studies 22.) Budapest, 2016. 210–229.
- MAGYL.** 2022: Sopianae ókeresztény temetőjének helye a Római Birodalom ókeresztény temetői között. In: Hermann D. (szerk.): *Sopianae ókeresztény temetője – 20 éve az UNESCO Világörökség listáján.* Pécs, 2022, 35–47.
- PETROVICH E.** 1964: A pécsi káptalani levéltár épületének története. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1963) 177–205.
- RÓMER F.** 1876: Egy régi római szekrényke. *Archaeologiai Értesítő X* (1876) 176–179.
- SÁNDOR M. G.** 1976: Pécs – Felső sétatéren (Kioszk). *Régészeti Füzetek I/29* (1976) 82.
- SÁNDOR M. G.** 1977: Pécs – Püspökvár, Aradi vértanuk utja. *Régészeti Füzetek I/30* (1977) 65.
- SZERDAHELYI G.** 1732: *Celebrium Hungariae Urbium Et Oppidorum, Chorographia Bipartita, In prima parte veterem, in secunda novam Hungariam complectens.* Cassovia [Kassa], 1732.
- SZŐNYI O.** 1907: A pécsi őskeresztény sírkamra. Budapest, 1907.
- SZŐNYI O.** 1913: A pécsi őskeresztény temető. *Dunántúl III/297* (1913) 45–47.
- SZŐNYI O.** 1914a: Újabb sírlet a pécsi őskeresztény sírkamra tájékán. *Dunántúl Napilap IV/158* (1914) július 12., 6.
- SZŐNYI O.** 1914b: A pécsi városi múzeum 1913. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés. „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” *Értesítője VII* (1914) 28–33.
- SZŐNYI O.** 1914c: Újabb sírlet a pécsi őskeresztény sírkamra tájékán. „Pécs-Ba-

- ranyamegyei Múzeum Egyesület” Értéktitkő VII (1914) 90–91.
- TÓTH H. 2008. Bemerkungen zu den Jahreszeitendarstellungen des altchristlichen Sarkophages zu Sopianae. In: Szabó, Á. – Vargyas, P. (Hrsg.): *Cultus Deorum. Studia religionum ad historiam II. De rebus aetatis graecorum et romanorum in memoriam István Tóth.* (Ókortudományi Dolgozatok 2.) Pécs, 2008, 311–322.
- TÓTH ZS. 2008: Régészeti feltárás 2008-ban Pécsen, a Kossuth téren. Pécsi Szemle XI/3 (2008) 3–19.
- TÓTH ZS. 2010a: Római kori sírípítmény a Széchenyi téren. Pécsi Szemle XIII/1 (2010) 2–17.
- TÓTH ZS. 2010b: Római kori sírípítmény a pécsi Széchenyi téren. Ókor IX/1 (2010) 74–79.
- TÓTH ZS. 2011: Régészeti kutatások a Rózsakertben 2010–2011. Pécsi Szemle XIV/4 (2011) 2–13.
- TÓTH ZS. 2012a: Hány sírkamrát rejt a föld Sopianae északi temetőjében? Pécsi Szemle XV/1 (2012) 2–15.
- TÓTH ZS. 2012b: Hány „sírkamrát” rejt a föld Sopianae északi temetőjében? Ókor XI/3 (2012) 93–101.
- TÓTH ZS. 2016: Sopianae késő római kori ókeresztény temetője és az első középkori székesegyház. In: Heidl Gy. – Raffay E. – Tüskés A. (szerk.): *Echo Simul Una Et Quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról Tóth Melinda emlékére.* Pécs, 2016, 43–74.
- TÓTH ZS. 2017a: Régészeti kutatások Sopianae északi temetőjében: az I. számú Cella Trichora 2013–2014. évi kutatásának eredményei. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 54 (2017) 267–304.
- TÓTH ZS. 2017b: Esettanulmányok római kori épületek „életútjáról” Pécs területéről. In: Varga Sz. (szerk.): *Vészterhes idők a Mecsekalján Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig.* Pécs, 2017, 41–86.
- TÓTH ZS. 2020: Jelentés Pécs, Püspökvár északnyugati várfalsétány (Hrsz.: 18291) Megelőző régészeti feltárás 2020.07.06 – 2020.10.06. (Kézirat)
- TÓTH ZS. 2024: Észrevételek a pécsi székesegyház alatti csatornához. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 56 (2024) 91–126. <https://doi.org/10.62148/JPME.2023.05>
- TÓTH ZS. 2025: A Pécs, Káptalan utca 6. teleknél előkerült római kori emlékek értelmezési lehetőségeiről. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 58 (2025) 157–191. <https://doi.org/10.62148/JPME.2025.07>
- TÓTH ZS. é.n.: Előzetes jelentés a pécsi Dóm téren végzett 2018–2019. évi régészeti kutatásról. (Kézirat)
- TÓTH ZS. – BUZÁS G. – NEMÉNYI R. 2020: Előzetes beszámoló a pécsi székesegyház altemplomában végzett 2019. évi régészeti kutatásról. In: Böhm G. – Czeferner D. – Fedeles T. (szerk.): *Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia* 4. Pécs, 2020, 9–70.
- TÓTH ZS. – KOVALICZKY G. 2021: Római kor. In: Fedeles T. (szerk.): *Magyar Város-történeti Atlasz* 8. Pécs. Budapest – Pécs, 2021, 11–18.
- TÓTH ZS. – POULET D. 2022a: Pécs ókeresztény öröksége. Vezető a pécsi világörökség helyszíneire. Pécs, 2022.
- TÓTH ZS. – POULET D. 2022b: Notes to sepulchral building Nr. I in the northern cemetery of Sopianae. In: Budai Balogh, T. – Láng, O. – Vámos, P. (eds.): *Aquincum Aeternum. Studia in honorem Paula Zsidi. (Aquincum Nostrum II.9.)* Budapest, 2022, 401–419.
- TÖRÖK GY. 1941: A pécsi belvárosi templom bővítésénél előkerült római leletek. *Folia Archaeologica* III–IV (1941) 125–137.
- TÖRÖK GY. 1942: Római kori sírkamrák Pécs Felső-Sétatéren. *Archaeologiai Értesítő* III (1942) 207–215.
- VADAYA. – GÁBOR O. 2022: The fate and reconstruction of a mosaic floor at Pécs. Egy pécsi mozaikpadló sorsa és rekonstrukciója. Pécs, 2022. <https://doi.org/10.15170/FRRMFP-2022>
- VISY ZS. 2007a: Újabb adatok a pécsi vár építéstörténetéhez. In: Kaposi Z. (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből* 19. Pécs, 2007, 35–58.
- VISY ZS. 2007b: Recent Data on the Structure of the Early Christian Burial Build-

dings at Pécs. *Acta Classica Debreceniensis* 43 (2007) 137–155.

VISY ZS. 2016: Pécs középkori székesegyháza régészeti kutatásának eredményei. In: Heidl Gy. – Raffay E. – Tüskés A. (szerk.): *Echo Simul Una Et Quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról Tóth Melinda emlékére.* Pécs, 2016, 29–41.

VISY ZS. 2023: Eine weitere oktagonale Grabkammer in dem frühchristlichen

Friedhof von Pécs. In: Lohner-Urban, U. – Spickermann, W. – Trinkl, E. (Hrsg.): *Itineraria I. Entlang der Donau. Festschrift für Peter Scherrer zum 65. Geburtstag.* (Keryx 10.) Graz, 2023, 85–88.

VISY ZS. é.n.: Újabb geofizikai felmérés a pécsi Dóm téren. (Kézirat)

VIZI M. – GERE L. 2015: Pécs Dóm tér műemléki vizsgálata. Szekszárd, 2015. (Kézirat)

Késő római kori temetői épületek és azok nyilvántartása Sopianae északi temetőjében																			
Előkerülés ideje/ Feltárás ideje	Az épület földrajzi helye	Állapot	Számozott késő római kori temetői épületek és nyilvántartott temetői építmények														Az épület szerkezeti felépítése	Fejezet szám	Megjegyzés
			SZÖNYI 1927	NAGY 1938	GOSZTONYI 1939	GOSZTONYI 1943		FÜLEP - BURGER 1981	FÜLEP 1984	KATONA GYŐR 2000	GÁBOR 2016	TÓTH 2025							
						Szövegés részben	9. oldal 3. rajz					ELMÉLETI	GYAKORLATI						
Régészetileg kutatót temetői épületek																			
(1780?) 1782; 1913; 1999-2000	Dóm tér	Feltárt, bemutatott (CSL)	I.	V.	III. - Festett sírkamra a székesegyháztól délre. 1780.	Első festett sírkamra sírkápolnával. Cubiculum, cella memoriae	3.	I.	I.	1.	I.	Nl.	I.	sírkamra, előkamra, bejárata előtt aknaszerű folyosó, felszíni emlékpéület, porticus	3.1.	A Péter - Pál sírkamra.			
18. század vége; 1939; 1964	Dóm tér	Feltárt, bemutatott (CSL)			VII. - Festett sírkamra a várpalotánál pincéjében. (A szövegben tévesen III.)	Második festett sírkamra sírkápolnával. Cubiculum, cella memoriae	4.	II.	II.	2.	II.	NIII.	II.	sírkamra, (bejárata előtt aknaszerű folyosó), felszíni emlékpéület	3.2.	A Korós sírkamra.			
(18. század vége-19. század?) 1913	Dóm tér	Feltárt, bemutatott (CSL)	II.	III.	V. - Sírkamra a festett sírkamrától délre. 1913.	Második festetlen sírkamra. Cubiculum.	7.	III.	III.	3.	III.	NIII.	III.	sírkamra (bejárata előtt aknaszerű folyosó)	3.3.				
1913; 1941; 2000-2002	Dóm tér	Feltárt, bemutatott (CSL)	III.	IV.	IV. - Sírkamra a festett sírkamrától nyugatra. 1913.	Első festetlen sírkamra. Cubiculum.	5.	IV.	IV.	4.	IV.	NIV.	IV.	sírkamra, (bejárata előtt aknaszerű folyosó)	3.4.				
1922	Dóm tér	Feltárt, bemutatott (CSL)	VI.	VII.	Szám nélküli - Sírkamra a székesegyház keletre (A szövegben III. szám szerepel.)	Hetedik festetlen sírkamra. Cubiculum.	6.	V.	V.	5.	V.	NV.	V.	részlegesen földbe süllyesztett egyterű épület, bejárata előtt porticus előfolyosóval	3.5.				
1922; 1955; 2013-2014	Székesegyház nyugati oldala előtti tér	Feltárt, emelkedett	IV.	III.	VI. - Sírkamra a székesegyház előtti obeliszk mellett. 1922.	Harmadik festetlen sírkamra. Cubiculum.	8.	VII.	VI.	6.	VI.	NVI.	VI.	sírkamra, (bejárata előtt aknaszerű folyosó)	3.6.				
1940-1941	Felső Sétálóter	Feltárt, emelkedett	Cella trichora (cella memoriae)	I.	II. - Cella trichora a székesegyháztól nyugatra. 1922.	Háromkörös temetői épület. Cella trichora.	2.	Cella trichora	Cella trichora	10.	XXXI.	NVII.	XXV.	megépített sírkamrafalazat, de a sírkamrától a földet nem emelik ki; felszíni épület	3.31.	I. számú Cella Trichora			
1940-1941; 2005	Felső Sétálóter	Feltárt, emelkedett			Hatodik festetlen sírkamra és sírkápolna. Cubiculum, cella memoriae	Hatodik festetlen sírkamra és sírkápolna. Cubiculum, cella memoriae	10.	VIII.	VIII.	8.	VIII.	NVIII.	XVII.	sírkamra, (bejárata előtt aknaszerű folyosó), felszíni emlékpéület?	3.8.	TÖRÖK 1942 "A" sírkamra.			
(1927?) 1938-1940; 2005-2006	Felső Sétálóter	Feltárt, bemutatott (CSL)			Ötödik festetlen sírkamra és sírkápolna. Cubiculum, cella memoriae	Ötödik festetlen sírkamra és sírkápolna. Cubiculum, cella memoriae	9.	IX.	IX.	9.	IX.	NIX.	IX.	sírkamra, (bejárata előtt aknaszerű folyosó), felszíni emlékpéület?	3.9.	TÖRÖK 1942 "B" sírkamra.			
1958-1959	Apáca utca 8.	Feltárt, emelkedett			I. - Hétkaréjos földalatti épület	Hétkaréjos temetői épület. Cella septicchora.	1.	Cella septicchora	Cella septicchora	11.	XXXII.	NX.	XXVI.	részlegesen földbe süllyesztett egyterű épület	3.32.	Cella Septichora			
1969	Szent István tér 12.	Feltárt, elpusztult						G4	G4	16.	NXI.	NXI.	XVI.	sírkamra, (bejárata előtt aknaszerű folyosó)	3.16.	Ún. Közösségi sírkamra.			
1968-1969	Szent István tér 12. – Apáca utca 14.	Feltárt, bemutatott						XIV.	XIV.		XIV.	NXII.	XIV.	felszíni emlékpéület, alatta sír(ok) vagy sírkamra?	3.14.	Feltáráskor csak a nyugati fal egy szakasza került elő.			
1975-1976	Szent István tér	Feltárt, bemutatott						XIII.	XIII.		XIII.	NXIII.	XIII.	felszíni emlékpéület, alatta sír(ok)?	3.13.				
2003-2004	Dóm tér	Feltárt, bemutatott (CSL)						mauzoleum		12.	XXXIII.	NXIV.	XXVII.	sírkamra, előkamra, lépcsőház; felszíni emlékpéület	3.33.	Az ún. Ókeresztény Mauzóleum			
2004-2006	Dóm tér	Feltárt, bemutatott (CSL)									XIX.	NXX.	XIX.	felszíni emlékmű; alatta sírkamra, bejárata előtt aknaszerű folyosó	3.19.				
(1978?) 2005-2006	Felső Sétálóter	Részben feltárt, emelkedett									XX.	NXXI.	XX.	felszíni emlékmű, alatta sírkamra, bejárata előtt aknaszerű folyosó	3.20.				
(1978?) 2005-2006	Felső Sétálóter	Részben feltárt, emelkedett						Síripléterny alapfal?			XXII.	NXXVII.	XXII.	sírkamra, (bejárata előtt aknaszerű folyosó)	3.22.				
(1978?) 2005-2006	Felső Sétálóter	Részben feltárt, emelkedett						Síripléterny alapfal?			XXIII.	NXXVIII.	XXIII.	sírkamra, (bejárata előtt aknaszerű folyosó)	3.23.				
(1978?) 2005-2006	Felső Sétálóter	Részben feltárt, emelkedett			[A Cella Septichora részének gondója.]	Negyedik festetlen sírkamra. Cubiculum. (1927) A mozaikpadós épület nem szerepel.		Festett sírkamra (Összekapcsolja a mozaikos X. számú épülettel.)	Festett sírkamra (Összekapcsolja a mozaikos X. számú épülettel.)		XXIV.	NXXIX.	XXIV.	sírkamra, bejárata előtt aknaszerű folyosó, felszíni emlékpéület	3.10; 3.24; 3.40.				
2010-2011; 2019	Janus Pannonius utca 10. (Rózsakert)	Feltárt, emelkedett; A memoria épület alaprajza a felszínen bemutatott.									XXXVI.	NXXX.	XXVIII.	sírkamra, lépcsőház; felszíni emlékpéület	3.38.	II. számú Cella Trichora.			
(2005); 2016	Dóm tér	Részben feltárt, emelkedett										NXXXI.	XXX.	A Vay Zs. által azonosított "C" jelű épület.	3.39; 4.1.	A VI. számú sírkamra keleti oldala mellett. Azonos a Vay Zs. "C" épülettel (georadaros kutatás).			
(2008) 2019	Székesegyház altéplom	Részben feltárt, emelkedett										NXXXII.	XXX.	Krispa falai	3.50; 4.3.	részlegesen földbe süllyesztett egyterű épület			

A késő római északi temető része, de nem temetői épület, hanem az "épített sír" kategóriába sorolható

1913	Dóm tér	Feltárt, bemutatott (CSL)		IV.	XLV. számú sír.		R15. számú sír.	R/15. számú sír.				S/1.	S/1.		3.59.	Tégelsír, amely az egykori Möller folyosó íves tetejű oldalfalakjében volt bemutatva a FÜLEP 1984. III. számú épületből EK-re.
1927	Széchenyi tér - Huryad út sarka	Feltárt: A festetlen sír valószínűleg elfedett, a festetlet kiemelték és bemutatották. A 2. világháború utáni sorozatos néma információ, viz. megemelésről.			Két festett sírláda.	Festett sírkamra a Széchenyi tér északi részén. 1927. és külön pontban: Sírkamra ugyanott. 1927.	Két összepárlított sírláda.	XII.				S/2.	S/2.		3.12.	Kettős sír, nem sírkamra.
1927	Vörösmarty utca	Feltárt, elpusztult					[A nyolc feltárt sír egyike.]	R/183. számú sír.				S/3.	S/3.		3.60.	Kettős sír, nem sírkamra.
1958	Apáca utca 8.	Feltárt, bemutatott					G/1 és G/2.	G/1 és G/2.	14.	Nem sírkamra, hanem sír.		S/4.	S/4.		3.48.	Festett ársír, Nem sírkamra.
1959	Apáca utca 8.	Feltárt, bemutatott					G/25. (G/26.)	G/25. (G/26.)	15.			S/5.	S/5.		3.27.	Kettős sír, nem sírkamra.
1960	Apáca utca 8.	Feltárt, emelkedett					G/28.	G/28.				S/6.	S/6.		3.29.	Valószínűleg egy hármas sírról van szó, de biztosan nem sírkamra.
1969	Szent István tér 12.	Feltárt, elpusztult					Kisebbsé méretű sírkápolna (szám nélküli).	XV.				S/7.	S/7.		3.15; 3.43.	Felszíni emlékmű, esetleg hozzátartozó sírral (FÜLEP 1984. L42).
1969	Szent István tér 12. – Apáca utca 14.	Feltárt, elpusztult					L/82. számú sír.	L/82. számú sír.		Festett sír, nem sírkamra.		S/8.	S/8.		3.49.	Festett sír, nem sírkamra.
2009	Széchenyi tér északi része	Feltárt, emelkedett								Festett sír, nem sírkamra.		S/9.	S/9.		3.35.	Dombborított sír fele és oldala nyílással, épített külön sírhely nélkül.

A késő római északi temető része, de nem temetői épület és nem is temetkezés

1763	Székesegyház északi tornya, északi oldalkápolná alatt és a székesegyháztól nyugatra	Részben feltárt, részben elfedett											CS/1.	CS/1.		3.61.	Épített csatorna római kori és középkori periódusokkal.
------	---	-----------------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	-------	-------	--	-------	---

Hitelesítést igénylő épített régészeti objektumok

1841; 1927(7)	Káptalan utca 6. (és az előtti?)	Részben feltárt, részben elpusztult; elfedett			Mozaikos épület és a bejáratos épület külön sírkamra (szám nélküli).	Sírkamra (?) a Káptalan-utca 6. az előtt. 1927. A mozaik az "Egyéb római leletek"-nél szerepel, de sírkamrának valószínűsíthető. X-es számmal az 1927-es számközlő szerepel.		X.	X.		X. (Szám nélküli külön szerepel az 1927-ben előkerült festett sírkamra.)	H/1.	H/1.		3.10; 3.24; 3.40.	Bizonyítatlan, hogy a Martyn ház alatt és előtt előkerült épületelemek hány épülethez tartoztak.
1922	Dóm tér középső része	Elfedett?; elpusztult?	Festett sírkamra (szám és jelölés nélküli).	Festett sírkamra (szám és jelölés nélküli).	Sírkamra (?) nyomai a székesegyház téli közepén. 1922.				Az adatok sírkamrára utalnak.		Sírkamra, amely talán azonos a 2005. évben taláradaral kimutatott "C" sírkamrával.	H/2.	H/2.		3.39.	
1927	József utca 13.	Elfedett?; elpusztult?					Római épülethez tartozó, megjelölés nélkül padozat.	Római? padozat.				H/3.	H/3.		3.53.	
1943	Felső Sétálóter	Részben feltárt, emelkedett					Római kori falnyomok.	Római kori falmaradványok.			"Falak" (szám nélküli).	H/4. és H5.	H/4. és H5.		3.41.	A FÜLEP 1984. VIII. és IX. számú sírkamráktól keletre eső területen.
1959	Széchenyi tér, Nagy Lajos Gimnázium DK-i sarka	Elfedett?; elpusztult?					Festett kőfalatöredék és taglakonozat.	R/201. számú sír.			Felszíni római kori építmény és sírkamra (szám nélküli).	H/6.	H/6.		3.42.	
1960	Janus Pannonius u. 11.	Részben feltárt, emelkedett					Apistorsz épület.				H/7.	H/7.		3.52.		
1975	Felső Sétálóter	Részben feltárt, emelkedett					Római kori falatöredék.				Sírkamra (szám nélküli).	H/8.	H/8.		3.44.	Részben a Kincsek mellett, nagyobbrészt a DOK-re.
1976 (2020?)	Püspökvár É-i fala alatt és attól északra	Részben feltárt, emelkedett					Római kori épület falmaradványai.				Valószínűleg nem sírtemék.	H/9.	H/9.		3.45; 4.6.	Azonos a 2020-ban találttal? (TÓTH 2025. H20.)
(1976?) 1982	Szent István tér	Részben feltárt, emelkedett									Bejárati maradványa (szám nélküli).	H/10.	H/10.		3.46.	Az ún. Ókeresztény Mauzóleumtól keletre.
1985	Apáca utca 12-14. előtt	Részben feltárt, emelkedett									Római kori fal (szám nélküli).	H/11.	H/11.		3.47.	
1990	Széchenyi tér 11.	Részben? feltárt, emelkedett?; elpusztult?										H/12.	H/12.		3.58.	Nagyiméretű sírkamra.
2005	Dóm tér	Elfedett									A Vay Zs. által azonosított "A" jelű épület.	H/13.	H/13.		3.39.	Georadaros kutatással azonosított épület.
2005	Dóm tér	Elfedett									A Vay Zs. által azonosított "B" jelű épület.	H/14.	H/14.		3.39.	Georadaros kutatással azonosított épület.
2005	Dóm tér	Elfedett									A Vay Zs. által azonosított "D" jelű épület.	H/15.	H/15.		3.39.	Georadaros kutatással azonosított épület.
2005	Dóm tér	Elfedett									A Vay Zs. által azonosított "E" jelű épület.	H/16.	H/16.		3.39.	Georadaros kutatással azonosított épület.
2019	Székesegyház	Részben feltárt, emelkedett										H/17.	H/17.		4.2.	Székesegyház Ny-i fala, az É-i és a D-i pillérsor vonalában.
2019	Janus Pannonius utca 10. (Rózsakert)	Részben feltárt, emelkedett; részben elpusztult										H/18.	H/18.		4.4.	Felszíni épület falmaradványai.
2019	Janus Pannonius utca 10. (Rózsakert)	Részben feltárt, emelkedett; részben elpusztult										H/19.	H/19.		4.5.	Felszíni épület alapárka.
(1976?) 2020	Püspökvár ÉNy-saroktornyától K-re	Részben feltárt, emelkedett										H/20.	H/20.		3.45; 4.6.	Csak bontási törmelék. Azonos az 1976-ban találttal? (TÓTH 2025. H19.)
2021	Dóm tér	Elfedett									A Vay Zs. által azonosított "F" jelű épület.	H/21.	H/21.		4.7.	Georadaros kutatással azonosított épület.
2021	Dóm tér	Elfedett									A Vay Zs. által azonosított "G" jelű épület.	H/22.	H/22.		4.7.	Georadaros kutatással azonosított épület.

Már nem hitelesíthető, de feltételezhető késő római kori temetői épületek

1716	Széchenyi tér - Nagy Lajos Gimnázium K-i szárnya	Elpusztult			Sírkamra a Király utca elején, az Aranyhajó szálloda előtt	Festett sírkamra a gimnázium helyén. 1716. ?	Festetlen sírkamra a gimnázium helyén. Cubiculum.	XI.	XI.		XI.	F/1.	F/1.		3.11.	A Nagy Lajos Gimnázium K-i szárnya alatt.
1833-1845	Szent István tér	Elpusztult				Mozaikpadó - „Egyéb vegyes római kori leletek” fejezetben	Mozaikpadó töredékek.	Mozaikpadó töredékek.			XXXIV.	F/2.	F/2.		3.34.	A Pészgőház alatt.
1839 (1842?)	A székesegyház közelében (Szent István tér 21-7); Pészgőház alatt?	Elfedett?; elpusztult?					Sírkamra a székesegyháztól délre. 1838 előtt.	Sírkamra a püspöki palotától délre. Cubiculum.	Faladika került elő.	Bronz veretekkel díszített faladika.		F/3.	F/3.		3.51.	
1927?	Szent István tér	Ismeretlen										F/4.	F/4.		3.54.	

Római kori, de nem a késő római temetőhöz tartozó építmény vagy épület

2002	Széchenyi tér - Nagy Lajos Gimnázium udvara	Elpusztult										XVII.	K/1.	K/1.	3.17.	Hamvasztásos sír feletti, kőkerítéssel körbevett sírkert. Nem épület és nem késő római.
2002	Széchenyi tér - Nagy Lajos Gimnázium udvara	Elpusztult										XVIII.	K/2.	K/2.	3.18.	Hamvasztásos sír feletti, kőkerítéssel körbevett sírkert. Nem épület és nem késő római.
2004	Apáca utca 13-15.	Elfedett?; elpusztult?										XXVIII.	K/3.	K/3.	3.28.	Felszíni építmény, mérete és talajlása alapján nem késő római temetői építmény valószínűleg.

Beszámozott, de nem létező temetői épületek

1770	Király utca 3.							R/254. számú sír.	R/254. számú sír.					Festett sírkamra.		3.37.	Itt sír került elő 1970-ben. 1770-ben semmi sem került elő. Szabadméri Gábor munkája az 1716-ban a Nagy Lajos Gimnázium építéseihez előkerült, fellelvezetett festett sírkamrára (Fülep 1984 - XI.) vonatkozik.
2005 - 2006	Szent István tér 12. – Apáca utca 14.													Fülep által talált fal (1. fal).		3.15; 3.43.	Beszámolható. A Fülep 1984. XV. épület DK-i sarka.
2005 - 2006																	

A korai kereszténység Sopianae térségében és a bakonyai ládikaveretek

V. Gémes Katalin restaurátor emlékére (1946–2011)

VISY ZSOLT

professor emeritus, az MTA doktora

PTE BTK Régészet Tanszék

e-mail: zs.visy@gmail.com

KIVONAT: A 3. században mindkét Pannonia déli részén bizonyított a kereszténység elterjedése. A 3. század végén, amikor Valeria officium praesidisét Sopianaebe helyezték, tovább erősödött. Az ókori kereszténység Sopianaeban és a környező villákban a 4. század második felében virágzott. A Bakonyán talált bronz ládikaveretek alátámasztják ezt a történelmi rekonstrukciót, és új bizonyítékot szolgáltatnak a gazdag keresztények korabeli jelenlétére.

KULCSSZAVAK: kereszténység, késő római villák, ládikaveretek, bibliai jelenetek, négy évszak ábrázolása

Early Christianity in the Region of Sopianae and the New Casket Mounts from Bakonya

SUMMARY: Christianity spread out in Pannonia, too, and in the 3rd century there are proofs of its existence in the southern part of both Pannonias. Christianity became stronger in consequence of placing the officium praesidis of Valeria to Sopianae at the end of the 3rd century. The flourishing of ancient Christianity in Sopianae and in the surrounding villas was in the second half of the 4th century. The bronze casket mounts recently found in Bakonya support this historical reconstruction and offer new evidence for the presence of rich Christians in that era.

KEYWORDS: Christianity, late Roman villas, casket mounts, biblical scenes, four seasons representation

A 3. század végén Diocletianus több jelentős reformot vezetett be, ezek egyike a köz-igazgatási reform volt. Az addigra már ötven körülire növekvő számú tartományokat felosztotta és száznál több új tartományt alakított ki a Római Birodalom területén. A két Pannoniára is ez a sors várt, és megfelelően őket négy új provinciát alakított ki. Pannonia inferior északi fele lányáról a Valeria nevet kapta, déli fele a prózaibb Pannonia secunda lett. A kettő közti határ feltehetően Mursa territoriumának a figyelembe-

vétele miatt nem a Drávánál, hanem attól északabbra haladt¹. A közigazgatási reform másik eleme az addig egységes kormányzás megosztása a katonai és a polgári feladatoknak megfelelően. Valeria határtartományként jelentős haderővel rendelkezett. A katonai vezetés Aquincumban maradt, de immár nem *legatus*, hanem *dux* parancsolt a tartomány seregének. A polgári közigazgatás vezetője *praeses*i rangban tevékenykedett, székhely pedig a legnagyobb valószínűséggel Sopianae lett² (1. kép).

1. kép: Sopianae elhelyezkedése a mai Pécs területén
(Forrás: Visy Zsolt)

A székhelyre vonatkozó közvetett bizonyíték Ammianus Marcellinusnál olvasható: „*Maximinus regens quondam Romae vicariam praefecturam apud Sopianas Valeriae oppidum obscurissime natus est patre tabulario praesidialis officii orto a posteritate Carporum, quos antiquis excitos sedibus Diocletianus transtulit in Pannoniam*”³. Maximinus 360 körül kezdte pályafutását, 370–371-ben volt Róma *vicarius*a, utána Gallia *praefectus praetorio*ja. Gratianus 376 táján lefejeztette⁴. Az említett carpokat Galerius telepítette le Pannonia inferiorban, miután 295-ben legyőzte őket⁵.

¹ TÓTH 2006, 60.

² FÜLEP 1984, 274; NAGY 1987–1988, 240; KÁRPÁTI 2004, 281; TÓTH 2006, 60.

³ Amm. XXVIII 1.5 – Maximinus, aki korábban a *vicarius praefecturát* vezette Rómában, Valeria Sopianae nevű városában született igen homályos körülmények között a *praeses* hivatalában tevékenykedő őrnök apától, aki azoknak a carpoknak a leszármazottja volt, akiket régi helyükről kizozdítva Diocletianus telepített át Pannoniába.

⁴ FITZ 1993–1995, 1309–1310.

⁵ MÓCSY 1962, 571.

2. kép: A cella septichora feltárás közben – 2006. (Fotó: Visy Zsolt)

Noha a tartományi székhelyre nincs közvetlen és egyértelmű bizonyíték, a kutatás mégis hozzá hozza összefüggésbe Sopianae későrómai korban való jelentős, ugrásszerű fejlődését, gazdagodását, lakosságának kézzel fogható jólétét, vezető rétegének látható gazdagságát. Erre korábban inkább csak a késő római temető leletei, és elsősorban épített, gazdagon díszített sírjai alapján lehetett következtetni, az utóbbi évtizedekben azonban a város területén végzett ásatások eredmé-

3. kép: Ép szarkofágalelet Sopianae ókeresztény temetőjében – 2006. (Fotó: Visy Zsolt)

nyei hasonló következtetéseket engednek meg (2–3. kép). A forumon 100 évvel ezelőtt feltárt monumentális épület Fülep F. szerint a praeses palotája volt⁶, az ettől délebbre az utóbbi években feltárt, a 4. század utolsó harmadában épített basilica pedig az ásató szerint ókeresztény basilica volt⁷. Több jel utal arra, hogy Sopianae-ban ebben az időben, a 4. század második felében vagy utolsó harmadában megépült a városfal is⁸.

A kereszténység a 2. századtól fogva kezdett terjedni a dunai provinciákban, képviselőik leginkább keletiek vagy görögök voltak. Pannoniában a legkorábbi adat Eusebiusra, Cibalaé, és Victorinusra, Poetovio püspökeire utal a 3. század második felében, de a tartomány déli városaiban, mindenekelőtt Sirmiumban, Bassianában, Mursában és Sisciában több keresztény közösségnek kellett már lennie ebben az időben, hiszen a 4. század elején sok keresztény lett vértanúvá Pannonia secundában. Az üldözéseket követően a ke-

⁶ FÜLEP 1984, 274.

⁷ TÓTH 2010, 23–25.

⁸ KÁRPÁTI 2004, 284.

resztény vallás gyorsan elterjedt Pannoniában⁹. A nagyobb városoknak, mint Sirmium, Poetovio, Siscia és Cibalae, egyaránt volt püspöke¹⁰, minden valószínűség szerint Sopianaenak is.

Miután a 325-ös niceai zsinat Ariust Sirmiumba száműzte, ez a vidék lett ennek az eretnekségnek a fészke. A Drávától északra Sopianae és környéke a kereszténység jelentős központja lett¹¹. A híres temetőkápolnák és sírkamrák (4. kép), Valeria polgári központjának keresztény temetői, az újabban feltárt alsóhetényi mauzóleum¹² mutatják a kereszténység növekvő jelentőségét a provinciában. Más városoknak, mindenekelőtt Savariának és Aquincumnak szintén volt keresztény közössége, de másutt is, a határ mentén éppúgy, mint a belső területeken, a kereszténység széles körben elterjedt¹³.

Mivel a pannoniai kereszténységre vonatkozó írott forrásanyag, beleértve a feliratokat is, meglehetősen szegényes és hiányos, a keresztény közösség jelenlétére a tárgyi emlékegy utal. A pécsi ókeresztény temető nagy változatosságban tárja elénk a sírépítmények típusait, de jó állapotban maradt meg a helyreállított kővágószőlősi sírkamra is¹⁴. A keresztény templomok és kápolnák tájolása eleinte nem volt egységes, a keleti tájolás a 4. század közepétől vált egyre általánosabbá. A sírkamrák gazdag és rangos személyeknek épültek, gyakran egy mártírnak, mint Sirmiumban Synerotas temetői kápolnája¹⁵. A *cella trichora* és az apszisos kápolna Aquincumban közvetlenül a keresztény temető mellett állt. Hasonló helyzet figyelhető meg Gorsiumban is.

Sopianae mint a tartomány polgári székhelye pedig jelentős vallási központ is volt. Biztosra vehető tehát, hogy Sopianaeben püspök vezette a keresztény közösséget. Mursa közelsége és feltehető hatása arra enged következtetni, hogy évtizedekre az Arius tanítását követő irányzat válhatott itt uralkodóvá, vagyis azoké, akik Jézus egyházegységét tagadták és teremtmény voltát hangsúlyozták, mivel 330 táján egyik követője, Valens lett Mursa püspöke¹⁶. Az orthodoxia csak éles hitvitákban szorította ki az arianusokat a püspökségekből a 4. század hatvanas éveiben, majd később Ambrosius erélyes lépései eredményeként¹⁷.

Sok esetben rendkívül nehéz eldönteni, vajon egy ilyen épületet vagy épületrészt profán célokra vagy keresztény templomként használtak. Vannak azonban szerencsés esetek is. A Sopianae közelében lévő kővágószőlősi későrómai villa tulajdonosa nyil-

4. kép: A XX. sírkamra belseje – 2006.
(Fotó: Visy Zsolt)

⁹ NAGY 1938; NAGY 1939; TÓTH 1994.

¹⁰ NAGY 1938, 31–148. NAGY 1939, 31.

¹¹ FÜLEP 1984, 279–280; FÜLEP – BACHMAN – PINTÉR 1988.

¹² TÓTH 1987–1988, 22–41.

¹³ TÓTH 1994, 243.

¹⁴ BURGER 1987, 165–179; HAJNÓCZI 1986, 229–236.

¹⁵ NAGY 1939, 68–69; MILOŠEVIĆ 1974, 4–11.

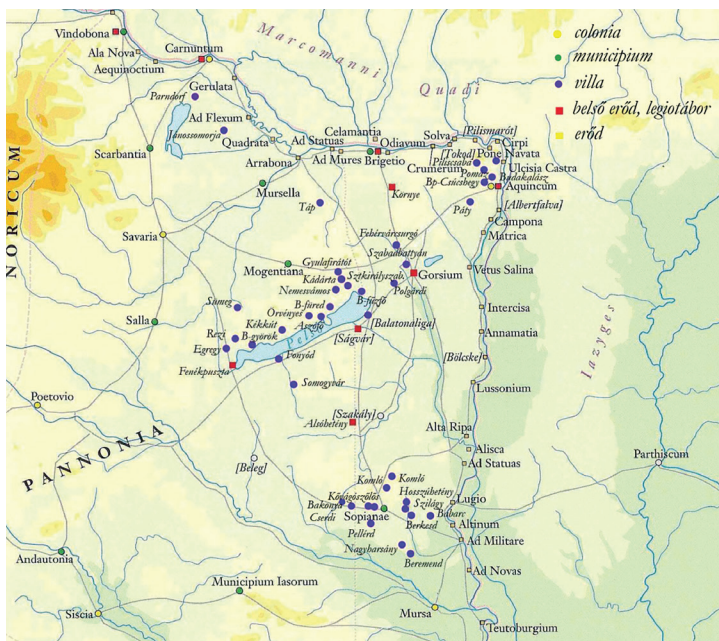
¹⁶ NAGY 1939, 87–94.

¹⁷ NAGY 1939, 157–170.

ván gazdag és magas rangú személy volt, mivel egy festett sírkamrába temették egy közvetlenül a villa előtt álló sírkápolna alá. A villa a fent részletezett jellegzetességeket mutatja. Ezért valószínű, hogy ezt az apszisos csarnokot a villalepülés lakói vallási célokra is használták. Mindazonáltal még ebben az esetben is ez nem több, mint valószínűség, és nincs bizonyíték más pannoniai villák hasonló használatára.

A tárgyi leletanyagban gyakran jelentkeznek keresztény motívumok, de ezek keresztényekre utaló volta olykor nem több a lehetőségnél¹⁸. Nem lehet eldönteni, az ilyen tárgyak használói keresztények vagy csak látszólagos keresztények voltak¹⁹. Az I. sírkamra legutóbbi restaurálása során előkerült egy áttört művű bronz krisztogram egy bronzmécses felfüggesztő láncát díszítette²⁰. Mivel az ókeresztény jelkép az ókeresztény temető területén került elő, így használata is ide köthető, egészen biztosra vehető, hogy ezt a mécseset a temetőben végzett kultikus szertartások során használták. Ugyanígy lehet értékelni az ezüstéremből krisztogrammá alakított kis csüngőt és a poncolt Krisztus monogrammal díszített bronzgyűrűt, amelyek ugyancsak Pécssett kerültek elő²¹. Hasonló bronzgyűrű Magyaregregyen került elő, az a bronzlemez pedig, aminek a közepébe is ezt a motívumot poncolták bele, Szilágy-Aranyoldalon²². Ritka ókeresztény emlék a Dunaszekcsőn előkerült aranyfüst-betétes üvegkorong (*fondo d'oro*), amelyen a keresztény ábrázolás körül felirat van²³.

Bár Sopianae környékén sok villában még nem volt feltárás, és elsősorban a felszíni leletek és megfigyelések alapján lehet róluk véleményt alkotni, ezen ismeretek fényében is kirajzolódik egy nagyobb, gazdagabban kiépített villákból álló csoport, amelyiktől mind méretben, mind gazdagságban elmaradnak a távolabbi, vagy akár a

5. kép: Pannonia a 4. századi jelentősebb villalepülésekkel (Térkép: Visy Zsolt)

¹⁸ THOMAS 1981, 256.

¹⁹ UBL 1994, 150.

²⁰ KATONA GYŐR 2000, Kat. 34; POZSÁRKÓ 2002, 2–4.

²¹ KATONA GYŐR 2000, Kat. 40; 46.

²² KATONA GYŐR 2000, Kat. 12; 35. – A magyaregregyi gyűrű FÜLEP 1984, 279 szerint Kisvaszar lelőhelyű.

²³ NAGY 1938, 42–45; legutóbb FÜLEP 1984, 279.

limes közelében található villagazdaságok, amelyek a 4. században is megmaradtak korábbi egyszerűbb, bár időről-időre átalakított és átépített formájukban (5. kép). Az a tény, hogy ilyen különbség csak a későrómai korban jelentkezik, aláhúzza Sopianae ekkoriban lezajló erőteljes városi fejlődését, ami minden bizonnyal összefügg a tartományi helytartóság itteni felállításával, és így közvetve igazolja azt.

Azokban a villákban, ahol volt ásatás, de azokban is, ahol csak felszíni megfigyeléseket lehetett tenni, szinte kivétel nélkül ki lehetett mutatni a 4. századi használatot, ami néhány esetben még az 5. századra is kiterjeszhető volt²⁴. Bizonyosan a peristyliumos villák típusába tartozik a feltárt kővágószőlősi, a hosszúhetényi és a Komló-Mecsekjánosi úti villa²⁵ főépülete, de levegőből mutatott képe alapján a bakonyai és a cserdi villa²⁶ is. Valószínűleg ebbe a csoportba tartozik a nagyharsányi villa is, de ebből csak a fürdő alaprajza ismert²⁷. Önálló fürdővel rendelkezett a kővágószőlősi, a cserdi és a bakonyai villa. Az utóbbiaknál a villagazdaság összes épületét meg lehet figyelni a légifelvételen. Több villában volt mozaik, sajnos egyik sem értékelhető állapotban, a falak színes festéssel való borítása pedig általános volt. Ezekhez az előkelő villákhoz, amelyek a mai Pécs területen, a Mecsek és a Villány hegység déli lábánál épültek, nagy birtoktestek is tartoztak, amelyeknek a méretét azonban nem lehet meghatározni. A nagy villák és a hozzájuk tartozó villagazdaságok között kisebb villák is épültek. A feltárt és részben ismertté vált kisebb villák sorába tartozik a Komló-Mecsekfalui úti, a nagyárpádi és a babarci villa²⁸. A szegényesebben kialakított villagazdaságok a középréteg, esetleg veteránok tulajdona lehetett.

A kővágószőlősi villa előkelő tulajdonosa bizonyosan keresztény volt, de egy szerencsés lelet alapján ez a közelben lévő bakonyai villára nézve is igaz, mivel itt nemrégiben ókeresztény ábrázolással díszített ládikaveret került elő (6. kép), a közvetlen közelében pedig egy másik lemez a Tél alakjával²⁹.

6. kép: A bakonyai villában talált ókeresztény ládikaveret elő- és hátlapja (Fotó: Visy Zsolt)

²⁴ VISY 1994, 447–449; GÁBOR 2005, 12–16.

²⁵ Kővágószőlős: BURGER 1987, 69, fig. 2b; Hosszúhetény: DOMBAY 1957, 182; THOMAS 1964, 274–278; FÜLEP – BURGER 1979, 273; Komló-Mecsekjánosi út: BURGER 1967, 61–67; FÜLEP – BURGER 1979, 275–276; THOMAS 1964, 278–279.

²⁶ Bakonya: BERTÓK – KOVALICZKY 2007, 345–349; Cserdi: VISY 2010, s.a.

²⁷ GÁBOR 2004, 278, fig. 3.3.

²⁸ Komló-Mecsekfalui út: KATONA GYŐR 1994, 67–94; Pécs-Nagyárpád: THOMAS 1964, 279; FÜLEP – BURGER 1979, 283–284; Babarc: BENDER – BURNS – VISY 2007, 198–200.

²⁹ Visy Zs., Szajcsán É., Szabó M. és Lóki R. terepbejárása 2010. április 15-én. A lelőhelyen 2010. június 21–25. között végzett hitelesítő feltárás nem eredményezett további darabokat, ld. Visy Zs. jelentése, In: Kisfaludi J. (ed.): Régészeti Kutatások Magyarországon 2010, 159.

1. Hosszúkás bronzlemez három, kör alakú keretbe foglalt ókeresztény ábrázolással. A megtaláláskor háromrétűre hajlított lemezt a restaurálás során nagyrészt kiegyenesítették, így váltak láthatóvá az ábrázolások, amelyeknek addig csak a negatív oldala látszott. A jobb oldalon díszítés nélküli rész kettéhajtott állapotban volt és maradt. A lemez baloldala hiányos, egy repedés van rajta. Az alsó részen is van egy repedés és két kisebb hiány. A lemez teljes hossza a középtengelyben 23,9 cm, magassága a baloldalon 6,7 cm, a jobb szélén 6,2 cm. A kihajtogatott lemez hossza 20,9 cm, az aláhajtott sima részé 3 cm. A jó állapotú lemez vastagsága 0,3 mm. A lemezt szögekkel rögzítették a ládikán, a szöglyukak az alsó és felső szélén sorakoznak a motívumok határvonalaán, valamint az aláhajtott lemez szélén, itt azonban középen is van egy szöglyuk. A visszahajtásnál hosszanti repedés van, ami másodlagos, mivel a repedés vonalában a felső harmadban egy további szöglyuk figyelhető meg. A vízszintesen elrendezett jelenetek közül a bal szélső hiányos, kisebb része letört, repedezett.

Az egyes jeleneteket vékony, gyöngyözött borda határolja, amit azonban csak a két teljes, valamint a középső és a baloldali tondó fölött lehet megfigyelni. A jobboldali tondó fölött a lemez elkeskenyedik, ide ezért nem került ez a minta. Ugyanennek a tondónak a jobboldalán tudatosan elhagyták a gyöngymintás pálcátagot. A meglévő szöglyukakból kiténik, hogy a lemez eredetileg is elkeskenyedett, nem utólag alakították erre a formára. A jelenleg kettéhajtott díszítetlen rész teljes szélessége 5,5 cm, kérdés, hogy teljes egészében az előlapot borította, vagy eredetileg is ketté hajtva keskenyebb fele már az oldallapra esett.

Mindhárom jelenetet gyöngybordázott körbe foglalták. A gyűrű átmérője minden esetben 6,5 cm, szélessége 0,6 cm, belső oldalán egy vékony borda halad körbe. A gyűrűk egybevágósága arra vall, hogy azonos préssel készültek, mivel azonban a gyöngyök száma a két ép gyűrűben nem egyezik meg (42, illetve 40), az ívekbe foglalt gyöngyöket egyedileg ütötték be vagy a mintaeszköze, vagy a lemezbe. A csaknem félgömb alakú gyöngyözés a 4. század közepétől egyre általánosabbá váló díszítési mód³⁰.

A baloldali jelenet a többi alaknál nagyobb Dominust ábrázolja szemből, aki ívelt lábú trónuson ül, lábait számaryon nyugtatja (7. kép). A díszes, kartámasszal ellátott trón és a számary egyértelműen császári trónus, amit a diadalmas Krisztus-ábrázolásokon átvettek³¹. A trón peremét díszítő kerek minta pontosan megegyezik Valentinianus és Valens trónjának díszítésével, Krisztus palliumának díszítése az ugyanitt látható császári öltözék mintájával³². A jobbra néző Dominus jobb karját, amely azonban csak hiányosan maradt

7. kép: Hosanna-ábrázolás a bakonyi ókeresztény ládikavereten (Fotó: Visy Zsolt)

³⁰ Rendszeresen előfordul a késő római ládikavereteken, GÁSPÁR 1986, passim, de a Seuso-kincs darabjain is (quadripusz, korszók, vödörök), NAGY – TÓTH 1990, 9.

³¹ Éremábrázolásokon gyakori. A legkorábbi 330-ra tehető constantinopolisi veret (RIC IX, 18. tábla 44.), ahol az emelvényre állított trónon ülő császár két oldalán egy-egy Caesar áll. Hasonló ábrázolások előfordulnak II. Constantius veretein is, Valentinianus és Valens pedig gyakran ülnek egymás mellé helyezett trónuson. Ezen kívül ld. the trial of Christ in the Rossano Gospel, sixth century, BROWN 1971, 43, fig. 32.

³² DECKERS 1983, 271, Abb. 104.

meg, áldást osztón föltartja, balja a törvénytekerceset vagy az apokaliptikus könyvtekerceset³³ tartja. Ruháját kerek díszekkel ellátott öv fog össze, amelynek hosszú, széles vége térdei között bokáig leér. A kerek díszítés nem egyformán készült, mert amíg a trón mintázatát hátulról, az öv kerek mintázatát előlről ütötték be. A Dominus cipőjén néhány kis, hegyes ponttól származó beütés figyelhető meg. Mellette nála jóval kisebb léptékben ábrázolt oráns alak látható. A kép szimmetrikus szerkezetéből és hasonló ábrázolásokból következik, hogy a másik oldalán is hasonló alak állt a hiányzó részen. A két mellékalakban Péter és Pál apostolok ismerhetők fel. A kép alján felirat olvasható ugyan hiányos, de kiegészítése egyértelműen [HOS]ANNA³⁴. Ez a felirat itt fordul először elő ennél a képtípusnál. A jelenet a szemből ábrázolt trónoló császár képével mutat rokonságot, és Krisztust mint a mindenség örök urát ábrázolja³⁵, a felirat tehát tökéletes összhangban van az ábrázolással. Előképei a császárok hasonló ábrázolásai voltak. A típus Constantinus 330-ban vert aranypénzén fordul elő először³⁶, a típus azonban később is előfordul³⁷. A bakonyai veret ábrázolása ezek közeli rokona, de a vermandi³⁸, neussi³⁹ és isauriai⁴⁰ ládikavereteket, valamint a római SS. Marcellino és Pietro egyik falfestményét⁴¹ is meg lehet említeni a 4. század második feléből származó analógiák sorában.

A középső jeleneten újabb Dominus-ábrázolás látható (8. kép). Az Úr a képmező jobboldalán egy oroszlánlábbal díszített lábú, a császárit jelképező trónon ül, aminek magas, kettős keretlél jelzett háttámlája van. A trón az előző képen ábrázolt trónhoz hasonló, de ennek nincs lábzsámolya, a párnázott, kartámasz nélküli háttámlája pedig oldalról nyert ábrázolást. Az Úr cipőjén határozott beütésekkel kialakított pontozott díszítés látható. Öltözéke egyszerűbb, mint a Hosanna-táblán látható Dominus ruhája. A gondosan redőzött ruhát díszítés nélküli öv fog össze. A szemből-félprofilból látható Dominus baljában a törvénytekerces van, jobbát áldást osztón fölfelé tartja. A Dominus előtt állnak léptékben jóval kisebb tanítványai, elől három alak, mögöttük följebb két, még följebb egy alak feje látszik. Mindannyian enyhén meghajlított térdekkel állnak és a Dominus felé fordulnak. A legelső jobbát felfelé tartja és talán kenyeret nyújt felé, a mögötte lévő alak jobbával egy

8. kép: Dominus-ábrázolás a bakonyai ókeresztény ládikavereten (Fotó: Visy Zsolt)

³³ ENGEMANN 1983, 265.

³⁴ A héber eredetű szó ugyanabban a formában átkerült a görög és latin nyelvbe, lényegében egy Istent dicsőítő felkiáltás.

³⁵ ENGEMANN 1983, 261.

³⁶ RIC VII, Constantinus, nr. 44, 18. tábla.

³⁷ II. Constantius, RIC VIII, nr. 404, 12. tábla, valamint Valentinianus és Valens közös érmein gyakran, vö. RIC IX, passim, egyebek mellett a két császárt együtt ábrázoló medaillonon.

³⁸ BUSCHHAUSEN 1971, 137, A 66, Taf. 83–84, de csak rajz, mivel a tárgy elveszett.

³⁹ BUSCHHAUSEN 1971, 208–209, B 6, Taf. 20. – A szarkofágban talált üvegládika elveszett, csak rajza maradt fenn.

⁴⁰ BUSCHHAUSEN 1971, 191, B 4, Taf. 13. – Ez az 5. századra tehető lelet a nem létező Cirga lelőhellyel került múzeumba, de mivel rablóásatásból származik, lelőhelye csak tágabban adható meg.

⁴¹ DECKERS 1983, 274, Abb. 113.

gömbölyű tárgyat tart a teste előtt. Amennyiben valóban átadnak valamit Krisztusnak, a kép nem követi azt a császári ikonográfiában meghonosodott szabályt, hogy az adományozó kezét ruhába kell takarni⁴². A Dominus előtt álló alakok köpenyének a szélét kör alakú minta kíséri, ami a legjobban a középső alak esetében vehető ki. A kép közeli analógiája a császári ládikavereten látható, ahová egy krisztogram is felkerült⁴³. A jelenet értelmezése talán maestas Domini⁴⁴, amit a bakonyi felirat csak némileg támogat. Felmerült a hegyi beszéd ábrázolásának a lehetősége⁴⁵.

A jobboldali medaillon ugyancsak teljesen ép, Izsák feláldozásának a jelenetét ábrázolja (9. kép). A lépő helyzetben ábrázolt Ábrahám ballábára nehezedik, tört tartó jobbát éppen emelni készül. Fejét jobbra fordítja, bal kezét a térdelő Izsák fejét fogja. Ruhája nyakrészt pontdíszes szegély keretezi, köpenyének szélét körök díszítik, cipőjén poncolt pontok láthatók. Mellette a fél térdre ereszkedett, meztelen Izsák látható, akinek kezei hátul össze vannak kötve. A kép szélén van az áldozati oltár, amelyen magasra csapó lánggal lobog a tűz. A lángnyelvek fölött egy oldalról Isten keze nyúlik be. Ábrahám másik oldalán egy bokor látható, tövében egy kos, amelyik fejét Ábrahám felé fordítja. A medaillon alján az ABRAHAN felirat olvasható. A képtípus kétszer is előfordul a Rajna-vidéken⁴⁶, de megjelenik a császári ládikákon is⁴⁷. Az ábrázolások más verőtövon készültek.

A ládikavereten ábrázolt összes alak bokáig erő, elől többszörös bordákba rendezett tunicát, fölötte pedig vállon átvetett palliumot visel. A bakonyi veret jellegzetesége az, hogy mindegyik jelenet alá felirat került, ami csak ritkán fordul elő.

2. Négyszögletes bronz ládikaveret bal felső része. A találskor kettéhajtott állapotban volt, a restaurálás során, tekintettel jó megtartására, ki lehetett hajtani. A vékony lemez repedezett, átlós törésvonala mentén szakadozott, néhány kisebb töredék a megtaláláskor letöredezett. Ezeket kivétel nélkül vissza lehetett illeszteni és ragasztani. Szélessége a főalak nézetében 11,9 cm, magassága 11,5 cm, a lemez vastagsága 0,2 mm. A préseléssel díszített lemezt állatfrízzel keretezték. Az ehhez használt préselőminta különböző állatokat tartalmazott, amelyek balra futnak bokrok indái között. Az állatfríz kerete részben gyöngyözött borda. A felső fríz három állata balról jobbra oroszlán, bika(?), majd ismét oroszlán. A baloldali frízen ugyanez a minta látszik, ott felfelé haladva, de ott csak egy oroszlán és egy bika domborított képe látható. A derékszögben elrendezett kereten belül négyszögű keretbe foglalva nagyobb alak vehető ki. A keretet gyöngyözött borda alkotja, amelynek két oldalán alig kivehető keskeny borda is látszik. A keretben szemből ábrázolt férfialak látható, amelynek azonban csak

9. kép: Ábrahám áldozata a bakonyi ókeresztény ládikavereten (Fotó: Visy Zsolt)

⁴² Az eredetileg perzsa szokáshoz ld. ENGEMANN 1983, 261.

⁴³ BUSCHHAUSEN 1971, 142, A 69, Taf. 87; GÁSPÁR 1986, 145–146, kat. 349, Taf. 48,1.

⁴⁴ GÁSPÁR 1986, 146, a császári ládikaveret értelmezéseként.

⁴⁵ SUPKA 1913, 168–170.

⁴⁶ BUSCHHAUSEN 1971, 136–138, A 66, Taf. 83–84 –Vermand, azonban a tárgy elveszett, valamint 109–110, A 54, Taf. 61–65 – Mainz-Kastell?.

⁴⁷ BUSCHHAUSEN 1971, 142, A 69, Taf. 87; GÁSPÁR 1986, 145–146, kat. 349, Taf. 48,1.

kis része maradt meg. Fejét balra fordítva tartja, de arca a későbbi ketté hajtás következtében teljesen eldeformálódott. Hosszú, hullámokba rendezett tunicát visel, vállán prémből készült köpeny van, amelynek hátsó, rovátkolással díszített sarkait a szél szárnyyszerűen lobogtatja. Bal kezében lábánál fogva tart egy nyulat, jobbjával pedig egy leveles ágat, amelynek csak kisebb része látható. Az ábrázolt alak az ismert analógiák alapján egyértelműen a Tél jelképeként határozható meg. Az eredetileg a négy évszakit megjelenítő ládikaveretnek tehát csak egy része maradt meg. A veretet szögekkel rögzítették a ládikán. Három szög helye látszik. Az egyik a veret épen maradt bal felső sarkában van, a másik ettől 5,1 cm-rel jobbra, mindkettő a lemez díszítetlen szélső sávjában. A harmadik, nagyobb szöglyuk az állatfríz és a főmező közti keskeny, ugyancsak díszítetlen sávban van, tehát elmondható, hogy a veretet úgy igyekeztek a ládika felületén rögzíteni, hogy az ehhez használt szögekkel az ábrázolásokat ne sértsék meg.

10. kép: A Tél ábrázolása a bakonyai ládikavereten (Fotó: Visy Zsolt)

A Tél alakja egy négyszögletes bronz ládikaveret bal felső részén maradt meg (10. kép). A négy évszakit megjelenítő ládikaveretet préseléssel díszített lemezt oroszlánt és bikát ábrázoló állatfrízzel keretették. Az állatfríz gyakori eleme a ládikavereteknek, az itteni legközelebbi analógiája egy intercisai ládikáról ismert⁴⁸. Ezen belül négyszögű gyöngyözött keretbe foglalva a Tél alakja vehető ki. Hosszú, hullámokba rendezett tunicát visel, vállán prémből készült köpeny van, amelynek hátsó, rovátkolással díszített sarkait a szél szárnyyszerűen lobogtatja. Bal kezében lábánál fogva tart egy nyulat, jobbjával pedig egy ágat, amelyen egy vagy két kacsza lógott, amint azt a gorsiumi⁴⁹, intercisai⁵⁰ és fenékpusztai⁵¹ vereteken lehet látni.

A bakonyai ládikaveret legközelebbi analógiája a császári ládika verete. Ebben négy, egyszerű körgyűrűbe foglalt bibliai jelenet látható, amiből kettő, a maiestas Domini és Izsák feláldozása a bakonyai lemezen is előfordul. A bibliai jeleneteket azonban különböző mintákkal préselték. A gyöngyözött gyűrű nem túl gyakran fordul elő, ez a díszítés azonban általános a négy évszak és más profán ábrázolások négyszögletes keretein. A bakonyai lelet egyikén, amelyen a Tél perszonalifikációja látható, ugyanez látható. Töredekessége ellenére úgy tűnik, hogy a császári lemez állatfríze nemcsak hasonló, hanem azonos présformával is készült a bakonyai lemez két szélét keretező frízével, ismételten igazolva, hogy keresztény és pogány jelenetek ugyanazon a ládikán is előfordultak.

Bár az ókeresztény jelenetekkel és a Tél alakjával díszített lemezek egy helyen kerültek elő, nem valószínű, hogy ugyanarra a ládikára erősítették fel őket. Nemcsak más

⁴⁸ BUSCHHAUSEN 1971, A 93, Taf. 98 = GÁSPÁR 1986, kat. 537, Taf. 28.; de igen hasonló fríz látható néhány más ládikán is, mint BUSCHHAUSEN 1971, A 26, Taf. 28–32 = GÁSPÁR 1986, kat. 733, Taf. 10 (Felcsút); BUSCHHAUSEN 1971, A 60, Taf. 71 = GÁSPÁR 1986, kat. 686 (Intercisa).

⁴⁹ BUSCHHAUSEN 1971, A 42, Taf. 47 = GÁSPÁR 1986, kat. 1299;

⁵⁰ BUSCHHAUSEN 1971, A 46, Taf. 51.

⁵¹ MÜLLER 1978, 16–17, Abb. 5/1 = GÁSPÁR 1986, kat. 793, Taf. 16.

tartalmúak és léptékűek, hanem a lemezek vastagsága, minősége is különbözik egymástól. Azt azonban nem lehet kizárni, hogy az eredetileg nem összetartozó lemezeket később ugyanarra a ládikára erősítették föl.

3. Négyzetes bronzlemez ládikaveret enyhén meghajlított állapotban, mérete 5,3 x 5,3 cm. Felületén ezüst- vagy cinkréteg van. Jó minőségű és állapotú, felülete fényes, sima. Felező vonalában enyhén meghajtott állapotban van. Négy sarkán nit-szögekkel rögzítették a ládikára. Két szögnek csak a lyuka van meg, kettő azonban megmaradt. A szélesen, laposra vert nit-szögek belső mérete szerint 0,4 cm vastag anyagon rögzítették a veretet.

A ládikaveretek keltezése csak tág határok között lehetséges. A trónuson ülő császár típusát követő ábrázolás miatt a 4. század harmincas éveitől nem készülhettek, de az sem valószínű, hogy Valentinianus halála után gyártották őket. Leginkább tehát a 4. század középső évtizedei, legfeljebb Valentinianus uralkodása idejére tehetők. Egy Sopianae közelében épített gazdag villában való előkerülésük pedig arra utal, hogy a villa birtokosa egy gazdag sopianaei keresztény előkelő egyén volt.

IRODALOMJEGYZÉK

- BENDER, H. – BURNS, TH. – VISY, ZS.* 2007: Zusammenfassung. In: Fazekas, F. (szerk.): Die römische Siedlung bei Barbc. (Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 12.) Passau, 2007, 193–195.
- BERTÓK G. – KOVALICZKY G.* 2007: Római villa Bakonya–Csucsai dűlőben. In: Bíró Sz. (szerk.): Firkák I. Fiatal Római Koros Régészek I. konferenciakötete. Győr, 2007, 345–350.
- BROWN, P.* 1971: The World of Late Antiquity. From Marcus Aurelius to Muhammad. London, 1971.
- BURGERA. SZ.* 1967: Római kori villa maradványai Komló határában. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1967) 61–67.
- BURGER, A. SZ.* 1987: The Roman Villa and Mausoleum at Kővágószőlős. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 30–31 (1985–1986) 65–228.
- BUSCHHAUSEN, H.* 1971: Die spätrömischen Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare. (Wiener Byzantinische Studien 9.) Wien, 1971.
- DECKERS, J.* 1983: Constantin und Christus. In: Stutzinger, D. (szerk.): Spätantike und frühes Christentum. Frankfurt am Main, 1983, 267–283.
- DOMBAY J.* 1957: Későrómai temetők Baranyában. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1957) 181–330.
- ENGEMANN, J.* 1983: Die imperialen Grundlagen der frühchristlichen Kunst. In: Stutzinger, D. (szerk.): Spätantike und frühes Christentum. Frankfurt am Main, 1983, 260–266.
- FITZ, J.* 1993–1995: Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit I–IV. Budapest, 1993–1995.
- FÜLEP F. – BACHMAN Z. – PINTÉR A.* 1988: Sopianae-Pécs ókeresztény emlékei. Budapest, 1988.
- FÜLEP F. – BURGER A. SZ.* 1979: Baranya megye a római korban. In: Bándi G. (szerk.): Baranya megye története. Pécs, 1979, 223–317.
- FÜLEP F.* 1984: Sopianae. (Archaeologia Hungarica 50.) Budapest, 1984.
- GÁBOR, O.* 2004: Villae Romanae around Sopianae (Pécs) in county Baranya. Situla 42 (2004) 276–279.
- GÁBOR O.* 2005: Suburbanum Sopianarum. Az antik Pécs város környéke és vonzáskörzete. In: Szirtes G. – Vargha D. (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Pécs, 2005, 9–23.
- GÁSPÁR, D.* 1986: Römische Kästchen aus Pannonien I–II. (Antaeus 15.) Budapest, 1986.
- HAJNÓCZI, GY. J.* 1986: The conceptual and actual reconstruction of the villa and the burial vault at Kővágószőlős.

- A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 30–31 (1985–1986) 229–236.
- KÁRPÁTI, G. 2004: The Roman Settlement of Sopiana. *Situla* 42 (2004) 279–287.
- KATONA GYŐR ZS. 1994: Római villaépület Komló, Mecsekjános úton. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 38 (1993), 67–94.
- KATONA GYŐR ZS. 2000: Az első keresztények a Dél-Dunántúlon az ókeresztény temetők tükrében. Sopiana. In: Huszár Z. (szerk.): *Kereszténység és államiság Baranyában*. Pécs, 2000, 23–39.
- MILOŠEVIĆ, P. 1974: Earlier Archaeological Activity in Sirmium. *Sirmium II* (1974) 4–11.
- MÓCSY, A. 1962: Pannonia. *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Suppl. IX.* (1962) 515–776.
- NAGY, M. – TÓTH, E. 1990: The Seuso treasure. The Pannonian Connection? *Minerva* 1:7 (1990) 4–11.
- NAGY L. 1938: Pannonia sacra. In: Serédi J. (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I.* Budapest, 1938, 30–148.
- NAGY T. 1939: A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. (*Dissertationes Pannonicae II:12.*) Budapest, 1939.
- NAGY T. 1987–1988: Sopiana. Egy új városmonográfia margójára. *Antik Tanulmányok* 33 (1987–1988) 218–245.
- NAGY, M. 1994: The Hasdingian Vandals in the Carpathian Basin. *Specimina Nova IX* (1993) 157–184.
- POZSÁRKÓ CS. 2002: A világörökségi krisztogram kapcsán. *Pécsi Szemle V:2* (2002) 2–4.
- RIC VII: Bruun, P. M., Constantine and Licinius A.D. 317–337. In: Sutherland, C. H. V. – Litt, D. – Carson, R. A. G., *The Roman Imperial Coinage VII*. London, 1966.
- RIC VIII: Kent, J. P. C., The Family of Constantine I, A.D. 337–364. In: Sutherland, C. H. V. – Litt, D. – Carson, R. A. G., *The Roman Imperial Coinage VIII*. London, 1981.
- SUPKA, G. 1913: Frühchristliche Kästchenbeschläge aus Ungarn. *Römische Quartalschrift* 27 (1913) 162–191.
- THOMAS, E. B. 1964: *Römische Villen in Pannonien*. Budapest, 1964.
- THOMAS, CH. 1981: *Christianity in Roman Britain to AD 500*. London, 1981.
- TÓTH E. 1987–1988: Az alsóhetényi 4. századi erőd és temető kutatása, 1981–1986. *Eredmények és vitás kérdések. Archaeologiai Értesítő* 114 (1987–1988) 22–61.
- TÓTH E. 1994: Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen. In: Boshof, E. – Wolff, H. (szerk.): *Das Christentum im bairischen Raum*. Köln–Weimar–Wien, 1994, 241–272.
- TÓTH E. 2006: A pogány és keresztény Sopiana. *Specimina Nova XX* (2006) 49–102.
- TÓTH ZS. 2010: A Rákóczi út – Jókai utca saroktelken végzett 2008–2009. évi régészeti feltárásról. *Pécsi Szemle XIII/2* (2010) 8–27.
- UBL, H. 1994: Die Christianisierung von Noricum Ripense bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen. In: Boshof, E. – Wolff, H. (szerk.): *Das Christentum im bairischen Raum*. Köln–Weimar–Wien, 1994, 129–151.
- VISY, ZS. 1994: Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in Niederpannonien. In: Bender, H. – Wolff, H. (szerk.): *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches*. (Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2.) Leidorf, 1994, 421–449.

A Garai-páncélzat mint főúri reprezentáció

SZABÓ GERGŐ

történész, adattáros, Janus Pannonius Múzeum

email: szabo.gergo@jpm.hu

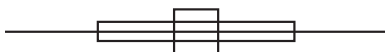
KIVONAT: Idősebb Garai Miklós sírköve nagyon jó példája a késő 14. századi magyarországi főúri temetkezési szokásoknak. A Zsigmond-korban is kivételesen ritka volt a figurális sírkő használata. A Siklóson előkerült sírkövön egy teljes páncélzatba öltöztetett lovag alakja látható, amely egyszerre szolgál kegyeleti és reprezentációs célokat. A domborművön ábrázolt vértesz a 14. század végi, Itáliából származó divatos lemezpáncélzatot idézi, német hatásokkal. A mellvért kialakítása, díszítése és a hozzá rögzített fegyvertartó láncok a korszak elitjének ízlését tükrözik. Az ábrázolt páncél fémből készült, amit a peremezés és bordázat is megerősít. A sírkő részletei alapján rekonstruált páncél jól mozgatható és védelmi szempontból is hatékonynak bizonyult. A különleges heraldikai elemek, mint a kígyós pajzs és a stilizált sisakdísz, egyedivé teszik az ábrázolást, amely így kizárólag Miklós személyéhez köthető. A faragvány a korszak kőfaragóművészetének igényes példája, és jól mutatja, hogy a páncélzat nemcsak katonai, hanem szimbolikus szerepet is betöltött.

KULCSSZAVAK: Garai Miklós, páncélzat, reprezentáció, sírkő, vallásosság, Siklós

The Garai Armour as an Aristocratic Representation

SUMMARY: The tombstone of Miklós Garai the Elder is an excellent example of late 14th century aristocratic burial practices in Hungary. Even in the Sigismund era, the use of figural tombstones was exceptionally rare. The tombstone discovered at Siklós depicts a knight clad in full armour, serving both commemorative and representative purposes. The armour shown in the relief evokes the plate armour of Italian origin fashionable in the late 14th century plate armour of Italian origin, with additional German influences. The design and decoration of the breastplate, as well as the weapon-suspension chains attached to it, reflect the tastes of the period's elite. The depicted armour was made of metal, as confirmed by the edging and ribbing. A reconstructed armour was made based on the details of the tombstone proving it would have been highly mobile and effective in terms of protection. The distinctive heraldic elements—such as the serpent-bearing shield and the stylised crest—make the depiction unique and tie it exclusively to Miklós himself. The relief is a refined example of the stone-carving art of the period, and clearly demonstrates that armour served not only military, but also symbolic functions.

KEYWORDS: Miklós Garai, medieval armour, representation, tombstone, religiosity, Siklós

* Lektorálta: Prof. Dr. Fedeles Tamás az MTA doktora/Dsc.

A Dorozsma nembeli úgynevezett nádori ágból származó idősebb Garai Miklós I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) uralkodása ideje alatt tűnt fel. Politikai karrierje 1359-ben a macsói báni tisztség megszerzésével vette kezdetét. Feltörekvésében a királyi udvarban élő unokatestvére, Garai János titkos kancellár nyújtott segítséget.¹ Bánsága idején – kortársaihoz hasonlóan – hatalmát igyekezett megfelelően felhasználni arra, hogy növelje a családi vagyont. Gazdagsága és hatalma egyre nagyobb mértékben emelte a tekintélyét, a délvidéki családokhoz egyre inkább fűződő rokoni kapcsolatai pedig megteremtették számára azt a lehetőséget, hogy az ország főurai közé kerüljön. Hatalma azután teljesedett ki, hogy 1375-ben elnyerte az ország nádora, ezzel együtt a kunok bírója és még ugyanebben az évben a pozsonyi főispáni címet. Az 1375-ös havasalföldi hadjáraton is elévülhetetlen érdemeket szerzett.² 1385-ben horvát bán lett³ és közvetítőként vett részt Lajos király leánya, Anjou Mária és Lajos orleans-i herceg házasságkötésében.⁴ A politikai életből igyekezett félreállítani vetélytársait, a helyükre pedig lekötelezettjeit helyezni.⁵

Anjou Lajos fiúörökös nélkül halt meg, ezért trónját leányára, Máriára hagyta. A király temetését követően Máriát Székesfehérváron megkoronázták. A főurak többsége nem tudta elfogadni, hogy nő kerüljön a trónra. Mária ekkor tizenkét éves volt, de a tényleges hatalom anyja, Erzsébet és idősebb Garai Miklós kezében volt. Miklóst az ellenzék nyomására 1385-ben megfosztották nádori méltóságától, Máriát pedig eljegyezték Luxemburgi Zsigmonddal. Bár hívei új házasságot próbáltak szervezni neki Valois Lajos gróffal, végül mégis Zsigmondhoz ment hozzá. Eközben az ellenzék meghívta a magyar trónra Durazzói Károlyt, az Anjou-ház nápolyi ágának tagját, akit 1385. december 31-én II. Károly (1385–1386) néven Székesfehérváron meg is koronázták.⁶

Trónra kerülése után II. Károly igyekezett visszaszorítani idősebb Garai Miklós hatalmát. Ennek az lett a következménye, hogy a király ellen összeesküvés szerveződött, amelynek tagja volt Miklós is. Az előkészületeket követően 1386. február 7-én Forgách Balázs pohárnokmester a szállásán támadt rá a királyra és több halalos késszúrással megsebesítette.⁷ A merényletet követően Miklós Forgách Balázssal, valamint Anjou Lajos özvegyével és lányával, Mária királynővel Gara (ma Gorjani, Horvátország) felé utaztak. Útközben Károly hívei, a Horváti és Szerdahelyi urak seregei megtámadták a kíséretet. A túlerő azonban legyűrte idősebb Garai Miklóst és Forgách Balázst.⁸ A fejüket Horváti Pál zágrábi püspök Nápolyba vitette.⁹

Károly halála azt jelentette, hogy Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) végre megszerezte a hatalmat és 1387. március 31-én királlyá koronázták. Trónra kerülése után az ütközet során fogságba esetteket kiszabadították, köztük Máriát és a nádor

¹ Garai János, I. Lajos király közbenjárására 1346. július 19-én VI. Kelemen pápától elnyerte a veszprémi püspöki széket. *ÁRVAI* 2012, 38; *WERTNER* 1897, 914–915.

² *ÁRVAI* 2025, 32.

³ *ÁRVAI* 2025, 40.

⁴ *BÁRÁNY* 2013, 21.

⁵ *MÁLYUSZ* 1984, 12.

⁶ *JÉKELY* 1998, 125.

⁷ *ÁRVAI* 2021, 144.

⁸ Az eseményről Thuróczy a krónikájában is részletesen ír: „Garai nádor [...], lováról leugorva s a királynők kocsijának támaszkodva kardját villogtatja az ellenség ellen, minden erejével védelmezi magát és a királynőket. [...] egy katona a királynők kocsija alól, ahonnan nem tartott támadástól, a lábánál fogva a földre nem rántotta, s ugyanott le nem vágta a fejét.” (*THURÓCZY* 2001, 232.)

⁹ *SZABÓ* 2023, 11; *FÜGEDI* 1986, 123–133.; *BONFINI* 2019, III. tized 575.

fiát, ifjabb Garai Miklóst. Utóbbi ezt követően Zsigmond odaadó híve lett, sőt, sógori kapcsolatba is került a királlyal, miután feleségül vették Cillei Hermann gróf két leányát.

A 14. század végétől már nem Gara, hanem Siklós számított a Garai család rezidenciájának. A település vélhetően fontos liturgikus helyszín volt a család vallásgyakorlásában. Mint főúri család, felelőségüknek érezték, hogy az uradalmaik népességének biztosításáért a lelkipozítást nyújtó intézményeket.¹⁰ A 14–15. század fordulóján Szent Anna tiszteletére szentelték fel az Ágostonrendi kanonokok templomát, amelyen a család átalakításokat hajtott végre. Ennek következtében a 15. század elején egy teljesen új szentélyt építettek. Ekkor készültek a kígyós címerrel ellátott kövek és a bibliai jeleneteket ábrázoló freskók, amelyek csak a kéttengelyes, sokszögzáródású szentélyt díszítették. A keleti oldalán három gótikus ablakot alakítottak ki,¹¹ amelynek falán hat-hat apostol található, akik – egyet leszámítva – könyvet tartanak a kezükben.¹² Lővei Pál a templom kutatása során rámutatott a Garaiak azon törekvésére, hogy saját rokonuk síremléke túlmutasson liturgikus funkcióján, valamint, hogy a siklói templomot a család egységes terv alapján temetkezési helyként kívánta kialakítani.¹³

1987-ben az egykori siklói ágostonos templom (ma siklói Szentháromság plébániatemplom) szentélyében G. Sándor Mária végzett régészeti feltárást, amelynek során egy névtelen páncélos figurát ábrázoló vörös márvány sírkövet fedezett fel a törmelék-réteg alatt. (1. kép) A lelőköriülmények és a régéviszonyok sajnos nem adnak támpontot a sírkő eredeti elhelyezkedéséhez.¹⁴ Stílus és heraldikai motívumai alapján a rajta látható, két kígyót ábrázoló címer alapján idősebb Garai Miklós sírkövével azonosították.¹⁵ A sírfehlap elkészülése az 1380-as évekre datálható.¹⁶ A szentély lábuzatnál két kutya ábrázolása látható, amely összefügghetett a sírkővel és talán annak eredeti helyével, mivel a hűséget jelképező kutyák, mint a hit szimbólumai máshol is előfordulnak sírkőalakok lábánál. Azonban az eredeti kapcsolatra még nem sikerült fényt deríteni.¹⁷ A két

1. kép: Idősebb Garai Miklós sírköve a siklói római katolikus plébániatemplom szentélyében (Fotó: Magyar Lilla, 2023)

¹⁰ ÁRVAI 2014, 90.

¹¹ JÉKELY 1998, 127.

¹² PROKOPP 1995, 160.

¹³ LŐVEI 1995, 198.

¹⁴ LŐVEI 1995, 195–196.

¹⁵ SZABÓ 2023, 42.

¹⁶ LŐVEI 1995, 198.

¹⁷ JÉKELY 1998, 137.

2. kép: Idősebb Garai Miklós kiegészített sírköve (Fotó: Magyar Lilla, 2023)

kutya mellett keleti irányban a festés függőlegesen fordul és vízszintesen halad tovább. Lővei Pál véleménye szerint a festés körül felhajlott vakolat jól mutatja, hogy nagy valószínűség szerint valami állhatott ott. Felmerül a kérdés, hogy esetleg a déli ülőfülke párkaként egy ülőpad vagy a tárgyalt síremlék volt ott.¹⁸

A sírkőre a templom szentélyében két részre törve találtak rá és a jobb alsó sarka teljesen hiányzott. Ezt a későbbi restaurálás során műkövel pótolták. Maga a sírkő egy márványszerű mészkőből készült, aminek 19 cm volt a vastagsága, a sírlap mérete pedig 230 × 127 cm volt. Egy 20 cm széles keret fut körbe a sírlapon, de ez csak félig befejezett. A felirat, ami eredetileg oda került volna, sohasem készült el. A sírkő középső részét a páncélos figura uralja, ami befejezett és csiszolt.¹⁹ (2. kép) A sírkövet a nádor feltehetően maga rendelte meg, és vélhetően már fia volt az, aki a kenotáfiumot apja halála után Siklósra, az újonnan kialakítandó temetkezési kápolnába szállíttatta. Ezzel a lépéssel

elsődleges célja a család hírnevét is megalapozó ős emlékezetének a fenntartása volt. Éppen ezért inkább tekinthető egyfajta emlékkőnek, mint valódi sírkőnek.²⁰

A sírkőnél rögtön felvetődik egy probléma az elhelyezés dátumával kapcsolatban. A nádort 1386-ban ölték meg Gara környékén, de a sírkőve Siklóson került elő. Ebben az időszakban Siklós még a Siklósi család birtokában volt és csak 1395-től lett a Garaiaké. Ez is azt a megállapítást erősíti, miszerint a sírkövet ifjabb Miklós az apja halála után vitette Siklósra. Arról sajnos nincsenek információink, hogy mi történt a kőtáblával Siklósról kerülése előtt, de az biztos, hogy idősebb Garai Miklós nem kapott méltó temetést és az 1386-os eseményeket követően a családnak sem volt olyan tagja, aki megfelelő pozícióval rendelkezett volna, hogy tisztességgel eltemettesse. Azt tudjuk, hogy Durazzói Károly meggyilkolása miatt a volt nádor fejét Forgách Balázssal együtt Nápolyba vitték. Ez pedig megerősíti azt a feltevést, hogy a kőlap már biztosan emléktáblaként lett felállítva Siklóson.²¹ A nádor tehát nem élte meg sírtáblájának az elkészülését.

Azt nem könnyű megmagyarázni, hogy idősebb Garai Miklós neve miért nem került fel az emléktáblára. A tábla készítésének kezdetekor még biztosan élt és ez lehet az egyik oka, hogy nem szerepelnek rajta az azonosításhoz szükséges információk, mint az elhunyt neve és halálának éve. A korszak elit társadalmára széles körben, így Magyarországon is jellemző szokás volt a 14–15. században a túlvilágra való felkészülés. A feliratokat általában mindig előre elkészítették és csak a halál dátumát vésték fel utólag.²²

¹⁸ LŐVEI 1995, 190.

¹⁹ JÉKELY 1998, 127–129.

²⁰ ÁRVAI 2014, 91.

²¹ JÉKELY 1998, 129–130.

²² JÉKELY 1998, 130.

Az emlékkövön lévő páncélba öltöztetett figurális alakot a már említett idősebb Garai Miklóssal azonosították. Ez az első bárói síremlékünk a késői Anjou-korból. Az ilyen típusú sírkövek kegyeleti és reprezentációs céllal készültek, és ugyanez elmondható a rajtuk látható vértzetekről is. A 14. és 15. század fordulóján jelennek meg azok a figurális és képi ábrázolások, amelyeken a harcost vagy lovagot már teljes lemezpáncélban jelenítik meg. A 14. század végén és a 15. század első felében számos európai előkelőség Itáliából hozatta vértjeit. Éppen ezért a korszakra jellemzően a divatos vértket már sablonok és a megrendelők igényei alapján örökítették meg.²³ A 15. század első felében még nagyon ritka volt a személy valóság-hű ábrázolása, a figurális síremlékek nagy része portréigénnyel készült. Míg a figurális síremlékeknél az elhunyt személye került előtérbe, addig a heraldikus ábrázolásoknál a fő hangsúlyt a család jelentősége és tekintélye kapta. A főúri megrendelésekre készült sírkövek ábráinak gyakori egyöntetősége azzal magyarázható, hogy nem minden esetben volt elegendő pénzösszeg drágább figurális síremlék készíttetésére. Az osztrák és német területeken a heraldikus motívumok mellett az arisztokrácia számára készített sírkövek egy része már a 14. században is figurális ábrázolású volt. Ez elsősorban szemléleti és ideológiai okokra vezethető vissza. Ezzel szemben Magyarországon még a Zsigmond-korban is kivételes volt az alakos díszítésű faragvány.²⁴ A Garai-síremlék tipológiai és motivációs szempontból az osztrák és német terület stílusának a gyökereihez kapcsolódik, de kivitelezési színvonala gyengébb, az egész alakos ábrázolás merevebb kialakítású azokénál.²⁵ A fennmaradt és az alacsonyabb társadalmi rétegek tagjainak a számára készített sírkövek nem mutatnak egységes képet. Ez leginkább a kidolgozás egyenetlen színvonalán és az olcsóbb helyi kőanyag használatán mutatkozik meg. Az 1370 és 1470 közötti időszakból huszonnégy főnemesi síremléket ismerünk, amelyek közül csak a két Stibor-síremlék figurális díszítésű, a többi címeres-sisakos vagy sisakdíszes ábrázolású volt.²⁶

A Garai domborművön látható figura teljes lemezpáncélzatot visel, alatta fegyverkabáttal és sodronyínggel, derekán egy gazdagon díszített övvel körbefonva.

A mellkast és a bordákat egy darabból készült mellvért védi, amely a késő 14. századra jellemző formát mutatja.²⁷ A mellvértet a háton keresztbe vetett szíjjakkal rögzítették. A szakállas fejen egy úgynevezett *bascinet*²⁸ sisak található, melynek alsó kerületét szegecselt lánc borítja, amely a nádor nyakára és vállaira terül. (3. kép) Az alak kezei

3. kép: Bascinet sisak szegecselt lánc-fátyollal (Fotó: Magyar Lilla, 2023)

²³ TÖLL 2009, 138–140.

²⁴ ENGEL et al. 1986, 212.

²⁵ LŐVEI 2009, 476.

²⁶ ENGEL et al. 1986, 210.

²⁷ Hasonló, egy darabból készült fém mellvért látható az 1373-ban készült kolozsvári Szent György-lovaszobron, valamint szintén a 14. századból származó karaszói Szent László-freskón.

²⁸ A bascinet sisaktípus a 14. században terjedt el és számos változata közül ez a forma a legletisztultabb. Védi a fejet, fület és az arccsont egy részét. Mindeközben megfelelő kilátást és levegőellátást is biztosít. Egyes típusait kiegészítették még orrvédővel és láncgallérral.

a mellkasán imára kulcsolva helyezkednek el. A mellvérten lévő, úgynevezett hordkari-kához rögzítették a lógó hosszú láncokat, amelyek kapcsolódnak a figura oldalán lévő két fegyverhez: egy törhöz és egy kardhoz.²⁹ Ez a megoldás egyre elterjedtebb volt a 14. századi lovagi mellvérték körében.³⁰ Ilyen ábrázolás látható az olaszországi Avio kastély freskóján, ahol egy lóháton ülő lovag csapásra emeli a láncra rögzített kardját.³¹

Az alak jobb oldalán egy kígyót ábrázoló pajzs látható, balján pedig egy csuporsisak,³² fejfelé, rajta a sisaktakaró dísz, ami fölött egy tekeredő kígyót és stilizált sasszárnyakat ábrázoltak. A kígyó a család jól ismert heraldikai ábrázolása, fején koronával és a szájában országalmával. A pajzson viszont két, egymással szemben lévő összefonódó kígyó látható. Ez a ritka ábrázolás csak idősebb Garai Miklósnál jelenik meg, melynek másik ismert ábrázolása az 1377-ben használt pecsétjén látható.³³

A domborművön látható főúri páncél a 14. század jellegzetes vonásait mutatja. Ezek a sírábrázolásokon általában mindig a korszakra jellemző, legújabb divat szerinti, legelőkelőbb vérteteket „adták” a megrendelők figuráira.

A 14. századra a kovácsok már egyre nagyobb vaslapokat tudtak készíteni. Mivel ezek egyszerű kovácsolással készültek, nem voltak túl jó minőségűek. Bizonyos szempontból ez a fegyvertechnológiai kísérletezés időszaka volt. A korábbi évszázadok láncinges védelme egészen a teljes lemezes páncélokig fejlődött. A lemezes páncélok leírhatjuk a háborúra, lovagi tornára készült és egymással összekapcsolt vaslemezekből álló páncéltaként is, amelyek kiegészítő rendszerként erősítették meg a láncvérteteket.³⁴ Ezeknek a szegmentált vérteteknek egy részét két, esetenként három függőleges lemezzel borították. A nagyobb fejlődést az észak-itáliai fémművesek érték el, akik ezeket a lapokat már nagyobbra és gömbölydedre formázták a fokozottabb védelem elérése érdekében. A mellkast, a szegycsontot és a rekeszizmot fedő nagyméretű fémlemez már a 14. század derekán megjelentek az ábrázolásokon. Ezeket sokszor nem látszik szegecssor és a felülete is sima, így ebből arra lehetne következtetni, hogy nem is fémből készültek. Az illesztési pontoknál a fegyvertartó lánc megléte azonban arra utal, hogy belül egy fémlaphoz vannak erősítve, hiszen ezeknek a láncoknak mindenképpen szilárd alapra volt szüksége. A későbbiekben olyan ábrázolások is feltűnnek, amelyekhez kívülről egy nem túl íves fémlapot erősítettek a fegyverkabátra és ahhoz rögzítették a fegyvertartó láncokat is.³⁵ Pustán az ábrázolások

²⁹ A sírkövön ábrázolt kard típusa hasonló a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában található, 14. század második feléből származó kardhoz. Ltsz.: 53.194.

³⁰ KOVÁCS 2010, 33.

³¹ Gyakorlott katonai újrájátszóként teszteltük a láncsal elkészített mellvértet tompa fegyverekkel, imitált harci körülmények között. Elsőre teljesen szokatlan volt a láncra lógó kard használata, de idővel megszokta az ember. Fontos, hogy a láncnak olyan hosszúnak kell lennie, amely a mi karunk hosszának megfelel, hogy harc közben elérhető legyen az ellenfél. Ha rövid a lánc, akkor visszafoghatja a fegyvert, ezáltal pedig nem érhető el az ellenfél, azonban, ha túl hosszú, akadályozhat a mozgásban. Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a lánc segítette a lovagot abban, hogy harc közben akár gyalogosan vagy lóháton ne hagyja el a fegyverét. Bizonyos helyzetekben plusz védelmet biztosított az ütések és vágások ellen és elősegítette a támadást. A használata azonban csak rendkívül gyakorlott harcos számára nyújthatott előnyt. Negatívumként meg kell említeni, hogy a beharc vagy birkózás során be tudott akadni, rátekeredhetett az ellenfél vagy éppen a saját páncéltat illesztékeire, fegyvereire, ezzel is gátolva akár egy pillanatra a mozgást is, amely egy vérremenő küzdelem során a lovag életébe is kerülhetett. Véleményem szerint nem véletlen, hogy idővel kiment a divatból. Ehhez persze a fegyverek és páncélok fejlődése is nagyban hozzájárult.

³² Angol elnevezése great helm. A legkorábbi heraldikai sisaktípus volt, a 12–14. században használták. Legtöbbször lovas ábrázolásokon lehet látni, ami megerősíti, hogy elsősorban ez egy lovassági sisak volt.

³³ JÉKELY 1998, 129.

³⁴ SCHÖNAUER 2022, 74.

³⁵ TÖLL 2009, 116.

alapján azt nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a kívülré rögzített fémlapok csak a fegyverkabáthoz voltak rögzítve vagy megmaradt a belső mellvért is, amivel már dupla rétegűvé válhatott a védelem. Ezt a típusú mellkasvédelmet a szakírók többsége nem tekintheti önálló vértzetnek, mivel a köpenyhez vagy egy nagyméretű kabáthoz rögzítették. Az úgynevezett „coat-of-plates”-ek következő generációinak a fő célja az volt, hogy a fémlapokat belülről egy bőrlap fogta össze és erre szegecselték rá a szegmenseket.³⁶

Az mindenképpen elmondható, hogy a 14. századra a láncing fölött hordott tunikát – amire a legjobb példa IV. Rudolf síremléke, amely a bécsi Szent István-katedrálisban található – felváltotta a lemezvértzet, ami jól megfigyelhető francia és német síremlékeken is. A 14. század végére a kar- és a lábvérték már teljes egészében hengeres lemezekből készültek. Az izelt könyök- és térdvédőket a fő kar- és lábpáncélhoz rögzítették. A lemezes cipő, vagy *sabaton* 1320 körül jelent meg, de a német területeken csak az 1340-es években terjedt el.³⁷ A korszakban I. Lajos itáliai hadjáratai abból a szempontból is nagyon fontosak voltak a főurak és az egyszerű katonák számára, mivel megismerkedhettek az Európában használatos legmodernebb támadó- és védőfegyverzetekkel, mint például a tárcsapajzs, a lovagi páncélzat és az új, mozgatható arcvédővel ellátott *bascinet* sisak. A hadjáratok a korábbi korszakokhoz képest jelentősen megnövelték a nehézfegyverzetű – általában német és itáliai – zsoldosok alkalmazását.³⁸

A tárgyalt lemezvért hasonlóságot mutat bizonyos elemeiben, de mégis eltér az ebben az időszakban általánosan használt mellvérttípustól. A 14. század közepétől a mellvért lemeze fokozatosan nagyobbá vált, és úgy alakították ki, hogy szabad törzsmozgást biztosítson a viselőjének. Nagyjából az 1360-as évekig a felső lemez csak a mellkast fedte és a rekeszizom felett végződött, a törzs többi részét olykor vízszintes fémcsíkokkal védték. Az 1370-es évektől kezdődően a mellvértet meghosszabbították, amely így már egészen a csípőig ért.³⁹ A Garai-sírkövön látható fém mellvértre további jó példa a dél-tiroli Churburgban őrzött eredeti darab, amely 1385 körül készült Itáliában. A felszínen teljesen csiszolt homogén, valószínűleg nem tartozott hozzá hátvért. Ezt a darabot ellátták egy masszív „V” formájú torokvédővel, hogy elvezesse a nyak és a torok felé irányuló szúrásokat. Megfigyelhetőek a szélein a peremezések, amelyek nagyobb szilárdságot biztosítottak, ehhez hasonlót lehet látni Garai sírkövén is. A churburgi mellvértet is kivehető a lándzsatartó horog helye, azonban a mellkashoz nem rögzítettek láncokat. Ez a típusú mellvért előfutára volt a teljes testet elfedő vértzeteknek.⁴⁰ Ennek tükrében feltételezhető, hogy a két mellvért egykorú lehetett, esetleg Garaié egy kicsit korábbi a mellkasra rögzített láncok jelenléte alapján. Ennek ellenére Garai mellvértje még ötvözi egyes szereléseiben a korábbi és az új, már az egész testet fedő lemezvért típusokat. Az is megfigyelhető, hogy Európa-szerte az uralkodókat, lovagokat ilyen vértzetben ábrázolták, ami bizonyítja, hogy egy elterjedt típusról van szó.

A páncélzat általunk történő rekonstruálását megnehezítette, hogy nem tudjuk, létezett-e egyáltalán, és amennyiben igen, mi lett vele. Így maradt a domborművön látható elemek és a korszakban fellelhető tipológiai elemzése. Ugyanakkor a teljes összehasonlításra alkalmas eredeti darabok nagyon ritkák. Az sem könnyíti meg a meghatározását, hogy a korábbi kőfaragványokon a figura páncélkabátot vagy a ké-

³⁶ TÖLL 2009, 118.

³⁷ SCHÖNAUER 2022, 76.

³⁸ KOVÁCS 2010, 36.

³⁹ SCHÖNAUER 2022, 79.

⁴⁰ TÖLL 2009, 125.

sőbbiekben nagyobb mellvértet visel. Olyan példák is vannak, amikor lehetetlen megmondani, hogy a felső textil alatt milyen páncéltípus található. Idősebb Garai Miklós sírlapja a dél-német és osztrák emlékeken kívül összevethető a 14. század második feléből származó velencei és páduai sírfedlapokkal. Ezek kialakításukban hasonlóságot mutatnak, mivel az elhunytat lemezpáncélban, párnával a feje alatt és általában általában nyugvó testtel, hasonló fegyverzettel és imára kulcsolt kezekkel ábrázolják.⁴¹

A híres főurak sírköveit és domborműveit általában neves és elismert kőfaragóktól rendelték meg. Ismételten felvetődik a kérdés, hogy a Garai-sírkövön látható páncélzat egy létező darab volt vagy a kőfaragó esetleg egy sablont használt a mű elkészítése során. A mellvértben jól láthatóak a mellkasnál rögzített láncok, amilyenek az előzőekben tárgyalt típusoknál előfordulnak,⁴² viszont nem látszik, hogy a vért anyaga bőr vagy textília és ez megnehezíti az azonosítást. Egy valami mégis árulkodik a vért anyagáról: az alján látható egy peremezés, amely fölött szintén jól kivehető egy bordázat, ami megint csak azt bizonyíthatja, hogy a mellvért teljes egészében fémből készült és nincs külső borítása. Alatta látható a fegyverkabát és annak közepén haladó fűzősora. Ha bőr vagy textília lenne, azt nem tudták volna ilyen peremmel ellátni. Bőr esetén látszódnia kellene a lapokat rögzítő szegeccsoroknak, ennek a megoldásnak azonban nem látjuk nyomát. Ez a vértzet Itáliából származtatható, de a figura ábrázolásában és viseletében a német hatások érződnek rajta. E típusok leginkább Itáliában, valamint a német területeken terjedtek el. A mellvért alján látható kialakításhoz, ahol az alsó részén törés figyelhető meg,⁴³ hasonló formavilágot találunk Walter von Hohenklingen svájci sírkövén, de arról a fegyvertartó láncok és a karvérték teljesen hiányoznak, ott csak a lándzsatartó helyét lehet látni. A Garai domborművön jól látszik a fegyverekhez és mellvérthez rögzített két lánc. Voltak olyan típusok is, ahol három láncot rögzítettek a mellkas részhez. Ennek egyik jó példája a német származású Konrad von Seinsheim sírkövén látható. A két fegyvertartó mellett a harmadik láncot a sisakhoz rögzítették.⁴⁴ A háromláncos megoldás egyik különleges példája a páduai Szent Antal-bazilikában található Federico di Lavellongo sírköve. A korszakban szokásos imára kulcsolt kezek helyett azt látjuk, hogy a karok keresztbe vetve nyugszanak. A mellvértjén szintén három lánc látható, azonban a korábbi típusokkal ellentétben a két szélső lánc keresztbe van fűzve, amelyet az oldalán lévő kardhoz és törhöz rögzítettek. A középső lánc egyenesen lóg a kéz irányába, de nem rögzítettek semmit a végére. Valószínűsíthető, hogy ez a lánc a sisakot tartotta. További sírköveket vizsgálva találunk olyan példákat is, ahol a mellvérthez négy láncot rögzítettek.⁴⁵ Ilyen láncos mell-

⁴¹ JÉKELY 1998, 135.

⁴² Láncos megoldásra hazai példákat is találunk a Képes Krónikában, Szent István, I. Károly király ábrázolásán. SZOVÁK – VESZPRÉMY 2004, 290, 319.

⁴³ A faragáson lévő sarkantyúk és a mellvért alján látható, befelé hajló ív miatt a páncélzatot lóháton is teszteltük. Ehhez korabeli ábrázolások és leletek alapján elkészített nyergeket használtunk a 14. század végéről és 15. század közepéről. Az alsó ív kényelmesen beleült és támaszkodott a nyeregben. Ez azért nagyon fontos, mert lándzsaroham vagy kopjatörés alkalmával a lovakot nem ültek a nyeregben, hanem előre dőlve, félig a kengyelben állva hajtották végre a támadást. Így fontos volt a törzs biztos megtartása. A korszakban a lovakot elsősorban lóhátról harcolták, ezért a páncélzatok kialakítása minimálisan eltért a gyalogsági vértektől. Olykor a lóról történő mozgásban való akadályoztatás miatt kénytelenek voltak gyalogosan folytatni a küzdelmet. Ezért a páncélzatnak alkalmasnak kellett lennie mindkét harcmodorhoz.

⁴⁴ A láncra függesztett kard szintén hasonlóságot mutat a fentebb már említett, a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában lévő karddal.

⁴⁵ A négyláncos megoldásra nagyon jó példa az 1336-ból származó Walter von Bopfingen faragott sírköve, amely a németországi St. Blasius-templomban található. A mellvért esetében valószínűsíthetően egy korai brigantínról van szó, amely külső textil vagy bőr borítással volt ellátva, eltakarva a belső kisebb fémlapokat. A faragványon jól látszanak a szegeccsorok, ahol egymáshoz rögzítették a külső és belső részeket. A legér-

vértek és fazéksisakok egész sorára találunk ábrázolást a sziléziai hercegek síremlékein is. Ez a kettősség megfigyelhető a Rajna vidékén is. Ez a fajta láncos megoldás a 14. század végére már a kifutó példányok közé tartozott.

Miklós kezén a korszakra jellemző, úgynevezett „homokóra kesztyű” látható, amely számos kézirat illusztrációján és faragványon megfigyelhető. Szerencsére ebből a típusból több eredeti példány is rendelkezésünkre áll. A lábát védő lemezes vértet magán viseli a korszakra jellemző vonásokat, beleértve a sarkain lévő tarajos sarkantyút. Ez a típus a 13. században jelent meg és rövid idő alatt széles körben elterjedt. A középkori Magyarországon a nehézlovasság az alacsonyabb létszám ellenére a hadsereg legütőképesebb részét alkotta. A magyarországi Anjou uralkodók alatt a nehézlovasság számbeli növekedése figyelhető meg, amely egybeesett a tarajos sarkantyúk elterjedésével. Ebből következik, hogy a 14. századból fennmaradt sarkantyúk száma meghaladja a korábbi időszakokra keltezhetőket.⁴⁶ A középkorban a lovag státusza szorosan kapcsolódott a lovához, így nem csak funkcionalitása volt, hanem a sarkantyú a lovagi erények és rang szimbólumává is vált. Egyes területeken, legfőképpen Angliában a lovaggá avatás nélkülözhetetlen kelléke is volt. A Magyar Királyságban például az Anjou-korban jelennek meg az Aranysarkantyús Lovagok, akik közül ötvenen kísérték el I. Lajos királyt 1343-ban Rómába. Ezen lovagok avatására általában a királykoronázásokkor került sor.⁴⁷

A fenti eredményekre nyolc hónapos kutatás során jutottam. A kutatás alatt számos, 14. század végi kéziratot, faragványt vizsgáltam meg a páncélzat és területi behatároltság szempontjából, amelyeket felhasználtam a próbadarabok elkészítése során. A páncélt az elkészítése után teszteltem, védelmi és mozgástechnikai vizsgálat alá vetettem. A hosszú munka után végül 2021-ben sikerült rekonstruálnom idősebb Garai Miklós páncélzatát.⁴⁸ (4. kép)

4. kép: Idősebb Garai Miklós páncélzat-rekonstrukciójának készítői: Szabó Gergő (balra), Fekete Benjámin (jobbra) (Fotó: Magyar Lilla, 2022)

dekesebb talán VII. Ottó himmelkroni kolostorban látható festett sírköve. A mellvérten három lánc lefelé lóg, a negyedik a bal vállá fölött a hátára van hajtvva. Valószínűleg használat közben ábrázolták, így a lánc a fazéksisakot tarthatja. Ezt támasztja alá, hogy a faragványon külön nem szerepel ez a sisaktípus. A fazéksisak a Garai-sírkőhöz hasonlóan azonban négy tartólánccal jelenik meg az ottmarsheimi Szent Péter és Pál-templom egy ismeretlen lovagot ábrázoló sírkövén.

⁴⁶ GYÓRFI 2006, 100.

⁴⁷ RIHMER 2024, 250.

⁴⁸ Itt szeretném megköszönni a páncél és textil elkészítésében nyújtott segítséget Fekete Benjáminnak, Fazekas Piroskának és Bodnár Balásznak.

Összességében megállapítható, hogy a kőfaragványon ábrázolt páncél elkészített rekonstrukciója szabad mozgást biztosít és egyértelművé teszi, hogy egy valódi, funkcionális vértessel van dolgunk, nem pedig a kőfaragómester fantáziájának a szüleményével. Ettől lesz igazán jó példája a főúri reprezentációs igénynek, mert teljes mértékben benne van a valósághűségere való törekvés. Általa betekintést nyerhetünk a nehézpáncélokra a korszakra jellemző fejlődéstörténetébe is.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁRVAI T.* 2012: A „sohasem volt” szepesi prépost. Garai János veszprémi püspök pályafutása. In: Bagi D. – Fedeles T. – Kiss G. (szerk.): „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Pécs, 2012, 33–44.
- ÁRVAI T.* 2014: Vallásos áhítat és hatalmi reprezentáció a Garai családban. In: Böhm G. – Fedeles T. (szerk.): Mesterek és Tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről. Pécs, 2014, 83–101.
- ÁRVAI T.* 2021: Foglyok és túszok a Garai család történetében. Száműzetés, fogás, szabadulás a középkori és koraujkori Európában. Debrecen, 2021, 144–158.
- ÁRVAI T.* 2025: A Garaiak nádori ága. Egy bárói család története és hatalmi reprezentációja (1269–1481) (PhD disszertáció). Pécs–Debrecen–Hajdúsámson–Sámsonkert, 2025.
- BÁRÁNYA A.* 2013: A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban a 15. században. In: Papp K. – Püski L. (szerk.): A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Debrecen, 2013, 11–36.
- BONFINI, A.* 2019: A magyar történelem tizedei. Budapest, 2019.
- ENGEL P. – LŐVEI P. – VARGA L.* 1986: Főnemesi sírkövek a Zsigmond kori Magyarországon. In: Fügedi E. (szerk.): Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1986, 203–233.
- GYÖRFI Z.* 2006: Középkori tarajos sarkantyúk Erdélyben (13–14. század). Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből. Új sorozat 1 (2006) 99–127.
- JÉKELY, ZS.* 1998: The Garai tomb slab at the Augustinian church of Siklós. *Acta Historiae Artium* 40 (1998) 125–143.
- KOVÁCS S. T.* 2010: Huszárfegyverek a 15–17. században. Budapest, 2010.
- LŐVEI P.* 1995: A siklósi plébániatemplom szentélye és középkori falképei. *Műemlékvédelmi Szemle* (1995) 177–214.
- LŐVEI P.* 2009: *Posuit hoc Monumentum pro Aeterna memoria*. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek a katalógusához. I. Budapest, 2009.
- MÁLYUSZ E.* 1984: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest, 1984.
- PROKOPP M.* 1995: Keszthely és Siklós újonnan feltárt gótikus falképei. *Ars Hungarica* 23 (1995) 155–173.
- RIHMÉR A.* 2024: A magyar nemesi rend történetének rövid és nem teljességre törekvő áttekintése. *Acta Historica Hungarica Turiciensia* 39 (2024) 218–332.
- SCHÖNAUER, T.* 2022: The „Hirschstein armour” A coat of plates from the mid-14th century. In: Schönauer, T. – Reiß, A. (eds.): *Coat of Plates, Buckler and Conquistador*. Items from the Treasure Chamber of the Bavarian Army Museum. (Catalogues of the Bavarian Army Museum 20.) Ingolstadt, 2022, 69–103.
- SZABÓ G.* 2023: Egy főúri rezidencia mindennapjai a Garaiak idején (Szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem). Pécs, 2023.
- SZOVÁK K. – VESZPRÉMY L.* (szerk.) 2004: *Képes Krónika*. (Millenniumi magyar történelem – Források) Budapest, 2004.
- THURÓCZY J. – ROGERIUS M.* 2001: *A magyarok krónikája – Siralmas ének*. (Millenniumi magyar történelem – Források) Budapest, 2001.
- TÖLL L.* 2009: A harci vértettek története. A nyugat-európai hadviselésben alkalmazott testvédelmi rendszerek fejlődéstörténete a 10. századtól a 16. század első harmadáig (PhD disszertáció, Debreceni Egyetem). Debrecen, 2009.
- WERTNER M.* 1897: A Garaiak. *Századok* 31 (1897) 903–938.

A kiserdei kard kurta krónikája

Haramza Erzsébet megtisztelő figyelmébe.

HARAMZA MÁRK

történész, muzeológus, régésztechnikus, Janus Pannonius Múzeum

e-mail: haramza.mark@jpm.hu

KIVONAT: Idén nyáron ünnepli előkerülésének 60. évfordulóját az a kard, amely szántás közben látott napvilágot a majsi Kiserdő környékén. A fegyver, amely korábban a Mohácsi Nemzeti Emlékhely tárlatát gazdagította, 2024 őszén Pécsre költözött, hogy része lehessen a múzeum Genius Loci – Hely Szelleme címmel megrendezett állandó kiállításának, a mohácsi csatát bemutató teremben. Az alábbi sorok e fegyver kurta és töredékes történetét mesélik el.

KULCSSZAVAK: mohácsi csata, 1526, csatatér, kard, Majs–Kiserdő, Majs–Szénégető-dűlő, Mohács 500

The Sword's Short Saga of Kiserdő

SUMMARY: This summer marks the 60th anniversary of the discovery of a sword unearthed during plowing near the Kiserdő („Small Forest”) in Majs. Once part of the Mohács National Memorial Site’s collection, the weapon moved to Pécs in autumn 2024 to join the permanent exhibition „Genius Loci – The Spirit of the Place,” featured in the gallery dedicated to the Battle of Mohács. The following lines recount the brief and fragmented history of this weapon.

KEYWORDS: battle of Mohács, 1526, battlefield, sword

1. kép:
A „kiserdei”
kard

Prolóógus

Nem az egyetlen eset, hogy az adattári dokumentumok által méltán gyakran említett Lencz Jakab traktoros szántás közben hadtörténeti jelentőségű emlékanyagra bukkant Majs környékén.¹ A kétélű kard ebben az esetben egy olyan helyen került elő, amely akkoriban a mohácsi csata kutatásának egyik frekvenciált helyszíne volt: a majsi Kiserdő, és az egykori Merse falu környezete. A fegyvernek alapvetően kutatástörténe-

* Lektorálta: Győrffy-Villám Zsombor.

¹ Lencz Jakab traktoros további, régészeti jelentőségű találatairól ld. JPM, Régészeti Adattár, 1172-83; 1167-83. A kard a JPM Régészeti Gyűjteményének képző részét, ltsz.: M.66.1.1.

ti jelentősége van. Papp László további ásatásokat folytatott az előkerülés helyszínén, amelynek során vasból készült „janicsár puskagolyókat” találtak.² A lelőhely nem esik távol Merse falu környékétől sem, amely a korszak régészeti kutatásai során kulcsfontosságúnak számított az 1526. évi mohácsi csata helyszínének lokalizálásában.³ Összességében a kard részét képző csatater tágabb környezetében előkerült hadileleteknek, amelyek közül a későbbi feldolgozások során több leletről is kiderült, hogy nem keltezhető a csata korszakára.⁴

Az előkerülés

A leltárkönyv említése szerint a lelőhely Majs–Szénégető-dűlő, Szalasina kúttól északi irányba 445 m, a Gétai út mentén. Szintén a leltárkönyvben Papp László elmondására hivatkozva feljegyezték, hogy a lócsontok mellett új előkerült a kard környezetében, azonban erre további utalás nem található. A Régészeti Adattárban nyilvántartott, 1967. évi ásatás dokumentációjában az alábbi leírással találkozunk:

Az elmúlt évben magánaton szereztem tudomást arról, hogy a múlt év nyarának traktorosa szántási munkája közben "Údvar határában", egy "udvari traktoros" gepe egy kétélű vaskardot vetett ki a földből, amely a mohácsi múzeumba került. A muzeumigazgató előzőekenységből a kardot megtekintettem, le is fényképeztük. Karoling-típusú, 122.5 m hosszú, 3.5 - 2.5 cm pengeszélességű kard, egyszerű, pálcás keresztvassal, szögletes markolatgombbal. A kard lelőhelyét igyekeztem felderíteni. Elég hosszú munkával megtaláltuk a kard találóját, Lencz Jakab majszi traktoros személyében, kiderült, hogy a kard nem az udvari határból, hanem Majson, a Merse-kút és a majszi Kiserdő délnyugati sarka közötti térségen került elő, és pedig ló csontvázrészzeivel, melyszántás során, kb 40 - 45 cm mélyesgből. Ezt az állítást Ludmány Loránt, a tsz. főagronomusa is megerősítette, aki a szóbanlevő alkalommal a helyszínre ment s a lócsontváz darabjait, így a koponyáját, maga is látta.

2. kép: Részlet az 1967. évi ásatás dokumentációjából (JPM, Régészeti Adattár, 1242-83)

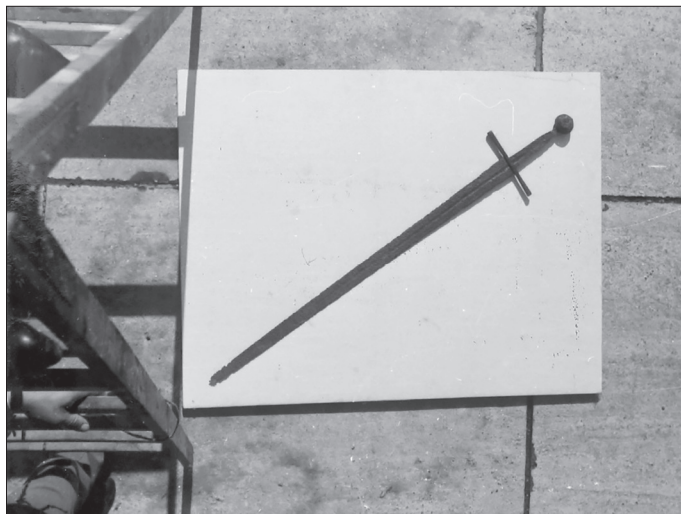
Az adattári és a leltárkönyvi adatok egyeztetésében némi zavart kelt, hogy Papp László Karoling-típusú, szögletes markolatgombú kardról ír, előbbi nyilvánvalóan nem vonatkoztatható a fegyverre, utóbbi alatt esetleg érthetjük a markolatgomb lapított profiljainak éleit. Ezek az információk a későbbi leírásokban már nem szerepelnek.

² JPM, Régészeti Adattár, 1167-83. A jelentés 29. „janicsár puskagolyót” említ, a leltárkönyv már csak 27 darabot (ltsz.: 68.20.1.). Papp László egy golyót a Lenin Kohászati Művek budapesti képviselőtének adott át fémvizsgálatra, a fennmaradó egy darabról nincs ismeretünk. Az 1529-es dátum minden bizonnyal elírás. Az évszámra pontos datálás fordított logikát feltételez: a csata tárgyi emlékeként határozták meg a lövedékeket, ami egyértelművé tette a keltezés kérdését. Ez önmagában nem elfogadható, további vizsgálatot igényel.

³ Papp László feltételezése szerint Merse falu azonosítható a Brodarics által említett Földvárral, a magyar támadás tengelyét a sátorhelyi tömegsírok és Merse településfoltjának közepéig húzott egyenes adja (JPM, Régészeti Adattár, 1167-83).

⁴ Többek között ide tartozik a csata korszakánál későbbi vizslaki hegyestőr (JPM, ltsz.: 7665). A „kiserdei” kard előkerülési környezetéből származó bárd (JPM, ltsz.: K. 76.1.1.) legközelebbi párhuzamát a tárgyat bemutató Gaál Attila szintén későbbre keltezte: a Szekszárd-újalánki bárdon (ld. GAÁL 2017, 326, 374: 17. tábla: 1) található díszítések és mesterjegyek mind formailag mind elhelyezésükben megegyeznek a majszi bárdal. Mersei bárdra is későbbre keltezhető párhuzam vált ismertté. A két bárd alapján műhelyegyezés valószínűsíthető

Mindemellett az 1966. évi ásatás fotódokumentációjában is találunk terepi viszonyok között készített fényképet a fegyverről (3. kép). A fénykép és a '67-es ásatás dokumentációjában szereplő hosszérték (1225 mm) megegyezik a M.66.1.1. leltári számú kard formájával és méretével, így némi ellentmondásosság kíséretében⁵ a tárgy visszaazonosítható a leltárkönyvben és az adattári anyagban egyaránt.

3. kép: Fotó a kardról a gyűjteménybe kerülés előtt (JPM, Régészeti Adattár, 1158-83)

A terepi munkák dokumentációjában Papp László térképeken is megjelölte a kard előkerülési helyét.⁶ Adattári térképek alapján jól visszaazonosítható a nyilván tartott lelőhely is. Jóllehet, az összefoglaló jelentésben említett Gétai útszakaszt mára már elszántották, műholdfelvételen még kivehetők a földutak és az elágazás nyomai (4. kép). Ennek alapján a fegyver lelőhelye valóban a leltárkönyv szerint említett Majs–Szénégető-dűlő, azon belül Majs–Merse-dűlő A és B lelőhelytől északnyugati irányba (200–250 m), Majs–Kiserdő C lelőhelytől nyugat-délnyugati irányba (kb. 120 m).⁷ A helyszín környezetében 2019. március 22-én a Janus Pannonius Múzeum Mohács 500 kutatócsoportja fémkeresőműszeres terepbejárást is végzett. A felszíni leletgyűjtés során elsősorban római korszakra keltezhető tárgyak, valamint középkori leletek kerültek elő.

Amit a fegyver elmesél magáról

A kardot a leltárkönyvben kellő óvatossággal középkoriként tüntették fel, amit a lelőhely régészeti anyaga alapján egyelőre nehézkes lenne időben tovább szűkíteni. A Mohácsi Nemzeti Emlékhely tavaly megszűnt állandó kiállításán 15. század eleji tárgyként szerepelt. A „Karoling” meghatározás nyilvánvalóan téves, a későbbiekben

⁵ A „Karoling” fegyverként történő azonosítás mellett hasonlóan furcsák a fegyver ásatási dokumentációban közölt szélességi adatai (JPM, Régészeti Adattár, 1242-83): 3,5–2,5 cm – ezzel szemben jelenleg is mérhető: 56–19,6 mm.

⁶ JPM, Régészeti Adattár 1158-83; 1167-83; 1242-83, 33

⁷ További közeli lelőhelyek dél-délkeleti irányba: Majs–Majsa faluhely, Majs–Merse faluhely.

4. kép: A lelőhely visszaazonosíthatósága adattári térkép (JPM, Régészeti Adattár, 1242-83) és műholdas felvétel (Google Earth) összevetésével

Papp László is mint „kétélű lovagi kard” említi a leletet.⁸ A pontosabb azonosítás érdekében a kard behatóbb formai és metrikus vizsgálata szükséges.

A fegyver teljes hossza 1225 mm, további méreteit az alábbi táblázat foglalja össze:

(mm)	Hosszúság	Szélesség	Vastagság
Penge	1005	56–19,6	5,55
Csatorna	645–650 ⁹	11	1,4–0,5 ¹⁰
Keresztvas	205	9–14,8	12–15,2
Markolatgomb	48,5 ¹¹	56,5	40,7–46,15

Ewart Oakeshott tipológiai rendszere szerint pengéje XIIIa, markolatgombja I, keresztvasa 2-es típusba sorolható. Így formai adottságai alapján a fegyver Oakeshott kardcsaládjai közül a C-családhoz áll a legközelebb, amelyre a 12. századtól a 14. század közepéig ismertek tárgyi és ikonográfiai példák.¹² A penge egyenletes keskenyedeése és a 2/3-os csatorna-penge arány alapvetően a XII típusra jobban jellemző, és további formai hasonlóságokat mutat a XVIa típussal is, azonban a pengető határozott kiszélesedése és a méretadatok¹³ alapján leginkább a XIIIa típusba sorolható. A keresztvas Oakeshott 2-es típus,¹⁴ szára egyenes, keresztmetszete a végeken lekerekített négyzet. Az erős kiugrások miatt a markolatgomb némi átfedést mutat a J-típussal is,

⁸ JPM, Régészeti Adattár 1167-83

⁹ A keresztvas alatt, a pengetővön túlnyúlóan mintegy 50 mm hosszúságban megfigyelhető mindkét oldalt.

¹⁰ =mélység. A markolatútskén maximum értéke 1,5 mm.

¹¹ =magasság. Szegecsfej kiugrása a markolatgomb végén: 3,2 mm.

¹² OAKESHOTT 1991, 12.

¹³ Oakeshott rendszerében a XIIIa típus pengéje 47–40» (=939,8–1016 mm), markolata 6½–9» (=182,4–228,6 mm) – utóbbinál Oakeshott a *grip* kifejezést használja, ami inkább a fogó felületre utal, mint a szerelékekkel ellátott teljes markolatra (OAKESHOTT 1998, 42). A majsi kard esetében ez csupán megközelíti a megadott intervallumot (kb. 171,5 mm), a penge hossza alapján egyértelműen ebbe a típusba sorolható. A formailag hasonló csoportoknál (XII, XVIa) több eltérés mutatkozik a méretek és a penge-csatorna arány tekintetében (vö. OAKESHOTT 1998, 37–65). Méretei alapján Alfred Geibig tipológiai rendszere szerint is értelmezhető, annak 12-es pengetípusába sorolható, amelyet Geibig a 12. század végétől keltez, és feltételezi további készítését a munkáján kívül eső 13. században is (GEIBIG 1991, 89, 153–154).

¹⁴ OAKESHOTT 1998, 112.

azonban formai jellemzői inkább az I-típushoz kötik. Az ide tartozó markolatgombok korong alakúak ferde oldalfalakkal, amelyek akár konkáv keresztmetszetet is adhatnak a gombnak oldalnézetből. A gomb elülső és hátsó profiljaiból enyhén körvonalazódik egy kör alakú egyenes felület. Az I típus széles körben elterjedt a 13. századtól a 14. század közepéig.¹⁵ A legtöbb típusegyezést mutató formai párhuzama alapján szintén erre az időszakra keltezhető.¹⁶

A penge mindkét oldalán réz alapú ötvözzel tausírozott, azonban a minták már több helyen korróziós sérülést szenvedtek: a minta vonala helyenként hiányzik, más helyeken csak a berakás vésete maradt meg. Az egyik oldalon a pengető közelében egy rombusz (5. kép: C),¹⁷ míg a penge további szakaszán egy rozettás-liliomos berakás maradványa figyelhető meg (5. kép: A–B).¹⁸ Utóbbi minta a penge másik oldalán is felfedezhető (5. kép: D).¹⁹

5. kép: Tausírozott kardjegyek a penge profiljában²⁰

Mind a rozetta, mind a lilium gyakori díszítőelemnek tekinthető, és más középkori tárgytípusokon, így például gyűrűkön is gyakran megtalálható.²¹ A rozettás mintázat technikailag közel áll a körbe foglalt – főként a mankósan szétnyíló szárú – kereszt-

¹⁵ HOŠEK et al. 2021, 364–366. vö. OAKESHOTT 1998, 96; ALEKSIĆ 2007, 49–51.

¹⁶ Közelebbi analógiák: a Balatonból származó kardot Lugosi József és Temesváry Ferenc a 14. századra keltezik, Marko Aleksic IV. Bélának tulajdonítja (tipológia: XIIIa, K, 2; LUGOSI–TEMESVÁRY 1988, 255: Nr. 10. vö. ALEKSIĆ 2007, 149: Nr. 59). További egy, ismeretlen lelőhelyű kard a Magyar Nemzeti Múzeumból (ltsz.: 55.194. típus: XIIIa, K, 1 [Głosek szerint 3]), a 14. század első felére keltezve (ALEKSIĆ 2007, 154: Nr. 101; GŁOSEK 1984, 174–175: Nr. 463). A lengyel Sztum környéki (Przydatki pow. Sztum) kardot Marian Głosek a 13. század végére – 14. század elejére datálja (tipológia: XIIIa, I, 2; GŁOSEK 1973, 146: Nr. 33, Tabl. XIII). Egy Csehországból származó, ismeretlen lelőhelyű kard kora Jiří Hošek és szerzőtársai értelmezésében 14. század (tipológia: XIIIa, I, 1; HOŠEK et al. 2021.a, ID No 272), akár csak a chudrim-i kardé (tipológia: XIIIa, I; HOŠEK et al. 2021.a, ID No 272). Ugyanakkor a majszi markolatgombbal nagyobb egyezést mutató, lefelé vastagodó I-típusú gombokat (hluboký-i vár, „Rohoteř”, vlčinec-i vár, ismeretlen lh.) a szerzők a 13. század második felétől a 15. századig keltezték (HOŠEK et al. 2021.a, ID No 58, 212, 252, 274, 381).

¹⁷ Pengetőtől mért 26 mm-nél, H: 9 mm.

¹⁸ Pengetőtől mért 155 mm-nél, H: 31,4 mm.

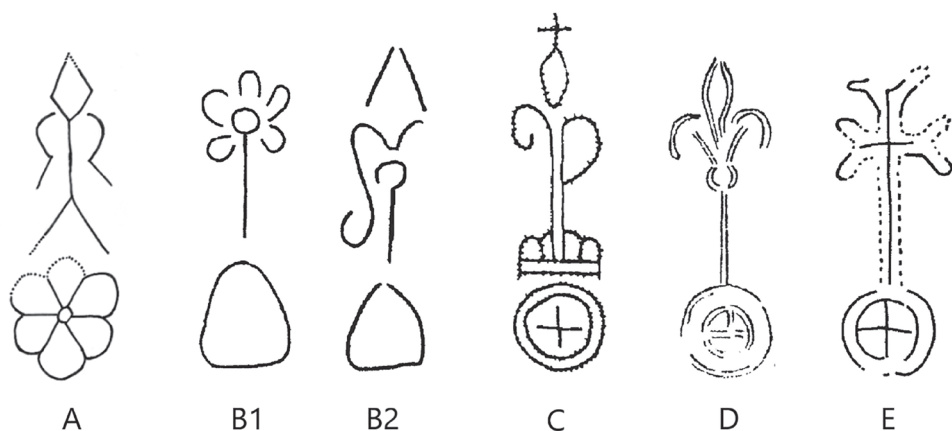
¹⁹ Pengetőtől mért 149 mm-nél, H: 32,5 mm.

²⁰ Tájéltás a műtárgyfotónak megfelelően, a fegyvertörténeti szakirodalomban általában fordítva (ld. 6. kép).

²¹ Bővebben ld. Litauszki Zoltán gyűjtését: LITAUSZKI 2012.

tekhez,²² és a további, sugaras osztású körmotívumokhoz.²³ Kevesebb példát találni önállóan a liliumra, ilyen eset két, ismeretlen lelőhelyű kard berakása, amelyek a 12. század 2. fele és 13. század első fele közé, valamint a 15. század vége és a 16. század eleje közé keltezhetők.²⁴

A majs példához kompozíciójában hasonló egy passaui kard (6. kép: C) valamint a Bernisches Historisches Museum-ban őrzött kard pengéjén található minta is (6. kép: D).²⁵ Utóbbi berakása Oakeshott értelmezése szerint műhelyegyezést mutat a lincolni kardjegyvel (6. kép: E): mind a két minta körbe foglalt keresztből növekedik ki, azonban a berni kard esetében liliumban, a lincolni esetében pedig mankósan szétnyíló latin keresztben végződik. Mindkét kardjegy XVI típusú pengén fordul elő, Oakeshott alapvetően a 14. század első felére keltezi ezeket, ám nem tartja kizártnak, hogy a minta egy évszázaddal később is használatban volt.²⁶ Hasonlóan datálható a malbor-ki kastély fegyverei között fellelhető, hatszirmú rozettás kardjegyű fegyver, amelynek besorolása: XIIIa–I–1a.²⁷

6. kép: Hasonló kompozíciójú középkori kardjegyek: A: Majs–Szénégető–dűlő, B: Ljubjanica – Črna Vas,²⁸ C: Passau,²⁹ D: „Bern”,³⁰ E: Lincoln³¹

²² Pl.: ALEXANDER 1985, 91, 94; HOŠEK et al. 2021.b, 162.

²³ Pl.: HOŠEK et al. 2021.a, ID No 284, ID No 315; HOŠEK et al. 2021.b, 196; GŁOSEK 1984, Tabl. III: 26, Tabl. V: 85. További példák körbe foglalt virágmotívumokra (átmenet szétnyíló szárú keresztből): OAKESHOTT 1991, 29–30; GŁOSEK 1984, Tabl. XIII: 282.

²⁴ HOŠEK et al. 2021.a, ID No 313, ID No 428; HOŠEK et al. 2021.b, 198.

²⁵ ALEKSÍĆ 2006, 368; GEIBIG 1991, 131–133; OAKESHOTT 1998, 62–63.

²⁶ OAKESHOTT 1998, 62–63.

²⁷ GŁOSEK 1973, 44: Tabl. XIV: 2; GŁOSEK 1984, Tabl. XIII: 273. Újabbban ld. CHODYŃSKI–ZABIŃSKI 2021. A mintára további példa: GŁOSEK 1984, Tabl. XII: 212, 219, Tabl. XVIII: 443.

²⁸ ALEKSÍĆ 2006, 368: Fig. 1.8a–b; SVOLJŠAK et al. 1993, 263: Sl. 38.c

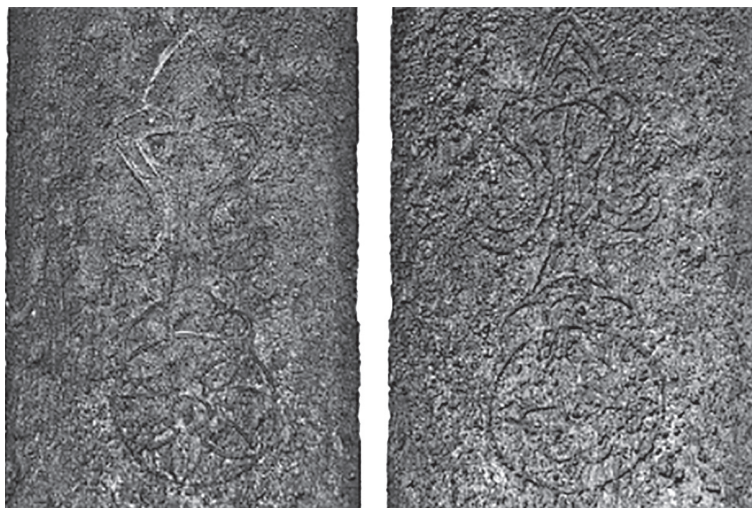
²⁹ ALEKSÍĆ 2006, 368: Fig. 1.9a; GEIBIG 1991, 236: Taf. 26.4a

³⁰ ALEKSÍĆ 2006, 368: Fig. 1.11; OAKESHOTT 1998, 62: Fig. 33b.

³¹ ALEKSÍĆ 2006, 368: Fig. 1.10; OAKESHOTT 1998, 62: Fig. 33a.

Ritkábban találunk példát a két motívum együttes megjelenésére. A Ljubljana folyó Črna vas-i mederszakaszából előkerült kardon mindkét díszítő elem megtalálható különállóan, halomból kinövő formában (6. kép: B1–B2). A fegyvert Tomaž Nabergoj a 12. századra,³² Marko Aleksić a 13. század második negyedére – közepére keltezte.³³ A poznaíni kard mintázata hasonló módon a penge két profiljára osztott, azonban itt az egyik oldalon körbe foglalt keresztből kinövő latin kereszt, a másik oldalon körbe foglalt, döntött S-alakból kinövő liliom látható. A keresztvas nélküli fegyvert Głosek a 13. századra keltezte.³⁴ Az egyik leginkább szembeötlő párhuzam a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött miklósvári kard mintázata, amely szintén a két virágmotívum összeízesített változata, a majsinál ívesebb vonalvezetéssel (7. kép). A fegyvert a leletet közlő Bordi Zsigmond Lóránd a 13. századra keltezte, és a tatárjárással hozta összefüggésbe.³⁵

A körbe foglalt keresztből kinövekvő minták értelmezhetők a kardjegyek között szintén gyakori országalmaként is, amely Jiří Hošek és szerzőtársai értelmezése szerint Krisztus világ feletti uralmát jelöli (6. kép: E). A motívumot együttesen taglalják a halomból kinövekvő Kálvária-keresztrel, amely a fenti értelmezésben a Golgotán emelkedő Szent Keresztet szimbolizálja.³⁶ Nem kizárt, hogy e kompozícióban a liliom és a rozetta e vallásos jelentésű szimbólumok elemeinek növényi ornamentikává szerkesztett változata. Marko Aleksić a liliommal kapcsolatban felveti annak lehetőségét is, hogy a díszítőelem mint Szűz Mária szimbóluma kerülhetett a pengékre, és valószínűsíti, hogy a különféle motívumok között egyfajta hierarchikus rendszer is létezhetett.³⁷

7. kép:
A miklósvári
kard díszítése³⁸

³² SVOLJŠAK et al. 1993, 263

³³ ALEKSÍČ 2006, 376: Nr. 23.

³⁴ Tipológia: XII, I; GŁOSEK 1973, 34: Tabl. IX.2

³⁵ BORDI 2008, 242; BORDI 2014, 279–280.

³⁶ HOŠEK et al. 2021.b, 165–169.

³⁷ ALEKSÍČ 2006, 369.

³⁸ BORDI 2008, 253: 3. Tábla.

A majszi kardjegy kompozíciójával több korabeli ábrázoláson – freskón és miniatúrán – szereplő kardpenge díszítése hasonlóságot mutat. Lancelot du Lac történetét bemutató 15. századi munkában a kivont kardok többségén a pengető közelében kardjegy vázlatos, stilizált ábrázolása látható, amely több esetben kör-, vagy halomszerű motívumból indul ki.³⁹ Az elbeszélés további változatában szintén felfedezhető halvány, szétnyíló szárát formázó véset ábrázolása kardpengén.⁴⁰ A kakaslomnici templom mai sekrestyéjében (valószínűleg egykori kápolnájában) található Szent László falképciklus lefejezés-jelenetében a megmentett lány (Ladiva) kezében kardot tart. A pengéjén halomból kinövő hatszirmú rozetta-szerű motívum figyelhető meg, amely a csatornában vertikális irányban tükröződik.⁴¹ A kakaslomnici freskó legkésőbb 1320 készülhetett,⁴² amellyel egy korai képi forrás a fenti kardjegy-kompozíció gyakorlatára.

Epilógus helyett

Mindezzel a fegyver története nem tekinthető teljesnek. Noha lelőhelye és kora meghatározható, jöllehet, utóbbi egyelőre csak tágabb intervallumban. A legtöbb keltezhető részlet a 13. század második felére, valamint a 14. század első felére mutat, ám bizonyos elemeinél a későbbi datálás sem zárható ki. A markolatgombhoz formailag közel álló cseh párhuzamok 13–15. századra keltezhetők, a kardjegy egyes részeinek pedig ismertek kései 15. vagy kora 16. századi változatai is. Ezek közül kiemelkedő a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, aranyozott markolatszereléses kard, amelynek maradt díszítésű pengéjében két rozetta között halomból kinövő liliomos kereszt alakja figyelhető meg – némileg hasonlítva a lincolni keresztre – továbbá több egyéb motívum (pl.: IHS, országalma) között egy évszám látható: 1516.⁴³ A fegyver kora mellett további fontos kérdés, hogy milyen kapcsolatot mutat a kard a lelőhelyén és környezetében felfedezett régészeti jelenségekkel.

Összességében a majszi kadból számos információ kiolvasható, azonban ezt az „olvashatóságot” egyelőre nehezíti a hazai leletek átfogó feldolgozásának a hiánya, amely lehetővé tenné az egyes típusok és kronológiájuk helyi variánsainak, a kardjegyek műhelykapcsolatainak és a mögöttes jelentéstartalmaknak a pontosabb meghatározását.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Győrffy-Villám Zsombornak a tanulmány lektorálásáért, Füzi Istvánnak a majszi kardról készített műtárgyfotókért, Bordi Zsigmond Lórándnak, hogy munkámhoz rendelkezésemre bocsátotta a miklósvári kard nagyfelbontású képeit, valamint Nemes Elődnek a szakmai kapcsolatfelvételben nyújtott segítségért.

³⁹ Pl. Lancelot sárkányokkal vívott harcát bemutató miniatúrán (Lancelot combattant les dragons du Val sans Retour). Lancelot du Lac. Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Français 118, fol. 296v. Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8492077q> (megtekintés: 2026. 03. 14.)

⁴⁰ Gautier *MAP*: C'est le livre de messire Lancelot du Lac, ouquel livre sont contenus tous les fais et les chevaleries dudit messire Lancelot, et la Queste du saint Graal faite par ledit messire Lancelot, le roy Artus, Galaad, le bon chevalier Tristan, Perceval, Palamedes et les autres compaignons de la Table ronde (1401–1425). Bibliothèque nationale de France. Bibliothèque de l'Arsenal. Ms-3479, 476. Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55001677b> (megtekintés: 2026. 03. 15.)

⁴¹ A kakaslomnici freskó részletfotóihoz ld: <https://www.szentlaszlo.com/gallery.kokaslomnic.php> (megtekintés: 2026. 03. 15.)

⁴² *JÉKELY* 2019, 80–81. vö. *JÉKELY* 2021, 151–152.

⁴³ MNM, ltsz.: 53.393. *LUGOSI–TEMESVÁRY* 1988, 227: Nr. 36.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALEKSIĆ, M. 2006: Swords with Pommels of Type N. *Slovenská Archeológia* 54/2 (2006) 363–388.
- ALEKSIĆ, M. 2007: Medieval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century. Belgrade, 2007.
- ALEXANDER, D. G. 1985: European Swords in the Collections of Istanbul, Part I: Swords from the Arsenal of Alexandria. *Waffen- und Kostümkunde. Zeitschrift für Waffen- und Kleidungs-geschichte* 27/2 (1985) 81–118.
- BORDI ZS. L. 2008: Középkori kardok a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében. *Acta Siculica* (2008) 241–265.
- BORDI ZS. L. 2014: Spade medievale descoperite în județul Covasna. *Acta Terrae Fogarasensis* 3 (2014) 277–308.
- CHODYŃSKI, A. R. – ŻABIŃSKI, G. 2021: Zespół średniowiecznych mieczy z kolekcji Muzeum Zamkowego w Malborku i Muzeum Narodowego w Szczecinie. *Materiały Zachodniopomorskie (Nowa Seria)* 17 (2021) 479–539.
- GAÁLA. 2017: Fémléletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából I. Fegyverek és fegyvertartozékok. *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 39 (2017) 315–399.
- GEIBIG, A. 1991: Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland. Neumünster, 1991.
- GŁOSEK, M. 1973: Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce. Wrocław, 1973.
- GŁOSEK, M. 1984: Miecze środkowoeuropejskie z X–XV. w. Warszawa, 1984.
- HOŠEK, J. – KOŠTA, J. – ŽAKOVSKÝ, P. 2021a: Ninth to mid-sixteenth century swords from the Czech Republic in their European Context. Part I: The Finds. Prague–Brno, 2021.
- HOŠEK, J. – KOŠTA, J. – ŽAKOVSKÝ, P. 2021b: Ninth to mid-sixteenth century swords from the Czech Republic in their European Context. Part II: Swords of medieval and early renaissance Europe as a technological and archaeological source. Prague–Brno, 2021.
- JÉKELY ZS. 2019: A korai Szent László-ciklusok narratív rendszere és előképei. In: Kerny T. – Mikó Á. – Smohay A. (szerk.): Szent László kora és kultusza: Tanulmánykötet Szent László tiszteletére. Székesfehérvár, 2019, 78–101.
- JÉKELY ZS. 2021: Szent László kunok el- leni csatájának képciklusai a középkori falfestészetben. In: Bódvai A. (szerk.): Szent László Emlékkönyv. H.n., 2021, 144–171.
- LITAUZSKI Z. 2012: Árpád- és késő középkori pecsétgyűrűk a dél-alföldi régióban (Kutatások Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyében). Szakdolgozat, kézirat, SZTE, Szeged, 2012.
- LUGOSI, J. – TEMESVÁRI, F. 1988: Kardok. Budapest, 1988.
- OAKESHOTT, E. 1991: Records of the Medieval Sword. Woodbridge, 1991.
- OAKESHOTT, E. 1998: The Sword in the Age of Chivalry. London, 1981. [első megjelenés: 1964]
- SVOLJŠAK, D. – BITENC, P. – ISTENIČ, J. – KNIFIC, T. – NABERGOJ, T. 1997: Novo gradivo v Arheološkem oddelku Narodnega muzeja v Ljubljani (pridobljeno v letih 1987 do 1993). *Varstvo Spomenikov. Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva* 36 (1997) 224–301.

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

WÉBER ADRIENN „[...] virágozzék tehát s fejlődjék nagygyá a Pécs városi múzeum [...] ne legyen se Péccsett, se Baranyában ember, aki azt magáénak ne vallja.” A Pécsi Városi Múzeum létrejöttének társadalmi környezete különös tekintettel az intézményesülésben közreműködő aktorokra

NAGY JUDIT Szőlőhegyi évszázadok. Érzelmi indíttatású mikro-helytörténeti gyűjtemény

„[...] virágozzék tehát s fejlődjék nagygyá a Pécs városi múzeum [...] ne legyen se Pécsett, se Baranyában ember, aki azt magáénak ne vallja.”¹

A Pécsi Városi Múzeum létrejöttének társadalmi környezete különös tekintettel az intézményesülésben közreműködő aktorokra

Zsombornak

WÉBER ADRIENN

történész, helyismereti könyvtáros, Csorba Győző Könyvtár
e-mail: wadria@gmail.com

KIVONAT: Jelen tanulmány a Pécsi Városi Múzeum kialakulását vizsgálja szekszárdi kitekintéssel. A kutatás alapkérdése, hogy miért tartott Pécsett több mint 30 évig, míg a múzeumalapítás gondolata tetet öltött. A vidéki múzeumok létrejöttének első fázisában több helyütt megfigyelhető volt, hogy egy erős társadalmi kezdeményezés (történelmi és régészeti egyesület) aktív közreműködésével, egyesületi-társulati alapítású múzeumok jöttek létre. Kérdésként merül fel, hogy a millennium környékén végbement múzeumalapításokban – jelen esetben Pécsett és Szekszárdon – is akkora szerepe volt-e a helyi társadalom önszerveződésének, vagy sokkal inkább a múzeumalapító aktor személye vált meghatározóvá az intézményesülési folyamatban. Így lett a vizsgálat tárgya, hogy kik voltak ezek az aktorok, s milyen módszereket, stratégiákat alkalmazva igyekeztek érvényt szerezni a helyi múzeum ügyének, mi lehetett esetleges sikerük, vagy sikertelenségük oka, kik támogatták őket a helyi közösségben, s kik voltak a kerékkötői e folyamatnak, továbbá a helyi társadalom prominens képviselői miként vélekedtek a helyi múzeumról.

KULCSSZAVAK: helytörténet, múzeumtörténet, társadalomtörténet, Pécsi Városi Múzeum, egyesületi mozgalom

„[...] let the City Museum of Pécs flourish and develop and grow great [...] may there be no one in Pécs or Baranya who does not claim it as their own.”

The social context of the establishment of the City Museum of Pécs with particular regard to the actors involved in its institutionalization

SUMMARY: The present study examines the development of the City Museum of Pécs, with an outlook on Szekszárd. The fundamental question of the research is why it took more than 30 years in Pécs for the idea of founding a museum to materialize. During the first phase of the establishment of regional museums, it was observable in sev-

* Lektorálta: Dr. habil. Pilkhoffer Mónika PhD.

¹ Pécsi Napló, 1904. november 29. 2.; SZALAY 1905, 10.

eral locations that museums were founded through associations and societies, with the active cooperation of strong social initiatives (historical and archaeological societies). The question arises whether the self-organization of local society played such a significant role in the museum foundations around the time of the Millennium—in this case, in Pécs and Szekszárd—or whether the personality of the museum—founding actor became more decisive in the process of institutionalization. Thus, the subject of the investigation is who these actors were, what methods and strategies they employed to advocate for the cause of the local museum, what the reasons for their eventual success or failure might have been, who supported them within the local community, and who hindered this process, as well as how prominent representatives of local society perceived the local museum.

KEYWORDS: local history, museum history, social history, City Museum of Pécs, associational movement

A múzeum – jelen esetben a történeti jellegű közgyűjtemény – az emlékanyag, általa pedig a történeti tudat, a múlt, a kultúra kontextualizált, redukáltan tematizált társadalmasításának tekinthető, hisz létrejötte során egyrészt a magángyűjtemények a társadalom számára hozzáférhető közgyűjteményekké válnak, másrészt a közművelődés és a kulturális örökség megőrzése mellett az identitás (társadalmi azonosságtudat) erősítését, elmélyítését is szolgálják. Olyan társadalmi jelenség, melyet társadalmi támogatottságot, megbecsültséget élvező individuumok, morális cselekvőnek elfogadott történelmi cselekvő aktorok hoznak létre.² A kutatás fókuszában az áll, hogy a múzeum alakulási fázisában a társadalmi közeg jelentősége-e a meghatározó, melynyire elengedhetetlen támogató hozzáállása, vagy lényegesebb-e egy olyan aktor személye, aki a megfelelő kapcsolatrendszerrel és elhivatottsággal képes eredményesen közreműködni az intézményesülésben.

A Pécsi Városi Múzeum harminc évet felölő alakulási folyamatában megfigyelhető, hogy a múzeum létrehozásának feladatát, ill. problémáját (vagy akár kényszerét) az egyén, a közösség (a helyi társadalom önszerveződése, vagy a város vezetését, a közösség képviselőjét ellátó törvényhatósági bizottság) és az állam (minisztériumok, országos szakmai szervezetek) közti mérleghinta-játéka határozta meg, ahol a közreműködők aktuális erején múltott, merre billen a helyi múzeum ügye. E faktorok hol egymást inspirálva, együtt hatva, hol kibújva a feladat súlya alól, s egymásra hárítva próbálták elvégezni, vagy épp meggátolni a helyi múzeum létesítését. Annak, hogy az intézményesülés ilyen elhúzódó, nehézkes, és részeredményekkel záruló folyamat volt, legalább négy oka van. Egyrészt annak tudható be, hogy az egyéni érdekek – nemegyszer az emberi gyarlóságok (sértődés, nemtörődömség, pénzéhség vagy épp fukarság) – inkább a széthúzást erősítették, semmint a kooperatív együttműködést. Másrészt nem volt olyan vezéralakja az ügynek, aki elegendő elszántsággal, kitartással, ügyszeretettel, és társadalmi, ill. presztízsértékű, valamint anyagi támogatókkal rendelkezett volna. Harmadrészt nem jött létre Pécssett (Baranya vm.) olyan erős, életképes társadalmi szerveződés, mely fő feladatának tekintette és eredményesen képvisi-

² Barry Barnes „felelősség elvére épített cselekvőség” fogalmához, lásd: *GYÁNI* 2017, 48–49.; *WÉBER* 2019b.

selte volna a helyi régészeti leletek védelmét, illetve a helyi múzeum létrehozásának ügyét. Végül a városvezetés ameddig csak lehetett, anyagi okokra hivatkozva elodázta a helyi múzeum létrehozásának feladatát, s végtére csak hathatós állami beavatkozással nyílt meg a múzeum.

A helyi közigazgatás évtizedeken keresztül igyekezett kitérni hol az egyén, hol az országos kezdeményezések, intézmények általi, helyi múzeum létesítésére vonatkozó megkeresések elől. Mindez annak fényében kap különös színezetet, hogy a dualizmus-kori pécsi közgyűlés tagjainak nemcsak a fele került ki a virilisek közül, hanem még a választással bejutott személyek többsége is a vagyonosabb és műveltebb rétegből származott.³ Mikor azonban az egyéni és országos érdekek találkoztak, s mindez kiégyesült egy, a múzeumügy iránt elhivatott polgármesterrel (1. ábra), a városvezetés képletesen szólva harapófogóba került, és a kettős nyomás hatására kénytelen volt eleget tenni a helyi sajtóban is mindinkább jelentkező, gyakran lokálpatrióta érzelmek által fűtött igénynek a Pécsi Városi Múzeum létrehozására.

Ezzel szemben a szomszédos megyeszékhelyen⁴ – bár a múzeumszervezési folyamat sokáig szinte fej-fej mellett haladt a pécsivel (1. táblázat) – az országban a vidéki múzeumok között elsőként, az első látogatható kiállítás megnyílásától számított öt éven belül önálló, múzeumi célra létesült épületben talált otthonra a gyűjtemény.⁵ A kevesebb, mint feleakkora, jobbára agrárnépesség által lakott nagyközség, Szekszárd (Tolna vm.), és az igazgatási, gazdasági, oktatási és egyházi centrumnak minősülő, dinamikusan növekvő és iparosodó, polgári és értelmiségi rétegek által lakott szabad királyi város, Pécs esetében utóbbiban feltételeznénk a múzeum gyors létrejöttét. Hogy ez mégsem így történt, az véleményem szerint a két múzeum organizációs folyamatában részt vevő egyének fent vázolt eltérő kapacitásainak tulajdonítható.⁶ Tolna megyében egy kiválóan szervezett formában, kiterjedt és támogató kapcsolatrendszerrel rendelkező, mind szakmai, mind társadalmi szinten morális cselekvőnek elfogadott felelős aktor által jött létre a múzeum. Az országos, sőt nemzetközi elismertséggel bíró Wosinsky Mór nemcsak a múzeum igazgatójaként tűnik fel, hanem a múzeum létrejöttében is végig kulcsszerepet játszik,⁷ személyében egy kézben – méghozzá a legmegfelelőbbben – összpontosult a múzeum szervezési folyamata.

Esemény		PÉCS		SZEKSZÁRD	
		Személy	Év	Év	Személy
Alapítási szándék		Farkas István , ügyvéd (végrendelet)	1877	1874	Declava János , megyei levéltáros (felhívás)
Törvényhatósági bizottság és a múzeumügy	Előterjesztés	Bolgár Kálmán (előterjesztő)	1895	1895	Wosinsky Mór (előterj.); támogató: Apponyi Sándor

³ NAGY 2019, 94–95. Tolna megye törvényhatósági bizottságában a szekszárdi virilisek összetétele azt mutatja, hogy bár itt is az értelmiségiek – s köztük is az ügyvédek – aránya a korszak folyamán bár jelentősen csökkent, de végig meghatározó maradt. CSEKŐ 2002, 152., 160.

⁴ Szekszárd azért jelent megfelelő párhuzamot a vizsgálathoz, mert földrajzilag közel van, hasonló adottságokkal (sőt talán kicsit kedvezőtlenebbekkel) rendelkezik, mint Pécs, időben egy korszakban zajlott az intézményesülési folyamat, s ott a kor „mintamúzeuma” jött létre.

⁵ WÉBER 2019b, 186.

⁶ WÉBER 2019b, 195.

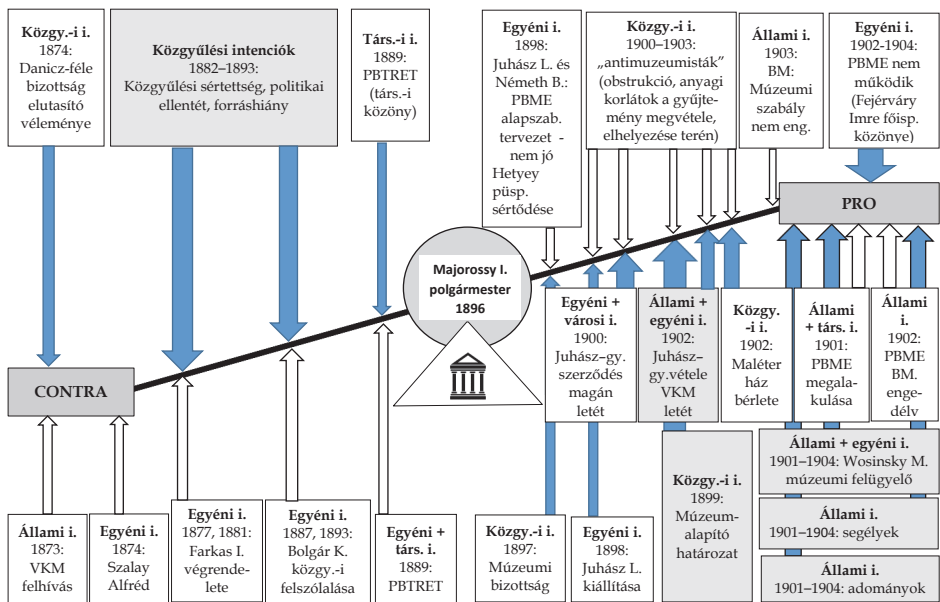
⁷ WÉBER 2019b, 187.

Törvényhatósági bizottság és a múzeumügy	Múzeumi Bizottság	vezető: Németh Béla; tag: Horváth A., Juhász L.	1897 1905	1897	elnök: Wosinsky Mór , védnök: Apponyi Sándor
	múzeumalapító hat.		1899	1895	
	múzeumi alapszabály/ BM eng.	Múzeumi Bizottság Németh Béla, Juhász L.	1898 1905	1898	Múzeumi Bizottság Wosinsky Mór
Gazdasági háttér	múzeum-alap	1000 Ft (2000 K): Farkas I.	1871	1903	20 000 K
	egyszeri megyei támogatás	600 Ft (Juhász L. régészeti kiállítására)	1898	1899	Különböző alapokból: 175 000 K (Wosinsky M.)
	rendszeres városi/megyei tám.	költségvetés: 1400 K (1902); 4000 K (1907); 4400 K (1912)	1902-től	1898-tól	1898: 400 K 1905: 1600 K
	egyszeri állami támogatás	VKM: 8000 K (Juhász-gy.) MKOF: 700 K (Juhász-gy.) VKM: 5000 K (Horváth-gy.)	1902 1906 1912	1899	VKM: 56 000 K; BM: 60 000 K (építkezésre) (Wosinsky M. igényelte)
	rendszeres államsegély	1300–2400 K között	1903-tól	1899-től	1000–1900 K között
	múzeum-egyesület	erőteljesen csökken: kb. 1000 K-ról 508 K-ra	1908 1913	1901 1907	erőteljesen csökken: 1892 K-ról 190 K-re
Infrastrukturális háttér	szekrények	Juhász László – 1200 Ft (Farkas-alap) + átalakítás	1898 1903	1901	Wosinsky Mór közbenjárására ingyen
	bérelt épület	Schapringer Joachim háza Maléter-ház	1900 1902	-	-
	telek	elhúzódó kisajátítás, vétel	1907- 1912	1899-1900	Wosinsky Mór közbenjárására ingyen
	önálló épület	Zichy Gyula, Szőnyi Ottó	-	1902	Wosinsky Mór
Létrejött múzeum	első kiállítás	Juhász László – polgári leányiskola	1898	1898	Wosinsky Mór – gimnázium
	gyűjtemény (megnyíláskor)	összesen kb. 20 000 db Juhász L. (6795 db: 8000 K); Horváth A. (5000 K) – VKM vásárolja (13 000 K)	1902 1904/ 1912	1899	összesen kb. 33 000 db Apponyi S. (12 000 db), Wosinsky M. (5000 db) – ingyen
	megnyitó	Marosi Arnold (beszéd)	1904	1899	Wosinsky Mór (beszéd)
	évkönyv	rendszeresen, évi 4 füzet, szerk.: Angyal P., Szőnyi O.	1908- 1917	1902	egyetlen szám Wosinsky Mór
	vezetőfüzet	Marosi Arnold	1905	1902	Haugh Béla
	igazgató	Marosi A. (1903–1909) Szőnyi Ottó (1909–1923)	1903- 1923	1895-1930	Wosinsky M. (1895–1907) Kovách A. (1908–1930)

Társadalmi támogatottság	Történelmi, régészeti egyesület	PBTRNT: nem jön létre. Előkészítő biz.: Bolgár K., Horváth A., Wosinsky M.	-	1882	Tolnavármegyei Régészeti Egyesület – Wosinsky Mór
	Múzeum-egyesület	Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület: Horváth A., Juhász L. Marosi A., Szőnyi Ottó	1901/1906	1898	Tolnavármegyei Múzeum Egyesület (1898-1912) tb. elnök: gr. Apponyi S., alelnök: Wosinsky Mór

1. táblázat: Az egyén szerepe Tolna és Baranya vármegye múzeumainak létrejöttében, a regionális múzeumok genezisének mérföldkövei (A táblázat adatainak forrásai: Pécs: *MAROSI 1905, SARKADI 1979, NAGY 2017*; Szekszárd: *GAÁL 2005*, Tolnamegyei Közöny és a Múzeumi és Könyvtári Értesítő vonatkozó számai. PBTRNT: Pécs-Baranyai Történelmi Régészeti és Néprajzi Társulat.)

Az egyén és a helyi közösség törekvéseinek, intencióinak libikóka-játszmája (1. ábra) kiegészülve olykor-olykor az állami szervek közreműködésével – kitekintéssel a párhuzamosan szerveződő Tolnamegyei Múzeum alakulási fázisaira – a Pécsi Városi Múzeum létrejöttében az alábbi sarokpontok mentén vázolható fel.

1. ábra: A pécsi múzeum kialakulása az állami, egyéni, társadalmi és közigyűlési intenciók libikóka-játszmájában (1873–1904)

(A rövidítések feloldása: VKM: Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, PBTRNT: Pécs-Baranyai Történelmi Régészeti és Néprajzi Társulat, PBME: Pécs-Baranyai Múzeumegyesület, BM: Belügyminisztérium. A kék nyíl az érvényesülő, a fehér a nem érvényesülő, a sötétebb négyzetek a meghatározó intenciót jelzik.)

Állami intenció – kultuszminisztériumi felhívás contra forráshiány, pro egyéni szándék (1873–1874)

1873. július 13-án a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 885. sz. alatt felhívást intézett az ország összes törvényhatóságához a tudományos és művészeti célú egyletek és múzeumok alakítása tárgyában.⁸ A város tanácsa Danicz Antal ügyvédet bízta meg az ügy megvizsgálására létesített bizottság vezetésével,⁹ mely megállapította, hogy a kultuszminisztérium „magasztos eszméje” itt már alapokra talált a püspöki könyvtár, líceumi és főgimnáziumi gyűjtemények tekintetében, így egy tudományos egylet alapítását javasolta.¹⁰

A sajtó alapján azonban más kép rajzolódik ki a miértekről. Szalay Alfréd főgimnáziumi igazgató miközben nyílt levelében arra buzdította a Pécsi Figyelő olvasóit, hogy a birtokukban lévő régiségeket „öriztetés és fentartás végett” engedjék át a főgimnázium múzeumának,¹¹ azt is megjegyezte, hogy 1873. december 14-én a Danicz-féle bizottság tanácskozásán, melyen ő maga is részt vett, felmerült „egy egészen önálló, pécsvárosi központi muzeum felállítása [...] De mert ily központi muzeum felállítása nagy helyiséget, költséges felszerelést és fentartási költségeket veendett volna igénybe, szab. kir. Pécsváros pénztára pedig semmiképen sem vala azon helyzetben, hogy ilyféle kiadásokat megbirjon: ennek folytán történt, hogy a minister urnak a kulturai érdekekben Pécsvárosához menesztett szép indítványa legalább ez ideig meddő maradt.”¹² Ez a szemlélet a helyi múzeum ügyéről alkotott közgyűlési vélekedésben a későbbiekben meghatározó alaptézissé vált.

A kultuszminisztérium felhívása Szekszárdon sem maradt hatás nélkül: Declava János, megyei főlevéltárnok 1874-ben felhívást tett közzé a Tolnamegyei Közlönyben, ahol mint a „létesítendő tolnavármegyei múzeum ideiglenes kezelője” kérte a megye közönségének segítségét és támogatását a múzeumi tárgyak összegyűjtéséhez.¹³ Egyéb eredményről azonban nem tudunk beszámolni.¹⁴

Egyéni intenció – polgári mentalitás contra közgyűlési sértettség, politikai ellentét, forráshiány

Rövidesen egy egyéni szándék kezdett el munkálkodni a pécsi múzeum létrehozása érdekében. Farkas István, 48-as honvédtiszt és ügyvéd 1877. február 21-én kelt vég-

⁸ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 1873: 370/6950. sz. közgyűlései határozat. BODÓ 2016, 51.

⁹ Pécsi Figyelő, 1874. július 18. 1.; MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 1873: 370/6950. sz. közgyűlései határozat.

¹⁰ MNL BaML IV. 1402. a. Pécs város kgy. jkv. 1874: 52/808. sz. közgyűlései határozat.

¹¹ Pécsi Figyelő, 1874. július 18. 1. Györrhöz hasonlóan akár siker is koronázhatta volna e próbálkozást, azonban Pécssett nem volt egy Rómer Flóriszhoz fogható aktora a múzeumügynek.

¹² Pécsi Figyelő, 1874. július 18. 1.

¹³ GAÁL 1977, 6.

¹⁴ Ebben talán Declava János 1878-ban bekövetkezett halála is közrejátszott. Tolnamegyei Közlöny, 1878. június 16. 2.

rendeletében¹⁵ városi múzeum létrehozására 1000 Ft-os alapítványt létesített, mellyel a város kezébe adta a múzeum megvalósításának lehetőségét.¹⁶

A városi közgyűlés azonban úgy tűnik, nem a lehetőséget látta a felajánlásban, ugyanis mikor Farkas István 1881. május 4-én meghalt,¹⁷ nem épp végakarata szerint alakultak a dolgok. Így számolt be a sajtó az 1882. június 19-i városi közgyűlésen történetekről: „Következett néhai Farkas István végrendeleti végrehajtójának jelentése, – a boldogult által tett jótékony alapítványokról, melyszerint 1000 frt a létesítendő városi könyvtár és muzeum [...] javára a város pénztárába helyeztessék el és az alapítványok mikénti kezelése évről-évre a végrendeleti végrehajtóval közöltessék. Aidinger János polgármester megjegyzést tett, miszerint a város köztörvényhatóságának méltóságát sértve látja az által, hogy a végrendeleti végrehajtó az alapítvány mikénti kezeléséről számadást kér. A közgyűlés helyesléssel fogadta a polgármester megjegyzését és kimondta, hogy senkinek sem fog számot adni.”¹⁸ Ez a sértettség úgy tűnik, egy jó időre gátat szabott a közgyűlésben a pécsi múzeum ügyének. Hogy mindebben szerepe volt-e annak, hogy Farkas István éveken át a baranyai ellenzék, a Függetlenségi Párt elnöke volt,¹⁹ sőt végrendeleti végrehajtója, Simonfay János ügyvéd²⁰ is 1881-ben a baranyamegyei és pécsi ellenzéki párt elnöke,²¹ s hogy emiatt sem törekedett a „rendíthetetlen szabadelvű”²² Aidinger polgármester érvényt szerezni a végakarathoz, erre nincs bizonyítékunk, de vehemens és sértődékeny természete²³ alapján feltételezhetjük. Ráadásul ezután 5 évig nem merül fel a városi közgyűlésen a helyi múzeum létesítésének kérdése, mely ugyancsak erősítheti gyanúnk.

A sajtó azonban nem hagyta nyugodni az ügyet. 1884 júliusában a Pécs című lap közölt egy írást F. M.²⁴ monogrammal, mely emlékeztetett Farkas István alapítványára, s a múzeum megalapítását sürgette.²⁵ Hatása nem lett, így mikor Dittmayer Jakab királyi ügyészégi végrehajtó 1887-ben meghalt, igen értékes, több mint 1000 db-ot számláló éremgyűjteményét a Nemzeti Múzeumra hagyta.²⁶ Ezt az esetet használta fel arra a függetlenségi párti képviselő, Bolgár Kálmán, hogy az augusztus 16-i városi

¹⁵ Az eddigi múzeumtörténeti szakirodalom több helyütt (SARKADI 1980, 360.; SARKADI 2004, 74.; PILKHOFFER 2022, 334.) tévesen 1871-re teszi Farkas István végrendeletét, mely feltehetően Marosi Arnoldtól eredeztethető (MAROSI 1905, 11.). MNL BaML IV. 1409. b. 712/1881. Farkas István kézírásos végrendelete. Közli: NAGY 2010b, 300 sk. Bár tény, hogy már 1871-ben – Henszlmann Imre látogatásának hatására a megye ellenzéki értekezletén – megfogalmazódhatott Farkas Istvánban a helyi múzeum alapításának gondolata (Fünfkirchner Zeitung, 1871. október 5. 3.), azonban a helyi múzeum alapítására kitérő végrendelet maga 1881-re dalált.

¹⁶ „A Pécssett felállítandó városi museum és könyvtár részére alapítványkép adassék át egy ezer frt, s ennek kamatai tőkésítendőek az intézet létrejöttéig a városi törvényhatóság felügyelete alatt.” Pécsi Figyelő, 1881. május 7. 1.

¹⁷ Pécsi Figyelő, 1881. május 7. 1.

¹⁸ Pécsi Figyelő, 1882. június 24. 2.

¹⁹ Pécsi Figyelő, 1881. május 7. 1.

²⁰ Pécsi Figyelő, 1881. szept. 3. 4.

²¹ Pécsi Figyelő, 1881. január 8. 1.

²² SZIRTES 1998, 56. Aidinger János a Szabadelvű Párt meggyőződéses híve volt (NAGY 2021, 90.).

²³ NAGY 2021, 56.

²⁴ A felelős szerkesztőt, Fekete Mihályt takarhatja, esetleg a későbbi társszerkesztőt Feiler Mihályt (SURJÁN 1992, 247.). Utóbbi a későbbiekben is aktívan felszólalt a helyi múzeum létesítése érdekében (teljes névvel: Pécsi Napló, 1898. május 18. 1–2.; F. M. monogrammal: Pécsi Napló, 1901. január 27. 4.; Pécsi Napló, 1901. november 21. 1.; Csörgő Sipka álnéven: Pécsi Napló, 1899. április 20. 3.), így inkább ő valószínűsíthető. Feiler Mihály lapja, a Pécs című újság melléklapjaként jelent meg a „Történelmi, Régészeti és Néprajzi Közlemények” című folyóirat is. SURJÁN 1992, 648.

²⁵ Pécs, 1884. július 9. 2.

²⁶ WÉBER 2017, 471.

közgyűlésen bizottság kiküldését indítványozza a helyi múzeum megalapítása érdekében, melyet Aidinger János támogatásával a közgyűlés el is fogadott,²⁷ de eredményéről nem tudunk. Ezután 10 évbe telt, míg ténylegesen múzeumi bizottság alakult a közgyűlésen²⁸ – immár a következő polgármester, Majorossy Imre idején.

Farkas István testamentuma egyértelműen a nacionalista, lokálpatrióta érzelmekkel átszőtt polgári mentalitás megnyilvánulása, mely azonban másfél évtizedre megfigyelik a pécsi polgármesteri és közgyűlési sértettség, a politikai ellentét – vagy esetleg más nagy költségű beruházás, mint az 1895-ben átadott Nemzeti Színház²⁹ miatt keletkezett forráshiány – okán.

A helyi társadalom intenciói – A Pécs-Baranyai Történelmi Régészeti és Néprajzi Társulat (1889) és egyéb erőtlen egyesületi kezdemények

Mint bár láthattuk, a város vezetése sem állami, sem polgári intencióra nem állt a regionális múzeum ügye mellé, időközben azonban a helyi társadalomban indultak el olyan folyamatok, melyek elősegíthették volna a pécsi közgyűjtemény ügyét.

A polgárosodás idején megindult egyesületi mozgalommal, valamint a sajtó robbanásszerű térnyerésével és nagymértékű átalakulásával³⁰ a társadalmi nyilvánosság új terei jelentek meg, melyek lehetőséget biztosítottak az együtt gondolkodásra, önszerveződésre, a helyben és távolabb zajló eseményekről való értesülésre. Ezek nagymértékben hozzájárultak a lokálpatriotizmus térnyeréséhez, mely elengedhetetlen tényezője volt a regionális múzeumügynek.

Az egyesületi formába szerveződő civil társadalom genezise³¹ a múzeumügyet is alapjaiban érintette, ugyanis a vidéki múzeumok létrejöttének első fázisában több helyütt megfigyelhető, hogy egy erős társadalmi kezdeményezés (történelmi és régészeti egyesület) aktív közreműködésével, egyesületi-társulati alapítású múzeumok alakultak.³² Efféle a régiségek védelmére létesült, ill. a múzeumügy szolgálatában álló társadalmi szerveződésekre mind Szekszárdon, mind Pécsen találunk törekvéseket, hatásuk, eredményességük viszont meg sem közelítette az 1870-es években alakult hasonló szervezetekét,³³ ugyanis Pécsen igazán létre sem jött, Szekszárdon pedig szinte már megszületése pillanatában megszűnt a régészeti egyesület.

²⁷ Pécs, 1887. augusztus 20. 2.; *Fünfkirchner Zeitung*, 1887. augusztus 20. 1.

²⁸ *Pécsi Figyelő*, 1897. május 26. 3.; *Pécsi Közlöny*, 1897. május 26. 5.; *Pécsi Figyelő*, 1897. június 1. 5.; *Pécsi Közlöny*, 1897. június 1. 4.

²⁹ A költségvetésben előirányozotthoz képest, majd kétszeresére 400 000 forintra rúgott a színház kivitelezése. *PILKHOFFER* 2004, 224.

³⁰ A dualizmus kori lapkiadásban két alapvető átalakulás figyelhető meg: egyrészt a lapok pártsajtóból üzleti vállalkozássá alakultak (*KLESTENITZ* 2005, 84.), másrészt megjelentek a napilapok, ahol a tudósítások kvantitatív mennyisége mellett, kvalitatív változásként hangsúlyossá vált az aktualitás és regionalitás.

³¹ *GYÁNI* 2010, 505.

³² Pl. Pozsony (1868), Kassa (1872), Tesmesvár (1872), Szombathely (1872), Székesfehérvár (1873) stb. *BODÓ* 2016, 29–30.

³³ Gondolhatunk itt akár a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat, vagy akár a Vas megyei Régészeti-Egyesület 1872-ben Temesváron és Szombathelyen alapított múzeumaira. *BODÓ* 2016, 30.

1. kép: Wosinsky Mór (1854–1907) fényképe 1900 körül (fotó: Kalmár Péter, udvari fényképész, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Archív fotó gyűjt. 1982.21.1.)

Szekszárd esetében majdnem az ideális és sikeres egyesület alakulás példáját láthatjuk. Az elhatározás után³⁴ a megye egyik vezetője összehívta az érintetteket,³⁵ akik egy hatékony gyűlésen elkészítették egy már működő régészeti egyesület szabályzata alapján az alapszabály-tervezetet,³⁶ melyet elküldtek engedélyezésre a belügyminisztériumhoz, ahol bár meg kellett sürgetni az ügyet,³⁷ de végül engedélyt kapott az egyesület,³⁸ így sor kerülhetett az alakuló ülésre.³⁹ Azonban ezen a ponton megtorpant az ügy, ugyanis az alakuló ülésen (mikoris állítólag már 240 taggal rendelkezett az egyesület) a csekély részvétel⁴⁰ mellett nem választottak tisztikart,⁴¹ s utána feltehetően nem került sor több ülésre.⁴²

Pécssett ezzel szemben eddig sem jutott el az ügy. Ugyan már 1870-ben megjelent,⁴³ majd 1885–1886-ban ismételten felmerült egy régészeti vagy történelmi társulat létrehozásának igénye,⁴⁴ azonban ezek csupán sajtóhírek maradtak. 1889-ben ígéretes kezdeményezésnek tűnt a Pécs-Baranyai Történelmi Régészeti és Néprajzi Társulat (későbbiekben: PBTRNT), melynek felmérése egy hírlapi debatt⁴⁵ miatt – melyben az egyesület ötletét megfogalmazó Dr. Katona Lajos ekkor még főreáliskolai tanár,⁴⁶ később neves néprajzkutató, a „Pécs egyházmegyei” név alatt író Wosinsky Mór (1. kép)⁴⁷ és Gerecze Péter szintén főreáliskolai tanár⁴⁸ vettek részt – kiválóan

³⁴ 1882. január 29-én az imsói romok bejárásánál „elhatározottat a tolna-megyei régészeti és geológiai társulat megalkotása.” *Századok* 16 (1882) 175.

³⁵ Májusban Perczel Dezső alispán felhívást bocsátott ki a megye értelmiségéhez „tolnamegyei múzeum-egyesület” alakítása érdekében. *Fővárosi Lapok*, 1882. május 20. 727.

³⁶ Május 25-én a társulat előzetes alakulóülést tartott, melyen elfogadták a belügyminiszterhez felterjesztendő, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat alapszabályai alapján készült alapszabály-tervezetet. *Fővárosi Lapok*, 1882. május 20. 727; *Történelmi és Régészeti Értesítő* 8 (1882) 140.

³⁷ Szeptemberben Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi miniszter a tolnamegyei régészeti és történelmi társulat alapszabályai iránti jelentést felterjeszteni sürgeti. *Archaeológiai Értesítő* Ú2 (1882) XLVI.

³⁸ *Tolnamegyei Közlöny*, 1883. július 1. 3.

³⁹ *Tolnamegyei Közlöny*, 1883. július 1. 1.

⁴⁰ Negyvenen vettek részt rajta. *TÖTTŐS* 1998.

⁴¹ *Budapesti Hírlap*, 1883. július 3. 2.

⁴² „A régészeti egyesületnek kedvező auspiciumok között megindult mozgalma szalmatűz volt. Az alakuló gyűlés megtartott ugyan, de az egyesület tényleg nem alakult meg.” WOSINSKY 1896, 2.

⁴³ *Fünfkirchner Zeitung*, 1870. március 11. 3.

⁴⁴ *Pécsi Figyelő*, 1885. május 9. 4.; *Pécsi Figyelő*, 1886. március 20. 3.; *Fünfkirchner Zeitung*, 1886. március 21.

3. Helyi régészeti egyesületet sürget más megyék példája alapján: *Pécs*, 1886. április 3. 3.; *Pécs*, 1886. május 29. 3.; *Pécs*, 1887. február 19. 3.; *Pécs*, 1887. március 26. 3.; *Pécs*, 1887. április 2. 3.; *Pécs*, 1887. július 23. 2.; *Pécsi Figyelő*, 1893. május 10. 3.

⁴⁵ Vita, polémia. Jelen esetben nyilvános vita, mely nyílt levél és az arra adott válasz formájában zajlik a sajtó hasábjain.

⁴⁶ *Pécsi Hírlap*, 1889. március 7. 3.; *DÖMÖTÖR* 1960, 104.

⁴⁷ *Pécs*, 1889. március 16. 3–4.

⁴⁸ *Pécs*, 1889. március 23. 2–3.

dokumentált.⁴⁹ Bár az első ülésen nagy volt az érdeklődés,⁵⁰ s az alapszabály-tervezet is elkészült,⁵¹ sőt az egyesület határozott sajtótámogatást is élvezett⁵² – melynek egyik legmeghökkenőbb bizonyítéka, hogy a nem létező egylet folyóirata „Történelmi, Régészeti és Néprajzi Közlemények” címmel három éven keresztül megjelent –, végül azonban hamvába halt kezdeményezés maradt. Bár az alapszabályokban lefektették, hogy az egyesület fő feladata egy múzeum létesítése,⁵³ a társulat alapszabályainak belügyminisztériumi engedélyeztetésére, ill. az alakuló közgyűlésre nem került sor, tehát az egylet nem alakult meg.⁵⁴

A többek között a vidéki múzeumok létrejöttének elősegítését célul kitűző regionális társulat, a Dunántúli Közművelődési Egyesület is mutatott aktivitást a régióban, 1885-től kezdve a teljes vizsgált periódusban jelentek meg tudósítások működéséről a helyi lapokban.⁵⁵ Bár 1886-ban a vármegye belépett az alapító tagok sorába,⁵⁶ s sorra gyűltek az egyesületet támogató adományok,⁵⁷ és baranyai tagok,⁵⁸ de mikor az egyesület 1892-ben végül budapesti székhellyel alakult meg, „az illetékes férfiak [a Baranyából befolyt] pénz átadását megtagadták, azt mondván, hogy csakis baranyai és pécsi közművelődési célokra engedik át.”⁵⁹ Annyi gyakorlati hozadéka mindenesetre volt a térségünkben ugyancsak nem szárbá szökkenet mozgalomnak, hogy a taggyűjtő íveken befolyt összeg végül a pécsi múzeum-alapot gyarapította.⁶⁰

Voltak azonban olyan egyéb társadalmi szervezetek, melyeknek bár fő profilja nem a régiségvédelem, s nem is a múzeumügy volt, mégis e területeket is érintette társadalmi szerepvállalásuk. Az 1891-ben megalakult turista egylet, a Mecsek Egyesület alapszabályában szerepelt „[...] az ott található történelmi nevezetességű emlékeket, valamint régiségeket az elpusztulástól megóvni.”⁶¹ Ez a gyakorlatban például a tetteyi reneszánsz palotaromot érintette,⁶² s 1894-ben az egyesület felkérésére és finanszí-

⁴⁹ Egyéb tudósítások az egyesület alakulásáról: Pécs, 1889. március 9. 1–3.; Pécsi Hírlap, 1889. március 10. 1–2.; Fünfkirchner Zeitung, 1889. március 10. 3.; Pécs, 1889. április 20. 4.; Pécsi Figyelő, 1889. április 20. 2.; Pécsi Hírlap, 1889. április 25. 4.; Fünfkirchner Zeitung, 1889. április 25. 3.; Pécs, 1889. május 4. 4.

⁵⁰ A formálódó társulat kezdeti társadalmi támogatottságáról Gerecze Péter nyújt érzékletes leírást: „Nem tagadom, alig hittem szemeimnek és füleimnek, mikor az első összejövetelnél emberek láttam és egy valamiféle tudományos társulatocska vagy szellemi találkozó hely ellen egy hangot sem hallottam szólani! [...] látom és hallom úton-útfélen, hogy ez is érdeklődik e dolog iránt, az is foglalkozott már a gondolattal, ez is szeret olvasgatni, amaz is gyűjti a tudományos értékű apróságokat és így tovább.” Pécs, 1889. március 23. 2–3.

⁵¹ A tervezetet közli: Történelmi, Régészeti és Néprajzi Közlemények, 1889. április 27. 1–3.

⁵² A formálódó egylet első értekezletén a helyi sajtó számos képviselője részt vett, úm.: Fekete Mihály, Lenkei Lajos, Haksch Lajos, Várady Ferenc és Feiler Mihály lapszerkesztők, valamint Schneider István igazgató és lapszerkesztő és Salamon József tanfelügyelő és lapszerkesztő. Pécsi Hírlap, 1889. március 10. 2.

⁵³ Fünfkirchner Zeitung, 1889. április 25. 3.

⁵⁴ A társulat megalakulásának sikertelenségét is megemlíti Dr. Muki (Haksch Lajos) egy keményhangú írásában, melyben a társadalmi összefogásra alkalmatlan pécsi közéletet kritizálja: Pécsi Figyelő, 1890. november 19. 1–3.

⁵⁵ A teljesség igénye nélkül ehhez néhány példa: Pécs, 1886. február 27. 2.; Pécs, 1886. március 6. 2.; Pécs, 1886. április 10. 2.; Pécs, 1886. április 24. 2.; Pécsi Hírlap, 1887. január 2. 5.; Pécsi Figyelő, 1892. április 6. 3.; Pécsi Figyelő, 1892. május 11. 3.; Pécs, 1893. július 8. 1.; Pécsi Figyelő, 1893. december 12. 2–3. 1894-ben az egyesület etnográfiai múzeumot tervezett Pécsre (Fünfkirchner Zeitung, 1894. május 3. 4.; Pécsi Figyelő, 1895. március 31. 2.; Pécsi Figyelő, 1895. április 9. 3.; Pécsi Figyelő, 1896. szeptember 13. 5.

⁵⁶ Pécs, 1886. február 20. 3.

⁵⁷ Pécs, 1886. április 3. 3.

⁵⁸ Pécsi Figyelő, 1892. augusztus 31. 4.

⁵⁹ Pécsi Napló, 1899. január 20. 3.

⁶⁰ Pécsi Napló, 1900. április 19. 3.

⁶¹ MNL BaML X. 66; MNL BaML IV. 1428/148.

⁶² Pécsi Figyelő, 1894. május 31. 2.

rozásában valósult meg az első ismert jakabhegyi ásatás,⁶³ melynek leletanyagát a városi múzeumnak ajánlották fel.⁶⁴ Az egyesület 1899. júniusi ülésén pedig tervbe vették egy olyan gyűjtemény létesítését, mely majdan alapját képezheti a létesítendő múzeumnak.⁶⁵ 1898-ban a Márfi Attila által „középpolgár rétegek” csoportosulásának tekintett Pécsi Műkedvelők Egylete,⁶⁶ és a Pécsi Munkásképző Egylet propagálta korlátozott lehetőségeihez mérten a múzeumügyet: előbbi júniusban jótékonyági színelőadást rendezett,⁶⁷ utóbbi egyesület pedig júliusban felolvasást tartott „A múzeumok kulturális feladata” címmel,⁶⁸ decemberben pedig estélyt szervezett a létesítendő városi múzeum javára.⁶⁹ 1898 októberében a baranyavári esperesi kerület római katolikus tanítói-nak Izsépen tartott tanácskozásán Uray Atala baáni esperes, elnök fölhívást tett közzé a régiségek összegyűjtése érdekében a létesítendő megyei múzeum számára.⁷⁰

Ezek a kezdeményezések azonban nem pótolták egy szakmai egyesület hiányát.⁷¹ Úgy tűnik, a múzeumügy nem volt sem Tolna megyében, sem Baranyában társadalmat összekovácsoló – társadalmi közösséget, illetve közösségi társadalmat⁷² teremtő – tényező még a millenniumi dekád⁷³ idején sem, mikoris a nemzeti múlt emlékei iránti felfokozott érdeklődés mellett a vármegyék történettudományi reprezentációs⁷⁴ igényében is érzékelhető volt az erősödés.⁷⁵ Szekszárd példája mindazonáltal alátámaszthatja azt a feltételezést, hogyha ott egy olyan karizmatikus és a megyei vezető réteg támogatását élvező vezéregyéniségnek, mint Wosinskynek, nem sikerült életképes egyesületet alapítani a régiségek védelmére, s mégis sikerült a kor „mintamúzeumát” létrehozni, akkor a millennium után alakult múzeumoknál sokkal nagyobb jelentőségre lehetett a múzeumügy helyi aktorának és az általa kijárt állami szubvencionálnak, semmint a helyi közösség hathatós támogatásának.

Mikor a múzeumügy társadalmi támogatottságát taglaljuk, nem hagyható figyelmen kívül a korabeli helyi sajtóanyag. Párhuzamosan azzal, hogy az 1890-es években kezdett új erőre kapni a pécsi múzeumügy, az országos gyakorlatnak megfelelően a pécsi sajtóban is nagy változások történtek. Amikor 1893 végén kétszer is felmerült a közgyűlésben a városi múzeum ügye, immár – a patinás, heti kétszer megjelenő Fünfkirchner Zeitung, és a hetente megjelenő Pécsi Figyelő mellett – két új napilap (Pécsi Napló, Pécsi Újság) és egy kezdetben heti rendszerességgel, később hetente többször is megjelenő (Pécsi Közlöny) lap tudósított a városi ügyekről. E lapok azon túl, hogy politikai irányultságuknak megfelelően árnyaltabb képet nyújtottak a város történéseiről,

⁶³ WÉBER 2018.

⁶⁴ Pécsi Közlöny, 1895. január 20. 4.

⁶⁵ Pécsi Napló, 1899. június 10. 3; Pécsi Közlöny, 1899. június 11. 4.

⁶⁶ MÁRFI 1989, 140.

⁶⁷ Pécsi Napló, 1898. június 19. 9–10.

⁶⁸ Munkás, 1898. július 24. 8.

⁶⁹ Munkás, 1899. március 12. 8.

⁷⁰ Pécsi Közlöny, 1898. október 13. 1–2.

⁷¹ 1893-ban a pécsi helyi sajtó ismételtén régészeti egyesület létrehozását sürgette. Pécsi Figyelő, 1893. május 10. 3.

⁷² GYÁNI 2010, 507.

⁷³ Értem alatta a millenniumi ünnepségeket megelőző, hozzávetőleges 10 éves periódust, mikor már megindult a készülődés az ünnepségre.

⁷⁴ Varga Bálint a tudományos reprezentáció eszközének tekinti a múzeum és a monográfia mellett a történeti egyesületet is. VARGA 2014, 183.

⁷⁵ A millennium megyemonográfiák (VARGA 2014, 187.), egyesületek (VARGA 2014, 190.), múzeumok (BODÓ 1999, 1289.) létrejöttét inspirálta.

gyakori megjelenésükből és számszerű többségükből fakadóan a közügyekről – így a múzeumügyről, és a régiségek sorsáról – is többször és részletesebben szóltak.⁷⁶

Bár a regionális múzeum kérdése a dualizmuskori baranyai sajtóban szétfeszítené e tanulmány kereteit, de annyit mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a laptulajdonosok, lapszerkesztők a városi társadalom prominens tagjai és munkatársaik, a korabeli vidéki értelmiség azon részei, akiknek véleménye bár nem tekinthető a helyi társadalom többségi véleményének, mégis a közösségben létező – adott esetben véleményformáló – nézetek lenyomata. Ebben a tekintetben pedig megállapítható, hogy a dualizmuskori baranyai sajtó egyértelműen a pécsi múzeum létesítése mellett foglalt állást.⁷⁷

Közgyűlési intenció – a múzeumügy megítélésének változása a törvényhatósági bizottságban (1893–1897)

1893 júniusában a Pécs című lap a városi múzeum iránt érdeklődött, melynek létesítését a közgyűlés évekkal ezelőtt kimondta.⁷⁸ Ilyen határozatról nem tudunk, de ahogy 1887-ben, úgy 1893-ban⁷⁹ is Bolgár Kálmán függetlenségi párti törvényhatósági bizottsági tag volt az, aki a városi közgyűlésen szóba hozta a múzeum ügyét.⁸⁰ Aidinger polgármester pénztelenségre hivatkozva elhárította a múzeum létesítését, s hátralevő polgármesteri éveiben már nem is került elő e téma a közgyűlésen.

Megállapítható, hogy a városi múzeum ügye Aidinger János igen hosszú polgármesteri ciklusában (1875–1896) egy tapodtat sem haladt előre. Ha ennek magyarázatként nem elégszünk meg a város már-már frázisosan emlegetett rossz anyagi helyzetével, akkor Aidinger személye körül érdemes vizsgálni. Marosi Arnold a múzeum megnyitóján mondott beszédében talányosan úgy fogalmaz, hogy Aidinger polgármesternek a törvényhatósági élet fokozódó gondjaival és a magára hagyatottsággal is meg kellett küzdenie.⁸¹ A közgyűlési jegyzőkönyvekből mindenestre nem az a kép rajzolódik ki, hogy Aidinger polgármester „magányos harcosként” küzdött volna a pécsi múzeum ügyéért, sőt inkább az ellenkezője. Hogy ez a magára hagyatottság így esetlegesen az állam anyagi támogatásának hiányára utal-e, életszerűbb magyarázatnak tűnik, bár nem tudunk olyan elutasított városi kezdeményezésről, mely állami segítséget kért volna helyi múzeum létesítésére. A törvényhatósági élet fokozódó gondjai-

⁷⁶ A Pécsi Naplóban például 1893–1904 között legalább 250 írás, míg a Pécsi Figyelőben 1874–1902 között közel 100 tudósítás foglalkozott a helyi múzeumüggyel. A Pécsi Közlöny akkor írt inkább a városi múzeumról, ha annak szervezésében egyháziak – pl. Wosinsky Mór, Marosi Arnold – is szerepet vállaltak, 1895–1904 között hozzávetőlegesen 100 cikk érinti a helyi múzeum ügyét.

⁷⁷ A helyi múzeumról leggyakrabban tudósító Pécsi Napló is mindvégig konzervensen hangsúlyozta, hogy annak létesítése pótdadó kivetése nélkül eszközrendő. *Pécsi Napló*, 1903. november 12. 2.

⁷⁸ *Pécs*, 1893. június 3. 4.

⁷⁹ A múzeumtörténeti szakirodalomban feltehetően ismételt Marosi Arnold megnyitón tartott beszéde (MAROSI 1905, 11.) alapján helytelenül szerepel az 1895-ös dátum (SARKADI 1980, 360), s öröklődött napjainkig (WÉBER 2019b; WÉBER 2020).

⁸⁰ „[...] köztintzményeink nem hogy haladnának, de fokozatosan hátramennek. [...] Ha végigtekintünk a polgármester ur által fölolvastottakon, ott találjuk a pécsvárosi múzeumot. Hisz ehhez talán csak nem szükséges pénz, csak egy kis lelkesedés. Nem beszélni, hanem tenni kell már végre valamit.” *Pécsi Napló*, 1893. október 24. 2–4.

⁸¹ MAJOROSSY 1905, 20–21.

nak kérdése arra utalhat, hogy Aidinger János 21 évet felölő polgármestersége alatt a törvényhatósági bizottságon belül a polgármester és a szabadelvű párt 1880-as években mutakozó monopol-helyzete⁸² az 1890-es évekre a helyhatósági választási rendszer átalakulása⁸³ folytán csökkent. A múzeumügy helyi stagnálására két további magyarázat is lehet: egyrészt e témát mindig ellenzéki, függetlenségi párti személyek (Farkas István, Bolgár Kálmán) támogatták, melynek érthetően nem kedvezett egy szabadelvű városvezetés. Másrészt az sem kizárt, hogy Aidinger személyisége, a kulturális célok iránt tanúsított érdektelensége⁸⁴ is közrejátszott az ügy sikertelenségében. Joggal feltelezhető, hogy Aidinger János polgármester nem épp támogató hozzáállásának⁸⁵ – együttesen közgyűlési monopol helyzetével – szerepe lehetett abban, hogy Farkas Istvánnak a Pécsi Városi Múzeum létrehozására tett alapítványát a városi közgyűlés 15 évig igencsak mostohán kezelte. Kedvező változást a múzeum sorsát illetően majd csak az új polgármester személye, Majorossy Imre⁸⁶ (2. kép) hoz.

Időközben Szekszárdon minta értékűen indult meg a helyi múzeum ügye, s ez esetben a folytatás sem volt más. Az 1895. március 29-i törvényhatósági bizottsági ülésen Wosinsky Mór – gróf Apponyi Sándor támogatásával – felajánlotta 5000 darabos régiséggyűjteményét és Apponyi Sándor lengyeli múzeumát egy vármegyei múzeum megalapítás céljával.⁸⁷ A „magyar művelődésnek ez az arisztokratikus színezetű európai vonulata”⁸⁸ – ahogy Tóth Sándor fogalmaz – nem maradhatott hatás nélkül, így

2. kép: Majorossy Imre (1896–1906) polgármester arcképe a Városháza közgyűlési termében függő olajfestményen (Ismeretlen magyar festő, 20. század, JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, L.sz.: 60.76. Fotó: Füzi István)

⁸² Igen szemléletesen ábrázolja a közgyűlés összetételét és Aidinger befolyását a közgyűlésben az ellenzéki sajtó: „[...] a város ügyeit nem egy alkotmányos népképviselőt vezeti, hanem egy ember, akinek a jól megszervezett általános többséget zabolázó gyeplő a kezében van.” *Pécsi Figyelő*, 1887. március 26. 1. Idézi: NAGY 2019, 103.

⁸³ NAGY 2019.

⁸⁴ „De ki vár Pécs intéző köreitől lelkesülést? Hiszen még jóakaratot se igen várhatunk kulturális törekvéseink iránt, hogyan várhatnánk hazafiui lelkesülést? [...] Aidinger Jánosnak, városunk egyébként derék polgármesterének, mondjuk ki nyíltan, őszintén – a legparányibb érzeke sincs az irodalom s művészetek iránt. [...] Nálunk minden kulturális törekvést úgy a vármegye, mint a város érdemes hatósága magára hagy s összetett kézzel nézi, hogyan és mint vergődik egyik, meg a másik is, gondolván magában: úgy boldogulj, a hogyan tudsz. [...]” *Pécsi Napló*, 1893. december 13. 1.

⁸⁵ Ennek látszólag ellentmond, hogy Aidinger maga is érdeklődött a helytörténet iránt, gyűjtötte is a város történetére vonatkozó iratokat (NAGY 2021, 101), sőt Pécs város monográfiájának megírása kapcsán is többször felmerült a neve, de egyrészt kitért a feladat előtt, majd úgy tűnt, Németh Béla számára sem adja át jegyzeteit (NAGY 2021, 102 skk.). Jegyzetei a végrendelete révén a városi múzeumba kerültek, de napjainkra elkallódtak (NAGY 2021, 106). Tény, hogy sem a monográfia, sem a helyi múzeum ügye nem realizálódott több mint 20 éves polgármestersége idején, de még csak minimális előrelépés sem történt egyik ügyben sem, így jogosan vonható kétségbe ezek fontossága Aidinger polgármester számára.

⁸⁶ 1896. nov. 26-tól. NAGY 2004, 54.

⁸⁷ GAÁL 2005, 15.

⁸⁸ TÓTH 1989, 328.

megszületett a törvényhatósági bizottság múzeumalapító határozata.⁸⁹ Ha megnézzük a megyei közgyűlés összetételét,⁹⁰ gyanítható hogy a földbirtokos arisztokrácia dominanciája és Apponyi Sándor személyes presztízse az arisztokrácia és a közgyűlés körében kedvezett az ügy sikerének. A megye tehát ingyen hozzájutott a múzeumi gyűjteményhez, melynek elhelyezése azonban itt is évekig (1895–1897) hátráltatta a múzeum ügyét.⁹¹

Említettük, hogy a szóban forgó két múzeum ügye sokáig fej-fej mellett haladt. A következő mérföldkő a helyi múzeum létesítése ügyében mindkét helyen 1897-ben következett el. Péccsett az új polgármester, a „város legcondosabb majorosa”⁹² – ki igazán szívügyének tekintette a városi múzeumot⁹³ – 1897. április 30-ára értekezletet hívott össze a városi múzeum ügyében, mely megállapította, hogy a helyi múzeum felállítása sürgős, ennek kidolgozására pedig egy szűkebb bizottságot választottak.⁹⁴ A múzeumi nagybizottság elnöke Majorossy Imre lett.⁹⁵ Ezután egy évig nincs hír a múzeumról.

Mindeközben a Tolna vármegyei közgyűlés kétszer is tárgyalta a múzeum ügyét, és abban lényegi előrehaladás is történt. Az 1897. augusztus 13-i közgyűlésen⁹⁶ Wosinskynak a múzeum elhelyezésére tett javaslatára⁹⁷ a törvényhatósági bizottság határozatot hozott az önálló múzeum létesítéséről, valamint 3000 forint tőke letételéről, melynek kamatai a múzeum építésére és fenntartására fordítandók, s kérvényt intézett a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz a gimnázium egy részének ideiglenes múzeumi célra való felhasználása érdekében.⁹⁸ Az 1897. október 16-i közgyűlésen pedig Tolnában is múzeumi bizottság alakult, melynek elnöke Wosinsky Mór, védnöke Apponyi Sándor lett.⁹⁹ Míg Wosinsky Mór a múzeum berendezésével¹⁰⁰ és alapszabályának gyors és sikeres megalkotásával foglalatoskodott,¹⁰¹ Apponyi Sándor azon fáradozott, hogy a múzeumnak támogatókat szerezzen az országos szakmai körökből.¹⁰²

⁸⁹ GAÁL 2005, 15.

⁹⁰ *Pécsi Figyelő*, 1895. november 7. 2.

⁹¹ GAÁL 2005, 15–16.

⁹² Majorossy Imre polgármesteri székfoglaló beszédében önmagát, nyugdíjazásakor pedig Szuly János törvényhatósági bizottsági tagot illeti e metaforával. *NAGY* 2004, 54., 60.

⁹³ *NAGY* 2021, 145. Nekrológiájában Fejes György ekként ír Majorossy Imréről: „*Családja után a múzeumot és a múzeum egyesületet szerette legjobban.*” Idézi: *NAGY* 2021, 146.

⁹⁴ *Pécsi Figyelő*, 1897. június 1. 5.; *MAROSI* 1905, 11. Németh Béla szerint a nagybizottság 200, míg a kisbizottság 10 főt számlált. *MNL BaML* XV. 6. XXII. kötet, 32.

⁹⁵ *Pécsi Napló*, 1898. április 5. 2–3. A szakirodalom Németh Bélát tartja a bizottság elnökének (*SARKADI* 1980, 360; *NAGY* 2021, 145.), de ő legfeljebb a kisbizottság elnöke lehetett.

⁹⁶ GAÁL 2005, 16.

⁹⁷ GAÁL 2005, 17.

⁹⁸ GAÁL 2005, 17.

⁹⁹ GAÁL 2005, 18.

¹⁰⁰ 1897 szeptemberében – Wosinsky közbenjárására (*Pécsi Közlöny*, 1902. augusztus 31. 3.) – a kultuszminiszter az Iparművészeti Múzeum régi szekrényeit bocsátotta ingyen a múzeum rendelkezésére. *GAÁL* 2005, 21.

¹⁰¹ 1898. november 28-án engedélyezte a belügyminiszter a múzeumi szabályrendeletet. *GAÁL* 2005, 19.

¹⁰² Rajta keresztül ismerkedett meg Wosinsky Mór a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének újonnan kinevezett főfelügyelőjével, Fraknói Vilmostal (*GAÁL* 2005, 18). Barátságuk meghatározó jelentőségű volt a szekszárdi múzeum és Wosinsky további szakmai előmenetele szempontjából.

Egyéni intenció – Juhász-kiállítás (1898)

1895 januárjában Juhász László (3. kép) ügyvéd a Mecsek Egyesület megbízásából folytatott 1894-es jakabhegyi ásatásának¹⁰³ leleteiből 80 tárgyat adományozott a létesítendő városi múzeumnak.¹⁰⁴ Tette ezt úgy, hogy nyoma sem volt a városi múzeumnak, melynek létesítését bár a sajtó folyamatosan sürgette,¹⁰⁵ a városi közgyűléseken az ügy rendszerint süket fülekre talált.

Juhász László 1898 februárjában újabb – ezúttal jóval sikeresebb – kísérletet tett a városi múzeum eszméjének felélesztésére. Felajánlotta a város számára régiséggyűjteményét letétként, kiállítás céljára, s vállalta, hogy a belépőkből befolyó összeget múzeumi célokra (elsősorban ásatásokra) fordítja.¹⁰⁶ A várostól helyiségeket és szekrényeket kért,¹⁰⁷ ajánlatát azonban a múzeumi bizottságban és a városvezetésben is többszöri, heves vita követte.¹⁰⁸

Végül a Juhász-kiállítás megszervezéséhez mégis hozzájárult a város,¹⁰⁹ de a közgyűlésben ezután is inkább kételkedést,¹¹⁰ semmint örömet vagy büszkeséget szült, hogy Majorossy polgármester javaslatára az 1898-ban Pécsen üléselő bányászati és kohászati kongresszus felvette programjába a kiállítás megtekintését.¹¹¹ A Pécsi Napló szerint pedig a kiállítás ügye iránt Fraknói Vilmos múzeumi országos főfelügyelő, talán melegebben érdeklődik, mint maga a pécsi intelligencia.¹¹²

3. kép: Juhász László (1842–1911) (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Oszttály, Gy.sz.: 117/1903.)

¹⁰³ WÉBER 2018.

¹⁰⁴ Pécsi Közlöny, 1895. január 17. 3–4.

¹⁰⁵ Pl. Pécsi Napló, 1893. december 13. 1–2.; Pécsi Napló, 1898. május 18. 1–2.; Pécsi Figyelő, 1898. július 20. 2–3.; Pécsi Figyelő, 1901. június 5. 1–2.; Pécsi Figyelő, 1902. április 5. 1–2.

¹⁰⁶ Pécsi Napló, 1898. április 10. 4.; MAROSI 1905, 12.; SARKADI 1980, 360; NAGY 2021, 145.

¹⁰⁷ Pécsi Napló, 1898. április 5. 2–3.; Pécsi Napló, 1898. április 10. 4.

¹⁰⁸ A leghevesebb vitán a múzeumi bizottságban Trixler Károly megyei alispán kijelentette, hogy a terv megvalósításához mind az anyagi fedezet, mind a közönség érdeklődése hiányzik, így sem Baranya vármegye, sem Pécs városa a kiállításához hivatalosan nem járulhat hozzá. Zsolnay Vilmos alkalmatlannak nyilvánította kiállításra a Juhász által megrendelt szekrényeket. Rossznak találták a kiállítás tervezett időpontjának (augusztus) megválasztását is. Nem fogadták el Juhásznak azt a javaslatát sem, hogy az érdeklődés felkeltésére és a kiállítás anyagi sikerének előmozdítására sorsjátékot szervezzenek. Jegyzőkönyv a Juhász gyűjtemény kiállítása tárgyában Pécsen tartott értekezletről. 1898. jún. 19. MNL BaML IV. 1406. o. 161.1. SARKADI 1980, 360.

¹⁰⁹ MAROSI 1905, 12.

¹¹⁰ Az augusztus 29-i közgyűlésen Teleky Zsigmond fejezte ki aggodalmát a kiállítás szakmaiságát illetően. Pécsi Figyelő, 1898. augusztus 30. 2.

¹¹¹ Pécsi Napló, 1898. augusztus 26. 3.; MAROSI 1905, 12.

¹¹² Pécsi Napló, 1898. augusztus 28. 4.

1898 szeptemberében mindenesetre Juhász László, 10–12 ezer tárgyat¹¹³ tartalmazó régészeti kiállítása megnyílt,¹¹⁴ s a szakmai körök zajos elismerését hozta. A Sörház Utcai Községi Néptanoda emeleti, négy termében elhelyezett tárlatot¹¹⁵ először Kammerer Ernő látogatta meg, aki múzeumegylet létesítését szorgalmazta.¹¹⁶ Október elején Hampel József nyilatkozott elismerően a kiállításról, miszerint azt leszerelni nem szabad,¹¹⁷ október közepén pedig Wosinsky Mór mondta róla ugyanezt.¹¹⁸

Azonban kritikus hangok is megszólaltak a kiállítás kapcsán. A Pécsi Napló a közkinccs magántulajdonba kerülését firtatta, s úgy látta, hogy a gyűjtemény a két fél (Juhász és a város) rossz anyagi helyzete miatt elveszett a város számára.¹¹⁹ Az Archaeologiai Értesítő bizakodóbb: a Juhász-gyűjtemény köztulajdonná válását reméli.¹²⁰

Időközben Szekszárdon villámsebességgel haladt előre a múzeum ügye. Wosinsky 1898 márciusában már a gyűjtemény rendezésével és katalogizálásával is elkészült,¹²¹ s bár a gimnázium megnyitása tolódt, azonban a már 34.000 tárggyal rendelkező¹²² múzeum júniusban is látogatható volt, augusztusban pedig már a múzeum-egyesület alapszabályait is elfogadták és felterjesztették a belügyminiszterhez.¹²³ Októberben az önálló múzeumépület létesítésére belügyminisztériumi támogatottságuk volt,¹²⁴ novemberre pedig a engedély mellett a múzeum-egyesület szabályrendeletének belügyminisztériumi engedélye is megvolt,¹²⁵ sőt decemberben első közgyűlését is megtartotta az egyesület.¹²⁶

1898 szeptemberére tehát mindkét városban létrejött egy régészeti kiállítás, csak Pécssett állandó gáncsok között, nehézségek árán, egy magángyűjtemény időszakos kiállítása, míg Szekszárdon egy a közösség prominens tagjainak aktív támogatását élvező, még ideiglenes, de ingyenes épületben, állami támogatásban részesülő,¹²⁷ ingyenesen felajánlott közgyűjtemény. Annyiban azonban mérföldkövet¹²⁸ jelentett a pécsi múzeum létesülésében a Juhász-gyűjtemény kiállítása, hogy az országos szakmai körök figyelmét felkeltette, s alkalmasnak találták arra, hogy a városi múzeum alapjául szolgáljon. Kimondták a vezényszót, miszerint ezt a kiállítást lebontani nem lehet, amire a közgyűlés is kénytelen volt reagálni.

Azonban Pécssett ismételen kedvezőtlen fordulatot vett a múzeum ügye. Az 1898. november 6-i múzeum bizottsági gyűlésen Juhász László javaslatot tett régészeti kiállításának kibővítésére, amit azonban a bizottság a múzeumegylet létesítése után

¹¹³ *Pécsi Napló*, 1898. augusztus 30. 4.; *Pécsi Napló*, 1898. szeptember 25. 6.

¹¹⁴ *Pécsi Napló*, 1898. szeptember 10. 1.

¹¹⁵ *Pécsi Figyelő*, 1898. szeptember 14. 7.

¹¹⁶ *Pécsi Napló*, 1898. szeptember 11. 8.

¹¹⁷ *Pécsi Napló*, 1898. október 5. 5.

¹¹⁸ *Pécsi Figyelő*, 1898. október 18. 4–5.

¹¹⁹ *Pécsi Napló*, 1898. szeptember 10. 1.

¹²⁰ *Archaeologiai Értesítő*, Ú18:4 (1898) 378. Közli: *Pécsi Figyelő*, 1898. október 27. 4.

¹²¹ *Pesti Hírlap*, 1898. március 2. 9.

¹²² *Pécsi Napló*, 1898. június 7. 4.

¹²³ *Pécsi Figyelő*, 1898. augusztus 17. 4.; *Pécsi Közlöny*, 1898. augusztus 17. 4.; *Pécsi Napló*, 1898. augusztus 30. 4.

¹²⁴ *Pécsi Napló*, 1898. október 11. 5.

¹²⁵ *Belügyi Közlöny*, 1898. december 15. 558.

¹²⁶ *Pécsi Napló*, 1898. december 20. 7.; *Pécsi Közlöny*, 1898. december 20. 4.

¹²⁷ *Pécsi Figyelő*, 1898. augusztus 17. 3.

¹²⁸ „[...] anyagi sikere nem volt, de igenis erkölcsi [...]” MAROSI 1905, 12.

kívánt tárgyalni.¹²⁹ November közepén pedig arról ír a helyi sajtó, hogy a kiállítást be kell zárni, ugyanis a városi közgyűlés egy magán polgári fiúiskola részére helyiségeket szavazott meg az épületben.¹³⁰

Közgyűlési intenció – a múzeumalapító közgyűlési határozat rögös útja (1898–1899)

Feltehetően Juhász László felajánlásának hatására ült össze majd egy év kihagyás után, 1898. április 4-én a múzeumi bizottság.¹³¹ Az előkészítő bizottság egy szűkebb körű bizottságot¹³² alakított a múzeum-egyesület alapszabályainak és költségelőirányzatának kidolgozására, mely végül szeptemberben tudta benyújtani a polgármesternek¹³³ a Németh Béla¹³⁴ és Juhász László¹³⁵ által készített két tervezetből, több hónap tárgyalás után összeállított javaslatot. Majorossy Imre november 6-ára hívta össze a nagygyűlést az alapszabályok¹³⁶ megtárgyalására (időközben a szekszárdit már el is fogadta a belügyminiszter¹³⁷), ahol ismét élénk vita bontakozott ki. E vita legszerencsétlenebb momentuma az volt, hogy Horváth Antal felszólalásának hatására kihagyták a püspököt a múzeum-egyesület pártfogóinak sorából.¹³⁸ Ez Hetey Sámuel püspök sértődését vonta maga után,¹³⁹ s ezzel a pécsi múzeumügy egy befolyásos támogatóját veszítette el.¹⁴⁰

A döntő fordulatot a pécsi múzeum ügyében az 1899. április 24-i városi közgyűlés hozta meg, melynek tárgysorozatában szerepelt a „*pécsvárosi múzeum és könyvtár létesítésének elhatározása és a múzeum felszerelésének beszerzése.*”¹⁴¹ Polgármesteri jelentésében a Szekszárdon tapasztaltak¹⁴² alapján Majorossy a múzeum létesítése mellett érvelt, s a megye és a püspök támogatásában is bízott.¹⁴³ Terve az volt, hogy a Farkas-alapítványból kifizetik a Juhász-kiállításra készült szekrények árát, a régészeti tárgyak pedig – Juhász László tulajdonjogának fenntartása mellett – letétként kerülnek a múzeumba,

¹²⁹ Pécsi Napló, 1898. november 8. 5.

¹³⁰ Pécsi Napló, 1898. november 15. 5.

¹³¹ Pécsi Napló, 1898. április 5. 2–3.; Pécsi Figyelő, 1898. április 6. 3.

¹³² Pécsi Napló, 1898. április 5. 2–3.

¹³³ Pécsi Napló, 1898. szeptember 10. 1.

¹³⁴ Pécsi Napló, 1898. június 7. 5.

¹³⁵ Pécsi Napló, 1898. április 21. 4.; Pécsi Napló, 1898. május 10. 4.

¹³⁶ Az alapszabályokat a helyi sajtó is közölte: Pécsi Figyelő, 1898. november 8. 2–4.

¹³⁷ Belügyi Közlöny, 1898. december 15. 558.; GAÁL 2005, 19.

¹³⁸ Pécsi Közlöny, 1898. november 6. 2.; MNL BaML XV. 6. XXII. kötet, 33.

¹³⁹ Németh Béla feljegyzést készített az esetről: „A püspök azonban mégis meghallotta a történeteket s úgy látszik fölötte bosszankodott rajta, mert midőn néhány napra a polgármester valami hivatalos ügyben a püspökhöz ment (mint azt nekem ő maga négyszem között elbeszélte) a püspök vigyori arccal közeledett a belépő polgármester felé, minden üdvözlés nélkül mindkét öklével fűgét mutatva neki, azt mondta: Maguknak múzeum kell? No, maguknak nem lesz múzeumuk. Így vonta vissza a püspök ígéretét.” MNL BaML XV. 6. XXII. kötet, 34.

¹⁴⁰ Hetey Sámuel püspök nem volt érzéketlen a múzeumügy iránt, hisz Gerecze Péter szakmai közreműködésével 1899. július-augusztusban felállította a püspöki múzeumot. Pécsi Napló, 1899. július 16. 4.; Pécsi Közlöny, 1899. július 18. 1–2.; Pécsi Napló, 1899. augusztus 6. 4–5.; Pécsi Közlöny, 1899. augusztus 10. 1–2.; Pécsi Közlöny, 1899. augusztus 22. 3.; Pécsi Napló, 1899. augusztus 22. 1–2.

¹⁴¹ Pécsi Napló, 1899. április 22. 4.

¹⁴² Majorossy és Juhász Szekszárdon járt, hogy tanulmányozzák az ottani múzeumot és Wosinskyval is konzultálnak: Pécsi Napló, 1899. április 18. 3–4.; Pécsi Napló, 1899. április 20. 3.

¹⁴³ Pécsi Napló, 1899. április 25. 4.

míg elegendő pénz gyűlik ásatások lefolytatására, melyekből saját gyűjtemény teremthető.¹⁴⁴ A másnapi közgyűlés az elnevezést érintő vita után végül határozatban mondta ki a Pécsi Városi Múzeum megalapítását.¹⁴⁵ Ezt azonban csak azért tette, mert az alapító okirat szerint a Farkas-féle alapítvány csak ezt követően volt felhasználható a Juhász-féle kiállítás szekrényeinek megvételéhez.¹⁴⁶ S bár a múzeum szekrényekhez jutott, de ezzel párhuzamosan egy jó időre elveszítette annak lehetőségét, hogy a városi és a püspöki múzeum gyűjteménye egyesüljön.¹⁴⁷ Másrészt azáltal, hogy a városi-megyei múzeum dichotómiát a közgyűlés egy városi múzeumnak aposztrofált, s életre hívott intézmény által oldotta fel,¹⁴⁸ a pécsi múzeum egy másik fontos támogatóját, a megyét is elveszítette, s ezzel a vidéken élő arisztokrácia¹⁴⁹ érintettségét is, akik komoly anyagi támaszai lehettek volna egy esetleges megyei mivoltát kellőképp hangsúlyozó közgyűjteménynek. Ehelyett így a regionális múzeum létrehozásának feladata talán a legkevésbé alkalmas akorra, az állandó anyagi problémákkal küzdő, eladósodott városra maradt, melynek vezetését belső széttagoltság is gyengítette, s melynek közgyűlése mindig úgy érezte, hogy nem áldozhat kulturális célokra, s inkább az elódázott, évekig elhúzódó ügyekről volt ismert, semmint a gyorsan megvalósuló, nagyratörő tervekről.

Időközben Szekszárdon 1899. június 4-én nagyszabású, ünnepélyes megnyitó keretében, melyen a mezeyi szakma országos képviselői is részt vettek,¹⁵⁰ nyolc teremben, közel 33.000 tárggyal¹⁵¹ megnyílt Tolna Vármegye Múzeuma.¹⁵² Novemberben pedig gróf Széchenyi Sándor főispán vezetésével megyei küldöttség járt Wlassics Gyula és Széll Kálmán minisztereknél a múzeumépület létesítése érdekében.¹⁵³

Míg Pécssett tehát a tárgyalat két év alatt a múzeumalapítói határozat mellett egy, a belügyminiszter által elfogadás nélkül visszaküldött¹⁵⁴ múzeumegyleti alapszabály-tervezetet, egy elveszített püspöki gyűjteményt, 150 szekrényt és egy bérleményben¹⁵⁵ elhelyezett, jobbára nem hozzáférhető¹⁵⁶ magángyűjteményt tudott felmutatni

¹⁴⁴ *Pécsi Figyelő*, 1899. április 26. 3–4.

¹⁴⁵ *Pécsi Figyelő*, 1899. április 26. 4.; *Pécsi Napló*, 1899. április 26. 2. NAGY 2021, 145.

¹⁴⁶ *Pécsi Figyelő*, 1899. április 26. 1.; PILKHOFFER 2022, 334–335.

¹⁴⁷ Az egyház véleménye erről: „Mi részünkről álokoskodásnak tartjuk; azt, hogy az aránylag csekély Farkas-féle alapítvány igénybe vétele kizárólagosan csak »városi« jellegű múzeum fölállítását engedné meg. Valamire való gyűjtemény összeállítására bizony a város egymaga nem képes, ha pedig más tényezők támogatása is kívánatos, akkor ezektől nagy kegyesen elfogadni a hozzájárulást a nélkül, hogy viszont nekik valamit át is engedjünk az érdemből: teljesen méltánytalan dolog.” *Pécsi Közlöny*, 1899. április 27. 3.

¹⁴⁸ „Az előkészítő bizottság [...] Baranyavármegye intéző köreivel is megbeszélte a múzeum létesítésének ügyét, de mivel a vármegye mint törvényhatóság nincs azon helyzetben, hogy áldozatokat hozzon a pécsi múzeumra, ott helyesnek vélték, hogy a múzeum csakis Pécs városa után neveztesse el [...]” *Pécsi Napló*, 1901. október 30. 2.

¹⁴⁹ Gondolhatunk itt a jelentős pénzgyűjteménnyel rendelkező bolyi Montenuovo hercegre (RAYMAN – HÁGEN 2010: 14–15.), vagy a Szigetvár monográfiáját megírató, s állítólag pécsi kulturális célokra egy 20.000 koronás felajánlást is tevő báró Biedermann Rezsőre (*Pécsi Közlöny*, 1903. július 3. 4.), vagy Majtényi Vilma bárónőre, aki a mocsoládi éremleletet Baranyavármegye múzeumának ajánlotta fel (*Pécsi Napló*, 1901. március 29. 3.).

¹⁵⁰ *Pécsi Közlöny*, 1899. június 6. 4.

¹⁵¹ GAÁL 2005, 21.

¹⁵² *Pécsi Figyelő*, 1899. június 6. 7.; *Pécsi Közlöny*, 1899. június 6. 4.; *Pécsi Napló*, 1899. június 6. 5–6.

¹⁵³ *Pécsi Napló*, 1899. november 7. 6.; *Pécsi Napló*, 1899. november 10. 5.; *Pécsi Közlöny*, 1899. november 12. 4.; *Pécsi Napló*, 1899. november 14. 4.

¹⁵⁴ *Pécsi Közlöny*, 1899. augusztus 29. 2.

¹⁵⁵ Az augusztus 28-i közgyűlésen a polgármesteri jelentésben szerepelt a Juhász gyűjteménynek a 400 ft-on bérelt Madarász-házba költözése. *Pécsi Közlöny*, 1899. augusztus 29. 2.

¹⁵⁶ 1899 szeptemberében állítólag a tanulók és a nagyközönség számára már hozzáférhető a múzeum (*Pécsi Napló*, 1899. szeptember 8. 5.), azonban januárban egy ideje már zárva lehetett (*Pécsi Napló*, 1900. január 14. 5.).

a közgyűlés, addig Szekszárdon egy ingyenes épületben, ingyenesen a megye tulajdonába került, nyolc teremben, szakszerűen rendezett 33.000 tárggyal rendelkező, hivatalosan megnyílt és látogatható múzeumot. Ráadásul egy önálló múzeumépület emelése érdekében is történtek határozott lépések.

Az egyéni és városi intenció találkozása – Juhász László felajánlása (1900)

A következő évben ismételten egy egyéni szándék, és ismételten Juhász László szándéka volt az, mely lendületet adott a pécsi múzeum ügyének. Miután látta, hogy a város a közeljövőben nem szándékozik megvenni régészeti tárgyait, előremutató ajánlatot tett a város tanácsának. 1900. január 1-től 1909. december 31-ig hajlandó volt átengedni 4000 darabból álló gyűjteményét Pécs város közönségének, díjazás nélkül, használatra, a tulajdonjog fenntartásával és azzal a feltétellel, hogy e tíz év alatt a város törekszik annak megvételére.¹⁵⁷

Az 1900. február 14-én megkötött szerződés az állandóan anyagi gonddal küszködő város számára a Wosinsky által is hangsúlyozott és javasolt ötletet veti fel, hogy a múzeumnak egylet útján szerezzenek társadalmi támogatottságot.¹⁵⁸ S ez lett a következő – az állami szakmai szervek által is támogatott – a helyi múzeum létrehozásának elősegítésére tett kísérlet.

A társadalmi és állami intenció találkozása – Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület (1901)

Wosinsky Mór szerint a múzeum létesítéséhez a törvényhatóság mellett „a társadalmi erők, mint segéderők föltétlenül szükségesek.”¹⁵⁹ A törvényhatósági alapítás 1899-ben megtörtént, de hátra volt még a társadalom múzeumügy iránti elköteleződését elősegítő egylet megalkotása.

Ezt a helyi sajtó is vehemensen szorgalmazta,¹⁶⁰ hisz bőkezű mecénások hiányában, a város anyagi helyzetét tekintve a hírlapok is az egyesületben látták a múzeum létrehozásának egyetlen lehetséges módját.¹⁶¹ A városi közgyűlésnek sem lett volna ellenére egy múzeum-egyesület, hisz már évekkel korábban egyleti alapra kívánta fektetni a múzeum fenntartását.¹⁶²

¹⁵⁷ MAROSI 1905, 13.; SARKADI 1980, 363.

¹⁵⁸ A szerződés 1. pontja: „akár egyesület létesítése útján, akár egyéb módon mozgalmat indít ezen régészeti gyűjtemény tulajdonjogának megszerzése iránt.” Másolatát közli: SARKADI 1980, 362.

¹⁵⁹ Pécsi Napló, 1901. október 30. 2.

¹⁶⁰ Feiler Mihály ekként ír erről: „[...] legyen elég már az a bujosdi játék, melyet a muzeum kérdésben évek óta játszunk. Legyen elég a tehetetlenség, melyet a hatóságok és a társadalom e téren évek óta tanusít. Sem a mi intelligenciánk nem olyan gyenge, hogy csak hatósági pórázon lehessen vezetni, sem a hatóságaink nem olyan népszerűtlenek, hogy egy kultur-alkotás zászlóját bátran kezükbe venni ne merjek. Egyesüljünk tehát – hatóság és társadalom – egyező akarattal közös munkára: a pécsi muzeum egylet és muzeum lehető leggyorsabb létesítésére.” Pécsi Napló, 1901. január 27. 4.

¹⁶¹ Pécsi Figyelő, 1901. június 5. 1.

¹⁶² Pécsi Figyelő, 1898. április 5. 3.; Pécsi Napló, 1900. február 13. 2.

Majorossy Imre hívására Hock János, országgyűlési képviselő, a Nemzeti Szalon alelnöke 1901. január közepén Pécsre érkezett,¹⁶³ hogy a Nemzeti Szalon pécsi kiállítását által felkeltse az érdeklődést egy helyi művészeti egyesület alapítása iránt.¹⁶⁴ A megtartott értekezleten végül egy művészeti és múzeum-egyesület megalakítását határozták el,¹⁶⁵ melyet az 1901. február 26-i közgyűlés is melegen üdvözölt.¹⁶⁶ De a februári taggyűjtő akció sikertelensége¹⁶⁷ miatt áprilisban az egyesület megalkotása „későbbi időre lett elhalasztva.”¹⁶⁸ Bár nyáron volt még egy halovány remény az egyesület megindulására,¹⁶⁹ a sajtó azonban megjegyezte, hogy „közönségünk részvétlensége lehetetlenné tett minden további akciót. Rajta múltott, hogy az egyesület, melynek célja a múzeum fenntartása mellett műtárlatok rendezése és díjak kitűzése is volna – meg nem alakulhatott [...]”¹⁷⁰

Azonban Majorossy Imre hallgatott a sajtó biztatására,¹⁷¹ s nem hagyta veszni a múzeum-egyesület létrehozásának ügyét, s ismételten a múzeumügy budapesti szakértőihez fordult segítségért.¹⁷²

1901. október 29-én nyilvános, nagyszabású, múzeum-értekezletet tartottak, ahol a meghívott budapesti szakmai körök (Szalay Imre, Wosinsky Mór, Schönherr Gyula) és a helyi vezetők (Fejérváry Imre főispán, Majorossy Imre) presztízszértékű jelenléte mellett és közreműködésével kimondták a Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület (későbbiekben PBME) megalakítását,¹⁷³ annak érdekében, hogy „a pécsi múzeum anyagi támogatása céljából a társadalom közreműködését biztosítsa.”¹⁷⁴ Az állam támogatása is kezdett meggyőző alakot ölteni, ugyanis Szalay Imre beszédében utalt a Juhász-gyűjtemény állami megvételenek szándékára.¹⁷⁵ Előrelépésnek tűnt az is, hogy Majorossy polgármester beszédében bejelentette, hogy a múzeum eddigi „félreeső helyéről” a Schapringer-házba helyezhető át.¹⁷⁶ Megválasztották a tisztikart, és Szmik Antal előadásában tárgyalta az alapszabályokat is.¹⁷⁷

1902 márciusában még reménykeltő hírek érkeztek a múzeum-egyesület felől: az egyesület elnöke, Fejérváry Imre főispán egymaga 40 tagot gyűjtött, összesen 300 taggal rendelkezett az egyesület, s volt már egy alapító tag is Zsolnay Miklós személyében. Az egyházi személyek azonban távol maradtak.¹⁷⁸ A Pécsi Napló már az egyesület

¹⁶³ *Pécsi Figyelő*, 1901. június 5. 1.

¹⁶⁴ *Pécsi Figyelő*, 1901. január 15. 1–3.

¹⁶⁵ *Pécsi Figyelő*, 1901. január 15. 3.; *Pécsi Napló*, 1901. január 18. 2.

¹⁶⁶ *Pécsi Figyelő*, 1901. február 26. 2.

¹⁶⁷ Talán a magas tagdíjak miatt. Közli őket: *Pécsi Figyelő*, 1901. február 7. 4.

¹⁶⁸ *Pécsi Figyelő*, 1901. április 23. 2.

¹⁶⁹ Júniusban állítólag 60 tagja volt. *Pécsi Napló*, 1901. június 2. 4.

¹⁷⁰ *Pécsi Figyelő*, 1901. június 5. 1.

¹⁷¹ *Pécsi Figyelő*, 1901. június 5. 1.

¹⁷² „Polgármesterünk fentjárnán Budapesten, kieszközölte, hogy az állam vette kezébe az ügyet s nyomban le is jöttek vele Pécsre a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőségének tagjai, hogy jelenlétük égisze alatt alakuljon meg a múzeum egyesület.” *Pécsi Figyelő*, 1901. október 30. 2.

¹⁷³ *Pécsi Figyelő*, 1901. október 30. 1–2.

¹⁷⁴ TICHY 1908, 2.; SARKADI 1980, 362.

¹⁷⁵ *Pécsi Napló*, 1901. október 30. 2.

¹⁷⁶ 1899 augusztusától a múzeum a régi Madarász-házban volt (*Pécsi Közlöny*, 1899. augusztus 29. 2.), melyet 1901 augusztusában Schönherr Gyula főfelügyelőségi titkár megvizsgált, s elhelyezkedése miatt alkalmatlannak talált (*Pécsi Közlöny*, 1901. augusztus 4. 7.; *Pécsi Figyelő*, 1901. október 30. 2.).

¹⁷⁷ *Pécsi Figyelő*, 1901. október 30. 2.

¹⁷⁸ *Pécsi Napló*, 1902. március 9. 3. Hetey püspök sértettsége folytán talán érthető okból.

megalakulásának pillanatában sem rejtette véka alá, hogy a múzeumügy Pécsen nem élvez igazi társadalmi támogatottságot.¹⁷⁹ Bolgár Kálmán törvényhatósági bizottsági tag pedig az egyes társadalmi rétegek képviselői közötti összefogás hiányát rótta fel a helyi viszonyokat kritizáló publicisztikájában.¹⁸⁰ Talán ez is lehetett az oka annak, hogy az impozáns kezdés után a múzeum-egyesület ügye ismételten évekre elfelejtődött. Az egyesület alapszabályait 1902 májusában jóváhagyta a belügyminiszter,¹⁸¹ így bár jogilag sor kerülhetett volna az alakuló ülésre,¹⁸² ez azonban nem történt meg. A júniusi városi közgyűlésen még bizakodó hangulatban jelentette be Majorossy, hogy a belügyminisztériumi engedélyezés nyomán a múzeum-egyesület hamarosan megkezdheti működését,¹⁸³ de az alakuló közgyűlésre csak 5 évvel az ünnepélyes múzeum-értekezlet, s majd két évvel a támogatandó múzeum megnyílása után került sor.¹⁸⁴ Tichy Ferenc a múzeum-egyesület történetét taglalva azt mondja, hogy ebben az öt évben nem történt semmi, ugyanis miután „egyleti közgyűlés, mely a végleges tisztikart és a választmányt megalakíthatta és az egylet működésének irányát szabhatott volna, össze nem hívatott, az egyesület teljes tétlenségre volt kárhóztatva.”¹⁸⁵ Ha pedig végignézzük az egyesület előzetesen választott tisztí karát,¹⁸⁶ azt látjuk, hogy a magánygyűjteménnyel rendelkező, s abból 1899-ben kiállítást¹⁸⁷ rendező, a múzeum ügyei körül 1902-ben élénk tevékenységet¹⁸⁸ kifejtő titkár, Szmik Antal és a Németbolyban régészeti ásatást folytató, a múzeum-egyesület alapszabálytervezetét megalkotó, monográfia-szerző¹⁸⁹ ügyvéd, Németh Béla személyén kívül mindenki más inkább a presztízst, semmint a szakmaiságot képviselte. Így az sem használhatott a múzeum-egyesület ügyének, hogy mindkét szóban forgó, hozzáértő személy hamarosan nem tudott hatással lenni a pécsi történésekre. Szmik Antal 1902-ben, érdemei¹⁹⁰ elismerése nélkül – a városi osztálymérnöki minőségében elkövetett kötelességmulasztás vádja miatt elrendelt

¹⁷⁹ „[...] a Pécsen létesítendő múzeum nem részese az egész nagy közönség rokonszenvének és sokan vannak, akik ennél sürgősebb kérdéseket vélnek első sorban is megoldandónak [...] a múzeum létesítése nem található a város összlakosságának rokonszenvével [...]” *Pécsi Napló*, 1901. október 30. 1.

¹⁸⁰ „[...] minden mozgalom csak a szalmaláng gyenge és pillanatnyi fellobbanásával jár nálunk [...]” *Pécsi Figyelő*, 1902. április 5. 1–2.

¹⁸¹ *Belügyi Közlöny*, 1902. május 25. 229. Tichy Ferencnél elírás az engedélyeztetés esetén a 1906. május 25-i időpont (TICHY 1908, 4.).

¹⁸² *Pécsi Napló*, 1902. május 24. 2.

¹⁸³ *Pécsi Napló*, 1902. június 24. 2.

¹⁸⁴ *Pécsi Napló*, 1906. október 14. 1–2.; *Pécsi Napló*, 1906. október 16. 4.; *Pécsi Közlöny*, 1906. október 16. 1–2.

¹⁸⁵ Ebben részben annak is szerepe volt, hogy az egyesület elnöke, Fejérváry Imre 1905-ös politikai bukása után lemondott elnöki tisztségéről. TICHY 1908, 4.

¹⁸⁶ Az egyesület elnöke: Fejérváry Imre főispán, alelnökök: Majorossy Imre polgármester, a megye alispánja, Tormay Károly, illetve ennek helyettese Koszits Kamill főjegyző. Titkár lett Szmik Antal; ügyész Németh Béla ügyvéd; pénztáros Bence Sándor. *Pécsi Figyelő*, 1901. október 30. 2.

¹⁸⁷ *Pécsi Napló*, 1899. február 19. 7.; *Pécsi Napló*, 1899. március 12. 3.; *Pécsi Figyelő*, 1899. március 19. 2.; *Pécsi Napló*, 1899. március 21. 5.; *Pécsi Közlöny*, 1899. március 21. 1.

¹⁸⁸ Szmik Antal gyakorlatilag minden múzeumot érintő ügynél jelen volt: gyűjtötte 1902 márciusától a taggyűjtő íveket (*Pécsi Napló*, 1902. március 9. 3.), Majorossy polgármesterrel Villányban járt átvenni a Király Antal által felajánlott régiséggyűjteményt (*Pécsi Közlöny*, 1902. március 12. 4.), rá várt a Király-féle és a Hetey Sámuel püspök által adományozott gyűjtemények rendezése (*Pécsi Napló*, 1902. április 13. 3–4.), áprilisban jelen volt a Juhász gyűjtemény átvételénél (*Pécsi Napló*, 1902. április 22. 7.), májusban pedig a múzeum szakszerű berendezése érdekében szekszárdi tanulmányútra ment (*Pécsi Napló*, 1902. május 4. 6.).

¹⁸⁹ WÉBER 2019a.

¹⁹⁰ Minden bizonnyal a múzeum körüli sok teendő miatt (lásd 183. láb.) nem tudta kellő mértékben ellátni osztálymérnöki feladatait. *Pécsi Napló*, 1902. október 21. 4.

fegyelmi eljárás¹⁹¹ hatására – elment a városból,¹⁹² Németh Béla pedig 1904-ben meghalt.¹⁹³ Így az egyéni és állami rásegítés, támogatás ellenére a pécsi múzeumügy társadalmi támogatottságára tett egyleti kísérlet ekkor bukással végződött.

Mindeközben az 1898-ban megalakult Tolnamegyei Múzeumegylet első négy évében töretlenül fejlődött: már az első rendes közgyűlésén 1898. december 15-én 29 alapító és 292 rendes tagja volt.¹⁹⁴ 1902-re pedig az egylet tagjainak száma majdnem 400-ra szaporodott, akik közül negyvenen alapító tagok voltak.¹⁹⁵ Ezután azonban Tolna megyében is folyamatosan csökkent az egylet támogatottsága,¹⁹⁶ mely alapvetően megrengette annak működését.

Közgyűlési intenció – Majorossy Imre és az „antimuzeumista”¹⁹⁷ városatyák harca (1900–1904)

Mint láthattuk, a múzeumalapító határozat kimondása után a múzeum létrehozásának következő lépcsőjeként a szakértők egy múzeumegylet alakítását javasolták, emellett azonban a múzeum működéséhez egy belügyminiszter által elfogadott múzeumi szabályrendeletre is szükség volt. Majorossy polgármesternek azonban ezt évekig nem sikerült közgyűlési vitára bocsátania, melynek oka a közgyűlés összetételében keresendő.

Az 1900. februári közgyűlés tárgysorozatában eredetileg szerepelt a múzeumi szabályrendelet tárgyalása,¹⁹⁸ s Majorossy Imre polgármesteri jelentésében érvelt is a szabályrendelet tárgyalásának fontossága mellett,¹⁹⁹ másnap azonban levetette azt a napirendről.²⁰⁰ A Pécsi Napló szerint „Pécs sz. kir. város múzeumának szervezési szabályzatának ma rossz napja lett volna, mert többségben voltak az antimuzeumisták.”²⁰¹ Még sokatmondóbb azonban a reakció, amit kiváltott a polgármester lépése, ugyanis a lap tudósítása szerint a „bizottsági tagok egy része békés nyugodalmat kívánt a tervezetnek.”²⁰² Erre a közgyűlési mentalitásra utalhat Szmik Antal, mikor azt írja Majorossy Imre múzeumot érintő erőfeszítéseiről: „Sok akadállyal, sőt satirikus kicsinyléssel kell megküzdenie.”²⁰³ Az au-

¹⁹¹ A fegyelmi eljárást épp a múzeumegylet elnöki tisztét is betöltő Fejérváry Imre főispán rendelte el az október 20-i városi közgyűlésen, melyen helyettesítette a gyengélkedő polgármestert. *Pécsi Napló*, 1902. október 21. 4.

¹⁹² *Pécsi Napló*, 1902. november 5. 4.

¹⁹³ NAGY 2007; WÉBER 2019.

¹⁹⁴ *Pécsi Napló*, 1898. december 20. 7.

¹⁹⁵ *Pécsi Közlöny*, 1902. augusztus 31. 5. 1901-ben eltérő adatokkal rendelkezünk: a 45 alapító mellett egyszer 385 rendes tagról (*Pécsi Napló*, 1901. március 31. 7.), máskor 300-ról (*Pécsi Közlöny*, 1901. április 4. 3.) tudósít a sajtó. Az alapító tagok számának az a jelentősége egy egylet életében, hogy ezt a titulust egy jóval nagyobb támogatási összeg letételével lehetett elérni, míg a rendes tagok jóval kisebb mértékű tagdíj ellenében lehettek egyesületi tagok.

¹⁹⁶ Szekszárdon 1901 és 1907 között a múzeum-egyesület múzeumnak nyújtott anyagi támogatása gyakorlatilag a tizedére csökkent (GAÁL 2005, 28.), végül át is alakult 1912-ben Közművelődési Egyesületté (GAÁL 1977, 24.), míg Pécssett a világháború szakította félbe a múzeum-egyesület működését.

¹⁹⁷ *Pécsi Napló*, 1900. február 14. 1–2.

¹⁹⁸ *Pécsi Napló*, 1900. február 10. 4.

¹⁹⁹ *Pécsi Napló*, 1900. február 13. 2.

²⁰⁰ *Pécsi Napló*, 1900. február 14. 1.

²⁰¹ A lap szerint jelenlévő képviselők (*Pécsi Napló*, 1900. február 14. 1.) közül antimuzeumistának számítanak: Záray Károly, Krisztián György, Horváth Antal és Littke József.

²⁰² *Pécsi Napló*, 1900. február 14. 1.

²⁰³ *Pécsi Napló*, 1900. április 5. 2.

gusztusi közgyűlés tárgysorozatában ismételten szerepelt a múzeumi szabályrendelet, de Majorossy Imre a következő ülésre halasztotta annak tárgyalását.²⁰⁴

Az 1900. szeptember 12-i városi közgyűlésen került sor a szabályrendelet első közgyűlési vitájára. Azonban ismételten „[...] a közgyűlés hangulata nagyon ellene volt, hogy múzeumot csináljunk.”²⁰⁵ S ha nem is végleg vették le a tervezet tárgyalását a napirendről – ahogy azt Záray Károly indítványozta –, hanem Horváth Antal javaslatára visszautalták a múzeumi bizottsághoz,²⁰⁶ ismételten egy jó időre (nevezetesen másfél évre) megrekedt az ügy.

Az 1901. december 19-i városi közgyűlésen a múzeum elhelyezésének problémája járt úgy, mint korábban a szabályrendelet. A tanácsi előterjesztés, a Schapringner-ház múzeumi célú kibérlésének „javaslata heves ellenzésre talált a közgyűlés tagjai részéről, akik hangsúlyozták, hogy a város mostani szorult anyagi helyzetében nem fecsérelhet el ennyit teljesen improduktív célra, mikor a tervezett múzeum-egyesület még meg sem alakult, a múzeumban elhelyezendő tárgyak a városnak még tulajdonát sem képezik s így legfőlegb csak ideiglenes elhelyezésükről lehet szó, a mostani helyiség is elég jó. [...] egyhangúlag le is vette a napirendről.”²⁰⁷ Ez a közgyűlés tárgyalta volna a múzeum szabályrendeletét,²⁰⁸ erre azonban a múzeumhelyiséget érintő heves vita után nem került sor.

Itt érdemes kitekintenünk egy pillanatra Szekszárdra, mi is történt ott az elmúlt két évben. 1899 novemberében a múzeumépület ügyében a belügy- és kultuszminiszternél járó megyei küldöttség sikerrel járt, mert 1900 elején a kultuszminiszter 20.000 koronát,²⁰⁹ áprilisban a belügyminisztérium pedig 30.000 forintot hagyott jóvá építkezéshez.²¹⁰ 1900 augusztusában meg is indult az építkezés²¹¹ a múzeum telkén, melyet Szekszárd képviselőtestülete ingyen biztosított.²¹² Miközben 1901 márciusában folytatódott az építkezés, a Főfelügyelőség közbenjárására – a párizsi világiállítás szekrényeiből – újabb ingyenes szekrényekhez jutott a múzeum.²¹³ Mikor a megyei közgyűlésen némi vitát okozott a múzeum berendezési költsége, Dőry Pál alispán azzal a huszárvagással tett pontot a vita végére, hogy a megyének erkölcsi kötelessége a gyűjtemény elhelyezése. Ezután pedig a közgyűlés megszavazta a múzeum 3150 koronás (!) berendezési költségét.²¹⁴ 1901 augusztusában már a költözés megkezdéséről hallunk,²¹⁵ novemberben pedig az átköltözött gyűjtemény rendezéséről.²¹⁶ Azaz két év alatt (1900–1901) Szekszárdon felépült egy impozáns, tizenkét, nagy méretű teremmel rendelkező „múzeumpalota”,²¹⁷ melyet három hónapos költözés, fél éves rendezés, s

²⁰⁴ Pécsi Napló, 1900. augusztus 23. 2.

²⁰⁵ Pécsi Figyelő, 1900. szeptember 13. 1–5.

²⁰⁶ Pécsi Figyelő, 1900. szeptember 13. 1., 4.; Pécsi Közlöny, 1900. szeptember 13. 7.; Pécsi Napló, 1900. szeptember 13. 3–4.

²⁰⁷ Pécsi Figyelő, 1901. december 20. 3.

²⁰⁸ Pécsi Napló, 1901. november 16. 7.; Pécsi Napló, 1901. december 5. 3.

²⁰⁹ Pécsi Napló, 1900. január 20. 2.

²¹⁰ Pécsi Napló, 1900. április 10. 5–6.

²¹¹ Pécsi Napló, 1900. augusztus 18. 3.

²¹² GAÁL 2005, 24.

²¹³ Pécsi Napló, 1901. március 12. 4.; GAÁL 2005, 24.

²¹⁴ Pécsi Napló, 1901. április 2. 3.

²¹⁵ Pécsi Közlöny, 1901. augusztus 8. 2.

²¹⁶ Pécsi Napló, 1901. november 7. 3.

²¹⁷ GAÁL 2005, 24.

némi technikai várakozás után 1902. szeptember 1-jén meg is lehetett nyitni.²¹⁸ Ezután a szekszárdi múzeum jó pár vidéki múzeum példájává vált,²¹⁹ akár a múzeumlétesítés folyamatára,²²⁰ akár pedig berendezésére gondolunk.²²¹

Pécsett ennyi idő alatt odáig jutott a múzeum ügye, hogy bár nagy nehezen sikerült a belügyminiszter által elfogadott múzeum-egyesületi alapszabályt²²² megalkotni, s az állam jóvoltából tulajdonjogilag rendezett helyzetű gyűjteményhez jutott a város, a közgyűlés azonban továbbra is kitartóan küzdött – a múzeum elhelyezésének bér-költségét (1901), illetve a múzeumi szabályzatot érintő ügyek (1902) közgyűlési hátráltatásával – a múzeum ellen.

A múzeumi szabályrendelet terén végül az 1902. április 21-i városi közgyűlésen történt csak előrelépés: élénk vita²²³ után végül a közgyűlés csekély változtatással elfogadta a szabálytervezetet,²²⁴ melyet májusban szándékoztak elküldeni a belügyminisztériumnak.²²⁵

Továbbra is megoldatlan volt azonban a gyűjtemény elhelyezése. Bár a Juhasz-gyűjtemény júliusi állami letétjének feltétele volt, hogy a múzeumnak megfelelő helyiséget kell biztosítani,²²⁶ az augusztusi városi közgyűlésen csak az adományozó magánszemélyekről szólt a polgármesteri jelentés.²²⁷ A múzeum elhelyezését sem ez, sem pedig a szeptemberi rendkívüli közgyűlés²²⁸ nem tárgyalta. Szeptember végén azonban a sajtó már tudni vélte, hogy november 1-től a város kibérli a Maléter-házat.²²⁹ Ezt végül az október 20-i városi közgyűlés erősítette meg hivatalosan,²³⁰ így a gyűjtemény novemberben átköltözött a megnyílt helyére.²³¹ Azonban „egy külön szolga felfogadását a múzeum részére a város tanácsa nem engedélyezheti.”²³² Ezen a közgyűlésen történt az a sajnálatos intermezzo – mikoris a polgármestert helyettesítő,²³³ elnöklő Fejérváry Imre főispán Rauch János városi főmérnök jelentése alapján kötelességmulasztás miatt fegyelmi eljárást indított Szmik Antal városi mérnök ellen²³⁴ –, melynek eredménye az lett, hogy Szmik Antal benyújtotta felmondását és távozott a városból.²³⁵ Ezzel a

²¹⁸ *Pécsi Napló*, 1902. szeptember 3. 2.; *Pécsi Közlöny*, 1902. szeptember 6. 2–3.

²¹⁹ A példává válásban az is közrejátszott, hogy Wosinskyt országos múzeumi felügyelővé nevezték ki 1901-ben. *GAÁL* 2005, 31.

²²⁰ A miskolci múzeum létrehozásánál is a szekszárdi példát emlegették. *Borsod-Miskolci Értesítő*, 1900. április 18. 2–3.

²²¹ Szmik Antal is a szekszárdi múzeum példája alapján fogott neki a pécsi múzeum rendezésének. *Pécsi Napló*, 1902. május 4. 6.

²²² *Belügyi Közlöny*, 1902. május 25. 229.

²²³ Záray Károly a technológiai és iparművészeti osztály szükségessége mellett érvelt (*Pécsi Napló*, 1902. április 27. 6.), és kifogásolta a múzeum pecsétjében Baranya címerének feltüntetését (*Pécsi Közlöny*, 1902. április 23. 3.).

²²⁴ *Pécsi Napló*, 1902. április 22. 3.

²²⁵ *Pécsi Napló*, 1902. május 18. 8.

²²⁶ *Pécsi Napló*, 1902. július 10. 3.; *Pécsi Napló*, 1902. július 13. 4.

²²⁷ *Pécsi Napló*, 1902. augusztus 26. 2.

²²⁸ *Pécsi Napló*, 1902. szeptember 16. 3.

²²⁹ *Pécsi Napló*, 1902. szeptember 28. 9.

²³⁰ *Pécsi Napló*, 1902. október 26. 4.; MNL BaML IV. 1406. o. 161.1. 222/202. sz. irat; *SARKADI* 1980, 363.

²³¹ *Pécsi Napló*, 1902. október 26. 4.; *MAROSI* 1905, 14.

²³² *JPM Irattár* 1902/11. Idézi: *SARKADI* 1980, 363.

²³³ Idegzsábája miatt szeptembertől januárig szabadságon volt Majorossy Imre. *NAGY* 2004, 58.

²³⁴ *Pécsi Napló*, 1902. október 21. 4.

²³⁵ *Pécsi Napló*, 1902. november 5. 4.

múzeum egy tevékeny és lelkes, saját gyűjteménye révén is a gyűjteményképzés iránt érdeklődő, s valamelyest hozzáértő²³⁶ fiatal támogatóját veszítette el.

Nem is volt olyan, aki hirtelen pótolhatta volna. Emiatt 1903 januárjában a város közgyűlése a főfelügyelőségtől kért szakembert a múzeum berendezéséhez. További problémát jelentett, hogy a belügyminiszter „több rendbeli kifogást emelvén” 1903 márciusában visszaküldte a múzeumi szabályrendeletet a város tanácsának átdolgozásra.²³⁷

A június 15-i városi közgyűlésen a polgármesteri jelentés örömmel számolt be a múzeum ügyeiről: a megítélt 1600 koronás, bútorzatra fordítani kívánt államsegélyről és a pesti szakértők közreműködéséről a rendezésben,²³⁸ míg az augusztusi közgyűlésen a jelentés szerint már csak a néprajzi és könyvtári szekrények felállítására volt hátra.²³⁹ 1903 szeptemberében Majorossy Imre már a múzeum számára megfelelő épületről, a kultúrpalotáról szőtt terveket.²⁴⁰

Ehhez képest derült égből villámcsapásként hathattak az októberi városi közgyűlésen történt események. Amikor az elmúlt év alapján már-már azt mernénk gondolni, hogy a városi közgyűlés megbékélt a múzeum létesítésének gondolatával, az „antimuzeumista” tábor egy utolsó nagy ütközetet indított. Az élénk vita a múzeumi költségek²⁴¹ miatt támadt: először Záray Károly vonta kérdőre Majorossy polgármestert, hogy lesz-e helye „a múzeum név alatt összeszedett lim-lomnak” az új városházán.²⁴² Lieber György²⁴³ azzal folytatta a támadást, hogy szerinte a múzeumban még nincs annyi és olyan minőségű tárgy, hogy egy 2060 koronás bérű helyiségre volna szükség. Azt indítványozta, mondják föl a helyiséget és helyezték el egy kisebb lakásban.²⁴⁴ Ezt Aidinger János egykori polgármester csak azért vétőzza meg, mert drága lenne a költöztetés,²⁴⁵ így csak ezert szavazták meg végül a múzeumi költségekre előirányzott összeget.²⁴⁶ A helyi sajtó ezután többször²⁴⁷ elítélte az antimuzeumista bizottsági tagok fellépését, s éles kritikával illette az efféle mentalitást, s méltán tette fel a költői kérdést: „hol itt a polgári erény, a tudomány megbecsülése, az új és jövőendő nemzedék buzdítása...”²⁴⁸

Ha végig nézzük a városi múzeum ügyének közgyűlési alakulását, látható, hogy a városatyák többnyire a városi rossz anyagi helyzetével indokolták a múzeum ügyének sorozatos halasztását. Hozzátartozik azonban az igazsághoz, hogy a szekszárdi múzeum létesítése sem a szomszédos megye törvényhatóságának jobb anyagi helyzete, hanem a megye vezetői által a minisztériumok és országos szakmai szervek irányában folytatott sikeres érdekérvényesítés és az agilis Wosinsky Mór által véghezvitt pénzügyi manőver²⁴⁹

²³⁶ Szekszárdi tanulmányútjáról tudósít: *Pécsi Napló*, 1902. május 4. 6.

²³⁷ A Pécsi Közlöny tendenciózusan hibásan hozza, hogy a múzeum egyesület alapszabályairól lenne szó, hisz azt már egy évvel korábban elfogadta a belügyminiszter, így a múzeumi szabályrendelet elfogadására várt a város. *Pécsi Közlöny*, 1903. március 7. 5.; *Pécsi Közlöny*, 1903. március 14. 6.

²³⁸ *Pécsi Napló*, 1903. június 16. 3.

²³⁹ *Pécsi Napló*, 1903. augusztus 18. 2.

²⁴⁰ *Pécsi Napló*, 1903. szeptember 6. 3.

²⁴¹ A költségvetésben 2560 korona múzeumi költség szerepelt (*Pécsi Közlöny*, 1903. október 14. 2.).

²⁴² *Pécsi Napló*, 1903. október 22. 2.

²⁴³ Lieber Györgyöt a Pécsi Napló az obstrukció egyik fő alakjának tartotta. *Pécsi Napló*, 1902. október 21. 1.

²⁴⁴ *Pécsi Napló*, 1903. október 22. 2.

²⁴⁵ *Pécsi Napló*, 1903. október 22. 2.; *Pécsi Közlöny*, 1903. október 23. 2.

²⁴⁶ *Pécsi Közlöny*, 1903. október 23. 1.

²⁴⁷ *Pécsi Napló*, 1903. október 25. 1–2.; *Pécsi Napló*, 1903. október 30. 4.

²⁴⁸ *Pécsi Napló*, 1903. október 25. 1.

²⁴⁹ A vármegyei alapok kamataiból és a megszűnt Kereskedelmi Kaszinó vagyonából (GAÁL 2005, 23).

által sikerülhetett, nem pedig a törvényhatóság közvetlen anyagi ráfordításával.²⁵⁰ Ráadásul mindez sikeres példaként kínálkozott Pécs számára,²⁵¹ melyet minden bizonnyal – már csak felügyelői munkája folytán is – Wosinsky nem titkolt el a pécsi városvezetés előtt sem.

Csakhogy Pécssett lényegesen eltérő viszonyok uralkodtak. Az 1900 és 1903 között, Majorossy polgármester és az antimuzeumista²⁵² városatyák közt folyó közgyűlési huzavona (a városi múzeum ügyének obstrukciójával – az úgy napirendről történő sorozatos levételével) végül egy hatékony állami beavatkozással dőlt el a múzeum javára. A fordulat – mely alapvető változást hozott a közgyűlési mentalitásban – 1902-ben következett be,²⁵³ amikor a kultuszminisztérium állami letétként a városnak adományozta a Juhász-gyűjteményt. Ez a presztízs értékű aktus – akárcsak Szekszárdon gróf Apponyi Sándor (és érintőlegesen Wosinsky Mór) felajánlása²⁵⁴ – kényszerhelyzetet szült, kénytelen volt a város hatósága helyről (1902: Maléter-ház kibérlése), majd személyzetről (1903: Marosi Arnold múzeumőri megbízatása) gondoskodni. A sorsdöntő állami beavatkozás után elindulhatott a múzeumalapítás tényleges munkája, mely nem is tartott tovább, mint a mintaadó Szekszárdon, bár jelentős állami segítséggel, s nem önálló épületben, de két év alatt végbement.

Állami intenciók – államsegélyek, adományok és Wosinsky (1901–1904)

Feltehetően az állami múzeumügyi szervek számára is nyilvánvalóvá vált a múzeumalapító határozat óta eltelt két év leforgása alatt, hogy Pécssett a városi hatóság képtelen magától múzeumot létesíteni. Maguk vették kézbe a pécsi múzeum ügyét, s az 1901–1904 közötti periódusban érzékelhetően aktívabban igyekeztek segítséget nyújtani a múzeum létrehozásában. Ezt nagyban elősegítette, hogy 1901 júniusában Wosinsky Mórt nevezték ki öt évre a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősege (későbbiekben MKOF) felügyelőjévé.²⁵⁵ Hozzáértő személye, elhivatottsága a pécsi múzeum létrejötte szempontjából is meghatározó jelentőségű változásnak tekinthető.

Az állami támogatás a folyósított államsegélyek mellett, budapesti szakértők Pécsre küldésében és műtárgy-adományozásokban öltött testet. Kezdődött ez az 1901. júliusi, vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól (későbbiekben VKM) kapott első, 300 koronás, eszmei jelentőségű²⁵⁶ államsegéllyel,²⁵⁷ melyet 1903-ban 1600, 1904-ben pe-

²⁵⁰ Wosinsky erről így ír: „A szegény vármegye csak nevét és erkölcsi támogatását adhatta hozzá! És mégis sikerült az elkeseredésig menő küzdelemmel ingyen telket, az építéshez 150.000 koronát s a berendezéshez ingyen szekrényeket összekoldulva, egy tizenkét nagy termet betöltő minta múzeumot felépíteni a nélkül hogy a vármegye külön e célra csak egy fillér adót is rótt volna ki lakosaira.” Idézi: GAÁL 2005, 25.

²⁵¹ Pécsi Napló is részletesen írt a szekszárdi példáról: *Pécsi Napló*, 1898. augusztus 30. 4.

²⁵² *Pécsi Napló*, 1900. február 14, 1–2.

²⁵³ Az 1903. októberi közgyűlés múzeumellenes hangulata már csak utóregésnek tekinthető, mert a vita után elfogadták a múzeumi költségvetést.

²⁵⁴ Dóry Pál erkölcsi kötelességnek nevezte a gyűjtemények elhelyezését. *Pécsi Napló*, 1901. április 2. 3.

²⁵⁵ *Pécsi Napló*, 1901. június 15. 3.; *Pécsi Figyelő*, 1901. június 15. 4.

²⁵⁶ Szekszárd ugyanezen alkalommal 1100 koronát kapott (*Pécsi Figyelő*, 1901. július 17. 5.), de ott volt is nyilvános, működő múzeum, nem úgy, mint Pécssett. Ez a 300 korona kifejezte az állami szervek támogatását Majorossy – a városi közgyűlés és a helyi társadalom támogatását épphogy nem élvező – múzeumalapító céljait illetően.

²⁵⁷ *Pécsi Napló*, 1901. július 14. 5.

dig 1500 korona követt.²⁵⁸ A következő hónap elején pedig már Schönherr Gyula, az MKOF titkára érkezett Pécsre a létesítendő múzeum előkészítési munkálatai miatt.²⁵⁹ Schönherr a régiségek elhelyezésével nem volt megelégedve,²⁶⁰ novemberben pedig egy nagyobb bizottság Pécsre jövetelét jelezte, mely a megyével és a püspökkel tervezett tárgyalni a Pécssett létesítendő múzeum számára a Juhász-féle gyűjtemény megszerzésének érdekében.²⁶¹ Tehát az állami szervek helyre kívánták hozni a városvezetés által elkövetett hibát: látván, hogy a város nem képes egyedül múzeumot alapítani, a megye és a püspök támogatását tervezték megszerezni.

Az emlegetett bizottság végül október végén tényleg Pécssett járt, s bár a püspök támogatását nem sikerült elérni, de a felügyelőség illusztris képviselőinek jelenléte sokat lendített a múzeum egyesület (PBME) ügyén: kimondták az egyesület megalakulását, s Szalay Imre kilátásba helyezte a Juhász-gyűjtemény állami megvételét is.²⁶² Tehát az állam lépett, mikor látta, hogy a társadalmi mozgalom Pécssett nem indult meg igazán, s sem a megyei, sem a városi hatóság nem hajlandó anyagi áldozatot hozni a Juhász-gyűjtemény megvételére, utóbbi még megfelelő bérleményre sem áldoz. Tehát a következő meghatározó jelentőségű lépés, a Juhász-gyűjtemény megvétele volt, mely legalább olyan sorsdöntő jelentőséggel bírt, mint a közgyűlés múzeualapító határozata (1. ábra).

Miután 1902 elején Wosinsky Mór Pécssett felbecsülte a Juhász gyűjteményt,²⁶³ a kultuszminisztérium márciusban 8000 koronát ajánlott érte.²⁶⁴ A sajtó értesülései szerint Wosinsky közbenjárásának tudható be,²⁶⁵ hogy a minisztérium hajlandó volt megvenni a gyűjteményt a város számára.²⁶⁶ 1902. április 21-én Wosinsky az elkészült leltár mellett a múzeum egyesület titkára, Szmik Antal jelenlétében átvette a Juhász-gyűjteményt.²⁶⁷ Wosinsky ismételtén segített, mikor egy tanulmányút keretében május elején lehetőséget biztosított a rendezéssel²⁶⁸ megbízott Szmik számára a szekszárdi múzeum tanulmányozására.²⁶⁹ A sajtó szerint azonban nem csak a pécsi múzeumot, hanem az ország minden múzeumát szekszárdi minta alapján tervezték berendezni,²⁷⁰ amire Wosinsky múzeumi felügyelői tisztsége által meg is volt minden lehetőség. Emiatt is tartható a szekszárdi múzeum a kor mintamúzeumának.²⁷¹ A gyűjtemény hivatalos átadására, melynek során a kultuszminisztérium letét formájában a városnak ado-

²⁵⁸ *Pécsi Napló*, 1903. június 10. 3.; *Pécsi Napló*, 1904. augusztus 17. 5.; *Pécsi Közlöny*, 1904. augusztus 18. 6. Sarkadi Eszter szerint az 1904-ben 2500 korona segélyt kapott a múzeum (SARKADI 2004, 85.), ez azonban a levéltári források (MNL BaML IV. 1406. o. 161.2.) alapján elírás. Mindazonáltal az államsegély fent jelzett összegei igen szerénynek minősültek, inkább talán csak arra szolgáltak, hogy a várost hozzák olyan helyzetbe, hogy kezdenie kelljen valamit a felállított helyi múzeummal.

²⁵⁹ *Pécsi Figyelő*, 1901. augusztus 3. 6.; *Pécsi Napló*, 1901. augusztus 3. 2.

²⁶⁰ *Pécsi Közlöny*, 1901. augusztus 4. 7.; *Pécsi Figyelő*, 1901. október 30. 2.

²⁶¹ *Pécsi Közlöny*, 1901. augusztus 4. 7.

²⁶² *Pécsi Napló*, 1901. október 30. 2.; *Pécsi Közlöny*, 1901. október 31. 5.

²⁶³ *Pécsi Napló*, 1902. február 18. 2.

²⁶⁴ *Pécsi Napló*, 1902. március 25. 3.; *Pécsi Közlöny*, 1902. március 29. 10.

²⁶⁵ *Pécsi Napló*, 1902. április 24. 3.

²⁶⁶ *Pécsi Napló*, 1902. április 11. 4.

²⁶⁷ *Pécsi Napló*, 1902. április 22. 7.; *Pécsi Napló*, 1902. április 24. 3.

²⁶⁸ *Pécsi Napló*, 1902. április 24. 3.

²⁶⁹ *Pécsi Napló*, 1902. május 4. 6.

²⁷⁰ *Pécsi Napló*, 1902. május 4. 6.

²⁷¹ Marosi Arnold is így emlegeti a szekszárdi múzeumot. *Pécsi Közlöny*, 1903. május 31. 3.

4. kép: Marosi Arnold (1873–1939) fényképe (JPM Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály, L.sz.: F.18312)

főgimnáziumi tanító, Marosi Arnold (4. kép) kezdte meg a múzeum rendezését.²⁷⁹ A berendezés véglegesítését és felülvizsgálatát 1903. május 24-én Wosinszky Mór Horváth Gézával, a Nemzeti Múzeum állattani osztályának igazgatójával végezte.²⁸⁰ A berendezés munkálataiban mindazonáltal helyi segítők is lehettek Marosi Arnoldnak.²⁸¹

A sajtó szerint júliusban a természetrajzi osztály anyaga már Pesten összecsomagolva állt, amiből arra következtethetünk, hogy a pécsi múzeum természetrajzi osztálya javarészt a Nemzeti Múzeum duplumaiból létesült. Wosinsky pedig már hangoztatta következő nagy tervét: „szükségessé vált a különálló muzeum építéséhez erélyes kézzel hozzáfogni!”²⁸²

Még egy fontos állami segítséget kell megemlítenünk. A főfelügyelőség 1903. július 6–18. között néprajzi és östörténeti tanfolyamot rendezett a Nemzeti Múzeumban, amin a Pécsi Városi Múzeumból Marosi Arnold is részt vehetett.²⁸³ A tanfolyam megnyitására Wosinsky köszöntötte a résztvevőket,²⁸⁴ tehát minden bizonnyal szerepe volt a tanfolyam megszervezésében és a résztvevők kiválasztásában is.

mányozta a gyűjteményt, 1902. július 10-én került sor,²⁷² azzal a feltétellel, hogy annak megfelelő helyiséget kell biztosítani,²⁷³ mely végül a Maléter-ház lett.²⁷⁴

1902 szeptemberében ismételt állami segítségként a kultuszminisztérium 2000 korona támogatásról döntött, melyet múzeumi berendezésre lehetett fordítani.²⁷⁵ Viszont Wosinsky Mór kívánta felügyelni a megfelelő szekrények megrendelését, azonban egyéb elfoglaltságai révén még januárban sem érkezett meg Pécsre.²⁷⁶ Tehát a múzeum létesítéséhez Pécs városának 1902 végén se szekrénye, se a szekrényeket berendező szakértője nem volt. Emiatt 1903 januárjában a város közgyűlése a főfelügyelőségtől kért szakembert.²⁷⁷

Mikor 1903. február 17–18-án végre Pécsre érkezett Wosinsky, nagy hatékonysággal és gyorsasággal megoldotta a szekrények problémáját.²⁷⁸ 1903 áprilisában azonban nem pesti szakember, hanem egy fiatal szerzetes,

²⁷² Pécsi Napló, 1902. július 13. 4.

²⁷³ Pécsi Napló, 1902. július 10. 3.; Pécsi Napló, 1902. július 13. 4.

²⁷⁴ Pécsi Napló, 1902. október 26. 4.

²⁷⁵ Pécsi Napló, 1902. szeptember 28. 9.

²⁷⁶ Pécsi Napló, 1903. január 18. 5.

²⁷⁷ Pécsi Napló, 1903. január 18. 5.

²⁷⁸ Pécsi Közlöny, 1903. február 19. 5.

²⁷⁹ Pécsi Közlöny, 1903. április 11. 5.

²⁸⁰ Pécsi Közlöny, 1903. május 19. 3.; Pécsi Napló, 1903. május 26, 3.

²⁸¹ Juhász László, Zsolnay Miklós és Sikorszky Tádé, Böröczffy Károly főgimnáziumi rajztanár, Révai Sándor főreáliskolai tanár. *MAROSI* 1905, 14–15.

²⁸² Pécsi Napló, 1903. július 10. 3.

²⁸³ Pécsi Közlöny, 1903. július 5. 6.; Pécsi Közlöny, 1903. július 8. 4.

²⁸⁴ Pécsi Közlöny, 1903. július 8. 4.

Bár augusztus elejére elkészültek a még hiányzó könyvtári és néprajzi gyűjteményt befogadó szekrények,²⁸⁵ a berendezésükhöz segítségül érkező budapesti szakemberre azonban ismét várni kellett. 1903. októberének elején érkezett meg végül a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályáról Seemayer Villibald, aki a pécsi múzeum etnográfiai részének összeállítását Marosi Arnolddal és Várady Ferencsel végezte.²⁸⁶

Időközben a Zsolnay Miklós által felajánlott, 20.000 korona²⁸⁷ értékű gyűjtemény elhelyezését is meg kellett oldani. A Zsolnay-gyűjtemény elhelyezésére alkalmas szekrények 1000 koronás költségét a város az államsegély egy részéből kívánta fedezni,²⁸⁸ melyet 1904 januárjában jóvá is hagyott a kultuszminisztérium.²⁸⁹

1904-ben Marosi Arnold megfeszített tempóban dolgozott a kiállítás rendezésén és annak katalógusán,²⁹⁰ de nem tudott mindent ellátni, ami egy múzeumi szakember feladata lett volna. A régi pécsi egyetem alapfalai utáni kutatást célzó ásatásokat az immár budapesti illetőségű régész, Gerecze Péter végezte Németh Bélával,²⁹¹ s a vörösmarti római lelethez sem tudott kiszállni szakember. A sajtó az ügy kapcsán a még mindig meg nem alakult múzeum egyesület hiányára világított rá.²⁹² Még kínosabbá vált az egyet hiánya, mikor májusban a kultuszminisztérium – nem tudva arról, hogy a múzeum-egyesület nem működik – felhívta annak elnökségét, hogy Bakonya községben ásatásokat végezzen, s azok eredményéről jelentést tegyen.²⁹³

A főfelügyelőség július végén küldte meg észrevételeit a Zsolnay szoba berendezéséről,²⁹⁴ így csak azután kezdheték meg annak államköltségen való elkészíttetését.

Október 22-én a városi tanács megbízottai ismételten három évre írták alá a városi múzeum helyiségeinek bérletére vonatkozó szerződést, melybe elővigyázatosan azt is belevették, hogy csak a város mondhatja fel a bérletet.²⁹⁵ A múzeum berendezése még mindig nem készült el teljesen, de a megnyitőünnepség időpontjáról döntöttek. A november 27-i esemény²⁹⁶ programját Majorossy Imre, Tichy Ferenc és a múzeum első igazgatója, Marosi Arnold állították össze.²⁹⁷

S hogy a városi múzeum ügyét nem tekintette befejezettnek a polgármester, jól jelzi, hogy 1904 októberében Tichy Ferenc tb. aljegyző kíséretében Majorossy Imre részt vett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének temesvári kongresszusán, hogy a pécsi kultúrpalota érdekében felvegyék a kapcsolatot az országos szövetség képviselőivel.²⁹⁸

Az állam ugyanúgy, ahogy az egyes magánszemélyek, nem csak anyagi forrásokkal, hanem számos esetben műtárgyak és gyűjtemények adományozásával is segítette a

²⁸⁵ *Pécsi Közlöny*, 1903. augusztus 11. 4. A lap könyvtári és régészeti szekrényeket említ, ez azonban elírás, hisz a régészeti tár rendezése a korábbi hírek alapján elkészült. *Pécsi Közlöny*, 1903. július 5. 6.

²⁸⁶ *Pécsi Napló*, 1903. október 10. 3.; a név itt helytelenül szerepel: *Pécsi Napló*, 1903. október 13. 5.

²⁸⁷ Sarkadi Eszternél elírás, nyomdahiba lehet a 2000 koronás érték: *SARKADI* 1980, 363–364.

²⁸⁸ *Pécsi Közlöny*, 1903. december 25. 14.

²⁸⁹ *Pécsi Napló*, 1904. január 26. 3.

²⁹⁰ *Pécsi Napló*, 1904. január 12. 5.

²⁹¹ *Pécsi Napló*, 1904. március 6. 6.

²⁹² *Pécsi Napló*, 1904. február 28. 5.

²⁹³ *Pécsi Napló*, 1904. május 29. 4.

²⁹⁴ *Pécsi Napló*, 1904. július 27. 3.

²⁹⁵ Erre azért volt szükség, mert június végén Maléter Rudolf állítólag eladta a múzeum által bérelt épületet. *Pécsi Napló*, 1904. június 29. 4.

²⁹⁶ *Pécsi Napló*, 1904. október 23. 3. *NAGY* 2021, 146.

²⁹⁷ *Pécsi Napló*, 1904. november 6. 4.

²⁹⁸ *Pécsi Napló*, 1904. október 16. 8.

pécsi múzeum gyűjteményépítését. A kultuszminisztériumtól több alkalommal is érkeztek képadományok,²⁹⁹ madárgyűjtemény,³⁰⁰ lepkegyűjtemény,³⁰¹ de egy 12.000 darabos csigagyűjtemény³⁰² és egy, a Kvarner-öbölből származó természetrajzi gyűjtemény³⁰³ is.

A bemutatott, mintegy 30 évet felölelő libikóka-játszma (1. ábra) végét az jelentette, hogy 1904. november 27-én, ünnepélyes keretek között, a város „kultur-ünnepének”³⁰⁴ aposztrófáltan, élénk társadalmi érdeklődés mellett³⁰⁵ megnyílt a mintegy 17 000 darabos³⁰⁶ állománnyal rendelkező Pécsi Városi Múzeum. A megnyitón elhangzott négy beszéd alapján a magyarosító szándék mellett a nacionalizmus és a lokálpatriotizmus lehettek a helyi múzeumügy ideológiai töltetei, a múzeumszervezés eszmei mozgatórugói, melyek azonban Pécssett inkább csak elvi szinten, a megnyitó beszédekben és néhány újságcikkben érhetők tetten. A társadalom tagjainak mobilizálását hivatott ideológiáknak Pécssett tényleges múzeum-létesítő erejük nem volt.

* * *

A kutatás eredményeként Pécs és Szekszárd példáján keresztül képet alkothattunk a Dél-dunántúli régió két meghatározó közgyűjteményének az egyének és a helyi társadalom szerepvállalása által meghatározott, eltérő eredménnyel járó alakulási fázisáról.

Bár Pécs a dualizmus korában a polgári államszervezet kiépülése során a térség igazgatási (jogszolgáltatási, katonai), kulturális (oktatási-művelődési) és egészségügyi központjává vált,³⁰⁷ a középosztály városa volt, arisztokraták, főurak nem laktak Pécssett.³⁰⁸ Ezzel szemben Apponyi Sándor mecénási, kultúrátámogató szerepe Tolna vármegyében meghatározó jelentőségű volt a Wosinsky Mór által szorgalmazott regionális múzeum létejtében.

Individualizált polgárból³⁰⁹ több is létezett Pécssett, azonban egyik városban sem sikerült kimutatni, hogy a helyi társadalomban csoportidentitássá vált volna a regionális múzeum létesítésének kérdése. Sőt, ebben joggal kételkedhetünk, ha a sikertelen régészeti egyletekre, vagy a Pécssett évekig vajúdjó, majd a mindkét helyen rövid idő alatt jelentőségét veszítő múzeum-egyesületekre gondolunk. A helyi múzeum társadalmi támogatottsága a – Záray Károly városatya által „lim-lomnak” nevezett – múzeumi adományokban merült ki, melyek közül több mégis jelentős értéket képviselt.³¹⁰ A nemzeti identitás megteremtését célzó nacionalizmus és lokálpatriotizmus Pécssett jobbára megmaradt a szavak szintjén.³¹¹ a múzeumra anyagi tőkét áldozni sem a város

²⁹⁹ *Pécsi Közlöny*, 1901. október 13. 5.; *Pécsi Napló*, 1902. január 17. 3.; *Pécsi Közlöny*, 1903. október 25. 5.; *Pécsi Napló*, 1904. február 14. 6.

³⁰⁰ *Pécsi Napló*, 1903. október 30. 2.

³⁰¹ *Pécsi Napló*, 1904. március 22. 5.

³⁰² *Pécsi Napló*, 1904. július 3. 4.; *MAROSI* 1905, 16.

³⁰³ *Pécsi Napló*, 1904. október 13. 3.

³⁰⁴ *Pécsi Napló*, 1904. november 29. 1–4.

³⁰⁵ *Pécsi Napló*, 1904. november 29. 1.

³⁰⁶ *MAROSI* 1905, 16.

³⁰⁷ *NAGY* 2010a, 20.

³⁰⁸ *Pécsi Napló*, 1899. december 29. 1–2; *NAGY* 2010a, 19.

³⁰⁹ *GYÁNI* 2010, 507–508.

³¹⁰ Pl. Zsolnay Miklós 20.000 koronás adománya, Grósz Antal üszögi aranylelete.

³¹¹ Kivételt képez Grósz Antal üszögi földbirtokos, aki az unikális és nagyértékű üszögi aranyleletet kérésre sem a Nemzeti Múzeumnak, hanem a Pécsi Városi Múzeumnak adta. *Pécsi Napló*, 1903. november 4. 2–3.

tanácsa, sem a sajtó hangadó képviselői, sem pedig a lakosság nem akart,³¹² ami nagyban megnehezítette és igencsak lelassította, már-már ellehetetlenítette a létesítést, mely állami segítség és beavatkozás nélkül nem is valósulhatott volna meg.

Úgy tűnik, hogy a millennium környékén végbement múzeumalapításokban – jelen esetben Pécsen és Szekszárdon is – nem volt akkora szerepe a helyi társadalom önszerveződésének, hanem az állami intenciók mellett sokkal inkább az egyén, a múzeumalapító aktor személye – illetve támogatói bázisa, szakmai presztízse – vált meghatározóvá a sikeres múzeumszervezésben. Ennek oka, hogy időközben országos szinten alapvető változások mentek végbe: az 1890-es években kialakult és megkezdte működését a regionális múzeumügy állami intézményrendszere,³¹³ mely bár továbbra is létfontosságúnak találta a helyi múzeum közösségi támogatását (múzeum-egyesület³¹⁴), de a kezdeti – kritikus nehézségű – lépésnél, a múzeum megalapításánál átvállalta a vezető szerepet a helyi közösségtől (társadalomtól, városvezetéstől). Utóbbi múzeumalapító karaktere az 1860–1880-as évek egyleti alapítású múzeumainál lehetett inkább meghatározó.

A múzeumügy közgyűlési támogatottsága a teljes korszakban legjobb indulattal is csak szerénynek mondható: Taray Endre és Aidinger János³¹⁵ polgármesteri érája egyértelműen nem kedvezett a regionális múzeum ügyének: ekkor sem az állami, sem az egyéni intenciók nem jártak sikerrel a helyi múzeum ügyében (1. ábra). A pécsi múzeum létesítésének folyamatában a sorsdöntő fordulat, mikoris a libikóka-játszmában a múzeum ügye elmozdult a holtponthelyzetből, 1896-ban következett be. Ennek oka azonban nem a millennium monográfiákat, múzeumegyleteket és múzeumokat eredményező társadalmi reprezentációt elősegítő közhangulatának pécsi lecsapódásában, hanem sokkal profánabb módon, a polgármester személyének megváltozásában keresendő. Az új polgármester, Majorossy Imre hosszú években keresztül egyértelműen a helyi múzeum létesítése mellett kardoskodott a közgyűlés „antimuzeumista”³¹⁶ részével szemben. A lokálpatrióta érzelmek legfeljebb csak a szavak szintjén jellemezték a város vezetőtestületét.³¹⁷ Ezen érzelmek tényleges, tetterős megnyilvánulásai Pécsen sokkal inkább az áldozni kész, adományozó egyének (pl. Farkas István, báró Biedermann Rezső, Grósz Antal, Király Antal, Mutschenbacher Viktor, Majtényi Vilma báróné, Schapringner Gusztáv, Zsolnay Miklós) szintjén keresendők.

³¹² Kivételt jelenthet Biedermann Rezső Kardos Kálmánnak pécsi kulturális célokra ajánlott 20.000 koronás támogatása, melyet Fejérváry Imre állítólag visszaautasított. *Pécsi Közlöny*, 1903. július 3. 4.

³¹³ Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság (1894 – BODÓ 2016, 83); Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa (1897 – BODÓ 2016, 83); Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (1897 – BODÓ 2016, 82); Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége (1902 – BODÓ 2016, 90.)

³¹⁴ Mind Pécsen, mind Szekszárdon a múzeumalapító törvényhatósági határozat után létesült, s tevékenységét a múzeum tényleges megnyílása után fejtette ki, majd rövid időn belül jelentőségét veszítette.

³¹⁵ Aidinger János a sajtó szerint országgyűlési képviselőként sem segítette a múzeum ügyét. *Pécsi Figyelő*, 1900. július 8. 4.

³¹⁶ A fogalom mélységének megértéséhez e városatyák közgyűlési hozzászólásaira gondolnunk. Czirják Ignác a rossz közbiztonságú „a puturla utozában szemelt ki egy »vadregényes« helyet a városi múzeum részére, mely jóval olcsóbban megszerezhető, mint a Schapringner féle lakás.” *Pécsi Napló*, 1901. december 20. 2. Zárny Károly pedig a „múzeum név alatt összedett lim-lom”-nak nevezte a gyűjteményt. *Pécsi Napló*, 1903. október 22. 2. Az antimuzeumista tábor véleménynyilvánítása volt az 1900. február 13-i közgyűlésen, hogy a „bizottsági tagok egy része békés nyugodalmat kívánt a tervezetnek.” *Pécsi Napló*, 1900. február 14. 1.

³¹⁷ Pl. Pécs főispánjának, Fejérváry Imrének a tétlensége, aki négy éven keresztül (1902–1905), a múzeum-egyesületi elnöki tisztjéről való lemondásáig sem hívta össze az egyesület alakuló közgyűlését. *TICHY* 1908, 4.

E kutatás eredményeként Pécssett Wosinsky Mór és Majorossy Imre polgármester tekinthetők a tényleges múzeumalapító karaktereknek.³¹⁸ Utóbbihoz kétség sem fér, hisz nagymértékben neki köszönhető, hogy a törvényhatósági bizottság 1899-ben kimondta a városi múzeum megalapítását. Folyamatosan működő, látogatható, kinevezett vezetővel és személyzettel ellátott, szakszerűen rendezett, városi tulajdonban lévő gyűjtemény azonban a múzeum hivatalos megnyílásáig, 1904. november 27-ig nem létezett. Wosinsky Mór kezdettől fogva szakmai tanácsokkal³¹⁹ látta el a várost, országos felügyelőként pedig hathatósan közreműködött a Juhász-gyűjtemény állami megvétele, és városi letétbe helyezése érdekében, végül a múzeum berendezésében is kulcsszerepet vállalt. Majorossy Imre pedig a törvényhatósági bizottság „antimúzeumista” részével újból és újból megküzdve, éveken át kitartott a múzeum létesítése mellett, elérte a budapesti szakmai szervezetek erkölcsi és anyagi támogatását. Feltehetően szerepe volt a Zsolnay-gyűjtemény múzeumnak adományozásában is,³²⁰ s a kultúrpalota érdekében is fellépett a szakmai köröknél, sőt nyugdíjazása után is a múzeumügy lelkes támogatója és szervezője maradt.³²¹

Majorossy Imre körülményei azonban egyértelműen nem támogatták múzeumi törekvéseit. Azon túl, hogy múzeumalapító céljainak nemigen voltak támogatói a közgyűlésben, sőt annál inkább ellenzői, segítői sem épp a legrátermettebbek közül kerültek ki. A Németh Béla és Juhász László által készített múzeum-egyesületi alapszabálytervezetet engedélyezés nélkül küldte vissza a belügyminisztérium. Utána bár szekszárdi mintára készült³²² a tervezet átdolgozása, de a közgyűlésre való beterjesztése hosszan elhúzódott. Gyakorlatilag négy évbe telt, míg 1902-ben végül megkapta az engedélyt az egyesület. Ekkor viszont személyi gondok adódtak, sem az egyesület elnöke, sem az előzetesen választott tisztikar nem volt igazán elkötelezett a múzeumügy mellett. A múzeum elhelyezése is elhúzódó problémává vált, 1902-ben is bérleménybe költözött, melyet majdnem eladtak a feje föül. Majorossy Imre polgármester nem tudott olyan régészetben jártas személyt keríteni a városban, aki a múzeumot tudományos igénnyel rendezhette volna.³²³ Végül a polgármester egészségi állapota³²⁴ is megnehezítette törekvéseit, behatárolta munkabírását, melynek egyik legszerecséltlenebb, a múzeumügyet is érintő közvetett következménye Szmik Antal Pécsről való távozása volt.

A megnyitó – mind az állami, mind a helyi vezetés részéről tapasztalható – bizakodó hangulata azonban nem adott elegendő lökést ahhoz, hogy a Pécsi Városi Múzeum háború előtti sorsa igazi sikertörténetté váljon. Az is majd két évbe telt, hogy 1906 októberében ismételten megalakuljon a Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület,³²⁵ mely tartós társadalmi támogatottságra azonban nem tett szert. A másik nagy terv, a

³¹⁸ *Pécsi Napló*, 1903. július 10. 3.

³¹⁹ MNL BaML IV. 1406. o. 161.1. Wosinsky levele a pécsi múzeum ügyében (1899. ápr. 17.). *SARKADI* 2004, 74.

³²⁰ *Pécsi Napló*, 1903. november 12. 2.

³²¹ 1906-ban ő szorgalmazta a PBME újjáalakítását, majd annak alelnöke lett. *NAGY* 2004, 58.

³²² *Pécsi Napló*, 1900. február 13. 2.

³²³ 1902–1904 között legalább három személy foglalatoskodott a múzeum berendezésével, s szakmailag akkor még egyikük sem volt rátermett a feladatra: Juhász László (1900–1902); Szmik Antal (1902), majd Marosi Arnold (1903–1904).

³²⁴ *NAGY* 2004, 58.

³²⁵ Ennek legfőbb oka Tichy Ferenc visszaemlékezései szerint, hogy az 1905-ös országgyűlési képviselőválasztás eredménye miatt báró Fejérváry Imre lemondott az egyesület elnöki tisztjéről, majd ezután az új elnök személyében való megállapodás nehézségei hátráltatták az egyesület ügyét. *TICHY* 1908, 4.

regionális múzeumügy következő mérföldköve, az önálló múzeumépület, a kultúrpalota létesítése a múzeumhoz hasonlóan ugyancsak évekig húzódott.³²⁶ Végül azonban mindezt nem koronázta siker, mert egy szerencsétlen pénzügyi manőver,³²⁷ majd az első világháború kitörése ezt a tervet átbillentette az egyéni intenciók és a városi tanács szándéka közti már-már örökösnek látszó libikóka-játszmában a meg nem valósult pécsi törekvések sorába.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
IV. 1402. a. Pécs Város Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei.
IV. 1406. o. 161. k. cs. A Városi Múzeum szervezeti ügyei, ajándékozási iratok.
161.1. Alapítás, Juhász-anyag.
161.2. Juhász-gyűjtemény megvétele, berendezés, megnyitás, államsegélyek
IV. 1409. b. Pécs Város Árvaszékének iratai. Árvaszéki iratok.
IV. 1428. Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye.
X. 66. Mecsek Egyesület iratai.

FOLYÓIRATOK, SAJTÓ

<i>Archaeologiai Értesítő</i> , 1882, 1898	<i>Pécsi Figyelő</i> , 1874–1902
<i>Belügyi Közlöny</i> , 1898. december 15; 1902. május 25.	<i>Pécsi Hírlap</i> , 1887, 1889
<i>Borsod–Miskolci Értesítő</i> , 1900. április 18.	<i>Pécsi Közlöny</i> , 1895–1906
<i>Budapesti Hírlap</i> , 1883. július 3.	<i>Pécsi Napló</i> , 1893–1906
<i>Fővárosi Lapok</i> , 1882. május 20.	<i>Századok</i> , 1882
<i>Fünfkirchner Zeitung</i> , 1870–1894	<i>Történelmi és Régészeti Értesítő</i> , 1882
<i>Munkás</i> , 1898. július 24. 8; 1899. március 12. 8.	<i>Történelmi, Régészeti és Néprajzi Közlemények</i> , 1889. április 27.
<i>Pécs</i> , 1884–1893	<i>Tolnamegyei Közlöny</i> , 1878. június 16; 1883. július 1.

IRODALOMJEGYZÉK

- BODÓ S. 1999: A Herman Ottó Múzeum mint tudományos műhely. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 38 (1999) 1289–1297.
- BODÓ S. 2016: A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában (Akadémiai doktori értekezés). Budapest, 2016.
- CSEKŐ E. 2002: A szekszárdi virilisek öszszetételé 1872–1918 között. In: Tóth G. P. (szerk.): Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. Veszprém, 2002, 149–162.
- DÖMÖTÖR S. 1960: Katona Lajos pécsi éve (1887–1889). Jelenkor 3/4 (1960) 97–107.

³²⁶ Már a Városi Múzeum megnyílása előtt is felmerült (pl. *Pécsi Napló*, 1903. október 25. 2.), hogy szükség lenne egy minden kulturális intézményt magába foglaló kultúrpalotára (PILKHOFFER 2022, 335.). Bár Zsolnay Miklós felajánlotta az 1907. évi országos kiállítás hasznát – kiegészítve a város e célra szánt 50.000 koronás hozzájárulásával – 120.000 koronát kultúrpalota építése céljából (*Pécsi Napló*, 1908. január 26. 1.; 1909. április 20. 3.), de a több éves közgyűlési tétlenség, az igen kései állami támogatás (*Pécsi Napló*, 1912. május 23. 2.), majd a telek kijelölése és kisajátítása körüli fennakadások (*Pécsi Napló*, 1910. december 4. 6.; 1911. április 16. 21.; június 24. 2.) miatt az ügy 1912-ig húzódott.

³²⁷ Bár kiírták a tervpályázatot (*Dunántúl*, 1912. február 21. 1.), ám az Ullmann M. K bankcég csődje miatt a kultúrpalotára szánt pénzügyi alap 1913 végére elveszett (*Dunántúl*, 1913. december 31. 1.).

- FEJÉRVÁRY I.** 1905: A múzeum megnyitása alkalmával mondott beszéde. In: Emléklapok a Pécsi Városi Múzeum megnyitó ünnepségéről. Pécs, 1905, 5–6.
- GAÁL A.** 1977: Tolna vármegye múzeumának megalakulása és közművelődési tevékenysége a század első évtizedében. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 6–7 (1977) 3–28.
- GAÁL A.** 2005: Wosinsky Mór, Tolna Vármegye Museumának megálmodója és létrehozója. In: Gaál A. (szerk.): Wosinsky Mór „... a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...” 1854–1907. Szekszárd, 2005, 7–38.
- GYÁNI G.** 2010: Individualizálódás és civil társadalom. Történeti érvek, elméleti megfontolások. Történelmi Szemle 52/4 (2010) 501–512.
- GYÁNI G.** 2017: Historical agency – a szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban. In: Vonyó J. (szerk.): Személyiség és történelem – történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései. Pécs – Budapest, 2017, 46–56.
- KLESTENITZ T.** 2005: A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17 (2005) 3–4, 83–100.
- MAJOROSSY I.** 1905: Majorossy Imre kir. tan. polgármester záróbeszéde. In: Emléklapok a Pécsi Városi Múzeum megnyitó ünnepségéről. Pécs, 1905, 18–23.
- MAROSI A.** 1905: A pécsi városi múzeum története. In: Emléklapok a Pécsi Városi Múzeum megnyitó ünnepségéről. Pécs, 1905, 11–18.
- MÁRFI A.** 1989: Pécs szabad királyi város dualizmus kori egyesületeinek vizsgálata 1867–1918 (I. rész). Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve (1989) 133–161.
- NAGYI G.** 2004: Majorossy Imre, a múzeumalapító polgármester (1847–1927). Pécsi Szemle 7/2 (2004) 51–63.
- NAGYI G.** 2007: Németh Béla, a történetíró. In: Fedeles T. – Horváth I. – Kiss G. (szerk.): A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére. Budapest, 2007, 233–257.
- NAGYI G.** 2010a: Bevezetés. In: Nagy I. G. (szerk.): Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Pécs, 2010, 11–26.
- NAGYI G.** 2010b: Magyarosodás. In: Nagy I. G. (szerk.): Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Pécs, 2010, 295–318.
- NAGY I. G.** 2019: Pécsi helyhatósági választások a dualizmusban. In: Wéber A. (szerk.): Évszázados történetek Pécsről. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 4.) Pécs, 2019, 89–110.
- NAGY I. G.** 2021: Pécs polgármesterei (1875–1940). Pécs, 2021.
- PILKHOFFER M.** 2004: Pécs építészete a századfordulón (1888–1907). Pécs, 2004.
- PILKHOFFER M.** 2022: Szellemi élet és művészetek, szabadidő és hétköznapok. In: Kaposi Z. – Vonyó J. (szerk.): Pécs története. VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Pécs, 2022.
- RAYMAN J. – HÁGEN J.** 2010: Az éremgyűjtés története Pécsen és Baranyában. Pécs, 2010.
- SARKADI E.** 1980: 75 éves a pécsi múzeum. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 24 (1980) 357–377.
- SARKADI E.** 2004: 100 éves a pécsi múzeum. Vázlatos történet a kezdetektől 1945-ig. Pécsi Szemle 7/1 (2004) 72–63.
- SURJÁN M.** 1992: Baranya megye sajtóbibliográfiája 1832–1984. Pécs, 1992.
- SZALAYI.** 1905: Szalay Imre min. tanácsos felolvasása. In: Emléklapok a Pécsi Városi Múzeum megnyitó ünnepségéről. Pécs, 1905, 7–10.
- SZIRTES G.** 1998: Aidinger János Pécs modern közigazgatásának megalapozója. Pécsi Szemle 1/1. (1998) 54–61.
- TICHY F.** 1908: A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” megalakulása és eddigi működése. A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője 1/1 (1908) 2–10.
- TÓTH S.** 1989: Szekszárd város történeti monográfiája. I. Szekszárd, 1989.
- TÖTTŐS G.** 1998: Rejtett értékeink – A Tolnamegyei Régészeti és Történelmi

- Társulat. Tolnai Népújság, 1998. június 20. 10.
- VARGA B. 2014: Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. Történelmi Szemle 56/2 (2014) 179–202.
- WÉBER A. 2017: Egy figyelemre méltó pécsi éremgyűjtő a 19. századból: Dittmayer Jakab (1825–1887). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54 (2017) 467–479.
- WÉBER A. 2018: A Mecsek Egyesület régészeti tevékenysége a századfordulón, különös tekintettel Juhász László jakabhegyi őskori ásataira. A Mecsek Egyesület Évkönyve a 2017-es egyesületi évről (2018) 100–108.
- WÉBER A. 2019a: Dr. Németh Béla (1840–1904) régészeti tevékenysége. In: Wéber A. (szerk.): Évszázados történetek Pécsről. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 4.) Pécs, 2019, 181–219.
- WÉBER A. 2019b: A dualizmus kori régiséglelés aktorai Pécssett és Banyában. A régészeti tárgyakkal kapcsolatba kerülő individuumok tipológiája, illetve a regionális múzeum kialakulásában játszott szerepük. In: Lengvári I. – Pilkhoffer M. – Vonyó J. (szerk.): A hely embere – az ember „helye.” Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. Pécs, 2019, 173–204.
- WÉBER A. 2020: Akteure des Antiquitätensammeln im Komitat Baranya während des Dualismus und ihre Rolle in der Entstehung des Pécs-er Stadtmuseums. In: Kulcsár V. (ed.): „...how badly we need the so much desired palace of culture”. Collectors, founders, museums in Eastern Europe in the 19th–20th century. Proceedings of the International Conference on Museum History at Jóna András Museum, Nyíregyháza, November 11-3, 2019. Nyíregyháza 2020, 25–40.
- WOSINSKY M. 1896: Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. 1. kötet. Budapest, 1896.

Szőlőhegyi évszázadok

Érzelmi indíttatású mikro-helytörténeti gyűjtemény

NAGY JUDIT

A régi pécsi szőlőhegy egyik dűlőjének lakosa

e-mail: nagyjudit@nagyjudit.hu

KIVONAT: Egy donátusi (kiskeindoli) szőlőterület és az azt 90 évig birtokló Barla-család történetét írtam meg, de az írás az őket megelőző és az őket követő évtizedekről is szól. Címe tökéletesen fedi a valóságot: érzelmi indíttatású mikro-helytörténeti gyűjtemény, a szőlőhegyi évszázadok folyamatának leírása. 2020 tavasza adott lehetőséget arra, hogy elinduljak a szomszédokhoz, szomszédok régi ismerőseihez, és a mi családunk majdnem 40 éves helyi történetéhez hozzáadjam mindazt, amit halottam és dokumentumok, fotók formájában kaptam. A visszaemlékezések örömet okoztak a mesélőknek. A korabeli újságokból számtalan részletet összegyűjtöttem a Barla család tagjainak életéről, de a történet akkor tágult ki, amikor megtaláltam dr. Kovács András 1965-ös doktori disszertációját, ami ekkor a pécsiek körében még ismeretlen volt. Ennek segítségével ágyazódott bele számomra a Barla család története, és magának a szőlőterületnek a története a pécsi egyházi és világi évszázadoknak a folyamatába.

A Daróczy-villa körüli időutazás folytatja a megkezdett témát, ami azáltal kapcsolódik a Barla területhez, hogy mint szőlőbirtokosok, ők és birtokos elődeik is azon a kettő úton közlekedtek, melyeknek a Daróczy-villa mellett van a közös torkolatuk, és amely utak története szerves része volt a bálícsiak, aranyhegyiek, deindoliak és a Csurgón lakók életének. Daróczy kanonok mára már titokzatosnak tűnő villája kapcsán izgalmas témák gyűltek össze, gazdagítva velük azt a tudást, amit érdemes megtartani a jövő számára.

KULCSSZAVAK: Barla és Eger család, Barla-villa, Aranyhegyi dűlő és út, Donátus, dr. Kovács András, szőlőhegy, Daróczy Zsigmond kanonok, Krajcár út, római sírűreg

Centuries on the Vineyard. An emotionally driven micro local history collection

SUMMARY: I wrote the story of a vineyard in Donátus (Kiskeindol) and the Barla family that owned it for 90 years, but the writing is also about the decades before and after them. Its title perfectly reflects reality: an emotionally motivated micro local history collection, a description of the course of centuries on the vineyard. The spring of 2020 gave me the opportunity to visit my neighbours, old acquaintances of my neighbours, and to add to our family's almost 40-year-old local history everything I heard and received in the form of documents and photos. The reminiscences brought joy to the storytellers. I collected countless details about the lives of the Barla family mem-

* Lektorálta: Dr. Kurucz Réka PhD.

bers from newspapers of the time, but the story expanded when I found Dr András Kovács's doctoral dissertation written in 1965, which then was still unknown among the people of Pécs. With this help, the history of the Barla family and the history of the vineyard itself got embedded in the course of the ecclesiastical and secular centuries of Pécs for me. The time travel around the Daróczy villa continues the theme started. It is related to the Barla territory in that, as vineyard owners, they and their landowner predecessors also travelled on the two roads that have a common mouth next to the Daróczy villa, and the history of which roads had an integral part in the lives of the people of Bálics, Aranyhegy, Deindol and Csurgó. Exciting topics have gathered regarding the now seemingly mysterious villa of Canon Daróczy, enriching the knowledge that is worth preserving for the future.

KEYWORDS: Barla and Eger family, Barla-villa, Aranyhegy parcel and road, Donátus, Dr András Kovács, vineyard, Zsigmond Daróczy canon, Krajcár road, Roman cist

Bevezetés

1997 decemberében megváltozott a hazafelé tartó utunk iránya, és a Bálics-Donátus kereszteződésben az Angster József utca iránya helyett a templom felé kanyarodtunk. A donátusi évtizedeink első szakaszát még a csendesebb, nyugodtabb, hagyományosabb szőlőhegyi környezetben éltük. Szőlőtőkés és lugasos kertek vették körül a házunkat, és akármerre néztünk, mindegyikben időszedő emberek szőlőművelő mindennapjainak tanúi lettünk. Mára az évtizedek képkockái megértek arra, hogy összegyűlve visszaemlékezésé formáljam őket és kiegészítsem az évszázados előzményekkel.

Ajánlom ezt a gyűjteményt mindazoknak, akik érdeklődnek a donátusi szőlőhegy kisebb és nagyobb egységeinek története iránt, azoknak, akiket érdekel, miből alakult át mai formájára ez a vidék.

Az Aranyhegyi dűlő, avagy a cseresznyefa utcája

Lassan minden megváltozik itt fönt, eltűnnek a régmúlt nyomai, csak a szőlőhegyi kápolna áll az elmúlt évszázadok tanújaként az Aranyhegy, Kisdeindol és Csurgó csomópontjában. A környéket úgy hívják, hogy Donátus.¹ De mit is látott ez a kedves kis kápolna a múlt évezred utolsó évszázadának 80-as éveitől? A Pécshez szorosan kapcsolódó szőlőhegy és Pécs bizonyos fontos és elfeledett epizódjait. Sok minden történt itt a közvetlen környezetében. Előtte terül el egy lankásan emelkedő birtok, ma már magas fenyők és épített fal zárja el a látványt. A múlt évezredben azonban gyümölcsös kert volt és szőlő – amerre szem ellátott. Az út túloldalán, a kertben szőlőhegyi villa állt, bejárati ajtaja épp szemben volt a kápolnáéval. A kápolna is szőlőhegyi préháznak épült hajdanán 5×6 m-es alapterülettel, később karcsú fatornyot kapott². Azokban az időkben itt még alig élt egy-két lakó, mára benépesült a környék. Korábban szinte csak a birtokok vincellérjei töltötték itt az éjszakát, ma már közlekedéstől hangos a

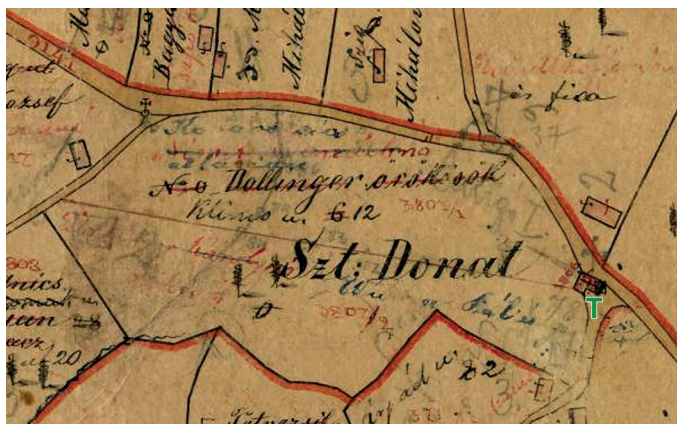
¹ GYENIZSE 2010a, 52; GYENIZSE 2010b, 177.

² Dunántúl, 1943. október 27. 5; KOVÁCS 1965, 445.

vidék. Csak a harangszó maradt meg a régi hangok közül, de ez is az új harangé. A kis kápolnában évente négy misét tartottak. Kinőtte a lakosság, 1938-ban lebontották, újat építettek. (1. kép) A kápolnától nem messze, ahol elindult lefelé a Csurgó, egy kőkereszt állt. A helyiek azt mesélték, hogy mikor az asszonyok hordták fel lentről Ürög felől a termékeiket a piacra, a keresztnél mindig megálltak, megjegyezték, hogy „na, beértünk Pécsre”. Ez a kereszt sajnos elkopott, nem is oly rég elvitték innen, a helye pedig üres maradt. Ha régi szerepét nézzük, bizony itt kellene állnia. Sok gondolat kavarg bennem ezzel kapcsolatban. Valóban itt van az utolsó csurgói telek, a templom nyugati falai még azon állnak. Az 1865-ös kataszteri térképen mindez jól látszik, a kert helyrajzi száma és a tulajdonos neve pedig megegyezik az 1884-es szőlőbirtokosi névjegyzékben a Csurgóhoz tartozó első terület adataival. (2. és 3. kép) A pécsiek Csurgónak nevezték a hegyet, az ürögiek Ürögi-hegynek. Per lett belőle a város és a káptalan között az 1780-as években, és hosszú, negyvenegy évi pereskedés után a város nyert. Elvette az ürögiek földjeit, és szétosztotta a polgárai között.³ Az ürögiek viszont továbbra is magukénak vallották legalább gondolatban a hegyet, ráadásul Magyarürög csak 1954 óta tartozik Pécshez. Ezért maradhatott meg az, hogy a régi pécsi határnál rendszeresen elhangzott, hogy „na, beértünk Pécsre”.

1. kép: A régi donátusi kápolna (A). Távolban a mai kápolna az 1960-as évek elején, tőle balra a gyümölcsfás kert a villa körül, előtérben a mai Aranyhegyi dülő szőlői, jobb oldalon útszéli kereszt (B). Útszéli kereszt a Kisdeindoli út, a Donátusi út és az Aranyhegyi dülő torkolatánál az 1960-as évek elején (C). (Forrás: KOVÁCS 1964–65, 446, 448, 429.)

2. kép: A 3807-es helyrajzi számú szőlő a Csurgó területén, keleti határán a Donátusi templom az 1865-ös kataszteri térképen (zöld T betűvel jelölve). (Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (19. század). Forrás: <https://maps.arcanum.com>)

³ KOVÁCS 1964–65, 164.

Csurgó					
Fsz.	Hrsz.	A tulajdonos neve	O.	Ter.nagys. H.	13-51
3807/1		Németh Benedekné	3	1	371
3807/2		Dollinger örökösök	3	1	371

3. kép: Az 1884-es szőlőbirtokosi névjegyzék első csurgói adatai. (Forrás: Jeszenszky Kálmán: Szőlőtulajdonosok névjegyzéke. Pécs, 1884. Idézi: KOVÁCS 1964–65, 538.)

Nagyon szeretem a helyet, ahol élünk, kíváncsi lettem a múltjára, s a kutatás sok örömet adott. Aranyhegyi dűlőnek nevezik az utcánkat, helyén 1980-ban még szőlőtőkék álltak. A korábbi évtizedekben ezt a nevet a város felől kanyargó főút és az abból az aranyhegyi részen elágazó egyéb dűlők birtokolták sorszámozott formában. A területet Barla-szőlőként ismerték az emberek, a helyén ma 12 családi ház áll. Az eredeti birtokon aranyérmes borokat termelő Barla Benő Zsigmond 1995-ben halt meg. Örököse eladta a még megmaradt utolsó telkeket és a gazdag múlttal rendelkező szép szőlőhegyi villát. Az épület 2000 körül lebontásra került. A lombfűrészcsészés díszű veranda menthető zöld deszkáit elkértem, azóta a mi házunk tornácának kerítéséként élnek tovább, és őrzik az emléket annak, hogy valaha itt állt ezen a területen a Barla-villa.

De hogy is volt azelőtt, mielőtt itt utca nyílt volna?

Van egy újsághír 1903-ból, ami tudatja, hogy Barla Benjámint Benő feleségül vette a nagykanizsai Eger Etelkát.⁴ És van egy újsághír 1905-ből, hogy Barla Benőné sz. Eger Etelka megvásárolta a pécsi 2580. és 3147. sz. bet. felvett szőlőt és pincét özvegy Heindlhoffer Józsefnétől és fiától, Heindlhoffer Józseftől.⁵ Nem volt egyértelmű, hogy ez a két szám pontosan mely területet fedi, az 1865-ös kataszteri térképen nem ezek szerepeltek, az 1917-es térképen pedig egy harmadik változat. (4. kép) Heindlhoffer József nevét kellett segítségül hívnom, ami elvezetett egy doktori disszertációhoz, azon belül pedig a pécsi szőlőbirtokosok 1884. évi névjegyzékéhez. Az már a kataszteri térképen is látszott, hogy egy bizonyos területen halványan feltűnik Heindlhoffer neve, de valószínűleg akkor még Zoffcsák Imre csizmadiamester volt annak a tulajdonosa. Ez az 1884-es névjegyzék volt az, ami egyértelműsítette, hogy Zoffcsák Imre korábbi szőlője ekkorra Heindlhofferé lett (5. kép), majd más úton az is kiderült, hogy Heindlhoffer József Zoffcsák Imre lányát vette feleségül, tehát családban maradt.

A következő évtizedben bővítették területüket, megvásárolták a dél felől csatlakozó Marton-Ribics-féle szőlőt is, erre már az 1899-es birtokosi névjegyzék adott választ. (6. kép) Így állt össze az a több mint 3 holdnyi birtok, ami később Barla-szőlő néven vált ismertté. Állt rajta két épület, a templommal szemben lévő pince vagy villa, és fent, majdnem a legtávolabbi ponton egy vincellérház. Ez utóbbi még ma is áll, sőt használatban is van, egy homburgi mester készítette a tetőcserepét 1806-ban. A vincellérházhoz két dűlő is vezetett. Az eredeti már az 1865-ös térképen is jól látszik, a ma Kisdeindoli útnak nevezett szakaszról indul, és mind a mai napig szolgalmi útként funkcionál. (7. kép) A vincellérházhoz akkoriban nyélként csatlakozott, de a Kisdeindoli útról induló szakaszánál nem volt soha közvetlen kapcsolata se a Heindlhoffer, se a Barla területtel. Tulajdonosa viszont egész biztosan Barla Benőné volt 1933-ig. (8. kép)

⁴ Pécsi Közlöny, 1903. június 4. 7.

⁵ Pécsi Közlöny, 1905. április 30. 7.

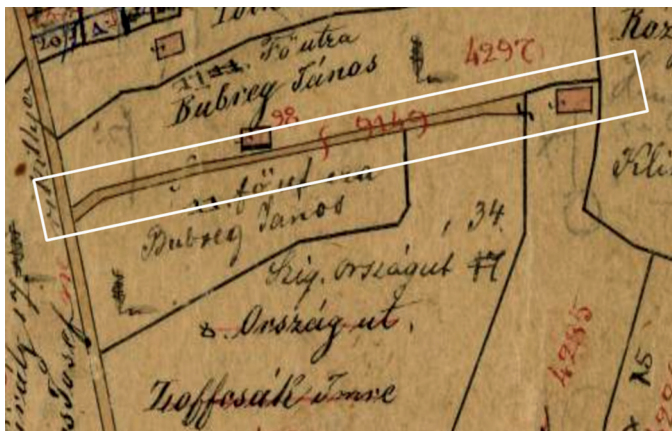
4. kép: Zoffcsák Imre területe 4284-es helyrajzi számmal 1865-ben (A) és az 1916-17-es térképen megváltozott helyrajzi számokkal (B). (A: Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (19. század). Forrás: <https://maps.arcanum.com>; B: Forrás: Hungaricana – Közgyűjteményi portál [Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Inv. G I h 490/18 alapján])

4283	Mihálovics József	3	-	1262	
4284	Heindlhoffer József	3	2	32	
735	4285	Ribics János	3	1	826

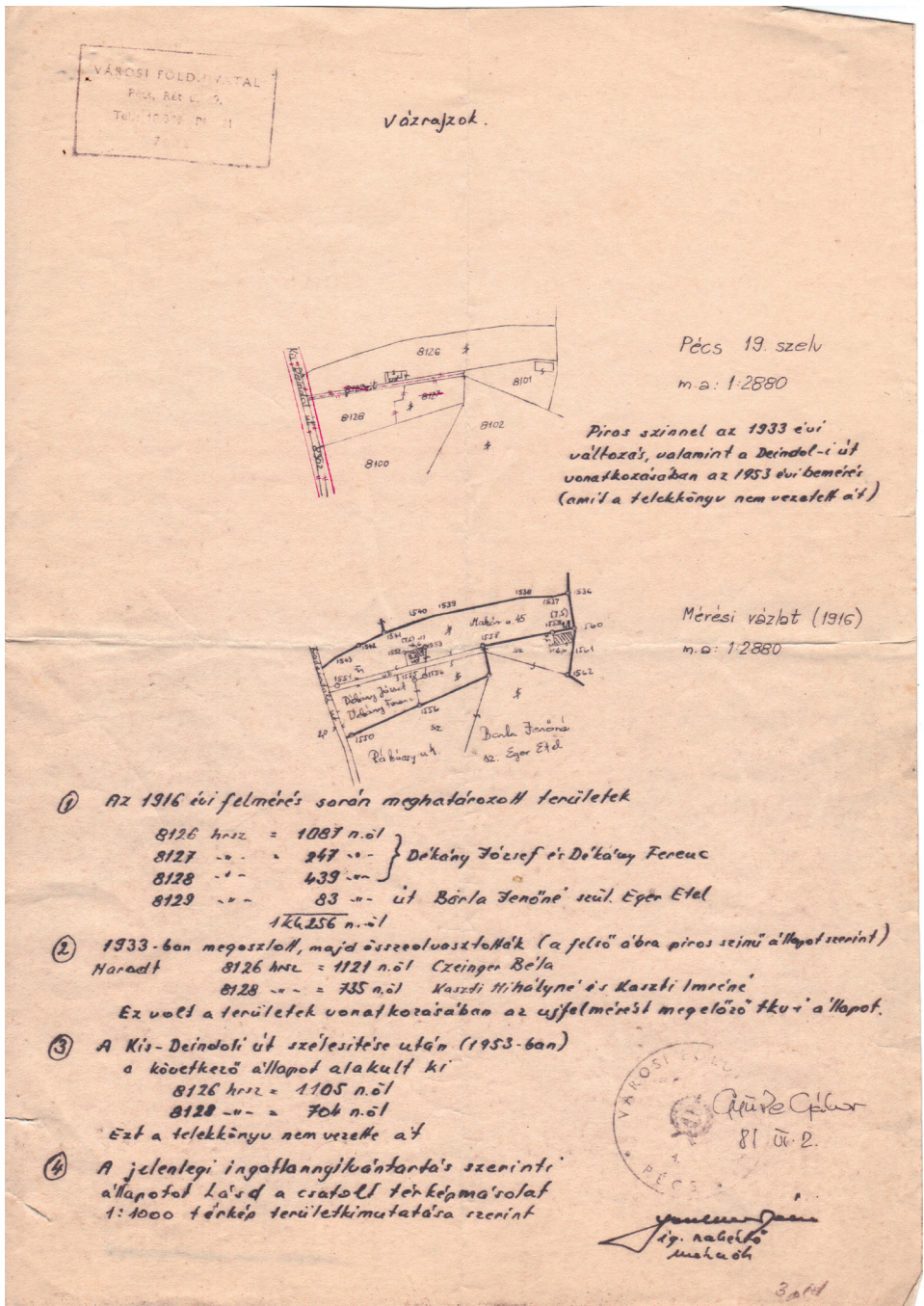
5. kép: Az 1884-es szőlőbirtokosi névjegyzékben már Heindlhoffer József neve szerepel Zoffcsák Imre helyett. (Forrás: Jeszenszky Kálmán: Szőlőtulajdonosok névjegyzéke. Pécs, 1884. Idézi: KOVÁCS 1965, 553.)

45	Heindlhoffer J.-né és fia	4284	2	32
46	" " " "	4285	1	826
47	Weingärtner Károlyné	4286		1501

6. kép: 15 évvel később, az 1899-es szőlőbirtokosi névjegyzék egyértelműsíti, hogy ekkorra a Heindlhoffer család kezébe került a szomszédos, korábbi Ribics birtok is. (Forrás: Pécs Szabad Királyi Város szőlőbirtokosainak névjegyzéke a dülők, helyrajzi számok és terület szerint. Pécs, 1899, 43.)

7. kép: A vincellérház és a nyugat felől a Kisdeindoli útról odavezető dűlő az 1865-ös térképen. (Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (19. század). Forrás: <https://maps.arcanum.com>)

8. kép: Az 1916-os és az 1933-as évi vázrajz az adatokkal. Látható, hogy Barla Benőné tulajdona volt a dűlő, de a két mellette fekvő terület nem. (Forrás: Városi Földhivatali vázrajzok a szolgálmi útról – Lévainé Fellner Éva tulajdona)

9. kép: A Barla területen lévő dűlőt az 1980-as évek elején, ami egyenesen a vincellérházhoz vezetett. Vele párhuzamosan már megvolt a mai Aranyhegyi dűlő is, még nem ezzel a névvel. (Forrás: A fénykép Lóki Zoltánné Bencze Éva tulajdona – 1983)

10. kép: Kisdaindol, Aranyhegy, Csurgó és Bálics az 1916–17-es kataszteri térképen. (Forrás: Hungaricana – Közgyűjteményi portál [Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Inv. G I h 490/18 alapján])

A másik dűlőt már a saját területükön alakították ki, mégpedig a korábbi két külön szőlőterület közös határánál, nagyjából 3 méter szélességben. (9. kép) Ezen is egyenes szakaszon lehetett feljutni a vincellérházhoz. Nyoma sem volt ekkor még a mai Aranyhegyi dűlőnek. Ezzel a névvel abban az időben a Csoronika végénél kezdődő szakaszt illették, a mai Zurna dűlőtől nem egészen a templomig, s onnan a Kiseindol dűlővel folytatódott a szakasz. Voltaképpen ahol akkoriban indult a Fekete dűlőtől kezdődően az út, a templom felé haladva az út jobb oldalán Bálics szőlői kerültek el egészen az Apácák szőlőjéig, a Lepke dűlő keresztjéig, és onnan tovább a Kiseindol-hegyhát dűlő jobb oldalán. A Fekete dűlő fölötti Gólya dűlőtől kezdve, vagyis az előbbi út bal oldalán viszont Aranyhegy területei vannak, a Lepke dűlőnél tovább egyenesen a templom előtti Fácán dűlőig, és a Fácán dűlőnek ebből az irányból nézve a bal oldalán. A Lepke dűlői keresztnél van egy szögben induló terület Bálics és Aranyhegy között, ez a templom felé menet az út jobb oldala, és ezt már a Lepke dűlőtől kezdve Kiseindolnak nevezik, ez terpeszkedik tovább a hegy irányába, és a Sas dűlőig. A Barla-szőlő ehhez a Kiseindolhoz tartozott. Szemben vele viszont a templom területére, a Fácán dűlő jobb oldala és ami csurog lefelé, az már mind a Csurgó. (10. kép)

Ezek a tájak az 1800-as években nagy népszerűségnek örvendtek a pécsiek körében. Gyönyörű szőlős és gyümölcsösök nyúltak el a hegyen, még szebb nyári lakokkal, présházakkal és villákkal. A villák ékei a verandák voltak pazar lombfűrész díszítéssel. Nem csak a pécsi tüke polgárság töltötte idejét saját szőlőkertjében, nagy területeket birtokoltak erre felé az egyház tagjai is. A ferences rend pécsi zárdájának 10 holdnyi szőlője volt az Aranyhegy dűlőben, ezt a rendfőnök Páter Eger Zsigmond apránként vette meg rendje számára, és 34 éven át szakszerűen és nagy örömmel kezelte egészen a szőlő 1912-es eladásáig.⁶ Ötven éves papi jubileumáról így tudósít az újság: „1873-ban jött Pécsre s azóta állandóan mint a szigeti külvárosi plébánia adminisztrátora, működött hívei javára azzal a tudással, melyet nem könnyből lehet megszerezni, hanem amely az imádság adománya. Itt érte az a megtiszteltetés, hogy rendtársainak bizalma 1884-ben rendtartományi főnökké választotta s e nagy terhekkel járó méltóságot három éven át viselte. A szigeti külvárosi katolikus hívek osztatlan szeretete kísérte munkájában s hogy Szent Ferenc harmadik rendje városunkban oly nagyszámú követőre talált, az szintén az ő érdeme. Nem vitt jelentékeny szerepet a társadalomban, élete a cellában telt le, melynek csendes magányát a keresztfa díszíti legszebben.”⁷

Eger Zsigmond Lajos 1838-ban Nagykanizsán született és 1918-ban Pécsen halt meg. Nagy öröme volt a szép szőlő, mely a pécsi szőlőhegynek szinte a legszebb díszét képezte és a zárdá részére tetemes hasznot hozott. Testvére, Eger Ignác cipész, a nagykanizsai ipartársulat tekintélyes tagja, köztisztelőben álló iparos utolsó éveit Pécsen töltötte. Még megérte, hogy Etelka lánya férjhez ment, 1904-ben azonban meghalt. Két örököse volt, fia Zsigmond – postamester, a budapesti Nyugati pályaudvar melletti posta igazgatója, és lánya, Etelka. Ekkor adódott úgy, hogy eladóvá vált egy gyönyörű nagy terület a ferences birtokok közelében, és miután a rendfőnök Zsigmond itt a hegyen jól ismerte a körülményeket, hozzásegítette unokahúgát e szerencsés adásvételhez. Ezzel vette kezdetét az a munka és életvitel, aminek eredményeként 'A Barla' – ez egy fogalom lett a hegyen és a városban is. A hírnevet a postatisztviselő Barla Benő alapozta meg, de egyik fia az ő nyomdokain haladva életben tartotta.

⁶ KOVÁCS 1964–65, 369–370.

⁷ Dunántúl, 1911. július 28. 3.

Barla Benjámin Benő Nagykanizsán született 1865-ben Posch Benjámin néven. 1903-ban kérte családi nevének Barlára változtatását.⁸ Nincs jelentősége talán annak, hogy mi alapján választotta az új vezetéknevet, de két gondolatom van ezzel kapcsolatban. A Veszprémi püspökség birtokai közt volt felsorolva 1529-ben egy Barla nevű hely, Egerszeg, Csáford, Szentgrót mellett. Elképzelhető, hogy a családnak volt kötődése ehhez a helyhez. De van még egy lehetőség. Évekig élt és dolgozott Pécsen Posch Benőként. 1899-ben volt szó arról, hogy az állam posta- és távirida házat épít, és ehhez a Nepomuk u. 8. sz. alatt lévő Barla és Verbay tulajdonát képező telket javasolta a Tanács.⁹ Lehet, hogy mint postatisztviselő valamilyen módon itt találkozott ezzel a névvel.

Szép nekrológ¹⁰ olvasható róla 1937-ben:

„1883-ban kitűnő eredménnyel érettségizett a nagykanizsai kegyes rendi főgimnáziumban. Még ez évben a m. kir. postához került gyakornoknak. 1884-ben kinevezték postatisztnek s ebben a minőségben már egész fiatalon a Nagykanizsán megnyílt posta- és távirida segédtszti tanfolyamnak hosszú ideig szakelőadója volt. A tanfolyamokon kifejtett sikeres működéséért a kereskedelmi miniszter részéről is kitüntető elismerésben részesült. 1898-ban Nagykanizsáról Pécsre helyezték át. 1924-ben negyven évi szolgálat után mint számvevőségi főtanácsos hűséges szolgálatainak magas elismerése mellett nyugalomba vonult. Közel 40 éves pécsi tartózkodása alatt nemcsak mint a Belvárosi Katolikus Körnek és Mecsek Egyesületnek köztiszteletben és megbecsülésben álló tagját, hanem a mindenkor szociálisan gondolkozó és érző embert ismerték meg városunkban, aki szerető szívű istápolója volt a hozzáforduló szegényeknek.” Mint postamester, Nagykanizsán együtt dolgozhatott Eger Zsigmond postamesterrel, innen eredhet a két család szorosabb kapcsolata. Egy időben vasúti postamesterként dolgozott, mozgópostásként Fiuméba járt.

A nekrológ folytatása ír aztán arról, ami a Barla-szőlő századeleji hírnevét bizonyítja.

„Mint kiváló szőlősgazda sokszor mutatta be mintagazdaságát a hozzá irányított külföldi vendégeinknek s mint a szőlő és borászat terén képzett szakember nem egyszer állt rendelkezésre szaktanácsaival a hivatalos hatóságoknak is.”

Feleségével három gyermeket neveltek. László 1905-ben, Benő Zsigmond 1907-ben, Etelka 1909-ben született. A Kórház téri, Rákóczi úti lakásban laktak életvitelszerűen, és élénk társadalmi életet is éltek. Egy fotó azt bizonyítja, hogy Barla Benő tagja volt a Pécsi postások dalárdájának, de ezen a képen a férfiak között egy hölgy is jelen van, mégpedig nagy valószínűséggel Eger Etelka.¹¹ A Belvárosi Katolikus Körnek szintén oszlopos tagjai. Aktív szerepet vállaltak minden jótékonykodási lehetőségben. A Donátus kápolna újjáépítéséhez jelentős összeggel járultak hozzá, a szomszédban lévő villájuk a társadalmi élet rendszeres helyszíne volt, ahol az egyházi elit is gyakran megfordult. Barla Benő 1905-től volt tagja a Mecsek Egyesületnek, de úgyszintén tagja volt az ifjabb Benő is. S rajtuk kívül a családban elsőként Péter Eger Zsigmond fizette a tagdíjat, a legelső, 1892-es egyesületi évkönyv tagnévsorában már jelen van.¹² Érdekes részletet vettem észre. 1912 volt az utolsó év, amikor az ő nevét olvastam, ő ekkor már nyugalomba vonult, és ebben az évben lett eladva a barátok szőlője is. A tagnévsorban

⁸ Pécsi Napló, 1903. március 13. 4.

⁹ Pécsi Figyelő, 1899. október 05. 2.

¹⁰ Pécsi Napló, 1937. február 28. 8.

¹¹ Pécsi Postások Dalárdája (Postamúzeum, Inv. POM_D24.2_2011.2.1)

¹² *KISS* 1893, 15 (Eger Zsigmond); *KISS* 1906, 107 (Barla Benő); *KISS* 1913, 177 (Eger Zsigmond).

viszont van folytonosság, hiszen innentől a Ferencrendiek zárdája szerepel.¹³ Ettől az évtől tán felváltotta a szőlővel való munkát a túrázás mint a fizikai erőnlét elősegítője, ha nem volt az eladotton kívül másik szőlőbirtoka a rendnek.

A család számára a társadalmi életen kívül ott volt a szőlő is mint feladat. A Barlaszőlőben végzett aktív munkát újsághirdetések garmadája igazolja.¹⁴

Mindeközben gyerekeik cseperedtek. Laci a jezsuita Pius gimnáziumban tanult, Benő a cisztereknek, Etelka a Felső kereskedelmiben. Mindegyikőjük sportolt. Laci futó, rúdugró és teniszező volt, úszott, vízilabdázott. Benő diszkoszvető, sífutó, siugró volt. Etelka műkorcsolyázott. Laci jogot végzett, államtudományi doktor lett, Benő szobrász, kőfaragó, Etelka varrónő. Laci végül a filmiparban dolgozott, Benő sírkövesként és „ipari szobrászként”, Etelka divatvarrónőként. Táncestélyek rendszeres résztvevői voltak.¹⁵

Egyesével, kicsit részletesebben mindez így néz ki:

Etelkát Mucinak szólították. Divatvarrónőként fogalom volt a városban ugyanúgy, mint a Benczenleitner Panni. Nyolc-tíz falusi asszonynak varrt rendszeresen városi ruhákat. Jó ízlése volt. Nem ment férjhez, belesimult fivére mellett a háziasszonyi életbe.

Laci élete különösen kacifántos volt. Egyetemi éve alatt a mozgalmi életben tevékenykedett, a DEFHE (Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) ifjúsági elnöke volt, majd a MEFHOSZ (Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége) országos alelnöke, végül szövetségi igazgatója. Háromévi elnöksége alatt a diákszociális intézmények egész sorát valósította meg.¹⁶ Az ifjúsági mozgalmakban való tevékenysége összehozta és szorosabbra fűzte a kapcsolatait Mester Miklóssal, aki a SZEFE (Szekely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) elnökeként tevékenykedett. Mester Miklós aztán egyre inkább a filmben látta a politikai céljainak megfelelő propaganda lehetőségét, és az egyik legjobb és lelelkesebb barátjával megalapította 1938-ban a Mester Film Kft.-t. Ez a barát dr. Barla László volt, aki ekkor már a Hunnia Filmgyár kölcsönosztályának volt a vezetője, harmadik társuként pedig Szalontai Kis Miklóst választották. Diákvezetők közül tehát filmgyártók és forgalmazók lettek. A Mester Film volt az ország első „nem zsidó” filmvállalata, és néhány év leforgása alatt az egyik „legnagyobb és legszebb eredményeket elért filmgyártó vállalat”á nőtt ki magát.¹⁷ Nagy színészekkel dolgoztak együtt – mint Szilassy László, Jávor Pál, Uray Tivadar, Bilicsi Tivadar, Páger Antal, Goll Bea, Csontos Gyula, Szelezcky Zita és Lukács Margit.

Mire 1940-ben a II. Lillafüredi Nemzeti Filmhét rendezőbizottságának tagja lett Laci, addigra már legalább négy nagy sikerű film megalkotói voltak¹⁸. Az Uz Bencével kezdték (1938), majd jött a Szegény gazdagok (1938), és a Semmelweis (1939), aminek 80 évvel később készített változata szintén nagy sikert aratott nemrég a mozikban. Ennek az első Semmelweis filmnek az előkészületeiről így írt az újság:

¹³ KISS 1914, 191.

¹⁴ Pécsi Napló, 1937. március 28. 5.

¹⁵ Dunántúl, 1929. február 12. 8.

¹⁶ Magyar Film – Filmkamarai és moziégyesületi szaklap, 1939. november 18. 8.

¹⁷ SOMLAI 2012, 120.

¹⁸ Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap, 1939. június 07. 2.

„Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk: most végre készül az első igazán nagy nemzeti film. Akik csinálják, illetve akik megteremtették gyártásának anyagi és erkölcsi alapjait, ifjabb korukban diákvezérek voltak. Az újabb idők két diákvezére, aki abban látta a 'virtust', hogy a csonka ország hősi életküzdelmeiben vergődő diákság a munkára szervezkedik, a tanulásra – s a diákoknak is legyenek szociális intézményeik... A diákvezetők közül lett filmgyártók társaságának, a Mester-film kft.-nek juthatott csak eszébe, hogy filmet csináljon Semmelweis életéből. Merész elhatározás volt. A gondolat értékét csak növeli az a tény, hogy eredetileg a német filmgyártás akarta feldolgozni ezt a témát, de aztán mégis úgy döntöttek, hogy inkább Koch Róbertnek, a modern bakteriológia megteremtőjének, a tuberkolózis-bacillus felfedezőjének életét viszik vászonra. (Amikor évekkel ezelőtt a pécsi egyetemen a római jogot magolta, gondolt-e arra, hogy az első magyar világfilm felvételeinek legfelsőbb irányítója lesz?).”¹⁹

Bemutatása után pedig többek közt ezt írták: „Nagy, bármely külföldivel szemben is versenyképes filmet készített a Mester Film az anyák orvosának életéről”. A filmben olyan színészek játszottak mint Uray Tivadar, „aki még soha olyan nagyot nem produkált, mint Semmelweis szerepében. Mellette a szereplők között egész sereg kiválóbbnál kiválóbb művész nevét olvassuk, mindegyik büszkesége a magyar színjátszásnak: Somlay Artúr, Vértes Lajos, Gózon Gyula, Simor Erzs, Árpád Margit, Mihályffy Béla stb.”²⁰

Ezt a filmet követte aztán még a teljesség igénye nélkül a Dankó Pista, Egy csók és más semmi, András, Haláltánc, Makacs Kata, Majális.²¹ Az András a következő véleményt kapta: „Erkölcstelen teljesen kifogástalan nemes magyar film. A külső felvételeket egy magyar tanyán vették fel. Azokat a béreseket, akiknek a mezei munkától éppen ráérő idejük volt, „filmszínésznek” szerződtették. A film a magyar falusi élet valódi arcúlatát mutatja minden mesterkélt kulisszahangulattól mentesen.” A főszereplők szintén a magyar színészgárda eminensei: Páger Antal, Bordy Bella, Csontos Gyula, Tímár József és Hidvéghy Valéria.²²

Nekünk, pécsieknek azonban van egy nagy veszteségünk is. Beharangozták, tárgyalásokat folytattak, de a film valószínűleg nem készült el. Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal felkérésére Pécsről nagyszabású hangosfilm készült volna 1940-ben, ezt pontosan idézem a cikkből: „A nagyszabású, mintegy 5-700 méterre tervezett hangosfilm Pécs idegenforgalmi propagálását szolgálná és éppen ezért felölelné idegenforgalmi jelentőség szempontjából minden értékes részletét a városnak, továbbá annak történeti múltját, magasan álló kultúráját, szociálpolitikai intézményeit, természeti és tájszépségeit stb.”²³ A filmet német és francia nyelvre is szinkronizálták volna. Dr. Esztergár Lajos polgármester a tervet megértéssel és örömmel fogadta. A filmnek nincs híre, a Nemzeti Filmarchívum sem tud róla sajnos. Pedig valami mégis készült, az Apolló moziban vetítették a főműsor előtt, a Székesegyház, a Sétatér benne volt, a fő attrakció pedig Röck Marika színésznő volt, amint pózol a sétatéri vízlépcsőnél. Ha ez lett a nagyszabású tervezett filmből, akkor mégis elkészült, csak az előzetes híradások alapján nem híradó rövidegű filmre gondol az ember.

A Barla-villában ilyen filmfelvételek forgatása környékén alkalmanként megjelent Mester Miklós, a színészek, Röck Marika, és Páger Antal is biztosan. Röck Marika euró-

¹⁹ Esti Újság, 1939. november 25. 5.

²⁰ Pécsi Napló, 1940. január 21. 6.

²¹ <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/barla-laszlo>

²² Függelenség, 1941. április 15. 6.

²³ Pécsi Napló, 1940. augusztus 04. 4; Városok Lapja, 1940. augusztus 15. 199.

pai híró filmszínész volt, egy időben a Littke és Hamerli gyerekekkel egy társaságot alkottak. Nem tartozik szorosan ide a Donátushoz, mégis érdemes megemlíteni, hogy nagy sikerrel játszották a pécsi színházban a Lívia c. operettet, aminek Röck Marika volt a címszereplője, a zeneszerzője pedig dr. Karl Lajos, a régi híres Király utcai dr. Karl könyvesbolt vezetője. Karl Lajos szintén több szalon kapcsolódott Barláékhoz. Azon kívül, hogy egy társaságba tartoztak, az ő szerzeményei nyerték el a lehetőséget, hogy a Mester-Film Balkezes angyal c. filmvígjátékának betétszámaivá legyenek.²⁴

Híres találkahely volt ez a villa, ide jártak az intellektuális emberek. Mester Miklós eladta filmgyári tulajdonrészét, mikor országgyűlési képviselő lett, de nem fordított háttal a filmügynek. Míg ő Pest környékén volt a MÉP országgyűlési képviselője, addig Imrédy Béla Pécssett. A következő évek során ugyan különböző irányt vett Mester Miklós és Imrédy gondolkodása, de talán ennek a kapcsolódásnak köszönhető, hogy 1939. május 14-én ezt írta a Dunántúl:

„Negyedhét óraker vitéz Imrédy Béla és kísérete a Donátus kápolnához hajtatott, amely előtt a környék gazdálkodóinak nagy tömege hosszan tartó éljenzéssel fogadta a MÉP pécsi listavezetőjét, akinek kedves szavak kíséretében Wilhelm Margit hatalmas virágcsokrot nyújtott át, majd a kis Krisztián Zsuzsika szavalta el Feleki Sándor „Újra miénk” című költeményét s utána virágcsokrot nyújtott át vitéz Imrédy Bélának. Ezután Gabelics József ácsmester, szőlőbirtokos köszöntötte Imrédy Bélát a környékbeli szőlő-birtokosok nevében. Vitéz Imrédy Béla meleg szavakkal köszönte meg a lelkes fogadtatást s a dolgozók támogatását kérte ahhoz a munkához, amely a kisemberek életszínvonalának felemelését célozza. Ezután vitéz Imrédy Béla különböző panaszokat hallgatott meg, majd a leghatározottabban kijelentette, hogy kormányprogram a kétkezi munkások sorsának megjavítása. Bizalmat és türelmet kért, majd lelkes éljenzés közepette jelentette ki, hogy erre a munkára szánta egész életét. Ezután Balatonyi Mária tanítónő mondott nagy tetszéssel fogadott köszöntőt s kérte, hogy a hegylakók részére napközi otthont állítsanak fel.”²⁵

Pár év múlva eljött az az idő, amikor visszajára fordult Laciék filmiparban betöltött szerepe. Az Őrségváltás c. filmjük és a Katyni erdőben c. forgalmazott film miatt a szovjet időben letartóztatták őket, Lacit halálra ítélték, a családját meghurcolták, őt magát hetekre bevitték a rendőrségre. Egy 13 perces német tudományos dokumentumfilmről van szó, ami a lengyel tiszték lemészárlásáról szól. A film forgalmazását a német követség nyomására és utasítására kénytelenek voltak vállalni, zsarolással kényszerítették őket, kötelezően vetíteni kellett a magyarországi mozikban. Ennek következtében pedig a szovjetek a rájuk nézve terhelő anyag miatt mindenkit háborús bűnösnek kiáltottak ki, aki bármifajta szerepet játszott a propagandafilmmel kapcsolatban. Lacit 1945 júniusában már kihallgatta a rendőrség, majd őrizetbe került. Július közepén a rendőrség átadta az ügyet a Budapesti Népügyészség elnökének, a vádirat pedig július végére benyújtásra került a Budapesti Népbíróságnak. Az ügy végül lehet, hogy Pécsre került, és sikerült pontot tenni a végére, mert Laci ebben az időben már Pécssett élt újra.²⁶

Fiútestvére, Barla Benő Zsigmond – hol Béni, hol Zsigmond – egy más típusú személyiség volt. Másfajta művészlélek. Szobrászművész. Az Országos Magyar Királyi Ipar-

²⁴ Dunántúl, 1940. december 15. 10.

²⁵ Dunántúl, 1939. május 14. 2.

²⁶ KÁSA 2019, 315–338.

művészeti Tanodában tanult, ennek a jogutódja a mai Moholy-Nagy Művészeti Egyetem.²⁷ Tanulmányai után a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának tagjaként kiállításokon is részt vett többek közt a Nemzeti Szalonban, és a Vigadóban is.²⁸ Csak néhány nevet sorolok fel ebből a társaságból: Gábor Jenő, Gosztonyi Gyula, Egry József, Martyn Ferenc, Gebauer Ernő, Sikorszki Zsolnay Júlia, Rác Jenő.

1939-ben külön újságcikk szól róla:

„A nemzeti önállósítási alap most egy tehetséges pécsi fiatalembert, Barla B. Zsigmond szobrászművészt juttatta olyan összegű kölcsönhöz, amely lehetővé teszi számára, hogy a Szigeti-országút 143. sz. alatt egy ipari szobrász műhelyt, továbbá műkő és cementárú üzemet létesítsen. Barla B. Zsigmond szobrász neve nem ismeretlen a pécsi közönség előtt. A pécsi képzőművészek kiállításán már többször előnyösen szerepelt. Művészetét most ipari térre helyezi át és máris több ipari alkotás, így a megyei székház kapubejáratának kariatidái igazolják rátermettségét. Sajnos a mai építőtechnika csak a gazdaságos megoldásra törekszik és a szobrásznak kevés munkája akad a minden ornamentikát nélkülöző idegen stílusú új épületeken. Barla B. Zsigmond azért mégis bizalommal tekint vállalkozása elé, mert kiveheti részét az építkezésekből műkölépcsők, cementlapok, betoncsövek stb. szállításával, melyek gyártására, hála az Önállósítási Alap jótékony közbelépésének, berendezkedhetett. Szobrász műhelye pedig lehetővé teszi, hogy hősi emlékművek, vallásos tárgyú szobrok, címerek, halotti maszkok, díszes síremlékek stb. tervezését és mintázását elvállalhassa és mivel városunknak hozzá hasonló iparosa nincsen, a Nemzeti Önállósítási Alap ezen tőke kihelyezésére szerencsésnek mondható.”²⁹

Még egy újságcikk 1941-ből:

11. kép: Barla Benő Zsigmond a Papnövelde utcai Megyeháza bejárata díszítő műve mellett. (Forrás: Délibáb, 1941. július 12. 29.)

„Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának állandó kiállítója egy nagyon tehetséges fiatal szobrász, Barla B. Zsigmond, aki Lux Eleknek és Simay Imrének legjobb tanítványa volt. Nagy sikerrel vett részt Budapesten a Nemzeti Szalon Munkácsy-céh kiállításán. Jelenleg egy Szent István szobron, egy hősi emlékműn és egy figurális szószéken dolgozik.”³⁰

Ehhez a pár mondathoz egy fénykép is tartozik, amint épp az előbbi cikkben említett kariatida mellett áll. (11. kép)

Szobrai hollétéről egyelőre semmit sem tudok. A Barátok templomában biztosan őriztek párat, érdemes lenne utánajárni, hátha levéltári vagy múzeumi listák alapján meg lehetne találni többet is a városban.

A szobrászatot a sírkőkészítésben folytatta. A Siklósi úti nagy temetőbe és a korábbi Szigeti temetőbe készítette az alkotásokat. Édesanyja halotti maszkját szülője egyik kertjének tulajdonosa őrzi.

²⁷ HELBING 1930, 93.

²⁸ Magyar Iparművészet, 1933. 1–2. 34; Pécsi Napló, 1936. június 17. 5; Pécsi napló, 1932. március 31. 2.

²⁹ Dunántúl, 1939. április 09. 8.

³⁰ Délibáb, 1941. július 12. 29; Hetedhétátár, 2011. július 16.

Élete másik pillére a szőlő volt. Ő folytatta az édesapja által elkezdett utat. Magánzó szőlőbirtokosként aktívan gazdálkodott. A szőlő egy tagban volt, és ez előnyt jelentett. Az egyháziakon kívül a Tabako és a Barla volt Pécs két legnagyobb magán borkereskedése. Számtalan újsághír adta tudtul a borversenyeken elért kiváló eredményeit. Ő maga is sokat dolgozott, de voltak alkalmi munkásai. A kapásasszonyok a Xavér templom körül laktak, onnan jártak föl, egész nap kapáltak. A Xavér templom harangja jelezte a munka kezdesének és a befejezésének idejét, felhallatszott a hegyre, ehhez igazodtak az asszonyok. Etelka és Béni főzött, a munkások megegyezés szerint vagy ezt ették, vagy hoztak maguknak. Rajtuk kívül még 4–5 másik ember is dolgozott időnként, hordót mostak, meg azt csinálták, amire szükség volt a gazdaságban. Állandó vincellérje nem volt, csak alkalmi, leginkább szüret tájékán. Volt egy fuvarosa, az ő lovaival szántott, iglizett. Az istálló itt állt fent a szőlő fölötti területen. A szőlő a háború alatt nagyon elhanyagolt lett, kipusztult, míg Benő hadifogságban volt. Benőnek ez nem okozott gondot, új telepítéseket csinált 1946-ban, új fajokkal is újított.

Az ötvenes évek elején elvette az állam a szőlőt, de fontos volt, visszavásárolták. Akkor Laci is itt lakott Péccett. Villánykövesdi asszonyok meséltek erről az időről. Kauffmann Károlyné Nesz Éva anyja, apja, nagyapja, annak öccse és még egy kertész járt ide a Barla doktorhoz oltványt csinálni. Krasznai Ferencné Anna néni csak egy napra jött, de ő is részt vett a beszélgetésben. Éva néni nagyapja híresen jó szőlőoltvány készítő volt. Márkanév lett a Keresztes. Barláéknak fontos volt, hogy megbízható emberek jöjjenek ide a hegyre, „ne nyúljanak le semmit”. Keresztesék ilyen emberek voltak, „nem vittek el semmit, nem árultak el semmit, és nem mondtak el semmit”. Minden évben két hétig itt dolgoztak. Hétfőn jöttek, szombaton mentek haza. Darabra fizették nekik az oltványt. A vad alanyra a nemes szőlővessző oltócsapját kézzel oltották rá, vizes fűrészporos ládákbá rakták és előfűtötték. A fűrészport a fuvaros hozta fel a két gebével. Mindig tavasszal jöttek, kb. 10 évig minden évben, tán a 60-as évek elejéig. Ez idő alatt a vincellérházban laktak, de bejártak a villába is. A villa körül nem volt szőlő, gyümölcsfás kertként használták, és egy füves terület terült el előtte. Ebédet minden nap kaptak, ezt a házban ették meg, a reggelit, vacsorát saját maguk oldották meg, hoztak hazulról. Étkezéskor leültek beszélgetni. Barláékat minden érdekelte. Azt mesélték, hogy Barla doktor, a Laci nagyon művelt ember volt és úgy is bánt az emberekkel. Kölcsönösen szerették és megbecsülték egymást, Barláék megbíztak bennük. Becsületesen fizettek a munkáért, és minden alkalommal úgy váltak el egymástól, hogy Barláék megajándékozták őket borral.³¹

A villa nagyon szép volt kívül-belül. Bejárata az út felőli oldalon állt. Az alsó rész volt a tulajdonképpeni préház az előtérben néhány nagy hordóval és asztalokkal. Ebből nyílt egy másik helyiség, tele óriási hordókkal. Állítólag volt még egy nagy pince is a ház alatt, titkos ajtón lehetett bejutni – akár igaz is lehet, hiszen eredetileg a templom alatt is volt pince, amit aztán betemettek. Az előtérből vezetett fel az emeletre – mint a gazdag úri házakban – a szép régi masszív és széles falépcső, mégpedig a bejárattól balra, de középen. Felérve volt egy közösségi tér, ahol le lehetett ülni, és ebből a közös térből nyíltak a szobák, jobbra is, balra is kettő-kettő. A falakon mindenhol oklevél a különböző borversenyeken elért eredményekkel. A villában nagyon sok értékes tárgy volt, címerek, trófeák, sok-sok porcelán.

³¹ Kurucz Réka hanganyagai: részletek Kauffmann Károlyné Nesz Évával és Krasznai Ferencné Anna nénival folytatott beszélgetésből.

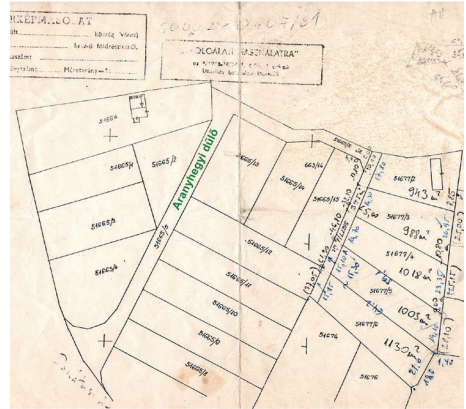
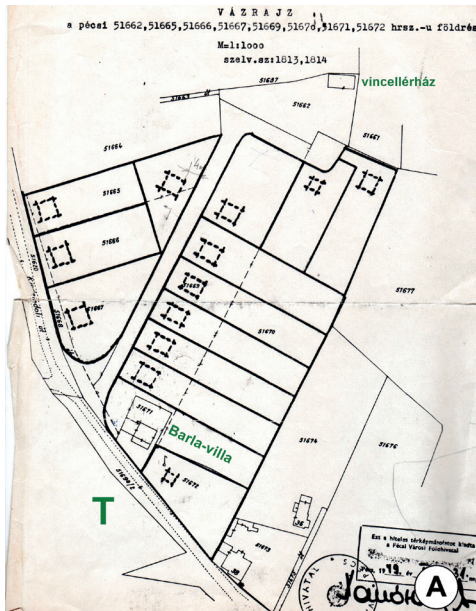
Barláéknál mindig volt ember. A ház központi helyen állt, a templom közvetlen közelében, és 1938-tól már autóbusz is járt ide. A buszra várva itt gyűltek össze az emberek. Aki épp jött – kerítés nem volt –, belépett a présház előtti asztalhoz, pár percre leült, ivott egy foccsót.

A társasági élet több síkon zajlott, és Laci 1961-es halála után is folytatódott. Mulattak az egyszerű munkásokkal, 5–6-tal egyszerre. Búcsúkor, szüretkor nagy mulatságokat rendeztek, ilyenkor cigányzenészek is jöttek. A városi intellektuális emberek, akár 30-an, 40-en is, rendszeresen megjelentek. Keddenként itt főnt ultizott a székesegyházi társaság. Az itt megforduló elitbe a templomi elit is beletartozott. Minden év augusztusában jött a templom búcsújára a magasabb rangú közönség, köztük a püspökkel. Őket is mindig Barláék látták vendégül.

Ahogy teltek az évek, egyre több szőlőtulajdonos vált meg birtokától. A holdakból négyzögölek lettek. A Barla-szőlő folytatása déli irányban Marton Károly birtoka volt. Ennek a területnek azonban nem volt közvetlen kapcsolata egyik úttal sem. Az öreg Barla (Benci bácsi) és Kari bácsi (ahogy akkoriban őket emlegették) összedugták a fejüket. Meg kellett valahogy oldani azt, hogy a szomszéd birtok felosztott parcelláihoz el tudjanak jutni az építkezők. Ebben az időben, a 70-es évek végén már megtörtént a Barla-szőlő felosztása papíron, és ezt csak úgy lehetett megoldani, hogy a köz számára Barla átengedett a területből egy széles sávot. Ki kellett jelölni egy utat, és a legészserűbb megoldásnak az tűnt, ha az Ürög felől érkező úttal egy vonalban történik ez meg, mintegy annak akár folytatásaként. Széles deltatorkolatot alakítottak ki, hogy könnyedén lehessen a város felől is, és Kisdeindol felől is rákanyarodni a dűlőre. Ezt az utat hosszabbították aztán tovább és formázták patkó alakúra úgy, hogy elvezessen a Marton-féle telkekhez. (12. és 13. kép) Ezzel a lépéssel elkezdődött az utcánk jelenlegi lakóinak szőlőhegyi története. A patkó felső részénél kettő parcella nem tartozott a két nagy területhez. Azokat Kopcsányi Ignác, és Vincze József adta el.

12. kép: Az 1980-as térképen még nincs nyoma az Aranyhegyi dűlőnek. (Forrás: Pécs turisztatérképe, a Mecsek Tourist megbízásából készítette a Kartográfiai Vállalat, Dr. Hegyi Gyula, Budapest 1980, az 1979. évi kiadás változatlan utánnomása)

13. kép: Az Aranyhegyi dűlő vonalának első változata a Barla-szőlőn belül (A) és a patkó alakúra meghosszabbított dűlő 1979-ben (B). (Forrás: Lóki Zoltánné Bencze Éva és a szerző tulajdonában lévő földmérési térképek)

A Barla szőlő 15 részre lett felosztva, és ezen a 15 részen öt tulajdonos osztozott a Barla és az Eger családból. Az első telek azonban a Marton birtokon kelt el. Hartvig Béla vette meg, az utca lelke, Béla bácsi, az Atya. Ahhoz, hogy el tudja kezdeni az építkezést, saját két kezével vágta ki a szőlőt végig a kijelölt sávon. Állt egy cseresznyefa a szőlőtőkék között a sáv szélén, ezt meghagyta. Az öreg Barla erről a fáról mondta, hogy a legjobb az összes közül, soha nem kukacos, és soha nem rohad el. A fa még évtizedekig pompázott ezután is, de már a poros földúton és sok finom cseresznyét termett az utcalakók és az erre járók számára. Terem még mind a mai napig, de életereje az utóbbi években egyre fogy. Villám sújtotta, megöregedett. Még mindig van egy terebélyesebb ága, de napjai már meg vannak számlálva. Szépsége megkopott, nincs koronája, csak ága. Fajtáját nem ismerjük. Oltvány készült róla, és Nagy Judit cseresznye néven törzskönyvezette Lantos Tamás. Néhány kertben már szépen teremnek az utódai. (14. kép)

A dűlőnek abban az időben még évekig nem volt neve, amikor már jó néhány új tulajdonos járt ide. Valamikor 1984 és 1986 között örökölte meg elődjétől, a templomhoz vezető úttól az Aranyhegyi dűlő nevet.

1981-ben kelt el az első kettő vagy három parcella az új dűlőtől az erdő felé a Kisdeindoli út mentén. Ezt követte 1982-ben a háromszög alakú kert ezek fölött, a szüelim vásárolták meg. A hely a legszebb az összes közül. Szemben áll a Jakab-hegy. Szép ködben, hóban, napsütésben. Tavasz-nyári záporok után foltokban ül a völgyekben a pára. Mesés látványt nyújt. A szőlőskerteket nem választotta el korábban kerítés egymástól. Apukám is csak sövényt ültetett határjelzőként. Kertünkben több vastag szőlőtő jelzi, hogy a dűlő szakaszán Afuz Ali nevű szőlőt termeltek. Nagy szemű, későn érő, hatalmas fürtökben termő szőlő. Októberben fel szoktuk fűzni a fürtöket, és egész télen, sokszor még Húsvétkor is élvezhető ízű, lédús a friss szőlőszem. Bolgár szőlőnek

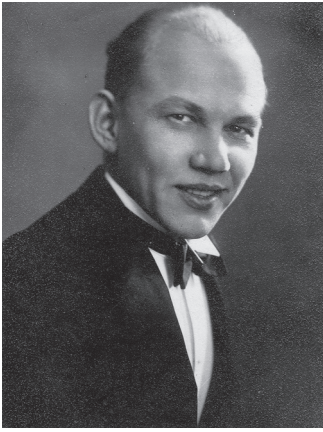
14. kép: A Barla időszak szőlőművelésének emlékei az Aranyhegyi dűlőben: szőlőművelő eke a vincellérház kertjében (A) és a régi cseresznyefa (B). (Forrás: a szerző saját fényképei)

is mondják, Bulgáriából hozták Magyarországra. A mi kertünkbe az 1946-os újratelepítéskor kerülhetett. Réka barátnőmmel 2020-ban Villánykövesden jártunk, Éva néniel és Anna néniel beszélgettünk, s én akkor megkérdeztem, hogy ezen a birtokon borkészítéshez termelték a szőlőt, sose hallottam még, amikor borokról beszélgetnek az emberek, hogy valaki azt mondaná, Afuz Aliből készült, amit isznak. Lelkesen mondták, hogy „dehogynem, nagyon jó minőségű bor készül belőle”.

Lent a villánál volt egy kút. Mindenki innen hordta a vizet a környéken. Egy darabig még élt a vízmerítési szolgalmi jog az új telkeken is, aztán 1983-ban megszüntették, azután, hogy elkelt a vincellérház és a velünk szemben lévő terület.

Aztán egy időre, néhány évre megállt a telekeladás. Az öreg Barla nehezen vált meg a szőlőtől. Mindenkinek felvetette, hogy vegye meg a mellette álló másik kettőt is, minél nagyobb területek maradjanak egy kézben. Félve nézte, vajon kivágja-e az új tulajdonos a szőlőt. Ahol ez megtörtént, ott meg is bánta, hogy eladta. Inkább felajánlotta, hogy megtanítsa a művelését, szívesen segített. Apukám is így tartotta meg a szőlőt, előtte sose foglalkozott szőlővel. Az új emberek nagy részét szerencsére nem kellett győzködni. Egy-két kivétellel megmaradt a szőlő, mindenki szeretettel gondozta még jó darabig. A telekeladások 1986-ban újraindultak, 1991-ben kelt el az utolsó, amit még el akart adni. Benépesült az utca. Az öreg Barla mindenkivel szóbeli megállapodásokat kötött, és tartotta a szavát. Ha valakivel megegyezett, megvárta, míg összegyűlik a pénz, és megtörténhet az adásvétel. Egy esetben sem szegte meg ígéretét. Az adásvételi szerződések egy részénél a Pongrácz testvérek, István és Tibor működtek közre ügyvédként, akik a jogi egyetemi éveik alatt kerültek Lacival szoros, élethosszig tartó barátságba. Ők álltak mögötte segítségként azokban az időkben is, amikor meghurcolták a családot. Barla Benő Zsigmond 1995-ben meghalt.

A maradék három kertet a villával az Eger-ági örökös adta el az ezredforduló előtti években. Egyetlen elejtett fénykép árválkodott a földön az üres, bontásra készülő ház-

15. kép: A villában talált fénykép Barla Benő Zsigmondról (Forrás: a szerző tulajdona)

ban. Valahogy ott maradt. Az építész felesége talált rá. Barla Benő fotója volt. (15. kép)

Az öreg Barla halálával megszűnt létezni a Barla család. Ugyan a két fiú élt egy darabig házasságban, gyereke egyiküknek sem született, Etelka pedig nem volt férjnél sosem. Nem lett helyi örököse az annyira szeretett szőlőnek, nem így tervezte a folytatást annak idején Posch-Barla Benő és Eger Etelka. Mikor a postamester apa meghalt 1937-ben, családi kriptát vásároltak a nagy temetőben 100 évre. Ekkor temették át ide Etelka édesapját is. Hat ember neve szerepel a fekete márványon, amit az utolsó Barla, a szobrászművész-sírköves Zsigmond temetése után örökösük készíttetett. A korábbi síremlékről nem találtam fényképet, pedig jó lenne tudni és látni, milyen volt, hisz egy sírkőkészítő szobrászművész családja nyugodott ott. Nem tudok mást elképzelni, minthogy az alkotás Barla B. Zsigmond keze által készült. Még több mint 10 van vissza a 100 évből,

amennyi időre annak idején megváltották a kripa helyét, de utána mi lesz vajon? A város tekintélyes polgárai voltak, megérdemelnék, ha megőrizné a városi közösség az emléküket és az emlékhelyüket. (16. kép)

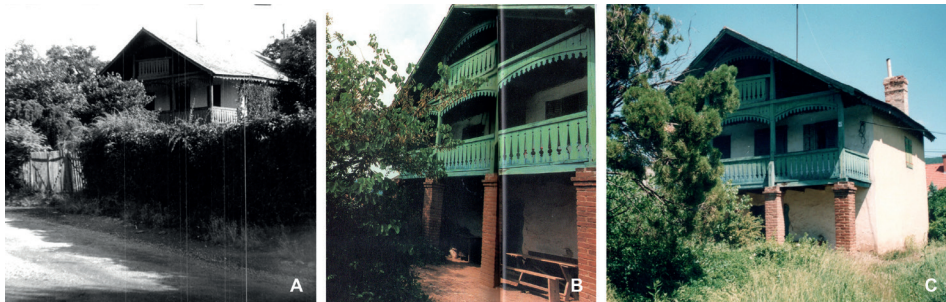

16. kép: id. Barla Benő és Eger Etelka (A), dr. Barla László (B) és a családi sírbolt a Pécsi temetőben (C) (Forrás: A: Pécsi Postások Dalárdája – Postamúzeum, Inv. POM_D24.2_2011.2.1; B: Képes Pesti Hírlap, 1937. március 18., C: A Barla síremlék a Pécsi Temetőben. Barla Benő Zsigmond halálának évszáma rosszul lett felvéve, 1995-ben halt meg. – A szerző saját felvétele)

Kevés szó esett a korábbi szőlőtulajdonos Heindlhoffer Józsefről, de ő is megérdemli, hogy pár szó erejéig visszatérjek rá. Mosó- és pipereszappan-gyáros volt, városi képviselő, és a Pécsi Dalárda aktív tagja.³² Neki köszönhetem, hogy megtaláltam egy doktori disszertációt A pécsi szőlőművesség történeti néprajza címmel, mert miközben Eger Etelka adásvétele alapján próbáltam a korábbi tulajdoni viszonyok részleteit is tisztázni, a kereső a Heindlhoffer József és a szőlő szavak segítségével ide vezetett,

³² Vargha Dezső: A Pécsi Dalárda története (1847, 1862–1949) – 7. rész. Hetedhéthetár, 2020. április 16.; BÉRDI 1977, 116.

dr. Kovács András munkájához. S ez a munka még olyan fotókat és információkat is tartalmazott, amik az engem éppen érintő témához adtak kiegészítést. Enélkül valószínűleg nem derült volna ki számomra, hogy a ferences rend rendfőnöke rokonságban állt a Barla családdal, és szerepet játszott abban, hogy 1905-ben az ő tulajdonukba került ez a gyönyörű terület. Fotót is találtam a könyvben kettőt is, ami ide kapcsolódik. Egyik a villáról készült (17. kép), a másik a templom felé néző út bal oldalán magának a szőlőterületnek egy részét örökítette meg (1. kép B).

17. kép: A Barla-villa az 1960-as évek elején, az 1980-as években, amikor még volt élet a villában és az ezredfordulón, amikor már nem. (Forrás: A: KOVÁCS 1964–65, 279.; B: CSONKA – SZ. KONCZ 1991, 44–45.; C: a szerző saját felvétele)

Az 1980-as, 90-es években beépült majdnem mindegyik telek. A 15 telken 12 ház áll jelenleg. Ma már mindet családi házként használják, de a 2010-es évek közepén még volt 4–5, ami hétvégi házként, présházként funkcionált. Az utca népe közösséggé kovácsolódott. Annak, hogy ezen a zárt területen szinte bontatlan volt ez a közösség legalább 20 évig, lett pár különös hagyománya. Időről időre előkerül a nagy sátor főképp Guszti és Edit kertjében, és bográcsolós beszélgetésre összegyűlik a társaság. Míg Béla bácsi, a dülő kialakítója élt, zászlófelvonással és szavalással egybekötött március 15-i megemlékezést tartott a házuk előtt minden évben. De zászlófelvonás nem csak akkor volt. Sorra születtek a gyerekek a dülőben. Béla bácsi minden alkalommal felvonta a lobogót, ha fiú született – két napra, ha lány, akkor egy napra.

Van még egy olyan emlékem, amit nagyon gyakran és nagyon szívesen előhívok magamban, nem nehéz, fotó is készült róla. Esztétikai élmény. Szemben a házunkkal Bencze Laci bácsi gondozta szőlőjét. Télen is szép volt a hagyományos rácsos drótkerítése, amikor zúzmaratüskék tarkították a négyzeteket, de tavasztól őszig olyan színorgiában volt részünk a kerítés mellett többtíz méteren sűrűn sorakozó mályvák virágzásakor, hogy élmény volt felgyalogolni a dülő aljáról.

A korabeli újságcikkekben színes tudósítások támasztják alá mindazt, amit leírtam. Akárkit kérdeztem az utcából arról, mit tud, mire emlékszik, milyen dokumentumai, fényképei vannak, mindenki szívesen mesélt. Ismeretlen embereket is megkerestem, akikről tudtam, hogy valamikor összetalálkoztak a témával. Különösen nagy élmény volt dr. Krisztián Bélával beszélgetni több alkalommal is, hiszen ő koránál fogva és Barlaék régi szomszédjaként olyan kérdéseimre is választ tudott adni – ha meg nem, akkor útmutatást –, amire másnál nem számíhattam. Míg ezt a rengeteg anyagot összegyűjtöttem, csodákkal is találkoztam. A csodák közt ott volt az a kis fotó, ami az elhagyott villában feküdt a földön. Ott volt az, ahogy megtaláltam dr. Kovács András ma már különösen értékes anyagait, hisz 1964 előtt ő még olyan körülmények között tudta ezeket összegyűjteni, ami ma már nincs. Csoda volt az is, hogy amikor kiléte fe-

lől érdeklődtem Kurucz Rékától, Rékának épp azelőtt meséltek a villánykövesdi asszonyok az ötvenes években Barláéknál történt eseményekről, pedig ki gondolta volna, hogy van még, aki emlegeti őket 60–70 év távlatából. És a legnagyobb csoda az volt, hogy amikor már megkérdeztem mindenkit, akinél számítottam arra, hogy tud Kovács Andrásról – dr. Krisztián Bélát kivéve senki nem tudott róla, se levéltáros, se néprajzos – és már nem volt több ötletem, merre keressék még esetlegesen meglévő új fotót, információt a témához, akkor egyszercsak egy erdei beszélgetés során kiderült, hogy éppen az unokájával sétálok. És végül az is csoda volt, ahogy minderre fény derült. A hegy tetején ülő szép Daróczy-villa mellett jártunk az autóval, pár szóval rámutattam, s a válasz az volt: „erről a nagypapám tudott volna sokat mesélni”. Aztán egy sasfészek meglesése volt a program, közben időnként visszatértünk a szőlőhegy szép házaira, és mikor harmadszorra is elhangzott, hogy erről a nagypapám tudott volna sokat mesélni, akkor végre megkérdeztem, hogy mégis „ki volt a nagypapád?”.

Ezt a múltbanézést azért írtam meg ilyen részletességgel, hogy ne vesszen feledésbe, volt egyszer egy Barla-szőlő.

Időutazás a Daróczy-villa körül

A 80-as, 90-es években – részben már szőlőhegyiként – ha jöttünk fel gyalog a szőlőbe, levágtuk a kanyarokat, és egy nagyjából egyenes, gödrös, hepe-hupás, vízvájta földúton, a Szurdokon másztunk fel fák és bokrok között. Mi neveztük Szurdoknak – a Bálicsi utat kötötte össze a Donátusi úttal. Felérve, jobbra az Apácák szőlőjét láttuk – távolabb a tornyos villával, körös-körül pedig a szőlővel. (18. kép) Akkor még drótkerítés választotta el a területet az autóúttól hosszan, egészen a villás elágazásig, a kereszttig. Pótolhatatlan panoráma nyílt a kerítés mellől a nagy területen elterülő szőlőre, és két domb között a városra. Telente reggelente az is látszott, mire számíthat az ember, ha leér. Láttuk a tejfehér ködöt, idefent ragyogott a Nap. A templom felől autóval erre jövet nap-nap után megjegyeztem, hogy ez a kilátás akkora kincs, amekkorát kívánni talán nem is lehet. Aztán egyszercsak a kilátás bezáródott, de adigra már a szőlő is elfogyott.

18. kép: Az Apácák szőlője az 1960-as években
(Forrás: KOVÁCS 1964–65, 286.)

A Szurdok fenti végének másik oldalán két apró ház állt még akkor, de mögöttük ott magasodott uralkodón a hegytetőn a verandájával a város felé néző toszkán jellegű villa, amiről most írni fogok.

Ennek a zömök háznak látványa nagyon sok pécsi számára ismerős. A donátusi hegyen is dombon ül a ház. Aki átmegy Donátuson, elmegy mellette, hacsak nem kerülődülőkön közlekedik. Aki pedig a városból néz fel errefelé, annak megakad a szeme rajta. Nehezen képzelhető, hogy ezen a meglepő kilátású helyen ne állt volna jóval előtte is épület, netán egy római villa formájában. A ház neve nem volt ismert számomra jó sokáig, ma már témát sem ad a városnak ennek híján, pedig van neki története. Egy fotó indította el újabb kíváncsiságomat, egy fotó a házról, Kovács András doktori disszertációjában megörökítve. A kép mellett az olvasható: Erreth kanonok villája. (19. kép) Jó darabig ebben a hitben voltam, de lelombozott, hogy nincs róla semmi de semmi írás, ha ezen a néven keresem. Még Erreth kanonokról sem találok semmit sehol, rá is jöttem, hogy valószínűleg ilyen néven nem élt kanonok Pécsen. A Habsburg birodalom kataszteri térképe remekül közli, 1865-ben melyik szőlőnek kik voltak a tulajdonosai, akkoriban ez még biztosan nem Erreth volt – hát mikor lett az? (20. kép) Nem hagyott nyugton, hogy a semmi marad a tudásom erről a szép házról, ha már kiderült, hogy van neve. Aztán jött a fordulat, megváltozott a név, tévéssé vált a képfelirat, és én továbbblendültem a már ismert tulajdonos nyomain keresve a helyet. És itt most javítanom kell egyik előző mondatomat, mert ugyan valóban nem találtam semmi olyat, ami az Erreth családot idekötötte volna, olyat viszont igen, hogy „Egyszer már az Erreth- vagyis a Fehér-villára ráfogták, hogy Móriczé, de nem igaz. A Daróczy kanonok nagy házában nyaralt, kétszer-háromszor, de rövid ideig a Hódosi kesztyűgyáros vendégeként”.³³ Móricz Zsigmond miatt tudtam meg tehát a villa valódi nevét, és ebben már biztos is lehetek, mert a kataszteri térkép ugyanezt a nevet tünteti fel jóval korábban. Daróczy Zsigmond valóban kanonok volt. 1868-ban halt meg. A ház ekkor már állt. Vajon mióta? Ő volt az építető vagy korábban másvalaki? Térképet szemlélve úgy tűnik, talán ez, talán az, nincs biztos válasz. Van ház a területen az Első Katonai Felmérés idején (1783 tájkán). (21. kép)

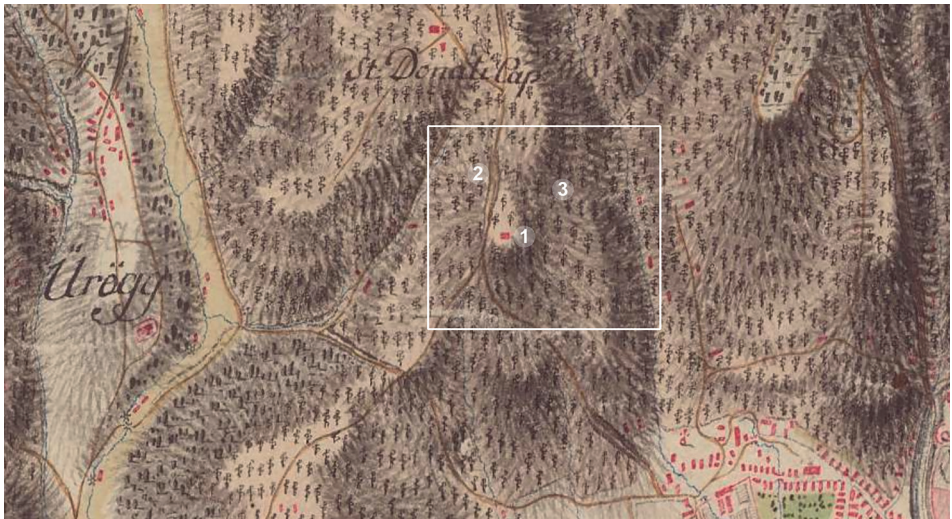

19. kép:
A Daróczy-
villa az 1960-
as években
(Forrás: KOVÁCS
1964–65, 277.)

³³ Dunántúli Napló, 1979. augusztus 12. 10.

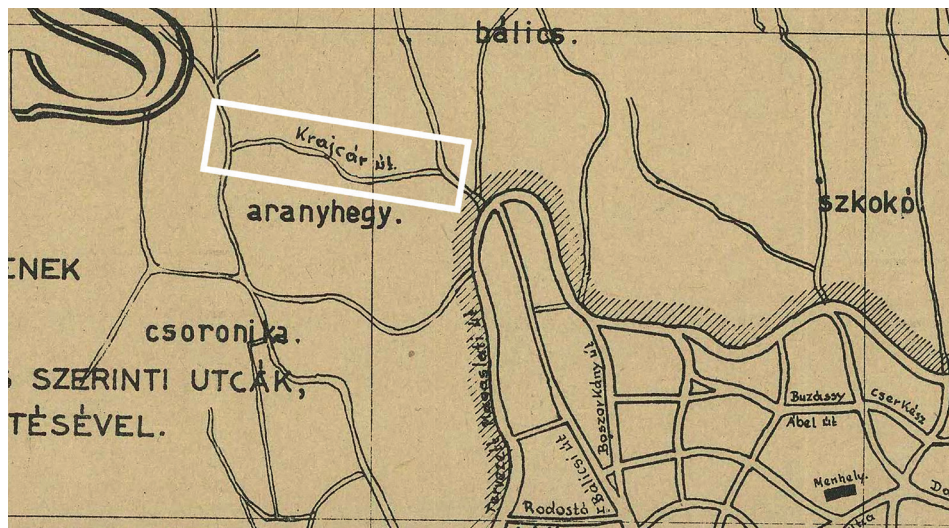
20. kép: Daróczy Zsigmond területe az 1865-ös kataszteri térképen (Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (19. század). Forrás: <https://maps.arcanum.com>)

21. kép: Épület a későbbi Daróczy-területen (1), útbevigódás (2), a később Krajcár útnak nevezett dűlő (3) az Első Katonai Felmérés 1783-as térképlapján (Első Katonai Felmérés 1782–1785, Forrás: <https://maps.arcanum.com>)

Ez a térkép ugyan elnagyolt, de bizonyos földrajzi jellemzők nagyon jól lettek ábrázolva rajta. Ilyenek többek közt a ma is működő Fekete úton és a Donátusi út villadomb melletti szakaszán berajzolt bevágódások. Szakadékos utak, vízmosások jellemezték ebben az időben a vízben, forrásokban bővelkedő szőlőhegyi völgyeket, futott le a víz, csak vájta, vájta, mélyítette, így keletkezett az a bevágódás, ami látszik a térképen is. A bevágódás mellett kelet felé a környezetből kirívó szinte fehér terület ábrázolódik, jelzi, hogy itt egy kiemelkedő plató van, s pirossal ott egy ház. Nem tudni viszont, hogy ez a ház már ebben az időben is az a ház volt-e, és ha nem, az előd ugyanott állt-e vagy lejjebb a kertben. A környéken ekkor még gyéren álltak az épületek. A hely kivé-

teles helyzete miatt nem véletlen, hogy ide már építkeztek. Még egy jelzés bizonyítja a térképen, hogy arról a területről van szó, ami most témát ad. Ez pedig a fehér rész északi végénél kelet felé induló elmosódó sáv. Ez a Szurdok. Mai nevén Donátus-köz, 100–150 évvel ezelőtti nevén Krajcár út. Ma köz, régen út. (22. kép) Némely térképeken feltűnik, hogy mintha kicsit szélesebb lenne az akkori Aranyhegyre vezető útnál. Szerepe is több volt talán. Krajcár út. Furcsa egy név ezen a vidéken. Nem is érti addig az ember, miből ered az elnevezés, míg meg nem tudja Móricz miatt, hogy „a Krajcáros úton is bandukolt, ahol akkor még vámot fizettek a trágyát ökrösszekérel hordó szőlősgazdák a papoknak”.³⁴ Itt a nyitja.

22. kép: A Krajcár út az 1940-es években készült térképen (Pécs thj. város bel- és külterületének térképe. Forrás: Hungaricana – Közgyűteményi portál [Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Inv. G I h 492/5 alapján])

Ez az út sem lehetett sokkal jobb minőségű, mint a Fekete úttól a Krajcár út torkolatáig tartó aranyhegyi szakaszé, de talán kevésbé volt élesen vajt, és szélesebb lehetett. Mit ír róla az újság 1926-ban? „A Bálics-völgyet az Aranyhegygel összekötő Krajcár-út a legkisebb eső után már csak óriási erőpazarlással járható.”³⁵ Az Aranyhegyi útról pedig 1950-ben: „Kiszélesítik az Aranyhegyi-utat, mert eddig csak egy kocsi széles volt és bizony sok zavart okozott az, ha az Aranyhegyi-úti „sztrádán” két szekér találkozott.”³⁶ A Móriczhoz kapcsolódó cikk egyik visszaemlékezője is így mondta: „Az idejutás is akkor még mesésnek tűnt, hisz a keskeny hegyi utakon csak a borszállító szekerek tudtak eldöcögni.”³⁷ Elgondolkodtató a Daróczy-villa elhelyezkedése. Vajon az építéskor is ekkora „szakadék” volt mellette, mint most? A legmagasabb részen eléri a 8–10 métert. Masszív kő-betonfal kénytelen tartani, támogatni az amúgy is robusztus ház összes fundamentumát, még ha szikla is az. Én azt hiszem, lankásabb volt ez a domb a mai

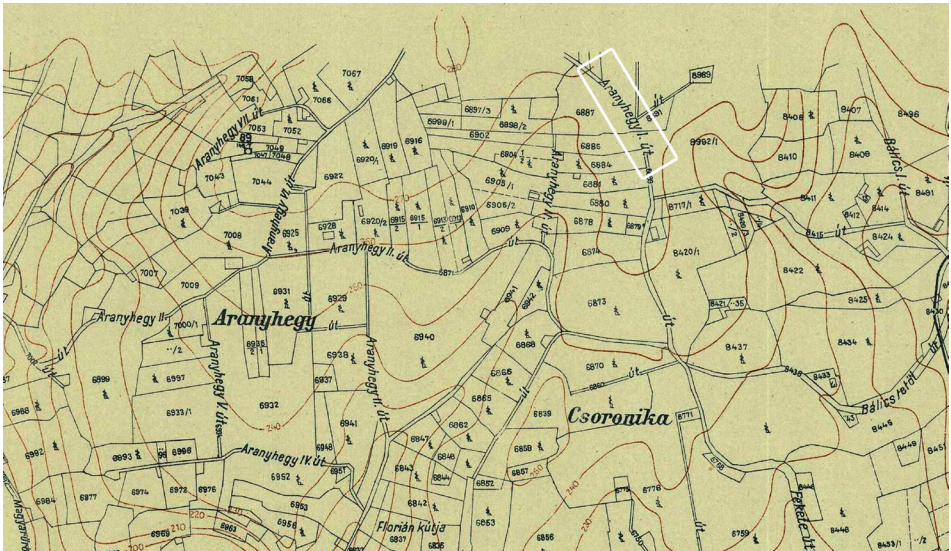
³⁴ Dunántúli Napló, 1979. augusztus 12. 10.

³⁵ Dunántúl, 1926. április 9. 1.

³⁶ Dunántúli Napló, 1950. február 17. 6.

³⁷ Dunántúli Napló, 1979. augusztus 12. 10.

donátusi főút irányában, hisz ha a túloldalra nézek, mindegyik kert magasabban van az út szintjénél, a víz és a szekerek vájták mélyebbre. Az út határút. Határút Bálics és Aranyhegy között. Létezett már az 1700-as években is mint szekérdűlő, keskeny volt, és még az 1940-es években is csak két és fél méter széles.³⁸ Ebben az időben ez már sok gondot okozott, különösen szüretkor. Az utat használó környékbeli és távolabbi szőlők birtokosainak előírt kötelessége volt az út fenntartása, hozzájárulás fizetése. Az erdei termékek szállítása is ezen az úton történt.³⁹ 1934 után azonban a közgyűlés elhatározta a dűlőutak felvételét a törvényhatósági úthálózatba, amiket aztán 1944-ben törzskönyveztek. Innentől mentességet kapott a fenntartáshoz való hozzájárulás alól a hegy népe.⁴⁰ Fontos mérőföldkő volt a donátusiak életében, amikor az 1950-es évek végére átalakították, és a „nemrégiben még csupa gödör keskeny út megszélesedett, megkomolyodott, még ugyan teli kövekkel, földdel, gyökerekkel, buckákkal, de már sejtetni engedi jövőendő önmagát, azt a szép, 5 méter széles, salakos utat, ... ami elmulasztja először is a rettenetes sarat. Megoldja aztán a sok szőlősgazda baját, a szállítási gondokat”. Ekkor jött az ötlet, hogy miért ne lehetne ezentúl Béke vagy Határőr út a neve, hisz a Határőrség KISZ-szervezete dolgozott rajta önzetlenül.⁴¹ A változtatás nem történt meg, büszkén viselte tovább az Aranyhegyi út a hely azonosítására sokkal alkalmasabb nevét még az 1970-es években is.

23. kép: Az Aranyhegy nevű utak egy 1950-es térképen. Az Aranyhegy I. út a mai Donátusi út egy szakaszával azonos. (Pécs thj. város belsősége és környékének térképe. Forrás: Hungaricana – Közgyűjteményi portál [Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Inv. G I h 492/3 alapján])

³⁸ Dunántúli Napló, 1958. szeptember 17. 3.

³⁹ Dunántúl, 1927. február 23. 2; Dunántúl, 1927. április 12. 2.

⁴⁰ Dunántúl, 1934. október 27. 3.

⁴¹ Dunántúli Napló, 1958. augusztus 26. 1.

Egyetlen olyan hírt találtam, ami talán a Daróczy-villa melletti-alatti támfalról szól: Az Aranyhegy-csurgói partbélésfal 1937-ben elkészült.⁴² Nem biztos, hogy erről van szó, de az út szélesítésekor ez egy sarkalatos pont kellett hogy legyen. Egyelőre nem is tudom elképzelni, pontosan mi lehet a története ennek a sok méter magasan kővel kirakott falnak, és annak sem, hogyan nézhetett ki ez a terület akkor, amikor a hatalmas villát ideépítették. A villa Bálics hegyén áll, mellette közvetlenül ott az Aranyhegyi út, és az út túoldalát már Aranyhegynek nevezik. A térképen vannak, de a valóságban nincsenek éles határok, a nevek esetenként vándorolnak is. (23. kép)

Méltóságos királydaróczi Daróczy Zsigmond kanonok úr Paksról került 1844-ben a pécsi püspökségre.⁴³ Hogy mikor lett övé a szőlőbirtok, nem tudom, azt viszont igen, hogy az 1850-es évek legvége felé újratelepítette a nagy részét, rigolozással előkészítve a földet.⁴⁴ Számára a szőlő és a szőlője tán még többet jelentett, mint sokaknak. Birtoka mintaszőlőként volt ismert.⁴⁵ Az 5–6 holdnyi ültetvényt fajaiban elkülönített táblákra osztotta. Egy bizonyos, Pécshegyalján nagyon elterjedt keresztezett muskotályos szőlőfajtát 'pécsi szagos'-nak nevez az irodalom, és mivel leginkább a kanonok úr terjesztette, ezért Daróczyszagosnak is hívják.⁴⁶ Ebből egész táblája volt saját birtokán.

Nagyon sokat tett a vidék borászati ügyének előmozdítása érdekében, „védőangyala és tutora volt a pécsi borászatnak”.⁴⁷ Nevéhez fűződik a pécsi kertész-egylet fa- és szőlőiskolájának létrehozása is.⁴⁸

A bálicsi birtokról a hagyatéki árverési hirdetések árulják el, hogy „egy 24 kápás”, „4000 ölnél nagyobb villaszerű szőlő a pécsi hegyen”, présházi eszközök tartoznak hozzá, 600–900 akó aszú és asztali bor, valamint a „pinczeháznál található bútorneműk, evőeszközök is elárverezendőek lesznek”.⁴⁹ Egy 60 évvel későbbi hirdetés télen-nyáron lakható épületről, 5 szobáról beszél és „benn a nagy termekben a padlózat régi, szűnem-rágtá fenyőből”⁵⁰ van.

Daróczy Zsigmond 1868. november 7-én halt meg tífuszban. „Az utolsó kívánsága volt, hogy ne a sötét káptalani kriptába temessék el, hanem Isten szabad ege alatt. Így lett a régi budai külvárosi temetőbe eltemetve, a temetői kápolna előtt egy gránitkriptába.”⁵¹

Általános örököséivé testvéreit tette, és végrendeletében hosszan sorolta, majdnem 40 tételben, hogy jótékony célokra kire milyen összeget hagyományoz, ezek között a cselédeit is felsorolta. Érdekességképpen említtem meg, hogy 250 Ft-t fenntartott úgymond magának egy misére Jeruzsálemben.⁵²

Hagyatékát tehát testvérei elárverezték. A szőlőn kívül volt egy belvárosi plébániái utcabeli magánháza, egy makáraljai kertje, és egy major szénapajtával, tehennel, sertésekkel, egy pár óval.⁵³ A szőlőhegyi ingatlan sorsáról annyit tudok, hogy hamar

⁴² Dunántúl, 1937. december 31. 2.

⁴³ Katholikus Néplap, 1928. november 26. 384.

⁴⁴ Borászati füzetek, 1870. 9. szám. 560.

⁴⁵ Pécsi Lapok, 1868. december 6. 409; Pécsi Lapok, 1868. december 27. 439.

⁴⁶ Gyümölcskertész, 1897. január 10. 7.

⁴⁷ Pécsi Lapok, 1868. október 1. 333.

⁴⁸ Borászati füzetek, 1870. 9. szám. 562.

⁴⁹ Pécsi Lapok, 1868. november 15. 386; Budapesti Közlöny, 1868. november 22. 2549.

⁵⁰ Dunántúli Napló, 1979. augusztus 12. 10.

⁵¹ Pécsi Napló, 1928. május 6. 2.

⁵² Katholikus Néplap, 1928. november 26. 384.

⁵³ Pécsi Lapok, 1868. november 15. 386; Pécsi Lapok, 1868. december 6. 410.

Hanny Imre tulajdona lett.⁵⁴ Az 1895-ös térképen Stern Károly van feltüntetve⁵⁵, majd az ő leszármazottja, Stern Samu adta el a villát.⁵⁶ Innentől több névvel találkoztam, Ribár- és Hódosi-villaként is, de a környéken élők körében Móricz Zsigmond miatt volt téma a ház. Az 1930-as, 40-es évek bizonyos időszakaiban látni vélték őt sétálni, a verandán pipázni, írni. Tudták róla, hogy író. Az 1979-es újságcikk után derült fény az igazságra. Az akkori tulajdonos, Majorlaki József adásvételi szerződése szerint „e ház tulajdonosa 1938 és 41 között dr. Móricz Miklósné, született Grécsy Miskolczy Erzsébet. A hölgy neve 1941-től Dezső Kázmérné”. Ő adta el aztán 1944-ben a házat.⁵⁷ E cikk után Móricz Virág tisztázta a helyzetet, miszerint édesapja nem járt ebben a villában, helyette bátyja, Miklós volt az, kit sétálni, pipázni, írni láttak. „Miklós hasonlított bátyjára, kívül-belül, mozgásában, modorában, fehér hajával. Móricz Miklós maga is író volt.”⁵⁸

És akkor most jöjjön a hab a tortán...

Minden érdekel, ami ezen a szép területen történt valaha is, ennek megfelelően variáltam a keresőszavakat. Egyszer csak Daróczy kanonok úr neve előtűnt az 1868-as Archeologiai Közleményekben, de a hírt az 1867. december 26-án megjelent Pécsi Lapokból vették át⁵⁹.

Érdekes leletről lesz szó, és érdemes szó szerint idézni⁶⁰:

„Két hete lehet, hogy mélt. Daróczy kanonok úrnál pincze-ásatáskor a munkások egy körülbelül 5' széles és 5 öl mély sziklába vágott, kútalakú és egész a föld színére szolgáló lyukra akadtak, melynek fenekén ember- és állatcsontok közt egy kisebb cserépedény találtatott, mely utóbbi úgy, ahogy a földben el volt temetve, tojásokkal volt körülrakva; mindkét edényben pedig hamunemű anyag volt. – A nagyobb edény állítólag már találatkor is össze volt törve, a kisebb azonban a szétzúzatást szerencsésen elkerülvén, tulajdonosa által a m. nemzeti múzeumnak ajánlatot. Ezen kisebb edény alakjára leginkább tejesköcsöghöz hasonlít; magassága 6½, legnagyobb szélessége 4½, szájának átmérője pedig 2¾ hüvelyk; feneke nem egyenes, hanem gömbölyített, minélfogva egyenes és kemény alapon felállítani nem is lehet; széle egészen egyenes és nincs kihajtv. – Színe szürkésfekete és művezete után ítélve bizton római készítménynek állítható.”

Egy későbbi Archeologiai Közlemények ugyanezt az esetet így írja⁶¹:

„Pécsett, pinczeásáskor, sziklába vágott, kútalakú, a föld színéig szolgáló 5 láb tág lyukra találtak, mely a föld színétől függélyesen ment lefelé, s melynek fenekén egy nagyobb hamvveder volt, s ebben csontok; e mellett pedig egy másik sűrke edény, mely hamuval volt tele, valószínűleg az edénybe egykor betett ételmaradványával. Különös az, hogy ez edény köröskörül tojásokkal volt kerítve. – Az edény feneke gömbölyített.”

Az első gondolatom az volt, hogy – ó, milyen jó... , igazam volt, amikor a rómaiaknak teremtett helynek véltem ezt a távolba látó tetőt. Valahol itt találhatták a szőlőmunkások 1770 körül az aranyhegyi szarkofágot is. Össze is kötöttem rögtön a kettőt. Először a hamvasztott generáció lakott itt, majd a gyerekeik meg az unokáik, akik már szarkofágba temetkeztek. Végül is az aranyhegyi az egy korai, átmeneti szarkofág volt, ahogy

⁵⁴ Pécsi Lapok, 1868. december 24. 433.

⁵⁵ Pécs szabad királyi város térképe. Forrás: Hungaricana – Közgyűjteményi portál [Hadrtörténeti Intézet és Múzeum, Inv. G I h 490/19 alapján]

⁵⁶ Dunántúli Napló, 1979. augusztus 12. 10.

⁵⁷ Dunántúli Napló, 1979. augusztus 12. 10.

⁵⁸ Dunántúli Napló, 1979. október 3. 6.

⁵⁹ Pécsi Lapok, 1867. december 26. 312.

⁶⁰ RÓMER 1868, 194.

⁶¹ HORVÁTH 1871, 62.

Sz. Burger Alice írja⁶²: „Márványszarkofágunk mindenestre a hamvasztásról a csontvázas temetkezésre való áttérés korszakának egyik legkorábbi és legszebb művészi emléke Pannoniában.” Lehet, hogy nem pont a Daróczy szőlőben került elő, de az út túloldala már Aranyhegy, és nincs olyan messze a Makár, a „makári Aranyhegy” felnyúlhatott a ma Aranyhegynek nevezett dombokra is. De van egy térkép, ami lehet, hogy csalóka, ám azon pont a Daróczy szőlő területén van az Aranyhegy felirat, a Krajcár út és az akkor Bálics tetői útnak nevezett szakasz között. (22. kép) Vajon van valami alapja?

Aztán továbbkerestem, és elkezdett bonyolódni, majd izgalmassá válni a dolog. Szükszavú tudósítás közli a Századok c. lapban⁶³: „római lelet, melyre Daróczy kanonok udvarán pinceásás közben bukkantak. Ez egy 5–6 négyzetölnyi, sziklába vágott római sírűreg volt, csontokkal, hamvakkal, hamvedényekkel.”

A megtalálást követő első tudósítás annyit ír az egyéb részleteken kívül, hogy Daróczy kanonok úrnál pince ásatáskor sziklába vágott... A hegy az sziklás, eszembe sem jutott más variáció. Az utóbbi cikk viszont tudni véli, hogy Daróczy kanonok úr udvarán. Valóban az udvarán? Ha igen, melyikben? A szőlővilla kert-udvarában⁶⁴, a makáraljaiban, vagy valamelyik városiban? Volt egy magánháza a Plébánia u. 5-ben (új nevén Hunyadi u. 5.) azon a megosztott telken, aminek másik oldala a Szepesy utca 12–14. nevet viseli ma⁶⁵. Az 1865-ös kataszteri térkép a belvárosi házak közül a Káptalan u. 4-es kanonoki házon tünteti fel a nevét (jelenleg 3-as sz.). A térképen minden ház két házszámmal, egy régi és egy új számmal látható, melyek közül a régi át lett húzva. Daróczy kanonok lakhelye a 4-es és a 3-as számot viseli, az újrászámolás során kapta a 3-ast. Én úgy gondolom, hogy ebben a házban töltött idejének nagy része alatt még 4-es volt a szám, a Nagy-Fetter szerzőpárosnak a régi magánkutakról szóló anyagában is így olvastam.⁶⁶ (24. kép)

24. kép: Daróczy Zsigmond kanonoki háza (neve bekeretezve) és Plébánia utcai háza (X-szel jelölve) (Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (19. század).
Forrás: <https://maps.arcanum.com>)

⁶² BURGER 1973, 48.

⁶³ Századok (1868) 69.

⁶⁴ Pince sok épület alatt és mellett volt még akkor is, ha zömében a belvárosi pincékben tárolták a bort. Édesapám és a helyiek mondták, hogy a Barla-villa alatt és a Donátusi templom alatt is volt pince.

⁶⁵ MADAS 1978, 186.

⁶⁶ NAGY-FETTER 1979, 380-381.

Emlékeztem, hogy a Szepesy utcában korábban találtak a régészek hamvvedret és a Ciszterci gimnázium udvarában is. Keresgettem, hátha van pontosabb írás a Daróczy leletről ezen a környéken. Nem sokáig tartott, két mai szakirodalom is idézi a szűkszavúbb tudósítást, de nem értettem, hogyan került a Káptalan utca 6-ba ez a történet (régi számozással ez volt az 1-es)⁶⁷. Szó sem volt az 1800-as évek egyik tudósításában sem pontos helyszínről, és a kanonok nem ott lakott eddigi tudásom szerint. A keresgetésnek ebben a stádiumában azt szűrtem le, hogy nem ismerik a leletről publikáló kutatók az Archeologiai Közleményekben megjelent hírt, csak a Századok szűkszavú tudósítását. A lelőhely mélysége és a tárgyi leletek adatai ismeretlenek számukra – ahogy egyikőjük írja.⁶⁸ Ekkor már egyre jobban érdekelt, hol lehetett valójában a lelőhely, mit lehet tudni a kanonoki terület történetéről. Így találtam rá Petrovich Ede munkájára, s ebből aztán kiderült, hogy ez volt a forrás az említett tanulmányokhoz. Ő írja azt, hogy a Káptalan u. 6-os házban lakott 1868-ban Daróczy kanonok, és ő idézi a Századok tudósítását.⁶⁹ Munkájában nem csak a lelettel kapcsolatban említi a méltóságos urat és a 6-os sz. épületet, hanem egy kúttal kapcsolatban is, mégpedig így⁷⁰: „Rejtély elé állít Daróczy kanonok 1867 novemberében tett jelentése, mely szerint 'a volt húzó kutat ő be akarta tömetni, azonban a szakértők szerint a kút kőszirtbe lévén vágva és dús víztartalommal bírván kíméletet érdemel. De az összekorhadat facsóvek helyett új vascsövekre van szükség.'” Az egy évvel későbbi, 1868. novemberi két halotti értesítés jutott szembe.⁷¹ Egyik szerint hosszan tartó betegség után halt meg a kanonok úr, másik szerint tifuszban. Vajon van-e valami összefüggés az 1867 őszi, Virágh kanonok augusztusi halála után elfoglalt új kanonoki ház kútvíze és a felmerült gondolat között? Részemről ez csak költői kérdés. Amit tudok, az az, hogy a ház vízvezetékét 1868-ban átépítették, tehát valóban történt földmunka valamikor ebben az időszakban.⁷² De másik gondolat is szöveget ütött a fejemben. Petrovich Ede pontosan felsorolja a Káptalan utca egyes házainak összes volt lakóját. Ebből láttam, hogy a kanonok úr évtizednél hosszabb ideig lakott a 3-as számúban (régen 4-es) 1867-tel bezárólag⁷³, majd 1868-ban a 6-os számú épület lakója lett. Madas József összeírásában is szerepel Daróczy Zsigmond mint a Káptalan u. 4. (később 3.) lakója és felelőse 1851-es és 1864-es adatbázis alapján, majd 1868. nov. 14-i bejegyzéssel jelenik meg, hogy a Hunyadi u. 5. sz. alatt 1601 Ft-ért megvásárolt 105 négyszögöl területet egy házzal.⁷⁴ Én ebből a kevés adatból nem tudom megállapítani, mikor lett az övé a Plébánia u. 5-ös sz. (Hunyadi u. 5. sz.) ház, de az biztos, hogy nem 1868. november 14-én, mert ő ekkor már nem élt. Úgy gondolkodva, hogy csúsztak a bejegyzési idők, előfordulhat, hogy az előző tulajdonos 1867. áprilisi bejegyzési dátuma után akár már az év folyamán megtörténhetett az újabb adás-vétel. Ebben az esetben Daróczy kanonok már 1867-ben tulajdonosa lehetett a belvárosi magánháznak. Ha így volt, el tudom képzelni, hogy a pinceásatás, ahol előkerült ez a félig ismert lelet, ennek a saját tulajdonú háznak az udvarán történt. Mindezek csak gondolatok, semmi esetre sem az arra hivatott kutatók eredményeinek megkérdőjelezése, annál is inkább, mert miután ez utóbbi lehe-

⁶⁷ MAGYAR 2015, 4; TÓTH 2025, 178.

⁶⁸ TÓTH 2025, 178.

⁶⁹ PETROVICH 1983, 58–59.

⁷⁰ PETROVICH 1983, 56.

⁷¹ Pécsi Lapok, 1868. november 8. 377; Pesti Napló, 1868. november 8. az 5472. szám melléklete.

⁷² NAGY-FETTER 1979, 388. A cikkben a régi házszámozást alkalmazzák a szerzők.

⁷³ PETROVICH 1983, 36.

⁷⁴ MADAS 1978, 186, 282.

tőség megfogalmazódott bennem, elém került egy újabb adat, mely szerint „Daróczy kanonok káptalani házában 19 cm magas, fenéke felé öblös, fületlen cserépedény találtatott. Petz Ferenc építész ajándéka. R.N.145./1871”.⁷⁵ Daróczy úr utolsó életében a káptalani ház Petrovich adatai alapján azonos a korábbi 1-es, későbbi 6-os sz. házzal.

Úgy történhetett, hogy Daróczy kanonok úr a leletet felajánlotta 1867-ben, de végül csak 1871-ben, évekkel a halála után került a múzeumba. Ekkor már nem volt hírérteke annak, hogy a cserépedényt tojásokkal körülrakva találták meg, de az sem valószínű, hogy Daróczy úrnál egyszerre két egymástól távoli helyen ástak volna ki hasonló edényeket, egyik körül tojásokkal. Így tehát a szarkofág a hegyen egyedül maradt, de azért még meglehet, hogy ott fent a kies hegytetőn valamikor egy római villagazdaság lakói éltek és temetkeztek.

Zárszó

Mindaz, amit a két pécsi szőlőhegyi történetben leírtam, saját tapasztalásomból, újság-cikkekből, tudományos munkákból és beszélgetések során gyűlt össze és kiegészítettem saját gondolataimmal. Akikkel beszélgettem, és akik a Barla-történet anyagainak és adatainak összegyűjtésében segítségemre voltak az évek során: dr. Krisztián Béla, Lóki Zoltánné Bencze Éva, Lévainé Fellner Éva, Hartvig Béla felesége Böbe, Duga Guszti és felesége Viorál Edit, Gaál Gyuláné Ilike, Völgyi Klári, Bánkyné Perjés Beatrix, Kovács Attila, Csertán Kálmánné Tornyos Aranka, Józsa Anna, Jung Józsefné, Radics Ibolya, Pozsgai Anikó és anyukája, Pongrácz Tibor, Szamosköziné Banicz Anna, dr. Vonyó József, Kauffmann Károlyné Nesz Éva, Krasznai Ferencné, Fónai László, Balatoni Beatrix, Wéber Adrienn, Kurucz Réka és végül Czirják Orsi (dr. Kovács András unokája).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÉRDI GY.* 1977: Pécs legnagyobb adófitetői 1887–1901. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 20–21 (1975–76) 113–125.
- BURGER A.* 1973: Római szarkofág a pécsi Aranyhegyről. *Archaeologiai Értesítő* 100 (1973) 42–49.
- CSONKA K. – SZ. KONCZ I.* 1991: Ballada a városról. [s.l.], 1991.
- GYENIZSE P.* 2010a: Aranyhegy. In: Romváry F. (főszerk.): Pécs lexikon I. A–M. Pécs, 2010, 52.
- GYENIZSE P.* 2010b: Donátus. In: Romváry F. (főszerk.): Pécs lexikon I. A–M. Pécs, 2010, 177.
- HELBING F.* (szerk.) 1930: Az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola évkönyve 1880–1930 az intézet 50 éves fennállása alkalmából. Budapest, 1930.
- HORVÁTH A.* 1871: Pécsvidéki és egyéb leletek. *Archaeologiai Közlemények* 8 (1871) 60–62.
- KÁSA CS.* 2020: A Katyáni erdőben című film magyarországi forgalmazása és az azt követő megtorlás. *A Magyar-ságkutató Intézet Évkönyve* (2019) 315–342.
- KISS J.* (szerk.) 1893: A Mecsek Egyesület jelentése az 1892-ik évről. Pécs, 1893.
- KISS J.* (szerk.) 1906: A Mecsek-Egyesület Évkönyve a XV-ik egyesületi évről (1905). Pécs, 1906.
- KISS J.* (szerk.) 1913: A Mecsek-Egyesület Évkönyve a XXII-ik egyesületi évről (1912). Pécs, 1913.
- KISS J.* (szerk.) 1914: Mecsek-Egyesület Évkönyve a XXIII. egyesületi évről (1913). Pécs, 1914, 191.

⁷⁵ PÓSTA 1897, 178.

- KOVÁCS A.* 1964–65: A pécsi szőlőműveség történeti néprajza. Doktori disszertáció, kézirat. Pécs, 1964–65.
- MADAS J.* 1978: Pécs-belváros telkei és házai: adatgyűjtemény. Pécs, 1978.
- MAGYAR ZS.* 2015: A pécsi késő római temető X. sz. sírkamrája. *Magyar régészet* 15 (2015) 1–9.
- NAGY L.* – *FETTER A.* 1979: Régi magánkutak Pécsen. Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve (1977) 325–396.
- PETROVICH E.* 1983: A pécsi káptalani házak. Pécs, 1983.
- PÓSTA B.* 1897: Baranya őskora a magyarok bejöveteléig. In: Várady F. (szerk.): Baranya multja és jelenje II. Pécs, 1897, 1–208.
- RÓMER F.* 1868: Magyar régészeti krónika. *Archaeologiai Közlemények* 7 (1868) 181–198.
- SOMLAI K.* 2012: Nacionalistaként korszakokon át – Mester Miklós (1906–1989). In: Rainer M. J. (szerk.): *Búvópatakok – a feltárás.* (Évkönyv XVIII.) Budapest, 2012, 105–165.
- TÓTH ZS.* 2025: A Pécs, Káptalan utca 6. teleknél előkerült római kori emlékek értelmezési lehetőségeiről. *A Janus Panonius Múzeum Évkönyve* 58 (2025) 157–191. <https://doi.org/10.62148/JPME.2025.07>

NÉPRAJZ

**GÁBOR OLIVÉR
IVÁNYI EMESE
KRAFT JÁNOS
KURUCZ RÉKA
PÁSZTOR ANDREA**

Kovács András: A pécsi szőlőművesség
történeti néprajza – a tervezett kritikai
kiadás módszertana

Kovács András: A pécsi szőlőművesség történeti néprajza – a tervezett kritikai kiadás módszertana

GÁBOR OLIVÉR

régész, főmuzeológus, Janus Pannonius Múzeum
e-mail: gabor.oliver@jpm.hu

IVÁNYI EMESE

borszakértő, marketing és közönségkapcsolati fősztályvezető,
Janus Pannonius Múzeum
e-mail: ivanyi.emese@jpm.hu

KRAFT JÁNOS

geológus, Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat

KURUCZ RÉKA

néprajzkutató, muzeológus, Janus Pannonius Múzeum
e-mail: kurucz.reka@jpm.hu

PÁSZTOR ANDREA

történész, főmuzeológus, Janus Pannonius Múzeum
e-mail: pasztor.andrea@jpm.hu

KIVONAT: Kovács András 1965-ben írta meg *A pécsi szőlőművesség történeti néprajza* c. disszertációját. Ebben a műben ma már pótolhatatlan mennyiségű információ van összegyűjtve a város egy elfeledett korszakáról, amikor a Mecsek még egyike volt az ország három legfontosabb borvidékének, és amikor a szőlő meg a bor szinte a legfontosabb megélhetési forrást jelentette itt. A disszertáció nagy részét kitevő 18–19. századi pécsi soknemzetiségű szőlész és borász világ újrafelfedezése azonban sokrétű geológiai, régészeti, újkortörténeti, néprajzi és borászati szempontú magyarázatot igényel. E kritériumokat szem előtt tartva szándékozunk aktualizálni és közreadni Kovács András egykori dolgozatát. Ezt a tervezett munkát mutatjuk be a jelen cikkben, nem elfeledve azt a tényt, hogy a világ második legöregebb szőlőtőkéje éppen Pécsen maradt fenn.

KULCSSZAVAK: Kovács András, szőlő, bor, Pécs

András Kovács: Historical Ethnography of the Viticulture in Pécs – Methodology of the Planned Critical Edition

SUMMARY: András Kovács wrote his dissertation *A Historical Ethnography of Pécs Viticulture* in 1965. This work now contains an irreplaceable amount of information about a forgotten era of the city, when the Mecsek was still one of the three most

important wine regions of Hungary, and when grapes and wine were almost the most important source of livelihood here. However, the rediscovery of the multinational world of Pécs's 18th–19th century winegrowers and winemakers, which makes up a large part of the dissertation, requires a multifaceted explanation from geological, archaeological, modern historical, ethnographic and oenological perspectives. Keeping these criteria in mind, we intend to update and publish András Kovács's former thesis. We present this planned work in this article, not forgetting the fact that the world's second oldest vine stock has survived precisely in Pécs.

KEYWORDS: András Kovács, grapes, vine, Pécs

Bevezető

Dr. Kovács András (1922–1994) korábban ki nem adott disszertációja, *A pécsi szőlőművelés történeti néprajza* (Szeged, 1965) leírja a pécsi szőlők és borok történetét. Olyan munka, melyet kár a feledés homályában hagyni, s amely megérdemli, hogy közismertté váljon a pécsiek előtt. A dolgozat tudományos hivatkozásokkal megadott adatai közt sok, ma már hozzáférhetetlen információt őrzött meg számunkra a témáról. Éppen ezért leszármazottaival egyetértésben úgy határoztunk, hogy egy kritikai kiadás keretében a nagyközönség számára elérhetővé tesszük a disszertációt. Ebben a cikkben pedig beharangozzuk e kiadás szándékát, és leírjuk tervezett módszereit, valamint köszönetet kívánunk mondani Nagy Juditnak, hogy felhívta figyelmünket e kéziratra. Kovács András polihisztor tudását mutatja, hogy ehhez a munkához öt különböző szakma képviselőinek kell összefognia: geológus, régész, történész, etnográfus, és borszakértő.

Pécs és Baranya történetében a szőlőművelés és bortermelés nagyon nagy szerepet játszott. Kisebb szünetektől eltekintve az őskortól máig jelen volt a borkészítés a területen. A történeti Baranya területéről például négy itt termesztett római szőlőfajta nevét is ismerjük. Helyi borkészítés tekintetében azonban a csúcspontot kétségtelenül a török hódoltság utáni újjáépítés és virágzás évszázadai jelentették (18–19. század). Bár a város 1780-ig püspöki fennhatóság alatt állt, az egyház és a polgárság közt ekkor tapasztalható versengés Kovács András tanúsága szerint (148. o.) egyenesen olyan „édeni” állapotokhoz vezetett, hogy a városban minden 14. ház borkimérés volt.

A szabad királyi városá válás után tovább virágzott a pécsi borkultúra, amely a szőlőterületek folyamatos bővülésével a város közvetlen környezetének tájalakító tényezőjévé vált. A mecseki szőlőtermő terület az ország három legfontosabb borvidéke közé tartozott. Még Bécsbe is kerültek mecseki borok. Kovács András kézírata részben megőrizte ezen régi borok emlékét és neveit, melyek között keveredtek a balkáni és nyugati eredetű, valamint helyi nemesítésű szőlőfajták borai. Mindezen virágzás azonban csak az európai szőlők 60%-át elpusztító szőlőtetű (*filoxéra*) megjelenéséig tartott. A fertőzés Pécssett nyugat felől (Patacs, Ürög) terjedt kelet felé (Meszes, Pécsbánya), és mindenféleképpen megpróbálkoztak ellene, amit Kovács András részletesen le is írt (176–198. o.): fegyveresekkel őrizték a fertőzött területeket, irtották a fertőzött töveket, városi filoxéra bizottságot hoztak létre, drága új szőlőket telepítettek, illetve szénkénnel kezelték a talajt. Végül két módszer bizonyult leginkább használhatónak. A szőlő mellé telepített kender kilúgozta a talajt, illetve az Amerikából behozott direkt termő vesz-

szők ellenálltak a filoxérának. Ez utóbbiak telepítéséhez, illetve az amerikai alannyal készült oltványok készítéséhez díjmentes oktatást és oltást szerveztek pécsi szőlősgazdák részére, sőt újtelepítési hitelt is biztosítottak számukra. A bosnyák gazdák azonban ellenálltak a változtatásnak, a szegényebb gazdák más növényeket kezdtek termesztetni, Olaszországból pedig bejött a sok olcsó bor.

Így ért véget a pécsi bor két évszázados nagy korszaka az 1880-as évek végére. Ám, maga a város nem tűnt el. Ahogy korábban több mint ezer éven át képes volt változni, úgy a 19. század végére is alkalmazkodott az új kor kihívásaihoz. Ettől kezdve kimondottan a fejlődésnek indult ipar emelte tovább Pécs rangját (Dunagőzhajózási Társaság – DGT, Kesztyűgyár, Zsolnay gyár, Pezsgőgyár, stb.). A szőlőkultúra nyomai azonban ma is látszanak a modern városképben. Ahogy egykor a szőlő ideális termőhelye 300–350 m tengerszintmagasságig ért el, úgy ma a város is csak addig kúszik fel a Mecsekre. A régi présházak helyén ma már lakóházak, sőt villák állnak, ám a város nem nőtt túl az erdőtől egykor elhódított szőlőbirtokok határán. Mivel ezeket a telkeket fokozatosan beépítették, a mai város jelentős része az egykori szőlőhegyen terül el.

1. *Dr. Kovács András élete és munkássága*¹

Kovács András 1922. év május 31-én született Magyarországon. Családjá szerény anyagi körülmények között élt, mivel a családfenntartó édesapát hadifogságok miatt hosszú évekig nélkülözniük kellett. Helytörténeti érdeklődése már fiatalon megmutatkozott, jó képességei és szorgalma miatt kiemelték, a helyi pap és a tanító összefogásával, valamint az egyház anyagi támogatásával továbbtanulhatott. Tanítóképzőt végzett és pályája kezdetén kántor-tanítóként dolgozott, később magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett Pécsen. Még kántor-tanítóként Pellérdén ismerkedett meg feleségével, a nála öt évvel fiatalabb Révész Máriaival, aki egy helyi nagygazda lánya volt. A sok gyermek közül családja őt taníttatta, sőt apácának szánták, ám végül vőlegénye miatt otthagya a pécsi Miasszonyunk nőzárdát. Közös életük kezdetét a második világháború nehezítette, mivel Kovács András katonai szolgálatot teljesített, hadifogságba került, sőt a berlini kórházból pizsamában menekülve élte meg a város 1945-ös ostromát. Feleségével 1947-ben kötött házasságot, 1957-ben született meg Orsolya nevű gyermekük. Kovács András élete végéig Pécsen élt, magyart és történelmet oktatott a Rét utca 10. szám alatt található, sok névváltoztatást és összevonást megélt pécsi kereskedelmi középiskolában, mely akkor már Zrínyi Miklós nevét viselte.² A tanítás mellett minden fennmaradó szabadidejét hobbijának szentelte, helytörténeti kutatásokat folytatott a pécsi levéltárakat bújva. Számos helytörténeti monográfiát és tanulmányt írt Baranya megye településeiről, melyek közt Pécs jelentős szerepet kapott. Kéziratban ránk maradt doktori disszertációja is a pécsi emberek és a szőlő sok évszázados kapcsolatát mutatja be, *A pécsi szőlőművesség történeti néprajza* címmel. Bár, ahogy a munka előlapjából is kiderül, „*a dolgozat a szegedi Bölcsésztudományi Kar Néprajzi Intézetében Dr. Bálint Sándor tanszékvezető egyetemi tanár irányításával készült*”, végül a szegedi egyetemen 1964-től oktató Ferenczi Imre koordinálása alatt védte meg, mivel

¹ Köszönjük Czirják Jánosné Kovács Orsolya Lillának, hogy emlékeit megosztotta velünk, valamint a családi archívumban őrzött fotókat, dokumentumokat, kéziratokat rendelkezésünkre bocsátotta!

² 1955–67 között Zrínyi Miklós Kereskedelmi Tagozatú Közgazdasági Technikum, 1967–91 között Zrínyi Miklós Kereskedelmi Szakközépiskola. Az iskola történetéről bővebben lásd: <https://www.szakkepzesbaranya.hu/intezmenyeink/4>

Bálint Sándort politikai okok miatt eltávolították pozíciójából. Minderre lánya így emlékezik: „Bálint Sándornál sajnos nem tudta befejezni a doktorátusát, mert akkor Bálint Sándort nagyon kikezdték politikailag. (...) – egyébként nagyon sokszor volt nálunk (...), apámat nagyon szerette, meg ő is nagyon őt –, és akkor ő adta át a Ferenczi Imrének, hogy fejezze be, amit nála kezdett.” Kovács András 1965-ben szerezte meg a szegedi József Attila Tudományegyetemen (1962–1999) doktori fokozatát. Kutatásai során együttműködött a pécsi Janus Pannonius Múzeum kollégáival is, leánya emlékei szerint rendszer látogató volt a Régészeti Osztályon, ahová őt gyermekként olyankor magával vitte, ahogy a pécsi szőlőhegyre is.

Pécs városától méltatlanul kevés elismerést kapott. Ugyanakkor számos néprajzi és/vagy helytörténeti témájú kéziratot adott be a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottságának pályázataira, amelyeken gyakran I. helyezést ért el.³ Egyik legsikeresebb kezdeményezése a siklói várhoz köthető. 1954-ben ő hívta fel elsőként a figyelmet az akkor igen romos állapotban lévő vár megmentésének fontosságára a Dunántúli Naplóban megjelent cikkével.⁴ Ez az írása Erdős Zoltán elemzése szerint is jelentős lépés volt a vár megmentésének folyamatában, igaz a *Tenkes kapitánya* című filmsorozat vetítése mindennél meghatározóbban járult hozzá Siklós és így a vár turisztikai vonzerejéhez.⁵ Nem véletlen tehát, hogy helytörténeti tevékenységéért 1970-ben Őrsi Ferencsel, a filmsorozat alapjául szolgáló regény szerzőjével, egyszerre kapta meg a Siklós díszpolgára kitüntető címet. Kovács András 1994-ben hunyt el Pécsen.

2. Geológiai szempontú észrevételek a disszertációval kapcsolatban

Korának természetföldrajzi szempontjai alapján készült, igencsak szerteágazó, sok szakterületet is részletezően érintő munka. Szóhasználatában visszaköszönnek olyan egyedi szakkifejezések is, amelyek akkoriban teljesen elfogadottak voltak, de napjainkban már nem igazán használatosak, és sokak számára akár ismeretlennek is tűnhetnek. A szerző több – napjainkra már határozottan elkülönült – szakág akkori eredményeit próbálta összefoglalóan bemutatni, helyenként részletezni és természetesen néha értékelni. Ennek okán a geológia egyik napjainkra teljesen önállósult részét jelentő rétegtani (sztratigráfiai) áttekintés néhány érdekes pécsi gazdaságföldrajzi vonatkozású ismertetést is tartalmaz. A kézirat lezárása utáni évtizedekben a geológia úgy vált nemzetközivé, hogy nemcsak új szakszavai születtek meg, hanem egyes kifejezései is határozottan módosultak. Későbbiekben a Nemzetközi Rétegtani Bizottság (*International Commission on Stratigraphy*) megalakulásával megvalósult a geológiában is a globális szabványok alkalmazása. Így megalapozottan átértékelésre kerültek az egyes földtörténeti korok, a korszámítások és az egyes korokra jellemző folyamatok. Az utóbbi évtizedekben véglegesen elkülönültek – a geológia újabb szakágait is megalkotva – a szilárd kőzettér és az abban megvalósult vagy napjainkban is zajló folyamatok. Egy sajtószerű geológiai szakiránnyá vált a szerkezeti földtan, amelynek bimbózó korszaka valójában a kézirat készítésének ideje volt. A jelentős változások magukkal hozták az egyes geológiai korok határvonalainak módosulását és azon nevezéktani változta-

³ Például: KOVÁCS 1980; KOVÁCS 1984.

⁴ KOVÁCS 1954, 4.

⁵ ERDŐS 2023, 78.

tásokat, amelyekről a szerzőnek még nem lehetett tudomása. A globális változtatások maradandó eredményének tekinthető, hogy a szerző által többször emlegetett werfeni emelet (mint a Magyarországon korábbi geológiai korbeosztás egyik önállóan tekintett egysége) is szinte teljesen elfeledésre került. Mégis értékes a munka, hiszen határozottan kihangsúlyozza a „werfeni laporkő” helyi jelentőségét, amely méltán bővíti Pécs városának egyedi geológiai adottságainak ismeretét, hiszen a földtani viszonyokhoz is hűen alkalmazkodott az egykori város szőlőinek területi kiterjedése.

A disszertáció lábjegyzeteiben gyakran olyan személyekre történő hivatkozások is találhatók, akik az akkori időszakban nemcsak jelentős helyi ismertséggel bírtak, hiszen némelyikük nemzetközi szaktekintélyként volt közismert. A lábjegyzetekből és a bibliográfiai felsorolásból az is kikövetkeztethető, hogy a szerző igyekezett minden rendelkezésére álló akkori, általa olvasott, vagy más úton megszerzett, avagy csak ismerősöktől, akár barátoktól megszerezhető – vagy csak szóbeszéd módján terjedő – információt egybegyűrní. Így nem lehet véletlennek tekinteni, hogy nemcsak a számára hozzáférhető geológiai szakirodalomra, hanem akár a napi sajtóban megjelent információkra is támaszkodott.

A csatolt vagy szövegközi ábrák az akkori – és a műben közölt – ismereteket, azok áttekintését és – inkább laikusoknak szóló – magyarázatát biztosítják. Nem róható fel a szerzőnek, ha némelyik mellékleten olyan geológiai határvonal van, amelynek helyzete napjainkban már önkényesnek tűnik, vagy olyan kijelentése került rögzítésre, amely a későbbiekben jelentős mértékkel módosult, hiszen a munkájának nem a földtani ismertetés volt az elsődleges célja. Így a „Domborzat” c. fejezetbe elhelyezett „Víz-földtani térképvázlat” tartalmának javítása, valamint a pécsi szőlőterületek vízföldtani viszonyainak aktualizálása sem lehetett akkor külön feladat, hiszen azok pontosítására vonatkozóan csak évekkel később – mások által – került sor.

A teljes mű tartalma alapján viszont jól kirajzolódik a város azon geológiai egyedisége, hogy szinte az egész történelmi városmagja alatt olyan homogénnek tekintett és kézi szerszámokkal már könnyen fejthető kőzettér található (nevezetesen: pannóniai homok), amely a helyi bortároláshoz – a pincék célzatos létesítéséhez – elengedhetetlenül szükséges volt azon kívül, hogy a terepszint alatti terek kialakítása Pécssett nem mindig volt azonos irányba tartó.

3. Régészeti szempontú észrevételek a disszertációval kapcsolatban

Régi források szóltak Pécs és környéke szőlőinek gazdagságáról. Kovács András disszertációja elején idézte is többek közt a 16. században élt udvari hivatalnok Dzselaáza Musztafát (p. 20.), és 19. századi pécsi plébános Haas Mihályt (p. 21.), akik személyes korabeli tapasztalataikat hagyták ránk e témában. Ám szerencsére, a pécsi szőlészet és borászat történetének tárgyi emlékei is fennmaradtak, amik nyomán a szerző igyekezett felsorolni az 1965-ig előkerült régészeti lelőhelyeket. Ezen információk egy része pedig kincseket rejt a mai régész számára, másik része viszont inkább helytelen információkon alapul. A kritikai kiadás jegyzeteiben igyekszünk e megadott régészeti emlékek rövid mai értékelését is megadni, míg itt csupán néhány példát mutatunk be.

Helytelen állítás például, hogy a szőlő a rómaiakkal jelent volna meg Magyarországon (p. 77.). Egyrészt a vadszőlő őshonos nálunk,⁶ másrészt pedig tudjuk, hogy a világ

⁶ GYULAY et al. 2012.

legkorábbi szőlőültetvényei akár 8500 évesek is lehettek (*Shulaveris Gora*, Grúzia⁷). Nálunk pedig a késő bronzkori településekről (Kr. e. 2. évezred vége) kerültek elő a legkorábbi elszenesedett szőlőmagok⁸). Továbbá Baranyában a szajki ásatásokról származó borkínáló oinochoe edénykészlet bizonyítja, hogy a koravaskor végén (Kr. e. 5. század, *Hallstatt* időszak) már kultúrája is volt a borfogyasztásnak.⁹

A népvándorlás korában (Kr. u. 5–10. század) a szőlőművelés valóban le hanyatlott a Kárpát-medencében (p. 93.). Ugyanakkor tudjuk, hogy az avarok a 8. században már földet műveltek, övvereteiken előfordul a szőlőábrázolás, és a kereszténység is jelen volt náluk (ld. 6–7. századi Keszthelyi kultúra, illetve a 9. századi avar kagánok nevei: Theodor, Ábrahám és Izsák). Márpedig ahol kereszténység van, ott bornak is kell lennie, legalábbis az eucharistia okán.

Árpád-kori adatokat is közöl a baranyai szőlőművelésről. Kr. u. 890-ben szőlői voltak itt a salzburgi érsekségnek,¹⁰ a pécsváradi apátság 1015. évi alapítólevele 110 szőlőteltet említ (*vinitores*),¹¹ Bertalan püspök 1225-ben 2 szőlőt vett Pécs határában, Pál püspök idején (1279–1302) a pécsi körmenet a Boldogságos Szűz szőlőjéből (Kálvária-domb?) vonult le a városba.¹² Kovács András disszertációja természetesen még folytatja az adatok sorolását az egész középkor, sőt török kor tekintetében.

A műben a pécsi belváros alatti pincerendszerekkel kapcsolatban néhány korrigálni való állítás (p. 273.). A középkorban itt csak föld- és kőpincék épültek, ezekből pedig nem alakult ki földalatti „útvesztő”. A mai téglalobozatos nagy alagútrendszerek valójában a hódoltság után, de főleg a 19. században jöttek létre az egymásba érő pincékből,¹³ amelyek szorosan kapcsolódtak a szőlőműveléshez, mint akkoriban meghatározóvá vált pécsi („tűke”) iparághoz. Az akkori lendületesség és tárolóhelység helyként többszintes, homokba vájt pincereteket eredményezett.

Még egy értékes régészeti adatról kell szólni. A 360. oldalon említés van a Rókus-dombon állt római kori villáról, melynek megmaradt alapjaira valamelyik pécsi püspök hombárépületet építtetett. A baranyai római kori villák hosszú évek ásatásai után összeállított katalógusában eddig ez a villa nem szerepelt. A disszertáció adatai alapján azonban tovább lehet nyomozni utána,¹⁴ még akkor is, ha a terület már beépített.

Összegezve, Kovács András a pécsi és baranyai szőlészeti régészeti korú nyomaira is kitért. Az olyan fontosabb emlékeket pedig – mint például a baáni római sírkő, vagy a fennmaradt borospincék – részletesen le is írta.

4. Újkortörténeti szempontú észrevételek a disszertációval kapcsolatban

Kovács András *A pécsi szőlőművelés történeti néprajza* című disszertációjának kritikai kiadása a pécsi várostörténetírás fontos, eddig kiadatlan gazdaság- és társadalomtörténeti forrásának közzétételét jelenti. A munka jelentősége abban áll, hogy a szerző

⁷ MCGOVERN et al. 2017.

⁸ FACSAR – JEREM 1985.

⁹ GÁBOR 2009.

¹⁰ GYÖRFFY 1963, 359.

¹¹ DHA 1. 67–68; GÁLLOS – GÁLLOS 1975, 21.

¹² GYÖRFFY 1963, 362.

¹³ KASZÁS – GÁBOR 2011.

¹⁴ SOMOGYI 1964, 5.

a néprajzi gyűjtést a levéltári forráskutatással ötvözve rögzítette egy letűnt korszak – a filoxéravész előtti „aranykor” és az azt követő polgári átalakulás – lenyomatait. A kritikai kiadás újkortörténeti fejezeteinek gondozása során célunk nem csupán a szöveg filológiai pontosságú közlése, hanem a szerző 1960-as évekbeli megállapításainak modern történettudományi kontextusba helyezése, az elmúlt fél évszázad kutatási eredményeinek tükrében.

A metodológiai munka során a történeti fejezetek (különösen *A török kiűzésétől Pécs szabad királyi rangra emelkedéséig*, a *Szőlőtermelés a polgári korszakban* és *A pécsi szőlőműves társadalom* című egységek) elemzésére fókuszálunk. Az alábbiakban összegezzük azokat a kutatási irányokat, amelyek terveink szerint a kritikai kiadás jegyzetapparátusának gerincét alkotják.

4.1. Demográfiai rétegződés és etnikai munkamegosztás (1686–1800)

A disszertáció egyik legértékesebb vonulata a hódoltság utáni Pécs etnikai sokszínűségének és a szőlőművelés kölcsönhatásának bemutatása. Módszertani szempontból kiemelt feladatunk a szerző terminológiájának pontosítása. Kovács András a korabeli forrásokat követve gyakran használja a „bosnyák” és „rác” kifejezéseket, amelyek a 17–18. századi szóhasználatban felekezeti és etnikai kategóriákat is takartak. A kritikai jegyzetekben a modern történeti demográfia eredményeire támaszkodva pontosítjuk a katolikus horvát (bosnyák) és az ortodox szerb (rác), valamint a német telepesek szerepét.

A szöveggondozás során külön figyelmet fordítunk az „etnikai munkamegosztás” technológiai vetületeire: a balkáni eredetű vörösbor-kultúra, a speciális tárolási módok (*heveng*) és a bosnyák lakosság kapcsolatára, illetve a német betelepülők szerepére a minőségi fehérbor-termelés és a racionálisabb, piacorientált gazdálkodás meghonosításában. Célunk bemutatni, hogyan vált a szőlőhegy a különböző kultúrák integrációjának színterévé, és miként vált a szőlőbirtoklás a „tüke” identitás részévé.

4.2. A „gyáralapító tényező” gazdaságtörténeti hitelesítése

A disszertáció *A pécsi szőlőműves társadalom* című fejezetében Kovács András egy kivételes gazdaságtörténeti tézist fogalmaz meg: a szőlő és a bor szerepét a pécsi nagyipar kialakulásában. A szerző meglátása szerint a 19. századi pécsi polgárosodás és tőkefelhalmozás egyik alapvető forrása a szőlőbirtok és a borkereskedelem volt.

A kritikai kiadás feladata ezen a ponton a cégtörténeti vizsgálat. A jegyzetapparátusban konkrét levéltári adatokkal elemezzük vagy árnyaljuk a szerző állításait. Esettanulmány-szerűen vizsgáljuk a pécsi iparos dinasztiák indulását:

- Zsolnay család: Vizsgáljuk, hogyan alapozta meg a család korai tőkeerejét a helyi termény- és borkereskedelem.
- Littke család: Részletezzük a technológiai és tőketranszfert, amelynek során Littke Lőrinc a borkereskedelem hasznát a pezsgőgyártás innovációjába forgatta vissza.
- Hamerli és Engel családok: Vizsgáljuk a szőlőbirtokot mint a polgári egzisztencia stabilitását biztosító vagyonelemet. Ez a módszertani megközelítés teszteli Kovács András téziséét: a szőlő Pécssett valóban „gyáralapító tényezőként” funkcionált-e, a hegy levéből származó profit pedig közvetlenül hozzájárult-e a város modernizációjához.

4.3. A bor politikai gazdaságtana és a jogi küzdelmek

A történeti fejezetek másik súlypontja a város és a püspökség évszázados küzdelme, amelyben a bor „politikai valutaként” jelent meg. A kritikai kiadásban a városi számadáskönyvek adatainak bevonásával egészítjük ki a szerző elbeszélését. Dokumentáljuk, miként használták a pécsi polgárok a bort diplomáciai ajándékként a bécsi udvarban a szabad királyi városi rangért folytatott lobbiban. Emellett jogtörténeti szempontból tisztázzuk a bormérési jog (*educillatio*) körüli konfliktusokat, különös tekintettel a Szent György és Szent Mihály napja közötti időszak jelentőségére.

4.4. Társadalomlélektan és a filoxéra traumája

Kovács András érzékletesen ír a filoxéra okozta pusztításról. A szöveget nemcsak agrártörténeti, hanem mentalitástörténeti dokumentumként is olvassuk. A korabeli sajtó (*Pécsi Figyelő*, *Pécsi Napló*) cikkeinek beemelése árnyaljuk a képet, bemutatjuk a „víg szüret” után a filoxéra okozta társadalmi sokkot, a nosztalgia kialakulását és a válságkezelési stratégiákat. Ide soroljuk a borhamisítási ügy és az eredetvédelem kérdéskörének vizsgálatát is, rávilágítva, hogyan próbálta a helyi társadalom a szőlőtőkék pusztulását követően is megőrizni a pécsi bor presztízsét.

4.5. A bibliográfia kiegészítése

A kritikai kiadás egyik alapvető feladata a forrásbázis kiegészítése, helyenként rekonstrukciója. Ez nem pusztán listázást jelent, hanem tudománytörténeti nyomozást: a szövegbeli utalások alapján azonosítjuk a szerző által használt alaplíveket (Haas Mihály, Fényes Elek, Ágh Timót) és a látens forrásokat (korabeli statisztikák, telekkönyvi adatok). Ezt egészítjük ki az 1965 óta született szakirodalommal, biztosítva a mű helyét a 21. századi tudományos diskurzusban.

4.6. Összegzés

A tervezett kritikai kiadás célja, hogy Kovács András munkáját méltó helyre emelje a pécsi történetírásban. A modern történeti módszerek alkalmazásával – a demográfiai elemzéstől a cégtörténeti kutatásokig – középpontba helyezzük és vizsgáljuk a szerző alaptézisét: Pécs történetében a város és a szőlőhegy nem két elkülönülő entitás, hanem egyetlen, elválaszthatatlan gazdasági és kulturális ökoszisztéma.

5. Néprajzi szempontú észrevételek a disszertációval kapcsolatban

Dr. Kovács András a jelen tanulmány tárgyát adó disszertációt Dr. Bálint Sándor vezetésével írta a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Bár a dolgozaton erősen érezhető a szerző történeti érdeklődése, kutatásainak néprajzi szempontból a legnagyobb érdeme, hogy a teljességre törekvő levéltári és szakirodalmi kutatómunka mellett jelentős néprajzi terepmunkát végzett az 1960-as években a pécsi szőlőhegyen. Feltételezésem szerint a levéltári források megismerése törvényszerűen elvezette a pécsi szőlőhegyig, annak történelmi jelentőségének megismerése és a város történetével való összefonódása in-

dították el a terepmunka irányába. Leánya elmesélése szerint szabad idejében a szőlőhegyet járta és a szőlősgazdákkal beszélgetett. Közléseikre a dolgozat a lábjegyzetekben pontosan és név szerint hivatkozik, származásukat és életkorukat is közölve. A korabeli szőlőhegyi ismeretek mellett a még szóban elérhető emberi emlékezet révén nagyjából a századfordulóig visszatekintő komplex képet ad a pécsi szőlőhegyi életvilágról, rögzítve a szőlőbirtoklás jogi körülményeit, a különböző társadalmi helyzetű és származású szőlőtermelői csoportok szőlő- és bortermelési eszközeit és módszereit, az általuk termelt szőlőfajtákat, szakrális és profán szőlőhegyi vagy szőlőműveléssel kapcsolatos ünnepeket, a szőlőhegyhez fűződő legendákat, mondákat, szólásokat. Mindezzel a munkával Kovács András napjainkra már pótolhatatlan adatokat rögzített a pécsi szőlőhegy történetéből. A dolgozatban a történelmi előzményeket minden esetben ismerteti, a változási folyamatokat értelmezi, terepmunkája során megszületett kutatási eredményeit levéltári forrásokkal és a vonatkozó szakirodalommal összevetve kontrollálja és egészíti ki. Sőt, a pécsi Janus Pannonius Múzeum dolgozóinak aktuális néprajzi és régészeti kutatási eredményeit is felhasználja, több műtárgyat ismertetve a múzeumi gyűjteményből.

Különösen értékes a dolgozat szőlőművelés eszközeit bemutató fejezete, amelyet a szerző által az 1960-as évek közepén a pécsi szőlőhegyi préházakban készített fotóival bőven ellátva közöl. Ugyanígy forrásértékkel bírnak a szőlőhegyi épületekről készített fotói. Pótolhatatlan (lenne) a szájhagyományban az 1960-as években még élő eredetmondák, szólások, szokások rögzítése. A lábjegyzetek alapján nagyjából tíz szőlősgazdától származnak az adatok, ám minden bizonnyal árnyaltabb képet kapnánk, ha a szerző ennél jóval több embert megszólaltatna a dolgozatban.

Összefoglalva Kovács András munkájának kivételes értéke az a komplex szemlélet, mely során a néprajzi terepmunka mellett a korban elérhető szakirodalmat, régészeti leleteket, levéltári és egyházi forrásokat, újságcikkeket, múzeumi tárgyakat mind felkutatja és felhasználja, sőt mindezeket szintetizálta a dolgozat megírása során. A disszertáció a különböző nációkhoz kapcsolódó és időben változó szőlőművelési és borkészítési kultúrákat térben is bemutatja, lokalizálja. Kovács András dolgozata pótolhatatlanul részletes képet ad a 18–19. századi Pécsről, arról a Pécsről, ahol a szőlő és a bor jelentette a gazdasági lét alapját, s aminek jövedelmén több társadalmi csoport osztozott, valamint rögzíti a 20. századi pécsi szőlőhegyi életvilágát, annak (bio)kulturális sokszínűségét.

6. Szőlészet és borászati szempontú észrevételek a disszertációval kapcsolatban

Kovács András 1965-ben írt, kiadatlan disszertációja egy eltűnő borvilág lenyomata. A pécsi szőlőkultúra nagy történeti ívét tárja fel, egy olyan szőlészeti és borászati világot rögzítve, amely ma már alig látható a tájban és egyre kevésbé él az aktív emlékezetben. A mű alapos forrásbázisra épülő, érzékeny leírása egy olyan életformát örökít meg, amelyben a szőlőművelés a város mindennapi ritmusához tartozott, a bor pedig a pécsi élet egyik motorja volt. A disszertáció különösen azért eleven, mert tulajdonképpen az utolsó pillanatban rögzítette mindazt, ami eltűnőben volt: a dülők népi neveit, a szüret szokásrendjét, a filoxéra utáni (ön)ironikus hangvételű újságcikkeket, vagy a régi Pécs jellegzetes hangulatát a ma a Janus Pannonius Múzeum történeti osztályának otthont adó épületben, a *Böhmisches Dörfel*-ben.¹⁵

¹⁵ A *Böhmisches Dörfel* egyéb nevei: *Tímárház*, *Derfli ház*, *Pemishterfli*, *Krautszak-féle ház*, *Mágotser Szála*.

Az azóta eltelt hat évtized mélyen átírta a pécsi borvidék világát. A klíma melegedése, a szüreti időpontok eltolódása, a csapadékhiány, a mustok emelkedő cukorfoka, a bor mint élménytermék megjelenése, a piac és a fogyasztói szokások átalakulása mind új kereteket szabtak a borászatnak. A mai borász teljesen más kihívásokkal szembesül: a melegedő évszázatok okozta komplex stresszhatással, a globális piac ízlésének nyomásával, de sajnálatos aktualitás a szőlő aranyszínű sárgasága – az a betegség, amely erkölcsi és gazdasági értelemben a 21. század filoxerája. A disszertáció megmutatja, milyen világ tűnt el a szőlőterületekkel együtt, de azt is, milyen törvényszerűségek ismétlődnek a szőlőtermesztésben.

A tervezett kritikai kiadás legfontosabb hozadéka, hogy Kovács megállapításait nem felülírni, hanem értelmezni kívánja, a mai tudással és tapasztalattal kiegészítve. A cél az, hogy a mű ne múzeumi tárgyként álljon előttünk, hanem élő, tovább gondolható tudásanyagként. A kommentárapparátus időrétegzéssel dolgozik („Kovács szerint (1965)... / Azóta... / Ma így látjuk...”), valamint magyarázza a mára eltűnt vagy átalakult fogalmakat: ki volt a hegypásztor, mit jelentett a hegyi bor, hogyan működtek a vegyes ültetvények, s milyen borkezelési eljárások okozták a borok gyors oxidációját. A kritikai jegyzetek kitérnek arra is, hogyan alakult át Pécs fajtaszerkezete, milyen technológiai korlátok szabtak határt a helyi borok tartósságának és kereskedelmi lehetőségeinek, és mi minden nem volt még jelen Kovács korában: a klímaváltozás következményei, a borfogyasztás társadalmi szerepének és kultúrájának újabb átalakulása, valamint az a lassú, de érzékelhető visszahúzódás, amely a pécsi borkultúra térnyerése helyett jellemezi az elmúlt évtizedet.

A bor Kovács írásában nem technológiai kérdésként, hanem a mindennapi élet, a közösségi gyakorlatok és a helyi identitás integráns részeként jelenik meg. Annál sajnálatosabb, hogy a disszertációból hiányoznak a tartalomjegyzékben szereplő, a szőlőnövényre és a szőlő évi munkáira vonatkozó fejezetek. Ezek azonban sokszor rekonstruálhatók a szövegbe ágyazódó emlékezősekből és adatközlői történetekből: a metszés rendjétől a kapálás üteméig, a pincehasználat világától a szüret társadalmi szerepéig. Ez külön értéket ad a műnek: olyan tudásrétet őriz, amely ma már senkitől nem kérdezhető meg.

A híres pécsi dűlők – Tettye, Donátus, Makárhegy, Aranyhegy – említése közben óhatatlanul szembesülünk a táj átalakulásával, amelyet igazolnak a városról és környezetről különböző időpontokban készített – elsősorban katonai célú – térképek. Ahol ma betonutak és lakóházak húzódnak, egy-két emberöltővel ezelőtt még szőlő állt. Az 1800-as évek közepétől a filoxeravészig mintegy 1500 hektárnyi szőlő tartozott Pécshez, a hatvanas évektől felgyorsuló beépítés pedig a pécsi bortermelés szomorú, lassú lecsengését jelentette.

A borvidék közigazgatási átalakulása is beszédes: a Pécs–Villányi borvidékből lett Mecseki, majd Mecsekajlai, végül 2009-ben Pécsi borvidék. Ezzel a névvel azonban egy Szigetvártól Dunaszekcsőig húzódó, csupán foltokban létező szőlőterületet kötöttek Pécshez. A hivatalos 500 hektár helyett a tényleges termőterület ma alig haladja meg a 300 hektárt. A rendszerváltozás után Villány dinamikus fejlődésnek indult, Szekszárd pedig néhány évvel később felzárkózott – a Pécsi borvidék azonban nem követte őket. A korábban még működő családi borászatok közül többen felhagytak a termeléssel, a pécsi cirfandli pedig egyre nehezebben találja meg a fogyasztóit. Az egykor Tokajjal egy lapon emlegetett borvidék ma identitását keresi – és ennek megértésében a múlt értelmezése nélkülözhetetlen –, ilyen értelemben Kovács munkája kulcsfontosságú.

Ami mégis megmaradt folytonosságában, az a Szentmiklósi szőlő: 1752 óta folyik itt szőlőművelés. Ma a Pécsi Egyetemi Borbirtok és a Szőlészeti Kutatóintézet otthona, a világ egyik legnagyobb szőlészeti génbankjával együtt. Talán ez a város utolsó hiteles borászati végvára, ahol a pécsi szőlőkultúra élő hagyománya ma is tetten érhető.

A pécsi bor története tehát egyszerre örökség és kérdés. Fontos, hogy a kritikai kiadás ne pusztán leporolja Kovács művét, hanem párbeszédet kezdeményezzen. Kovács András a pécsi borászat történeti önértékelésének nélkülözhetetlen alapja: segít megérteni, honnan jövünk, és milyen lehetőségei lehetnek annak, ami ma még megmaradt. A pécsi bor története így nem lezárt fejezet, hanem élő kérdés: ki, kik és hogyan lesznek ennek az örökségnek az őrzői és továbbvivői?

7. A disszertáció tervezett kritikai kiadásának technológiai részletei

Az utolsó fejezet a tervezett kiadás technikai alapelveit ismerteti. Figyelembe vesszük az eredeti disszertáció szellemiségét, stílusát és céljait, a leszármazottak kéréseit, valamint a modern digitális lehetőségeket és a tudományosság kritériumait. Célunk az elérhetőség biztosítása és az érthetőség megkönnyítése.

Kovács András kiadatlan művei közül jelen esetben csak egyetlen írás, a doktori disszertáció közreadását tűztük ki célul, ugyanakkor a hozzá fűzött jegyzetekben természetesen más műveire is reflektálunk majd. A dolgozatot a jobb elérhetőség okán digitális formában szándékozunk megjelentetni az interneten, ingyenes hozzáférési lehetőséggel. Amennyiben anyagi lehetőségeink megengedik, a szövegfelismerő programok korrekt futtatásának segítésére újra szerkesztett változatot készítünk, illetve a kéziratba beragasztott fotókat jobb minőségben digitálisan reprodukáljuk. A kiadás során a szöveghez fűzött értelmező magyarázatok a végjegyzetbe kerülnek, hogy ne zavarják meg az eredeti szöveg folytonosságát. A kritikai kiadást öt különböző tudományág képviselői látják el értelmező magyarázatokkal, és kiegészítik azt a disszertáció megírása óta eltelt több mint hatvan év újabb tudományos ismereteivel. Végül a régies írások magyarázatára és a mű nyelvi ellenőrzésére felkérünk egy nyelvi lektort is.

IRODALOMJEGYZÉK

- DHA: Györffy, Gy. (ed.) *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol. I. Budapest, 1992.
- ERDŐS Z. 2023: Egy kitalált hagyomány: a Tenkes kapitánya. *Tudásmenedzsment* 24/1 (2023) 69–86. <https://doi.org/10.15170/TM.2023.24.1.5>
- FACSAR, G. – JEREM, E. 1985: Zum urgeschichtlichen Weinbau in Mitteleuropa. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 71 (1985) 121–144.
- GÁBOR, O. 2009: Oinochoe Jugs from the 5th Century BC found in Szajk. In: Bíró, Sz. (ed.): *Ex Officina... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 2009, 145–160.
- GÁLLOS F. – GÁLLOS O. 1975: Tanulmányok Pécsvárad középkori történetéhez. (Dunántúli Dolgozatok 8.) Pécs, 1975.
- GYÖRFFY GY. 1963: *Az Árpád-kori Magyarországi földrajza*. Budapest, 1963.
- KASZÁS F. – GÁBOR O. 2011: A föld alatti Pécs. *Pécsi Szemle* 14/4 (2011) 96–104.
- KOVÁCS A. 1954: Mentsük meg Siklós várát! *Dunántúli Napló* 11/204 (1954) aug. 28. 4.
- KOVÁCS A. 1980: *A pécsi szőlőművesség történeti néprajza*. Kézirat. Pécs, 1980.
- KOVÁCS A. 1984: *A pécsi bosnyákok. Történeti néprajzi vázlat*. Kézirat. Pécs, 1984.
- MCGOVERN, P. – JALABADZE, M. – BATTIUK, S. – LORDKIPANIDZE, D. 2017: Early Neolithic wine of Georgia in the South Caucasus. *Proceedings of the National Academy of Sciences PNAS* 114/48 (2017) E10309–E10318. <https://doi.org/10.1073/pnas.1714728114>
- SOMOGYI G. 1964: A Rókus. *Dunántúli Napló* 21/159 (1964) júl. 9. 5.

KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉS ZET

SZAKÁCS VANDA KÍRA Egy cseh festőművész Pécssett.
Věra Jičínská (1898–1961)

SZEKERES BALÁZS Schönwald Imre pécsi órás és
ékszerész lappangó érmének nyomában

Egy cseh festőművész Pécsett. Věra Jičínská (1898–1961)

SZAKÁCS VANDA KÍRA

muzeológus, Janus Pannonius Múzeum

e-mail: szakacs.vanda@jpm.hu

KIVONAT: Věra Jičínská pályája a 20. század első évtizedeiben kibontakozó női alkotói jelenlét egyik markáns példája, amelyben a művészi önérvényesítés és a progresszív művészeti törekvések összefonódása figyelhető meg. Életművét a különböző kulturális központokhoz – Párizshoz, Budapesthez és Prágához – fűződő aktív kapcsolatrendszer és a modern művészeti irányzatok iránti nyitottság egyaránt meghatározta. A prágai Iparművészeti Iskolában végzett, majd Münchenben, később pedig Párizsban folytatta tanulmányait, ahol Othon Friesz, Fernand Léger és André Lhote tanítványa volt. Művészetét a kubizmus, a purizmus és a neoklasszicizmus hatása formálta, témái között kiemelt szerepet kapott a női test, az anyaság és az önazonosság kérdése. Věra Jičínská pécsi kötődése édesapja, Jaroslav Jičínský révén alakult ki, aki 1913 és 1930 között a Dunagőzhajózási Társaság helyi bányaigazgatójaként dolgozott. Először 1926-ban a Nemzeti Szalon által rendezett Pécsi Képzőművészeti Kiállítás őszi tárlatán vett részt, majd 1927-től tagja volt a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának, akikkel együtt 1929-ig állított ki.

KULCSSZAVAK: Věra Jičínská, Pécs, Jaroslav Jičínský, képzőművészet, cseh, kiállítás, kubizmus

A Czech Painter in Pécs. Věra Jičínská (1898–1961)

SUMMARY: Věra Jičínská's career represents a significant example of female artistic presence in the early decades of the 20th century, marked by the convergence of artistic self-assertion and progressive artistic tendencies. Her oeuvre was shaped both by her active engagement with major cultural centres—Paris, Budapest, and Prague—and by her openness to modern artistic movements. She graduated from the School of Applied Arts in Prague, then continued her studies in Munich and later in Paris, where she was a pupil of Othon Friesz, Fernand Léger and André Lhote. Her art was shaped by the influences of Cubism, Purism and Neoclassicism, with central themes including the female body, motherhood and questions of identity. Jičínská's connection to Pécs developed through her father, Jaroslav Jičínský, who worked in the city as the local mining director of the Danube Steamship Company between 1913 and 1930. She first participated in an exhibition in Pécs in 1926, at the autumn show of the Pécs Fine Arts Exhibition organized by the National Salon. From 1927 onward she became a member of the Society of Pécs Artists and Art Enthusiasts, exhibiting with them regularly until 1929.

KEYWORDS: Věra Jičínská, Pécs, Jaroslav Jičínský, fine art, czech, exhibition, cubism

* Lektorálta: Nagy András, Várkonyi György.

Věra Jičínská (1898–1961) művészete és életútja érzékenyen tükrözi a 20. század első felének női művészsorsát, vagyis az emancipációs törekvések, a társadalmi elvárások, a modernitás és a hagyomány közötti folyamatos egyensúlykeresést. Jičínská ugyanakkor azon kevés közép-európai művésznő közé tartozott, aki Párizsban, Budapesten és Prágában egyaránt jelen tudott lenni. A cseh modernizmusban betöltött szerepének jelentőségét nagyon sokáig nem ismerték fel, művészetének felértékelődése az utóbbi évtizedben kezdődött meg, köszönhetően a bekövetkező ízlésváltásnak és a figurális festészet újraéledésének. A 2023-ban rendezett Věra Jičínská életmű kiállítás alkalmából cseh nyelven megjelent Martina Pachmanová¹ monográfiája, amely útjára indította Jičínská művészetének recepcióját, s ezt erősítették a műkereskedelemben egyre többször felbukkanó alkotásai is. De hogyan is kerül egy cseh festőnő Pécsre?

Věra édesapja, Jaroslav Jičínský szakértelmét bányamérnöként már a Brno melletti bányakerület fejlesztésében bizonyította, ezért 1912-ben a Dunagőzhajózási Társaság javaslatára megbízták a pécsi korszerűsítési terv elkészítésével, majd kinevezték a Társaság pécsi bányai igazgatójává. Az első világháborút követő kedvezőtlen körülmények ellenére Jaroslav Jičínský az 1920-as évek elejére sikeresen megvalósította terveit és létrehozott három korszerű, nagy kapacitású bányászati üzemet. Szakmai munkásságának elismeréseként 1928-ban magyar királyi bányai főtanácsosi címet kapott. A brnoi Vesna lánylíceumban tanuló leánya, Věra csak az ünnepeket és a nagyobb vakációkat töltötte Pécsen, míg szüleinek egészen 1931-ig adott otthont a város. Jaroslav Jičínský neve sokak számára ismerősen csenghet, hiszen az egykori Dunagőzhajózási Társaság székházának homlokzatán, a pécsi Mária utca 9. szám alatt ma is emléktábla őrzi nevét és munkásságát. Az édesapa, lánya művészi pályaválasztását perspektívatlanak és kilátástalannak tekintette. Gyakorlatias világa teljesen ellentétben állt Věra édesanyjának művészi beállítottságával, ami viszont a lányukra döntő hatással volt. Gisela Jičínská amatőr fotográfusként tárgyilagos, de vizsgálódó tekintettel örökítette meg a környező világot, Pécs város nevezetességeit, a Székesegyházat, a Gázi Kászim pasa dzsámiját, a Tettyét, a Havi-hegyet és a férje által létrehozott Széchenyi-aknát és a Szent István-aknát. A művészi pályát választó Věra a modern nő számos attribútumával rendelkezett: megalapozta saját pénzügyi függetlenségét, cigarettázott, lázadt az apai szigor ellen, utazott, és rövid frizurájával demonstrálta szabadságát és függetlenségét. Saját generációjának flâneuse volt, aki a nagyvárosi élet vizuális és érzelmi tapasztalatait a művészet nyelvére fordította le.

A prágai Iparművészeti Iskolában végzett Jičínská már a húszas évek elején, rövid müncheni kitérője² után életének egyik legmeghatározóbb lépésére szánta el magát: Párizsba költözött. Ez a város, amely a 20. század elején a modern képzőművészeti irányzatok központjává vált, a fiatal cseh művésznő számára addig ismeretlen kulturális közeggel való találkozást jelentett. Párizsi tartózkodása idején Jičínská Othon Friesz, Fernand Léger és André Lhote tanítványa is volt, festészetére hatást gyakorolt a kubizmus, a purizmus és a neoklasszicizmus szemlélete, későbbi alkotásaiban pedig az expresszív festői gesztusokkal való kísérletezés is megjelent. Mindemellett olyan műfajokhoz nyúlt, mint az akt, amelyet a művészettörténet hagyományosan a férfi alkotók privilégiumaként tartott számon. Művei, amelyekben gyakran a női test, a bensőséges női kapcsolatok és a személyes szabadság kérdései jelentek meg, nem illettek bele a korszak konzervatív, általában férfiközpontú művészettelfogásába.

¹ PACHMANOVÁ 2023.

² A prágai Iparművészeti Iskolában František Kysela grafikai kurzusain vett részt, majd az ő hatására és ajánlására egy rövid ideig Münchenben a Kunstgewerbeschule-ban tanult Fritz Helmuth Ehmcke növendekéül. ZLÁMALOVÁ 2002.

„El sem tudod képzelni, mit kell elviselnie egy önálló nőnek, különösen, ha művészettel foglalkozik. Elég, ha valakiről azt mondják, hogy művésznő vagy festőnő, a férfiak máris beskatulyázzák egy bizonyos kategóriába, ahonnan aztán nem kerülhet ki, bármilyen is legyen. Én ezt megtapasztaltam és teljesen átéltem.”³

Párizs a modern képzőművészeti irányzatok központja, és mint kivételesen nyitott város a két világháború között számos művésznak adott lehetőséget a bemutatkozásra, így Jičínská 1925-ben először a Függetlenek Szalonjában állított ki. Két kiállított műve között szerepelt a *Kompozíció öt női akttal* (1925) (1. kép) és a *Harmonikás* (1924/25) (2. kép). A párizsi évek során készült aktos csoportkompozíciójában az alakok különböző pozíciókban helyezkednek el egy elvont, éles vonalakkal megformált térben. A kompozícióban diagonális elrendezés és kubizáló hatás érzékelhető, a színek pedig két kiegészítő árnyalatból, zöldből és barnából épülnek fel, ami Jičínská tanárai, Léger és Friesz szemléletéhez köthető. Ezen időszakból származik a pasztelltechnikával készült *Harmonikás* című műve is, amely a finom színátmeneteknek köszönhetően lágyabb hatást kelt, miközben a formák élessége megmarad, így érzékeny kontrasztot hoz létre a színek és a kompozíció között. Az 1884-ben alapított Függetlenek Szalonja a „sem zsúri, sem díj” elvét hirdette, amely lehetővé tette, hogy minden jelentkező bemutathassa munkáit, amennyiben eleget tett a részvétel formai feltételeinek és az alapvető technikai követelményeknek. Éppen ezért jelenthetett különösen nagy csalódást Véra számára, hogy ugyanabban az évben az Őszi Szalonban (Salon d'Automne) – ahol a részvételt már szigorúbb szabályozás és zsűrizés előzte meg – műveit elutasították. „*Elutasítva az Őszi Szalontól. Csalódás. Az élet csak csalódás, és ez fáj. Az ember elveszíti energiáját, elgyengül. Hogyan fog folytatódni az életem?*”⁴

Három év elteltével, 1928-ban állították ki először alkotásait az Őszi Szalonban. Jičínská párizsi éveit mindvégig áthatotta az alkotói útkeresésből fakadó bizonytalanság, amely a húszas évek közepétől egyre inkább lelki válságokban is megmutatkozott. A stílusirányzatokkal folytatott kísérletezés művészetének lényegi vonása volt, amely – legalábbis részben – vizont tartós bizonytalanságából is fakadt. Az 1923 végén még lelkes hangú leveleket 1924 második felétől fokozódó aggodalom váltotta fel, majd 1925-re ez a folyamat súlyos pszichés krízissé mélyült. A modern nagyváros iránti kezdeti rajongás fokozatosan kimerültséggé és elidegenedéssé alakult, amit naplófeljegyzéseiben a céltalanság és az önértékelési válság visszatérő motívumai jeleznek. Naplófeljegyzéseiben Párizst olyan helyként írja le, amely egyszerre vonzza és felőrli: „*Ez a Párizs óriási, még mindig a markában tart, és én engedem, miközben érzem, hogy percről percre, sőt másodpercről másodpercre kiszívja belőlem az életerőt [...]*”

1929 őszén Jičínská pszichés állapota ismét rosszabbra fordult. Ekkor kezdte újra naplóját, amelyben elsősorban belső állapotának alakulását rögzítette, miközben a külső események alig kaptak hangsúlyt. A feljegyzések fokozódó elszigetelődésről, depresszív gondolatokról és a művészi identitás megingásáról tanúskodnak, amelyhez magánéleti konfliktusok is hozzájárultak. A válság időszakában intenzív levelezés alakult ki közte és egykori iskolatársa, Prokop Laichter⁵ között. E levelekben Jičínská

³ PACHMANOVÁ 2023: Jičínská levele Prokop Laichternek, 1930. augusztus 3-án. MmD, XIV/234. fond, 186. karton.

⁴ ZLÁMALOVÁ 2002: Az eredeti levél: MmD, XIV/236. fond, 209. karton; Kézirat: Véra Jičínská, Paleta mého života. Memoárok. Szerkesztette: Prokop Laichter, 1963.

⁵ Prokop Laichter (1898–1975), Jan Laichter az ismert prágai könyvkiadó középső fia, akvarelleket, olajfestményeket, könyvillusztrációkat, valamint színházi jelmez- és díszletterveket készített, emellett színészként is aktív volt. Második felesége, Véra Jičínská festői pályáját igyekezett népszerűsíteni, Véra *Paleta mého života* című memoárja 1963-ban Laichter szerkesztésében jelent meg. Véra halála után a családi archívum és munkáinak nagy része Prokop Laichter közbenjárásával Dobruškába került.

rendkívül kritikusan értékelt a párizsi művészetét, a folyamatos irányváltást és az eredményekkel való elégedetlenséget hangsúlyozva. Egy 1929. december 14-én kelt levelében így fogalmazott: „Még mindig nem jutottam el semmi érdemlegeshez, folyton váltok, mindig újra kezdek valamit, hogy aztán mégis visszatérjek a festéshez. És mi lesz ebből? Az eredmény többnyire többé-kevésbé rossz.”⁶

1930 nyarán hosszabb időt töltött szüleinél Pécsen (3. kép), mivel mentális állapota ebben az időszakban különösen instabil volt. A családi környezet azonban nem megnyugvást, hanem újabb konfliktusokat hozott számára. Július 4-én, harminckettedik születésnapján írt levelében fájdalmas őszinteséggel számolt be szülei szemrehányásairól, amelyek párizsi életét céltalannak, pályáját sikertelennek állították be. Ennek hatására újra feltört benne a bizonytalanság és elégedetlenség munkásságát illetően: „Ma, a születésnapomon megnéztem képeimet a falakon, különböző korszakokból. A legtöbbet szívesen összetörtem és elégettem volna. Mindenben látom valami után való törekvésemet, az őszinte igyekezetet – de az eredmény gyenge, túlságosan is gyenge ahhoz, hogy figyelmet érdemeljen.”⁷

E napló- és levélrészletek nem csupán Jičínská személyes válságainak dokumentumai, hanem egyúttal érzékletesen rávilágítanak azokra a bizonytalanságokra is, amelyek a két világháború közötti modern művészlétet – különösen női alkotók esetében – meghatározták. A források tanúsága szerint pszichés krízisei szorosan összefüggtek az alkotói önbizalom megingásával, a nagyvárosi modernitás megterhelő tapasztalásával, valamint az alkotói autonómia, az anyagi kiszolgáltatottság és az önazonosság keresésének nehézségeivel.

Jičínská több alkalommal festette le műzsáját, Lydia Wisiakot, a párizsi táncélet egyik elismert alakját.⁸ Véra Jičínská művészi kifejezésének középpontjában ekkor a női portrék és az aktok álltak. Életművének e periódusából kiemelkednek Lydia Wisiakról készült portré- és aktábrázolásai, amelyek a táncosnőhöz fűződő szoros személyes és művészi kapcsolat eredményeként születtek. Különösen figyelemre méltó, ahogyan az aktokban a testet nem csupán ábrázolja, hanem a női létezés komplex dimenzióit is megjeleníti.

A modern tánc egyik központjában, Párizsban Alexander Sakharoff is rendszeresen fellépett többek között a Théâtre des Champs műsoraiban. Véra Jičínská Sakharoffot a *Bourrée fantasque* koreográfiájának Harlekin-szerepében örökítette meg, amely Emmanuel Chabrier azonos című zongoraművére készült, a *commedia dell'arte* szellemiségét idézve. Jičínská életét végig áthatotta a tánc iránti rajongás, ő maga is aktívan táncolt, és számos jelentős táncművésszel ápolt közeli kapcsolatot, köztük Uday Shankarral⁹. Véra Uday Shankarról készült festménysorozata eltér korábbi munkáitól. Ezekben a művekben a mozgás megragadása válik meghatározóvá, a fátyolos, elmosódó festői megoldások pedig a táncmozdulatok érzékeltetését és rögzítését szolgálják.

Jičínská gondolkodásában és vizuális világában megjelent a korabeli afrikai fekete egzotizmus hatása is, amely Paul Gauguin művészetéből eredeztethető és a kubizmus

⁶ ZLÁMALOVÁ 2002: Jičínská levele Prokop Laichterhez, 1929. december 14-én. MmD, XIV/234. fond, 186. karton.

⁷ ZLÁMALOVÁ 2002: Jičínská 1930. július 4-én Prokop Laichternek írt levelét, in: MmD, XIV/234. fond, 186. karton.

⁸ Lydia Wisiak (1906–1993) szlovén balerina, a klasszikus balett iránti törekvései nyomán az 1920-as években Ljubljánából Párizsba költözött, ahol balett-tudását továbbfejlesztve nemzetközi karriert futott be.

⁹ Uday Shankar (1900–1977) indiai táncos és koreográfus a 20. század első felének egyik meghatározó alakja volt, aki a klasszikus indiai táncagyományt modern színpadi formában mutatta be Európában és Amerikában. Még párizsi tartózkodása idején, 1931 körül ismerkedett meg Véra Jičínskával, majd 1932-ben újra találkoztak az európai turné keretein belül prágai fellépésük során. Véra több művében is megörököttette Uday Shankart és csoportját.

irányzatán belül is termékeny továbbélésre talált. Jičínská számára az egzotikum nem távoli kultúrákban, hanem elsősorban Párizs sokszínű világában vált megtapasztalhatóvá. Az itt élő modelljéről, Mathilde-ről készült aktok azonban eltértek a korábbiaktól, hiszen a nő várandós volt. Ez az ábrázolásmód teljesen eltávolodik a keresztény előképektől és a korabeli festészet idilli anyaképétől. A művészi tekintet nem voyeur, hanem női, együttérző, ugyanakkor ebben a festményben egyszerre tükröződik a művésznő akkori ambivalens viszonya az anyasághoz és a család intézményéhez.

1926-ban a párizsi Galerie La Boétie-ben kiállító Jičínská megismerkedett néhány magyar művésszel, akiktől meghívást kapott Budapestre. Bakoss Tibor¹⁰ párizsi tanulmányútja időben egybeeshetett Jičínská ottani szereplésével, ezért nagy valószínűséggel személyes kapcsolatuk is ekkor jött létre.¹¹ Ez magyarázhatja, hogy később Budapestre utazott és 1926-ban a Nemzeti Szalon 51-ik csoportos kiállításának őszi tárlatán, közösen állított ki az előbb említett Bakoss Tiborral, illetve Bán Tiborral és Zajti Ferencsel, ami jól szemlélteti a közép-európai művészeti hálózat élő működését Párizs és Budapest között.

Egy hónappal később már a Pécsi Képzőművészeti Kiállítás őszi tárlatán állít ki, amely a Nemzeti Szalon rendezésében valósult meg Pécssett (4. kép). Jičínská itt bemutatott alkotásai közül több is megtalálható a Janus Pannonius Múzeum Modern Magyar Képtárának jelenlegi időszakos kiállításán¹², tehát majdnem 100 év elteltével alkotásai újra láthatóak Pécssett.

A *Kompozíció öt női akttal* (1925) és a *Csendélet citromokkal* (1925) (5. kép) című művek az ismert pécsi fényképészek (Zelesny Károly leszármazottai, valamint Fodor István) enteriorképei révén váltak pontosan beazonosíthatóvá. Ezen a tárlaton többek között Molnár Farkas, Gábor Jenő, Gebauer Ernő és sok más pécsi művész is kiállított, s mint kiderült, néhányukkal Véra kifejezetten jó viszonyt ápolt. Gábor Jenő útinaplójából megtudhatjuk, hogy 1926-ban Vérával találkozott Párizsban.

„6 óra felé kerestük fel Verát, tegnap jött haza Bretagne-ból, lesülve. Jó kis műterme és szobácskája van. Sok nagyon finom képe, sápadt ezüstös tónusokkal – nagyon tetszett.”¹³

Jičínská 1927-től tagja a *Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának*, akikkel együtt 1929-ig állít ki. A Társaság 1929-es tavaszi tárlatán mutatta be új festménysozozatát, amelyet pécsi tartózkodása alatt festett. A kiállított képeinek témája a pécsi sokác népviselet és a cigányság volt. Az 1920-as évek végére Jičínská figyelme a társadalom peremére szorult emberek felé fordult. 1927 és 1930 közé tehető „Cigány-ciklusa”, amely a Pécs környéki roma közösségekben tett látogatásai nyomán született. Véra alkotásai elsősorban a kötöttségektől mentes, vándorló életforma iránti esztétikai és érzelmi érdeklődéséről tanúskodnak, nem pedig társadalmi érzékenységről vagy kritikai szándékról. A pécsi cigány közösség – akárcsak a Bretagne-ban szerzett élmények – Véra számára a modernitást megelőző világ maradványait idézték fel. A különböző etnikumok ábrázolása Jičínská életművében egy stílusbeli fordulattal járt együtt, hiszen a neoklasszicista formák helyét anyagszerűbb és expresszívabb megfogalmazás

¹⁰ Bakoss Tibor (1868–1950) magyar festőművész és grafikus.

¹¹ Martina Pachmanová monográfiájából megtudhatjuk, hogy 1926-ban, a párizsi – Galerie La Boétie-ben rendezett – kiállítása idején Véra magyar művészekkel került kapcsolatba, akik meghívták Budapestre. Ugyanebben az évben a Nemzeti Szalonban velük közösen állított ki, a résztvevő művészek között Bakoss Tibor neve is szerepel.

¹² *Egy cseh festő Pécssett – Véra Jičínská (1898–1961)*, Janus Pannonius Múzeum, Modern Magyar Képtár (2025.11.07–2026.04.12)

¹³ Az út folyamán készült napló rövidített szövegét közli: ANGHY 2020.

vette át. Ebből az időszakból származik a jelenlegi tárlaton is kiállított *Cigány Madonna* (1927) című festménye, amely az anyaság eddig idealizált képének árnyoldalait is megjeleníti. 1930 nyarán leendő férjének, Prokop Laichternek küldött levelében így ír a számára maradandó élményről: „Magyarországon lehetőségem volt meglátogatni egy erdei cigányfalut. Sajnos nem tudtam velük beszélni, románul, cigányul és törve magyarul beszélnek. Az egész falu látványa nagyon szép volt... vázlatokat készítettem a kunyhóikról, s belestem néhányba.”¹⁴

Az említett vázlat és az annak alapján készült festmény megtekinthető a Modern Magyar Képtár korábban feltüntetett időszak kiállításán. (6–7. kép)

Véra nem csupán Gábor Jenővel ápolt jó kapcsolatot a magyar művészek közül. Martyn Ferenc egyik 1930-as, Török Lajoshoz írott levelében „*Vera barátnőm*”¹⁵-ként említi a művésznőt, és arról is beszámol, hogy Véra házasságot kötött egy cseh festőművésszel, Prokop Laichterrel. Szintén ebben az évben az *Pécsi Napló*ban ír méltató kritikát Véra egyik párizsi kiállításáról. „... *Jicinsky Vera messze túlhaladja azokat a festőnőket, akik Párisban képeket festenek. Ez a kiállítás párisi arányokban jelentős siker.*”¹⁶ Feltételezhető, hogy e személyes kapcsolatnak is szerepe volt abban, hogy évekkel később, 1946-ban Véra Jičínská *Vöröshajú nő* című pasztellképe – amely ekkor a Városi Múzeum tulajdonában állt, majd 1952-ben selejtezték a 863-4713-as számú N.M. rendelet értelmében – szerepelt a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezetének 14. csoportkiállításán, amelyet Martyn Ferenc rendezett.

Párizsi éveit után 1931-ben Jičínská visszatért Prágába, s ez fordulóponthoz jelentett művészetében. Festészete átalakult, egyre inkább a színek és a fény-árnyék hatások felé fordult, művei elmosódottá, fátyolossá váltak. Ebben az időszakban a fotográfiát is gyakran használta forrásanyagként a festményeihez. Mindemellett a tükröződés és visszatükröződés jelensége is érdekelt. Több művében a görbült tükör elvét alkalmazta, ami torzítja a belső teret, és ennek révén néhány kompozíció az absztrakció határáig is eljut. A tükröződésen alapuló, megkettőzött valóságélmény már a *Női akt a tükörben* (1929) című festményén markánsan jelen van, hasonlóan az Új nyolcak egyik tagjának Futásfalvi Márton Piroskának *Két akt macskával* (1931) című festményéhez.¹⁷ Ez a vizuális gondolkodásmód a harmincas években tovább bontakozik, különösen a belső terek ábrázolására épülő kompozíciókban, valamint több, melankolikus hangulatú figurális műben, így az *Újságíró* (1932) (8. kép), a *Sárga belső tér/Enteriőr* (1934) és a *Visszatükröződés* (1936) (9. kép) címűek esetében is. E művek közös sajátossága a halszemoptikára emlékeztető látásmód alkalmazása, amely torzított térérzékelést és rendkívül tág perspektívát eredményez.

A *Terhes női akt („Önarckép”)* című 1937-es mű (10. kép) kétségtelenül a hagyományban fellelhető fényképekről készült, amelyeken Véra éppen lányával, Danával várandós. Jičínská pasztellrajzai már a maguk korában is kivételesek voltak ikonográfiai szempontból. A meztelen terhes test megjelenítése ugyanis tabunak számított. Ezek

¹⁴ ZLÁMALOVÁ 2002: Jičínská levele Prokop Laichterhez Pécsről Párizsba, 1930. július 10-én. MmD, XIV/234. fond, 186. karton.

¹⁵ MARTYN 1996.

¹⁶ MARTYN 1930.

¹⁷ KOPÓCSY 1921: Futásfalvi Márton Piroška (1899-1996) is tagja volt annak a társaságnak, akik egy modern művészetet képviselő, professzionális nőművészekből álló csoportot hoztak létre 1931 januárjában. A kezdetben 15 tagból álló csoportnak egyetlen önálló kiállítása volt 1931 októberében a Nemzeti Szalonban, ahol már csak nyolcan állítottak ki – innen ered az Új Nyolcak elnevezés.

a művek meghaladják a korabeli női szerepek idealizált és korlátozott kereteit, miközben egy érzékeny, mélyen személyes narratívát rajzolnak meg a női test, az anyaság, az alkotás és a művészi önazonosság összefüggéseiről. Ez a gesztus egyszerre személyes és társadalmi jelentőségű, hiszen a női tapasztalatot tette láthatóvá egy addig férfiak által uralt műfajban, az aktban. Az *Újságíró* című mű arctalan ábrázolása párhuzamba állítható a szintén arc nélküli önarcképpel, noha a két mű ellentétes élethelyzetet jelenít meg. Míg az egyik a munkájának élő, hivatásában kiteljesedő nőt, a másik az anyaság állapotát. Mindkettő Věra Jičínskát tükrözi, s együttesen a női lét kettősségét, a művész folyamatos egyensúlykeresését – azt a belső vívódást, hogy önmagát valószínű-e meg, vagy megfeleljen a társadalmi elvárásoknak.

Jičínská életében az újságírás nem pusztán alkotói önkifejezési forma vagy melléktevékenység, hanem részben megélhetési forrás is volt. Erre utal az *Újságíró* című mű, amely egy asztalnál ülő nőalakot ábrázol, s a kép előterében egy könyv és egy nagy kiterjedésű, üres fehér papírlap fekszik. Az arc vonásai elmosódottak, mintha szándékosan háttérbe szorulnának. Ezzel éles kontrasztban áll a tollat tartó kéz hangsúlyos megjelenítése. A mű különös érzékenységgel irányítja a figyelmet a kézre, mint az intellektuális tevékenység eszközére és szimbólumára, amely a modern nő megváltozott társadalmi szerepére reflektál. A változás nemcsak Jičínská művészetében, hanem szignóhasználatában is nyomon követhető. Külső elvárások hatására 1933-tól férjezett nevét kezdte alkalmazni, ám az ezzel járó változást tudatosan tompította. Új nevét csupán kezdőbetűkkel jelölte, Věra Jičínská helyett V.J.L. (Věra Jičínská – Laichterová) lett, így a névváltás kevésbé direkt módon vált érzékelhetővé. Jičínská alkotói tevékenysége továbbra is több műfajra terjedt ki, a rajz és a fotográfia mindvégig jelen volt művészetében. A háború alatt is rendszeresen kiállított. Festészeti érdeklődése az 1940-es évektől fokozatos elmozdulást mutatott a hagyományos kifejezésformák irányába, különösen az intim hangulatú táj- és zsánerjelenetek felé. A pasztelltechnikát előszeretettel alkalmazta, miközben az olajtechnika használatát mellőzte, majd teljesen felhagyott vele. A második világháború és az azt követően kialakuló politikai és gazdasági viszonyok jelentős létbizonytalanságot eredményeztek. A megélhetés biztosítása érdekében Jičínská az alkalmazott művészet felé fordult majd az Umělecký porcelán a keramika (UPAK) szövetkezzel is sokáig együttműködött. 1952-ben Jičínská a Csehszlovák Tudományos és Művészeti Akadémia épületében végzett mennyezeti freskórestaurálás közben súlyos balesetet szenvedett, amely maradandó egészségkárosodást okozott számára. Mozgásképesége jelentősen csökkent, ezután már csak bottal közlekedett. 1961-ben Prágában egy gyors lefolyású betegség következtében, váratlanul elhunyt.

A két világháború közötti időszak Věra Jičínská életművének legfontosabb fejezete. Kubizáló periódusa ma a modern közép-európai festészet egyik jelentős állomásaként értékelhető, noha a művésznő később felülbíráta ezt az időszakot is, sőt, néhány művét meg is semmisítette. Ez a gyakorlat általánosabb érvényű kérdéseket vehet fel: van-e a művésznek „joga” saját korszakait, stílusváltásait újraértelmezni, sőt eltörölni? Illetve a művészettörténetnek van-e joga az életmű integrálását valaminő aktuális kánon jegyében negligálni, relativizálni?

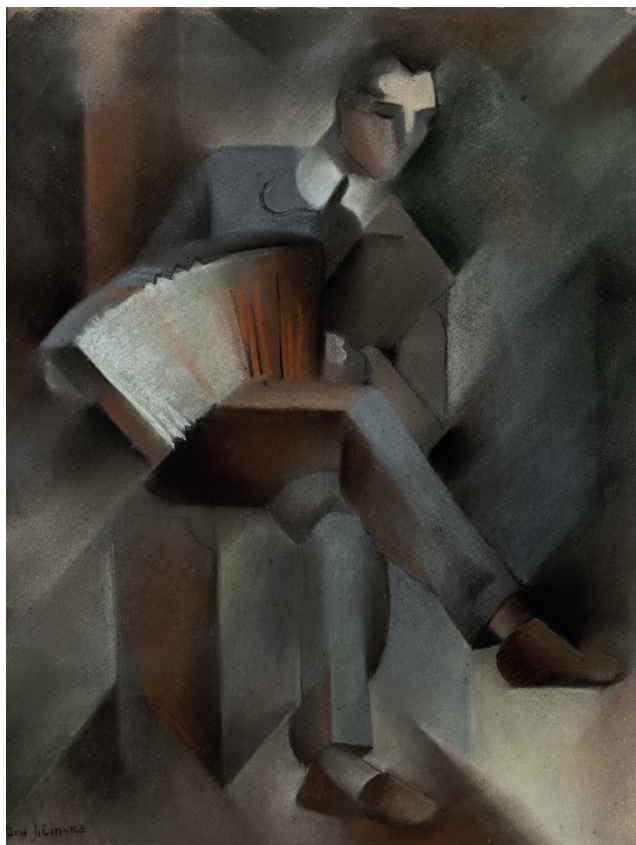
Paradox módon tehát Jičínská éppen azt a korszakát próbálta maga mögött hagyni, amelyet ma életművének legfontosabb vonulataként tartunk számon. Ez a kettősség – a saját múlt újraértelmezése és a művészettörténeti utóélet eltérő értékelése – jól példázza, hogy egy életmű soha nem zárul le végleg, hanem része lesz a múlt és jelen közötti folyamatos párbeszédnek.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANGHY A. 2020: Gábor Jenő: A párisi út (1926) (részletek). *Jelenkor* 63/9 (2020) 976–987.
- JIČÍNSKÁ, V. – JAROŠ, K. 2018: Pařížské roky Věry Jičínské 1923–1931. Rychnov nad Kněžnou, 2018.
- KOPÓCSY A. 2021: Új nyolcak. Budapest, 2021.
- MARTYN F. 1930: Jičínsky Věra párisi kiállítás. *Pécsi Napló* 39/109 (1930) 5.
- MARTYN F. 1996: Levelek Török Lajoshoz III. (Szerk.: Hárs Éva). *Jelenkor* 39/12 (1996) 1108–1118.
- MENDLY L. 2000: Jaroslav Jičínský, a korszerű pécsi szénbányászat megteremtője. *Pécsi Szemle* 3/1 (2000) 48–63.
- MUÑOZ PONZO, P. 2019: Dance of Exile: The Sakharoffs' Visual Performances in Montevideo (1935–1948). (Master's Thesis, The City University of New York). New York, 2019.
- PACHMANOVÁ, M. 2023: Věra Jičínská. Hradec Králové, 2023.
- PASSUTH K. 1996: Tranzit. Budapest, 1996.
- PASSUTH K. 1998: Avantgarde kapcsolatok Prágától Bukarestig 1907–1930. Budapest, 1998.
- SKALICKÁ, P. 2021 (szerk.): Věra Jičínská / doma v Dobrušce. Dobruška, 2021.
- ZLÁMALOVÁ, B. 2002: Meziválečná tvorba malířky Věry Jičínské (Diplomová práce, Masarykova univerzita). Brno, 2002.

1. kép: Kompozíció öt női akttal, 1925 (Dobruška Város gyűjteménye – Helytörténeti Múzeum)

2. kép: Harmonikás,
1924/25 (Dobruška
Város gyűjteménye
– Helytörténeti Múzeum)

3. kép: Věra Jičínská
Prokop Laichternek
küldött fényképe, Pécs
1930. szeptember
(Dobruška Város achívu-
mi gyűjteménye
– Helytörténeti Múzeum)

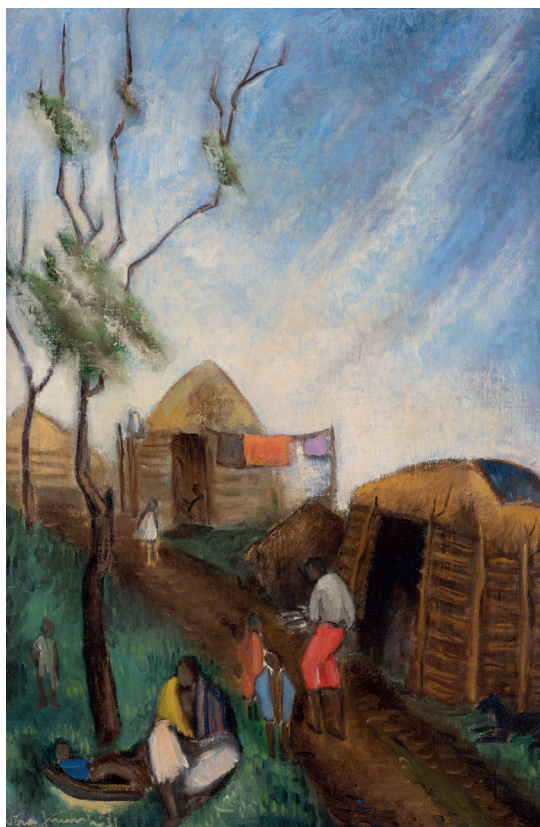
4. kép: A Pécsi Képzőművészeti kiállítás, a Nemzeti Szalon által 1926-ban rendezett 64-ik vidéki kiállítás enteriőrje az egykori Pécsi Vigadó nagytermében (Janus Pannonius Múzeum, KLT.1566.2-73)

5. kép: Csendélet citromokkal, 1926 (Dobruška Város gyűjteménye – Helytörténeti Múzeum)

6. kép: Pécsújhegyi cigányok (vázlat), 1930 (Dobruška Város gyűjteménye – Helytörténeti Múzeum)

7. kép: Pécsújhegyi cigányok, 1930 (Laichter House Gyűjtemény)

8. kép: Újságíró, 1932 (Dobruška Város gyűjteménye – Helytörténeti Múzeum)

10. kép: Terhes női akt („Önarckép”), 1937 (Dobruška Város gyűjteménye – Helytörténeti Múzeum)

9. kép: Visszatükröződés, 1936 (Dobruška Város gyűjteménye – Helytörténeti Múzeum)

Schönwald Imre pécsi órás és ékszerész lappangó érmének nyomában

SZEKERES BALÁZS

okleveles kertészmérnök, kertépítő és zöldfelület fenntartó szakmérnök, ékszerbecsüs

Gold Orient Ékszer és Zálog

e-mail: szekeres.balazs.szabolcs@gmail.com

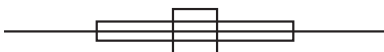
KIVONAT: Schönwald Imre (1865–1937) pécsi órás és ékszerész, aranyműves több generációs ötvös család leszármazottja. Nagyapja, Schönwald József Miskolcon lakott és szintén aranyműves volt. A miskolci születésű édesapa, Schönwald Mór ékszerész pécsi tevékenységét az 1850-es évektől datálhatjuk. Schönwald Imre az 1880-as évek első felében nyitotta meg üzletét Pécsen a Király utcában a „Hattyú” épületében, melyet folyamatosan fejlesztett. 1888-tól már műhelyt is üzemeltetett a Király utca 38. szám alatt, a Mestrits-féle házban. Ezt az épületet 1892-ben vésnői műhellyel bővítette. 1898-tól foglalkozott érem és jelvénygyártással, melyhez gép is rendelkezésére állt. Életét kutatva érdekesnek tartom, hogy több évtizedes munkássága ellenére eddig csak egy olyan sportérem típusról van tudomásunk, amely biztosan az ő nevéhez köthető. Ez az érem az 1897-ben Pécsen rendezett Kerületi ifjúsági tornaverseny érme, amelyet jelen publikációmban részletesen bemutatok.

KULCSSZAVAK: üzlet, hirdetés, ékszer, érem, kiállítás

Following the fate of the hidden medal of Imre Schönwald a watchmaker and jeweller from Pécs

SUMMARY: Imre Schönwald (1865–1937) was a watchmaker, a jeweller, a goldsmith and the descendant of a multi-generational engraver family from the Hungarian town, Pécs. His grandfather, József Schönwald was also a goldsmith and lived in Miskolc. His father's activity (Mór Schönwald born in Miskolc) as a goldsmith can be dated from the 1850ies. Imre Schönwald opened his shop—which he developed continuously—in the first years of the 1880ies in Pécs in the Király (King) street, in the building of the „Hattyú” (Swan). From 1888 he operated a workshop at 38 Király street in the house named after the Mestrits family. He expanded the building with an engraver's workshop in 1892. From 1898 he dealt with producing medals and badges. Imre Schönwald had a proper mashine to work with. Studying his life I find it interesting that—in spite of his working activitiy for decades—we know only one type of the sport medals produced by him. This is the medal of the gymnastics competition organized in the region for youngsters in Pécs in 1897. I present and write about it in details in my publication here.

KEYWORDS: shop, advertisement, jewellery, medal, exhibition

* Lektorálta: Elek Miklós.

Ékszerbecsüsként és numizmatikusként kutatom azoknak az ötvösöknek, ékszerészeknek az életét és munkásságát, akik ékszerek készítése és forgalmazása mellett még érmekeket és jelvényeket is készítettek, illetve forgalmaztak.

A Numizmatikai Közlönyben Garam Jenő sportérmekről szóló cikkében a következőket írta: "Vannak egyes sportérmeken ékszerészek által való poncolások is, de ezek nem jelentik azt, hogy ők érmekeket vertek volna, hiszen ehhez megfelelő gépük sem volt. Schönwald Imre pécsi ékszerész a Pécsi Kerékpársportban 1898-ban mégis saját készítésű érmekeket hirdet."¹ (1. és 2. kép)

Nagy versenydíj-raktár.

Ezüst- és china-ezüst-
=> **versenydíjak**
ugymint:
sertegek, díszítalak, írókészletek,
érem- és emlékeztető,
szopókák, botok, órák, levélmezeik
stb.

kerékpáros-emblémekkel
ellátva, gyári árak mellett.

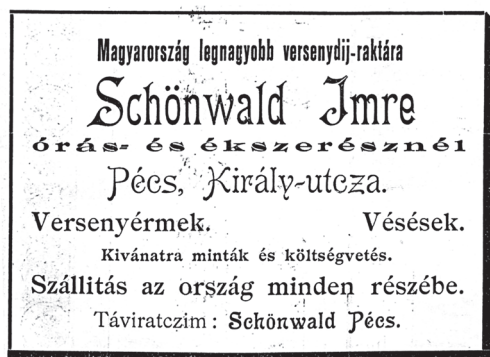
Verseny-érmek. Vésések.
Emléki minták és állatpajzsok.

Szállítás az ország minden
részébe.

Schönwald Imre
órák- és ékszerész
PÉCS, Király-utca.

1. kép: Schönwald Imre hirdetése a Kerékpár-Sport című folyóiratban (1898. január 10. 13. oldal)

2. kép: Schönwald Imre hirdetése a Kerékpár-Sport című folyóiratban (1898. december 10. 15. oldal)

Magyarország legnagyobb versenydíj-raktára

Schönwald Imre

órák- és ékszerésznél

Pécs, Király-utca.

Versenyérmek. Vésések.

Kivánatra minták és költségvetés.

Szállítás az ország minden részébe.

Táviratczim: Schönwald Pécs.

Pécsi ötvösök a 19–20. század fordulóján

Mielőtt beszámolnék a Schönwald érmeivel kapcsolatos kutatási eredményeimről, dióhéjban ismertetem, hogy mit lehet tudni a korabeli pécsi ötvösökről, arany- és ezüstművesekről. A pécsi ötvösség története – azon belül a 19–20. század fordulóján tevékenykedő arany- és ezüstművesek élete – sajnos nincs kellően feldolgozva. A témával

¹ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet azoknak, akik a tanulmány megírásában segítséget nyújtottak: Édesanyám Rózsa Etelka Mária, Ari Melinda, Dr. Báder Mátyás, Fekete Krisztián, Nagy Éva, Szűcs Árpád, Végh László Flórián. Elek Miklósnak külön köszönöm, hogy elvállalta a tanulmány lektorálását. GARAM 1964, 76. A cikkben Schönwald neve hosszú ő betűvel, a születési jegyzőkönyvében rövid ő betűvel, a folyóirat – Kerékpár-Sport – neve helytelenül Pécsi Kerékpársportként szerepel. Garam a cikkében nem hivatkozik konkrét lapszámra.

érintőlegesen foglalkozik Gál Éva², aki 1872–1942 között 41 aranyművest, ezüstművest, órást és ékszerészt sorol fel, akik Pécsen dolgoztak. Közülük négyen a Schönwald család tagjai voltak.³ 1908-ból 13 személy neve ismert, akik a nemesfémes szakmában dolgoztak Pécsen.⁴ Közülük talán a legismertebb Schönwald Imre órás és ékszerész.

Schönwald Imre rövid életrajza

Schönwald Imre életéről a Janus Pannonius Múzeum 2023-as évkönyvében jelent meg tanulmányom. Schönwald Imre 1865-ben született Pécsen, Schönwald Mór (cca. 1825–1891) és Lamm Róza (cca. 1825–1905) ötödik gyermekeként. (3. kép)

Fiatal koráról, iskolás éveiről kevés információ áll rendelkezésünkre. 10 évesen, az 1875/1876-os tanévben a Pécsi Magyar Királyi Állami Főreáltanoda I. A. osztályos tanulója. Az ékszerész szakmát Bécsben sajátította el. Üzletét 1884-ben vagy 1885-ben nyitotta meg Pécsen. Hirdetése 1888-tól rendszeresen jelentek meg napilapokban, többek között a Pécs című folyóiratban, melyekből megtudhatjuk, hogy fémjelzett arany és ezüst ékszereket, zsebórákat, faliórákat, ébresztőórákat, sőt XV. és XVI. Lajos korabeli ezüst reneszánsz dísztárgyakat is árusított üzletében.

3. kép: Schönwald Imre fénykép: A képen látható szemüveges férfi nagy valószínűséggel Schönwald Imre, budapesti üzletében 1932-ben. Hátlapi felirat több sorban: Schönwald Imre cég üzlet részlete. / Bpest 1932. III. 3. / Béla / Schönwald Imre / órásmester / ezüstműves / (Bp. Deák u. 21). (A fotó a Darabanth Aukciósház 326. gyorsárverésen szerepelt, a 12152-es tétel volt. Magángyűjtemény)

² Gál Éva a Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabb kori Gyűjteményi Osztályának osztályvezetője, történelem-főmuzeológus.

³ GÁL 2021, 129, 135–136.

⁴ NAGY 1908, 142.

Ekkor már a Király utcai „Hattyú” épületében levő üzlete mellett műhelye is volt a Király utca 38. szám alatt, a Mestrits-féle házban. Részt vett az 1888-ban megrendezett pécsi általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállításán, ahol a Vas- és Fémipar kategóriában állított ki és Schönwald kiállítási érmet nyert.⁵ Műhelyét 1892-ben vésnöki részleggel bővítette.⁶

Schönwald Imre érem és jelvénygyártó tevékenysége

A témával kapcsolatos első hirdetése 1892-ből való: „*A legfinomabb kivitelű pecsétnyomók, címerek, jelvények, érmek, monogrammok s. t. effélék gyorsan és jutányosan eszközöltetnek: Schönwald Imre ékszer- és óraüzletében, (Pécsett Király utca »Hattyú« épület).*...”⁷ Arról, hogy sportérmek gyártását (vésését) is vállalta, több folyóiratban is található információ. Az elsőt egy 1896-ból származó reklámhirdetésében találtam: „*Különös specialista, kerékpáregyesületek részére érmekben melyek saját műtermében a legszebben kivésve, legolcsóbban és leggyorsabban készíttetnek.*”⁸ 1898-ból több olyan újság cikk is ismert, azonos szövegezéssel, amelyben érem és jelvény gyártásról is írnak: „*Schönwald Imre városunk elsőrangú ékszerésze, mint értesülünk gyárában most clubérmek előállítására gépet állít fel és elfogadja még a legcomplicáltabb érmek és jelvények elkészítését is tetemesen olcsóbban, mint bármely nagyváros gyáros, melyek mindazonáltal a legszebb kivitelről tanuskodnak. A Schönwald cég kiterjedt összeköttetései folytán már most városunk klubjain kívül a legtöbb hazai, sőt több külföldi sportegylet szállítását is megkapta.*...”⁹

Ez a tény, hogy egy vidéki ékszerész éremgyártáshoz szükséges gépet állít fel saját műhelyében, a korban egyáltalán nem volt megszokott dolog. A 19–20. század fordulóján több vállalkozás is rendelkezett éremveréshez szükséges gépekkel Budapesten. Közülük talán a három legismertebb: az 1891-től működött Scheid G. A., az 1896-ban Ludvig Ede által alapított éremkészítő, éremverő műintézet és az 1899-ben alapított Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár. Vidéki éremgyártó géppel rendelkező ötvösökről, ékszerészeiről Schönwaldon kívül nem tudunk. Általa jelzett érem vagy jelvény eddig nem került elő. Érmei közül jelenleg egy konkrét, 1897-ből való éremről van tudomásunk.

Az 1897-es tornaverseny érme

1897 nyarán Kerületi ifjúsági tornaversenyt rendeztek középiskolások részére¹⁰ Kecskeméten, Pécssett és Déván.¹¹ A tornaversenyt báró Wlassics Gyula magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter¹² rendelete alapján eredetileg 1897. június 20-án tartották volna meg Pécssett¹³, a „bicykli-klub” pályáján,¹⁴ de az óriási zápor miatt a versenyt másnapra

⁵ SZEKERES 2023, 137–150.

⁶ Pécsi Figyelő 1892. január 27. 8.

⁷ Pécsi Figyelő 1892. január 23. 5.

⁸ Kerékpár-Sport 1896. október 25.

⁹ Pécsi Figyelő 1898. augusztus 25. 6; Pécsi Figyelő 1898. augusztus 28. 5; Pécsi Figyelő 1898. szeptember 8. 5–6.

¹⁰ Sport-Világ 1897. június 27. 5.

¹¹ Budapesti Hírlap 1897. május 7. 7.

¹² KENYERES 1982, 1049–1050. Wlassics Gyula báró (1852 Zalaegerszeg – 1937 Budapest) jogász, egyetemi tanár, miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

¹³ Pécsi Közlöny 1897. április 29. 2.

¹⁴ Pécsi Figyelő 1897. június 4. 3.

kellett halasztani.¹⁵ Végül változatlan helyszínen, de 1897. június 21–22-én tartották meg a versenyt, melyen budapesti, pápai, veszprémi, keszthelyi, lévai, székesfehérvári, nagykanizsai, pécsi és kaposvári tanulók vettek részt. (A versenyről többek között a következő folyóiratok tudósítottak: a *Herkules*, a *Pécsi Közlöny* a *Pécsi Figyelő*, a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló* és a *Sport-Világ*.) Jegyeket a versenyre Pécssett Fürst Lipót kerékpár raktárában, a Széchenyi téren lehetett vásárolni,¹⁶ illetve kint a versenypályán.¹⁷ A verseny a következő hat fő kategóriából állt: katonai rendgyakorlatok, szergyakorlatok, versenyfutás, kötélhúzás, távolugrás, és játékok.¹⁸ 1897. május 15-ig, a nevezés záró napjáig¹⁹ 589 diák jelentkezett a versenyre²⁰, de amint a *Pécsi Közlöny*ben olvashatjuk, további jelentkezésekre lehetett még számítani. (Ez meg is történt, mert 65 tanuló jelentkezett még a határidő lejárta után.²¹) Összesen 16 intézmény 894 tanulója²² vett részt a versenyen, melyen a meghívott miniszter végül nem tudott megjelenni.²³

A különféle díjak mellett több diák érmet is kapott. A rendezőség a kiosztandó arany, ezüst és bronz érmeket Schönwald Imre aranyművesnél rendelte meg. Az érme- ket a következő felirattal látták el: Előoldal: Pécs ker. tornaverseny 1897, hátoldal: Ép test, ép lélek.²⁴ A cikkből nem derül ki sajnós, hogy Schönwald maga gyártotta, vagy csak forgalmazta az érme- ket.

Érme- ket csak versenyfutás kategóriában osztottak ki. Az első helyezettek ezüst ér- met, a második helyezettek bronzot kaptak. (Arany éremről a tudósítás nem tesz említést.) Ezen információk alapján 10 darab bronz és 10 darab ezüst érem került kiosztásra.²⁵

A versenyfutás első és második helyezetteinek a névsorát közli a *Pécsi Figyelő*²⁶ kívül a *Pécsi Közlöny*²⁷ és a *Pesti Napló*²⁸ is. Ezek közül a *Pécsi Figyelő* közli a feltehető- leg teljes névsort²⁹, bár a *Pécsi Közlöny*ben a VI. osztályosok között első helyen Feuerstein Artúr budapesti, a VIII. osztályosok között második helyezettként Jákóby Győző nagykanizsai diák neve is szerepel.³⁰ Vélhetően eddig 11 ezüst- és 11 bronzérmes neve ismert összesen.

A versenyszámban három csoportot alakítottak ki. A III és IV. osztályos tanulók versenyében: elsőik lettek: Ollinger Béla és Schandl Andor, másodikik: Mazaly József és Vuretics Vladimir pécsi fiúk. Az V. és VI. osztályosok versenyében elsőik lettek: Bercec Ferenc és Stein Ferenc budapesti, Bory Jenő székesfehérvári és Feuereisen Arthur budapesti tanulók. Másodikak lettek: Jirzsik Gyula lévai, Havas Imre és Ferenczy József budapesti,

¹⁵ *Pesti Hírlap* 1897. június 21. 5.

¹⁶ *Pécsi Figyelő* 1897. június 5. 6.

¹⁷ *Pécsi Figyelő* 1897. június 20. 5.

¹⁸ *Pécsi Figyelő* 1897. június 22. 2–3.

¹⁹ *Sport-Világ* 1897. május 9. 8.

²⁰ *Pécsi Közlöny* 1897. május 18. 3.

²¹ *Pécsi Közlöny* 1897. május 20. 4.

²² *Pesti Hírlap* 1897. június 22. 11. Ezek a számok szerepelnek a *Pesti Napló* 1897. június 22. lapszámának 9. oldalán is. A pécsi napilapokban létszámokról nem tesznek említést.

²³ *Pesti Hírlap* 1897. június 21, 5. A *Pesti Hírlap* szerint 13 intézmény 600 tanulója vett részt a versenyen.

²⁴ *Pécsi Közlöny* 1897. május 18. 3.

²⁵ *Pécsi Figyelő* 1897. június 23. 2.

²⁶ *Pécsi Figyelő* 1897. június 23. 2.

²⁷ *Pécsi Közlöny* 1897. június 22. 2.

²⁸ *Pesti Napló* 1897. június 22. 9.

²⁹ *Pécsi Figyelő* 1897. június 23. 2.

³⁰ *Pécsi Közlöny* 1897. június 22. 2.

Aknis István lévai tanulók. A VII. és VIII. osztályosok versenyében győztesek lettek, mint első: Schubert Ernő és Kardos Márk budapesti, Musset Richárd nagykanizsai tanulók. Másodikak: Kovács Gyula, Weisz Miklós és Wlassich Arnold budapesti és Tóth Ödön lévai tanulók.³¹ A díjazottak közül az éremgyűjtőknek ismerősen csenghet Bory Jenő székesfehérvári tanuló neve.³²

Érmek kiosztásáról a Pécsi Figyelőn kívül csak a Pécsi Közlöny cikkében esik szó. Itt szintén csak az első helyezettek ezüst, a második helyezettek bronz érmeiről olvashatunk, arany éremről nem tesz említést a cikk írója. A kiválóbbak ezen kívül tiszteletdíjakat is kaptak³³, többek között írókészlétet, ezüst szobrot és ezüst teáskészlétet.³⁴ A Pécsi Figyelő 1897. június 23-i számában olvashatjuk, hogy „*Úgy az érmeket melyek tetszetős kivitelük által tűntek föl, mint az összes versenydíjakat Schönwald Imre helybeli ékszerész szállította, tekintettel a hazafias célra, jelentékenyen leszállított árákon, elismerést szerezve ekként a pécsi iparnak remek készítményeivel.*” Sajnos ebből a cikkből sem derül ki, hogy Schönwald csak forgalmazta vagy gyártotta is az érmeket.

Ismerjük az eddigi információk alapján az érem szövegét, (előlap: Pécs ker. tornaverseny 1897, hátlap: Ép test, ép lélek) az érem anyagváltozatait (ezüst és bronz) és hogy Schönwald Imrénél rendelték meg. A korabeli folyóiratokból tudjuk, hogy Schönwald 1898 nyarán érmek előállítására gépet állított fel. Ebből véleményem szerint az következik, hogy az 1897 nyarán rendezett verseny érmét Schönwald nem gyárthatta, hanem csak forgalmazhatta. Ekkor ugyanis a technikai feltételek nem voltak adottak számára.

Ismert Schönwald névjele (más néven gyártó jele) és forgalmazói jelzése, amikkel az érmeket elláthatta (a nemesfémbeől készült érmekeket a korabeli előírás szerint névjjel- lel és fémjjel- lell kellett ellátni. (4. és 5. kép)

4. kép: Schönwald Imre névjele/gyártójele egy ezüst tálcába beütve (Készítette Szeke- res B., magángyűjtemény)

5. kép: Schönwald Imre szerkesztett névjele/gyártójele (Készítette Szekeres B.)

Az ötvösök működésük alatt általában egy névjelet használtak, de számosan közü- lük gyakran változtattak életük során, például mert elveszett a névjjel beütőjük. A nyil- vántartásban szereplő Schönwald névjjelén kívül ismert egy másik, szintén Schönwald- nak tulajdonítható névjjel, mely Fekete Krisztián becsüs véleménye szerint Schönwald

³¹ Pécsi Figyelő 1897. június 23. 2.

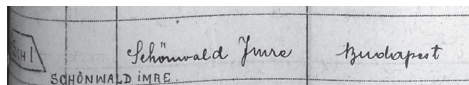
³² HUSZÁR – PROCOPIUS 2011, 178.; TÖRÖK 2011, 44. Bory Jenő (1879 Székesfehérvár – 1959 Székesfehérvár) építész és szobrász. Az építészmérnöki oklevél megszerzése után 1904-től 1909-ig a Képzőművészeti Főis- kola szobrász szakán tanult Radnai Bélánál és Stróbl Alajosnál.

³³ Pécsi Közlöny 1897. június 22. 2.

³⁴ Pécsi Figyelő 1897. június 23. 3.

6. kép: Schönwald Imre feltételezett névjele egy arany gyűrűben (SI monogram) és a pécsi fémjelző fémjele (Készítette: Fekete K., magángyűjtemény)

7. kép: Schönwald Imre névjele/gyártójele és forgalmazó jelzése (Névjel nyilvántartás 1927. évtől, 260.)

Imréé volt. Feltételezését alátámasztja az SI névjel mellett látható zergefejes beütő kontúrjában ábrázolt P7-es betű- és számkombináció, mely a pécsi fémjelző állomást jelöli.³⁵ (6. kép)

A forgalmazó jelzését versenydíjakon is elhelyezhette. (7. kép) Az érmekből meglepő módon nincs ismert példány a következő közgyűjteményekben: Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára (Budapest), Janus Pannonius Múzeum (Pécs). A díjazottak közül feltételeztem, hogy Bory Jenő ezüst érme esetleg székesfehérvári köz-, illetve magángyűjteményben megtalálható. Sajnos a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban és a székesfehérvári Bory-várban sem található az említett példány.

Összefoglaló

A fentiek alapján megállapítható, hogy Garam Jenő cikkében leírtakkal ellentétben Schönwald Imre igenis rendelkezett érmeik előállításához szükséges géppel. Az általam kikutatott dokumentumok alapján úgy látom, hogy amennyiben vert érmekről van szó, akkor az 1897-es nyáron megrendezett tornaverseny érmeit Schönwald csak forgalmazta, mert, mint a Pécsi Figyelő című folyóiratból tudjuk, „érmek előállítására gépet” csak 1898 nyarán állított fel. Az érmeik vésését természetesen készíthette Schönwald, mert rendelkezett ehhez szükséges szaktudással és műhellyel.

IRODALOMJEGYZÉK

- GÁL É. 2021: Ötvösség Pécsen. In: Cseh F. – Kiss V. – Szulovszki J. (szerk.): A nemes- és színesfémek régészete, története és néprajza a Kárpát-medencében. Készítéstechnikai, archeometriai és társadalomtörténeti megközelítések. Budapest, 2021, 129–141.
- GARAM J. 1964: Sportérmeink a XIX. század második felében. Numizmatikai Közöny 62–63 (1964) 73–77.
- HUSZÁR L. – PROCOPIUS B. 2011: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Budapest, 2011.
- KENYERES Á. (főszerk.) 1982: Magyar Életrajzi Lexikon II. L–Z. Budapest, 1982.
- NAGY L. 1908: Magyar órák és ékszerészek évkönyve és zsebnaptára. Budapest, 1908.
- Névjel nyilvántartás 1927. évtől. Magyar Királyi Főfémjelző és Fémbeváltó Hivatal (Kézirat). Budapest, 1927.
- SZEKERES B. 2023: Magyarak Pécs! Németnek Bécs! Schönwald Imre órás és ékszerész élettörténete. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 56 (2023) 137–150. <https://doi.org/10.62148/JPME.2023.07>
- TAVI K. 1918: A Magyar Királyi Főfémjelző és Fémbeváltó Hivatal ötvenéves története 1867–1916. Budapest, 1918.
- TÖRÖK P. 2011: Magyarországi érem- és plakettművészet 1850–1945. Budapest, 2011.

³⁵ TAVI 1918, 28.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

GÖZSY ZOLTÁN

A gyárból a múzeumba.

A Zsolnay örökség közgyűjteménnyé válása

Nikelszky Géza Magány című versciklusában

A gyárból a múzeumba

A Zsolnay örökség közgyűjteménnyé válása

Nikelszky Géza Magány című versciklusában

GÖZSY ZOLTÁN

egyetemi docens, PTE BTK Újkortörténeti Tanszék

igazgató, MNL Baranya Megyei Levéltára

e-mail: gozsy.zoltan@pte.hu

KIVONAT: A tanulmány Nikelszky Géza *Magány* című versciklusát publikálja és elemzi. A versek 1951-ben, a Zsolnay-gyári anyag múzeumba kerülése idején keletkeztek. A szöveg azt vizsgálja, hogyan kapcsolódik össze a versekben a gyári múlt és a múzeumi jelen tapasztalata. Kiemeli, hogy Nikelszky az alkotás után az őrzés és a közvetítés feladatát vállalta magára. A ciklus versei a művészet közösségi értékét és közkincként való fennmaradását hangsúlyozzák. A tanulmány a Magányt a múzeummá válás lírai lenyomataként értelmezi. Mindezt a munka, az erkölcsi felelősség és az öregkori számvetés összefüggésében mutatja be.

KULCSSZAVAK: kerámiagyűjtemény, költészet, magány, Nikelszky Géza, vers, Zsolnay-gyár Zsolnay Múzeum, Zsolnay örökség

From factory to museum: The transformation of the Zsolnay Heritage into a public collection in Géza Nikelszky's poetry cycle titled Solitude

SUMMARY: The study publishes and analyzes Géza Nikelszky's poetry titled *Magány*. The poems were written in 1951, at the time when the Zsolnay factory material was transferred to the museum. The text examines how the experience of the factory's past and the museum's present are intertwined in the poems. It emphasizes that after creation Nikelszky took on the task of preservation and mediation. The poems highlight art as a communal value and its endurance as a form of shared cultural heritage. The study interprets *Magány* as a lyrical imprint of the process of becoming a museum. All of this is presented in the context of work, moral responsibility, and the reckoning of old age.

KEYWORDS: ceramics collection, Géza Nikelszky, poem, poetry, solitude, Zsolnay Ceramics Factory, Zsolnay Museum, Zsolnay Heritage

* Lektorálta: Dr. habil. Pilkhoffer Mónika PhD, Márfi Attila.

Hogy ez a fény: mindenki kincse lett,
ezért emel fölebb az öntudat,
hogy e Múzeum új utat mutat,
betölti helyét mindenek felett.

(Nikelszky Géza: Az „öt-templom” öre)

Nikelszky Géza (1877–1966) meghatározó alakja volt Pécs 20. századi művészeti és kulturális életének. Iparművészként és tervezőként évtizedeken át formálta a Zsolnay-gyár művészeti arculatát,¹ miközben irodalmi és publicisztikai munkásságával a város szellemi életének állandó résztvevője maradt. Versei, kritikái és tudósításai révén nem csupán alkotóként, hanem a város szellemi életének krónikásaként és közvetítőjeként is jelen volt, érzékenyen reagálva Pécs művészeti és társadalmi átalakulásaira. Lírai elkötelezettsége miatt kortársai a „költő a gyárból” jelzővel illették.² Munkásságának különös jelentőséget ad, hogy pályafutása végére gyári alkalmazottból, vagyis a tárgyak aktív alkotójából, azok múzeumi gondozójává, tudományos ismertetőjévé vált, így egyfajta kulturális hidat teremtett a város ipari, művészeti és emlékezeti rétegei között.

Nikelszky Géza irathagyatéka az örökösöknek és a pécsi levéltárosoknak köszönhetően 1979-ben a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltárába került.³ Az iratanyag alapján Márfi Attila komplex és eminens tanulmányokban foglalta össze mind Nikelszky pályafutását, mind a hagyatéék összetételét, ismertetve annak összes elemét.⁴ A forrásbázis sokfélesége hűen tükrözi a rendkívül gazdag és komplex életművet. A hagyatéék fontos és különleges részét képezik a kéziratban maradt költemények,⁵ amelyek közé tartozik az 1951-ben készült és *Magány* címmel ellátott versciklus is.

Mielőtt rátérnék a versciklus bemutatására és publikálására, röviden ismertetem Nikelszky kéziratos kötet szerkesztési gyakorlatát.⁶ Nikelszky maga rendezte különálló „kötettké” a verseit. Előfordult, hogy egy-egy jól körülhatárolható időszak természetét illesztette össze egy egységgé, mások viszont már lezártnak tekintett anyagokhoz nyúlt vissza, és azokat utólag bővítette. Így járt el a *Magány* című kötettel is. A Zsolnay-anyag átköltöztetése által ihletett verseket egyszer már letisztázta és lezárta: erre utal a kötethez készített borító, valamint a lezárást Nikelszky esetében jelző, „A Szerző verseskötetei” címmel ellátott „bibliográfiai” jegyzék csatolása. Ezt a már lezárt anyagot azonban 1957-ben átdolgozta és kibővítette, részben más, szintén 1951-ben keletkezett, részben pedig az 1953 és 1957 közötti időszakból származó versekkel. Az 1951-es válogatás megalapozottnak és koherensnek látszik, az akkor kiválasztott költemények tematikailag zárt, következetes egységet alkotnak, és az sem véletlen, hogy több, szintén 1951 nyarának második felében írt vers kimaradt belőle. Ugyanakkor az 1957-es bővítés is indokoltnak tűnik, hiszen a terjedelmében mintegy háromszorosára növelt, újragondolt *Magány* már az öregség, illetve az időskorral együtt járó egyedüllét általá-

¹ Nikelszky a Zsolnay-gyár kötelékébe 1899-ben lépett és 1951-ig volt a gyár tervezője. ROMVÁRY 2010a, 37.

² Márfi Attila szóbeli közlése Hárs Évára és Nikelszky Géza lányára, Jüngling-Jáki Kálmánra hivatkozva.

³ MNL BaVL XIV. 47.

⁴ MÁRFI 1985; MÁRFI 1999.

⁵ MÁRFI 1985, 369. E kötetek címei: Új Élet; Emlékek; Megmentett virágok; Külön világ; Eresz alól-Tera; Világrengés; Május felé; Jánosbogárkánk; „Magyar Hittel; Bohemia; Oázis; Idők rostáján; Magam mellett; Mérlegen; Magány. MÁRFI 1985, 379.

⁶ A kötet terminus Nikelszky esetében azt jelenti, hogy lapokra másolta a letisztázott verseket, és ezeket a lapokat egy-egy borítékba helyezte, amelyre felírta a kötet címét, továbbá minden egységhez készített címlapot.

nosabb tapasztalatát bontja ki. Jelen szövegkiadás kizárólag a korábbi, 1951-es, 33 lap terjedelmű kötetre koncentrálna, amit leginkább a múzeumi évkönyvhöz illő közgyűjteményi tematika indokol. Ennek megfelelően nem vezetem át a kiadásba azokat a javításokat és módosításokat, amelyeket Nikelszky az 1957-es kéziratban hajtott végre.⁷

Az itt közölt kötet darabjai tehát 1951 nyarán, Pécsen keletkeztek, közvetlenül a Zsolnay-gyári tárgyi anyag múzeumi elhelyezésének időszakában. Az alkotások egy rövid, intenzív, mindössze néhány hetet felölelő alkotói periódus eredményei.⁸ Az írások ugyanakkor egy kivételes, megismételhetetlen pillanat lenyomatai. Olyan átmeneti állapotban készültek, amikor egyszerre zajlott egy új gyűjtemény létrejötte és átlényegülése, a tárgyi anyag múzeumi státuszba emelése, valamint egy alkotó ember szerepének és élethelyzetének alapvető átalakulása. Ennek az összetett metamorfózisnak az atmoszférája hatja át a költeményeket, és ad nekik sajátos, máshoz nem hasonlítható hangulatot. Éppen ez a különleges szituáció tette számomra egyértelművé, hogy a Zsolnay-gyűjteménynek otthont adó múzeum évkönyvében helyet kapjanak Nikelszky „múzeumalapító”, gyűjteménykezelői gondolatai. Fontosnak tartom maguknak a verseknek a közlését, ugyanakkor legalább ennyire lényegesnek érzem azt is, hogy betekintést nyerhessünk annak a szakembernek a belső világába, aki csaknem ötvenhárom évet felölelő gyári – tervezői és kivitelezői – pályája után, hetvennégy évesen vállalkozott egy egészen új, az addigiaktól gyökeresen eltérő feladatra.⁹ Jelen forrásközlés nem akar több lenni, mint a versek kiadása és azok hangulatának rövid feltérképezése.

A versek tehát egy különleges intézményi helyzetet és egyedi állapotot jelenítenek meg, ugyanis Nikelszky Géza a Zsolnay-gyár kucsemberéből múzeumi alkalmazottá (segédmuzeológussá) vált.¹⁰ Az 1928-ban Mattyasovszky-Zsolnay Margit által létrehozott¹¹ Zsolnay-gyári múzeum anyagát az 1948-ban államosított üzem 1951-ben átadta, hogy abból közgyűjteményt hozhassanak létre, és így a tárgyak a Janus Pannonius Múzeum tulajdonába kerültek.¹² 1952-ben a pécsi káptalan évi 1 forintos jelképes díjjal bérbe adta a Káptalan utca 2. szám alatti épületet,¹³ ide helyezték át a 790 tételből álló letétet, amelynek állománya ekkor mintegy 7400 új tárggyal egészült ki.¹⁴ A gyári állományból tiszteletdíjként a múzeumba került Nikelszky 1951–1952-ben végezte el mindkét anyag rendszerezését és leltározását,¹⁵ biztosítva ezzel, hogy a gyár működésének megszűnése után a kerámiaanyagok és mintadarabok sorsa rendeződjön, és az egykori ipari termelés emlékei múzeumi gyűjteményként maradjanak fenn. 1955 novemberében nyílt meg a Múzeumi Napok keretében az állandó Zsolnay kerámia kiállítás.¹⁶

⁷ Ezek leginkább rövid magánhangzók hosszúvá tételét jelentették, illetve a porcellán alak porcelláná javítását.

⁸ 1951. július 28. és augusztus 12. között.

⁹ A Zsolnay-gyárban eltöltött több mint fél évszázad, visszatérően megjelenik a versekben: „jó ötven-éves kortársi jogon” (Az „öt-templom” öre); „Nincs még egy gyár, mely ötvenhárom évig tartott volna egy művészt!”, „gyáros s művész, mégsem egy, hiába! / Ötvenhárom év: mind ehhez – kevés”; „Ötvenhárom év!... Van-e érdem ebben? / Hogy egy művész nem tudott élni szebben” (A gyár művésze); „Félszázadnál nagyobb idő fölött / itélkezem... Nem bírt velem a gyár.” (Nagy idők alatt).

¹⁰ MÁRFI 1999, 175.

¹¹ A Zsolnay-gyár centenáriuma hozták létre Mattyasovszky-Zsolnay Margit szervezésében. A múzeum hat helyiségből állt, tematikus és kronologikus felosztásban. ROMVÁRY 2010b, 431.

¹² NIKELSZKY 1959, 62; SARKADI 1977, 377; B. HORVÁTH – HUSZÁR 2004, 26; ROMVÁRY 2004, 65.

¹³ SARKADI 1977, 377; BÁNKUTI 2025, 64.

¹⁴ Sarkadi Eszter leírásában „mintegy tízezer darabos gyűjtemény”. SARKADI 1977, 377.

¹⁵ ROMVÁRY 2010c, 436.

¹⁶ SARKADI 1977, 377.

A gyűjtemény rendezésének ideje alatt írta meg ezt a versciklusát, amely az átmeneti állapotot prezentálja. Nikelszkytól egyáltalán nem állt távol a poétika, sokoldalú és folyamatos irodalmi munkásságot fejtett ki a pécsi és az országos sajtóban egyaránt. Versei, tárcái, művészeti kritikái, tanulmányai és előadásai rendszeresen jelentek meg, miközben prózai műveket és kéziratban maradt nagyobb írásokat is alkotott. Íróként és publicistaként a helyi művészeti és társadalmi élet egyik értő szereplője volt, aki szorosan kapcsolódott Pécs szellemi közegéhez. Költői tevékenységét pályája elejétől végéig meghatározta a munka, a társadalmi felelősség és az erkölcsi elkötelezettség témája. Későbbi költészetében, különösen a Zsolnay-gyárhoz és a múzeumi világhoz kötődő versekben az alkotás és az őrzés erkölcsi dimenziója, illetve az öregség, elmúlás kérdése vált központi szervezőelvvé.¹⁷ Lírai gondolkodásában fokozatosan előtérbe került a közérdek gondolata, amelyet társadalompolitikai értelemben határozottan az öncélúság ellenpontjaként fogalmazott meg. A Magány ciklust megelőző, *Mérgesen* címmel 1951 áprilisában összeállított verses gyűjtemény bevezetőjében Nikelszky úgy fogalmazott, hogy „A közérdek nem nézi, hogy valamilyen mű, hogyan jön létre. Csak azt hirdeti a társadalmi ember, hogy a közre hasznos műnek minden körülmények között létre kell jönni!”¹⁸ Az öncélúsággal kapcsolatban pedig azt fejtegeti, hogy az magában véve nem alkalmas a szociális ember és társadalom továbbfejlesztésére.¹⁹ 1951-re megerősödött az a meggyőződése, hogy a munkásemler által létrehozott érték csak a közösség javát szolgálva nyerheti el teljességét. Így az iparművészeti alkotások két fázisban felelnek meg ennek az elvárásnak: egyrészt megszületésük pillanatában, másrészt használatuk során. Ez utóbbi egyik formája a kiállításon való megjelenés, amely által közkinccsé válnak a tárgyak. Nikelszky e szakaszban saját szerepét is újradefiniálja: a tárgyak megalkotása után az őrzés feladatát veszi át, olyan felelősséget vállalva, amelyhez korábbi elhivatottsága és szakmai felkészültsége egyaránt alapot adott.

*Ne éljen bár, ki a szép terveket
valósággyá gyúrta, mintázta át,
benne látom az alkotót magát
s művét, mit a festésbe égetett.*

*Névtelenül él bár műve tovább,
én, mint ismerőst, nevén szólítom,
jó ötven-éves kortársi jogon,
s művét az öröklétnek adom át.*

A szerzői előszó világosan kijelöli a *Magány* című kötet sajátos poétikai és társadalmi programját. A látszólag személyes, elvonultságot sugalló cím ellenére a versek kifejezetten – ahogy Nikelszky fogalmaz – „*munkás társadalmi*” célokkal íródtak, a munkáság érdekeit, szempontjait előtérbe helyezve.²⁰ Nikelszky írásaiból rekonstruálható, hogy a vállalat államosítás utáni helyzetével és céljaival azonosulni tudott, és képes volt erős ideológiai és nyelvi eszközökkel érvelni a váltás mellett („Az ... államosított

¹⁷ MÁRFI 1985, 355. Ezt erősíti a későbbi, bővített kötetbe bekerült (címadó) *Magány* című vers is („De ne higgye senki, hogy ez csapás / annak, ki így önmagába vonul: / boldog magány ez!... Elég a lakás / neki otthonul, ha bealkonyul...”).

¹⁸ MNL BaVL. XIV. 47. V. 23.

¹⁹ MNL BaVL. XIV. 47. V. 23.

²⁰ A „művészek a dolgozókért” indíttatású kiállításokkal, előadásokkal kapcsolatban legújabbban: *BÁNKUTI* 2025, 57.

Zsolnay-gyár 'Nemzeti Vállalat'-ként dolgozó népünk igényeit szolgálja, más kötelességek hárulnak reá, mint egy felnövekvő gyáros dinasztia jólétének, kiváltságainak biztosítása. Vezetői minden tehetségükkel a szocializmus építésének útját követik."²¹

Nikelszky célja a versekkel, hogy az iparművészeti kerámia (különösen a Zsolnay-gyűjtemény) világát közelebb hozza az olvasóihoz, és ezzel a művészetet a közösségi művelődés részévé emelje. Ezt szolgálja a kötet második fele, amelynek versei egyfajta iparművészeti irodalomként sorra veszik a különböző kerámiatípusokat és technikákat, így a költészet a múzeumi és technikatörténeti ismeretterjesztés eszközévé válik.

A kötet egyszerre értelmezhető lírai vallomásként és kulturális misszióként, amely a Zsolnay-művek egyedülálló értékét és társadalmi jelentőségét hangsúlyozza. A kötet versei (különösen Az „öt-templom” öre, A gyár művésze, valamint a kerámiaanyagokat sorra vevő darabok: Terrakotta, Majolika, Fajansz, Pyrogranit, Plutonit, Eosin, Porcellán stb.) mind ugyanahhoz a témához kapcsolódnak: a pécsi Zsolnay-kerámia világához, a múzeumhoz, valamint a gyári munka és a művészet összefonódásához.

A versek tematikus súlypontját a művészet és a munka egységének következetes hangsúlyozása adja. Nikelszky, aki hol gyári dolgozóként, hol gyári művészként, hol múzeumi alkalmazottként szólal meg, azt az értékrendet képviseli, amely szerint a szépség nem kiváltságosok luxusa, hanem közösségi eredetű és közösségi rendeltetésű érték: dolgozó kezek munkájából születik, és ezért „mindenki kincse” lehet. A Zsolnay-művek ebben az összefüggésben örökségként és közkincként jelennek meg, amelyek túlélnek egyéni sorsokat, korszakokat és tulajdonviszonyokat. A múzeum az a tér, ahol a művek mintegy „feltámadnak”, és ahol az alkotóik tovább élnek a létrehozott tárgyakban.

*Nincs magántulajdon a Nap alatt! –
Az sem az, mit a gyár létre hozott,
ha művet termelt, az közkinckin marad,
megtalálja mind – a Múzeumot.*

A címadó magány motívuma ehhez szorosan kapcsolódik, a múzeumi alkalmazott csendes, felelősségteljes munkáját fejezi ki. Gyűjteménykezelőként egyedül van a műtárgyak között, mégsem magányos, mert gondolatban kapcsolatba kerül azok alkotóival, létrehozóival, és ebben a „társaságban” talál értelmet és tartást. Ezzel párhuzamosan *A gyár művésze* című vers élesebben veti fel a gyár és a művészet közötti ellentétet. A vers végkicsengése azonban inkább erkölcsi önmeghatározás: a közös munka értéke és a „nem adtam el magam soha” gondolata felülírja a feszültségeket.

A versek hangulatát alapvetően emelkedett, ünnepélyes tónus határozza meg. Gyakoriak a nagy ívű, kijelentésszerű megfogalmazások, valamint a dicsőítő hangsúlyok. A művészet, a nap, a fény és a kincs visszatérő motívumai olyan pátoszt teremtenek, amelyek nem egyéni önmagasztalásra, hanem inkább a közösségi értékek megerősítésére irányulnak. A hangulat nosztalgikus, ugyanakkor helyenként fanyar árnyalatot kap, különösen a gyár világát megidéző részekben, ahol a kiábrándulás, a lemondás és az önfegyelem tapasztalata szólal meg Nikelszky részéről. Ez a keserűség azonban nem válik nála panasszá, inkább erkölcsi számvetesként működik, amelyben a saját sorsát és választásait mérlegeli. Mindezt áthatja egy következetesen optimista hangnem: a versek újra és újra megerősítik Nikelszky identitássá váló meggyőződését,

²¹ NIKELSZKY 1959, 62.

hogy a szépség nevel és felemel, hogy a művészet valódi értelme a dolgozókhöz és a közösség egészéhez kötődik.

A szerző pontosan meghatározható helyzetben és szerepben ír, és ebből a pozícióból érthető meg a versek hangnemének kettőssége. Nikelszky a gyár és a múzeum határán áll. Konkrét tere a vitrinek és a tárgyak, időbeli helyzete pedig a visszatekintő „utókoré”, ahol a gyári munka korszaka lezárult. Nem alkotó többé, hanem őrző (egyben tanú és közvetítő), akinek hitelét és kompetenciáját az adja, hogy nem kívülről érkező szemlélő, hanem egykori gyári emberként került a művek mellé. Az „őr” szerepe a versekben meszsze túlmutat egy foglalkozás megjelölésén: erkölcsi pozícióvá válik, amelyben a közös értékek védelmét, az emlékezés feladatát és a közvetítést egyaránt vállalja.

A gyárhoz való viszonya egyszerre nosztalgikus és szomorú. A gyár Nikelszky számára közösség, mesterség és büszkeség forrása volt, ahol a „hasznos” és a „szép” még (ideális) egységet alkotott. A keserűség oka a gyár „kapitalista” átalakulása, a művészet és a haszon „frigyének” felbomlása, valamint az alkotó eszközzé válása.²² A kritikája a gyár megváltozott logikáját és céljait érinti, amit a következetes morális önmeghatározás – a művészet árucikké válásának elutasítása – tesz nála hangsúlyossá.

Nikelszky viszonya a múzeummal váláshoz is kettős, de összességében elfogadó és nyugodt. A múzeum egyrészt veszteséget jelent számára: a gyári munka véget ért, a korábbi közössége felbomlott. Ugyanakkor a múzeum a tárolás helye is, ahol a tárgyak nem vesznek el, hanem mindenki számára hozzáférhetővé válnak, és az egykori dolgozók munkája tovább él. Nikelszky nem panaszkodik emiatt, hanem új feladatot talál: amikor az alkotás lehetősége megszűnik, az gondozás felelőssége kerül előtérbe.

²² „Felbomlott a frigy. Balkérről való volt. / Nemes Művészet – önző gyárosok: / e kettő egymásnak hiába hódolt, / csak türte egymást, mint rossz házások.”

Nikelszky Géza

Magány

Versek

Pécs, 1951

Bevezető

Egy kissé különösen hangozhatik ma egy versgyűjtemény fölött a cím: „MAGÁNY”, holott e kis mű munkás²³ társadalmi célt szolgál. A versek a művészetet kívánják a dolgozókhoz közelebb hozni. Egy saját szerű külön ág, az iparművészeti kerámia kapcsán kívánom e szakmát ismertetni. Tehát: egy egészen különleges ismeretterjesztés az, ami a versek feladata. A cél azonnal kitűnik, ha a versek olvasásába kezd a dolgozó: megtudja, honnét vette a „MAGÁNY” eredetét. A „Zsolnay-Múzeum” Pécs városbeli külön felállítás adta az indítékot e szokatlan versek megírására. Tudva, hogy a „Zsolnay-Múzeum” nem csak pécsi, hazai, középeurópai, – de világviszonylatban is egyedülálló: műbecsénél fogva, arra törekedtem, hogy e kis művem múzeumra vonatkozó része is (muzeológusan) egyedülálló maradjon. E Múzeum páratlan közkinccsé lett magánya: az én új rést nyitó „MAGÁNY”-om is. Senki más, ezeket a csendes óráimban létrejött verseket, nem írhatta volna meg így! Ebben az értelemben, a közszemlére tett Zsolnay-művek is: magányosan élék életüket a nagyvilágban tovább...

Pécs, 1951. aug. hó.

Nikelszky Géza

Az „öt-templom” őre

(A Zsolnay-Múzeumban)

I.

Világhíres pécsi kerámiák
 körében töltöm kedves napjaim.
 Megmaradt végül mégis valamim:
 egy káprázatos, szép, színes²⁴ világ.

Ezt nem veheti tőlem senki el!
 Bár nem az én magán-tulajdonom,
 mégis: belül belsőmben hordozom –
 s mert ez hevít: közlöm mindenkivel.

²³ Javítva: *munká*.

²⁴ Áthúzva: *derűs*

Hogy ez a fény: mindenki kincse lett,
ezért emel fölebb az öntudat,
hogy e Múzeum új utat mutat,
betölti helyét mindenek felett.

Kárpótol a muzeológia,
mely a Művészetet nem zárja ki.
Igy is vagyok mégiscsak valaki,
akinek nem kell lemondania.

Bámint repül fölöttem az idő,
az aggságot itt észre nem veszem,
szolgálok végig becsületesen –
csak a Művészet a megsegítő.

Ezt szolgálom végső lehelletig:
a Művészetnek lettem őre itt,
amelyhez a mulás nem közelít
s ez minden bús aggságon átsegít.

II.

Az ember sorsa nem csak szenvedés.
Öröm is van az áldott Nap alatt
Míg a Művészet magával ragad
a lélek a bajokkal szembe néz.

Örül a szív, amíg élvezni tud:
szépet, nemest, jót, közöst, emberit,
amely felé a lélek közelít
s melyből a jobbsorsba is van kiút.

De: mindig, mindig csak dolgozni kell!
A dolgozóé csak a jutalom,
ki nem igás, teher-biró barom,
de hasznos-lény s csak értékest mivel.

Amelyből másnak is öröme van,
csak a dolgozó, ki erre segít.
Aki adni tud, sohasem veszít-
a munkás élete nem céltalan.

III.

Szép az élet, mely mindig fölemel,
ha sújt is, mindig van szebb oldala.
Nem baj, kinek ezüstös a haja –
a végtelent én sem érhetem el...

Mi itt körülvesz: sárból lett arany:
Otthonom, kincsem, élő palotám,
az alkotó munkás-kezek nyomán,
ki mást mond: szót csépel csak, hasztalan...

E sok kincs: mind munkáskézből való.
Közös szép munkával jött létre mind
e műremek, akárhová tekint
szemem: a Szépművészet nem csaló.

Másképpen létre nem is jöhetett:
csak igazán! E fényüzés köre,
csak az együttes munka gyönyöre.
Soha szebb, gazdagabb Művészetet!

Ha egy fogalom lett is Zsolnay:
e név maradt fönt a műben csupán,
én is kapkodnék levegő után –
de: benne vannak munkám nyomai...

IV.

A vázák, a fajánsz, majolika,
a dús, csodás, fémfényű eosin,
a „rózsaujju” friss „hajnali”-szin,
mely mögött nem látszik a rabiga.

Csak az öröm ont ennyi sugarat,
otthonul, – vagy az épület falán,
szobor, burkolat – : műtárgy valahány,
kedvre gyújt s mindig emlékbén marad.

...Egyedül őrzöm ezt az Őrhelyet.
Ó régi fény! Fél százados talány!
De végül is: megnyugtató Magány,
amelyből védőn mit sem engedek.

Ma is: kitartok melletted hiven:
Hogy e Művészet, mint Nap, éltetőn
süssön és nyiljék szabad levegőn,
mindenkinek ki él e felszínen.

Ki a Nap felé nyújtja a kezét,
teljesedjék a vágya, mit kíván,
legyen otthona napfényes, vidám
s a szép dolgokon nyugtassa szemét.

Miket alkottak embertársai:
nyugalmat e szépművek adjanak,
és vágyat, hogy tovább alkossanak –
dolgozóké a Nap sugarai...

V.

A Napsugár minden fűszált kihajt.
Erdőn, mezőn, ha lomb, kerti-virág,
mi fölfelé tör, bár pince-csirát
keltsen életre, felfödi a bajt.

Felszínre hozza bár azt is, mi gaz,
mégis helyébe többször azt teszi,
ami ember-voltunkat díszíti,
hogy értékesebb legyen az igaz...

Erre való ez a Művészet is.
A földből kelt ez is ki: az agyag
művészi lett, mely átfog, megragad
s ez földfelettin szebb terekre visz.

S ha él az is, mi féreg, kártevő,
mégis csak az élhet a Nap alatt,
ami kibirja a napsugarat,
mit felszínen tart az életerő:

S ez a nép, melynek földi élete
a fő minden teremtetett lény felett. –
A legfőbb értékek az emberek,
az övék az ipar művészete!

A magyar népet megnemesíti
a jószándék, a szép önművelés,
- s törekvésében tán legszebb e rész –
hogy a Művészetet is átveszi.

Ő is porból lett! Mint sár mind e mű,
mely fejlődésével gazdagodott
s művészetében aranyat adott:
műveiben lett örökéletű.

VI.

Sok jó társ közt maradtam egyedül.
Nincs más, ki hozzám volna fogható.
E Múzeumban az megnyugtató,
hogy, ki már nincs: ide ért remekül.

Művében él, ki rég elköltözött,
tovább folytatja földi életét,
mások javára adja képzetét,
itt van a közre-dolgozók között.

Míg teste porlad végképp föld alatt,
itt üdvözli a sok munkás-barát:
sok, sok ismerős, fél századon át,
sok, sok szellem, mely idővel halad...

Tünődve elbeszélgetek velük -
s mintha élne mind, szívesen veszi,
hogy ők a jelennek részesei,
nem haltak meg, itt van méltó helyük.

Letörlöm őket, ne lepje a por,
ami örök életre érdemes,
megújul s ez nekem nyugtot szerez,
hogy így támad föl mind poraiból.

S lesz, úgy lehet, lesz utód is talán,
aki hasonlón bánik majd velem,
- ha életemben nem is volt terem -
velem marad az eszmék oldalán.

Megsimogatja munkám végzetül,
elismerőleg, emberségesen,
mint ahogy most simogat a kezem,
ha ügyébe egy szép váza kerül...

Zsolnay-mű - Zsolnay-Múzeum -
tervező - akár kivitelező:
munka-társ mindig - velem egyező,
akit bármilyen kor jön, meg nem un.

Az örök Szép mindig Szépség marad,
bár elföldeljük, töredékben is,
dísz marad mindig és sikerre visz,
mely munkására vet fénysugarat.

Ne éljen bár, ki a szép terveket
valósággá gyúrta, mintázta át,
benne látom az alkotót magát
s művét, mit a festésbe égetett.

Névtelenül él bár műve tovább,
én, mint ismerőst, nevén szólitom,
jó ötven-éves kortársi jogon,
s művét az öröklétnek adom át.

VII.

Igaz érték mind: nemes sár-arany,
pécsi termék, mi itten létesült
s mit az alkotás öröklétre szült,
rajtuk: Zsolnay „öt-templom”-a van.

Ezt a „védjegy”-et az „öt-templom”-ot,
védem én, ezt a drága cserepet
őrzöm, amely fölemel engemet:
munkásságommal így hagyok nyomot.

S míg résztvevő munkám fényárba von,
szárnyat ad a szép szabad gondolat,
mi a Mesterhez visz föl újlag,
helyem betöltve – a bal-oldalon.

De nincs e földön fény, amely örök
érték! Addig tart fönt csak emberül
a kéz, – a műbecs is, – míg végzetül
el nem ejt itt – s darabokra török.

Pécs, 1951. július 28.

Nikelszky Géza

A gyár művésze

I.

Nincs még egy gyár, mely ötvenhárom évig
tartott volna egy művészt! S nincs művész,
ki ez időt kibirta volna végig
egy gyárban. Ez a művészet kivész.

A mi hazánkban hol is volna párja?
Ó páratlan gyár! S egyetlen művész!
Itt minden képzet s alkalom kizárva –
nincs már többé a kölcsönös türes.

Elszállt az idő a száz év felével.
Hol a régi gyár? S hol van a művész?
Az elmúlt korról már semmi sem ér fel –
nincs visszatérés... S nincs kibékülés.

Bár bevonult az építő brigádba
s együtt alkot: képző- s iparművész,
de: gyáros s művész, mégsem egy, hiába!
Ötvenhárom év: mind ehhez – kevés.

II.

Felbomlott a frigy. Balkézről való volt.
Nemes Művészet – önző gyárosok:
e kettő egymásnak hiába hódolt,
csak tűrte egymást, mint rossz házások.

Az izzó művész csak lázadozott.
Ha jó ütése volt, bár vissza tromfolt,
a játék így épp valamit hozott,
de a művész – nyeresésre sohse gondolt.

Ez volt a baj. A Művészet – a hóbort!
A pecsenyére – más itta az ó-bort,
ő: száraz kenyér s víz mellett maradt.

Az idő így fölötte elhaladt...
S most, – mint ki csak a kevéshez szokott –
vallja: a jóból is megárt a sok.

III.

Gyár és Művészet! Külön fogalom
e kettő. Ebben ma sincs irgalom.
Ami Művészet: nem gyárból való;
s mi gyári munka: e téren-csaló;
hozzá nem értőt, hiszékenyt, becsap,
nem „kézjegy”-es: piaci-áru csak.

De mégis: mégy zsemlyét sem süt a pék
olyat, amely mind-mind egyforma; még
a kifli is más, ha vajas, ha sós,
egyik sápadtas, másik ropogós.
Hát még az ízes, jó, foszlós kenyér,
mely minden süteménynél többet ér!

Mind-mind más, mi a tűzből kikerül,
egyik szép, formás, más nem sikerül;
talán egy kézből, tésztából eredt,
mégis – válogatják az emberek ...
Hogy vegyük akkor a kerámiát,
mely egy csodálatos külön világ?

Csupa titokzatosság, rejtelem,
véletlenség, becsvágyó küzdelem,
művészetet mutató adomány,
mi úgy alakul ki a tűz nyomán,
hogy arról számot adni nem lehet,
mint hozta létre a Művészetet...

IV.

A gyár művésze tehetetlen áll:
művész-e ő – lehet-e ő művész,
míg ily tüzzel művészkedik a gyár
s így alakul ki a szellemi-rész?

Hiába a jószándék, akarat,
a legjobb terv is elromlik, ha a
sikert hozó „véletlen” elmarad:
„túlfűl”, vagy „vét” az égetés „loha”.

Bár összeszedje minden erejét,
a tűz-elemekkel megküzdeni:
neki köszöni csak művészetét
a mester, ki köznéven – „isteni”.

Nincs gyári művész! – Mégis, úgylehet,
így születnek, véletlen, mindenütt,
az „isteni” csodált műreemek,
mik a tűznek köszönik sikerük.

V.

Mégis: a közös munka az, amely
sikerre visz legtöbb művet! – Ime:
a váza is nem egy ember műve,
akit talán a közhit kiemel.

Ez: érlelte; az: gyúrta a sarat;
de a jó masszát: más mintázta meg;
a munka forma, a gipsz-köpenyeg:
megint másé, – akár a gondolat.

A nyers munkát is: több égette ki;
A díszítés, a szép ruha, pedig:
a festőjét. – ki így művészkedik, –
a tervezővel együtt, illeti.

Egy műben egymásnak így ad kezet
– névtelenül bár – minden dolgozó,
kinek része volt benne: osztózó
a sikerben – ; jóra csak ez vezet.

Ezért, ki látja a művet, ne csak
külséjét, – ruháját – dicsérje meg,
ha szép, lássa inkább a lényegét,
amit a munka közössége ad.

A benne rejlő összhang: fontosabb,
mint az, mi benne, a tulajdonos
a megbízás, az „én” szerint, jogos:
a szépművek így – nem magánosak.

VI.

A szépművek: mind köztulajdonok,
a népért jönnek létre mindenütt,
hogy kiállítsák a múzeumok,
ha gazdáik már lehúnyják szemük,
kik foglyul tartják mind a pénzükért,
a műveket emberöltőkön át, -
de végül csak feltámad életük,
megszólalnak a keltő harsonák.

Az utókor kiváltja egyre mind
a rabságból az élő műveket,
a lefizetett váltságdíj szerint,
hogy láthassák őket az emberek.
A műbecsük emeli ez a sor,
ha kép, arcmás, táj, terv, vagy grafika,
ha dombormű, bronz, márvány, kőszobor,
vagy porcelán, fajánsz, majolika – .

Mindegy! Alhatnak nyugton, csöndesen,
kik rendelők voltak valamikor:
miket őriztek – természetesen,
a műveket – megbecsüli a kor.
Nincs magántulajdon a Nap alatt! –
Az sem az, mit a gyár létre hozott,
ha „művet” termelt, az közkincs marad,
megtalálja mind – a Múzeumot.

VII.

Ötvenhárom év!... Van-e érdem ebben?
Hogy egy művész nem tudott élni szebben,
mint gyárban, önként vállalt elnyomásban,
lemondva, túrve, egy vélt hivatásban?...

Egy művésznek más a rendeltetése,
mint a gyári-létszámnak növelése.
Nem tölthette be soha hivatását,
ki eladta – balul – szelleme mását.

S mit kapott érte cserében idáig,
ki nem jutott el sorsban a csigáig?
Az, kezdettől, házát a hátán hordja,
de neki – nincsen ilyesmire gondja.

Ó csendes, békés, halk igénytelenség!
Hiba ez mindenképp. Nincs erre mentség.
Való élmény – mégis: tapasztalatlan
marad – másrésztől, ki ily gyám alatt van.

Egy gyár miatt elhagyni a világot
egy művész-embernek! Ilyent ki látott?
Az élet szebb oldalait odázni,
egy eresz alá bújva, ázni, fázni...

Én mégis, mégis azt hiszem felőle,
hogy a sorsomul ez volt kijelölve.
Jobb mégis így!... Nekem szebb ez az ének –
holtom napjáig maradni szegénynek.

Az ember sorsa elkerülhetetlen!
Én a szegények oldalán születtem,
de mindennél nagyobb kincs lett jutalmam:
szabadságom, mely ma is változatlan.

VIII.
Szerelmes szívvel védem szabadságom.
Függetlenségem így több a világon,
mint bármely messzi, földfeletti tájak,
mik elveszte nekem sohase fájnak.

Művészet, hirnév: egymaguk, nem érnek
többet, mint egy jó munkás ember-élet.
De, hogy mégis művészetem szolgáljam,
azért maradtam mindvégig a gyárban.

Nem adtam el magam soha! Nyugodtan
alhatok majd e miatt a siromban –
ki voltam tudják munkás-társaim.

tudják rólam, hogy sohasem hazudtam!
Minden munkámmal, mellyel föntmaradtam,
többet érnek az igazságaim.

Pécs, 1951. aug. 1.

Nikelszky Géza

SZÉP KERÁMIÁK KÖZÖTT

Nagy idők alatt

Félszázadnál nagyobb idő fölött
ítélkezem... Nem birt velem a gyár.
Bár úgy tetszett: már derékba törött,
pályámon – ez a legvégső határ – :
mégsem szereztem azt az örömet,
hogy annak, kinek csak a szája jár,
eláruljam, hogy mi a nagy titok,
amelynek most: emléket állítok.

Igen csodálatos e rejtelem:
mi az – miért is állom a sarat?
Mi tart fogva? Mi történik velem,
e különös, szép, nagy idő alatt?
Sokszor magam sem tudnék hirtelen
választ adni: honnét ez akarat?
De hát egyszer mégis csak kitűnik:
ki vagyok! S a kétkedés megszűnik.

A titok

Finom kerámiák között telik
le életem... E szépségért sokan
irigylenek, kik nevem ismerik
s részt vesznek örömeimben titkosan.
Szép volt eddig is!... Változatosan
gyönyörködhettem. Szép volt mindenik
év: egy-egy új felfedezést hozott,
amellyel az idő megbirkozott.

Nagy erő volt... Engem is támadott –
mégsem csapott porondhoz az idő:
én is – én is, – ma is – erős vagyok!
mert a Művészet volt jó segítő,
mely a harcban elesni nem hagyott –
s a gyári-sorssal megelégedő
művész elérte, ami vágya volt:
az élet titka mélyére hatolt.

A Múzeum

Igy boldogit a gyári Múzeum,
melybe most álmaim gyűjtögetem.
Ily foglalkozásba senkise un,
talán – úgy gondolom – : egy életen
keresztül – bárha még oly szigorun
ítél is, – ha gazdag, ha nincstelen –
nem felejtí, mit művel a Magyar-
Kerámia, ha alkotni akar.

Igazi szép, finom kerámiák,
amik becsükkel fogva tartanak.
Páratlanok! Bármelyik technikát
vegyem, boldognak érzem magamat,
hogy bennük éltem annyi éven át
s még megmaradt örök vagyok manap:
Pyrogranit, Plutonit, Eosin,
Fajansz, – ti drága szép-érzéseim!...

Terrakotta

Legrégibb sár, sárga-föld, mű-agyag,
belőled formált legelőbb az ember
figurákat és dísz-fazekakat,
nagy gonddal, mindentváró türelemmel.

És létrejött valami új, ami
nem volt addig még: teljes szépművesség,
kedves, mutatós – ez már valami – :
igazi öröms emberi készség.

A tűz, a jó tűz, volt ebben a mester,
mely kiégette mind a tárgyakat,
mik tele voltak tiszta érzélemmel
s mikből ma is: gyönyörűség fakad.

De használatra – nem való e szépség:
ételt, italt, nem lehet tartani
benne! Csak: szép. Haszontalan. Merészség.
S ez is kell mégis, be kell vallani.

Sőt az életben tán legfontosabb:
ami szép! Mindig ezt kell csak művelni!
Ez a jó hasznosnál is hasznosabb –
szépség nélkül nem lehet szépre lelteni.

Az arcmások, a ház-diszek, akár
mi más szobrok: belőled jöttek létre,
mint a vázák, miket később a gyár
ezerszám ontott a piac terére.

Szépség nélkül nem lehet szépen élni!
Sokat mond ez az életben, sokat,
legyen bár a Szép maroknyi, tenyérynyi,
mi belső: csak ez, ami hasznót ad.

Terrakotta! Te is hoztál ebédre
ennivalót, bár belőled a tál
nem volt alkalmas főzésre, sütésre:
máztalanságod – ma is ránk talál...

Majolika

A mórok hoztak be hozzánk. Spanyol-hon
volt a hazád. Fürdőknek, palotáknak
dísze voltál. Nem volt gyönyörűbb otthon,
náladnál, melyet általad csodáltak.

És mégis, mégis csak üldöztek folyton.
Kivertje lettél ős Hispániának;
nem maradhattál győző a porondon:
másutt neveztek el – majolikának.

Majorka-sziget – ahová kitétek
s Sicilia – adott más menedéket.
Itália lett a művészetednek
továbbvivője... Így enyhült e vétek:

A Robbiák veled messzibbre mentek,
amíg szépségedért, áthatva éltek,
szép színeidnek fejlesztői lettek,
kiket másképpen is hajtott az érdek.

De a Keletnek is te adtad akkor
ízét, zománcát, szép himes varázsát
a perzsától, mohamedántól, arabtól
várták: a Művészet bevonulását.

Hogy a szép Szin Úr lesz, nem féltek attól,
mentől telibbnek, gazdagabbnak lássák
a díszet, kívül, belül, mely kedvre hangol
annál szebbek a ház-diszek s a vázák.

Nem a gazdagot szolgálták ki ezzel:
a Művészet lett egyre gazdagabb!
Az egyén, az önérzet, nem veszett el,
hogy a Szin lett teáltalad – divattá.

Ó, reneszánsz! mely egy új fejezettel
tetted a szép kerámiát szabaddá,
hogy a majolikát te emeled fel,
ezzel tetted műved – igazi naggyá!...

Fajansz

Egy fokkal több: a fedő máz fölött,
vagy az átlátszó ólmos máz alatt:
a magas tűz mind újabb örömet
keltett, míg feltárt más oldalakat.

A mind képlékenyebb agyag ugyan
nyelvhez tapad még, de a máz, a szin,
nem őrzi rajzát már szigoruan,
lágyan beolvad a felszinein.

Faenzá-é a vezető szerep,
e várostól vette eredetét
az alakos dísz, e szép művelet,
mely onnét terjedt, győzve, szertesztét.

De minden „finom” agyagárura
e név a „fajansz”-szó, vonatkozik,
ha a francia lett is majd ura,
Palissy-val: tovább finomkodik.

Olasz, francia, angol – így tovább,
eként vezette be készleteit,
nyitotta meg a szerviszek sorát,
aranyrajzosan, a végletekig.

A szépművesség gyakorlati lett
az iparművészet jegye alatt:
Wedgwood, Minton, Deck – mind e sikerek
jegyében folyton előbbre haladt...

Nálunk is így lett, – ólom-máz helyett –
„porcelán-fajánsz”, Zsolnay kezén
át: megcsodált, páratlan művelet,
mely túljárt az „idegenek” eszén.

– Ezt, tudni illik! ki magyar-barát,
mindenkinek – nem árt ez ismeret –
s joggal szereti a kerámiát:
a szép magyar-fajánsz Pécsről ered!...

Pyrogranit

Pécsen vagyunk. Lám: a föld kereke
visszavezet. Nincsen szégyelni ok
magunk, hogy a magyarnak nincs tere,
ha emlitem a Pyrogranitot.

Szikrát ad, hogyha acéllal ütök,
ha máztalan burkolat, ha szobor,
s ha mázas, még inkább meg nem szűnik
élni, ha mű lett: századokra szól.

Magasan áll fölöttünk: a Magyar
Iparművészet laternájaként – ²⁵
bár kőgyűrma: dicsőséget akar
hirdetni, hogy a zászló a miénk.

Ki kell állni annak, mi harcra kész!
Fagy, hó, hó, szél, zivatar, fergeteg –
mi időtálló, megedzi a vész,
messzi világít a város felett.

S mint virágos-fal messzi tündököl,
eső után – míg az alj még setét –
és a színeivel az élre tör,
ha a Nap ráveti újra szemét.

Nem luxus ez! A szép színes zománc:
magyarságunkat jól kifejezi
s a szép-gondolatról lehull a lánc,
ha homlokzatát dicsfény övezi.

Míg egészségesen virúl az arc,
mindent megér, mi életrevaló
s csak győzelemmel végződik a harc,
ha jön a téllel a hótakaró.

²⁵ Lásd: Iparművészeti Múzeum nagykupola laternája, melyet 1933: restaurálásakor e sorok írója állított egybe, felállításra.

Nem bántja a kiégett gránitot
hogy szép-zománcos díszbe öltözött,
a Művészet: emléket állított
ezzel – a legfőbb szépségek között...

*Plutonit*²⁶

Az alvilági istenek kutyája,
három fejjel, kit hívtak Kerberosznak,
őrizte Hadest; ajtaját kitárta
azoknak, kik lemenni vágyakoztak,
ám visszajönni már nem engedett
senkit, kit e sárkány-eb rászedett...

Művészet titkát, szép agyagművesség,
te őrzöd, barna Plutonit! E jegyben
győztél, hogy ebben nemcsak a színesség
fog meg, de megmarad emlékezetben,
mind az, mit nagyszerűnek mondanak
s nem menekülnek, kik rád vallanak.

Mindig titok a Művészet varázsa,
mely fogva tart s melyből nincs visszatérés.
Lehet Pokol a szívnek lángolása,
de Éden is: éltető, édes érzés –
a tiszta Művészet szeretete:
Kerberosz, – vagy az Illés szekere.

Ha az alkotó tör fel az agyagból,
ki a teremtés társa lett, szeretve,
az nem rombol gyűlöletből, haragból,
úgy tesz mindent, hogy teljék benne kedve
azoknak is, kik embertársai –
ezért vannak lelkének másai:

a szépművek, a házdiszek, a szobrok,
mik neki is csak örömet szereztek!
Nem művész az, ki értük nem szorongott
valaha is, ha dolgát elveszettek
hitte; de boldogan megnyugodott,
ha látta: megmaradt, mit alkotott.

²⁶ A pécsi Zsolnay-szobor talapzatának anyaga

Mind elbukik, ami haszontalanság,
értéktelen, életre érdemtelen;
s mind fennmarad, ami emberi nagyság,
ha csak nyom is már – a történelemben.
Minden művészet – a jövőnek él,
s minél régiebb: tán annál többet ér.

Ha csak egy váza is, szobor tanagra,
amely egyszínű máztalan lelet lett,
érték megint, ha kikerül a napra,
mert hasznára szolgál az embereknek.
Milyen volt a múlt, mégis: tudni kell,
miben volt esés s miben volt siker.

Ha a pécsi gyártmány kis törmeléke
kerülne is valaha napvilágra,
– ha az Plutonit – a kor nemzedéke
megállhat: Mily fejlett volt ez az ága
a magyar iparnak! – Szép, érdemes
kerámia! – mondják – : tökéletes!

Eosin

Nincsen másod a világon sehol!
Csak itt vagy valóban Zsolnay-nál,
Magyarországon, Péccsett! Itt, ahol
Zsolnay Vilmosnak a szobra áll,
szép „eosin”, itt szült téged a gyár!

Ó, hogy még átélhettem fénykorod,
a régi jó munkás-társak között,
akikbe a szép munka, a dolog,
az alkotás szelleme költözött –
áldlak!...bár a könny szemembe szökött!

Wartha: veled virrasztott várakozva,
a Mesterrel, a kemencék körül:
sikerül-e, hogy a rubint kihozza
belőled a tűz, mit úgy áhítozna
Zsolnay, minden sikeren fölül?

A tűz-piros, mely túl tesz Andreolin,
a gubbiói olasz mesteren:
megvan már is! Teljesült a való! Im:
te vagy a Szin! Minden kor álmodóin
túl: e pirban a hajnal van jelen.

„Hajnal” a neved! Szép új „eosin”-nak
mondanak, melyre rácsettint a nyelv:
„Be szép vagy, kedves! Szárnya álmaimnak,
főlemelői gondolataimnak –
különbet már nem adhatott a terv!...”

Igy mondta rád maga a pécsi Mester:
„Bűvös-köröd egy fém-fényes világ!
szineiddel nem telhetik be ember,
s ki megcsodál teljes szakértelemmel,
mondhatja: – Gyönyörűség nézni rád!...”

Te vagy a gyár igazi fénykora!
Máskéfé Szép – van máshol is elég –
nagy már a kincsre-várók tábora,
sok a kerámia apostola,
ki érzi az új idők kényszerét
s valami „új”-on töri a fejét.

De: tégedet még egy sem múlt felül!
Páratlanságd – páratlan marad.
Csodás-eosin: te vagy egyedül;
elérni senkinek sem sikerül,
szineid, fényed, vezető sugarad,
nem él másutt sehohol a nap alatt.

Titkos kincsed: csak Pécsset illeti.
Magyar a szellem, amelyből valód,
a nemes találmányt, itt ásta ki
gyári munkásaival Zsolnay:
mint nemes fémet! S drága foglalód
meghozta – a dicsőségrevalót.

Nincsen másod a világon sehohol!
Nincsen másutt művelésedre hely,
csak itt, hol áll a Zsolnay-szobor,
ez a hely az, mely néked megfelel,
mely szellemedet röpitette fel.

Ó, hogy még átélhettem fénykorod,
itt hol még élnek munkás-társaim!
S nem fáj, hogy a föld mind továbbforog,
ha nem vagyunk is már, – új, más a szín,
de te élsz: halhatatlan eosin!...

Porcelán

Porcelán! Drága legtisztább, finom
kerámia, szűzfehér hóvirág!
Te vagy a túl-súly a vállaimon,
mert ma bizony nehéz gondolni rád,
ki új voltál már ezer éve is,
könnyű, áttetsző csésze, – drága kincs,
korod császárok gyáraiba visz,
palotákba, miknek már nyoma sincs.

Félteve őriztek évezredek,
míg a titok hozzánk is eljutott,
át a nagy vastagfalú hegyeken –
s ezzel csodás Napod is lebukott...
Nálunk a földnek innenső felén,
husod ugyancsak megkeményedett,
de mégis: a hasznos gyártás terén
reád ruháznak minden érdemet.

Ős – kínai vagy eredetileg,
de neved a portugál adta rád
s a hollandustól kel szárnyra hied,
hogy megtalálta benned aranyát –
bár nem vagy „képlékeny” egyáltalán,
merevséged nem idomítható,
– belőled mintázni: ma is talány! –
mégis, mi benned szép: elragadó.

A kézimunka jellegét ugyan
nem látni rajtad, – a művészeted
más, mint a többi agyag-áruban,
– sajtolnak, formáznak, vagy öntenek -:
míg a „kisszobrászat” nyelvén beszélsz,
nincs náladnál külön, anyagszerűbb,
mint zárt virágok, vitrinekben élsz
s becsed minden más értéktől elüt.

Lehet: üvegházak virága vagy,
leheletszerűen, törékenyen
rebbented meg fölvivő szárnyadat,
virágillatként szállsz föl testtelen,
– hisz legtöbbször virágos felszíned:
„porcellán-színek” – élő fogalom! –
ezzel is mind magasabbra viszed
művészeted a hímes szárnyakon...

De nemcsak elzártan kényeskedel
a finnyás izlés vitrinje szerint –
több: hogy belőled – jobb az eledel:
tányér, tál, csésze, szerviz – erre int!
Ha fehérséged – kávé illata
tölti be – minden néptől: hódolat,
s teáddal is: már nyerve a csata,
ebben nem lelni sehol párodát!

Mindenki – fehérséged keresi,
de leginkább, aki kereskedő,
kezébe nagy tisztelettel veszi,
mint valaha a legtöbbet nyerő
császár, a kiváltságos kínai –
lám: ma a dolgozó is megvehet,
kinek nincsenek kincses álmái:
az ő asztalán is van már helyed!

Ó, fontos a Művészet, mely leköt
ma is, – s ez legfőbb törekvés marad! –
a porcellán, a szép virág, fölött,
nincs már vita; a kínai-falat,
ledöntötte a haladó idő,
nem vagy már a kiváltságosaké,
szép porcelán! Lelket nemesítő –
a műveltség már nem a dúsaké!

Minden nép érzi már, hogy emberin:
szebb élni – szép-kerámiák között,
az alkotó Művészet terein
jobban izlik az étel is, – örök
igazság lesz: ha tálunk nem fa-tál,
nem bádog, – de már belőled való:
fehér polcelán! ... Dolgunk jobban áll,
ha már izlésünk lett a szép, a jó...

És, ha már világítani kell, kemény,
dacos, harcos erővel, hogy ne csak
a városban legyen jótétemény,
a falvakban is világítsanak;
s a „nagyfeszültségű” a fő: előbb
te jöjj, jó porcellán-szigetelő!
mutasd meg világraszóló erőd,
hogy a Művészet – így jöhet elő...

Pécs, 1951. aug. 12.

Nikelszky Géza

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL BaVL. XIV. 47. V. 23. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára. XIV. (Személyi iratok). 47. Nikelszky Géza iratai. V. doboz Nikelszky Géza költeményei, elbeszélései, verses regényei. 23. Magány.

IRODALOMJEGYZÉK

- B. HORVÁTH CS. – HUSZÁR Z. 2004: A pécsi-baranyai múzeumok egy évszázada. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 48–49 (2004) 5–93.
- BÁNKUTI G. 2025: A múzeumügy és a múzeumi élet alakulása Pécssett 1945 után. Pontes 8 (2025) [megjelenés alatt]
- MÁRFI A. 1985: Adatok Nikelszky Géza munkásságához: a Nikelszky-hagyaték a Baranya Megyei Levéltárban. Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 15 (1983–1984) 353–390.
- MÁRFI A. 1999: A Zsolnay-kerámiagyár működése levéltári források alapján. In: Szirtes G. – Vargha D. (szerk.): Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Pécs, 1999. 171–185.
- NIKELSZKY G. 1959: A Zsolnay gyár művészete. Pécs, 1959.
- ROMVÁRY F. 2004: A pécsi múzeum vázlatos története 1945-től napjainkig. Pécsi Szemle 7/2 (2004) 64–87.
- ROMVÁRY F. 2010a: Nikelszky Géza. In: Romváry F. (főszerk.): Pécs Lexikon II. N–Zs. Pécs, 2010, 37.
- ROMVÁRY F. 2010b: Zsolnay-gyári Múzeum. In: Romváry F. (főszerk.): Pécs Lexikon II. N–Zs. Pécs, 2010, 431.
- ROMVÁRY F. 2010c: Zsolnay Múzeum. In: Romváry F. (főszerk.): Pécs Lexikon II. N–Zs. Pécs, 2010, 436–437.
- SARKADI E. 1977: A Janus Pannonius Múzeum vázlatos története a felszabadulástól napjainkig. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 19 (1974) 373–389.

MÚZEUMPEDAGÓGIA

- POZSGAI ILDIKÓ** Egy Történelem Verseny története. Történelem Versenyek iskolánk szervezésében, a JPM támogatásával 2003–2025-ig
- RÉDLI MÁTYÁS** A múzeum mint önreflexiós tér?!
- VARGA BALÁZS** Az alkalmi együttműködéstől a partnerségi modell felé: múzeum és alternatív kulturális infrastruktúra kapcsolata a Janus Pannonius Múzeum és a Drukker példáján

Egy Történelem Verseny története

*Történelem Versenyek iskolánk szervezésében,
a JPM támogatásával 2003–2025-ig*

POZSGAI ILDIKÓ

történelem–könyvtár szakos mestertanár, Pécsi Kovács Béla Általános Iskola
e-mail: pozsiildi@gmail.com

KIVONAT: A cikk elején a kezdetekről írok. Megjelölöm a témákat és a feladattípusokat, valamint összegzem a tapasztalatokat az inspirációk és a szponzorok tekintetében. Folytatásként bemutatom a covid kényszer szünete utáni versenyeket. Szerepelnek itt a versenyek időpontjai, témái, címei, esetleg mottói, s a jellegzetes, esetenkénti feldolgozási módok. Jelen cikk apropóját az adja, hogy ezeket a versenyeket már évek óta a Janus Pannonius Múzeum szponzorálásával szervezzük. Célom, hogy 2003–2025 történelem versenyek története ne merüljön feledésbe. Egy szóval: az emlékéllítés.

KULCSSZAVAK: történelem verseny, „Történelmi Röptető”, általános iskolások, Pécs

The Story of a History Competition. History Competitions Organized by Kovács Béla Elementary School of Pécs with the Support of the JPM (2003–2025).

SUMMARY: In the first part of the article, I write about the beginnings. I indicate the topics and task types, and summarize the experiences in terms of inspirations and sponsors. As a continuation, I present our competitions after the covid forced break. The dates, topics, titles, possibly mottos of the competitions, and the characteristic, occasional processing methods are included here. The reason for this article is that we have been organizing these competitions for years with the sponsorship of the Janus Pannonius Museum. My goal is to ensure that the story of the 2003–2025 history competitions is not forgotten. In one word: to remember.

KEYWORDS: history competition, „Taking Flight in History”, primary school students, Pécs

Bevezető

2001-ben a családommal Észak-Dunántúlról költöztünk Pécsre. Szeptemberben a város legnyugatibbi iskolájában, Rácvároson tanítottam történelem–könyvtár szakos tanárként. Ez a Pécsi Kovács Béla Általános Iskola – az iskola neve többször változott –,

* Lektorálta: Rotterné Gál Zsuzsanna.

ahol 2003-tól szervezünk történelem versenyeket. 2002-ben az úgynevezett kisiskolák közé tartoztunk, ami a Pécs város környéki iskolákat jelentette. Akkori iskolaigazgatónk: dr. Tratnyek Magdolna kérdésére, hogy tudnék-e kisiskolák történelem versenyét szervezni? – boldogan válaszoltam: igen. Igazgatónk lelkes támogatásával ezt nagyon hamar Városi Történelem Versennyé fejlesztettük. Köszönöm a feladatot és a bizalmat.

A kezdetek

Az első évek versenyének témái a nemzeti évfordulóink voltak. A 3–4 fős csapatoknak meghirdetéstől számítva hetek álltak rendelkezésre a felkészüléshez, megadott források tanulmányozásához, és monda vagy monda részlet kiválasztásához. Ezeket előadták a versenyen, ahol feladatlapokat is megoldottak. Igaz–Hamis állítások kiválasztása, egérrágtá szöveg pótlása (megadott szavakkal, vagy önállóan), források és képek felismerése, térképeken konkrét földrajzi nevek bejelölése volt a feladat. Amikor megnőtt a csapatok száma, akkor ki kellett hagyni a monda előadását. A csapatok iskolánkénti számának nevezési lehetőségét változtattuk az idők folyamán: intézményenként egy vagy korlátok nélküli volt. A rendelkezésünkre álló anyagi forrásoktól, a helytől, s a várható érdeklődéstől tettük ezt függővé. E tényekhez mérten további módosításokra volt szükség a verseny folyamán is: minden nevező csapatot behívtunk a helyszínre, vagy online fordulót tartottunk, s a döntőre a legjobb csapatokat hívhattuk. A döntőben fontos volt, hogy megfelelő időkeretben maradjunk, s a feladatok javítása a verseny közben is folyamatos legyen. Így a tabló és rajz előzetes elkészítésére is lehetőség adódott.

A későbbi évek

Az első éveket leszámítva két korosztályban hirdettük meg a vetélkedőket: 5–6. és 7–8. évfolyamoknak. Eleinte iskolánk tantermeiben tartottuk a versenyeket, ahol megtapasztalhattuk, hogy a diákok izgalommal, lelkesen vettek részt. Nem kevésbé a felkészítő tanárok, s a szervező iskola pedagógusai is. Nagy köszönettel tartozom a lebonyolításban segítő iskolaigazgatóinknak, s kollégáimnak. Tapasztalataim korábbi iskolám gyakorlatából gyűltek, ahol különböző országos versenyekre készítettem fel a diákjaimat. A pécsi versenyeken viszont a másik oldalt is meg kellett ismerni, negatívumokkal, pozitívumokkal együtt.

Pécsi tanárságom kezdő évében inspirációt adott a Bogádi Általános Iskolában szervezett Kisiskolák Történelem Versenye, ahol segítő szülőkkel, csillogó szemű diákokkal és lelkes kollégákkal találkoztam. Továbbá Tillai Gábor történész (Janus Pannonius Múzeum) segítségével a Szivárvány Gyermekház Történelem Versenyét is megismertük csapataimmal.

A versenyek témái támogatókat vonzottak, és a szponzorok is meghatározták a témákat. Bő egy évtizedig az Apáczai Könyvkiadó volt a támogatónk. Köszönjük Dan Ildikónak, az akkori megyei referensnek a jutalomkönyveket, Bánhegyi Ferenc történelem tankönyv szerkesztőnek az érdekes előadásokat, valamint az általa meghívott Hidán Csaba régésznek (Károly Gáspár Református Egyetem) a hagyományörző bemutatót. Ezek a történelem szakos kollégáknak is szakmai felüdülést, a diákoknak pedig nagy élményt jelentettek. A kiadó fennállásáig segítette munkánkat.

Első támogatónk mellé kapcsolódott 5–6 év elteltével a Janus Pannonius Múzeum. Ezzel megnyílt a lehetőség a helytörténet kibontására. Tillai Gábor történész, kulturális

menedzser szakmai segítségével, majd helyszínekkel, ingyenes belépőkkel és tárlatvezetésekkel nyújtott segítséget minden csapat számára. A JPM különböző témákhoz további intézményeket, személyeket, egyesületeket hozott be alkalmi segítőként. Ez Tillai Gábor szakmai tudásának és segítőkészségének volt köszönhető. A legutóbbi témák okán már a JPM kiállításaiiban tarthattuk a döntőket!

Covid utáni folytatás

Csak a 2023–24-es tanévben lehetett ismét versenyt szervezni. A kényszerszünetben sok dolog megváltozott az iskolákban is. Kollégák és diákok számára más dolgok lettek fontosak, de azért maradtak olyan évek óta nevező kollégák és diákok, akik ismét inspiráltak kérdésükkel: mikor indul a Városi Történelem Verseny? Érdeklődésük, igényük fontos volt, s bár az újraindítás több mint egy évnyi munkába telt, de végre folytathattuk.

A JPM szervezetében megalakult a Közművelődési és Múzeumpedagógiai Osztály, élén Hoffmanné Toldi Ildikó osztályvezető múzeumpedagógussal. Ő a JPM részéről lett az ügyünk patrónusa. Segítségünkre voltak még Gábor Olivér régész főmuzeológus, Morvai Anita osztályvezető muzeológus, és Kisbenedek Tibor osztályvezető muzeológus. Odaadó munkájuknak köszönhetően már a harmadik Városi Történelem Versenyt szervezhettem iskolám a 2025–26-os tanévben a covid után. Köszönöm a sok támogatást, a lelkes kiállást értünk, s a kiváló szakmaiságot részükről.

Milyen témákat dolgoztunk fel?

2002–03.: *II. Rákóczi Ferenc* volt a téma, a szabadságharc kirobbanásának 300. évfordulóján. A döntő: 2003. 11. 27-én volt a 6–7–8. osztályos tanulók számára. 3 fős csapatok érkeztek (iskolánként maximum 1 csapat). A nevezési díj 300 Ft volt, de a következő években nevezési díjat már nem kértünk, mert támogatókat szereztünk). A 6. osztályos tankönyveken és atlaszokon kívül három könyv olvasását ajánlottuk a versenyzőknek: a Kuruc-kori mondákból (Megyer Á., 2000. Debrecen.) a II. Rákóczi Ferencről és a Rákóczi-szabadságharcról szóló fejezeteket, az Új Képes Történelemből a Megújulások korát (R. Várkonyi Á. 2007. Bp.), és végül A magyarok krónikájából (Glatz F. 1996. Bp.) az ide vonatkozó részeket.

2003–04.: *Deák Ferenc* volt a téma, a haza bölcse születésének 200. évfordulóján. Döntő: 2004. 03. 04.

2004–05.: *Végvári küzdelmek* volt a téma, Balassi Bálint születésének 450., halálának 410. évfordulóján. Döntő: 2004. 11. 24.

*„Emberségből példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak...”*

Rajzos feladatot is kellett hozni.

2005–06.: *Honfoglalás* volt a téma, annak 1110. évfordulóján. Rengeteg csapat jelentkezett, ezért új feladattípusokat kellett kigondolni. Keresztretjvényekkel, mondákból vett fontos mondatok hibáinak kijavításával szerezhettek pontokat az ötödik évfolyam csapatai és a nagyobbak is.

2006–07.: *Hunyadiak* volt a téma, a nándorfehérvári diadal 550. évfordulóján.

*„Néktök emlékezem,.. jó Hunyadi Jánosról,..
Nagy jámborságáru, erős viadaljárul...”*

Döntő: 2006. 11. 30.

A verseny ebben az évben új elemet is tartalmazott. Az Apáczai Kiadó szponzorálásával jutalomkönyvek mellett élményekben is gazdagodhattunk, amikor Bánhegyi Ferenc történelemtankönyv író a kollégáknak előadásokat tartott a diákok versenyzése idején. E versenyt immár hagyományként szerveztük a városban, s ahogy egy vendégiskola kollégája megfogalmazta köszönő szavaival: hiánypótló volt. Ez látszott is, hisz bár a felújított, s kibővített iskolánkban nagyméretű aula is épült, de a 160 versenyző diák, már csak két turnusban mutathatta be tudását, kreativitását. Így ezután szinte korlátoznunk kellett az iskolákat, olyan nagy számban szerettek volna jelentkezni!

2007–08.: *Árpád-házi szentek* volt a téma, Árpád-házi Szent Erzsébet születésének 800. évfordulóján.

2008–09.: *Pécs török utáni története* volt a téma, a Pécs Európa Kulturális Fővárosa (EKF 2010) rangja tiszteletére.

2009–10.: *Millennium* volt a téma, a pécsi püspökség alapításának 1000. évfordulóján. (1. kép)

1. kép: 2010. 02. 08. Millennium. A pécsi püspökség alapításának 1000. évfordulóján a Pécsi Kovács Béla Ált. Iskolában. (fotó: iskola)

2010–11.: A megadott téma *Tüke polgár lettem – A barokk Pécs* címet kapta. Pécs története múzeumai, épületei, terei, emlékművei alapján készültek fel a diákok. Döntő: 2011. 02. 24. Előzetes feladatként ingyenes múzeumi belépővel feladatmegoldás egy meghatározott héten a Néprajzi és a Várostörténeti Múzeumban. Ajánlott irodalom: Pilkhoffer Mónika – Kovács Zoltán: Pécs. (2002. Pécs.) és Tillai Gábor: *Zsebemben Pécs* (Hetedhétthátár-füzetek 9. 2010. Pécs.).

A benevezett iskolák és a csapatok felkészítő tanárai a következők voltak:

- Bánki Donát Utcai Általános Iskola: Dervárné Lapicz Erika, Babitsné Schweitzer Margit
- Jurisics Utcai Általános Iskola: Fenyősi Erika
- Bártfa Utcai Általános Iskola: Brányiné Kovács Éva
- PTE Deák Ferenc Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola: Horváth Krisztina, Katicsné Simon Gyöngyi
- PTE 1. Sz. Gyakorló Általános Iskola: Nagy Varga Eszter
- Köztársaság Téri Általános Iskola: Havasi Edit
- Anikó Utcai Általános Iskola: Gyenge Zsolt
- Janus Pannonius Gimnázium: Kutsera Róbert
- Árpád Fejedelem Gimnázium: Szinder Nóra
- Pázmány Péter Utcai Általános Iskola: Pozsgai Ildikó

2011–12.: *Kovács Béla élete és munkássága* volt a megadott téma iskolánk „keresztelőjére”. Döntő: 2012. 02. 27. (2. kép)

2. kép: 2011. 02. 24. Kovács Béla élete és munkássága. Iskolánk „keresztelőjére”. A Pécsi Kovács Béla Ált. Iskolában (fotó: iskola)

3. kép: 2012. 02. 27. Kossuth Lajos élete és tevékenysége. Kossuth születésének 210. évfordulóján. A Pécsi Kovács Béla Ált. Iskolában (fotó: iskola)

2012–13.: *Kossuth Lajos élete és tevékenysége* volt a téma, Kossuth születésének 210. évfordulóján. Döntő: 2012. 11. 26. (3. kép)

2013–14.: *Pécs török kori emlékei* volt a téma. Döntő. 2014. 04. 09. (4-5. kép)

4–5. kép: 2014. 04.09. Pécs török kori emlékei. A Pécsi Kovács Béla Ált. Iskolában (fotó: iskola)

2014–15.: 5–6. osztályosoknak *A pálos szerzetesek*, míg a 7–8. osztályosoknak *Az első világháború pécsi és baranyai emlékei* voltak a témák.

A verseny 2015. január–február folyamán az első fordulókkal indult a múzeumi kiállításokon. Első fordulón ingyenes tárlatvezetésekkel és belépőkkel: 5–6. osztályosoknak Modern Magyar Képtár Pécs Papnövelde u. 5. „*Pálosaink, a fehér barátok*” című kiállítás. 7–8. osztályosoknak Csontváry Múzeum Pécs Janus Pannonius u. 11. „*Emlékek és tárgyak – Ami a Nagy Háborúból ránk maradt (1914–2014.)*”: tárlatvezető Páva Péter, aki a verseny védnöke volt. Döntő: Mecsekaljai Általános Iskola Kovács Béla Általános Iskolája Pécs, Pázmány Péter u. 27. Cél: városunk két ideiglenes múzeumi kiállításának megismerése, általános iskolai korosztálynak megfelelő feladatokkal. Kiemelten a pécsi, baranyai emlékek.

A versenyt támogatták:

- Első Világháborús Emlékbizottság,
- KLIK Pécsi Tankerülete: Páva Péter
- JPM Múzeumi Oktatási és Képzési Központja
- Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre,
- Janus Pannonius Múzeum, Pécs
- Sopianae Kulturális Egyesület
- Magyar Pálos Rend
- Szabolcs Fejedelem Hagyományőrző Egyesület (elnöke: Tóth János)

Sütikért köszönet iskolánk szülői munkaközösségének, és a segítséget följánló és megszervező Gógné Zagyva Bernadett szülőnek! (6. kép)

6. kép: 2015. 04. 21.
„Emlékek és tárgyak – Ami a Nagy Háborúból ránk maradt (1914–2014.)” Képcím: Szabolcs Fejedelem Hagyományőrző Egyesületének büszke ifjai. A Pécsi Kovács Béla Ált. Iskolában (fotó: iskola)

2015–16.: *Zsolnayak* volt a téma. Döntő: 2016. 04. 28. A versenyre való felkészülés 2016. február folyamán indult a múzeumi kiállításokon ingyenes tárlatvezetésekkel és belépőkkel. Cél: a világban és hazánkban is ismert és elismert Zsolnayak tevékenységének, életútjának, múzeumi kiállításának megismerése, általános iskolai korosztálynak megfelelő feladatokkal. Kiemelten a pécsi emlékek. 36 csapat jelentkezett, 15 felkészítő tanár, két múzeumi fordulót kellett szervezni.

Részt vevő iskolák (többségük már évek óta nevezett):

- VKI Mátyás Király Utcai Általános Iskola
- Pécsi Janus Pannonius Gimnázium
- Mecsekaljai Általános Iskola Köztársaság Téri Általános Iskolája
- Baptista Szeretetszolgálat EJSZ Széchenyi István Gimnáziuma, Szakközépiskolája, Általános Iskolája és Sportiskolája
- Budai-Városcsúcs Iskola Szieberth Róbert Általános Iskola
- Mecsekaljai Általános Iskola (Bánki)
- Mecsekaljai Általános Iskola Kovács Béla Általános Iskolája
- Budai-Városcsúcs Iskola Bártfa Utcai Általános Iskolája
- PTE Gyakorló Általános iskola, Gimnázium és Szakközépiskola Deák Ferenc Gimnázium és Általános iskola. (7. kép)

7. kép: 2016. 04.28. Zsolnayak. A Pécsi Kovács Béla Ált. Iskolában (fotó: iskola)

2016–17.: A téma címe, *650 éves az első magyar egyetem*. A pécsi oktatás és kultúra története Szent István korától Janus Pannoniusig. Döntő ideje, helye: 2017. 04. 26. a Belvárosban: a középkori egyetem feltételezett helyszínén, tehát a történelmi helyszíneken, a Székesegyházban, a Dómmúzeumban és a Középkori Egyetem épületében.

2017–18.: *Forma és díszítés – Évfordulók 2017-ben* volt a téma. A verseny 2018. január–február folyamán indult, a múzeumi kiállításokon ingyenes tárlatvezetésekkel. Döntő tavasszal: áprilisban, a legjobb csapatoknak volt. Cél: Kutakodás a korszak magyar történelmében, kiemelten a pécsi emlékek. Zsolnay Vilmos születésének 190., szobra felállításának 110. és a kiegyezés 150. évfordulója. Pécs középületei, gazdasága, kultúrája.

2018–19.: *Ezerszínű Baranya* – Baranya tájegységei és néprajzi csoportjai (magyarok, horvátok és németek) volt a téma. E három népcsoport élményekben gazdag bemutatása a Néprajzi Múzeumban. Tárgyi néprajz mellett viselet, tánc, zene, gasztronómia. Két korosztályban versenyzett 20-20 csapat, döntőbe jutott 7-7 csapat. Résztvevő iskolák: a 2015–16-ban induló iskolák mellett az Árpád Fejedelem Gimnázium és Általános Iskola, a Köztársaság Téri Általános Iskola, s az ANK 1. Sz. Általános Iskola csapatai is (évekig versenyzők voltak a kollégák csapatai).

2019–20.: *Magányos cédrus* volt a téma, mivel Csontváry Kosztká Tivadar alkotótevékenysége 100 éve zárult le. Az első online feladat szövegértés volt, ugyanis a szakirodalom kutatásakor értékes és új anyagot találtam, s ennek a diákok általi feldolgozását így láttam megvalósíthatónak. A második online feladat szokásos módon történt, majd az oktatás és nagyon sok munkahely online módra áttérése miatt, személyes jelenlétre nem kerülhetett sor. Így a két forduló alapján kellett eredményt hirdetnünk!

2020–23 közötti tanévekben a Covid miatt nem került megrendezésre a Városi Történelem Verseny.

2023–24.: *Történelmi Röptető – Városi Történelem Verseny* néven szerveztük újra a vetélkedőt, ahol az aktuális téma a *Barlangok* lettek. Döntő: 2024. 03. 20. Helyszín: Pécs, Természettudományi Múzeum, Pécs, Szabadság utca 2. Téma: a barlangok hónapja, valamint a JPM Barlangok, Rónaki László Emlékkiállítás. Morvai Anita, Kisbenedek Tibor biológusok és Gábor Olivér régész segítségét köszönhattük meg.

Az első, azaz online fordulót a téma bevezetőjeként ismeretközlő irodalom kijelölt részeinek feldolgozásával kezdtük. A továbbjutó legjobb csapatoknak plakátot is kellett készíteni a döntőre. Témája: kiállítás címe, helyszíne, s ők, mint csapat. A csapatok a döntőben újítsásként, a helyszínen vezető segítségével megtekintett kiállításban megadott idő alatt kereshették meg a feladatlapok válaszait, és oldhatták meg a feladatokat. Az igazán érdekes itt az volt számukra, hogy közben a feladatlapmal, megtalálták-e a válaszokat, azaz önmagukkal és az idővel hogy gazdálkodtak? Erre azért volt szükség, mert a barlangok téma szinte idegen volt számukra. Ahogy az egyik versenyző diák megfogalmazta: de jó, hogy ennyi érdekességet, új dolgot ismerhettem meg! Gábor Olivér *A régészet, és barlangászat, mint segédtudományok* című előadása nagyon érdekessé tette számukra a kiállítást. (8. kép)

8. kép: 2024. 03. 08. „Történelmi Röptető”. JPM Barlangok, Rónaki László Emlékkiállítás Természettudományi Múzeum, Pécs, Szabadság utca 2. (fotó: iskola)

2024–25.: A téma *Marcus Aurelius és Baranya vármegye a római korban* volt, de a versenysorozat címe továbbra is *Történelmi Röptető – Városi Történelem Verseny* maradt. E kiállítás első gényusa Marcus Aurelius, ezért mi is vele kezdtünk. Döntő: 2024. 12. 04. Helyszín: JPM A hely szelleme – Genius Loci kiállítás. Pécs, Széchenyi tér 12. (9–10. kép)

9. kép: 2024. 12. 04 „Történelmi Röptető”. Marcus Aurelius és Baranya vármegye a korszakban. JPM A hely szelleme – Genius Loci kiállítás. Pécs, Széchenyi tér 12. (fotó: iskola)

10. kép: 2024. 12. 04 „Történelmi Röptető”. Marcus Aurelius és Baranya vármegye a korszakban. JPM A hely szelleme – Genius Loci kiállítás. Pécs, Széchenyi tér 12. Eredményvárás áhítatban. (fotó: iskola)

2025–26.: A téma Szent Mór pécsi püspök volt, amihez kiegészítésként a kiállításban mellette szereplő *A Honfoglalás baranyai emlékei* és *A pécsi püspökség középkori története* témák is kapcsolódtak. A verseny sorozatcíme ekkor is *Történelmi Röptető – Városi Történelem Verseny* maradt. Döntő: 2025. 12. 10. Helyszín: JPM A hely szelleme – Genius Loci kiállítás. Pécs, Széchenyi tér 12. 22 csapatban, 66 diák versenyzett, két korosztályban. A döntőben az I. forduló legjobb 6-6 csapata mérte össze tudását. Köszönet a tehetséggondozásért! További köszönet járt a kollégáknak a diákoknak, akik megtiszteltek bennünket bizalmukkal, s versenyeink részesei voltak, ezért álljon itt az eddigi utolsó versenyünkön résztvevő iskoláinak és felkészítő tanárainak felsorolása:

- Pécsi ANK 1. Sz. Általános Iskolába – Erberling Zsuzsanna
- Pécsi Belvárosi Általános Iskola – Pollák Judit, dr. Bereczné Kordás Ibolya, Gerdei Katalin
- Baksai Általános Iskola – Viluth Olimpia
- Pécsi Mezőszél Utcai Általános Iskola – Balogh Dániel
- Pécsi Kovács Béla Általános Iskola – Kerti Zsófia, Fekete Fatime

Végül köszönjük JPM, hogy ismét röptethettük a diákokat töri módra a Városi Történelem Versenyen! (11. kép)

A két utolsó versenynél nemcsak a helyszín, hanem a módszer is azonos volt. A témához kapcsolódó forrásokból kellett dolgozni a csapatoknak az online fordulóban. A legjobb csapatok pedig a döntőbe jutva a kiállításon tárlatvezetésen vettek részt, azt követően pedig a gyerekek külön terembe vonultak megoldani a feladatokat. Ezen túl az online feladatok forrásaiból is kaptak ismétlő feladatokat, de más szemszögből kérdeztem, mint az online fordulóban. Eddigi utolsó témánknál a múzeumi döntő előtti online fordulóhoz csak és kifejezetten online források lettek megadva. Idézem az

11. kép: 2025. 12. 10. „Történelmi Röptető”. Szent Mór géniusza. A honfoglalás baranyai emlékei és a pécsi püspökség középkori története. JPM A hely szelleme – Genius Loci kiállítás. Pécs, Széchenyi tér 1. (fotó: iskola)

online feladatlap néhány sorát: *Előre is köszönöm a szép gyermekmunkákat! Jó kutatást kívánok!* E négy forrás olvasásával, lementésével, s ezek tartalmán való gondolkodással lehet a jó válaszokat megtalálni, kigondolni:

1. forrás: s. n. – *A pécsi egyházmegye története 1543-ig*¹
2. forrás: Tarján M. Tamás – *A pécsi egyetem alapítása*²
3. forrás: Schmelczér-Pohánka Éva – *550 éve hunyt el Janus Pannonius pécsi püspök és humanista költő*³
4. forrás: „bh” – *Szent Mór püspök*⁴

Helytörténeti versenyein, a tehetséges gyerekeket szeretnénk felkarolni. Ahogy korábbi versenyünk, úgy „Történelmi Röptetőnk” is egy lehetőség ahhoz, hogy tanítványaink a tankönyveken túl más információhordozók segítségével is megtanuljanak kutatni. A versenyek évtizedei alatt azt tapasztaltam, hogy ha a tanáránál lelkesedést látott a tanítvány, akkor ő is szívesebben ment versenyre. Azt gondolom, nekünk történelem tanároknak igen jó célunk, hogy diákjainkkal a közvetlen környezetüket megismertessük. Fontos, hogy megszeressék a helyet, ahol laknak. Továbbá, hogy nemcsak a jó tanulóknak, de minél több gyermekben felébresszük az igényt önmaga kiművelésére. Ha ez sikerül, annál többen fognak majd örülni a múzeumok által megőrzött kincseknek. Korunkban tudatosan kell a gyerekeket sok mindenre megtanítanunk, így arra is, hogy eljussanak értékmegőrző helyekre: könyvtárakba, múzeumokba, kiállításokra, s számtalan olyan helyre, ahova sajnos kevés család indul hétvégén. Pedig mehetnének, mert igazán szépet, jót, érdekeset láthatnának, hallhatnának. Sőt arra is külön fel kell hívni a diákok figyelmét, hogy még élő idősebb rokonaikkal is beszélges-

¹ <https://pecsiegyhazmegye.hu/pem/19-pecsi-puspokseg-rovid-tortenete/379-a-pecsi-egyhazmegye-tortenete-1543-ig>

² <https://rubicon.hu/hu/kalendarium/1367-szeptember-1-a-pecsi-egyetem-alapitasa>

³ <https://pecsiegyhazmegye.hu/hirarchivum/80-pecsi-egyhazmegyei-konyvtar/4918-550-eve-hunyt-jnus-pannonius-pecsi-puspok-es-humanista-kolto>

⁴ <https://www.magyarKurir.hu/hirek/szent-mor-puspok>

senek a múltról, hogy megismerhessék családjuk múltját, mert csak így tudják magukat is megismerni, s talán megtalálni, miben is tehetségesek.

Mivel a Janus Pannonius Múzeumban szervezett versenyünk szellemisége megegyezik a kiállításával, ezért ezzel kapcsolatban a múzeum honlapjáról a következők idézhetők: „Megnyílt 2024.11.16-án az állandó kiállítás a Janus Pannonius Múzeum régészeti, történeti és néprajzi gyűjteményeiből. „Mitől érezzük magunkat pécsinek vagy baranyainak? ... A JPM A hely szelleme – Genius Loci című állandó kiállítása erre keresi a válaszokat. A tárlat által megszületett egy tér, ami megjeleníti a lakóhelyünk iránti szeretetünket, tiszteletünket, kötődésünket. Megszületett az egyetlen olyan kiállítás Baranyában, amely az őskortól napjainkig újszerű módon mutatja be a lokális történeteinket, hagyományainkat. A termék olyan földrajzi helyszíneket jelenítenek meg, ahol messze ható események történtek. A Janus Pannonius Múzeum legújabb állandó kiállításának küldetése a lokális identitás erősítése. A pécsi, baranyai lakosok helyi kötődésének múltban gyökerező elemeit tudatosítja. ... Három múzeumi szakág – régészet, helytörténet és néprajz – gyűjtőköréből áll össze a kiállítás anyaga. ... A termék „tárlatvezetői” olyan személyek (géniuszok), akik az események átélői, vagy megálmodói voltak. Életnagyságban színészek jelenítik meg őket, akik a szemtanú hitelességével mutatják be a terem témáját, mesélik el személyes élményeiket. A fő géniusz múzeumunk névadója, Janus Pannonius.”

Köszönöm minden támogatónk között a legkitartóbb, s legnagyobb támogatást nyújtó JPM munkatársainak a szakmai segítséget! Az alábbi sorok nem jöhettek volna létre a JPM szponzorálása nélkül. Köszönetet mondok a mindenkori versenyek szervezésében, lebonyolításában segítő iskolavezetésnek és kollégáimnak. Valamint köszönöm a megtisztelő nevezéseket a tanároknak és a diákoknak.

Végül fontos céljainkról, a tehetséggondozásról, mások és önmagunk megbecsüléséről, valamint a jó hangulatról írt korábbi támogatónk is, az Apáczai Kiadó és Könyvszerkesztő Kft munkatársa, Bánhegyi Ferenc is. Mivel versenyünk lényege továbbra is ez, így sorai mindenkinek szólnak és ma is aktuálisak. Legyen úgy, hogy ezt meg tudjuk őrizni! Az utolsó néhány sorát idemácsolom zárásként:

„A vetélkedő támogatójaként, előadójaként és zsűritagjaként – aki számos hasonló eseményen veszek részt az ország minden részén – a pécsi történelmi vetélkedőt a legkiválóbb és legmagasabb színvonalú rendezvények között tartom számon. Ez vonatkozik a vetélkedő évről évre megújuló módszertanára, a feladatok gyermekközpontúságára, a csapatokat felkészítő tanárok tetszésindexére, s ami a legfontosabb, a versenyző gyerekek lelkesedésére és jó teljesítményére. Korábban is megtettem az Apáczai Kiadó és munkatársai nevében, ezúton is gratulálok Pozsgai Ildikónak az eddig nyújtott munkájáért, s kívánom, hogy a jövőben ezeknek a vetélkedőknek a szervezését és lebonyolítását az eddigi jó hangulatban és eredményességgel folytassa, mert a városnak, a történelem iránt érdeklődő gyerekeknek és tanáraiknak szüksége van rá.

Budapest, 2011. 04. 26.

Üdvözet: Bánhegyi Ferenc tanár, tankönyvszerző”

A múzeum mint önreflexiós tér?!

RÉDLI MÁTYÁS

múzeumpedagógus, Janus Pannonius Múzeum
tanársegéd, PTE BTK Modernkori Történeti Tanszék
e-mail: redli.matyas@jpm.hu

KIVONAT: A tanulmány a múzeumot mint élményalapú és önreflexiós tanulási teret értelmezi, reagálva a 21. századi társadalmi és kulturális változások által támasztott pedagógiai kihívásokra. Elméleti keretként a konstruktivista tanuláselmélet, a reflektív gondolkodás és az International Council of Museums 2022-es definíciója szolgál. A tanulmány egy a Janus Pannonius Múzeum és a Pécsi Tudományegyetem együttműködésében megvalósuló egyetemi kurzus jó gyakorlatát mutatja be, amely élményalapú, dramatikus és reflektív módszerekre épít. A hangsúly nem az empirikus vizsgálaton, hanem azon a pedagógiai koncepción van, amely a múzeumi tanulást az önismeret, a jelentésalkotás és a reflektív feldolgozás támogatásának eszközeként értelmezi. A tanulmány rámutat a reflektív naplóírás szerepére és a továbbfejlesztés lehetséges irányaira.

KULCSSZAVAK: múzeumpedagógia, élményalapú tanulás, reflektív gondolkodás, önismeret, konstruktivista pedagógia, felsőoktatási jógyakorlat

The Museum as a Space for Self-Awareness

Summary: The study interprets the museum as an experiential and self-reflective learning space in response to the pedagogical challenges of contemporary social and cultural change. Its theoretical framework draws on constructivist learning theory, reflective thinking, and the 2022 definition of the International Council of Museums. The paper presents a good practice in the form of a university course developed through cooperation between the Janus Pannonius Museum and the University of Pécs, applying experiential, drama-based and reflective methods. Rather than reporting an empirical study, the article focuses on the pedagogical concept that frames museum learning as a process supporting self-reflection, meaning-making and personal engagement. Particular attention is given to the role of reflective journaling as a tool for deepening learning experiences and fostering self-awareness, as well as to potential directions for further pedagogical development.

KEYWORDS: museum education, experiential learning, reflective thinking, self-awareness, constructivist pedagogy, higher education good practice

* Lektorálta: HoffmannÉ Toldi Ildikó.

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben alapvetően átalakult az a gazdasági és társadalmi környezet, amelyben élünk. A globalizáció, valamint a technológiai forradalom által indukált folyamatos változás – az információs társadalom kialakulása, a digitális média térhódítása és a mobilitás növekedése – jelentős hatást gyakorolt a mindennapi életformákra. A digitális környezet átalakította az olvasási, információfogyasztási és kommunikációs szokásokat: az üzenetváltások felgyorsultak, az online tartalmak mennyisége és az állandó ingergazdagság pedig egyre inkább megnehezíti az elmélyülést, ami hosszabb távon a figyelem működésére és az idegrendszeri folyamatokra is hatással van.

E változások következtében módosultak a társadalmi igények, és ezzel együtt azok a készségek, képességek és ismeretek is, amelyek az egyéni boldoguláshoz szükségesek. A 21. században egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az érvényesüléshez nem statikus tudásra, hanem adaptív, rugalmasan alkalmazható ismeretekre és tanulási képességekre van szükség.¹ Az egész életen át tartó tanulásra való felkészültség, az alkalmazkodóképesség, valamint az önreflexió képessége nemcsak az egyén, hanem a társadalom és a gazdaság szintjén is meghatározó tényezővé vált. Azok az országok és közösségek, amelyek támogatják az alkalmazkodóképességet és a tanulás különböző formáit, nagyobb eséllyel maradnak versenyképesek és társadalmilag stabilak.

Ezzel összefüggésben felértékelődnek azok a komplex készségek, mint az együttműködés, a kommunikáció, a kreativitás, a kritikai gondolkodás és a problémamegoldás, amelyek nemcsak a munkaerőpiacon, hanem a társadalmi együttélés és a demokratikus kultúra szempontjából is meghatározóak. Nem véletlen, hogy az Európai Unió 2006-ban, majd 2018-ban is meghatározta az úgynevezett kulcskompetenciákat², amelyek között hangsúlyosan jelennek meg az önreflexióhoz, az érzelmi tudatossághoz és a társas tanuláshoz kapcsolódó elemek.

A társadalmi és kulturális átalakulások természetesen nem hagyták érintetlenül a kultúra és a közgyűjtemények világát sem. A múzeum – mint társadalmi intézmény – hasonló kihívásokkal szembesül, mint az oktatás vagy a gazdaság: a felgyorsult világ újfajta kompetenciákat igényel az egyénektől, a múzeumoktól pedig új működési formákat és önértelmezést. Ennek a változásnak egyik jól látható jele, hogy az International Council of Museums (ICOM) időről időre megújítja a múzeum definícióját, reagálva a múzeum társadalmi szerepének átalakulására.

A múzeumokkal kapcsolatos kortárs diskurzusok egyre hangsúlyosabban emelik ki az élményalapú, részvétellel épülő és reflektív tanulási formák jelentőségét.³ A múzeum ebben az értelemben nem csupán ismeretközvetítő térként értelmezhető, hanem olyan informális tanulási környezetként, amely lehetőséget teremt az elmélyülésre, a személyes jelentésalkotásra és az önreflexióra. A tanulás ezen formái különösen alkalmasak az önismeret és az identitás tudatosításának támogatására, amelyek a 21. századi élethelyzetekhez való alkalmazkodás alapvető feltételei.

A tanulmány célja egy olyan múzeumi jó gyakorlat bemutatása, amely a múzeumot tudatosan reflexiós és önismereti, illetve élményalapú tanulási térként értelmezi. A bemutatott egyetemi kurzus olyan módszertani megoldásokat alkalmaz, amelyek elősegítik az elmélyülést, a nézőpontváltást és a reflexív feldolgozást. A hangsúly az

¹ Európai Parlament és Tanács 2006.

² Európai Unió Tanácsa 2018.

³ Lásd a MOKK Múzeumi Iránytű kiadványait.

elméleti és pedagógiai keretrendszer tudatos alkalmazásán van, amely indokoltá teszi az új múzeumi megközelítések szükségességét. Fontos hangsúlyozni, hogy a bemutatott kurzus pedagógiai megközelítése vagy az alkalmazott módszerek nem újkeletűek. A drámapedagógia, az önreflexióra épülő tanulás vagy a konstruktivista pedagógia elméleti alapjai évtizedek óta jelen vannak a neveléstudományi diskurzusban, és a hazai múzeumi képzésekben (például a MOKK szakmai programjaiban) is megjelennek. A tanulmány újszerűsége nem a módszerekben, hanem azok következetes alkalmazásában rejlik egy olyan intézményi és térbeli kontextusban, amelyet hagyományosan elsősorban ismeretközvetítő funkcióval ruháztak fel. Ebben az értelemben a bemutatott gyakorlat nem módszertani innovációként, hanem egy régóta érlelődő pedagógiai paradigmaváltás tudatos megvalósításaként értelmezhető.

A múzeum mint élményalapú és reflektív tanulási tér

A múzeumok hagyományosan a kulturális örökség gyűjtésének, megőrzésének, kutatásának és bemutatásának intézményeiként működtek. A 18–19. század fordulóján intézményesült modern múzeum koncepcióját elsősorban az enciklopédikus tudásrendszerek és a nemzeti identitásépítés igényei alakították, így a nyilvánosság felé irányuló oktató-közművelődési funkció is már ekkor megjelent. A tudás közvetítése ekkoriban, akárcsak az iskolában elsősorban egyirányú folyamatként jelent meg: a múzeum által kiválasztott és értelmezett tartalmakat a látogatók passzív befogadóként szemlélték. Ebben a modellben a tanulás gyakran az információk átadására és esetleges rögzítésére korlátozódott, kevésbé számolva a látogatók előzetes tudásával, tapasztalataival és személyes értelmezési kereteivel. A társadalmi, gazdasági változások következtében azonban megváltoztak az igények és a múzeumok társadalmi szerepe is jelentősen átalakult az elmúlt évtizedekben. A 20. század második felére a múzeum már nem pusztán a tárgyak őrzőjeként, hanem egyre inkább társadalmi intézményként jelent meg, amely értelmezi, kontextualizálja és közvetíti a kulturális örökséget. Ezzel párhuzamosan erősödött meg az az igény, hogy a múzeumok reflexiót, párbeszédet és részvételt is biztosítsanak a látogatók számára. E változó szerepfelfogást jól tükrözik az International Council of Museums (ICOM) időről időre megújuló múzeumdefiníciói is.⁴ A legfrissebb 2022-ben elfogadott prágai definíció megtartotta ugyan a hagyományos örökségközpontú intézménykép egy részét (gyűjt, megőriz, kutat, bemutat), de elmozdult egy társadalmilag felelős, részvételorientált, demokratikus értékeket támogató intézménykép felé.⁵ Ez egy időszerű reakció volt a megváltozott társadalmi környezetre és részben megerősíti a neveléstudományban az elmúlt évtizedekben végbement nézőpontváltás beépülésének folyamatát a múzeumi térbe. A konstruktivista tanuláselmélet, amelynek pedagógiai alapjai már a 20. század második felében megfogalmazódtak, a tanulást aktív, dinamikus folyamatként írja le, amelyben a befogadó nem pusztán átveszi, hanem saját tapasztalatai és előzetes ismeretei alapján konstruálja meg a tudást.⁶ A konstruktivista megközelítés múzeumi keretek között különösen releváns, hiszen az egyes kiállítások sokféle jelentéshordozóval dolgozhatnak (pl. régészeti leletek, helytörténeti és néprajzi tárgyak, írott források, képző- és iparművészeti alkotások), amelyek többféleképpen interpretálhatók, illetve számos

⁴ GALAMBOS 2019.

⁵ SÁRI 2022.

⁶ NAHALKA 1997.

értelmezési keretet biztosítanak. A látogató pedig nem „üres lappal” (tabula rasa) érkezik a múzeumba, hanem saját élettörténetével, kulturális tapasztalataival, attitűdjeivel, érzelmeivel és elvárásaival. A tanulás így nem pusztán a tartalom befogadásában, hanem egy személyes jelentéssalkotásban valósul meg, amelyre hatással van a látogató minden előzetes ismerete.

Az új definíció a múzeumot olyan nyitott, befogadó és részvételre épülő térként írja le, amely a társadalom szolgálatában áll, és hozzájárul a fenntarthatósághoz, a sokszínűséghez és a reflektív gondolkodás fejlesztéséhez.⁷ A hangsúly eltolódik az intézményről a látogató felé: a múzeum nem pusztán bemutat, hanem tanulási helyzeteket teremt, amelyekben a látogatók aktív szereplővé válhatnak. A konstruktivista tanulási folyamat szerves része a reflektív gondolkodás. John Dewey értelmezésében a reflektív gondolkodás teszi lehetővé, hogy a tapasztalat ne maradjon elszigetelt élmény, hanem értelmezett és tanulóssal járó folyamattá váljon.⁸ A reflektív gondolkodás során az egyén tudatosan elemzi saját tapasztalatait, kérdéseket fogalmaz meg, és kapcsolatot teremt a jelen élményei és korábbi tudása, valamint önmaga között. A reflektív gondolkodás támogatása hozzájárulhat ahhoz, hogy a látogatók kapcsolatot alakítsanak ki önmaguk és a műtárgyak, valamint a mögöttük húzódó történetek között. Ez a kapcsolat nemcsak kognitív, hanem érzelmi és identitásbeli dimenziókkal is bírhat: a látogatók felismerhetnek párhuzamokat saját élethelyzeteik, múltjuk vagy lokális identitásuk és a kiállítás tartalmi között. A múzeum ebben az értelemben önreflexív térre válik, ahol a tanulás az önértelmezés folyamatával fonódik össze. A reflektív gondolkodás nemcsak az értelmezést mélyíti el, hanem lehetőséget teremt a korábbi nézetek és hiedelmek felülvizsgálatára is. A látogatók reflektálhatnak a múzeumról, a múltról vagy a művészetről alkotott előzetes elképzeléseikre, és ezek a reflexiók hozzájárulhatnak attitűdjeik árnyalásához. A múzeumi tanulás így nem pusztán ismeretbővítés, hanem attitűdformáló folyamat is lehet.

A reflektív naplórás ebben a kontextusban olyan pedagógiai eszközként értelmezhető, amely tudatosan támogatja a reflektív gondolkodást és az önreflexiót.⁹ A tapasztalatok nyelvi rögzítése segíti az érzelmek tudatosítását, az élmények struktúrázását és a személyes jelentések megfogalmazását. A reflektív napló elsősorban nem az önismeret közvetlen mérésére szolgál, hanem olyan tanulási keretet biztosít, amelyben az önreflexív folyamatok kibontakozhatnak. A múzeumi térrel és az élményalapú tanulóssal összekapcsolva a naplórás hozzájárulhat ahhoz, hogy a látogatók aktív, tudatos résztvevőivé váljanak saját tanulási és önértelmezési folyamataiknak.

A kurzus pedagógiai koncepciója

A fenti elméleti megközelítések alapján a tanulmány egy olyan múzeumi kurzus pedagógiai koncepcióját mutatja be, amely tudatosan épít az élményalapú tanulásra és a reflektív feldolgozásra. A kurzus elsődleges célja nem az ismeretátadás, hanem olyan tanulási helyzetek megteremtése, amelyek elősegítik az önreflexiót, az önismereti folyamatok elindulását, valamint – bizonyos tekintetben – az identitás és a Pécs városához fűződő viszony újragondolását.

⁷ SÁRI 2022.

⁸ GULYA – SZIVÁK – ANIKÓ 2020.

⁹ GULYA – SZIVÁK – ANIKÓ 2020.

„A kulturális ismeretterjesztés múzeumi színterei” című kurzus a Pécsi Tudományegyetem és a Janus Pannonius Múzeum együttműködésében kerül meghirdetésre szemeszterenként, campus kurzus formájában, amelyre az egyetem valamennyi hallgatója jelentkezhet. A korábbi években a kurzus jellemzően egy-egy kiállítás hagyományos, tárlatvezető által irányított megtekintésére épült. A 2024/2025-ös tanévtől azonban a kurzus tematikája és módszertani koncepciója átdolgozásra került, azzal a céllal, hogy a múzeum tudatosan 21. századi tanulási szintérré váljon, teret engedve az aktív tanulásnak, az elmélyülést támogató pedagógiai módszereknek és a reflektív feloldozásnak. A kurzus a 2025/2026-os őszi félévben már harmadik alkalommal valósul meg az új koncepció mentén.

A kurzust összesen hat alkalomra terveztük, figyelembe véve a múzeumi szakemberekkel való egyeztetések szükségességét, valamint a szorgalmi időszak időkereteit. A hat alkalom komplex múzeumi foglalkozássorozatot alkot, amely a Janus Pannonius Múzeum öt állandó kiállításába nyújt betekintést. A kiállítások tematikailag sokszínűek: két képzőművészeti, egy iparművészeti és egy történeti kiállítás szerepel a programban, ennek megfelelően a félév során több múzeumpedagógus dolgozik együtt a hallgatókkal. A kurzus nem egyetlen helyszínre fókuszál, ami lehetőséget ad a múzeum sokféle arcánál és értelmezési lehetőségének bemutatására.

A kurzus pedagógiai célja a hallgatók korábbi, gyakran rögzült múzeumképeinek feltárása, illetve az új, részvételre és élményre épülő múzeumi megközelítések megismertetése, végsősoron pedig az önismeret támogatása, a Pécshez való kötődés erősítése. Ennek keretében a kurzus törekszik a reflektív gondolkodás, a figyelem, a kreativitás, a kritikai gondolkodás, az empátia fejlesztésére. A tanulási folyamat fontos eleme a reflektív napló, amelynek elkészítése a kurzus teljesítésének feltétele. A hallgatók egy 8–10 ezer karakteres reflektív naplót készítenek, amelyhez strukturált segítő kérdések kapcsolódnak (1. táblázat).

A kérdések a tanulási folyamat különböző szakaszaihoz igazodnak: a múzeumi foglalkozások előtti várakozásokra és lelkiállapotra, a foglalkozások során szerzett tapasztalatokra, valamint az utólagos és összegző reflexiókra irányulnak. A kérdések megfogalmazásakor tudatosan törekedtünk arra, hogy elősegítsük az érzelmekre, az ismeretekre, a társaskapcsolatokra, illetve a Pécshez fűződő viszonyra való reflexiót. A kérdések száma összesen huszonegy, közöttük több összetett kérdés is szerepel. A naplóírás során nem volt elvárás valamennyi kérdés megválaszolása. A kérdéssor elsősorban segédletként szolgált, amely az önreflexiót és az élmények strukturált feloldozását támogatta.

A reflektív napló mint forma tudatos pedagógiai választás eredménye. A reflektív gondolkodás fejlesztése hosszú ideje része a hazai pedagógusképzésnek, ahol a naplóírás bevett módszernek számít. A múzeumi kontextusban alkalmazva a reflektív napló lehetőséget teremt arra, hogy a hallgatók ne csupán rögzítsék élményeiket, hanem kapcsolatot teremtsenek saját érzelmeik, gondolataik és a kiállítási tartalmak között.

Mivel a JPM kiállításainak tematikája heterogén, ezért a kurzus összeállításánál szempont volt a sokszínűség, illetve a különböző tárlatok népszerűsítése, ezért nem fókuszáltunk egyetlen helyszínre. A kurzus során a múzeumpedagógusok a kiállításokhoz kapcsolódó foglalkozásokon változatos módszereket alkalmaznak.

1. táblázat: Reflektív gondolkodást segítő kérdések

Előtte	Közben	Utána	Záró reflexió
Milyen lelki állapotban érkeztem?	Mi történt?	Milyen lelkiállapotban vagyok most, az alkalom végén?	Mi történt velem a folyamatban?
Milyen ismerettel, esetleges elvárással érkeztem a kurzus alkalomra?	Mi ragadta meg a figyelmem? Miért?	Milyen érzéseket vált ki belőlem a kiállítás?	Miként alakítja a Pécs-hez való viszonyomat a kiállítások tapasztalata?
	Hol időztünk számomra túl sok időt? Miért?	Mit kérdeznék az alkotótól, ha időutazásban találkozna velem?	Hogyan alakultak a kapcsolataim a kurzusalkalmak alatt a társaimmal és a múzeumpedagógusokkal?
	Hol maradtam volna még? Miért?	Emlékeztet-e valamire bármelyik műalkotás, műtárgy?	Miként alakította az önmagamhoz való viszonyomat a múzeumi élmény?
	Mit néznék meg újra? Miért?	Látok-e összefüggéseket egy-egy festmény vagy műtárgy és a saját életem történései, állapotai között?	
	Hogy viszonyultam a többiekhez? És a többiek hozzám?		
	Milyen tartalmak voltak számomra ismerősek?		
	10 kulcsszó a látott, hallott tartalomból.		
	Merültek-e fel kérdések a tartalomhoz kapcsolódóan?		
	Merültek-e fel kérdések a múzeumlátogatói helyzethez kapcsolódóan?		

A foglalkozások bemutatása

Az első alkalomhoz nem kapcsolódik tárlat, hanem különböző jégtörő játékok (pl. séta a térben), dramatikus módszerek (pl. szoborjáték), illetve csoportmunka segítségével ismerkednek meg egymással a résztvevők, valamint a múzeumpedagógusok. Röviden bemutatásra kerül a Janus Pannonius Múzeum és kiállító terei, valamint a csoportos feladatokon keresztül tárjuk fel a hallgatók előzetes múzeumi tapasztalatait, amelyet összevetünk a 2022-es prágai definícióval. Ezen kívül kijelölésre kerülnek a kurzus keretei is. A bevezető alkalom célja, hogy egy aktívabb szerepre készítse fel a hallgatókat, illetve egyfajta biztonságérzetet és kezdetleges köteléket alakítson ki a résztvevők között.

Ezt követően az egyes kiállítások meglátogatásának sorrendje a múzeumi programok függvényében a félévek során változott, de mára kialakult egy menetrend. A kurzus a történeti kiállítás (Genius Loci – A Hely Szelleme), illetve a lapidárium meg-

tekintésével folytatódik, amelyek mérete miatt két alkalommal vesznek részt foglalkozáson a hallgatók. Mindkét esetben a foglalkozások módszertani fókuszában a konstruktivista szemlélet, a tapasztalati tanulás és a dráma áll (vitajáték, szerepfelvétel viseletmások segítségével, empátiagyakorlatok, problémamegoldás). Az első alkalommal két múzeumpedagógus segítségével két részletben tekintik meg a tárlatot. Az első felében a hallgatók dialogikus módszerrel sajátítják el a római kori lapidáriumi kövek olvasásának technikáját, majd a történeti kiállításban megismerkedhetnek Baranya vármegye és Pécs történetével az őskortól a török korig. Az egyes történeti korok feldolgozása meghatározott fókuszterületeken (egyrészt a kurátorok, másrészt a foglalkozásvezető által meghatározott) és a termék géniuszaik keresztül történik dialogikusan, illetve magyarázatok segítségével. A foglalkozás meghatározott pontokon kiszélesedik és egy-egy empátiagyakorlat vagy vitajáték segítségével fókuszálunk érdekes történeti dilemmákra. Az egyik ilyen helyszín a Sopianae terem, ahol megkérjük a résztvevőket, hogy képzeljék magukat a sztoikus bölcs császár, Marcus Aurelius helyzetébe, akinek a bronz szoborfeje előtt állva pro és kontra érveket kell felhozniuk, hogy miért kelljenek vagy ne kelljenek fel minden reggel (a dilemma megtalálható a császár Elmélgedések című munkájában). Itt megkérünk egy hallgatót, hogy jelenítse meg a császárt (egy egyszerű tógát és fibulát magára öltve) a többiek pedig elmondják érveiket, amelynek megfelelően az adott személy egy képzeletbeli tengelyen jobbra (felkel) vagy balra lép (nem kel fel). A játék jellemzően addig tart, amíg egyik vagy másik irányba el nem dől a kérdés. A dilemmák megfogalmazása esetében törekedtünk arra, hogy könnyen értelmezhető, átérzhető legyen a 21. század embere számára is.

A másik ilyen helyszín a mohácsi csatatérkutatás és sírhelykutatás eredményeit bemutató terem, ahol a felépített királyi sátorban egy vitajáték keretében elevenítjük meg az 1526. augusztusi eseményeket egy királyi haditanáccsal. A vita központi témájának egy olyan dilemmát választottunk, amely a történeti munkák alapján feltételezhetően előkerült a csata előtti napokban, hetekben és általa összefoglalhatóak a legfontosabb ismeretek a magyar sereg nehézségeiről augusztus 29. előtt. Hét történelmi szereplő bőrébe bújhatnak a résztvevők, egy-egy szerepkártya és viselet-, vagy fegyvermáskolat segítségével.¹⁰ A szerepkártyák alapvető információkat tartalmaznak az adott személyről és bemutatják az adott karakter vélekedését a kérdéssről: megpróbálják elodázni az ütközetet a törökkel, bevárva Szapolyai János és Frangepán Kristóf seregeit vagy megütköznek velük. A múzeumpedagógus felvázolja a kerettörténetet, meghatározza a dilemmát, majd levezényli a vitát. A résztvevőknek az elhangzott információknak és a karakterkártyájuknak megfelelően érvelniük kell egyik vagy másik állítás mellett, végül pedig döntést kell hozniuk.

A második alkalommal a hallgatók a múzeumpedagógus segítségével a történeti kiállításban a 17. századtól a 20. századig elevenítik fel Pécs és Baranya vármegye történetét hasonló módszerekkel, mint a korábbi alkalmon. A Főtér teremben egy városi tanács elevenedik meg, ahol az egyik hallgató Aidinger János polgármester szerepébe bújva (viseletmásokban) kéri a városi tanács segítségét az elvégzendő legfontosabb ügyek rangsorolásában. Itt egy táblázat, illetve meghatározott összegek és keretek mellett kell döntést hozniuk a tanács tagjainak.¹¹ E foglalkozás második fókuszpontja az 1907-es Országos Ipari- és Mezőgazdasági Kiállítás terme. A tündérváros nevet vi-

¹⁰ II. Lajos, Brodarics István, Szapolyai György, Tomori Pál, Török Bálint, Báthory István, magyar csapatok egyik képviselője.

¹¹ Telefon hálózat kiépítése; árvaház, szegényház, óvoda, iskola, polgári leányiskola létesítése; új színház építése, vezetékes ivóvíz rendszer építése.

selő teremben a hallgatók szintén szerepekbe bújva (újságírók, neves pécsi polgárok) oldanak meg feladatokat (információkat gyűjtenek a kiállításról, bemutatják az egyes családokat), hogy aztán elérjék a kiállítás meghosszabbítást, amely komoly presztízt jelentett a városnak. A szerepek felvétele, a vitahelyzetek elősegítik az aktívabb részvételt, lehetőséget biztosítva a mélyebb megértésre, az információk hosszabbtávú megragadására.

A klasszikus értelemben vett tárlatvezetés a kurzus során egy esetben volt központi elem, az ipartörténeti kiállításban. Itt még nem volt lehetőségünk a korábbi foglalkozások hasonló szemléletű megújítására, így maradtunk egyelőre a tárlatvezetésnél.

A következő alkalom helyszíne a Martin-Lantos Múzeum, amelyben Lantos Ferenc életművével ismerkedhettek meg röviden a hallgatók, majd egy újszerű alkotófolyamaton próbálhatták ki a művész technikáját. Lantos Ferenc életművében kiemelt szerepet játszottak a hangok és a zene iránti nyitottság, amely nem csupán inspirációs forrásként, hanem az alkotói gondolkodás szerves részeként jelent meg. Az auditív élmények vizuális formába való átültetése (a hangok rajzlapon vagy vásznon történő megjelenítése) folyamatos kísérletezésre ösztönözte a művészt, valamint alkotótársaként jelen lévő feleségét is. Ez az egymásra ható, körkörös alkotói folyamat az életmű-kiállítás értelmezésének egyik meghatározó dimenziója. Az ehhez kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozás pedagógiai célja, hogy a résztvevők ne pusztán befogadóként, hanem aktív értelmezőként kapcsolódjanak a művekhez, miközben saját érzékelési és jelentésalkotási folyamataikra is reflektálnak. A foglalkozás során a látogatók a kiállított műalkotások vizuális impulzusaira reagálva zenei asszociációkat hoznak létre, majd ezekből kiindulva új vizuális formákat alkotnak. A hang és a kép közötti átjárás lehetőséget teremt a megszakított értelmezési keretek elhagyására, valamint a nézőpontváltás és az önreflexió elmélyítésére. A közös alkotói folyamatot egy zeneszerkesztő eszköz támogatja, amellyel csak harmonikus művek hozhatók létre, valamint pecsét- és sablonteknikára épülő vizuális feladatok támogatják. Az alkotás során a résztvevők figyelme saját érzéseikre, asszociációikra és döntéseikre irányul, miközben tudatosítják, miként alakítják át a befogadott élményt személyes jelentéssé.

Az utolsó alkalom a Modern Magyar Képtár gyűjteményébe vezet be a hallgatókat, ahol a „Lázadás a Nyolcakkal” című komplex múzeumpedagógiai foglalkozáson vesznek részt, amelynek részletes bemutatása korábban önálló tanulmányban jelent meg.¹² Ezért itt csupán röviden kerül bemutatásra. A foglalkozás középpontjában a Nyolcak művészcsoporthoz tartozó munkássága áll, azon belül is a „Lázadás” fogalmának történeti és kortárs értelmezése, valamint annak személyes jelentései. A foglalkozás módszertani felépítése az élményalapú és konstruktivista tanulás elveire épül, ötvözve a drámapedagógia, a szerepjáték és a kooperatív tanulás elemeit. A résztvevők a kiállítás megtekintése során aktív szerepeket kapnak: döntési helyzetekben vesznek részt, vitajátékok keretében értelmezik a műalkotásokat, és különböző nézőpontok felvételével reflektálnak a történeti kontextusra. A szerepfelvétel és a nézőpontváltás lehetőséget teremt arra, hogy a hallgatók ne pusztán befogadóként, hanem értelmezőként és résztvevőként kapcsolódjanak a művekhez. A foglalkozás záró szakaszában hangsúlyos szerepet kap a reflexió: a résztvevők saját élményeikre, érzelmi reakcióikra és a látottak személyes jelentésére reflektálnak, illetve párhuzamokat keresnek a történeti példák és saját élethelyzeteik között. A másik képzőművészeti kiállításban pedig egy rövid, értelmezést segítő interaktív tárlatvezetést követően egy csoportbontás után

¹² HOFFMANNÉ TOLDI – SOMODY-VADVÁRI 2024.

sajátságos zenei és képzőművészeti alkotófolyamaton mennek át a résztvevők párhuzamosan, egymást inspirálva.

A bemutatott foglalkozások közös pedagógiai alapja, hogy a múzeumi tanulást nem ismeretátadásként, hanem élményeken keresztül zajló, reflektív jelentésalkotási folyamatként értelmezik. A dramatikus és szerepalapú módszerek, a döntési helyzetek és a nézőpontváltás mind azt a célt szolgálják, hogy a résztvevők saját érzelmi és értelmezési folyamataikra reflektálva alakítsák ki viszonyukat a látott tartalmakhoz. A röviden bemutatott foglalkozások során keletkező élmények és dilemmák feldolgozásának pedig egyik kulcsfontosságú eszköze a reflektív napló, amely lehetőséget teremt arra, hogy a hallgatók a múzeumi tapasztalatokat időben elnyújtva, tudatos reflexiók formájában értelmezzék tovább.

A tapasztalatok összegzése és a továbbfejlesztési lehetőségek

A bemutatott múzeumi kurzus tapasztalatai összességében azt jelzik, hogy az élményalapú, konstruktivista és reflektív pedagógiai megközelítések múzeumi térben való alkalmazása hatékonyan járulhat hozzá a résztvevők önreflexiójának, önismertének és attitűdjének fejlődéséhez. A dramatikus elemekre, szerepfelvételre és nézőpontváltásra épülő foglalkozások lehetőséget teremtenek arra, hogy a hallgatók ne pusztán befogadóként, hanem aktív résztvevőként kapcsolódjanak a kiállításokhoz, miközben saját érzéseiket, attitűdjeiket és előfeltevéseiket is tudatosítják.

A kurzus egyik fontos tanulsága ugyanakkor, hogy e módszerek hatása jellemzően nem azonnal, hanem fokozatosan, ismétlődő reflexiós alkalmak során mélyül el. Ebből adódóan a reflektív naplórírás nem csupán értékelési eszközként, hanem a tanulási folyamat szerves részeként értelmezhető. A naplók strukturált kérdések mentén történő vezetése elősegíti az élmények feldolgozását, az érzelmi reakciók tudatosítását, valamint a személyes jelentésalkotás folyamatát. A jövőbeni továbbfejlesztés egyik iránya ezért a reflektív naplók tudatosabb, rendszeresebb elemzése lehet, amely visszajelzést adhat a módszerek hatékonyságáról, illetve hozzájárulhat a kurzus pedagógiai finomhangolásához.

Fejlesztési lehetőséget jelenthet továbbá a kurzus időkereteinek bővítése, illetve egyes foglalkozások elmélyítése, amely nagyobb teret biztosíthatna a reflexióra és az önismereti folyamatokra. Emellett érdemes lehet a módszertani elemek tudatosabb spirális felépítése, amely fokozatosan vezeti el a résztvevőket a leíró és élményszintű reflexióktól a mélyebb, kritikai és önreflexív gondolkodás irányába.

Összességében a kurzus tapasztalatai arra utalnak, hogy a múzeum (megfelelő pedagógiai keretek között) nem csupán ismeretközvetítő intézményként, hanem önreflexiós és személyes jelentésalkotást támogató tanulási térként is értelmezhető. A bemutatott gyakorlat így egy olyan lehetséges irányt vázol fel, amely a múzeumpedagógia megújulását az élmény, a reflexió és az önismeret összekapcsolásában látja.

IRODALOMJEGYZÉK

- Európai Parlament és Tanács 2006: 2006/962/EK Az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulskompetenciákról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32006H0962&qid=1765278575771> (Letöltés dátuma: 2025.11.15)
- Európai Unió Tanácsa 2018: 2018/C 189/01 Az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulskompetenciákról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32018H0604%2801%29&qid=1765278721104> (Letöltés dátuma: 2025.11.29)
- GALAMBOS H.* 2019: A Múzeum definíciója. = <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/a-muzeum-definicioja> (Letöltés dátuma: 2025.12.08)
- HOFFMANNÉ TOLDI I. – SOMODY-VADVÁRI K.* 2024: A Jövő látogatója. Komplex interdiszciplináris és készségfejlesztő múzeumpedagógiai foglalkozás a JPM Modern Magyar Képtárában. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 57 (2024) 293–302. <https://doi.org/10.62148/JPME.2024.13>
- NAHALKA I.* 1997: Konstruktivizmus a láthatáron. *Iskolakultúra* 7/2 (1997) 21–34.
- SÁRI ZS.* 2022: Az ICOM múzeum definíciójának története és evolúciója. Az előadás elhangzott az ICOM Magyarország „A múzeum definíció. Hozzáférfés a fogalmakhoz” című konferenciáján, 2022. november 30-án. <https://www.icomhungary.hu/hu/node/89> (Letöltés dátuma: 2025.12.08)
- GULYA N. – SZIVÁK J. – FEHÉRVÁRI A.* 2020: A reflektív naplók alkalmazásának lehetőségei a tanárképzésben. *Iskolakultúra* 30/9 (2020) 45–63. <https://doi.org/10.14232/iskkult.2020.9.45>

Az alkalmi együttműködéstől a partnerségi modell felé: múzeum és alternatív kulturális infrastruktúra kapcsolata a Janus Pannonius Múzeum és a Drukker példáján

VARGA BALÁZS

pályázati ügyintéző, Janus Pannonius Múzeum
alapító, Műintézet Egyesület – Drukker Közösségi Nyomdaműhely
e-mail: varga.balazs@jpm.hu

KIVONAT: A tanulmány a Janus Pannonius Múzeum és a Drukker együttműködését olyan visszatérő kooperációs gyakorlatként vizsgálja, amelyben a múzeumi tartalmak a kiállítótérből kilépve alternatív kulturális infrastruktúrában kapnak új, alkotó és interpretatív feldolgozási formát. A szöveg arra a kérdésre keresi a választ, milyen intézményi feltételek teszik lehetővé, hogy a tárlatvezetésre épülő foglalkozások ne alkalmi események, hanem ismételhető együttműködési modell elemei legyenek. A vizsgálat középpontjában azok a közvetítési helyzetek állnak, amelyekben a múzeumi tartalom külső, műhelyalapú és oktatási közegben alakul át feldolgozható, részvételi tapasztalattá. A tanulmány külön figyelmet fordít arra, hogy a Drukker saját működési profilja – a sokszorosító grafika iránt érdeklődő közönségek megszólítása, a hátrányos helyzetű gyerekekkel folytatott foglalkozások, valamint a formális felsőoktatásban vállalt szerepe – miként kapcsolódik a múzeumi közvetítéshez. Az esettanulmány szerint a múzeumi nyitás egyik életképes formája a helyi, alternatív kulturális szereplőkkel kialakított, alkotó feldolgozásra épülő partnerség. E logika lehetséges továbbfejlesztési irányát a Vasarely-emlékévhöz kapcsolható programok jelölhetik ki.

KULCSSZAVAK: múzeumi partnerség, alternatív kulturális infrastruktúra, külső interpretáció, műhelyalapú közvetítés, sokszorosító grafika, Janus Pannonius Múzeum

From Occasional Cooperation to a Partnership Model: The Relationship Between a Museum and an Alternative Cultural Infrastructure Through the Example of the Janus Pannonius Museum and Drukker

SUMMARY: This paper examines the cooperation between the Janus Pannonius Museum and Drukker as a recurring collaborative practice in which museum content, once leaving the exhibition space, acquires a new creative and interpretive form within an alternative cultural infrastructure. The study asks under what institutional condi-

* Lektorálta: Hoffmanné Toldi Ildikó.

tions exhibition tours followed by workshop-based activities can become repeatable elements of a partnership model rather than isolated events. It focuses on those mediating situations in which museum content is transformed into a participatory and process-based experience in an external workshop and educational environment. Particular attention is paid to Drukker's own profile, including its engagement with audiences interested in printmaking, its activities with disadvantaged children, and its role in formal higher education. The case study argues that one viable form of museum openness lies in partnerships with local alternative cultural actors built on creative reinterpretation. A possible future direction of this model may be offered by programmes related to the Vasarely commemorative year.

KEYWORDS: museum partnership, alternative cultural infrastructure, external interpretation, workshop-based mediation, printmaking, Janus Pannonius Museum

1. Bevezetés

A kortárs múzeumi működés egyik legfontosabb kérdése, hogy az intézmény miként képes saját gyűjteményi és interpretációs feladatait úgy újragondolni, hogy közben ne veszítse el szakmai karakterét, ugyanakkor nyitott maradjon a társadalmi és kulturális környezet változó együttműködési formái felé. A jelen tanulmány ebben az összefüggésben a Janus Pannonius Múzeum és a pécsi Drukker kapcsolatát vizsgálja. A vizsgálat fókuszja nem egy egyszerű programszervezési esemény leírása, hanem annak elemzése, hogy milyen feltételek között válhat egy múzeum és egy alternatív kulturális infrastruktúra együttműködése visszatérő, intézményileg is értelmezhető gyakorlattá.

A kérdés azért különösen releváns, mert a múzeumi közvetítés nem szükségszerűen az intézmény saját falai között teljesedik ki. Bizonyos esetekben éppen az válik termékennyé, ha a kiállításban közvetített tartalom egy másik közegben – eltérő anyaghasználattal, pedagógiai logikával és részvételi formákkal – alakul tovább. A Drukker ebben az értelemben nem egyszerű külső helyszínként jelenik meg, hanem olyan szakmai és közösségi közegként, amely saját műhelyalapú működésén keresztül képes a múzeumi interpretáció bizonyos elemeit újrendezni.

A tanulmány alapfeltevése szerint a JPM és a Drukker együttműködése akkor érthető meg pontosan, ha nem pusztán közművelődési programkapcsolatként, hanem a múzeumi tartalom külső, alkotó és oktatási közegben történő újraközvetítéseként írjuk le. Ennek megfelelően az elemzés a partnerség, a hozzáférés, a külső interpretáció és a műhelyalapú közvetítés kérdéseire összpontosít.

2. Szakirodalmi és fogalmi keret

A jelen tanulmány szakirodalmi kerete nem a látogatói előmérés vagy a front-end kutatás kérdésére épül, hanem a múzeum és külső partnerei közötti együttműködés, a hozzáférés és bevonás szemléleti kérdései, valamint a műhelyalapú, alkotó interpretáció intézményközi formái felől közelít a témához. Ebben a megközelítésben kiindulópontot jelent a kulturális intézmények társadalmiasított működéséről szóló hazai szakirodalom, amely a közös tervezést, a helyi erőforrásokra épülő együttműködéseket és

a horizontálisabb projektstruktúrákat nem a szakmaiság feladásaként, hanem annak nyitottabb és rugalmasabb működtetéseként értelmezi.¹

Ehhez kapcsolódik a hozzáférés kérdése is, amely itt nem pusztán technikai vagy fizikai akadálymentesítésként értendő. A hozzáférés ebben a tanulmányban értelmezési és használati kategória is: arra a kérdésre vonatkozik, hogy a múzeumi tartalom milyen közvetítő nyelven, milyen partneri csatornákon és milyen részvételi formákon keresztül válik elérhetővé. Pálfi Csilla és szerzőtársai tanulmánya különösen fontos ebből a szempontból, mert hangsúlyozza, hogy a valódi hozzáférés nem utólagos kiegészítés, hanem szemléleti kérdés, és az az intézmény, amely nem vonja be aktívan az érintett csoportokat a tervezésbe, értelmezésbe és használatba, lényegében saját közönségét szűkíti le.² Ez a felismerés a jelen tanulmányban nem kizárólag akadálymentesítési, hanem általánosabb partneri és közvetítési elvként válik fontossá.

A múzeum és külső partnerei közötti kapcsolat értelmezéséhez fontos támpontot ad Elizabeth Crooke munkája is, amely a múzeum és a közösség viszonyát nem esetleges kapcsolódásként, hanem a múzeumi működés egyik alapvető feladatákként írja le.³ Crooke megközelítésében a múzeum nem önmagában álló tudásőrző intézmény, hanem olyan szereplő, amely különböző helyi csoportokkal, közösségekkel és kulturális pozíciókkal való viszonyán keresztül válik társadalmilag értelmezhetővé. A jelen tanulmány szempontjából ez azért termékeny, mert lehetővé teszi, hogy a Drukkerrel való együttműködést ne mellékszálként, hanem a múzeum közösségi és partneri viszonyainak egyik sajátos formájaként lássuk.

A külső interpretáció fogalma ezzel összefüggésben arra a helyzetre utal, amikor a múzeumi tartalom nem pusztán másik helyszínre kerül, hanem más működési logikájú közegben új értelmezési formát kap. Ilyen esetekben a kiállításban közvetített tudás nem változatlan formában ismétlődik meg, hanem anyaghasználaton, vizuális redukción, grafikai átíráson és alkotó döntéseken keresztül alakul át. A közvetítés tehát nem a kész jelentések illusztratív újragondolása, hanem olyan fordítási művelet, amelyben a múzeumi tartalom egy másik kulturális infrastruktúra eszközei között válik újraszervezhetővé.

Andrea Witcomb munkája ebben a vonatkozásban azért fontos, mert a múzeumot nem „mauzóleumként”, vagyis nem lezárt és mozdulatlan reprezentációs térként értelmezi, hanem olyan intézményként, amely hosszabb történeti távon is kapcsolatban állt a médiával, a populáris kultúrával és különböző közösségi formákkal.⁴ Ebből a nézőpontból a múzeumi közvetítés nem kizárólag a tárgyak köré szervezett magyarázat, hanem olyan összetett kulturális gyakorlat, amelyben a narratíva, a forma, a közeg és a megszólítás módja egyaránt jelentésképző szerepet kap. Ez a megközelítés a jelen tanulmányban ahhoz nyújt segítséget, hogy a Drukker ne egyszerű „foglalkoztató térként”, hanem a múzeumi tartalom újrakódolásának közegékként jelenjen meg.

Horn Márton ezt a problémakört a kortárs múzeum hibrid intézményi logikája felől fogalmazza újra. Horn szerint a mai múzeum a gyűjteményi, közösségi és gazdasági logikák metszéspontjában működik, és a gyűjteményközpontú, tudományos intézmény modelljétől egyre inkább a közönségorientált és élményalapú kulturális működés felé

¹ ARAPOVICS – BEKE – DÓRI – TÓTH szerk. 2018.

² PÁLFI – UNGVÁRI – NEMES-NAGY – MISZNÉ KORENCHY 2025.

³ CROOKE 2007.

⁴ WITCOMB 2003.

mozdul el.⁵ Elemzésének egyik legfontosabb tanulsága, hogy a közvetítés közege – a tér, az atmoszféra és a dramaturgia – nem semleges háttér, hanem maga is aktív jelentésképző tényező.⁶

Ez a jelen tanulmány számára azért különösen fontos, mert lehetővé teszi, hogy a Janus Pannonius Múzeum és a Drukker kapcsolatát ne egyszerű programszervezési együttműködésné, hanem a múzeumi tartalom külső, műhelyalapú újraközvetítésének intézményi formájaként értelmezzük.

A műhelyalapú közvetítés ebben az összefüggésben nem másodlagos pedagógiai elem, hanem a partnerség egyik lényegi összetevője. Az ilyen helyzetekben a közvetítés nem a kész jelentések magyarázatára korlátozódik, hanem a jelentésképzés részleges megosztását is jelenti. A tárlatvezetést követő alkotómunka során a résztvevők nem pusztán befogadják a kiállítás tartalmát, hanem saját formai, technikai és kompozíciós döntéseik révén dolgozzák fel azt. A tanulmány fogalmi kerete ezért a Drukkert nem egyszerű külső partnerként, hanem alternatív kulturális infrastruktúraként írja le: olyan közegként, amely saját szakmai profillal, műhelyinfrastruktúrával, pedagógiai gyakorlattal és oktatási-közösségi beágyazottsággal rendelkezik.

3. Pénzügyi és szervezeti-kapacitási kontextus

A JPM mint vármegyei hatókörű városi múzeum olyan közgyűjteményi formában működik, amelynek feladatellátásáról a vármegyeszékhely megyei jogú város önkormányzata gondoskodik intézményfenntartóként. Ez a jogi forma a múzeum mozgásterét eleve a fenntartói és költségvetési keretekhez köti; vagyis a gazdálkodási autonómia és az önálló forrásteremtés lehetősége korlátozottabb, mint egy rugalmasabban működő civil szervezet esetében.⁷

Horn Márton hibrid intézményről szóló értelmezése ebben a helyzetben különösen fontos, mert rávilágít arra, hogy a kortárs múzeum egyszerre kulturális, közösségi és gazdasági logikák metszéspontjában működik. A JPM esetében azonban ez a hibriditás nem azt jelenti, hogy az intézmény szabadon tud piaci szereplőként forrásokat teremteni magának, hanem inkább azt, hogy a fenntartói finanszírozás mellett erősen rá van utalva a pályázati és projektalapú lehetőségekre.⁸

A személyi kapacitások kérdése ugyanilyen meghatározó. A KSH 2025. január–decemberi gyorsjelentése szerint a teljes munkaidőben alkalmazásban állók országos bruttó átlagkeresete 705 000 forint volt.⁹ A foglalkozási kereseti tábla alapján a könyvtáros, muzeológus és kulturális szervező munkakörök bérei ugyanekkor a nemzetgazdasági átlag alatt maradtak.¹⁰ A közgyűjteményi szférában ez a plusz programokba, partnerségekbe és fejlesztésekbe fordítható időt és motivációt is korlátozhatja, különösen akkor, ha a szakemberek a megélhetés érdekében párhuzamos munkavégzésre vagy projektalapú kiegészítő tevékenységekre kényszerülnek.

⁵ HORN 2024.

⁶ HORN 2024.

⁷ 1997. évi CXL. törvény 45. § (1)–(2); Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 4/2024. (II. 14.) önkormányzati rendelete a Város 2024. évi költségvetéséről.

⁸ HORN 2024.

⁹ KSH 2026a.

¹⁰ KSH 2026b.

A civil oldal helyzete más logika szerint bizonytalan. A KSH szerint 2023-ban a non-profit szféra teljes bevétele 4207 milliárd forint volt, ebből a klasszikus civil szervezeteké 1345 milliárd; vagyis a forrásoknak csak mintegy egyharmada jutott a klasszikus civil körbe. Ugyanakkor a kulturális profil a szervezetszám szerint a legnagyobb tevékenységi csoportok közé tartozik, ami arra utal, hogy sok, kis erőforrású kulturális szervezet osztozik korlátozott támogatási lehetőségeken.¹¹

A JPM és a Drukker együttműködését tehát nemcsak közvetítési vagy partnerségi modellként, hanem két eltérő pénzügyi és szervezeti-kapacitási logika találkozásaként is célszerű értelmezni. A jelenlegi helyzetben a közös projektek kezdeményezése és részbeni finanszírozása reálisabban indulhat a civil oldal felől: a múzeum intézményi legitimitást, gyűjteményi tudást és nyilvános keretet biztosít, míg a Drukker kisebb léptékű, projektalapú és rugalmasabb szervezeti működése gyorsabban képes mozgósítani pedagógusokat, hallgatókat és szakembereket.

4. A Janus Pannonius Múzeum és a Drukker kapcsolatának előzményei

A Drukker Közösségi Nyomdaműhely 2018-ban alakult. A műhely működése kezdetől a sokszorosító grafikai technikákhoz, a közösségi alkotómunkához és társadalmilag érzékeny művészeti-pedagógiai gyakorlatokhoz kapcsolódott. Több kényszerű költözést követően 2022–2023 folyamán, felújítást követően került jelenlegi, negyedik helyszínére, a Janus Pannonius Múzeumhoz tartozó Kórkertben, a Káptalan-kert egykori szolgálati épületébe. A felújítást a Múintézet Egyesület haszonkölcsön-szerződés keretében valósította meg. A Múintézet Egyesület az a jogi-szervezeti háttér, amely egyetlen projektjeként működteti a Drukker Közösségi Nyomdaműhelyet; a Drukker ennek megfelelően nem önálló jogi személy, hanem a műhely és közösségi program márkanéve.

A műhely jelenlegi helyszínéről szóló önmeghatározás is hangsúlyozza ezt az összekapcsoltságot: a Káptalan-kert nem elszigetelt alkotótérként, hanem olyan környezetként jelenik meg, amelyben a Martyn–Lantos Múzeum, a Múzeum Galéria és a Drukker egymás közvetlen szomszédságában működnek. Ez a térbeli közelség a későbbi közös programok szempontjából nem pusztán praktikus körülmény, hanem intézményi fel-tétel is, hiszen lehetővé teszi, hogy a tárlatvezetést követő foglalkozások ténylegesen bejárható, fizikailag is összekapcsolt programstruktúráként valósuljanak meg.

A JPM-mel való szorosabb kapcsolódás kezdetben önkéntesek tematikus múzeumlátogatásaiban jelent meg, majd 2024-ben már strukturáltabb, intézményileg is jól azonosítható együttműködések formáját öltötte. A 2024 januárjában induló és az év végén záruló Naïve Gallery projekt a múzeumi tér, a civil szereplők és a közösségi nyomdaműhely közötti szektorközi együttműködés egyik első kiemelt példájává vált. A projekt célja az volt, hogy outsider arttal, naiv művészettel és ösztönös önkifejezési formákkal dolgozó alkotókat és közösségeket közgyűjteményi térben tegyen láthatóvá. A zárókiállítás a JPM Múzeum Galériájában 2024. november 29. és december 30. között volt látható. A projekt lezárásához 2024. december 19-én kerekasztal-beszélgetés és printvásár kapcsolódott, amelyen gyógypedagógiai, szociológiai, művészeti és múzeumi szereplők vettek részt, míg a délutáni printvásáron a Fogd A Kezem Alapít-

¹¹ KSH 2024: 2.14; KSH 2024: 2.15.

vány fiataljainak, a Drukkerben készült risograph nyomatai voltak megvásárolhatók. A bevétel az alapítvány munkáját támogatta. A projekt jelentősége túlmutatott egy időszaki kiállítás megrendezésén: a Drukker a civil szektorban és szociális intézményekben meglévő kapcsolatait kapcsolta össze a múzeumi tér reprezentációs lehetőségeivel, miközben a nyomdaműhely kreatív eszköztárát a bevont csoportok rendelkezésére bocsátotta.

A JPM és a Drukker közötti együttműködés másik fontos terepét a 2023-as és 2024-es, múzeumi programokhoz kapcsolódó workshopok jelentették. 2023 júniusában, a Múzeumok Éjszakáján került sor a *Magasnyomó workshop* című foglalkozásra, amely a Martyn–Lantos Múzeum megnyitójához kapcsolódott. A résztvevők a kiállítás élményéből kiindulva a szomszédos Drukker nyomdaműhelyben készítették el saját vázlatöbbszövegük borítóját. A foglalkozás magasnyomó technikával zajlott, három szín használatával, regisztrációhoz kötötten, tízfős létszámkeretben.

2024-ben már több, egymástól elkülönülő, de azonos együttműködési logikát követő programelem valósult meg. 2024. június 22-én, a Múzeumok Éjszakáján a Drukker két külön programmal kapcsolódott a JPM kiállításaihoz. A műhely színterében Victor Vasarely *Zebrák* című művéhez kapcsolódó szitázás zajlott, míg a nyomdaműhely részben magasnyomás és stencil workshop kapcsolódott a *Tűzben született lótvészvirágok – Egyiptizáló alkotások a Zsolnay gyárban* című kiállításához. A résztvevők előre elkészített nyomódúccokkal és stencillelkel dolgozhattak; a motívumkészlet egyiptomi lótvészvirágokat, macskákat és nőalakokat idézett meg.

E programok már világosan mutatják azt a visszatérő közvetítési szerkezetet, amely a tanulmány egyik központi kérdése. A résztvevők a múzeumi tárlatvezetést vagy kiállítási inspirációt követően átsétálnak a Drukkerbe, ahol a látott motívumok, formai megoldások és vizuális ritmusok anyaghasználaton, sokszorosító grafikai technikákon és alkotó döntéseken keresztül új feldolgozási szintre kerülnek. Ebben az értelemben a Drukker nem pusztán külső helyszín, hanem a múzeumi interpretáció folytatásának és átalakításának közege.

5. Egy partnerség intézményi feltételei

A Janus Pannonius Múzeum és a Drukker együttműködése nem pusztán azért figyelemre méltó, mert egy múzeumi és egy nem múzeumi szereplő között jön létre, hanem azért is, mert rámutat arra, hogy az ilyen kapcsolatok nem esetleges programkapcsolódásokként, hanem meghatározott intézményi feltételek mellett ismétlődő modelleként működhetnek. A partnerség létrejöttéhez ugyanis nem elegendő az alkalmi együttműködési szándék vagy a személyes jó kapcsolat. Szükség van arra is, hogy a részt vevő felek saját működésüket részben egymás számára is olvashatóvá tegyék, valamint hogy az eltérő szakmai logikák között olyan közös munkaterület jöjjön létre, amelyben a múzeumi interpretáció és a műhelyalapú alkotói gyakorlat nem kioltja, hanem erősíti egymást.

Az első ilyen feltétel a közös céljelölés. A múzeum és az alternatív kulturális infrastruktúra együttműködése csak akkor válhat tartalmilag produktívá, ha a felek nem pusztán „közös programot” akarnak létrehozni, hanem pontosan azonosítják azt a közvetítési helyzetet, amelyben saját kompetenciáik összeérnek. A JPM esetében ez a kiállítási és gyűjteményi tartalmak interpretációja, a Drukker oldaláról pedig azok műhelyalapú, vizuális és anyaghasználatra épülő feldolgozása. Az együttműködés tehát nem két párhuzamos tevékenység laza összekapcsolása, hanem olyan feladatszerke-

zet, amelyben az egyik fél által létrehozott tartalom a másik fél közegében új műveleti szintre kerül.

A második feltétel a szervezeti rugalmasság. A múzeumi intézmények működését jellemzően adminisztratív, szakmai és időbeli kötöttségek határozzák meg, míg egy alternatív kulturális infrastruktúra gyakran rugalmasabb, gyorsabban reagáló, műhelyszerűbb működési logikát követ. Ahhoz, hogy e két működésmód együtt tudjon dolgozni, kölcsönös alkalmazkodás szükséges. A múzeumnak bizonyos helyzetekben el kell fogadnia, hogy a közvetítés nem kizárólag saját falai között és nem kizárólag saját megszokott formáiban történik, a partnernek pedig értenie kell a múzeumi tartalmak szakmai és interpretációs érzékenységét.

Harmadik szempontként a közvetítő nyelv kompatibilitása emelhető ki. A múzeumi interpretáció jellemzően tárgyakhoz, történeti kontextusokhoz, gyűjteményi tudáshoz és kurátori narratívákhoz kapcsolódik, míg a Drukkerben megvalósuló foglalkozások anyagokhoz, technikákhoz, vizuális redukcióhoz és alkotói döntésekhez kötődnek. A partnerség csak akkor működik, ha a két eltérő nyelv között létrejön valamilyen fordítás. A Zsolnay-gyűjtemény motívumaira épülő programok éppen azért voltak termékenyek, mert a tárlatvezetés során értelmezett formai világ műhelyfeladattá alakítható volt. Ez a fordítási művelet az együttműködés egyik legfontosabb feltétele.

Legalább ilyen fontos a térhasználat különbségeinek produktív kihasználása. A múzeumi tér és a műhelytér eltérő viselkedési és befogadási mintákat hív elő. A múzeumban a figyelem jellemzően a szemlélésre, az értelmezésre és az orientált befogadásra irányul, míg a műhelyben a cselekvés, a kísérletezés, a hibázás lehetősége és a materiális tapasztalat kerül előtérbe. Az együttműködés akkor válik valóban intézményileg jelentőssé, ha e két térhasználati logika nem hierarchikus sorrendben kapcsolódik egymáshoz, hanem egymást kiegészítő közvetítő formaként. A térbeli közelség ebben külön tényező: a Káptalan-kerti szomszédság jelentősen megkönnyíti, hogy a tárlatvezetést követő foglalkozások ne elvont együttműködési lehetőségként, hanem ténylegesen bejárható programstruktúráként valósuljanak meg.

A partnerség negyedik feltétele a célcsoporti és pedagógiai kapcsolódás. A Drukker saját működéséből fakadóan nem általános, homogén közönségre épít, hanem több, egymást részben átfedő résztvevői körrel dolgozik: a sokszorosító grafika iránt érdeklődőkkel, hátrányos helyzetű gyerekekkel, valamint a formális felsőoktatás hallgatóival. A workshopok jellemzően legfeljebb tízfős csoportokban, illetve kisebb turnusokban zajlanak, ami egyfelől a tér adottságaiból következik, másfelől lehetővé teszi az intenzív, technikaközel munkát. A programok eredményei általában konkrét nyomatokban – risograph printekben, dekorgumi-nyomatokban vagy szitanyomatokban – öltenek testet. Ez a profil azért fontos a múzeum számára, mert olyan közvetítő helyzeteket tesz lehetővé, amelyek a múzeumi intézmény saját, megszokott programstruktúráin belül nehezebben jönnének létre.

Ötödik feltételként a bizalom és az ismételhetőség említhető. Egy partnerségi modell nem egyetlen alkalommal, hanem visszatérő helyzetek során alakul ki. A múzeum és a külső partner közötti bizalom részben abból épül fel, hogy a felek korábbi együttműködései során már megtapasztalták egymás szakmai megbízhatóságát, kommunikációs stílusát és szervezeti működését. A 2023-as és 2024-es programok ebből a szempontból nem csupán önmagukban fontos események voltak, hanem olyan előzmények, amelyek lehetővé tették a közös munka mintázatainak kialakulását. Az ismételhetőség itt nem rutinszerű megismétlést jelent, hanem annak felismerését, hogy az együttműködésnek van egy működő szerkezete: tárlatvezetés, motívum- vagy tartalomelemzés, majd műhelyalapú feldolgozás.

Ebben a megvilágításban a Vasarely-emlékévhöz kapcsolódó, jelenleg szervezés alatt álló közös workshopok sem új irányt, hanem az eddigi együttműködési logika következő állomását jelölheti ki. A tervek szerint a program nem a Múzeumok Éjszakájához, hanem az év csendesebb időszakához kapcsolódna, figyelembe véve a Magyar Nemzeti Galériához kapcsolódó májusi képzés tapasztalatait is. Vasarely vizuális rendszerei, a motívumisméltés, a geometrikus szerkesztés és a sokszorosíthatóság kérdései olyan pontok, ahol a múzeumi tartalom és a Drukker műhelyprofilja különösen közvetlenül kapcsolódhat egymáshoz.

6. Következtetések

A tanulmány arra tett kísérletet, hogy a Janus Pannonius Múzeum és a Drukker együttműködését ne elszigetelt programsorozatként, hanem intézményi szempontból is értelmezhető partneri modellként írja le. Az elemzés kiindulópontja az volt, hogy a múzeumi nyitás nem kizárólag a látogatószám növelésének, a kommunikáció bővítésének vagy a programkínálat diverzifikálásának kérdése, hanem olyan működési helyzet is, amelyben a múzeum saját közvetítési formái külső partnerekkel való együttműködés révén újraszerveződhetnek. A JPM és a Drukker kapcsolata ebből a nézőpontból azért figyelemre méltó, mert a múzeumi interpretáció nem az intézmény falain belül marad, hanem egy alternatív kulturális infrastruktúrában alkotó, műhelyalapú feldolgozási formát kap.

A vizsgálat egyik fontos tanulsága, hogy az ilyen együttműködések értelmezéséhez nem elegendő a „közös program” kategóriája. A Drukkerrel kialakított kapcsolat esetében ugyanis nem pusztán arról van szó, hogy egy külső partner bekapcsolódik a múzeum közművelődési tevékenységébe, hanem arról, hogy a múzeumi tartalom egy másik közeg szakmai logikájával találkozik. Ez a találkozás csak akkor válik produktívá, ha a kiállítási interpretáció és a műhelyalapú alkotómunka között létrejön egy olyan fordítási mechanizmus, amelyben a tárgyi, vizuális vagy történeti tartalom feldolgozhatóvá válik egy másik eszközzrendszerben.

A tanulmány másik következtetése, hogy a partnerség intézményi jelentősége elsősorban nem az alkalmi innovációban, hanem az ismételhetőség lehetőségében rejlik. A múzeumi tárlatvezetést követő alkotófoglalkozások olyan stabil modellként körvonalazódnak, amely különböző tematikákra is alkalmazható lehet. Ebben a modellben a múzeum biztosítja a gyűjteményi és interpretációs kiindulópontot, míg a Drukker olyan alkotó közeget teremt, ahol a tartalom anyaghasználaton, grafikai műveleteken és közös munkán keresztül újraszervezhető. Ez a szerkezet nem a múzeumi szakmaiság egyszerű „közérthetőbbé tételét” szolgálja, hanem annak kiterjesztését.

A Drukker saját profilja tovább erősíti ezt az értelmezést. A sokszorosító grafika iránt érdeklődő közönségek megszólítása, a hátrányos helyzetű gyerekekkel folytatott foglalkozások, valamint a formális felsőoktatásban való jelenlét olyan sajátos közvetítői tapasztalatot jelent, amely a múzeum számára nem pusztán kiegészítő partneri erőforrás, hanem egy másik kulturális működési módhoz való kapcsolódás lehetősége. A JPM és a Drukker kapcsolata ezért nem hierarchikus viszonyként, hanem eltérő kompetenciák együttműködéseként írható le.

Mindebből az is következik, hogy a múzeum és alternatív kulturális infrastruktúrák közötti együttműködés vizsgálata nemcsak helyi, hanem tágabb intézményi kérdésként is releváns lehet. A jelen esettanulmány természetesen nem alkalmas arra, hogy általános érvényű következtetéseket vonjon le minden múzeumi partnerségi gyakor-

latra nézve. Ugyanakkor arra rámutat, hogy a múzeumi közvetítés bizonyos helyzetekben éppen akkor válhat gazdagabbá, ha a múzeum nem önmagában igyekszik minden feladatot ellátni, hanem olyan helyi partnerekkel dolgozik együtt, amelyek saját szakmai és közösségi közegük révén új feldolgozási lehetőségeket nyitnak meg.

A JPM és a Drukker együttműködésének vizsgálata tehát végső soron arra mutat rá, hogy a múzeum társadalmi és kulturális relevanciája nem kizárólag a gyűjteményben, a kiállításban vagy a saját intézményi térben ragadható meg, hanem azokban a partneri helyzetekben is, ahol a múzeumi tartalom új közvetítő közegekben nyer formát. A múzeum és az alternatív kulturális infrastruktúra közötti kapcsolat ebben az értelemben nem mellékes kísérőjelenség, hanem a kortárs múzeumi működés egyik lehetséges, intézményileg is tanulságos formája.

IRODALOMJEGYZÉK

1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.
2020. évi XXXII. törvény a kulturális intézményekben foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyának átalakulásáról, valamint egyes kulturális tárgyú törvények módosításáról.
- ARAPOVICS M. – BEKE M. – DÓRI É. – TÓTH M.* (szerk.) 2018: Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás. A kulturális intézmények társadalmiasított működési módja. Szentendre, 2018.
- CROOKE, E.* 2007: *Museums and Community: Ideas, Issues and Challenges.* London–New York, 2007. <https://doi.org/10.4324/9780203371015>
- HORN, M.* 2024: The Shifting Institutional Logic of Museums: Economy, Audiences, and Architecture. *Disegno* 8/2 (2024) 58–69. https://doi.org/10.21096/disegno_2024_2mh
- KSH 2024: 2.14. A nonprofit szervezetek száma. Fenntartható fejlődési indikátorok.
- KSH 2024: 2.15. A nonprofit szervezetek bevételeinek nagysága. Fenntartható fejlődési indikátorok.
- KSH 2026a: A bruttó átlagkereset 705 000 forint volt, ami 8,5%-kal haladta meg az előző évit. Keresetek, 2025. január–december.
- KSH 2026b: 20.1.1.52. Teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó keresetmege, létszáma és egyenértékes bruttó átlagkeresete foglalkozások szerint.
- PÁLFI Cs. – UNGVÁRI Gy. – NEMES-NAGY T. – MISZNÉ KORENCHY A.* 2025: A múzeum mindenkié? A Múzeumok és Látogatók Alapítvány Közös Értékeink Program – Hozzáférhető múzeumok című projektjének tapasztalatai. *MúzeumCafé* 109 (2025) 111–121.
- Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 4/2024. (II. 14.) önkormányzati rendelete a Város 2024. évi költségvetéséről.
- WITCOMB, A.* 2003: *Re-Imagining the Museum: Beyond the Mausoleum.* London–New York, 2003. <https://doi.org/10.4324/9780203361023>

1. kép: Közösségi kiadvány kivitelezése a Drukker első közösségi nyomdaműhelyben, 2018-ban (Horváth Gábor fotója)

2. kép: Tervezőgrafikusok közössége 2021-ben a műhely Basamalom utcába költözése után (Költsey Sára fotója)

IN MEMORIAM

PÁSZTOR ANDREA Dr. Tarján Gábor (1946–2025) emlékére

Dr. Tarján Gábor (1946–2025) emlékére

2025. június 2-án, életének 78. évében elhunyt Dr. Tarján Gábor néprajzkutató, kulturális antropológus, egyetemi oktató, a Janus Pannonius Múzeum egykori néprajzos muzeológusa. 1946-ban született Sátoraljaújhelyen.¹ Gazdag életműve a klasszikus etnográfától és a hazai népművészeti mozgalmaktól az egyetemi oktatáson át a tengerentúli diaszpórakutatásig ívelt.

Pályája egy erdélyi kirándulás alkalmával indult még a hetvenes években, ekkor kötelezte el magát a népi kultúra iránt, és bejárta a Kárpát-medence számos magyarlakta területét.² Az ELTE néprajz szakán szerzett diplomát, majd a Magyar Néprajzi Múzeum könyvtárosaként kezdte a szakmát.³ Doktorátusát a Dél-Dunántúl népi építészetéből írta.⁴

1978 és 1986 között a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályán dolgozott. Munkássága nyomot hagyott a pécsi és baranyai kulturális életben, különösen a néphagyományok megőrzése és azok kortárs újraértelmezése terén. Szemléletének középpontjában a hagyományos paraszti kultúra értékeinek mai használhatósága, élővé tétele állt, melyet a néprajzi ismeretek kortárs alkalmazását összegző *Mindennapi hagyomány* (1984) című könyvében is kifejtett.

Nevéhez fűződik a Magyarlukafai Néprajzi Műhely létrehozásának és működtetésének koordinálása.⁵ E munka során a Zselic, különösen Magyarlukafa népi építészetének (például a gerendavázás építkezés emlékeinek) kutatásával, valamint helyi társadalom- és gazdaságtörténeti felmérésekkel is foglalkozott. A településen végzett kutatásait 1984-ben egy kéziratban is összegezte, amely a JPM Néprajzi Adattárába került *Adatok Magyarlukafa társadalom- és gazdaságtörténetéhez* címmel. A JPM Néprajzi Osztályának akkori vezetője, Dr. Andrásfalvy Bertalan bízta meg a zselici aprófalú, Magyarlukafa tájházában kialakítandó néprajzi program szakmai vezetésével. Tarján Gábor budapesti, többek között a Fiala Népművészek Stúdiójához kötődő kapcsolatait is mozgósítva 1979-ben szervezte meg az első magyarlukafai alkotótábort. A Néprajzi Műhely célja egyfajta „élő múzeum” létrehozása volt, ahol a résztvevők kézműves táborok keretében ismerkedhettek meg a népi mesterségekkel, és ahol a néphagyományok kortárs alkalmazása került előtérbe.⁶ Ez a kezdeményezés jelentősen hozzájárult Magyarlukafa újjáélesztéséhez és a helyi kézművesség felvirágoztatásához, országos figyelmet irányítva a településre és Baranya megyére. A Magyarlukafán elindított pezsgő kézműves élet és a műhely vonzerejének hatására, Tarján Gábor pécsi és baranyai aktív korszakát követően, 1987-ben alakult meg a Kaptár Magyarlukafai Kézműves Egyesület, amely tovább vitte a helyi hagyományok ápolását.

Tarján Gábor munkásságát áthatotta a „nomád nemzedék” szellemisége, a tiszta forrás keresése és a hagyományok gyakorlati, közösségi újraélesztésének vágya. Nem csupán Magyarlukafán végzett jelentős munkát. Pécshez fűződő tevékenysége is szerteágazó volt. Közreműködésével jött létre 1979-ben Pécsen, a múzeum és a Doktor Sándor Művelődési Ház közös néprajzi szakköréként a Guzsalyas Kör. Az önképző kör

¹ TARJÁN 2016, borítószöveg.

² TARJÁN 2016, borítószöveg.

³ TARJÁN 2009, kiadói ismertető (Magyar Menedék Könyvesház).

⁴ TARJÁN 2016, kiadói ismertető (Napkút Kiadó).

⁵ PÁSZTOR 2019, 54–55.

⁶ PÁSZTOR 2019, 56–57.

a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának épületében kapott helyet, ez a közösségi tér ma is Guzsalyas néven ismert és időszaki kiállítótérként működik. A Guzsalyas Kör célkitűzése a népi kultúra értékeinek megismertetése és továbbélteése volt a városi fiatalság körében. Emellett rendszeres táncházakat is szerveztek itt, így a pécsi táncházmozgalom egyik fontos korai színterévé vált.⁷

A múzeumi éveket követően az egyetemi oktatás felé fordult: tanított művészeti-méletet és kulturális antropológiát az Iparművészeti Főiskolán, majd 2003-tól a Magyar Képzőművészeti Egyetemen is.⁸ A hazai területeken folytatott kutatások után eljutott az amerikai magyarsághoz, ahol az Újvilágban születettek részére oktatási programokat szervezett, és kutatta az amerikai magyar diaszpórát.⁹ Útjai során előadásokat tartott a magyar népművészetről, de járt indián közösségekben is.¹⁰

Könyveiben a népi kultúra és a népművészet kérdéseit és jelenkori lehetőségeit kutatta, munkáit ma is egyetemi tankönyvként használják. Fontosabb művei a már említett *Mindennapi hagyomány* mellett a *Fölnevelő hagyomány* (1995), a *Folklór, népművészet, népies művészet* (2005), a *Mindennapi kultúránk hagyományai* (2009) és a *Magyarságismeret – Népismeret, hagyományismeret, néprajz* (2013). Utolsó, a magyar népművészet eredetét kutató esszékötetete, az *Ósi formák és jelképek* 2016-ban jelent meg. Ennek könyvbemutatóját stílszerűen volt intézményében, a Janus Pannonius Múzeumban tartott meg, ahol egykori kollégájával, Burján Istvánnal és Szatyor Győzővel beszélgetett.

1. kép: Tarján Gábor a Tájház Újratöltve projekt keretében felújított magyarlukafai tájház újrainyitó ünnepségén, 2015. október 18-án, a Vendel-napi búcsún. A képen szereplők balról jobbra: Burján István a JPM Néprajzi Osztályának akkori vezetője, Pásztor Andrea, JPM történész főmuzeológus, Tarján Gábor, Gregorics Csabáné, Magyarlukafa polgármestere

⁷ TARJÁN 1986, 11.; PÁSZTOR 2019, 58–59.

⁸ TARJÁN 2009, kiadói ismertető (Magyar Menedék Könyvesház).

⁹ TARJÁN 2003, 95–98.

¹⁰ TARJÁN 2016, borítósöveg.

Bár a Janus Pannonius Múzeum mai munkatársai már nem dolgoztak együtt Tarján Gáborral, intézményünk tisztelettel adózik egykori kollégánk emléke előtt, aki elkötelezett munkájával és újító szellemiségével maradandót alkotott Pécs és Baranya megye kulturális örökségének ápolásában.

Pásztor Andrea

TARJÁN GÁBOR MŰVEI

Önálló kötetek, monográfiák, tankönyvek

- 1978: Targykészítő népművészeti bibliográfia. (Folklor – társadalom – művészet 1.) Budapest, 1978.
- 1984: Mindennapi hagyomány. Néprajzi ismeretek mai használatra. Budapest, 1984. (több kiadásban is megjelent)
- 1991: Folklor, népművészet, népies művészet. Bevezetés a népművészeti jelenségek tanulmányozásába. Budapest, 1991. (átdolgozott kiadás: 2005)
- 1995: Fölnevelő hagyomány. Tanári kézikönyv. Budapest, 1995.
- 2009: Mindennapi kultúránk hagyományai. Budapest, 2009.
- 2013: Magyarságismeret – népismeret, hagyományismeret, néprajz. Budapest, 2013.
- 2016: Ősi formák és jelképek. Budapest, 2016.
- 2018: A mindennapi kultúra gyökerei. Budapest, 2018.

Szerkesztett kötet

- 1985: Magyarlukafa. Néprajzi Műhely 1979–1984. Pécs, 1985.

Tanulmányok, cikkek

- 1979 (1980): Baranyai ácsolt ládák a Janus Pannonius Múzeumban. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 24 (1980) 251–265.
- 1982 (1984): A Dél-Zselic népi építészet. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 27 (1984) 217–266.

1984: A magyarlukafai néprajzi műhely helye és szerepe a közművelődésben. In: Honismeret, helytörténet, tájgazdák. Szekszárd, 1984, 22–24.

1985: A megmaradás reménysége. In: Tarján G. (szerk.): Magyarlukafa. Néprajzi Műhely 1979–1984. Pécs, 1985, 3–7.

1986: Guzsalyas Kör. Örökség. A Baranya Megyei Múzeumok kiadványa I (1986) II.

1991: A népművészet oktatása az Iparművészeti Főiskolán. Néprajzi Hírek 20 (1991) 83–86.

1991: Néprajz az oktatásban. In: Halász P. (szerk.): A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, 1991, 129–133.

2000: Az unokák visszatérnek. Nyugati magyar fiatalok kollégiuma Magyarországon. Nyelvünk és Kultúránk 109 (2000) 40–42.

2001: A nyugati magyarság jövője. In: Nádas Gy. (szerk.): A XL. Magyar Találkozó krónikája. Cleveland, 2001, 72–76.

2003: Az amerikai magyarság. Magyar Szemle 7–8 (2003) 92–113.

Kézirat

1984: Adatok Magyarlukafa társadalom- és gazdaságtörténetéhez. [kézirat] Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Adattár, 535–86/II. Pécs, 1984.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAKSA B. 2014: Néprajz az iskolában – A néprajzi ismeretek oktatásának múltja és jelene (PhD disszertáció, ELTE). Budapest, 2014.
- PÁSZTOR A. 2019: Negyven éve alakult meg a Magyarlukafai Néprajzi Műhely. Honismeret 47 (2019) 54–60.

SERFŐZŐNÉ GÉMES M. (szerk.) 1985: A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1984 / Bibliographie der ungarischen Volkskunde 1984. (Néprajzi Hírek 14/3.) Budapest, 1985.

TARJÁN G. 2003: Az amerikai magyarság. Magyar Szemle 7–8 (2003) 92–113.

TARJÁN G. 2009: Mindennapi kultúránk hagyományai. Budapest, 2009.

TARJÁN G. 2016: Ősi formák és jelképek. Budapest, 2016.

TARJÁN G. 2009: Mindennapi kultúránk hagyományai. Kiadói ismertető: Magyar Menedék Könyvesház. [<https://www.magyarmentedek.com/products>

/4033/Mindennapi_kulturank_hagyomanyai_-_Tarjan_Gabor.htm, letöltés: 2026.02.25.]

TARJÁN G. 2016: Ősi formák és jelképek. Budapest. Kiadói ismertető: Napkút Kiadó. [<https://napkut.hu/tarjan-gabor-osi-formak-es-jelkepek-1064>, letöltés: 2026.02.25.]

